

АЛЬМАНАХ
а

ISSN 1426-7470

956
2006

50 років
організованого
громадського
життя
українців
у Польщі

а український
2006
АЛЬМАНАХ

Відповідальний редактор: *Мирослав Вербовий*

Редакційна колегія: *Степан Заброварний*
Олександр Колянчук
Галина Корбич
Григорій Купріянович
Петро Тима

Мовна редакція: *Мирослава Олійник*

Художнє оформлення: *Тереса Олещук*

Коректа: *Зоя Кожуренко, Катерина Сень*

© Об'єднання українців у Польщі, 2006

ISSN 1426-7470

Zrealizowano przy udziale wsparcia finansowego
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

Wydawca: Związek Ukraińców w Polsce
03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7
tel. (0 22) 679 96 77, (0 22) 677 88 05, (0 22) 677 88 06, fax (0 22) 679 96 95
e-mail: zuwp@post.pl

Nakład 1000 egz.

Fotoskład: „Tyrsa” Sp. z o. o.
03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7
tel. (0 22) 679 95 47, fax (0 22) 679 96 95
e-mail: tyrsa@hot.pl

Druk: „Koldruk”

український
*А*льманах
2006

Об'єднання українців у Польщі
Варшава 2006

50 років тому. Українська громада у Польщі

Перші кроки становлення. 1956–1961. Українське суспільно-культурне товариство (1956–1990)	6
Перші кроки становлення. 1956–196. «Наше слово» – тижневик, пресовий орган Головного правління Українського суспільно-культурного товариства	11
Дивнії діла... ..	25
З-над Солокії до Балтики	32
Перемишль – початки діяльності	34
Видавнича діяльність українців Перемишля за час 1991–2005 років	38
Перемиська «Бандура»	42
Товариство Перемиський центр культурних ініціатив «Митуса»	44
Початки діяльності УСКТ на Люблінщині	46
Джерела до історії краківських українців	52
Центр духовності, культури й освіти	55
Архіпастир зустрічі тисячоліть	57
Владика	61
Холмщаки та підляшуки на Вармії і Мазурах	64
Українське життя в Білостоці	74
Досвід організації українського шкільництва у Польщі після 1947 року	80
Рукою подати, а... далеко	95
Діагноз без...рецепту	98
«Бистри» і «Сан» – операції комуністичної польської Служби безпеки проти Левка Галя	102
Моя «співпраця» з органами безпеки	106
Лемківське питання сьогодні	111
Варшавський некрополь	120
Політичні та культурно-освітні права національних меншин Польщі (1921–1989)	127

Фото-хроніка 2005**Українська держава**

Україна, Помаранчева революція – що далі? Громадянське суспільство, відносини громадянин–держава – сценарії розвитку	158
Операція «Захід» – советська акція «Вісла»	167
Від «другого серед рівних» до нового народу Європи	172
Роль Військово-Морських сил в умовах європейського вибору України	184

Роалд Гоффман: «Україна – обітована земля мого серця». Сім лауреатів Нобелівської премії – наші земляки	189
Ми і найвидатніші винаходи сучасності	194

Польща – Україна

Нове у польсько-українських взаєминах у перспективі грядущих літ.....	197
Контроверзна повість Миколи Гоголя.....	202
Діяльність Комісії польсько-українських культурних зв'язків Філії ПАН у Любліні (2001–2005)	210

З минулого

Вождь українського народу (До 80-річчя смерті Симона Петлюри, Головного Отамана Збройних сил Української Народної Республіки, 10 V 1879 – 25 V 1926).....	214
Бог пише просто по кривих лініях. Про Андрея Шептицького, кандидата на святого... ..	217
Погляди Уласа Самчука на релігійні питання.	226
Українці в Ченстохові в міжвоєнному періоді (1920–1939)	231
Чорноморці.....	237
Полковник не дочекався світанку (Велич і трагедія полковника Болбочана)	246

Не забудьмо пом'янути

У 150-річчя з дня народження Івана Франка. На шляху польського франкознавства ...	253
«Молода Муза»: орієнтир на Європу.....	257
Мандрівниця з покликання.....	261
Наталена Королева (1888–1966) Від іспанських грандів до українства	271
Проф. Мар'ян Юрковський (1929–2005) у світлі Його вибраних листів.....	274
Володимир Кашицький (22 III 1913 – 18 X 2001).....	284

З історії батьківських земель

Про українську школу на південному Підляшші.....	288
Український допомоговий комітет на Підляшші (1941–1944).....	291
Учительська семінарія в Грубешеві (1942–1944). Спогад.....	295
Штрихи до біографії Івана Красковського – педагога й дипломата.....	298
Ікона Богородиці Холмської в поході віків.....	303
Дві річниці, пов'язані з «добровільним переселенням» до Бессарабії на початку 1941 року.....	307
Народне прогнозування погоди	315

Українці в діаспорі

Європейський конгрес українців.....	319
Від історії до сучасності. Наші в Берліні по війні	320

Літературна творчість

Відійшли від нас

Нові надходження

Підготував МИРОСЛАВ ВЕРБОВИЙ

Перші кроки становлення. 1956–1961 ***Українське суспільно-культурне товариство*** ***(1956–1990)***

6

АЛЬМАНАХ

2006

І з'їзд (установчий), 15–17 червня 1956 р., Варшава, Палац культури і науки

Делегатів: Ольштинське (72), Кошалінське (41), Люблінське (25), Вроцлавське (23), Зеленогірське (18), Ряшівське (14), Гданське (8), Білостоцьке (7), Варшава (2), Лодзь (1), Краків (1), Познань (1)

Соціальний склад: робітники – 12,5%, селяни – 38,5%, інтелігенція – 42,5%

Керівні органи

Президія ГП УСКТ:

голова – **Степан Макух** (Варшава)

I заступник голови – **Трохим Марищук** (Варшава)

II заступник голови – **Микола Щирба** (Варшава)

генеральний секретар – **Григорій Боярський** (Варшава)

члени – **Іван Вербинський** (Люблін), **Семен Мислинський** (Вроцлав), **Станіслав Сосна-Сарно** (Варшава), **Іван Тимчина** (Ольштин), **Василь Шост** (Вроцлав)

Головне правління (39 чол.) – **Григорій Боярський** (Варшава), **Олена Вальковська** (Гданськ), **Василь Бунда** (Варшава), **Степан Ванца** (Зелена Гора), **Іван Вербинський** (Люблін), **Лев Галь** (Вроцлав), **Іван Галушко** (Ольштин), **Петро Ганджа** (Вроцлав), **Іван Гарасим'юк** (Люблін), **Василь Голод** (Люблін), **Ілля Килин** (Ряшів), **Олександр Корнесюк** (Люблін), **Степан Контолевич** (Білосток), **Олекса Кутинський** (Кошалін), **Остап Лапський** (Варшава), **Степан Макух** (Варшава), **Семен Матейко** (Ряшів), **Роман Мельничак** (Ольштин), **Семен Мислинський** (Варшава), **Степан Прадюк** (Люблін), **Борис Рудківський** (Білосток), **Юлія Саноцька** (Зелена Гора), **Володимир Серкіз** (Кошалін), **Станіслав Сосна-Сарно** (Варшава), **Микола Сп'як** (Вроцлав), **Роман Старух** (Щецін), **Ярослав Стех** (Ольштин), **Микола Сивіцький** (Варшава), **Іван Тимчина** (Ольштин), **Іван Чергоняк** (Зелена Гора), **Микола Чубинський** (Ряшів), **Ілля Чурма** (Ряшів), **Мирослав Шаладян** (Кошалін), **Василь Шост** (Вроцлав), **Теофіль Щерба** (Ольштин), **Микола Щирба** (Варшава), **Параска Ярмола** (Ольштин)

Головна ревізійна комісія (5 чол.):

голова – **Михайло Москалик** (Познань)

заступник голови – **Микола Блонський** (Білосток)

члени – **Дмитро Внучек** (Ольштин), **Павло Кременський** (Гданськ), **Ірина Тимочко** (Вроцлав)

16 XII 1956 – Поширений пленум ГП УСКТ**Президія ГП УСКТ:**

голова – **Степан Макух**

заступник голови – **Микола Щирба**

генеральний секретар – **Ольга Васильків**

члени – **Г. Боярський** (Варшава), **В. Бунда** (Варшава), **М. Королько** (Люблін), **І. Липка** (Варшава), **С. Сосна-Сарно** (Варшава), **І. Тимчина** (Ольштин)

запрошених учасників – 75 чоловік (не прибуло 12 чол.)

доокоптовано у склад ГП УСКТ – 7 чоловік: **Богдан Боберський** (Варшава), **Ольга Васильків** (Варшава), **Ярослав Грицковян** (Краків), **Йосип Дорох** (Щецін), **Микола Королько** (Люблін),

Іван Криницький (Зелена Гора), **Іван Липка** (Варшава)

голова Варшавського гуртка УСКТ – **Михайло Вахнюк**

Покликання Комісії культури ГП УСКТ (5 III 1957)

голова – **М. Королько**

члени – **А. Дейминський**, **Я. Грицковян**, **Я. Константинович**, **О. Криванська**, **К. Кузик**, **Т. Маришук**, **Є. Самохваленко**, **А. Середницький**, **М. Сивіцький**

4 VI 1957 – Засідання Президії ГП УСКТ

головування УСКТ зрікається **С. Макух**

головою ГП УСКТ обрано **Г. Боярського**

16 VI 1957 – з нагоди першої річниці існування УСКТ опубліковано дані про організаційний стан Товариства: 8 ВП УСКТ (Ольштин, Гданськ, Кошалін, Щецин, Зелена Гора, Вроцлав, Люблін, Ряшів), 69 ПП УСКТ, 193 гуртки, 50 художніх колективів, 2 школи, 130 пунктів навчання української мови, 1 Педагогічний ліцей у Бартошицях.

Перший голова ВП УСКТ в Ольштині – **Ярослав Стех**

Від 6 VII 1957 голова ВП УСКТ в Ольштині – **Богдан Радванецький** (Я. Стех виїжджає на студії до Києва)

Секретар ВП УСКТ в Кошаліні – **Володимир Серкіз**

Секретар ВП УСКТ у Любліні – **Іван Ігнатюк**

Секретар ВП УСКТ в Ольштині – **Іван Щур**

12 X 1958 – I Пленум ГП УСКТ

затвердження головою ГП УСКТ **Г. Боярського** (Варшава)

до Президії доокоптовано: **Я. Грицковяна** (Краків), **Б. Радванецького** (Ольштин)

до Пленуму доокоптовано: **І. Завадського** (Щецін), **М. Ковальського** (Зелена Гора), **Б. Радванецького** (Ольштин), **В. Щодрака** (Ольштин)

Керівні органи

Президія:

голова – **Г. Боярський**

заступники голови – **М. Королько, Б. Радванецький**

секретар – **Ю. Гаврилюк**

члени – **С. Ванца, Я. Грицковян, П. Кременський**

Головне правління – **А. Біланич, В. Гнап, С. Демчук, О. Колянчук, М. Онишко, Б. Радванецький** – всі Ольштин; **Я. Грицковян, І. Міхновський, В. Серкіз, А. Типа** – всі Кошалін; **Г. Боярський, О. Васильків, М. Щирба, В. Юрець** – всі Варшава; **С. Заброварний, М. Козак, Ф. Федак** – всі Щецін; **Ю. Гаврилюк, І. Кочанський, Ф. Кузяк** – всі Вроцлав; **С. Ванца, В. Калвявський, С. Матейко** – всі Ряшів; **Я. Зарічний, П. Кременський** – всі Іданськ; **М. Королько, І. Мелешук** – всі Люблін; **І. Гривна, Я. Нестеровський** – всі Зелена Гора; **С. Контролевич** – Білосток

Гостра критика на з'їзді проявив т. зв. рідного, себто українського націоналізму, захисників УПА, тих, хто виступає за реабілітацію УПА; персонально різко скритиковано позицію **О. Васильків**, яка не давала відсічі. Курс – на освіту серед українців, на поширювання української книжки, доповіді; відновлення діяльності Ради культури при ГП УСКТ, активізація лемківської секції, ширше ознайомлювання «Нашим словом» читачів-членів із життям України; кінець безплідним дискусіям.

Постанова з'їзду: «НС» – боротися з українським націоналізмом, ближче до читача, організувати наради кореспондентів, добиватися окремого видання «Світанку», навколо «НК» гуртувати автуру, виступати проти нищення архітектурних українських пам'яток, зокрема в Перемишлі.

Дискусія: **Б. Радванецький** – різко проти фашизму, в тому й українського; **С. Демчук** – критично говорив про вчинки Оберлендера і Бандери; **М. Трухан** – в ідеологічній роботі використовувати досвід діячів КПЗУ, займатися не тільки романтичним минулим, а й сучасністю; проводити спільні виїзди в терен з лекторами ТWR (в дискусії всі посилалися на статтю **А. Слава** з „Nowych Drog”; говорилося також про брак учителів, про необхідність допомоги з боку ГП УСКТ школам, про радіопередачі. Гостро проти проявів українського націоналізму говорив **З. Шнек** – заступник міністра внутрішніх справ. З'їзд прийняв новий Статут УСКТ.

21 II 1960 – засідання Президії ГП УСКТ

Обговорювано проект документу про розбудову мережі гуртків УСКТ; головним редактором «Українського календаря» на 1961 р. призначено **О. Лапського**; ВП УСКТ можна організувати там, де є три ПП УСКТ або двадцять гуртків.

2 X 1960 – II Пленум ГП УСКТ

Пленум увільнив (на т. зв. власне прохання) від обов'язків заступника голови ГП УСКТ М. Королька. Пленум обрав заступником голови ГП УСКТ **К. Лащука** (дотеперішнього керівника масового відділу ГП УСКТ). Пленум розглядав питання українського шкільництва, доповідав **Я. Грицковян**, говорив про великі перспективи його розвитку: в 1959/1960 навчальному році української мови вчилися 2383 учні, а українських дітей є понад 29 000, що дорівнює 8,3% наявних дітей; **Домагання:** впорядкувати кадрову політику шкільних інспекторатів, поліпшити навчальні програми, з'ясувати явище дискримінації в Лигницькому загальноосвітньому ліцеї.

14 I 1961 – засідання Президії ГП УСКТ

Президія розглядала комплекс справ, зв'язаних з підготовкою до III пленуму ГП УСКТ.

22 I 1961 – в ГП УСКТ нарада освітнього активу (присутніх 21 чол.).

Створено групу лекторів, яку очолив **В. Бунда** (курс на доповіді), обрано редколегію «Українського календаря» на 1962 р. – **Б. Боберський, С. Демчук, О. Лапський, І. Матвійчина, М. Трухан.**

Варшавський гурток УСКТ в приміщенні на вул. Черняківській, 93/95, голова Варшавського гуртка УСКТ **А. Гошовський**, створення Комітету дитячої секції: голова – **Л. Домбек**, секретар – **І. Грисяк**, члени – **Л. Подлуська, М. Сивіцький, В. Федак.**

14 I 1961 – перенесення Лигницького загальноосвітнього ліцею № 4 до приміщення на вул. Хойновську, 98.

9 III 1961 – відзначення сторіччя з дня народження Тараса Шевченка.

У Польщі створено Всепольський комітет відзначення Шевченкового ювілею, очолив його **Е. Охаб** – заступник голови Державної ради. Україну представляв проф. **Є. Кирилюк** з Києва; 19 III 1961 р. Білобірській початковій школі з українською мовою навчання присвоєно ім'я Т. Шевченка; гість побував у Варшаві, Кошаліні, Познані, де мав зустрічі. У «Нашому слові» (№ 12 від 19 III 1961) вперше появляється «Літературна сторінка».

7 V 1961 – засідання Президії ГП УСКТ

Обговорення результатів звітно-виборчої кампанії в гуртках, бюджету (головний бухгалтер ГП УСКТ – **Адам Крупка**, голова Головної ревізійної комісії – **Йосип Дорох**), діяльності Ferrotexu (директор – **Юрій Бичинський**), персональних справ; черговий пленум ГП УСКТ у червні.

4 VI 1961 – III Пленум ГП УСКТ

На пленумі голова ГП УСКТ **Г. Боярський** виступив з доповіддю «Нові моменти в праці Товариства» – перші роки діяльності були присвячені справі повернення і рекомпенсат за втрачене майно, тепер настає стабілізація, отже більше уваги культурно-освітній діяльності; **К. Лащук** говорив про звітно-виборчу кампанію – про необхідність організаційного упо-

рядкування УСКТ (помітне явище спаду кількості гуртків), про ближчі контакти з ПОРП, про потребу активізації активу.

Дискусія: **В. Серкіз** нарікав на брак допомоги з боку відділів культури; інші – про необхідність посилення діяльності лекторської групи ГП УСКТ, про вороже ставлення до діяльності УСКТ духовенства.

«Наше слово»

(№ 25 від 18 VI 1961) – передова *Перше п'ятиріччя УСКТ* – «... п'ять років тому на I з'їзді УСКТ, коли розбещені націоналістичні елементи (пам'ятаємо грудневий пленум 1956!) намагалися опанувати окремі воєвідські правління УСКТ і скерувати їх діяльність на шлях ворожого відношення до Народної Польщі та до всього, що не йде в ногу з прогресом, соціалізмом...». Заклик до боротьби з «рідним» націоналізмом; появляється фрагмент книжки Юзефа Собесьяка (Макса) *Ziemia płonie*; **П. Стефанівський** у «Лемківському слові» пише про фальшивих оборонців з «Лемківських вістей» (газета надходить на приватні адреси лемків з США): «... Не зроблять нас ворогами Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини, ми ж воювали за соціалізм, проти УПА. Геть вам від Донського та інших комуністів...».

6 VI 1961 р. відбулося поширене засідання редколегії «Нашого слова» на тему «Світанку», який редагує **Віра Ковальська**: констатовано, що газетка призначена для дітей віком 7–14 років; піддано критиці редагування видання, його завдання – допомагати школі, встановити тісні зв'язки з дискусіями зі шкіл; «Світанок» має вчити і виховувати; публікація Постанови III пленуму ГП УСКТ.

(№ 27 від 2 VII 1961) – передова *П'ятиріччя УСКТ – підсумковий погляд* – пригадано особовий склад першої Президії ГП УСКТ, подано, що до грудня 1956 р. було засновано 119 гуртків, близько 3000 членів, в 1956/1957 навчальному році української мови вчилися у 152 пунктах 1800 дітей; II з'їзд УСКТ (10 I 1961) названо переломним моментом, на ньому дано відсіч націоналістичним і демагогічним елементам; на нині існує – 5 ВП УСКТ, 28 ПП УСКТ, 201 гурток, в яких понад 5000 членів; УСКТ має 27 світлиць (у цьому 15 на селі, причому найбільше на Вроцлавщині), 62 художні колективи, у цьому – 27 хорів, 21 драмгурток, 9 танцювальних, 5 музичних, в яких діє близько 1200 чоловік; існує 6 початкових шкіл, 2 загальноосвітні ліцеї (Перемишль, Лігниця), 1 педагогічний ліцей (Бартошиці), 1 вчительська студія (Щецін), 1 україністика (Варшава – 15 студентів, Київ – 12 студентів), 130 пунктів навчання української мови – 2200 учнів; усіх разом – 2800 учнів; у світличних бібліотеках є від 50 до 2000 томів українських книжок; організовано 4 курси для 120 ведучих культурно-освітню діяльність; від грудня 1956 р. при ГП УСКТ існує Секція для розвитку регіональної лемківської культури (щоправда, деякі діячі секції робили спроби створення окремого лемківського товариства, підтримували зв'язки з Лемко-Союзом і газетою «Карпатська Русь» в США – відзначена стаття).

Підготував МИРОСЛАВ ВЕРБОВИЙ

Перші кроки становлення. 1956–1961

«Наше слово» – тижневик, пресовий орган Головного правління Українського суспільно-культурного товариства

1956

Перше число появилось 15 червня 1956 р. як орган Організаційного комітету установчого з'їзду делегатів українських середовищ у Польщі. Тижневик почала редагувати колегія у складі: **Микола Щирба** – головний редактор (1956–1957); **Адріан Гошовський** – заступник головного редактора (1956–1967); **Микола Сивіцький** – секретар (1956–1957).

№ 1 (від 15 VI 1956) – про підготовку до установчого з'їзду, про завдання організації.

№ 2–3 (від 26 VII 1956) – матеріали із з'їзду, короткі інформації про хід дебат.

№ 4 (від 12 VIII 1956) – продовження з'їздівських матеріалів, перші з терену.

№ 5 (від 26 VIII 1956) – зменшено формат газети.

№ 6 (від 9 IX 1956) – вперше подано тираж тижневіка: 16 450 примірників; вміщено перший допис **В. Поліщука** (з Явора, що на Вроцлавщині) на тему української літератури.

№ 8 (від 7 X 1956) – «Наше слово» стає тижневиком, тираж – 17 000 примірників.

№ 9 (від 14 X 1956) – в газеті появляється тема повернення на рідні землі; тираж газети – 16 380 примірників.

№ 12 (від 4 XI 1956) – черговий допис **В. Поліщука** *Хто ми?*

№ 13 (від 11 XI 1956) – **С. Макух** (голова ГП УСКТ) пише *Кривди треба виправити*, розглядає питання виселення, **О. Лапський** *Словом про «Наше слово»* включається в дискусію над тижневиком, робить це також **В. Поліщук**, пишучи допис на літературну тему, в якому закликає покінчити з маскуванням.

№ 17 (від 9 XII 1956) – вперше появляється «Літературна сторінка» (раз у місяць). **Самохваленко** і **Поліщук** продовжують обговорювати «Наше слово», появляється перший фейлетон **Ю. Кучерявого**.

№ 18 (від 16 XII 1956) – вперше появляється «Дитяче слово», додаток до «Нашого слова» у вигляді двох газетних сторінок, раз у місяць.

№ 19 (від 23 XII 1956) – інформація про Пленум ГП УСКТ і персональні зміни в особовому складі керівних органів Товариства; тираж газети – 14 970 примірників, постійних передплатників – 3500 чоловік; **І. Красовський** зі Львова публікує першу статтю про походження лемків.

№ 20 (від 30 XII 1956) – матеріали про пленум, дотичні критики «Нашого слова», ролі Греко-Католицької церкви, повернення, про утворення державної комісії для розгляду питання повернення; силует **Я. Стеха** – кандидата на посла до Сейму; **Л. Бучило** висловлює свої міркування про газету *Яким я хочу бачити «Наше слово»*.

- № 1 (від 6 I 1957) – новий логотип «Нашого слова»; на останній сторінці впроваджено рубрику «Лелека» (тексти пише **І. Шелюк**, малює **М. Юрковський**); знову допис **В. Поліщука**.
- № 2 (від 13 I 1957) – появляється критична редакційна стаття на виступи про «Наше слово» **О. Лапського** і **Л. Бучили**; слово в дискусії про «Наше слово» бере **Б. Боберський**; виходить чергове число «Дитячого слова»; з газетної метрички (стопки) знято дані про тираж; зник «Лелека».
- № 3 (від 20 I 1957) – на сторінку повертається, після тижневої перерви, «Лелека».
- № 4 (від 27 I 1957) – **Г. Боярський** гостро пише про вимоги вроцлавського активу (**Л. Галя**, інших), **М. Щирба** – проти публікацій газети «Карпатська Русь» (США); **А. Верба** починає друк циклу статей *Джерела української літератури*; інформація про випуск «Українського календарика», ціна 4 зл.
- № 6 (від 10 II 1957) – **В. Поліщук** пише про книжку *Дикі поля*.
- № 7 (від 17 II 1957) – появляється перший фейлетон **Я. Зарічного** (**Діброви**) *Семен боягуз*; **В. Поліщук** піднімає питання про виїзди (туристичні) в Україну.
- № 9 (від 3 III 1957) – поява чергової «Літературної сторінки».
- № 11 (від 17 III 1957) – зміна формату верстки «Дитячого слова»; **Я. Грицковян** пише про мовну денационалізацію; вміщена інформація про створення Комісії культури при ГП УСКТ і поданий її особовий склад.
- № 12 (від 24 III 1957) – **Ю. Шкрумеляк** з України публікує статтю про український націоналізм.
- № 13 (від 31 III 1957) – появляється стаття *Ганна Горбова обвинувачує...* про злочини українського націоналізму; вміщено інформацію про набір на україністику до Києва і Львова (всього 7 чол.).
- № 14 (від 7 IV 1957) – **М. Сивіцький** пише про нараду в Міністерстві освіти у справі шкільництва національних меншин; **Ю. Смолич** (голова товариства «Україна» у Києві) друкує статтю про український націоналізм.
- № 15 (від 14 IV 1957) – передова стаття про допомогу тим, хто повернувся на рідні землі; **О. Лапський** пише *Слово до вчителів*; **Ірка** та **Аля** подають першу інформацію про варшавську україністику.
- № 16 (від 21 IV 1957) – появляється інформація про те, що **Г. Боярський** (заступник голови ГП УСКТ) є керівником масового відділу в «Нашому слові».
- № 17 (від 28 IV 1957) – передрук великого інтерв'ю з **І. Басагою** з Мюнхену (з якоїсь української газети) *Ватажки ООН перешкоджають повертатись на Батьківщину*.
- № 19 (від 12 V 1957) – інформація про українське шкільництво: у Варшаві існує українська філологія, у Щеціні – вчительська студія (двохлітня, напіввища), у Бартошицях – педагогічний ліцей, у Перемишлі – загальноосвітній ліцей, у Лігниці – загальноосвітній ліцей (існує VIII клас – перший набір); **М. Щирба** починає друк статей про український націоналізм.
- № 23 (від 9 VI 1957) – повідомлення про засідання Президії ГП УСКТ, під час якої **С. Макух** зрікся головування УСКТ; головою ГП УСКТ обрано **Г. Боярського** (дотеперішнього заступ-

ника голови ГП УСКТ, керівника масового відділу редакції «Наше слово»); **Я. Стех** пише у захопленому плані матеріал *Як живуть наші переселенці на Україні* (немає гніту, русифікації, воля) про своїх односельчан (вербичан), яких переселено після війни в Україну, а тепер живуть вони у селі Оборшин коло Львова.

№ 24 (від 16 VI 1957) – газета публікує з нагоди першої річниці «Нашого слова» матеріал – *Дружній шарж* про працівників тижневика: кадри: **Г. Боярський** – головний редактор, **А. Гошовський** – заступник головного редактора, **М. Щирба** – заступник головного редактора, **В. Максимович** – секретар, **М. Сивіцький** – освіта, **В. Бунда** – культура, **І. Шелюк** – література, **О. Лапський** – стилістика, **А. Ціханович** і **Наталка** – коректорки, **Л. Малевич** – друкарка (машиністка), **Я. Зажицька** – картотека.

№ 25 (від 23 VI 1957) – появляються перші інформації про українські радіопередачі; звіт із засідання комісії Ткачова (уповноваженого уряду для справ загосподарювання занедбаних теренів); поява «Лемківського слова» у вигляді окремої сторінки; «Лелеку» пише **М. Холмський** (М. Щирба), малює **М. Юрковський**.

№ 26 (від 30 VI 1957) – інформація **Я. Зарічного** про перший виступ в Новому Дворі Гдансько-му українського хору (хористи – мешканці жулавських сіл: Маженціна (колишні угринівці), Осташева та Стегни (колишні корнівці), диригент **А. Мацігановська** – студентка із Сопоту (дочка О. Вальковської).

№ 27 (від 7 VII 1957) – інформація про перший виїзд учителів української мови на місячний курс до Києва, серед них **Т. Щерба** – учитель з Гурова Ілавецького; **Я. Грицковян (Краків)** і **М. Козак** (Гданськ) виїжджають як представники української молоді з Польщі до Москви на Світовий фестиваль молоді; текст «Лелеки» пише **І. Шелюк**, малюнки робить **М. Ясинська**.

№ 29 (від 21 VII 1957) – 8 і 9 липня засідала (без участі представників національних меншин) сеймова комісія, присвячена національній політиці у Польщі, доповідав **Гергард Скок**; появилася рубрика «Матримоніальні оголошення».

№ 35 (від 1 IX 1957) – інформація про виїзд до Києва перших студентів на україністичні студії – **С. Козак** (Пененжно), **Б. Гіль** (Лельково), **С. Колесар** (Кошалін), **Н. Демидюк** (Войцехи), **І. Тимчина** (Кшекоти), **Я. Стех** (Люблін).

№ 36 (від 8 IX 1957) – у газеті появляється «Куток сільського господаря», який відкриває агроном **І. Магвійчина** з Любліна.

№ 38 (від 15 IX 1957) – введено рубрику «Всяка всячина».

№ 39 (від 29 IX 1957) – на першій сторінці вміщена інформація про приїзд українських студентів до Києва (через Москву, в якій перебували чотири дні – велике враження від Кремля та Мавзолея Леніна й Сталіна); перша інформація **Г. Пецуха** про Никифора (продовжуватиме писати про нього у №№ 41 і 42); **М. Щирба** полемізує з газетою «Українська думка» з Лондону.

№ 43 (від 27 X 1957) – передова стаття: *Освітньо-ідеологічній праці – належне місце (про добір людей до діяльності)*; на 3 сторінці вміщено світлину наших студентів з Києва.

№ 46 (від 17 XI 1957) – початок молодіжної дискусії про місце студентів та учнів у діяльності УСКТ, між іншим, появляється стаття *Мрії молоді* **М. Вербового**, яка викликала дискусію.

№ 47 (від 24 XI 1957) – передова стаття про повернення (повертатися там, де є вільна земля), передрук з „Nowin Rzeszowskich” статті про повернення і проблеми з цим пов’язані; **М. Смолій** з Гданська пише про дискримінацію (6 стор.).

№ 48 (від 1 XII 1957) – з Комісії про повернення: схвалено план – у повітах Сянік, Лісько, Горлиці, Устрики Долішні створити 35 осель для 1500 сімей і виділити на це 100 млн. зл., у Люблінському воєвідстві – у повітах Парчів, Холм, Томашів, Грубешів створити оселю для 600 сімей (передбачено на це 23 млн. зл.), є можливість взяти дешеві кредити; «Лелека» – текст і малюнки робить **М. Юрковський**.

№ 49 (від 8 XII 1957) – перша інформація **І. Душкевича** (з фото **С. Григорчука**) про українську молодь у Лодзі.

№ 50 (від 15 XII 1957) – інформація про відкриття в Сонгнітах (коло Гурова Ілавецького) української школи, керівник – **І. Ценкий**, допомогу у цьому подав **Т. Щерба** (тоді – інспектор Повітового відділу освіти), вчить мови **М. Типа**.

№ 52 (від 29 XII 1957) – ціла сторінка матеріалів про **Никифора** (автори **І. Шелюк, Г. Пецух**); **В. Бунда** пише «більше вимогливості до самих себе: УСКТ потрібне, бо інакше ми не були б людьми», «УСКТ не хочуть яничари і ті, зріклися своєї нації» – думки зі зборів у мронгівських селах.

1958

№ 2 (від 12 I 1958) – передова стаття **Г. Боярського** (він голова ГП УСКТ) про організаційну діяльність; стаття *Домагайтеся рекомпенсат* (за залишені господарства) відповідно з Декретом від 27 VII 1949 р., § 5; матеріали про вибори до рад, виступ **Г. Боярського** на засіданні ФНЄ, про **С. Контролевича**; «Лелека» – тексти знову пише **М. Холмський**.

№ 3 (від 19 I 1958) – інформація про кандидатів Ольштинщини до Воєвідської ради: **Б. Радванецький** (голова ВП УСКТ), **М. Новосад** зі Щитна; у Польщі перебувають українські артисти, між іншим, **Лідія Герасимчук** (балерина); **О. Васильків** (ген. секретар ГП УСКТ) пише про шкільництво – його стан, потреби і прикра дійсність; початкові школи існують у Банях Мазурських, Сонгнітах, Лабуню Великому, Тшенсачу, Ярошівці; середні у Бартошицях, Перемишлі (VIII клас), Злоторії (VIII клас); Вчительська студія у Щеціні (39 студентів); продовження молодіжної дискусії (**М. Вербовий**, *Учні, годі критися!*).

№ 4 (від 26 I 1958) – інформація про Вроцлав (голова ВП УСКТ – **В. Шост**, секретар ВП УСКТ – **Євсуяк**).

№ 7 (від 16 II 1958) – 8 лютого в ГП УСКТ відбулася нарада українських студентів (16 чол.), яку вела **О. Васильків**, на ній виступили **Я. Грицковян** (Краків), **І. Душкевич** (Лодзь), **М. Балій** (Щецін), **Б. Радванецький** (Ольштин), **В. Мацко** (Краків), **А. Марушечко** (Гданськ), **Є. Галагіда** (Бані Мазурські), **Г. Шумилович** (Щецін), **І. Ханас** (Вроцлав); опубліковано звернення до молоді, під яким підписалися **Я. Грицковян, Ю. Квятковський, С. Худьо, М. Балій, А. Марушечко, Т. Керенко, С. Заброварний** подав, що 31 січня у Щеціні відбулася в рамках «Літературних вечорів» перша зустріч **Л. Костенко** з місцевою громадою; перша публікація поезії **І. Рейт**; появляється сторінка «Молодь – велика рушійна сила»; «Лелеку» малює **М. Ясинська**.

№ 10 (від 9 III 1958) – появляється рубрика «Мовні поради», яку веде **О. Лапський**.

№ 11 (від 16 III 1958) – Ю. Гаврилюк пише статтю про необхідність перенесення ліцею зі Злототорії до Вроцлава.

№ 12 (від 23 III 1958) – стаття О. Васильків (вона надалі ген. секретар ГП УСКТ) про міжвоєвідські огляди; Г. Боярський (він надалі голова ГП УСКТ) пише про організаційне питання Товариства; у «Лемківському слові» інформація про повернення на Горличчину 330 сімей (до 29 сіл, найбільше до Кункової, Новиці, Ждині). Кадри: В. Серкіз – секретар ВП УСКТ Кошалін, П. Кремінський – голова ВП УСКТ Гданськ.

№ 13 (від 30 III 1958) – вміщене фото учнів ліцею в Перемишлі (16 школярів з учителем); «Лелеку» малює Б. Боберський.

№ 14 (від 6 IV 1958) – інформація В. Максимовича (новий секретар редакції) про Шевченківський вечір у Варшаві, який відкрив М. Вахнюк (голова Варшавського гуртка УСКТ), виступав хор Духовної семінарії та молоді П. Доманчука і хор Й. Курочка; С. Демчук – про шкільництво на Ольштинщині: навчання ведеться в десяти повітах – Бартошицькому (4), Браневському (4), Гіжицькому (6), Гурово-Ілавецькому (6), Кентшинському (8), Лідзбарському (2), Моронзькому (2), Острудському (2), Пасленському (3), Венгожівському (6); мови вчить 38 учителів (у тому 15 українців), учнів – 960, спад; «Лелеку» малює Л-чак, текст М. Юрковський. Кадри: В. Максимович – секретар редакції «Нашого слова».

№ 18 (від 4 V 1958) – Міністерство освіти закликає студентів-українців з різних шкіл перенестися до Варшавського університету, де буде змога, крім професії, вивчити українську мову, щоб згодом учити дітей; інформація про те, як можна виїхати в Україну.

№ 20 (від 18 V 1958) – передова стаття *Проти націоналізму* (результат наради теоретичної конференції на тему «Національне питання»); інформація І. Тимчини з Києва про навчання, про студентів-українців з Чехословаччини, про добру опіку з боку консульства і викладачів; інформація про перші радіопередачі українською мовою в Ольштині, Кошаліні, Щеціні, ще будуть у Любліні, Ряшеві, Вроцлаві, Зеленій Горі, Гданську; заклик до читачів писати листи до редакції; С. Демчук подає інформацію про чисельність і розміщення українського населення в Ольштинському воєвідстві (тут живе 54 000 українців, себто 11 000 сімей, що становить 7% всього населення воєвідства); і так воно проживає в 17 повітах – Бартошицькому (2700 чол.), Браневському (5600), Ольштинському (330), Гурово-Ілавецькому (5500), Гіжицькому (3580), Кентшинському (5300), Лідзбарському (2890), Моронзькому (4600), Мронговському (740), Нідзиському (1300), Острудському (1770), Пасленському (6010), Пішському (570), Біскупецькому (2980), Ілавському (2970), Щитненському (780), Венгожівському (5500), місто Ольштин (160).

№ 21 (від 25 V 1958) – появляється місячний додаток «Наша культура»; інформація про набір учнів до Лігницького ліцею (зголосилося надто багато дітей до VI і VII класів); в Лігниці будуть VI, VII, VIII, IX класи, власний гуртожиток, стипендії; інформація про організаційні (установчі) збори українців Катовиць, які відбулися 25 V 1958 р., год. 14, приміщення ТПРД.

№ 22 (від 1 VI 1958) – передова стаття про роль газети і кореспондентів; інформація про Центральний огляд аматорських гуртків національних меншостей у варшавському театрі „Rozmaitości”; передрук у перекладі на українську мову статті А. Слава з „Nowych Dróg” про націоналізм і боротьбу з ним; інформація про керівництво Катовицького гуртка УСКТ: В. По-

горецький – голова, **С. Ніньовський** – заступник голови, **О. Ляхович** – секретар; передрук з «Літературної України» статті **А. Хижняка** про українську мову.

№ 23 (від 8 VI 1958) – інформація про нараду в Інституті історії партії у справі КПЗУ, створено комісію: **Т. Маришук** – голова, **А. Гошовський** – секретар, **С. Білавка**, **Л. Брістигер**, **С. Добжанський**, **О. Жебрун**, **М. Королько**, **М. Нашковський**, **С. Собчук**, **Є. Ступ**, **М. Щирба**, **Страссер**; радіо Ряшів почало транслювати передачі українською мовою щосуботи 15 хвилин, редактор – **Я. Чорнобай**.

№ 24 (від 15 VI 1958) – передова стаття *Два роки УСКТ* (поінформовано, що на Люблінщину і Ряшівщину повернулося близько 6000 сімей, українцям на північно-західних землях надано беззворотні кредити розміром 35 млн. зл., почала виходити «Наша культура», ведуться українські радіопередачі; **Я. Стех** пише з Києва про поїздку студентів до Канева на могилу **Т. Шевченка**).

№ 25 (від 22 VI 1958) – інформація про те, що з вересня буде відкрита початкова школа у Білому Борі; перший виїзд учителів української мови (15 чол.) на місячний курс до Києва.

№ 26 (від 29 VI 1958) – передова стаття *Роль української інтелігенції в праці УСКТ* (мова про її пасивність, про ідеологічне розходження; «Лелеку» малює й рисує **М. Юрковський**).

№ 28 (від 13 VII 1958) – передова стаття з нагоди **100 числа газети**, привітання від **Є. Самохваленка** *Над ювілейним номером*, **С. Демчук** *Сльози радості*, **Ю. Кучерявий** *Один номер* (фейлетон).

№ 34 (від 24 VIII 1958) – матеріали про виставку робіт **Никифора** в „Zachęcie” (**В. Максимович**); «Лелека» – текст **І. Шелюк**, малюнки **М. Босовський**.

№ 40 (від 5 X 1958) – про Договір між Міністерством праці і Лемківським допомоговим комітетом в США про допомогу лемкам у Польщі – підписали: директор департаменту **Єжи Ліцький** та від комітету його голова **Павло Гардий**; інформація про те, що **В. Шост** зрікся головування ВП УСКТ у Вроцлаві, головою обрано **М. Спяка**, у правлінні також є **Гаврилюк** і **Булик**. Кадри редакції – **А. Гошовський**, **М. Щирба**, **В. Максимович**, **М. Сивіцький**, **В. Бунда**, **В. Фіялковський**, **І. Шелюк**, **В. Ковальська**, **М. Босовський**, **Л. Вайда**, **Б. Ціханович**, **Л. Малевич**, **О. Зінич**, **Я. Мадейська**.

№ 41 (від 12 X 1958) – передова: *Перед пленумом ГП УСКТ Г. Боярського* – гостра критика т. зв. оновлювачів; також у «Лемківському слові» подібний критичний матеріал без підпису (мабуть **Д. Перуна**).

№ 42 (від 19 X 1958) – інформація про результати пленуму на тему «Основні проблеми праці УСКТ». Кадри – пленум затвердив головою ГП УСКТ **Г. Боярського**, до Президії ГП УСКТ обрано **Я. Грицьковяна** та **Б. Радванецького**, до пленуму доокоптовано: **І. Завадського**, **М. Ковальського**, **Б. Радванецького**, **Л. Щодрака**.

№ 43 (від 26 X 1958) – постанова III пленуму ГП УСКТ: між іншим, про поширювання друкованого слова, про навчання української мови, видавничу діяльність; опубліковано звіт Президії – критика редакції за друк деяких матеріалів, неправильне висвітлювання справ повернення, мало в газеті позитивного, критика статей **М. Щирби** про Україну, слабкі матеріали про націоналізм (треба показувати їх зрадливу політику), мало пишеться про статутну діяльність УСКТ, Президія розглядала план праці редакції на найближчі місяці.

№ 44 (від 2 XI 1958) – перша вістка з Києва авторства **Л. Бучили** *Осінній Київ* про другу студентську групу.

№ 45 (від 9 XI 1958) – інформація про нараду співпрацівників «Нашої культури» (вів **А. Середницький**), яка відбулася 19 жовтня; для кого «Наша культура»? – відповідь: для масового читача.

№ 46 (від 16 XI 1958) – стаття про книжку, її поширення.

№ 47 (від 23 XI 1958) – перша презентація найкращих учителів: **І. Пшеп'юрська, Л. Щирба, М. Луцик, О. Криванська, М. Ярмола, М. Онишко, Ю. Щуцький, О. Гнатюк, Я. Нестеровський**; стаття **О. Васильків** про роль учителя; початок нарад кореспондентів у воевідствах.

№ 50 (від 14 XII 1958) – інформація про пленум ВП УСКТ у Вроцлаві. Кадри – **Ю. Гаврилюк** – голова, **К. Булик** – секретар.

1959

№ 2 (від 11 I 1959) – підсумки нарад кореспондентів: поширити рубрику «Трибуна читачів і кореспондентів», про історію України писати проблемно, більше статей на сільськогосподарські теми, проти друку промов політичних діячів, більше матеріалів про сучасну Україну, публікувати дискусійні статті, писати про діаспору (українці на Кубані, Далекому Сході), організувати зустрічі з читачами, вміщувати статті про УНДО, ОУН, УПА; вперше вміщено колядки та щедрівки з нотами.

№ 3 (від 18 I 1959) – інформація про створення Стипендіальної ради: **О. Васильків** – голова, **М. Сивіцький** – секретар, **Л. Вербова** – скарбник, **Я. Грицковян** (Ягайлонський університет) та **І. Лига** (Варшавська політехніка) – члени.

№ 6 (від 8 II 1959) – дискусія про стан роботи УСКТ: чому настало послаблення?, чи є перспектива?; в наступних числах дискусія про нові форми діяльності.

№ 10 (від 8 III 1959) – матеріал **Пилипа Грицков'яна** (із села Березка Лиського повіту) *Як бандерівці мою хату спалили*; реакція на отримувані у листах, адресованих на приватні адреси «Інформаційні бюлетні» з США; поява «Україніки в польській пресі».

№ 16 (від 19 IV 1959) – перші інформації про життя українців за кордоном – у Канаді.

№ 24 (від 14 VI 1959) – у передз'їздівській дискусії **М. Сивіцький** (він член ГП УСКТ) висуває думку про ліквідацію ВП УСКТ, центри зосередити у містах, гуртки у селах; появляється рубрика «Варто прочитати».

№ 26 (від 28 VI 1959) – інформація про пленум ГП УСКТ, який відбувся 21 червня за участю заступника міністра внутрішніх справ **З. Шнека**, II з'їзд УСКТ у листопаді 1959 р., утворено комісію для підготовки змін у статуті у складі: **В. Бунда, М. Щирба, Ю. Саноцька, Б. Радванецький**.

№ 27 (від 5 VII 1959) – інформація про перших випускників Вчительської студії у Щеціні; репліка **Б. Радванецького** на статтю **М. Сивіцького** про централізацію діяльності; авторський вечір **Є. Самохваленка**; про установлення двох стипендій ім. **Івана і Марії Калиняків** (автор – син **М. Калиняк**) розміром по 2000 зл. кожна для дітей з Підляшшя, які вчитимуться в Перемишлі, Злоторії, Бартошицях; виїзд чергової групи вчителів на курс до Києва.

№ 30 (від 26 VII 1959) – передова *До II з'їзду УСКТ*; **С. Заброварний** про нові форми реалізації постанов УСКТ (поділ гуртків на міцні, середні, слабкі).

№ 32 (від 9 VIII 1959) – матеріали в рамках передз'їздівської кампанії; інформація про вільні місця у школах; **О. Васильків** пише про І. Франка.

№ 35 (від 30 VIII 1959) – **О. Васильків** пише про необхідність підвищення рівня навчання української мови.

№ 36 (від 6 IX 1959) – **С. Демчук** вказує на konieczність штатного зміцнення структур УСКТ включно з повітами, усім має керувати ГП УСКТ.

№ 37 (від 13 IX 1959) – **В. Посацький** пише про київський курс учителів; інформація про перший дзвінок у Злоторії; чергова стаття **М. Сивіцького** з терену, критично оцінює пасивність активу на Ольштинщині та Вроцлавщині.

№ 43 (від 25 X 1959) – передова **Г. Боярського** (критикує захисників УПА, зокрема **Г. Малиновського** з Лігниць, який так виступав у Вроцлаві), закликає, щоб таким давати відсіч; закинув **Л. Галю** те, що той не прийшов на конференцію у Волові (хоч приїхали секретар ВП і ГП); в Гданську нарада-семинар для активу культосвітньої роботи Щецинщини, Ольштинщини, Гданщини, присутній директор департаменту Міністерства культури і мистецтва **Ч. Калужний** (діяльність серед нацменшин).

№ 46 (від 15 XI 1959) – публікація проекту статуту УСКТ.

№ 49 (від 6 XII 1959) – підсумки на нараді секретарів ВП УСКТ у Варшаві передз'їздівської дискусії та кампанії, відзначено, що крім Ольштина, ніде не дано належної відсічі захисникам УПА; обговорювано справи повернення, виїздів в Україну.

№ 50 (від 13 XII 1959) – інформація про зустріч з **М. Рильським**.

№ 51 (від 20 XII 1959) – повідомлення: II з'їзд УСКТ пересунуто на 10 січня 1960 р.; 12 грудня під час засідання Президії створено Комісію для лемківських справ – **Донський** (голова), **Кузяк, Макух, Мадзік, Пецух, Полянський, Стефанівський**; публікація статті **О. Слава** (польською мовою).

1960

№ 3 (від 17 I 1960) – інформація про II з'їзд УСКТ.

№ 5 (від 31 I 1960) – вперше за час існування газети оприлюднено особовий склад редколегії: **Г. Боярський** – головний редактор, **А. Гошовський** – заступник головного редактора, **М. Щирба** – заступник головного редактора, **В. Максимович** – секретар редакції, **В. Бунда** – член.

№ 6 (від 7 II 1960) – критична стаття (без підпису) про А. Шептицького; **О. Лапський** у фейлетоні про заохочення писати до «НС».

№ 8 (від 21 II 1960) – інформація про зустріч ГП УСКТ і редакції «Нашого слова» з делегацією Українського товариства дружби із-за кордоном.

№ 9 (від 28 II 1960) – **М. Сивіцький** пише про проблеми українського шкільництва; критика лемківського сепаратизму; черговий матеріал (без підпису) про український націоналізм: «... молодь мусить знати, що націоналізм може нищити не лише чужий, а й свій народ. Скільки то трупів попливило ріками Галичини і Волині 1944–1946 рр., вкинутих бандерівцями, скільки ж українських родин вбито чи потоплено в криницях зі зв'язаними руками колючим дротом? Все це робили „свої“ ж таки зі своїми людьми!»; стаття (без підпису) про відозву митр. А. Шептицького до хліборобів.

№ 10 (від 6 III 1960) – до Свята жінки появляється у вигляді дружнього шаржу матеріал про жінок-працівниць редакції – **Слава** – керівник секретаріату, **Марія Івасина** – масовий відділ, **Лідія Малевич** і **Галина Німа** – друкарки, **Галина Майстренко** і **Ганна Ціханович** – коректа, **Віра Чайка (Ковальська)** – «Світанок»; **І. Вербинський** у дописі *В Янівці на Володавищині* інформує про передплатників «Нашого слова», про проблеми з учителем української мови, про припинену діяльність хору, драмгуртка.

№ 11 (від 13 III 1960) – інформація **М. Кожушка** (V курс) про Варшавську україністику: є I, III і V курси, слухають, між іншим, викладів **Татаркевича, Гохфельда, Шаффа, Колаковського, Зволінського, Дорошевського, Штібера, Батовського**; активні студенти – **Данута Пилип, Дебора, Марчук, Володимир Юрець, Михайло Балій**, зокрема в ZSP.

№ 12 (від 20 III 1960) – інформація про Шевченківський вечір у Варшаві – **О. Лапський** із словом про Кобзаря, концерт хору (диригент **О. Курочко**); **М. Донський** представляє план діяльності Лемківської секції: провести Шевченківський вечір, відзначити День Війська польського, організувати відчити, влаштувати виставку різби в Закопаному, провести агітацію молоді до Лигницького ліцею; інформація про післяз'їздівські наради, збори, між іншим, у Кошаліні. Кадри: **Забавський** – голова ВП УСКТ у Гданську.

№ 13 (від 27 III 1960) – в ГП УСКТ відбулася нарада штатних працівників – обговорено організаційний стан і справу підготовки до фестивалю гуртків національних меншин; **О. Сеньків** пише про художню діяльність у Бартошицях.

№ 16 (від 17 IV 1960) – МТЩ пише про Т. Оберлендера і «Нахтігаль»; появляється (без підпису) критичний матеріал про ЗУНР; **І. Грисяк** – *Сіймо кукурудзу* в кількох числах.

№ 21 (від 22 V 1960) – інформація про вечір нацменшин у Варшаві; **М. Сивіцький** пише про навчання і роль у ньому вчителя.

№ 23 (від 5 VI 1960) – ювілей ста радіопередач в Ольштині (редагують: **П. Боднар, Б. Радванецький, С. Демчук**).

№ 24 (від 12 VI 1960) – передова *Чотири роки УСКТ і «Нашого слова»*, вітання редакції від **З. Шнека** – віце-міністра МВС.

№ 25 (від 19 VI 1960) – інформація про судовий процес у Перемишлі І. Шпонтака («Залізняка»), який розпочався 6 квітня; в наступному числі появиться стаття *УПА перед судом* за підписом **Спостерігач (В. Бунда)**.

№ 27 (від 3 VII 1960) – **Г. Боярський** про необхідність підвищення рівня роботи серед нацменшин, критика односторонності діяльності УСКТ, знову критично про УПА і її злочинність.

№ 28 (від 10 VII 1960) – вперше появляється рубрика на першій сторінці (хоч матеріали вже раніше були публіковані) «На міжнародні теми», автором якої був **А. Гошовський** (А. Захарчук); запроваджено сторінку «Наша жінка» (редагувала **Г. Майстренко**); у «Лемківському слові» починає писати **Д. Перун**; **Г. Боярський** обговорює результати наради представників нацменшин: курс на зближення з державними культурними установами; **Спостерігач** пише про процес І. Шпонтака (п'ять томів обвинувачення), осквернювання діяльності УПА-ОУН.

№ 29 (від 17 VII 1960) – інформація про черговий вчительський курс у Медзешині, організований Міністерством освіти за участю викладачів з України; введено сторінку «Молодь» (відповідальний **В. Бунда**); на курс до Києва поїхало 29 учителів.

№ 30 (від 24 VII 1960) – стаття *Після процесу Залізняка* за підписом ВД; рубрика про українські книжки в Ольштині; появляється повна (хоч без назви) сільськогосподарська сторінка; багато інформаційних матеріалів з Ольштинщини **П. Боднара**.

№ 34 (від 21 VIII 1960) – **О. Лапський** пише про успіхи вчителя, про те, від чого вони залежать, про працю вчителя над собою; **М. Щирба** починає цикл статей *Колись і тепер*.

№ 39 (від 25 IX 1960) – зміна назви молодіжної сторінки на «Голос молодих»; кілька статей про залучення творчих людей до писання в «Нашому слові».

№ 40 (від 2 X 1960) – інформація про Пленум ГП УСКТ, присвячений шкільництву.

№ 41 (від 9 X 1960) – інформація про роботу Пленуму, увільнення М. Королька із заступника голови ГП УСКТ і обрання на його місце **К. Лащука**; публікація постанови Президії ГП УСКТ про діяльність Секції для справ лемківської регіональної культури, в якій критиковано секцію за те, що мало популяризує загальноукраїнську; вимога припинити заснування гуртків секції у селах, бо це суперечить Статутові УСКТ; секція – допоміжний орган УСКТ; **Д. Перун** у «Лемківському слові» пише про план роботи секції; **Я. Зарічний** на сторінці «Трибуна читачів і кореспондентів» закидає газеті, що в ній забагато політики й рільництва, невдала «Наша жінка», частіше випускати молодіжну сторінку.

№ 42 (від 16 X 1960) – передрук за українською пресою виступу **В. Кука** – провідника ОУН на українських землях, головнокомандуючого УПА, генерального секретаря УГВР (це вже після засудження І. Шпонтака), в якому він критикує діяльність УПА; стаття про українське шкільництво у контексті Пленуму:

1952/1953	24 пункти навчання	487 учнів	–	–
1953/1954	18 пунктів	330 учнів	–	–
1954/1955	19 пунктів	424 учні	–	–
1955/1956	82 пункти	1625 учнів	–	–
1956/1957	141 пункт	2590 учнів	2 школи	56 учнів
1957/1958	142 пункти	2377 учнів	8 шкіл	279 учнів
1958/1959	152 пункти	2602 учні	9 шкіл	441 учень
1959/1960	133 пункти	2256 учнів	9 шкіл	497 учнів

№ 43 (від 23 X 1960) – інформація про нараду кореспондентів «Нашого слова» у Варшаві, присутніх 24 чоловік, вів нараду **М. Щирба**; **А. Гошовський** говорив про завдання дописувачів: підносити свідомість населення, включати його у будівництво соціалізму, прищеплювати любов до рідної культури й мови, писати про господарські справи.

№ 44 (від 30 X 1960) – МТЩ знову про ОУН-УПА; інформація про звітно-виборчу кампанію УСКТ (позбирати всі дані); перші матеріали **М. Кожушка** як журналіста «Нашого слова».

№ 47 (від 20 XI 1960) – **Л. Вербова** пише про шкільні справи – брак учителів на прикладі Новодвірщини та Ельблонжчини (**Х. Лібацька** вчить в Осташеві, **Є. Наконечний** – в Новотках, **П. Коваль** – у Кшевську).

№ 49 (від 4 XII 1960) – інформація про культосвітній курс у Варшаві: вів його **В. Бунда**, тривав місяць, мову читав **О. Лапський**; допис **М. Запорожця** з Ольштина про гуртки в Лелькові та Пенцішеві.

№ 51 (від 18 XII 1960) – редакція реплікує у статті *За живу газету* на допис М. Онишка, який вказував на потребу в редакції фахівців; відповідь на критичні дописи: не писати так про націоналізм, мова про залишки націоналізму (все в контексті наради кореспондентів), не друкувати у відтинках повісті.

1961

№ 3 (від 15 I 1961) – передова про культосвітню роботу, інформація про те, що в жовтні, листопаді та грудні 1960 р. Міністерство культури і мистецтва провело у Ряшеві, Лодзі, Кошаліні та Білостоці семінари для національних меншин (курс на політизацію діяльності).

№ 13 (від 26 III 1961) – інформація: **Станіслав Мауерсберг** – це секретар Комісії для справ шкільництва з непольською викладовою мовою Міністерства освіти; Політбюро ЦК ПОРП у 1952 р. прийняло ухвалу «Про покращання господарських і культурних умов українського населення» – розпочалося ввведення навчання української мови до початкових і середніх шкіл; стан навчання від 1952 по 1961 рр.:

1952			1955			1958			1961		
пункти	школи	учні	пункти	школи	учні	пункти	школи	учні	пункти	школи	учні
24	–	487	82	–	1625	146	2428	132	2166	9	450

1,5% дітей вчилися української мови, 16% у Польщі становлять школярі початкових і середніх шкіл, отже – лише кожний десятий український школяр учитися української мови (серед білорусів кожна друга дитина вчиться рідної мови); Міністерство освіти видало обіжники: від 12 грудня 1959 р. і від 27 грудня 1960 р., вже видано читанки для I–VII класів, спроваджено підручники з України.

№ 14 (від 2 IV 1961) – інформація про надання школі у Білому Борі імені Т. Шевченка, на врочистості були присутні: проф. **Є. Кирилюк** з Києва, віце-міністр освіти Польщі **Ф. Герок**, Кошалінський куратор **А. Прондзинський**, голова ГП УСКТ **Г. Боярський**; рубрику «Мовні поради» веде **М. Юрковський**.

№ 15 (від 9 IV 1961) – у «Лемківському слові» інформація про нараду лемківської секції та кореспондентів цієї сторінки, яка відбулася у Варшаві 26 березня, був присутній представник МВС **Д. Перун**, голова ГП УСКТ **Г. Боярський**, доповідав **М. Донський**; складено план роботи, відповідальними визначено **Донського**, **Курила** (Краків), **Мадзіка** і **Стефанівського**; широко про святкування гуртками роковин Т. Шевченка: Холм, Пасленк, Цмелів (келецьке), Катовиці, Люблін, Вроцлав, Краків (голова гуртка **О. Верхола**), Кліщелі; **М. Кожушко** пише про молодіжні справи – багато молоді у Щеціні, де 50% становлять студенти, в Лігниці, Бартошицях, Перемишлі; виступає за тісний зв'язок ЗМС-івців з польськими й українськими школами.

№ 16 (від 16 IV 1961) – про вибори до Сейму; в «Лемківському слові» **Я. Полянський** друкує першу пісню *Високий мосточок починат ся*; **І. Вербинський** пише про збори гуртків на Підляшші (у Біло-Підляському повіті є 4 гуртки УСКТ: Заболоття, Паросль, Вілька Заболоцька, Залевка-Шостаки, понад 60 членів).

№ 18 (від 30 IV 1961) – інформація про Шевченківський концерт у Кліщелях (прийшло понад 650 чол.), виступали діти зі школи, хор **Я. Полянського** (акомпанував **В. Гнап**),

декламували **О. Васильків**, **Ірка Носкович** (учениця Білобірської школи) читала вірші, подяка **Г. Боярському**, **Л. Вербовій** та **Я. Полянському** за допомогу; **М. Кожушко** пише про щецінських українців: I–II курси нараховують 16 студентів, про їх гуртки самодіяльності (танцювальний, театральний (ведуть **М. Юречко** та **А. Завадський**); про курсоконференції вчителів у Вроцлаві та Щеціні.

№ 19 (від 7 V 1961) – інформація про українські школи: Педагогічний ліцей № 2 у Бартошицях, Загальноосвітній ліцей ім. Ю. Словацького у Перемишлі, Загальноосвітній ліцей у Лігниці, Вчительська студія у Щеціні, Варшавський університет (Кафедра української філології).

№ 20 (від 14 V 1961) – інформація про засідання Президії ГП УСКТ; передрук із львівської газети «Вільна Україна» великої статті (листа) **Мирона Матвієйка** – колишнього націоналістичного діяча (раніше такого листа опублікував В. Кук) з викривальною метою; у «Лемківському слові» план роботи Секції – зорганізувати лемківський регіональний ансамбль пісні і танцю, капелу в Криниці, Команчі, регіональний музей в Бортному, влаштувати відчити, фестини, провести академію в честь Т. Шевченка, відзначити 1000-ліття Польщі, провести збірку грошей на пам'ятник Лемківщині (тим, що загинули у війні) в Устю, збирати експонати з часів війни для музею; **В. Бунда** пише про концерт Т. Шевченкові в Устю Горлицькому, де з доповіддю виступив **Єжи Плеснярович** – художній керівник Театру ім. Семашкової у Ряшеві, співав Варшавський хор УСКТ, солісти з Ряшева, колектив з Білянки.

№ 21 (від 21 V 1961) – в «Лемківському слові» інформація про поїздку **М. Донського** у складі ряшівської делегації, очолюваної В. Кручком (I секретар ВК ПОРП) до НДР на відкриття пам'ятника жертвам у Заксенгаузені; 12 травня Варшавський гурток провів дискусію про «Наше слово» та його додатки, відкрив її **Г. Боярський**, мало учасників у дискусії: **Б. Боберський** – про бідне графічне оформлення газети, стереотипні заголовки статей, особливо в «Нашій культурі», **М. Вахнюк** – необхідно поліпшити мову, **І. Грисяк** – захищав «Наше слово»; **М. Сивіцький** пише про 5-ліття педлицею в Бартошицях (директор – **Варвара Серкіз**): у 1956 р. був один клас і 70 учнів, зараз до матури дійшло 26 учнів, українською мовою читаються: математика, фізика, хімія, біологія, ручні роботи, українська мова; проблеми з фінансами (стипендіями), нема грошей на діяльність гуртків художньої самодіяльності.

№ 22 (від 28 V 1961) – **С. Павлице** з Києва пише про студентів-українців з Польщі, між іншим, підкреслює свою участь у Студії художнього слова, **М. Дуркевич** і **С. Козак** пишуть про переклади творів Т. Шевченка на польську мову, **М. Вербовий** досліджує українську драматургію у контексті розвитку українського театру, **С. Колесар** – про М. Рильського, **Є. Пушкар** – про М. Стельмаха; 23 квітня **С. Козак** став головою Київського земляцтва, згадує про велику зайнятість різними зустрічами; **М. Сивіцький** пише про Бартошицький ліцей – 26 матуристів і лише 6 вибирається на студії: дві особи на психологію у Познані, 2 на біологію у Лодзі, 1 до Вищої педагогічної школи у Вроцлаві, 1 на україністику до Варшави, всі інші (20 чол.) йдуть учителювати до шкіл; **М. Кожушко** пише про Перемиський ліцей, кращі учні: С. Матвішин, С. Зарічний; на останній сторінці вміщено вірш **В. Назарука** (прощального для випускників).

№ 23 (від 4 VI 1961) – **Г. Боярський** позитивно пише про II воєвідську конференцію УСКТ у Вроцлаві – 43 делегати, звіт читав **Ю. Гаврилюк** (голова ВП УСКТ), в дискусії критиковано

ГП УСКТ і «Наше слово», **Ковальчик** закидав УСКТ, що не захищає УПА, **Г. Боярський** назвав цей виступ провокацією, головою ВП УСКТ обрано **Ю. Гаврилюка**, секретарем **Ігоря Сидорука**; **М. Кожушко** пише про Варшавську україністику: **М. Балій** отримав наукову стипендію, на IV курс (другий семестр) прибув **І. Тимчина** – недавній студент україністики Київського університету, всіх їх десять чоловік, найкраще вчиться **Т. Ринковська**, найактивніший суспільно **Йосип Нестор**; інформація про відновлену (після довгої перерви) діяльність «Думки» з Гурова.

№ 25 (від 18 VI 1961) – друк Постанови III Пленуму ГП УСКТ: зосередити діяльність на культурно-освітній роботі, статутну діяльність пов'язувати із загальнокадровими справами, боротися з проявами націоналізму і сепаратизму; реакція матеріалом *Приятелі з-за океану* на надсилання на приватні адреси газети «Лемківські вісті» з Нью-Йорку (орган Організації оборони Лемківщини, яка існує від 1936), газета вихваляє ОУН-УПА, пише, що «наші одвічні вороги – це москалі і поляки».

№ 27 (від 2 VII 1961) – п'ятиріччя УСКТ: **Я. Гудемчук** – про воевідську конференцію в Кошаліні (11 VI): 43 гуртки, 981 член (у воевідстві живе 30 000 українців, був присутній голова ВП ЗМС **Януш Гелдонь**, головою ВП УСКТ обрано **Я. Мушинського**, у президії 4 члени; інформація про III конференцію УСКТ в Ольштині (18 VI): 45 гуртків, коло 900 членів, 62 пункти навчання, 1 початкова школа з українською викладавкою мовою у Сонгнітах, 1 педлицей у Бартошицях, у 1960/1961 р. рідної мови вчилися понад 1200 дітей, тобто 1/5 усіх українських дітей на Ольштинщині, обрано 17-особове пленум і 7-особову президію. Кадри: **Б. Радванецький** – голова, **В. Ільчишин** – заступник голови, **С. Демчук** – секретар, члени – **А. Денисюк**, **Ю. Квятковський**, **О. Колянчук**, **Р. Цікуй**; у «Лемківському слові» **М. Юречко** друкує цикл *Лемківщина*.

№ 28 (від 9 VII 1961) – **Я. Гудемчук** пише про білобірських випускників (третій випуск – 18 учнів).

№ 29 (від 16 VII 1961) – появляється перший матеріал **А. Кобеляка** *Що гальмує працю гуртка* (на прикладі пасленських сіл).

№ 31 (від 30 VII 1961) – **М. Юрковський** відкриває рубрику «Наш університет культури»: перша подача *Початки української мови*.

№ 32 (від 6 VIII 1961) – інформація про україністику у Щеціні за підписом (**в. п.**): починає п'ятий рік існування, було три випуски, 70 учителів, з яких 60 пішло працювати в школи.

№ 33 (від 13 VIII 1961) – **Зореслава Стефанівська** пише у «Лемківському слові» про *Доробок школи в Білянці* – пропрацювала перший рік з учнями і ні слова про навчання дітей рідної мови; **Остап Биць** захоплено пише про прихід до Бартошицького педлицейою вчительки **Олександри Сеньків**.

№ 34 (від 20 VIII 1961) – **А. Кобеляк** друкує *Води, води!...* (про пасленські села, зокрема Квітайни).

№ 35 (від 27 VIII 1961) – **П. Кремінський** вміщує інформацію *Про Осташево* – **М. Вербовий** – голова гуртка, **Г. Бречко** – секретар. Гринько весною переїхав з колонії над каналом на господарство у центрі села, **Степан Зарічний** (Люльчин син, звали його Совой) закінчив лицей у Перемишлі, склав у Варшавському університеті на геологію, але з браку місць не прийнятий.

№ 37 (від 10 IX 1961) – зміна формату «Нашого слова» (перехід на т. зв. берлінський) – зменшено логотип, введено голубий колір; інформація про нараду активу Товариства в ГП УСКТ (3 IX): 30 учасників, **Д. Перун** – представник Суспільно-адміністративного департаменту МВС, нараду вів голова, **Г. Боярський**, про завдання в осінньо-зимовий період доповідав **К. Лащук** (заступник голови).

№ 38 (від 17 IX 1961) – інформація про приїзд до Польщі ансамблю Павла Вірського; надалі заглушені перші сторінки газети внутрішньою політикою, міжнародним оглядом, 3 сторінка – повністю сільськогосподарською тематикою, зокрема агрономічними порадами; у кожному числі тижневика друкуються фейлетони **П. Щипавки** (Василя Гірного).

№ 40 (від 1 X 1961) – **М. Кожушко** *Школа і релігія* (стаття у контексті того, що Сейм прийняв «Закон про розвиток системи освіти і виховання», згідно з яким інспекторати освіти затверджують викладачів релігії, але не втручаються у зміст занять, катехіти отримуватимуть по 1000 зл. у місяць); **МТЩ** обговорює програму КППС, у Києві відбувся XXII з'їзд КПУ – **М. Підгорний** обраний I секретарем ЦК КП України.

№ 41 (від 8 X 1961) – **М. Кожушко** подає інформацію *В новій Щецінській домівці*.

№ 42 (від 15 X 1961) – **П. Стефанівський** у «Лемківському слові» пише про Никифора, стає на його захист, у цілому добрий матеріал.

№ 43 (від 22 X 1961) – **М. Кожушко** пише про школу в Сонгнітах.

№ 44 (від 29 X 1961) – у «Лемківському слові» **Ваньо Гунянка** (Дмитро Вислоцький) виступає у трьох числах із статтею *Што треба знати лемкам в Америці* (він – засновник Лемкосоюзу, редактор «Карпатської Русі»).

№ 45 (від 5 XI 1961) – інформація про виїзне засідання Президії ГП УСКТ в Кошаліні: секретар ВП УСКТ – **С. Бортник**, 240 передплатників «Нашого слова»; **М. Кожушко** позитивно пише про фільм *Огньомісти Калень Ч. і Є. Петельських*.

№ 47 (від 19 XI 1961) – **М. Лесів** у «Лемківському слові» друкує статтю про лемківську говірку; **С. Демчук** робить *Перші підсумки* (про шкільництво на Ольштинщині в 1960/1961): існує 71 пункт навчання, 69 – у початковій школі, 26 – у загальноосвітніх ліцеях в Ґурові та Венгожеві; пункти розташовані у школах 11 повітів: у Браневському – 12, у Кентшинському – 12, Ґуровському – 10, Пасленському – 8, Венгожівському – 6, Лідзбарському – 5, Моронзькому – 5, Бартошицькому – 4, Острудському – 4, Ґіжицькому – 2, Ілавському – 1; у початковій школі в Сонгнітах навчається 27 учнів, у Педагогічному ліцеї в Бартошицях – 155.

№ 49 (від 3 XII 1961) – інформація про культурно-освітній курс для української молоді у Варшаві, який відбувся 20 листопада, 28 учасників, керівник курсу – **В. Бунда**; **Г. Боярський** говорив про загальні питання діяльності УСКТ, **С. Карват** вів заняття з танців, **М. Зінчевський** – товариські танці, **М. Балій** – українська мова, **Ф. Неуважний** – українська література, **В. Батич** – режисюра, **Я. Полянський** – спів; курсантам показано фільм *Огньомісти Калень Ч. і Є. Петельських*.

Як стрімко летить час. Здається, що все почалося вчора, а тут хоч-не-хоч, справляй ювілей. П'ятдесят літ – це не жарти. По собі бачу, я вже старий дід, хоч для непознаки не ношу бороди. Мої внуки починають входити в дорослий вік. Таким як вони, а то й молодшим, треба переказати те, що ми пережили, бачили, чули, яких людей зустрічали, що можна було зробити, а чого не зроблено. Деякі справи сьогодні всім очевидні, однак у тодішньому часі й обставинах такими не були. Це могло тоді тільки снитись, якщо ви лягли в доброму настрої.

Думаю про українські справи у Польщі. Горезвісна акція «Вісла» і на Гданщині в п'ятидесятих роках давала про себе знати. При різних нагодах, передовсім родинних, наші переселенці давали про себе знати. То гучними піснями, то якимись «відомостями», невідомо звідки почеркнутими, то дотепами, про що доносили владі всякої масті стукачі. Треба було щось з цим зробити.

Так, весною 1956 р. Миська рада в Гданську оголосила в місцевій пресі про збори українців. Правда, ми вже тоді були неформально згуртовані в неформальній «світлиці» п. Олени Вальковської в Сопоті. У той час можна було віднайти тільки навколо православної церкви. Православний священник, росіянин, який вийшов із гітлерівського табору смерті недалекого Штуттофу, оголосив у місцевій польській пресі 1946 р. про недільні богослужіння в євангельському костелі в Сопоті. На перших богослужіннях був невеликий гурт старших жінок зі старої царської еміграції. З часом церква отримала приміщення в Гданську-Вжещу на вулиці Сенкевича, пізніше на вулиці Ірюнвальдській, у житлових приміщеннях, з чого були невдоволені навколишні квартиранти. Згодом, за часів душпастирювання українськомовного священника о. Леоніда Бичука (1954), православна церква перенеслася до неживаного поєвангельського костелу-крематорію на вулиці Траугутта, де знаходиться до сьогодні. Згадую про це тому, що попередні приміщення церкви виходили просто на вулицю і не давали змоги збиратися й знайомитися зі собою. Церква на Траугутта знаходиться в затишку цвинтаря-парку, з часом (як німецький) зліквідованого. Внутрішнє приміщення незабаром збагатилось іконостасом з холмської опущеної сільської церкви, довколишні адміністративні і похоронні приміщення, зайняла також церква. Пізніше організовано прицерковний паркінг. Ще пізніше створено для хресного ходу навколо церкви доріжку та поставлено церковні бані з хрестами, що здалека вказують, де є церква.

У таких, можна сказати сьогодні – ідеальних обставинах, помаленьку збирались, гуртувались, знайомились люди «східної» конфесії й культури. По богослужінні формувались групки, хто куди. Старші домовлялися десь на поговорки і пиво, а нас, молодих українофілів, запрошено до Сопоту. Там ми обмінювались думками, співали, там зав'язувались перші симпатії.

Заклик міської влади на зустріч з українцями застав нас у непокої. Чи це хтось доніс, що ми зустрічаємося? Йти чи не йти? Однак цікавість перемогла. Ми поділились на групи. Старші пішли першими, бо вони працюють, хто їм що зробить. За ними групами молодші, слідкуючи, чи за нами хтось не спостерігає. Зустріч з нами всіма вів українською мовою керівник внутрішніх справ Миської ради в Гданську Андрій Кухарук з Холмщини. На той час – поважна персона. Розмова набрала товариської окраси. На зустріч прийшли незнайомі

нам особи, які говорили дуже гарно про культурно-освітні проблеми, але, як пізніше ми побачили, користі з їх говорення не було жадної, вони попросту зникли.

Остаточно на установчий з'їзд до Варшави в червні 1956 р. з Гданська поїхали дві особи – Олена Вальковська і я. Тоді ми ще не знали про дійсний стан українських поселень з акції «Вісла». Нам у Гданську була потреба вибороти умови на розгортання культурно-освітньої праці. Друга справа – це стан Греко-Католицької церкви у Польщі. У Гданську вже від 1946 р. організувалась православна парафія. У 1948 р. ініціативна група вірних з Новодвірщини звернулася до православного настоятеля в Гданську о. Євгенія Наумова про ведення богослужінь у Новому Дворі Гданському. Повітова рада в Новому Дворі на цю ціль призначила здеставовану понімецьку цвинтарну каплицю. Виходило на те, що тут повстане православна парафія. Римо-католицький декан у Новому Дворі спілкувався з нашими переселенцями за допомогою оселедців, які безплатно роздавав як дар УНРРІ. Православний настоятель роздавав якісь вбрання з УНРРІ. Римо-католицький декан із Нового Двору, не хочачи допустити у себе розвитку схизматиків, обіцяв, що дасть вірним правдивого греко-католицького священника та костел у Циганці, якого не треба ремонтувати. Як обіцяв, так і зробив.

Так вийшов до своїх парафіян о. Василь Гриник. Заграла конкуренція, програв російськомовний о. Наумов. З-під контролю управління з питань релігії почала виходити Греко-Католицька церква. Такого влада не могла толерувати. У 1954 р. о. Гриника засуджено на сім літ в'язниці. Вийшов він на волю у 1956 р. На з'їзді у Варшаві мені довелося цю справу підняти. Мій виступ був короткий: є в нас греко-католики, а влада вдає, що їх немає. Всі інші мають свої святині, то хай і вони мають свою. Згідно з правом. Ніхто їх не ліквідував. Хай моляться так, як хочуть і де хочуть. Про цей виступ згадки в «Нашому слові» не було. Це був перший сигнал, що не все, що діється, буде в друку. Не було згадано і слів жінки, яка сказала, що якби не УПА, то не було б кому їхати на з'їзд до Варшави.

З'їзд продовжувався, було про що говорити. Влада не сподівалася таких відвертих і важких виступів, довелося їй дуже спитніти, щоб на все це відповісти. Не знаю, чи моя репліка щось тут допомогла, але стверджено, що по з'їзді влада не ставила формальних перешкод розвитку Греко-Католицької церкви. Зате на перешкоді постав Римо-Католицький костел, про що мені неодноразово говорив покійний о. Гриник.

Повстання української організації в Польщі та її органу «Наше слово» відкрило широкий горизонт для розвитку суспільно-культурного українського життя в країні. Багато залежало від того, як ми цей факт зуміємо використати. Щоб це належно зрозуміти, треба знайти в реаліях тогочасного життя. Надії були великі, але треба було ходити ногами по землі. Хто цього не розумів, той скоро зневірився. Швидко ріс тираж «Нашого слова» і календарів. Треба було вміти писати, щоб пройшло те, що хочеш переказати. На наші публікації зростало за-потребування в Україні і ще далі – на сході. Там, люди ретельно між рядками вміли знайти цікаві відомості. Про це вам скажуть тодішні читачі з колишнього Союзу.

Повернувшись зі з'їзду, ми зібрали свою громаду, переказали те, що чули, бачили і пережили. Треба братися до організації мережі гуртків, повітових правлінь та воевідського в Гданську. Наше «бюро» містилося в мене (дивись адресу в календарі УСКТ за 1957) у наймній мною кімнаті або у котромусь із залів Міської ради, яку надавав нам керівник Кухарук.

Створено тимчасове Воевідське правління УСКТ, є печатка. Повстав ланцюг людей, які що кілька днів ходять до відповідних установ із чемним запитом про приміщення для нас. Настанють бурхливі дні польського жовтня, різні демонстрації. Влада не дуже знає, що з собою робити. Студенти кричать: «Костя, додому», інакше – «маршал Рокосовський до Москви». Кухарук надто зайнявся нами, відкрився. Хтось за щось його звинуватив – докажи, що ти не осел. Його перевели до Познаня.

У всіх наших починаннях передує студентська молодь. Вона вся з поселень українців у воевідстві. Всіх і все знають. Крім того, всі ми працюємо чи навчаємося. Весь вільний час – для УСКТ. Політична ситуація в країні стабілізується. Весною 1957 р. воевідська влада передає нам вкрай потрібне приміщення для розгортання суспільно-культурної праці серед українців. Безплатно, без часових обмежень. Як у доброму сні. Ідїть і працюйте, там все є. Знайте, що народна влада не кидає слів на вітер.

Дійсно, так було і є до цих пір. Зазіхань на наше приміщення було і є без ліку. З того

може хтось колись напише наукову правничу працю. Восени 1957 р. відбулася статутна звітно-виборча воевідська конференція УСКТ. Вибрані делегати з п'яти повітових правлінь, дев'ятнадцяти гуртків, 461 член утворили воевідське правління, яке я очолив. Повстала повноправна українська організація.

Без цих формальностей у тодішній ситуації будь-яка організація, навіть маленьких почи-нань, вимагала узгоджень із владою, чого ми не завше дотримувалися. Навіть друк запрошень на концерт вимагав затвердження. Наша праця на Гданщині не була найважливішою. Влада була вразлива на німецькі проблеми. Ніколи

і ніхто не мав справжнього розпізнання, хто є німцем, а хто підтасовується під поляка. Багатьом автохтонам цієї землі зроблено кривду. За Гітлера їх змушували підписати німецькі списки. На непокірних чекав поблизький концтабір Штуттоф. Як на іронію, ці люди, які все-таки вижили в слов'янсько-кашубському котлі, для святого спокою мусили виїхати до Німеччини.

Першим нашим завданням, як організації, було ознайомити з господарською ситуацією наших селян на місцях поселення, а була вона трагічна. Про все це ми при різних нагодах повідомляли владу. Коротко після з'їзду був час, щоб повернутися на старе місце, якщо воно не було зайняте. Треба було швидко вирішувати. Дехто цією нагодою скористався. Тим, що не поверталися, ми радили користатися кредитами, які в обмеженій кількості надавалися. Не можна було чекати на якусь чудо (хтось пошепки говорив про війну), а братися за роботу. Замість підставляти миски на горищі під дощівку, треба було ремонтувати стріхи. Багато з цих рад скористало і згодом стали зразковими господарями. Їх влада показувала як взірць зразкового рільника. Держава потребувала багато їжі.

Гданськ, світлиця УСКТ, 1981. Зустріч з письменником і поетом Борисом Олійником, сьогодні видатним політичним і культурним діячем у Верховній Раді України

Завдяки прекрасному світлицевому приміщенні (майже сто квадратних метрів) та вільними ввечері кількаповерховими сходами, які використовувались тими, хто не вмщався у світлиці, людей бувало повно. Сеньйори УСКТ у Гданську пам'ятають, що всі ці приміщення були для всіх охочих відкриті 24 години на добу. Дехто із співкористувачів цієї споруди пробував з цим явищем боротися, але скоро доходив до висновку, що це війна з вітряками. До речі, ми в такому сценарії провели свого часу театральне дійство *Життя і смерть Стуса*. При погашених електричних світлах, із запаленими свічками, жалібним співом, декламаціями процесія зайшла на четвертий поверх нашої кам'яниці і зійшла назад. Стуса уособлював у труні студент. Діялося це тоді, коли мало хто знав у Польщі, хто такий Стус.

Цей стан, з малими змінами й перервами, триває до сьогодні. Як звичайно, в культурно-освітній і розважальній праці передує молодь і то така, яка вже виросла невідомо коли. Ми, сеньйори, вже не завше можемо сказати, хто є чий, проте відрадно, що це люди високої культури. Потраплять щось цікавого зорганізувати, сказати, затанцювати, заспівати. Орієнтуються у великій політиці тощо. По собі залишимо загосподороване поле, а не пустиню.

Старше покоління пережило багато випробувань, які межували з життям і смертю. Був у нас колись Іван Тиховський, робітник із Галичини. Перед війною приїхав до Гдині будувати порт, бо тут була праця. Всюди був діяльним членом української спільноти. За німців опинився в Гданську. Під кінець війни залишився тут. Українська еміграція подалася на Захід, залишаючи у нього на переховання кілька мішків українських книжок, на жаль, всі вогкість знищила. У мене збереглася одна книжечка з печаткою Громади. Тиховський був дуже непосидючий. Зараз по війні заговорив до якогось енкаведиста. Ледве втік від нього. За українцями по війні полювали, як за зайцями і везли їх на Сибір. На різних зустрічах з діячами культури

з України завше запитував: чому там не чути української мови? Ми всі і наші гості знали, що там проводиться планова русифікація. Як же це сказати, як не знаєш, хто є хто з присутніх? Нашого Івана треба було притишувати. Свого часу ми були запрошені на якусь урочистість до жидівської світлиці. Я їхне правління запросив до нашої світлиці на визначений час. Я трохи спізнився, але там вже був наш Іван. Слово по слові, Іван довідався, що то гданські жиди. Тут же посипались галицькі анекдоти, яких безліч Іван знав, так для розради. Наслідки були фатальні. Жиди серйозно образилися, хоч я вибачався, як умів. Співпраця не вийшла. Ще довго, довго при всяких нагодах у воевідському комітеті партії запитували мене, чи то правда, що в нас панують антисемітські настрої. Спробуй переконати, що ти не верблюд. Він мав і добру візію. Ми колись ішли побіч споруди старого театру. Місць майже на п'ятсот. Пане Кременський, – заговорив до мене пан Іван – чи не могли б ми організувати наших концертів тут? Я зробив тоді промовисте

Гданськ – засідання Воевідського правління. Головує харизматична постать Євген Борачук, рільник села Маженціно, повіт Новий Двір Гданський

коліщатко довкола своєї голови. Кілька літ пізніше був концерт у цьому ж театрі, а згодом ми стали організовувати концерти в новому театрі, де було ще більше місць.

Старих, молодих і дітей з'єднували святкові зустрічі – різдвяні і великодні, які ми організували в великій тісноті в нашій світлиці. Завше були, починаючи від 1957 р., актуальні на свято рисунки Андрія Ментуха з написом «З Різдвом Христовим» і «Христос Воскрес!». Правда, цим ми не дуже хвалилися в «Нашому слові». Про це таки донесли владі наші люди, приходилось відбріхуватися. Перейшло. Час від часу приходили на адресу УСКТ західні видавництва. Ніколи не було відомо, чому прийшли. Переважно були конфісковані. Ті, що приходили до світлиці, не було відомо, чи влада пропустила спеціально, щоб перевірити, хто їх буде читати, чи прийшли через неувагу контролерів. Прийшла колись книжка про УПА. На обкладинці вояк у шоломі. Я дав її книголюбам з наказом, щоб зараз же домалювати на шоломі радянську зірку. Яку путь пройшла ця книжка, сьогодні важко встановити. У важкі часи, коли за дурну писульку можна було заробити кілька добрих літ загаття, кілька гарячих непосидючих голів приїхало до Іданська до нашого «каваліра» Мірка. Дівчата приготували смачні вареники, а хлопці повитягували суддівські папери

і сказали, що в рамках УСКТ, це не робота. Треба нам щось іншого. Виходить, треба створити якусь нову організацію і то нелегальну, бо відомо, що її не залегалізуєш. Питаю, що хотіли б зробити такого, що не можна проштовхнути її під покров УСКТ? Не дуже було відомо, про що конкретно йдеться. Я з Мірком дійшов до висновку, що справа серйозна і смердюча. Порадили ми знищити ці «важні» папери так, якби справи не було. Зустрілись ми на дуже добрих варениках, а цікавили нас гарні дівчата. Так скінчився несерйозний задум із серйозними наслідками, здавалося, дозрілих людей.

Зміст співаних творів треба було перекладати на польську мову. Відомо, щоб це зробити,

треба фахівців. Як, звичайно, майже всі твори для концерту були «народні». Контроль публікації був задоволений, що має папери такі, як хотів, а ми – що маємо потрібну печатку. Відомо, що в цих справах рацію має чиновник, а не ми. Колись «понесли» нерви покійного Б. Сютрика. Перед нашим фестивалем у Сопоті він пішов затверджувати програму фестивалю до управління публікацій в Іданську. Слово по слові з чиновниками, що такі ідіотства треба робити, він повернувся з нічим. Фестиваль зближається, а тут такий скандал. На виступ нема дозволу, бо нема затвердженої програми. Був у Іданську голова Є. Кохан, якому кажу: «Ходи, Генек, вжиємо уєскагівської дипломатії». Голова входить у кабінет, як до себе до хати. Одну паню в ручку цмок, другу – цмок, поздоровлення від шефів з Варшави, яких давно не бачив. Глумачимо, що була в них людина невідповідальна. Всі наші папери вже переглянули високі персони в Варшаві. Звичайно, що пані мають повністю рацію, бо тільки вони знають,

Перед зборами Воєвдського правління УСКТ – стоїть Володимир Романчук; розмова з редактором «Нашого слова»

що треба. Якби щось, то ми поправимо. Бачимо – жіночка лупить печатки, аж дим йде. Уф! Для справи треба часом з себе дурака зробити.

Був я довгі роки членом президії й Головного правління УСКТ. Тут збігалися нитки критики, «добрих» помислів, домагань, побожних сподівань. Пам'ятаю, при всяких кулуарних зустрічах наші «політики» нарікали, що ми підлегли МВС, що треба нам під культурою бути. Як на одну з наших президій прийшла директор Міністерства культури і довго нас переконувала, що фестивалі треба організовувати що чотири роки, а то і рідше; я і сам зрозумів, що не в тому справа. Сьогодні маємо те, що мали і що з того виходить? Нічого.

Лемківське питання. Раз влада хотіла, щоб ми працювали над цим, раз ні. Був колись відомий лемківський діяч, старий партизан, обвішаний медалями М. Донський. З його участю була комісія ГП УСКТ в лемківських справах. Здавалось, що всі ми дійшли до одних і тих самих висновків. Невдовзі, як грім з ясного неба, приходить представник МВС і показує копію письма до всіх святих, що на президії УСКТ зібралися українські націоналісти і провели таку ганебну президію і так далі. Так першим націоналістом став голова УСКТ Микола Королько – старий діяч КПЗУ і всі ми з ним.

Колись дійшло до мене, що в Щеціні безпека кличе на розмови молодих хлопців і випитує, чому прийшли до УСКТ? На наступній президії я запитав представника, чи безпека в Щеціні має над собою інше міністерство, що дає такі запитання? Де ж тоді цю молодь керувати? Помогло. Залякування пройшли. Була тут і добра сторона.

Були багаторазові спроби ліквідації українського ліцею в Лігниці як окремої одиниці. Приїхала в цій справі до ГП делегація ліцею. На президії я вистрелив з великої труби. Справа набрала серйозних обертів. Організуються протести в Гданську і деінде, вясніть це. Працівник МВС кудись подзвонив і сказав, що змін не буде. Влада не любила непопулярних справ. Раз, однак, і для нас була трагічна справа. МВС оголосило про ліквідацію воевідських і повітових правлінь. Всі гуртки безпосередно підпорядковуються ГП. У ГП на той час було кілька функційних працівників. Штати скорочено вже раніше. На відрядження майже нема коштів. З Гданська ніде офіційно не поїдеш. Всі ми як один проти т. зв. реорганізації. Нам пояснювали, щоб ми не чинили галасу, бо так має бути. Ми довідались, що це крок до нашого саморозпуску. Бажання націонал-комуніста Герека. Ми вирішили не здатися, витримати. Пройшло. Особисто вважаю, що оцінка акції «Вісла» в Польщі не знайшла такого критичного засудження, як повинна. Деякі поляки вважають, що це благодать, бо переселили людей з хатинок до колишніх німецьких дворів, дістали більше, як мали і такі інші дирдимали. Не так давно в телебаченні показували, як примусово переселяли жиди жидів з земель, які відходять до автономії Палестина. Вони там були тільки сорок літ. На них чекали нові безплатні приміщення або фінансова рекомпенсата до півмільйона доларів. Держава Ізраїль силою своїх військ провела переселення. Молоді люди, які там жили, зжилися з цим місцем так сильно, що все інше для них не мало вартості. Як же тоді чулися наші люди, які раптово, за кілька годин, мусили покинути доробок цілих поколінь тільки тому, що були українцями і не римо-католиками?

По всіх наших невдалих стараннях знайти властиву оцінку цієї кривди, я дійшов до висновку, що таким безстороннім арбітром для всіх міг би бути Його Святість папа Іван Павло II,

який як ніхто є в курсі українсько-польських відносин. Перед його приїздом до Польщі я звернувся листом до проф. В. Мокрого, щоб він, користаючись черговою нагодою, яка може більше не повторитись, приготував просьбу-запитання до папи стосовно оцінки цих подій та можливість виправити ці кривди. Копії цього листа я направив до ГП, редакції «НС» та інших діяльних осіб. На жаль, не отримав на це звернення відповіді. Жаль, бо такої нагоди вже не буде. Наша бездіяльність у цій справі на віки утвердить наших недоброзичливців про необхідність проведення цієї злочинної акції. Папа завше при багатьох нагодах декларував свою польськість. Сьогодні, коли читаю сумнівні «відомості» про українськість папи, який про такий факт навіть не заікнувся, навіть будучи в Україні, то запитую: кому це служить? Чи ми вже так низько впали, що силою шукаємо рідних?

Мої короткі роздуми неспроможні віддати різноманітності нашої праці. Часто безмежне заангажування поодиноких людей, родин, спільнот. Час применшує їхню вагу. Багато справ

у нашій сьогоднішній ситуації є незрозумілими. Сьогодні, коли можеш вільно висловлювати свої думки, друкувати їх де хочеш; купити в касі ПКС в Гданську квиток до Лондону; коли можемо вільно, не питаючи нікого дозволу, організувати різні виступи; коли на Ярмарок приїжджають найкращі музиканти з України; коли нашу маленьку гданську громаду візитують найвищі посадові особи незалежної України; коли навіть недруги були здивовані безкровною революцією на Майдані; коли я рано в хаті вмикаю телевізор і бачу, що діється в Києві; коли генеральний консул України в Гданську подає нам всім руку; ... цих «коли»

можна множити дуже довго, хоч відповіді на більшість наших запитань досі немає.

Дивнії діла Твої, Господи!

Театральний зал гданської судоверфі, 1982 р. Один з перших весняних концертів. Усі співають *Рече та стогне Дніпр широкий...*

Мені вже близько вісімдесяти. Про долю корнівців зібрав я чимало фактів, другу половину маю в пам'яті. Як Всевишній додасть здоров'я – прагну все опублікувати. Стверджую, що повністю вірогідними є спогади тих, які самі пережили долю й недолю корнівців. На жаль, «коронних» свідків серед живих дуже мало, а ті, що в гробі – назавжди мовчать. Але про них наш обов'язок писати – живим.

Під час горезвісної акції «Вісла» силою вигнано з Корнів близько 158 сімей, чисельністю коло 620 осіб. Цих людей, наголошую: **жителів одного села, розміщено в 35 селах**, головно присілках, колоніях, закутках, а подекуди і дебрах, де сам дідько казав «добраніч». У тодішньому Гданському повіті (осідок адміністрації був у Прущу Гданському) розпорошено сімей у двадцяти селах: Бронново, Глобіца, Гняздо, Дворек, Древніца, Єзернік, Мікошево, Нова Церкев, Осташево, Парчево, Плоніно, Повале, Попово, Пшегаліно, Пшемислав, П'яски, Свібно, Стеґенка, Стегна. Янтар. У Браневському повіті (Ольштинське) розселено вигнанців у п'ятнадцяти місцевостях.

Як відомо, завдянням тодішніх комуністичних посіпак було якнайбільше розпорошення українців. Подекуди то їм повністю вдалося, напр., у селі Древніца (Новодвірщина) оселено одну сім'ю, а в Єзерніку – дві. Деякі сім'ї втиснено 2–3 до одного будинку або «докватеровано» до осілих тут у 1945–1946 рр. польських родин, які вже були повними панами.

Усіх сімей годі було «згідно з планом» розпорозити. Люди ночували на сіножатах між Віслою і надвіслянським валом, тому саме в гміні Осташево оселено аж 36 корнівських сімей. Слід також пригадати, що перед тим возили нас по Ольштинщині та по околицях Торуня, але і тут, і там не було, де нас висадити з вагонів (коров'ячих). І в цьому нещасті нам... «пощастило». Нас було (українських сімей) найбільше в Гданському воевідстві в одній гміні. По-сьогоднішньому можна сказати «нас було багато і ми не піддалися».

Тоді ми ще не знали, що нам було заборонено віддалятися від місця поселення, а вже особливо вечорами чи вночі. Щойно пізніше ми збагнули, що кожна сім'я мала свого наглядача (члена ПРП, переважно неробу, п'яницю або іншого виду «активіста»). Хто ми є і звідкіля нас тут привезли – тутешні майже не знали. Бо звідки?! Тутешній вїйт збирав жнива, мовляв: «давай, а то інакше добавлю тобі до дому українців, і тих, що то „цицьки” відрізували».

Сьогодні важко повірити в те, що ми тоді шукали себе по околицях. Жодна комуністична каторга не була в силі розвалити єдність корнівської громади. Ніколи не забуду того дня, коли я вийшов на захисний при Віслі вал (щоб не заблудити) і став шукати своїх. Десь на п'ятому кілометрі я зустрів шкільного друга Володимира Серкіза. Ні, ми не плакали! Ми оглянулись, чи нікого поблизу нас немає і... заспівали. По-своєму, по-українському, по-корнівському.

Тоді ми не були зорганізовані. Але ми мали зустрічі у присілках. Пізніше зустрічалися при нагоді «Андрійка». Вже по кількох роках ми ходили колядувати. Колядували в хатах. Була радість, були й сльози. Все це роблено майже «в секреті».

Але було найболісніше те, коли ми відкрили некористування рідною мовою. Мало того, багато з нас вдавало поляків. Їхню мову дехто страшенно калічив. Були й такі, що за всяку ціну хотіли доказати, що вони поляки.

Протягом певного часу ми вірили, що такі повернемося до рідних сіл, котрі вже тоді були ограблені, знищені, а то й спалені.

Коли повстало УСКТ, то люди по-різному до цього підходили. Знайшлося, однак, більшість людей молодого і середнього віку, у яких якби відізналася національна свідомість, відвага і воля бути гідним собою. Були і такі, які стояли осторонь. Окрім цього, не кожен має поклик до суспільної праці. Дехто, наприклад, закидав, мовляв, що хочемо будувати Україну на заході. Дехто мовчав, боявся, щоб другий раз не опинитися в Явожні, Штумі чи Грудзьондзу.

Збори й перші кроки в діяльності гуртка завдячуємо гданським діячам, також студентам.

Найбільше враження зробив на мене факт, коли присутні громадяни на перших організаційних зборах говорили рідною мовою. Цього досі тут відкрито не було. Людям тремтіли уста, сльози витискалися з очей. На перших зборах вступили до гуртка всі присутні. Так було в цілому повіті. З вибором першого правління гуртка не було клопоту. Наприклад, в Осташеві головою став Микола Вербовий з Гняздова – із села, віддаленого ледь на 2,5 км від місця, де він, як солдат, був поранений у Другій світовій війні. Секретарем обрано Гриця Бречку – відданого діяча корнівського хору і театрального гуртка. Ярослав Зарічний пізніше став членом Воевідського правління.

Чергові наші збори не відразу були зовсім «відкритими». Відбувалися переважно в неділю, в школі, за участю (обов'язково) представника повіту.

Заснування гуртка в Осташеві – це велика подія. Саме тут народилася думка організувати український народний хор, який незабаром створено з участю братів з околиць Маженціна. Відбувалися чудові концерти по селах і містах. Радість і плач слухачів і виконавців. Загальне визнання як української, так і польської громад. Похвали, дипломи, нагороди. Тоді багато людей зрозуміли красу і велич української пісні.

Фоторепродукція Андрія Степана

Український народний Осташівсько-Новодвірський хор; виступ у Новому Дворі Гданському; диригує Ая Мацігановська, 1956 р.

Згодом в Осташеві створено танцювальний колектив. Репетиції відбувалися у мене вдома. *Запорожець* у виконанні наших танцюристів підкорив серця і українців, і поляків. Дещо пізніше в Осташеві організовано театральний гурток, який з виставами, зокрема з *Сатаною в бочці* об'їхав чи не всі околиці з українськими громадянами.

Культурно-освітня діяльність спричинилася до популяризації рідної культури, а особливо до відродження свідомості і пошани до рідного. Велику славу здобуло *Корнівське весілля*, яке ми ставили, між іншим, в Державному театрі в Кошаліні та у Битові.

Виступали цілі сім'ї: чоловік і жінка, батьки й діти, молодь і літні вже люди. Це була велика єдність поколінь і любові до рідного. Загальне визнання успіхів утвердило нас бути собою – українцями.

Сьогодні горджуся тим, що майже всі українські сім'ї тутешньої гміни користуються «відкрито» рідною мовою. Не тільки вдома, але й на вулиці, незважаючи на присутність поляків чи інших.

Утворення гуртка в Осташеві та розгортання діяльності домагалася любов і пошана до рідного. Складаю приземний уклін усім тим, хто спричинився до організації життя української громади. Варто про них пам'ятати і в час п'ятидесятиріччя. Чи не варто списати спогади про наші тамтешні дні? Сьогодні для цього, здається, більш сприятливі умови.

Пишімо, поки ще серед нас живі свідки тамтешніх днів.

Довідка

Сьогодні, у північча організованого життя, в гміні Осташево живе 27 родин, кожне з яких є членом Об'єднання українців у Польщі. Сімнадцять з них – пенсіонери.

Української мови і релігії вчиться п'ятеро учнів (уроки відбуваються у школі кожної п'ятниці).

Управу місцевого гуртка очолюють:

голова – Дарій Шептак

секретар – Андрій Серкіз

скарбник – Мирослав Серкіз

У Ревізійній комісії працюють Зенон Серкіз і Микола Баліцький

Записав ВОЛОДИМИР ПАЙТАШ

Опрацювала КАТЕРИНА КОЗАК

Перемисьль – початки діяльності

Установчий з'їзд УСКТ, який відбувся у Варшаві в 1956 р. був результатом духовної потреби українського суспільства. Комуністична влада дозволила виявити делегованим особам свої думки, пропозиції і бажання, щоб ближче пізнати наболілі проблеми. Я, після акції «Вісла» і звільнення з табору в Явожні, долучив до родини, яку в часі акції «Вісла» поселено в повіті Члухів. Розпочав богословські студії в Гнезні, опісля в Познані і Гожові Великопольському. Поїхати на з'їзд УСКТ одержав дозвіл, але під умовою, що не буду вступати в дискусії.

На з'їзді я зустрів делегатів з Перемишля: Ярослава Ярошевича, Семена Матейка і Михайла Чубинського. Розмова з ними спонукала мене восени повернутися з Західних земель Польщі на постійне проживання у Перемишль. Тут, ще перед війною, я ходив з учнями школи ім. М. Шашкевича до Народного дому, де ми виступали з нагоди роковин Т. Шевченка та інших визначних осіб. Знав вистрій театрального залу. Тепер побачив, що немає барельєфа д-ра Теофіля Кормоша – фундатора Народного дому; бракувало двох пропам'ятних таблиць Січовим Стрільцям і УГА. Щойно у 1990 р. ми прочитали в протоколах Державного архіву, що у 1939 р. (кордон пролягав Сяном) увійшли до залу офіцер НКВС з міліціонерами і наказали усе знищити. Тодішній сторож Народного дому Францішек Барила (поляк) зберіг барельєф Т. Кормоша і у 1958 р. повернув його нашій організації УСКТ. Цей барельєф мій батько вмурував на попереднє місце. На жаль, пропам'ятні таблиці не віднайшлися. Щойно у 2004 р. у Львівському архіві віднайдено їхній зміст. З нагоди п'ятидесятиліття від утворення УСКТ планується виконати нові таблиці і розмістити на попередньому місці.

Після акції «Вісла» у Перемишлі залишилось лише п'ять українських родин. Щоб з'єднати українську громаду, організатори задумали створити в домівці УСКТ (зараз – Український народний дім) мішаний хор. Розпочалися проби під керівництвом диригента Броніслава Хрусцеля (поляка). До хору належали люди з сусідніх сіл. Не всі українці відвідували домівку УСКТ, бо це був дуже непевний час нашого буття. Дехто вважав, що відновлення українського товариства служитиме створенню списку членів з метою нового виселення. Люди ще пам'ятали останнє т. зв. мале виселення у 1952 р., яке охопило тих українців, які без формального дозволу влади повернулися на свої рідні землі. Також велися судові процеси осіб, які боролися за волю України, тобто членів українського підпілля. У цей складний час мало було відважних для праці в УСКТ.

Що спонукало польський уряд дозволити на створення УСКТ? На це запитання відповідь дав мені тодішній голова УСКТ у Перемишлі Михайло Чубинський, передвоєнний партійний українець, якого воєвідська влада запропонувала на голову міського УСКТ. Він сказав, що українська діаспора, довідавшись про акцію «Вісла» і інші переслідування українців у Польщі, звернулася до ООН (Організація Об'єднаних Націй) з проською, щоб польський уряд уможливив українцям працювати хоч на культурній ниві. Охочі їй відважні члени УСКТ приготували перший концерт, присвячений Т. Шевченку, на якому, під орудою диригента Б. Хрусцеля, виконано українські пісні: *Рече та стогне...*, *Думи мої*, *Заповіт* і дві польські: *Hej za Dunaj kozak mknie* та *Asturia*. Диригент Б. Хрусцель з УСКТ-івським хором працював три роки. Опісля прийшла Ярослава Поповська (українка), вчителька середньої Музичної школи в Перемишлі. Незабаром появився і молодіжний хор під керівництвом виховательки Олени Лебедович – з учнів українських класів при польському Загальноосвітньому ліцеї у Перемишлі, який відкрито у вересні 1957 р. Тоді український клас нараховував тридцятьоро учнів, вихователькою стала вчителька Наталя Ожибко. Це були в основному діти з західних земель Польщі й Лемківщини. Ліцей з українськими класами проіснував до 1964 р.

Слід згадати, що у 1957 р. влада міста дозволила одноразово відслужити Службу Божу в церкві на Болоні (передмістя Перемишля). Служив її о. кан. Сильвестер Крупа, останній в'язень Явожна, який у 1949 р. повернувся до Перемишля. Деякі люди перестерігали, щоби

до церкви не йти, бо може повторитися ситуація десятилітньої давності, коли під час богослужіння міліція оточила цю церковцю і усіх вірних у храмі арештувала, серед них і мене. Однак пересторога виявилася зайвою, усі вірні греко-католики молились, що сповнювало їх відвагою до майбутньої праці.

Саме після цього виникла потреба утворення церковного хору. З кількома хористами колишньої «Просвіти» і греко-католицької катедрі я розпочав пробу. Поволі хор, якому ми дали назву «Горі серця», що означає клич для побороювання земних труднощів і піднесення сердець до Господа Бога, почав розростатися. У короткому часі він став найкращим і репрезентаційним хором у Польщі. Багато українців поверталось у Перемишль з огляду на активно діючу працю хорів – УСКТ-івського й церковного. Насолоджувались співом традиційних наших богослужінь, на яких були виховані цілі покоління. Перемиський церковний хор з часом збагатився оркестром мандоліністів і бандуристів. У програмі, крім релігійних, мав також народні пісні. З таким багатим репертуаром був часто запрошуваний на фестивалі релігійної пісні «Сакросонг».

Важко зараз назвати всі місцевості, де наш хор виступав. Після відслуження Служби Божої, хор з оркестром давав різні тематичні концерти, напр., з нагоди роковин Т. Шевченка чи Дня матері. Найбільшим досягненням хору була участь у «Сакросонгу» в Новій Гуті в 1984 р., де брали участь 43 крайові й закордонні гуртки. З цього приводу „Gazeta Krakowska” писала: „Jednym z najlepszych zespołów był greckokatolicki zespół z Przemyśla z własną orkiestrą bandurzystów. Śpiewali *Oj zjyszła zoria... i jutrznie Płotiju zasnuw*”. Соло співав Павло Любович.

Співпраця церковного хору з діяльністю УСКТ була значною. Усі концерти УСКТ були оголошені в церкві по Службі Божій. Також на всіх концертах був завжди присутній генеральний вікарій о. митр. Василь Гриник. Як душпастир, він цікавився програмою, якістю виконання і завжди служив своєю радою.

У 1963 р. Міністерство культури організувало в Варшаві огляд доробку національних меншин на культосвітній ниві. Українське мистецтво в Польщі репрезентував власне Перемишль. Підготовлено дуже гарну дитячу оперу М. Лисенка *Коза Дереза*. Виступав у ній хор, музична група мандоліністів і, звичайно, актори – діти й молодь. Виступ був надзвичайно вдалим. З цією оперою гурток об'їздив багато навколишніх сіл Перемищини.

Хор УСКТ діяв постійно з 1956 р. Охоче вивчались програми на концерти Т. Шевченка, академії з нагоди 1-го Травня, Жовтневої революції, на різні ювілеї, присвячені Уляні Кравченко, Івану Франкові, а також концерт колядок і щедрівок. Праці з хором було немало, тим більше, що тоді не було ксерокопіярок і всі ноти переписувано вручну. Найбільш віддано в хорі працювали, сьогодні вже покійні, бл. п. Ярослав Юрчак, бл. п. Ярослава Поповська та теперішні пенсіонери Марія Матейко, Мирослава Сцібіволк, Таня Кліш-Горбачик, Володимир і Анна Лазорко та я – диригент церковного хору. Серед молодших, з дитинства і по нинішній день, активно виступає в кількох хорах як солістка і як диригент д-р Ольга Левчишин-Попович, а серед чоловіків – Павло Любович.

Часті виїзди в турне для чисельного складу хору стали дещо важкими (транспорт, малі сільські сцени і т. п.). З огляду на вимоги часу, прийнято рішення зорганізувати малі форми сценічної праці, тобто естраду. З хору вибрано найкращі голоси і надано їм назву «Бескиди».

Музичне керівництво над «Бескидами» доручено Цезарію Левицькому (за національністю він був поляком). Однак це рішення негативно відбилося на якості голосових сил в УСКТ-івському хорі. Ми зрозуміли, що слова пісні *В єдності сила народу, Боже нам єдність подай* є святою правдою.

Тоді, у 1980-х роках диригент хору Ярослава Поповська реорганізувала цей хор у малу форму сценічної праці і назвала її «Долиняни». Репертуар «Долинян» складався переважно з регіональних пісень. Під керівництвом Я. Поповської перемиські «Долиняни» тричі брали участь у Фестивалі української культури в Сопоті. Також кілька разів дитяча група «Ромашки» під художнім керівництвом Я. Поповської успішно виступила на Дитячому фестивалі в Кошаліні.

У 1978 р. солістка хору УСКТ Ольга Левчишин-Попович зорганізувала гурток бандуристок, який з 1998 р. має назву «Намисто». Під художнім керівництвом О. Левчишин ансамбль перемиських бандуристок у складі: О. Левчишин, М. Фіцак, М. Крайна, М. Осечко вперше виступив на Молодіжному ярмарку в Гданську в листопаді 1978 р. Від цього часу ансамбль

здобув розголос і славу. Концертна діяльність цієї групи, яка прийняла назву «Бандура» і збільшивши свій склад на дві особи, а саме О. Смолинчак і К. Романик, стала вести активну концертну діяльність. Дівчата об'їздили майже всі закутки Польщі, де проживали виселені з рідних земель українці, а у 1984 р. дали перші концерти за кордоном – в Італії, Бельгії та Німеччині, а опісля і в інших країнах. По смерті диригентки Я. Поповської УСКТ-івський мішаний хор перестав існувати. Після ліквідації комуністичної системи, як у державі, так і у Перемишлі відбулися зміни.

Гурток мандоліністів під художнім керівництвом В. Пайташа концертує в Перемишлі на Шевченківському святі, 1963 р.

У 1991 р. відкрито школу ім. Маркіяна Шашкевича, яку організував і став її першим директором Юліан Бак. У школі д-р О. Попович заснувала шкільний хор, який, крім світських пісень, мав у репертуарі і сакральні, а також вивчив Св. Літургію старослов'янською мовою. Під керівництвом Павла Любовича з членів чоловічого хору «Журавлі», які живуть у Перемишлі, організовано перемиський ключ «Журавлів». Найкращим солістом у ньому був бл. п. Я. Юрчак.

Змінилися часи і програмні репертуари. Тепер у Перемишлі відбуваються концерти, організовані різними силами. У вересні 1998 р. співпрацею групи однодумців створено нову українську організацію – товариство Перемиський центр культурних ініціатив «Митуса», головою якого стала д-р О. Попович. «Митуса» включилася в течію активної праці україн-

ської громади в Перемишлі, організовуючи різні музично-вокальні концерти, м. ін., уже V Міжнародний фестиваль бандурної музики. Товариство займається також видавничою діяльністю – випуском як друкованих, так і фонографічних матеріалів.

Крім культурної діяльності, в Народному домі з 1991 р. провадиться просвітня діяльність. Раз у тиждень відбуваються зустрічі, під час яких обговорюються актуальні справи та події в Україні і світі. Ентузіастом і ведучим став Михайло Козак, який з 1991 р. постійно веде «Хроніку подій» з життя українців Перемишля і околиць. Йому з допомогою прийшов проф. Степан Заброварний.

Дуже важливою ділянкою в суспільній праці є перемиська видавнича діяльність. Протягом останніх років світ побачило чимало книг, автори яких – перемишляни. Вийшли друком книжки таких авторів: о. митр. Степана Дзюбини, о. декана Богдана Степана, Дмитра Богуша, Неоніли Гук, Івана Гука, Богдана Гука, Лідії Колянчук, Олександра Колянчука, Катерини Козак, Михайла Козака, Мілі Лучак, Ірини Спольської-Онишко, Володимира Пайташа, Петра Піпки, Ольги Петик, Любомири Пилипович, Володимира Пилиповича, Ольги Попович, Богдана Поповича, Марії Туцької, Андрія Саладяка, Марії Стець, Анізії і Ярослава Стехів, Степана Заброварного. Тематика видань має світський і релігійний характер.

Слід згадати про ще одне важливе звершення перемишлян, а саме: увіковічення місць поховань невинно помордованих жертв Надсянської землі. Шанувальниками і виконавцями цієї ідеї були брати Ярослав Сидор (Військовий цвинтар УНР, УГА і УПА в Пикуличах) і Мирослав Сидор (в Малковичах, Павлокомі, Дикові Новому), які не жаліють ні часу, ні грошей, щоб ці місця щороку були гарно упорядковані й гідно, в урочистий спосіб вшановувані. Вніс свій вклад у цю справу також Дмитро Богуш, поставивши пам'ятники в Монастирі, Верхраті, Грушовичах і Радружі.

Підсумовуючи культурно-освітню діяльність протягом п'ятидесяти років, можна ствердити, що вона на Перемищині була великою і надалі активно продовжується.

МИХАЙЛО КОЗАК

Видавнича діяльність українців Перемишля за час 1991–2005 років

Дмитро Богуш

1. *До історії однієї могили на Закерзонні*, ред. Віктор Ідзьо, Перемишль–Львів 2003.

Неоніла Менцинська-Гук

1. *Вірші мого дому*, Перемишль 2003.

Іван Гук

1. *Село над Солокією*, Варшава 1996.
2. *Вірші*, Перемишль 2001.

Богдан Гук

1. *1947 – Пропам'ятна книга*, Варшава 1997.
2. *Чужинче, іди скажи Україні. Увічнення трагедії Закерзоння 1944–1947 рр.*, Перемишль 2001.
3. *Закерзоння*, т. 1, Варшава 1994; т. 2, Варшава 1996; т. 3, Варшава 1997; т. 4, Варшава 1998; т. 5, Варшава 2005.
4. «Вісник Закерзоння», Перемишль 2000, №№ 1, 2, 3, 4, 5–6; Перемишль 2001, №№ 1–2, 3, 4, 5–6, 7, 8–9–10, 11–12, Перемишль 2002, № 1–2–3, 4–5–6, 7–8–9, 10–11–12.
5. *Пропам'ятна книжка абітурієнтів ліцею ім. М. Шашкевича в Перемишлі 1999*, Перемишль 1999.
6. *Українська молодь у Польщі. Пошуки місця для Національної Тотожності*, Перемишль 2000.
7. *Олекса Костик – Торки*, ред. Богдан Гук, Перемишль 2003.
8. *Богослов'я*, Перемишль 2004.
9. *Хрестоматія для загальноосвітніх шкіл*, т. I, Варшава 2001; т. II, Варшава 2002; т. III, Варшава 2003.

Отець митр. Степан Дзюбина

1. *І стверди діло рук наших. Спогади*, Варшава 1995.
2. *Проповіді*, Львів 1997.

Степан Заброварний

1. *Перемишль і перемиська земля протягом віків*, ред. упор., т. I, Перемишль–Львів 1994; т. II, Перемишль–Львів 1998, т. III, Перемишль–Львів 2002.

Лідія Колянчук

1. *Фаворська Вервиця. Благодать та її джерела*, ред. Микола Зимомря, Перемишль–Ужгород–Дрогобич 2002.

Олександр Колянчук

1. *Незабуті могили*, Львів 1993.
2. *Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої пол. XX ст.*, співавтори М. Литвин і К. Науменко, Львів 1995.
3. *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*, Kalisz–Przemysł–Lwów 1995.
4. *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939*, Львів 2000.
5. *Stentarz prawosławny na Woli w Warszawie. Groby ukraińskie*. Przewodnik, Warszawa 2002.
6. *Православне кладовище на Волі у Варшаві. Українські могили. Путівник*, співавтор Роман Шагала, Варшава 2002
7. *Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30 рр. XX ст. у Польщі*, Львів 2003.
8. *Nekropole i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemysł 2003.
9. *Пикуличі. Український військовий цвинтар*, Перемишль 2003.
10. *Pikulice. Ukraiński Stentarz Wojskowy*, Przemysł 2003.

11. *Ланцут. Український військовий меморіал*, Перемишль 2003.
12. *Łanćcut. Ukraiński Cmentarz Wojskowy*, Przemyśl 2003.

Катерина Козак

1. *З'явління*, співавтори: Ольга, Василь і Богдан Підгірні, Перемишль–Львів 2005, Перемишль–Торонто 2005.

Михайло Козак

1. *Українські лікарі*, кн. 2, член редколегії, Львів–Чикаго 1996.
2. *З'їзд Перемишлян*, ред. упор., Перемишль–Львів 1997.
3. *У пошуках правди про акцію «Вісла»*, ред. упор., Перемишль–Львів 1998.
4. *Життєвий шлях до священства*, ред. упор., Львів 1999.
5. *Сотенний «Бурлака»*, член редколегії, Львів 2000.
6. *Чужинче, іди скажи Україні*, співавтор, Варшава 2001.
7. *Пом'яни, Господи, душі слуг Твоїх*, Перемишль–Львів 2002.
8. *З'явління*, упорядник, Перемишль–Львів, 2005, Перемишль–Торонто 2005.

Міля Лучак

1. *Любов і мир*, Варшава 1984.
2. *Дітям*, Варшава 1987.
3. *Ти ще повернеш до мене сину*, Львів 1995.
4. *Нехай прийде царство Твоє*, Львів 1998.
5. *Czarny kwiat raproci*, przekład z języka ukraińskiego, Białystok 1999.
6. *Апокаліпсис, або ознаки кінця світу*, Білосток 2001.
7. *Розмова з Богом*, Перемишль–Люблін 2004.

Марія Мричко

1. *Гороб'ятко. Зошит вправ 0 класу*, Варшава 1999.
2. *Журавлення. Зошит вправ II класу*, Варшава 2000.

Володимир Пайташ

1. *Горі Серця. Літургійний Ювілейний співаник*, т. I, Перемишль 1996.

Ольга Петик

1. *Ми без хати*, Львів 1995.
2. *Ihor Tracz – Do Ciebie, Ukraino, pieśnią przyjdę*, tłumaczenie z ukraińskiego, Львів 2000.
3. *Лемківські пороги*, Париж–Львів–Перемишль–Цвікау 2002.

Любомира Пилипович

1. *Чотири пори року. Хрестоматія для I–III класів*, Комплект (3 шт.) компакт-диск WSCD – 101–103, Варшава 2004.
2. *Разом з сонечком. Підручник III класу*, Варшава 2000.

Володимир Пилипович

1. *Biskup Innocenty Winnicki, Ustawy Rządu Duchownego i inne pisma*, wstęp Metropolita I. Martyniak, Przemyśl 1998.
2. *Osypanazaruk, Ucieczka ze Lwowa do Warszawy. Wspomnienia ukraińskiego konserwatysty w połowie października 1939 r.*, Przemyśl 1999.

3. *Wacław Lipiński, Religia i Kościół w dziejach Ukrainy*, red. i tłum. dr S. Stepień, Przemyśl 1999.
4. *Borys Kudryk, Dzieje ukraińskiej muzyki w Galicji w latach 1829–1873*, przygotowanie do druku Jurij Jasinowski, Przemyśl 2001.
5. *Лірвак з-над Сяну. Перемишльські друки середини XIX ст.*, Перемишль 2001.
6. *Kazania i komentarze sakramentalno-liturgiczne z Trebnika św. Piotra Mohuły*, współautor Marek Melnyk, Olsztyn 2003.
7. *Дух і ревність. Владика Снігурський та інші Перемишляни*, Перемишль 2002.
8. *Євген Грицак, Вибрані українознавчі праці*, вступ і ред. проф. М. Лесів, Перемишль 2002.
9. *Блаженніший Григорій Лакота. Зібрані історичні праці*, Перемишль 2003.
10. *Блаженний Йосафат Коциловський. Єп. Перемишльський*, вступ митр. І. Мартиняк, Перемишль 2004.
11. *Витвицький Василь. Старогалицька сольна пісня XIX ст.*, Перемишль 2004.
12. *Двоптижневик «Наш Лемко» 1934–1939 рр. Вибрана публіцистика*, співпраця Олег Маслей, Горлиці 2004.
13. *Готель «Під Провидінням». Репертуар українського театру в Перемишлі 1848–1849 рр.*, Перемишль 2005.
14. *Блаженніший Григорій Лакота, Перемишльський єпископ-помічник. Зібрані послання та проповіді*, вступ – М. Мельник, упор. – митр. Іван Мартиняк, Перемишль 2005.
15. *За віру, нарід і права. Руські Ради Надсяння 1848–1850 рр.*, Перемишль 2005.

Ольга Попович

1. *На пограниччі культур*, т. 1, Перемишль 2000.
2. *На пограниччі культур*, т. 2, Перемишль 2002.
3. *Przemyski Biuletyn Wokalny*, Przemyśl 2002.

Władysław Putko

1. *W cieniu starego klonu*, Warszawa 1999.

Марія Туцька

1. *Джерельце. Зошит вправ для I класу*, Варшава 1999.
2. *Сонячний круг. Зошит вправ для III класу*, Варшава 2000.
3. *Українське гроно. Зошит вправ для V класу*, Варшава 2002.

Андрій Саладяк

1. *Український Перемишль*, Перемишль 1994.
2. *Ramki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce*, Warszawa 1993.
3. *Сторіччя українських гімназій у Перемишлі 1895–1995 рр.*, Перемишль 1995.

Ірина Спольська-Онишко, Петро Піпка, Богдан Попович

1. *Шкільні художні презентації. Бюлетень*, Перемишль 2004.

о. Богдан Степан

1. «Перемишльські дзвони», журнал, Перемишль–Гданськ 1992–2001.
2. «Перемишльські єпархіальні відомості», № 1, Перемишль 1997.
3. *Шематизм Перемишльської єпархії візантійсько-українського обряду*, Перемишль 1994.

4. «Перемиські єпархіальні відомості», № 2, Перемишль 2004.

Марія Стець

1. *Країною знань. Зошит вправ для I–III класів*, Варшава 2004.

Анізія і Ярослав Стех

1. *Хрест любови*, Дніпропетровськ 2004.

ОЛЬГА ПОПОВИЧ

Перемиська «Бандура»

Початки жіночого вокально-інструментального ансамблю «Бандура», який проводить до сьогодні активну концертну діяльність, сягають уескатівських часів.

У 1978 р. чотири бандуристки, котрі грали в прицерковній капелі В. Пайташа, включили у свій репертуар, крім сакральної музики, також світську, якої хор «Горі серця» у тих складних часах не мав нагоди часто презентувати. Таким чином, уперше на «Молодіжному ярмарку» в Гданську (листопад 1978) виступив ансамбль перемиських бандуристок у складі: М. Фіцак, М. Крайна, М. Осечко, О. Левчишин – художній керівник. Цей короткий концерт був першим виступом ансамблю, подальша історія якого склалася надзвичайно цікаво й успішно. Вже на Шевченківському концерті в Перемишлі у 1979 р. дівчата виступили у складі шести осіб, про що інформувало «Наше слово»: «Прикрасою концерту був виступ бандуристок О. Левчишин, М. Крайна, М. Осечко, О. Смолинчак, К. Романик, М. Фіцак. Підготували вони віночок українських мелодій [...], а також у супроводі бандур заспівали пісні *Несе Галя воду, Ой в гаю, Зоре моя вечірняя*. Дівчата самі підбрали і опрацювали репертуар, який музично оформила Оля Левчишин [...]».

Другою важливою подією для «Бандури» став курс інструкторів УСКТ, який відбувся у Перемишлі в липні 1979 р. Взяли в ньому участь О. Смолинчак, М. Фіцак та О. Левчишин. Вдосконалювали вони свою виконавську майстерність під педагогічним наглядом Анни Сивіцької-Хранюк. Випускниця Київської консерваторії класу бандури зуміла прищепити дівчатам як технічні навички гри, так і розуміння мистецької інтерпретації творів. З часом колектив повернувся до попереднього складу із шести осіб, а у Фестивалі української культури в Польщі отримав своє символічне ім'я «Бандура». Концертна діяльність цієї групи стала дуже інтенсивною. Дівчата об'їздили майже всі закутки Польщі, де проживали виселені з рідних земель українці, а також Лемківщину, де багато лемків повернулося під рідні стріхи та українське Підляшся.

Рік 1984 – це перші закордонні поїздки «Бандури» до Італії, Бельгії та Німеччини. В Італії ансамбль концертував у присутності Блаженнішого Йосифа Сліпого, кардинала Мирослава Любачівського та папи Івана Павла II. В липні цього ж року протягом двох тижнів колектив дав сім концертів у Бельгії (Шарлеруа, Льеж, Льохресті, Вольвертем, Бане, Генк) та в Німеччині (Дюссельдорф). Була це перша закордонна концертна подорож

УСКТ-івського ансамблю. Концертне турне перемиської «Бандури» і, зокрема, артистичний успіх ансамблю, став дійсно переломним моментом. Активна концертна діяльність вимагала розширення репертуару. Отож, «Бандура» вивчила багато нових творів різних жанрів – інструментальні, інструментально-вокальні та вокальні *a'capella*. Атракційна програма і поступове зростання художнього рівня дали можливість записати в квітні 1986 р. спільно з А. Сивіцькою-Хранюк та групою гданських бандуристок платівку під заголовком *Bandura – echa stepów Ukrainy*. Позитивна оцінка платівки додала дівчатам стимулу до праці.

У липні 1987 р. колектив бере участь у бандурному курсі, організованому Українським вільним університетом у Мюнхені. Викладачі з Канади, які вдосконалювали свою музичну майстерність у Києві, поділились з «Бандурою» своїми надбаннями щодо інтерпретації східноукраїнського фольклору. Підкресливали специфічні вокальні барви та інтерпретаційну свободу перемиських бандуристок. На курсі дівчата ознайомились з харківською технікою видобування звуку та багатьма іншими музичними таємницями. Ці нові набутки відчутно збагатили колорит звучання ансамблю та розвинули його художнє мислення, що підтвердив успішний виступ у фінальному концерті курсу.

З Німеччини «Бандура» подалася до Бельгії, де концертувала в Генку, Льєжі, Бане, Шарлеура та Лювелі.

У 1988 р. керівник ансамблю Ольга Левчишин бере участь, як викладач, у черговому бандурному курсі у Мюнхені. Курс вів Микола Дейчаківський, бандурист капели Григорія Китастого з Дітройту. Її музичний та передусім педагогічний досвід мав дуже позитивний вплив на подальший розвиток перемиської групи. «Бандура» ознайомилась з репертуаром та специфічним музичним стилем Г. Китастого.

У вересні 1988 р. «Бандура» бере участь у святковому концерті в Штутгарті, присвяченому 1000-літтю Хрещення України. Колектив виступив там серед європейських зірок української діаспори, таких, як відома співачка Одарка Мазурик з Франції та чоловічий хор «Україна» з Німеччини. Після цього концерту ансамбль провів турне по Німеччині, виступаючи в Гамбурзі, Падерборні, Дюссельдорфі та Мюнхені.

У грудні цього ж року колектив святкує ювілей десятиліття своєї артистичної праці. А ось фрагменти реценції з ювілейного концерту, написаної Я. Поповською: «Десятого грудня 1988 р. в залі Товариства у Перемишлі відбувся концерт, якого ще в нас не було. Концерт з нагоди 10-ліття уєскативського колективу „Бандура” [...] ансамбль виконав 28 творів. Репертуар ансамблю – широкий. Вклад праці – величезний. Особовий склад „Бандури” – на високому художньому рівні. Голоси зливаються в приємну гармонію, видно, що вокалісти працюють над голосом. Цілість звучить дуже гарно як у виконанні пісень у супроводі бандур, так і під акомпанемент фортепіано чи акапела».

У березні 1989 р. «Бандура» відзначила Шевченківські свята в Югославії. Концертувала в Бая Люці, Загребі, Костерці та інших місцевостях. Під час цієї поїздки колектив записав музику й інтерв'ю для югославського радіо і телебачення, пропагуючи бандурне мистецтво. В липні цього ж року ансамбль, черговий раз, бере участь у мюнхенському бандурному курсі. Тоді ж відбувся також авторський концерт ансамблю в Мюнхені.

Відзначимо, що «Бандура», як перемиський уєскатівський колектив вела надзвичайно активну концертну діяльність – протягом року відбувались десятки концертів як у Польщі, так і за її межами.

Вокально-інструментальний ансамбль «Бандура» під керівництвом Ольги Левчишин-Попович, якому у 1998 р. сповнилось двадцять років, продовжував свою бурхливу мистецьку історію, він – учасник концертів, фестивалів, записів на радіо, телебаченні і на платівку. Ансамбль надалі існує і активно працює, здобуваючи широке визнання. Бере участь у Фестивалях української культури в Польщі, стаючи у 1995 р. лауреатом фестивалю. Включається в загальнопольські музичні виступи, наприклад, у Міжнародний фестиваль „Pieśni Zgody” в Катовицях, у «Зустрічі з православ'ям – Голя 1996». Він є постійним учасником міжнародних фестивалів «Дні бандурної музики» ім. Г. Хоткевича у Перемишлі. Виступаючи серед бандуристів-професіоналів, отримує позитивні рецензії. Після фестивалю у 1994 р. газета «За вільну Україну» писала: «Були на сценах фестивалю й господарі свята, про яких хочеться сказати окремо. Капела «Бандура» у складі Ольги Попович, Марії Фіцак, Роми Золотник-Фіцак, Мирослави Осечко, Ірини Онишко і Олександри Смолинчак, хоча це самодіяльний колектив, на думку професіоналів, володіє належною технікою гри, має зіспівані голоси. І тут нема дивини, бо керує цим колективом дипломований музикант Ольга Попович, яка закінчила Краківську музичну академію...».

«Бандура» постійно доповнює перемиські концерти і часто виїжджає до інших осередків у Польщі. Численні також закордонні поїздки: 1991 р. – Львів, Червоноград, 1997 р. – Мюнхен, Ульм (Німеччина), 1998 р. – участь у телевізійному фестивалі «Горицвіт» (у Львові); лауреат, 1998 р. – участь у Фестивалі польської культури в Україні (Львів).

ОЛЬГА ПОПОВИЧ

Товариство Перемиський центр культурних ініціатив «Митуса»

З участю співпраці невеликої групи однодумців у 1998 р. засновано в Перемишлі нову українську організацію – товариство Перемиський центр культурних ініціатив «Митуса», головою якого стала Ольга Попович. Його завдання – координація вищезгаданих ініціатив, дбайливість про їх належний художній рівень, організація як самодіяльної, так і на професійному рівні праці в ділянці української культури. «Митуса» включилася в течію активної праці української громади в Перемишлі. Зразу перебрала під свою опіку три музичні колективи: ансамбль «Бандура», жіночий камеральний хор «Намисто» і новозаснований дитячий сопілковий гурток, учителем і художнім керівником якого є Нестор Сорока зі Львова.

У рамках «Митуси» працює також дует «Мрія» у складі: Ольга Попович – сопрано та Оксана Масна – фортепіано. В репертуарі дуету – українська й світова вокальна класика. На рахунку «Мрії» чимало концертів у Польщі і за кордоном та записів на радіо. Дует під-

готовив матеріал до запису на платівку CD (українські народні пісні в обробці для голосу і фортепіано Бориса Лятошинського).

Особлива увага належить двом жіночим колективам – «Бандурі» та «Намисто», які під крилами «Митуси» досягли за короткий час нових успіхів. «Бандура» у 1999 р. записала аудіокасету *З далекого краю* та відбула ряд закордонних концертів: США (5 концертів), Канада (5 концертів), Австрія (Відень), Німеччина (Мюнхен – 2 концерти). Про концерт у Нью-Йорку Микола Чорний-Досічник писав: «[...] публіка оплесками, яким не було кінця, з великим захопленням сприймала музичний виступ ансамблю, ще і ще викликаючи артистів на сцену. Рідко, коли можна було почути ансамбль, підготовлений на такому високому рівні». Олександра Козак-Кобеляк у рецензії з концерту в Торонто писала таке: «[...] Колектив „Бандура“ презентує високий вокальний рівень. У ньому кожна пісня музично продумана та високоякісно передана слухачам. У членів ансамблю прекрасно зіграні голоси, а також захоплюють майстерністю гри на бандурах».

Жіночий камерний хор «Намисто», який працює з 1989 р. і начислює шістнадцять членів, активно концертує. Після зимового концертного сезону, він у квітні 1999 р. записав аудіокасету з колядами і щедрівками (*Бог ся раждає*). Відгук на запис «Намиста» надрукувала газета «Наше слово»: «[...] Приємно почути ці гарні композиції, так добре виконані хором „Намисто“. Вже з перших звуків чути професіоналізм колективу. Привертає увагу рівна барва звуку, продумана цікава інтерпретація, дбайливість за подробиці, а одночасно свобода та фантазія виконавців. Можемо гордитися тим, що існує в нашому середовищі хор, який презентує такий високий художній рівень».

Після концертів коляд жіночого хору у Сілезії преса писала: «[...] Всюди, де співав перемиський хор „Намисто“, ведений Ольгою Попович, слухачі оплескували нещоденний у Сілезії і знаменито музично виконуваний концерт. Всюди теж сипалися пропозиції наступного концерткування».

За короткий час свого існування, крім вищезгаданих концертів і аудіозаписів, товариство «Митуса» провело чимало інших культурних ініціатив, а саме було організатором: «Зустрічей з бандурною музикою» (спільно з ОУП, листопад 1998), музичного спектаклю на основі *Енеїди* І. Котляревського у виконанні експериментального театру студія «Арабески» з Харкова (грудень 1998), циклічних заходів міжнародних курсів вокальної музики з проф. Ельснером з Дрездена (1999–2005), святкувань роковин С. Людкевича (вересень 1999), міжнародних фестивалів «Презентації культур пограниччя» (1999–2005), міжнародних наукових симпозіумів «На пограниччі культур» (1999–2005), Бандурних фестивалів (1998, 2000, 2005), «Карпатського мистецького колажу» та ряду окремих культурних заходів.

У рамках згаданих імпрез відбувалися: концерти, театральні спектаклі, художні виставки, наукові доповіді, практичні музичні заняття тощо, за участю колективів, солістів, художників, педагогів, науковців з Польщі та Європи.

Товариство займається також видавництвом як друкованих, так і фонографічних матеріалів.

У червні 1955 р. я закінчив Центральну партійну школу ім. Ю. Мархлевського у Варшаві і повернувся до Любліна. Першим секретарем Воевідського комітету Польської об'єднаної робітничої партії був тоді Василь Голод – мій земляк із села Мости, Володавського повіту. Як пригадую, кілька днів після повернення додому, В. Голод запросив мене до свого кабінету на розмову. Запропонував мені перейти до праці в Повітовому комітеті партії в Парчеві. Голод сказав мені, що село Коденець у Парчівському повіті було до Другої світової війни не тільки осередком комуністичного руху на Люблінщині, але й сильним осередком української культури на Підляшші. Тут у міжвоєнний період діяло просвітно-культурне товариство «Рідна хата». Моїм завданням було подати допомогу українському населенню в його пробудженні та відродженні культурно-освітньої діяльності рідною мовою. У потребі цієї роботи серед українців переконав мене В. Голод і я погодився переїхати до праці в Парчеві.

Як пригадую, вже тоді Політбюро ЦК ПОРП схвалило постанову у справі культурно-освітньої праці серед українського населення у Польщі. Коли я почав працювати секретарем пропаганди в повітовому комітеті партії в Парчеві, коденчани самі zorganizували драмгурток та почали приготівляти п'єсу Івана Котляревського *Наталка Полтавка*. Тими першими ентузіастами розгортання української культури в Польщі наперекір всіляким труднощам були: Матвій Вавришук, Степан Прадюх, Віра Поймай, Катерина Борсук, Іван Тимейчук та інші. Тимейчук zorganizував також у Коденці невеликий український хор. Я багато разів приїжджав до Коденця з Парчева на проби драмгуртка, помагав гуртківцям у читанні п'єси та у підготовці вистави. Я тоді вже трохи знав українську літературну мову.

І ось прийшов день вистави п'єси. Як собі пригадую, була осіння гарна, тепла неділя 1955 р. Всі ми – артисти і організатори – були дуже схвильовані. Це ж перша п'єса, яка має бути поставлена в Народній Польщі після Другої світової війни українською мовою. Надійшов вечір. До Коденця на виставу *Наталки Полтавки* приїхало стільки людей з Володавського і Парчівського повітів, що всі не могли поміститися в залі будинку пожежників. Треба було просити коденчан, щоб вийшли з залу і дали місце гостям. Після моєї доповіді українською мовою про історію української культури і літератури почалася вистава.

На сцені перед глядачами постала українська хата, залунали зі сцени рідні українські слова, артисти вийшли на сцену в українському народному одязі Підляшшя, бо полтавського ми не мали, залунали пісні Наталки і Петра у виконанні В. Поймай і С. Прадюха, які до сліз полонили присутніх. Я побачив у багатьох людей сльози на очах та велику радість, що сяяла з облич.

Наша праця не була даремна. Згодом драмгурток з *Наталкою Полтавкою* побував у селах Білопідляського повіту, на сценах повітових будинків культури у Володаві й Парчеві. Всюди українську п'єсу і українські пісні у виконанні хору під диригуванням І. Тимейчука населення сприймало дуже добре – заодно українське, як і польське населення. Куди гуртківці з Коденця не приїжджали, скрізь їх виступи проходили з великим успіхом та при заповнених ущерт' глядачами залах. Членами драматичного гуртка в Коденцю були: Віра Поймай, Матвій

Вавришук, Іван Пунда, Іван Лошак, Катерина Борсук і Степан Прадюх, який режисерував п'єсу. В Коденці існував невеликий український хор, яким диригував І. Тимейчук. Хор виступав завжди після вистави п'єси *Наталка Полтавка*.

Коденець дав початок розвитку культурного життя серед українського населення на Люблінщині. Сюди перебралася із села Гребенне Томашівського повіту вчителька Наталія Панчак (зараз по чоловікові Прокоп'юк) – моя добра знайома, котра стала в школі в Коденці вчити дітей української мови та поширювати українську культуру в селі.

Слід додати, що вже в 1955 р. створено в Польщі умови для розвитку рідної культури серед української національної меншості. Можна вже було передплачувати з Радянської України газети та журнали, а також купувати в книгарнях українські книжки.

Як пригадую собі, українська справа, як важливе питання до розв'язання, поставлена була вперше на скликаній нараді у ВК ПОРП в Любліні у жовтні 1955 р. На цій нараді були присутні керівники ряду воєвідських установ та представники Білопідляського, Володавського і Парчівського повітів, а також представники українського населення з цих повітів.

Василь Голод, який вів цю нараду, спираючись на постанову ЦК ПОРП, накреслив напрямки праці для всіх установ – воєвідських і повітових відносно українського питання. Говорив про допомогу українському населенню в організуванні і поширюванні рідної культури та освіти. Тоді й посилювалися повернення з західних і північних земель Польщі українського населення на свої рідні місця. Це було дразливе й пекуче питання. Голод заявив, що не можна вдруге переселювати українців, що повернулися, коли їх господарства стоять вільні, а земля лежить перелогом. Треба цим людям допомогти і дати можливість господарювати в своїх рідних селах. Він добре розумів кривди українського населення, які їм зробила акція «Вісла» у 1947 р.

Сестру Василя Голода разом з родиною виселено з Мостів на Володавщині до Ольштинського воєвідства, хоч він сам у 1947 р. працював першим секретарем ПК Польської робітничої партії в Пулавах Люблінського воєвідства.

Голод дуже багато зробив для покращення умов матеріального і культурного життя українського населення на Люблінщині. Він завжди прихильно, а навіть більше того – чутливо та сердечно – ставився до українського населення, до його життєвих справ, якомога багато допомагав у розв'язанні складних і важливих проблем. Голод разом з Люблінським воєводою Єжи Попко, родом з українськомовної частини Північного Підляшшя, зробили заходи, що виселені у 1947 р. українці з Південного Підляшшя і Холмщини могли повертатися в рідні села, якщо їх господарства не були зайняті. У Воєвідському правлінні у Любліні призначено уповноваженого для справ повернення українців з північних та західних земель до Люблінського воєвідства. Уповноваженим до цих справ у п'ятидесятих і на початку шістдесятих років минулого сторіччя був колишній діяч Комуністичної партії Західної України родом із села Юрів Томашівського повіту на Люблінщині – Микола Королько. Завдяки В. Голодові, Є. Попкові і М. Корольці багато українців повернулося на рідні місця до Білопідляського, Володавського і Парчівського повітів Люблінського воєвідства.

Постать В. Голода залишиться в моїй пам'яті назавжди. Вищий за середній ріст, круглолидий, як більшість підляшуків, лице біляве, блакитні очі, чорний чуб, припорошений сивиною,

повільний хід підляського господаря і завжди усміхнений, сердечний, привітний. Він ніколи не цурався свого народу та своєї рідної мови. Ніколи не стидався сказати про себе, що він українець. Бувало, кілька разів, коли я працював у ВК ПОРП, в його кабінеті ми розмовляли між собою по-українськи. Це були часи, коли після акції «Вісла» наші люди боялися прилюдно говорити рідною мовою, щоб їх поляки не називали за це бандитами.

Голод наївно вірив в ідеї комунізму й інтернаціоналізму. Коли у жовтні 1957 р. дійшов в Польщі вдруге до влади В. Гомулка і вибухнула хвиля польського націоналізму і шовінізму – поляки в Любліні організували віче, на яких кричали: „Precz z Ukraincem!”. Мусив бідолаха залишити Люблін і переїхати до праці в ВК ПОРП в Кошаліні. Ось такий був Василь Голод – син Підляшшя.

Одного разу приїхала до мене в Парчів Пелагія Хитрень, родом з Томашівського повіту і сказала мені, що вона переселилася до Любліна зі Львова і працює у відділі культури Президіуму Воєвідської народної ради інструктором для справ української культури й освіти. Я з цього приводу дуже здраїв, бо познайомився з людиною, котра могла допомогти в моїй праці серед українського населення. І так дійсно сталося. Вона дуже багато мені допомогла в розгортанні української культури в Коденці. Але не тільки в Коденці. Хитрень, як справжня діячка, їздила по селах і повітах і допомагала українцям в організуванні самодіяльних художніх гуртків, курсів української мови та бібліотек з українськими книжками. Завдяки їй самовідданій праці та прихильному ставленню до українського питання повітових комітетів ПОРП і народових рад у 1955–1956 рр. почав розвиватися культурно-освітній рух серед українського населення на Підляшші. Виникли драмгуртки у Володавському і Білопідляському повітах, які ставили українські п'єси. У Володаві створився і діяв польсько-український мішаний ансамбль пісні й танцю. За прикладом Коденця в недалекій Хвороститі Володавського повіту виник у 1955 р. самодіяльний драмгурток, який поставив п'єсу Панаса Мирного *Лимерівну*. На повітовому огляді у Володаві цей драмгурток здобув почесну нагороду. Трохи пізніше, у 1956 р., створилися і діяли драмгуртки в Заболотті і Межилісті у Білопідляському повіті. Також у Заболотті, а згодом у Кодню, при школі діяв протягом кількох років інструментальний український колектив, який вів поляк Пйотровський. Вже пізніше, у 1959 р. створився і діяв у селі Янівка Володавського повіту мішаний український народний хор під керівництвом Семена Уринюка. У другій половині п'ятидесятих років П. Хитрень зорганізувала при Міському правлінні Українського суспільно-культурного товариства в Любліні дитячий інструментальний гурток. Музики вчив дітей відомий в Любліні музикант проф. Александер Брик. Гурток діяв кілька років. Керувала гуртком П. Хитрень, котра сама грала і вчила дітей гри на бандурі.

Культурно-освітній рух серед українського населення на Підляшші розвивався, хоч не було жодної організації, яка би цим рухом керувала. Виникла потреба створити українське товариство хоч би на зразок «Рідної хати», яка діяла до війни на Підляшші. У травні 1956 р. я скликав у Коденці нараду найактивніших українців у справі зорганізування товариства. В нараді взяли участь: М. Ваврищук, Н. Панчак, С. Прадох та інші. Ми опрацювали статут товариства і я зробив багато заходів, щоб скликати до Володави представників українського населення з Підляшшя для заснування українського культурного товариства. До зборів, однак,

не дійшло, бо ми незадовго довідалися, що у Варшаві засновано Організаційний комітет крайового з'їзду Українського суспільно-культурного товариства та опрацьовано проект статуту.

З приводу браку помешкання в Парчеві я повернувся до Любліна, де став працювати у ВК ПОРП інструктором пропаганди. Працюючи в комітеті, я займався, між іншим, справами національних меншостей.

Йшла підготовка до крайового з'їзду УСКТ. Щораз більше людей цікавило українськими справами і стало активно сприяти заснуванню Українського товариства. На першому місці слід згадати таких діячів як: Миколу Королька, Євгена Гетьмана, Володимира Скринського, Олексу Кунаха – усі, поза Корольком, родом з Володавського повіту. Я особисто також брав участь в організуванні УСКТ на Люблінщині. Влітку 1956 р. відбулися повітові з'їзди українців: в Коденцю – для Парчівського повіту, в Заболоттю – для Білопідляського і у Володаві – для Володавського повіту. Ці з'їзди організував М. Королько, який стояв на чолі організаційного комітету в Любліні. До того комітету входили: П. Хитрень, В. Скринський і я. У з'їзді в Заболоттю брав участь В. Голод – І-й секретар ВК ПОРП в Любліні. На з'їздах створено повітові правління УСКТ і вибрано делегатів на воевідський з'їзд УСКТ в Любліні. Згадані з'їзди проходили дуже бурхливо. Дискусії на них були дійові й гострі. Люди часто в дискусіях керувалися не розумом, а почуттям. Порушували справи, які їх дуже боліли, а передусім справу несправедливого виселення з рідних місць. На з'їзді у Заболотті було близько чотириста українських селян з цілого Білопідляського повіту. На з'їзді у Володаві обрано повітове правління УСКТ, яке діяло до кінця 1957 р. До правління входили: В. Андреюк – голова, І. Шелегеда – заступник голови, О. Куреша, Н. Пусь і М. Дмитрук – члени. Повітовим правлінням УСКТ Білопідляського повіту керував Іван Вербинський – інструктор ПК ПОРП у Білій Підляській, а головою Повітового правління УСКТ в Коденцю був М. Вавришук.

Я в той час у своєму щоденнику записав: «У Варшаві 15–16 червня відбувся український з'їзд, який заснував культурно-суспільне товариство. Вийшла перша українська газета „Наше слово”».

Успішно підготовляємо воевідський з'їзд українського населення Люблінщини. В організуванні того з'їзду допомагала нам та дуже прихильно відносилася до наших справ воевідська влада. На воевідський з'їзд ми вирішили прийти з рідною українською піснею. Діячі українського товариства П. Хитрень, Є. Гетьман, М. Дудра і В. Дубровський організують у Любліні український ансамбль пісні та танцю. Розпочався набір хористів і танцюристів до ансамблю. Нарешті розпочалися перші проби хору в конференційному залі Президіуму Воевідської народової ради. Українських пісень почав вчити П. Лобачевський, дяк місцевої православної церкви. Праця була важка, бо початково майже щотижня мінявся склад хору. Постійними співаками хору були дві лемківські родини – Дудрів і Галів, що проживали в Любліні, від яких у хорі співало вісім чоловік. Довший час не було в хорі добрих тенорів і ми тільки удвох з моїм земляком Казимиром Головачем постійно співали. Слід додати, що чималу частину хору становили хористи церковного хору.

Надійшов день 2 вересня 1956 р. До Любліна з'їхалися представники українського населення Люблінщини на Воевідський з'їзд УСКТ. На з'їзді з участю представників воевідської влади обговорено всі наболілі та важливі справи українського населення, а також обрано

Воевідське правління УСКТ. Головою Воевідського правління обрано тоді М. Королька, а мене – його заступником. У склад Воевідського правління УСКТ обрано також В. Голода – першого секретаря ВК ПОРП в Любліні. Після з'їзду виступив в конференційному залі Президіуму ВРН, де відбувався з'їзд, новозорганізований український хор під диригуванням П. Лобачевського. «Це були бурхливі дні в моєму житті...» – записав я в своєму щоденнику.

Слід пару слів сказати про покійного Миколу Королька. Королько, рік народження 1905, був засновником Українського товариства на Люблінщині і у п'ятидесятих роках виконував функцію голови Воевідського правління УСКТ в Любліні. Протягом сімдесятих років він був головою Головного правління УСКТ у Варшаві, а згодом, аж до самої смерті у березні 1986 р. – почесним головою Головного правління УСКТ в Польщі. Королько був діячем УСКТ краєвого масштабу. Усе своє післявоєнне життя присвятив справам української національної меншості.

На Воевідському з'їзді УСКТ секретарем правління обрано Петра Фекулу, родом з Лемківщини. Секретар Воевідського правління був штатним працівником. До головних його обов'язків входило організувати гуртки УСКТ в терені, культурні заходи, ведення бюро УСКТ. Після звільнення з праці П. Фекули 1 серпня 1957 р., Воевідське правління УСКТ обрало мене секретарем правління. Працював я в УСКТ до 31 липня 1959 р. Наприкінці грудня 1957 р. я простудився і захворів. З грудня 1959 р. до березня 1960 р. секретарював П. Пінішук, який доїжджав до праці в Любліні з Холма.

Мережа гуртків УСКТ на Люблінщині не була велика. У 1959 р. Повітове правління УСКТ Білопідляського повіту зорганізувало гуртки Товариства – у Заболотті, Вільці Заболотській, Шостаках-Залешу, Яблочині і Межилістю. Засновано теж гуртки в Гребенному Томашівського повіту, в Холмі і Грубешеві. Однак згадані гуртки, за винятком Гребенного, припинили діяльність у 1960 р. У шістдесятих роках на Люблінщині діяли ще гуртки в Мостах Малих Томашівського повіту і в Матяшівці Білопідляського повіту. У Володавському і Парчівському повітах гуртків УСКТ не зорганізовано, бо люди, що повернулися на свої рідні місця з «Заходу» боялися вступати до УСКТ, щоб їх другий раз не виселили. Протягом кількох років у цих повітах багато наших людей перейшло з православ'я на римо-католицьке віросповідання і цим самим почали себе вважати поляками.

Міське правління УСКТ в Любліні було засноване 11 вересня 1956 р. Першим головою був Василь Дубровський, який має великі заслуги в розвитку гуртка, а передусім у створенні та зміцненні ансамблю пісні й танцю. Не менші заслуги в тій ділянці має Микола Дудра, який після Дубровського був головою міського гуртка УСКТ. У 1959 р. гурток в Любліні нараховував понад дев'яносто членів, а у 1976 р. – 135.

Найбільше місця в роботі Воевідського правління УСКТ в Любліні, зокрема штатного секретаря, а також Міського правління займали культурно-освітні справи. Влітку 1956 р. з ініціативи П. Хитрень зорганізовано мішаний український хор. Рік пізніше створилася танцювальна група, яку спочатку вела українка Світлана Павелко, а згодом поляк, професіональний хореограф Юзеф Дзік. Ансамбль пісні й танцю УСКТ виник у 1957 р. на базі згаданих вище колективів. Він нараховував шістдесят чоловік. Був це єдиний на той час у Польщі український самодіяльний художній ансамбль. В ансамблі співали та танцювали

українці, а також поляки й білоруси. В його програмі були українські, польські, російські, білоруські і чеські пісні та танці. Першим диригентом хору став П. Лобачевський, акомпаніатором був Ю. Возняк.

Лобачевський має великі заслуги в поширюванні української пісні та музики і вихованні багатьох співачок і співаків. Велике признание належить Ю. Возняку. У 1961–1962 рр. хором керували громадяни: Міщук і Каглян, а з 1962 р. по 1964 – Ярослав Полянський, який доїжджав з Варшави. Відтак мішаний хор розпався і на його базі виникла жіноча група, яку вів Остап Місевич. Слід додати, що після розпаду Люблінського художнього ансамблю чимало співачок і співаків з Любліна доїжджали до Варшави, де створено український хор, яким керував Я. Полянський. Ведення художньої діяльності ми завдячували Відділові культури воєвідської народової ради, який нам допомагав не тільки під фаховим оглядом, а й виділяв грошову допомогу.

Ансамбль пісні й танцю за період своєї діяльності дав сімдесят концертів. У 1957 р. ансамбль дав концерти в Кельцах і Скаржиську Каменному. Кілька разів виступав у Варшаві. У 1959 р. виступив з концертами в Луцьку, Ковелю, Ківерцях і Рожищу Волинської області в Україні. Був це в той час єдиний ансамбль, який виступив в Україні. У 1960 р. зробив турне по Підляшші, даючи концерти для українськомовного населення в Більську Підляському і Гайнівці, тодішнього Білостоцького воєвідства, а згодом і в селі Хворостита. Соло і в дуєті в хорі П. Лобачевського співали: Муза Шандрук, Веслава Бандура, Вікентій Івашко, Ірина Возняк, Лідія Лямент, Владислав Пушкарський та інші. У 1957–1960 рр. ВП УСКТ допомагало органам освіти в творенні пунктів навчання української мови для дітей. Українські діти вчилися рідної мови в таких пунктах навчання як: Коденець Парчівського повіту, Гребенне Томашівського повіту, Селище Володавського повіту та Межилистя і Заболоття Білопідляського повіту. Сьомого лютого 1958 р. в домівці УСКТ в Любліні розпочато навчання дітей української мови, яке велося до 1964 р. Дітей вчив Михайло Лесів, університетський професор.

Завдяки заходам М. Королька, 27 червня 1958 р. почали транслюватися в Люблінському радіо перші радіопередачі українською мовою, початково два рази в місяць, а потім раз на тиждень. Передавалися вони протягом десяти років. Початково редактором українських радіопередач був активний і самовідданий діяч УСКТ Ілля Матвійчина, а згодом Веслава Бандура – член хору УСКТ.

У 1956–1976 рр. гурток УСКТ в Любліні зорганізував кількадесят урочистих вечорів, присвячених відзначенню пам'яті видатних поетів, письменників і діячів України, зорганізував кільканацять вечорів приурочених річницям державних свят України і Польщі, а також зорганізував кількадесят звітів і зустрічей з відомими особами. Щороку гурток УСКТ організовував урочисті вечори на честь пам'яті Тараса Шевченка, Лесі Українки, Павла Тичини, Олександра Гаврилюка, Степана Руданського, Андрія Малишка, Григорія Сковороди та інших.

Доцільність написання цієї статті зумовлює ювілей. У 2006 р. минає п'ятдесят років від заснування в Польщі першої організації українців (Українського суспільно-культурного товариства), яка врегулювала їхній громадський статус і дозволила згуртуватися в ланках. Кожне село, кожне місто, де проживали українці і появлялися активісти на свій спосіб організувало, за дозволом влади, свою культурно-освітню роботу. У той час мені пощастило студіювати у Кракові. Зрозуміло, що я попав у вир цієї життєвої ситуації. Цей процес, інформації, ряд подій і фактів я виявив у кількох публікаціях про Краків¹. Про краківське тридцятиліття писав також Мирослав Левицький². Пропонована читачам публікація поповнює згаданий матеріал, доповнює прогалини, зміст яких в історії краків'ян мав пріоритетне значення. Перше – це інформації про заходи над створенням українського літературно-наукового місячника, друге – зусилля краківської громади, які мали на меті повернення громаді церкви. Інформації ці, викладені на основі документів, безсумнівно дозволять читачеві скласти свій погляд про тогочасний «кровообіг» життя краків'ян.

I

Нагадаю: перші збори краків'ян відбулися 7 грудня 1956 р. у Воевідському будинку культури ТПРД (Головний Ринок, 20) з участю «Гуртка молодих українців», які ще перед з'їздом у Варшаві згуртувалися при ТПРД і там мали своє приміщення; 8 лютого 1957 р. проведено загальні збори і вибрано Міську управу гуртка (головою обрано М. Савицького, а секретарем – Я. Грицковяна). В атмосфері культурного піднесення організовується урочистий Маланчин вечір, роковини Тараса Шевченка, читаються лекції літератури та історії. Культурно-освітній рух краківських українців тісно пов'язаний з загальнопольським політичним оживленням і саме він підбадьорює українську спільноту до дій. Росте кількість членів, до гурту приєднується інтелігенція.

Після кількох місяців кропіткої роботи, певних позитивних завершень у власному осередку, наявності принципів демократії в державних установах, краківські лідери осмілюються піти на крок уперед – видавати в Кракові український літературно-науковий місячник. Додаймо, що думка ця не належала виключно до Кракова, підтримували її більші осередки в Польщі – Щецин, Гданськ, Варшава, Вроцлав та ін. Засвідчують про те дискусії серед студентів, виступи на різних форумах, а й декларативність допомоги.

Відповідною людиною з досвідом у редакційній роботі наміченого часопису став інж. Антін Варивода. Бажання до співпраці виявили митці Лев Гец і Тирс Венгрінович. Десятого липня 1957 р. справу обговорено на засіданні Міської управи і 12 липня представлено Головному правлінню готовий проект часопису з проською про фінансову допомогу. Літературно-науковий журнал, якому первісно вирішено дати назву «Наша мета», а потім «Гомін», мав виходити раз у місяць тиражем у 5000. До складу редакційної колегії увійшли: А. Варивода, Л. Гец, Я. Грицковян, М. Савицький. Головним редактором журналу призначено автора цієї статті. В журналі передбачено місце на статті з літера-

турознавства, філософії, економіки, історії, мовознавства, етнографії. Постійне місце визначалось художнім творам.

У наміченому плані редакційної колегії у першому номері журналу мали друкуватися дві коротенькі біографічні нотки про Т. Шевченка та І. Франка разом з їхніми портретами (графічне оформлення Т. Венгриновича), стаття про найновіші дослідження творчості обох поетів, кілька їхніх віршів у польському перекладі. В журналі були також передбачені статті з історії суспільно-економічної думки в Україні (автор А. Варивода), української різьби, кераміки, килимкарства та орнаментики (автор Л. Гец), українського правопису.

Головне правління, а поіменно Ольга Васильків акцептувала нашу просьбу про фінансову допомогу і 20 вересня 1957 р. ми склали потрібні документи державним органам на дозвіл видавати український літературно-науковий журнал у Кракові. Цікаво, що Краківський цензурний комітет висловлював позитивну думку про те, однак відповідь узалежнював від Варшави.

Перший номер журналу мав появитися у листопаді 1957 р., але на цей місяць ми не отримали відповідної згоди, отже пересунули термін на січень 1958 р. З різних сторін приходили пропозиції, інколи і матеріали, наприклад, від Л. Бучили, М. Трухана, проекти обкладинок від С. Конар-Конаржевського, Т. Венгриновича (вони є в архіві автора).

У цей час у Варшаві велися розмови, як віднестися до краківських пропозицій. Сьогодні знаємо, що гарячим прихильником була О. Васильків, а противником – редактор «Нашого слова» М. Щирба. В кулуарах редакції, а запевне і «опікунів» з МВС вирішено, що журнал видаватиметься лише як додаток до «Нашого слова». Його перше число під назвою «Наша культура» вийшло у травні 1958 р. Тогочасні правителі не пішли нам назустріч.

II

Слід відмітити, що найпершою справою тогочасних краків'ян була церква. Можна навіть сказати, що мірою всього громадського життя було функціонування цього храму. Ця прив'язаність і пам'ятливість була викликана особливо жорстокою поведінкою польських спецслужб відносно тутешніх парохіян. У травні 1947 р. органи безпеки арештували місцевого пароха о. Степана Граба, закрили церкву, а ключі передали оо. Салетинам, які усунули з неї греко-католицьких монахинь і перебудували внутрішній інтер'єр церкви на латинський лад. У час польської «відлиги» у мирян повернулася надія на повернення втраченого об'єкту. Цим ані новозаснована організація, ані її лідери не могли легковажити. У різний час і різними шляхами вони старалися допомогти людям, а іноді й самі зверталися з просьбами до церковної і державної влад. Керуючись загальним добром і солідарністю, правління разом з активом підготувало письмові заяви, збирає підписи і 10 квітня 1957 р. висилає їх до найвищих релігійних і державних органів – примаса Польщі о. кардинала Стефана Вишинського і Комітету віросповідних справ у Варшаві.

Виписка

Краків, 10 квітня 1957 р.

Do Prymasa Polski ks. kardynała Wyszyńskiego

Niżej podpisani obywatele polscy wyznania greckokatolickiego – mieszkańcy Krakowa, prosimy Jego Ekscelencję o zezwolenie na ponowne otwarcie parafii greckokatolickiej w Krakowie.

Nadmieniamy, że wyżej wymieniona parafia istniała do roku 1947 przy kościele św. Norberta, ul. Wiślna 11. W Krakowie i Nowej Hucie mieszka wiele osób wyznania greckokatolickiego. Liczba wzrosła w porównaniu z rokiem 1947 przez napływ studentów oraz przesiedlonych Łemków. Pragniemy chwalić Boga w swoim obrządku, tak jak uczyła nas matka w latach dzieciństwa, pragniemy opieki kapłańskiej dla naszych dzieci, młodzieży i studentów, jesteśmy przywiązani do swojej wiary, kochamy ją i w niej pragniemy chwalić Najwyższego.

W imię wszystkich błagamy Jego Ekscelencję o pomoc i opiekę. Wierzimy, że Jego Ekscelencja spełni nasze gorące prośby i zezwoli na ponowne otwarcie parafii greckokatolickiej w Krakowie. W załączeniu przesyłamy historię cerkwi greckokatolickiej, dziś kościoła św. Norberta w Krakowie.

Додатки:

1. Історія греко-католицької церкви в Кракові, вул. Віслна, 11.
2. Підписи мирян греко-католицького віросповідання.

Копія

Краків, 10 квітня 1957 р.

Komitet do Spraw Wyznań – Rada Ministrów

Niżej podpisani obywatele polscy wyznania greckokatolickiego – mieszkańcy Krakowa prosimy o zezwolenie na ponowne otwarcie parafii greckokatolickiej w Krakowie.

Błędne twierdzenie w przeszłości, że w Polsce nie ma mniejszości narodowych, a tym samym i Ukraińców spowodowało zamknięcie cerkwi greckokatolickiej w roku 1947. Cerkiew, która mieściła się przy ul. Wiślniej 11 została zamieniona na kościół rzymskokatolicki św. Norberta. W Krakowie i Nowej Hucie mieszka wiele osób wyznania greckokatolickiego. Liczba ich wzrosła w porównaniu z rokiem 1947 przez napływ studentów i przesiedlonych Łemków. Pragniemy chwalić Boga w swoim obrządku, tak jak uczyła nas matka w latach dzieciństwa. Powołując się na Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (art. 70 par. I) o zapewnieniu obywatelom wolności sumienia i wyznania, domagamy się o zezwolenie na ponowne otwarcie parafii greckokatolickiej w Krakowie.

Додатки:

1. Історія греко-католицької церкви в Кракові, вул. Віслна, 11.
2. Підписи мирян греко-католицького віросповідання.

Наміром авторів було вислати петицію лише до Примаса Вишинського, але під час дискусії констатовано, що Костел справу нашої Церкви ставить у залежність від державної адміністрації.

Вирішено, отже, просьбу направити і до Міністерства. Проект просьби до церковної влади підготував о. Микола Денько³. Обґрунтовуючи прохання, він, зокрема, наголошував у ньому на історію греко-католицької парохії і церкви в Кракові (вона є в архіві автора)⁴. Час минав швидко. Обставини змінювалися на гірше. Політичний напрям, який відстоював дух лібералізму, з кожним днем втрачав силу. В результаті всіх своїх зусиль, краківські греко-католики набули лише маленьку капличку в боковій частині Августинського монастиря. В атмосфері обмежень, тривалого релігійного утиску й переслідувань, довелося українцям Кракова жда-

ти понад п'ятдесят років. Свою мету досягнули вони під кінець минулого століття. Церкву св. Норберта знову передано законним власникам. Першу Божественну Літургію відправив о. Мирон Михайлишин щойно 21 жовтня 1998 р.

Примітки

¹ Я. Грицьковян, *Краків організується*, «Наше слово» 1956, № 18, с. 4; Його ж, *На актуальні теми краківського гуртка*, «Наше слово» 1958, № 52, с. 6; Його ж, *Гурток УСКТ в Кракові* [у:] «Український календар» 1966, Варшава, с. 116–119; Його ж, *Перші заходи над створенням українського літературно-наукового місячника в Польщі*, «Наша культура» 1978, № 5, с. 2, 3, 4; Його ж, *Краків і українці. З нагоди уєскатівського ювілею* [у:] «Між сусідами», Краків 1977, випуск 7, с. 72–80.

² М. Левицький, *Краківське тридцятиліття*, «Наше слово» 1986, № 37, с. 1, 5.

³ Отець д-р Микола Денько (1905–1991), висв. у Римі 1931. Архидіакон Греко-Католицької капітули в Перемишлі. На переломі 1945–1946 в Кракові. Від червня 1947 переходить в польських монастирях, м. ін., у Прушкові. Арештований 1952, на основі фальшивих оскаржень за шпигунство, засуджений на 12 років тюрми. Звільнений у листопаді 1956. Приїжджає до Кракова, робить заходи про відновлення парохії. Від січня 1958 допущений до каплиці св. Дороти в костелі св. Катерини, де в наступних 33-х роках виконує обов'язки пароха для вірних греко-католицького обряду.

⁴ *Історія греко-католицької парохії і церкви в Кракові*, написана рукою о. М. Денька на одному листку з обох сторін. За інформацією автора вона зачеплена з рукописної розвідки бл. п. о. д-ра Павла Хруща. Підготовлена правдоподібно на початку 1957. Охоплює час від початку XVIII ст. до 1947 р., коли ліквідовано парохію.

ОЛЕГ АЛЕКСІЙЧУК

Центр духовності, культури й освіти

Фундація св. Володимира Хрестителя Київської Русі у Кракові створена у 1989 р. Власне в тому році, 21 червня була вона зареєстрована в Міністерстві культури і мистецтва Республіки Польща, а її головною метою стала популяризація української науки і християнської культури у Польщі, а також діяльність, спрямована на польсько-українське зближення.

В основу Фундації лягла нагорода її засновника професора Ягайлонського університету тодішнього посла Сейму Речі Посполитої – Володимира Мокрого, надана йому в 1987 р. Фундацією Івана Павла II: «за суспільно-моральну діяльність для польсько-українського порозуміння і зближення, такого важливого для майбутнього Центральної Європи, а також за важливі наукові досягнення, що вказують на християнське коріння української культури».

Діяльність Фундації у старовинному Кракові – місті життя, молитви і творчої праці княгинь Київської Русі, друкаря перших у світі кириличних святих книг Швайпольта Фіюля (1491), Юрія Котермака, Івана Зілинського, Василя Стефаніка, Богдана Лепкого, Івана Труша, Михайла Бойчука, Лева Геца, Юрія Новосільського, Тирса Венгриновича – розпочалася в наданих їй Краківською курією будинках на найстаршій вулиці міста, у підніжжі Вавелю – Канонічій, 15.

Вже з перших років існування українського центру під Вавелем розпочато тісну співпрацю з Ягайлонським університетом. Спільно з цією найстарішою і найбільш відомою освітньою установою Польщі з 1992 р. Фундація почала видавати «Краківські українознавчі зошити». Зміст «Зошитів» виповнюють матеріали організованих українцями Кракова конференцій.

З-посеред них варто назвати такі як: *Українська політична думка в ХХ ст.* (травень 1990); *Незалежницькі прагнення українців у ХХ ст.* (травень 1991); сесії, присвячені науковій діяльності проф. Яна Яніва (1992), Богдана Лепкого (1991) і Яна Козіка (1995); *Іван Павло II і християнський схід. В 15-ліття понтифікату папи-слов'янина* (1993); *Київ – Брест – Рим. Унійні тенденції та їх культурно-релігійні наслідки перед і після 1596 р.* (1996); *Василь Стефаник і його епоха* (1998); *Поетичний шлях Богдана-Ігоря Антонича. Від «Привітання життя» в Новиці на Лемківщині до «Великої гармонії» у Львові* (1999); *Якже ж не стидається визнавати тільки три мови (св. Кирило). Українські і польські речники гармонійного співіснування духовних традицій сходу і заходу (До 155 річниці заснування Київського Кирило-Мефодіївського братства)* (2000); *Україна у 2000 році. Християнські свята і свята в духовному житті українців* (2000); *Мова, література, культура, історія України* (2001). На організованих Фундацією конференціях з рефератами виступали науковці-українознавці з Польщі, України та з інших країн світу.

Увагу привертає широка видавнича діяльність Видавництва фундація «Швайпольт Фіоль». Крім вищезгаданих «Краківських українознавчих зошитів», тут від 1991 р. друкується щорічник – альманах «Між сусідами», в якому описуються найважливіші події польсько-українських взаємин, а з 1995 р. виходить часопис «Краківські обрії», присвячений культурі і духовності національних меншин. Крім цих періодичних видань, у світ виходить книжкова серія «Бібліотека Фундації св. Володимира». Першою публікацією серії була книжка: *Проблеми українців у Польщі після виселенської акції «Вісла» 1947 року* (1997). З-посеред інших книжок, виданих «Швайпольтом Фіолем», варто назвати хоча б книжку Юрія Гаврилюка *Країни руські – Бельськ, Мельник, Дрогичин. Русини-українці Підляшшя – факти і контрверсії* (1999), Тадеуша Філяра, *У підніжжі королівського Вавелю. Українська громада у Кракові у 1918–1939 рр.* (2004), збірки статей: *Гармонійне співіснування культури Сходу і Заходу в Україні* (2000), *Християнські свята і свята в духовному житті українців на зламі тисячоліть* (2001), *Мова, література, культура, історія України* (2003). Особливе місце займають також книжки голови Фундації св. Володимира – проф. Володимира Мокрого – *Папські послання Івана Павла II до українців* (2001), *Україна Василя Стефаника* (2001), *Апостольське Слово Івана Павла II в Україні у 2001 році* (2002), а також: *Церква в житті українців; Від Іларіона до Сквороди. Антологія української поезії XI–XVIII ст.; Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму. Шевченко, Костомаров, Шашкевич; «Руська Трійця». Картка з історії літературного життя українців в Галичині в першій половині XIX ст.*

Чільне місце в діяльності Фундації займає майстерня реставрації ікон, де реставруються не тільки поодинокі ікони (такі важливі, як, наприклад, чудотворний образ Богородиці Корчминської), але і повні іконостаси. Був тут врятований і відновлений іконостас з Цівкова біля Любачова, триває реставрація чудового іконостасу (XVII ст.) з Горайця Перемиської єпархії. Варто при нагоді згадати, що реставратори цих ікон і іконостасів Ядвіга Стирна та Аґата Мамонь недавно у Видавництві фундації видали цікаву книжку під заголовком *Пам'ятки Любачівської землі. Зміни в 1904–2004 рр. на основі рукопису Кароля Ноца.*

Пропагуванню української культури служить єдина у Польщі Галерея українського мистецтва Фундації св. Володимира, яка діє від червня 1992 р. Організовано тут майже сотню виставок українського малярства, графіки, скульптури, мистецької фотографії, а також

декоративно-ужиткового мистецтва. Галерею відвідало багато тисяч краків'ян і туристів з Польщі і всього світу. З нагоди виставок також були видані цікаві альбоми і буклети, з-поміж яких увагу привертають видання, присвячені мистецтву Никифора Дровняка і Тирса Венгриновича.

Велике значення управа Фондації звертає на діяльність серед студентів краківських вузів. Це з думкою про них багаторазово були організовані студентські Дні української культури в Ягайлонському університеті, діє українознавча бібліотека, збірка якої нараховує майже 8000 томів, розвиває свою діяльність український студентський клуб «Вернигора», а українська книгарня «Нестор» пропагує українську книжку. Пропагуванням української культури займається також і ресторан «Український смак». Це власне завдяки ресторану і книгарні діяльність Фондації можна прослідкувати в Інтернеті на сторінках: www.nestor.cracow.pl і www.ukrainska.pl.

Обговорюючи діяльність Фондації св. Володимира Хрестителя Київської Русі, не можна не згадати про ідейне звершення діяльності українського центру під Вавелем, яким є запроєктована професором Юрієм Новосільським каплиця перших мучеників Київської Русі св. Бориса і Гліба, синів патрона Фондації – св. Володимира Хрестителя. Каплицю українських мучеників у 1997 р. відвідав Святіший Отець Іван Павло II, який так сильно підтримував відновлення духовного життя українців у Польщі, в Україні і в світі.

Зацікавлені можуть контактуватися з Фондацією св. Володимира Хрестителя Київської Русі у Кракові, пишучи на адресу: Fundacja św. Włodzimierza Chrzcziciela Rusi Kijowskiej ul. Kanonicza 15, 31-002 Kraków, тел./факс (0 12) 421 99 96, 421 92 94 e-mail: fondsw.poczta.onet.pl.

МАРІАННА ЯРА

Архіпастир зустрічі тисячоліть

(До 80-річчя Кир Адама, Архієпископа Перемиського і Новосанчівського)

Імена, події, дати, дні... Це – історія. Інколи всього людства, окремої держави або тільки однієї людини, особистості. Не буває випадкових днів, – все закономірно, все має своє місце і час в руках і задумах Творця. Також і в церковному календарі нема жодного дня, не освяченого Іменем святого чи Святою подією. Але й бувають дні особливі, що поєднують в собі не одне Ім'я, не одну Подію.

Цього Божого дня – 14 серпня (за старим стилем – 1 серпня) Свята Православна церква відзначає: Винесення Чесного Хреста – Древа Господнього, Славлення Всемилотивного Спаса і Пресвятої Богородиці (в народі – Першого Спаса); Мучеників Маккавеїв (в народі – Маковія), перший день Успенського посту і, врешті, День, коли в 988 р. наш князь Володимир Великий водою і Духом розпочав Хрещення наших предків у Дніпрових хвилях.

Саме цей день Боже Проведіння вибрало для народження майбутнього православного Владика Підкарпаття – Архіпастиря зустрічі тисячоліть...

Все життя Високопреосвященнішого кир Адама – Архієпископа Перемиського і Новосанчівського віддзеркалене в даті Його народження. Спостережливо придивившись можна відчутти, а навіть побачити в подіях життя Владика закономірне містичне поєднання з подіями, описаними в синаксаріях від 14/1 серпня.

Мучеництво старозаповітних братів Маккавеїв, їх матері – виразно передбачило трагедію 1947 р., заледве двадцятилітній Олександр з матір'ю та молодшою сестрою (батько загинув в Освенцімі) назавжди покинули рідну Фльоринку, поділивши гірку долю вигнання всього рідного люду...

Мабуть тоді Олександр і відчув тягар власного *Винесення Хреста*, даний йому як пророцтво майбутнього. І покірно ніс Його стежками життя, часто тернистими стежками... А може вже й тоді розпочався його *перший день посту* як праобраз монашого подвигу?

* * *

Дитинство майбутнього Святителя пройшло в мальовничій Фльоринці на Лемківщині. Першим духовним наставником Олександра був настоятель фльоринської православної парафії о. Петро Тарановський, котрий прибув сюди з Великої України. Саме цей священник зумів організувати в селі і духовне, і громадське життя. Горнулися до нього і дорослі, і діти. То ж не диво, що малий Олександр вже у п'ятирічному віці прислужував в церкві, а його дитяча свідомість формувалася в душі любові до Бога і до всього, що становило духовну цінність русько-українського народу на Лемківщині. Завдяки духовникам і рідним батькам – мамі Марії та татові Василю (котрі належали до свідомих, активних мешканців села, були шанованими господарями, навіть вели сільську читальню – а поки не було збудовано церкви – то й богослужіння відбувалися у домі Дубеців), – Олександр зростав у сприятливому середовищі, швидко розвивався і отримав добре християнське виховання.

Пізніше, вже свідоме формування його, як українця, відбувалося у Криницькій вчительській семінарії. Сьогодні Владика згадує своїх наставників з великою повагою і вдячністю: *... нас вчили поважати чуже, а любити своє, без огляду на різницю віросповідання, ми всі, лемки-українці, завдяки нашим вчителям, почували себе дітьми великого українського народу. І таке переконання у моїй свідомості залишилось на все життя...*

Невідомо, як склалася б доля господарського сина, коли б не лихоліття Другої світової війни та її наслідки. Але Проведіння Боже приготувало для Олександра інший шлях у

Посол України Петро Сардачук часто відвідував владика кир Адама

житті – через випробовування, через загартування самосвідомості, а дуже часто і самозре-чення – до служби Всевишньому Творцеві і рідному народові.

На Підкарпаття майбутній Святитель повернувся в 1965 р. після закінчення Християнської теологічної академії з титулом магістра. І хоч мав пропозиції залишитись у столиці чи в іншому великому місті, вибрав, однак, рідні Карпати. Священником служив у Висовій, у Кальникові, але остаточним місцем його пастирського (а потім архіпастирського) служіння став Сянік. Коли в 1972 р. під час перебування у США отцеві Олександрю пропонували там добру парафію (бо ж у Польщі православні були майже гонимі і переслідувані), не вагаючись відповів: *Я своєї пастви, котру ввірив мені Бог, не покину, навіть при найгірших обставинах. Хто буде служити українському народові на Підкарпатті, якщо духовенство буде шукати вигоди для себе?* На здивування всім – і парафіянам у Сяноці, і світській владі – о. Олександр повернувся до Сянока, бо ж *Пастир добрий душу віддає за своїх овець...*

Старання про відродження найдавнішої православної єпархії – Перемиської розпочалося на початку 1981 р., поштовхом до цього були не тільки історичні зумовлення, але й чисельні прохання вірних на Підкарпатті, надіслані до уряду і до Православної митрополії. У проханнях про призначення майбутнього архіпастиря вказано було ім'я отця Олександра як довголітнього декана на Підкарпатті. Постановою Святішого собору єпископів Православної автокефальної церкви у Польщі, інгрес на Кафедру відбувся 30 жовтня 1983 р. у Сяноці. Це було велике свято для наших людей, котрі сприймали відродження Єпархії як часткове на-правлення страшної кривди, заподіяної їм акцією «Вісла».

Не було Владиці легко нести свій Хрест. Ще будучи священником, у важких, несприятливих умовах, твердо відстоював буття Церкви на Підкарпатті. Довелося з руїн підіймати Православну церкву на Підкарпатті. Святині наші після жорстокого вигнання перетворилися на стайні, склади, а часто ще гірше... Кожна святиня вимагала капітального ремонту, дякувати Богу, з великим зусиллям вдалося Владиці при допомозі людей доброї волі привернути багатом карпатським церквям їх неповторну красу й велич. А там, де ворожа рука вже встигла зруйнувати церкву докінця – треба було починати все від кореня.

Увінчав Господь працю Високопреосвященнішого владыки кир Адама успіхом. Свідомством того – спорудження нових храмів в Зиндрановій, Розділлі, Ніновичах, Горлицях, Криниці.

Побудовано і закуплено також і парафіяльні будинки: в Сяноці і Перемишлі, в Клоковичах, Кальникові, Перегримці, Бортному, Ліщинах, Гладішеві, Ганчовій, Запалові, Команчі, Криниці, Гломчі та великий Єпархіальний центр у Горлицях.

Та не тільки матеріально багатіє Архієпархія під проводом свого Архіпастиря. У 1994 р. здійснилася довголітня мрія Владики – канонізація першого лемківського святого –

«Во Йордані...» – освячення Сяну

священномученика Максима Горлицького (Сандовича). Того ж року в лоно Єпархії увійшов Свято-Кирило-Мефодіївський монастир в Уйковичах. А у вересні 1997 р. з ініціативи кир Адама відбулося урочисте Прославлення Чудотворної Сяніцької Ікони Божої Матері.

Щороку виходить у світ «Церковний календар» – видавництво Перемисько-Новосанчівської єпархії (єдиний українськомовний альманах Православної церкви у Польщі), а також кварталник «Антифон». На сторінках цих часописів часто зустрічаються повчальні проповіді Його Високопреосвященства або публіцистичні матеріали. Завдяки батьківській турботі, зокрема, активно діють у єпархії Православне молодіжне братство та хор «Ірмос».

Особистість кир Адама відома і щиро шанована далеко поза межами Підкарпаття. Варто пригадати зустріч з президентом України Віктором Ющенком у Народному домі Перемишля 12 квітня 2005 р. Ця визначна подія, а передусім слова благословення, з якими кир Адам звернувся до президента, на довго залишаться у пам'яті нашої громади.

Розуміючи велику загрозу асиміляції, під час проповідей Владика при кожній нагоді звертається до молоді, дітей, їх батьків, закликаючи плекати рідну віру, мову, формувати свою свідомість згідно до традицій і вартостей духовного надбання наших предків.

Часто за порадою і допомогою звертаються до Владики люди різного віку, різних конфесій і національностей, з різних країн світу. І для кожного кир Адам знайде хвилину часу, розрадить добрим словом, не відмовить у допомозі (*а може це Владика успадкував від того, хто 14/1 серпня понад тисячу років тому підняв Святий Хрест над Дніпром?...*).

Вісімдесят років. З них 41 – священничого служіння, а останні 23 – архіпастирського подвигу. Протягом усього часу – постійне піклування і турботи, і не тільки про власну Архієпархію. Мало хто знає, що в багатьох православних новозбудованих церквах в Україні, а навіть і в Румунії (де побував двічі) – є не одна цеглина, подарована Перемиським православним Архіпастирем.

Не байдужа для кир Адама доля Святого Православ'я в Україні. Питання про єдність Української православної церкви Владика підняв під час аудієнції у Святішого Вселенського патріарха Варфоломія, коли перебував у Царгороді (Стамбулі) у складі делегації Православної церкви у Польщі.

За єдність Церкви, Народу, нашої многотрадальної землі молився кир Адам перед Гробом Господа нашого Ісуса Христа, перебуваючи на прощі у Святій землі.

Інколи, підсумовуючи прожите, Владика кажуть: *Я свого життя не змарнував... І чомусь у минулому часі... А скільки ще праці перед нашим Архіпастирем, скільки треба звершити, зміцнити, а також і розпочати! Хоч би найближчі свята-ювілеї – вісімдесятиліття повернення лемків до Святого Православ'я, п'ятидесятиліття відродження Православної парафії (а разом*

Серед своїх колег-однокурсників, семінаристів Криницької семінарії

з нею і громадського життя українців) у Сяноці, збудувати церкву у Ряшеві та багато-багато інших справ.

То ж залишається нам низько вклонитись, попросити благословення у нашого Архіпастиря і побажати щиро «Исполла еті деспота» – на многая, многая і благая літа, Владико кир Адаме!

ЄВА ВАПЛЯК

Владика

Доля й дорога батьків єпископа на західні землі подібна до тисяч переселенців акції «Вісла». Його батька – Василя Ющака – у 1947 р. виселено з села Боднарка на Лемківщині на Зеленогірщину, до села Каченіце. Дорога мами була іншою. Іванка, дівоче прізвище Телесницька, ще дитиною в час Другої світової війни виїхала на роботу в Німеччину. Виїхала з села Березка, що біля Бірчі. Телесницькі могли залишитися на Заході, але вирішили повернутися в рідні сторони і наприкінці 1945 р. сім'я опинилась в селі Росохата біля Лігниці. Зупинилися тут, бо наспіла їх вістка, що в рідній Березці вимордовано майже триста людей. Згинув також парох о. Білик та його родина. На західних землях незабаром зустріли переселенців з Лемківщини. У Росохатій після переселення замешкало всього сім лемківських сімей. Тут і познайомилися батьки майбутнього єпископа Володимира, тут у 1956 р. повінчалися, а подружжя Василя та Іванни Ющаків замешкало в Росохатій. Перший син – Роман – сьогоднішній владика, народився 19 липня 1957 р. Тоді в Лігниці існувала вже греко-католицька парафія, очолювана о. Володимиром Гайдукевичем, котрий і охрестив Романа Ющака. В парафіяльних книгах вписаний він першою охрещеною дитиною в Лігниці. У Ющаків прийшло на світ ще двоє дітей – Стефан та Марійка.

Початкову школу Роман закінчив у Росохатій, з котрої згодом упродовж чотирьох років (1972–1976) щодня доїжджав до Лігницького ліцею. Це були гарні часи: *Таких не було перед нами і не буде після нас. Так кожен говорить про свої роки, проведені в українському ліцею*, – так владика згадує лігницький період. Перший ліцейний клас починало понад сорок осіб з різних місцевостей Польщі: з Бань Мазурських, Кошалінщини, Перемишля чи Валча; з багатьма з них контакти збереглися до сьогодні.

Ліцей для Романа Ющака – це щодня десять кілометрів до школи і десять назад, додому. В хаті батько «бесідував», мама «гадала», а діти після навчання в Лігницькому ліцеї вже «говорили». Час середньої школи – це також участь у хорі та в музичному ансамблі, в якому Роман грав на акордеоні. Не танцював, бо проби танців відбувалися вечером, а йому треба було долати відстань до Росохатої. Ліцей – це також перший диктант, почервонілий від виправлених проф. Іваном Співаком помилок, але з доброю оцінкою. Це, врешті, записані у пам'яті вчителі: директор Ірина Снігур, вихователька Ярослава Кисилевська, вчитель мови і літератури Іван Співак, учитель фізики Ярослав Гайдукевич, маєстро Михайло Дуда, інші. Це водночас і пошуки власної дороги у житті, особливо поглиблення захоплення Цер-

квою. Парохом та катехітом Романа був тоді о. Іван Мартиняк, нинішній Архієпископ та Митрополит.

Зв'язки Романа з Василіанами почалися ще в початковій школі, коли їздив на реколекції чи на літні канікули. Там і вибрав свій життєвий шлях. Після отримання атестату зрілості, він наприкінці серпня 1976 р. поїхав до Варшави, до монастиря отців Василіан. Тут прийняв монаше ім'я Володимир. Василіанський монастир – це спогад про сімейну атмосферу, бо спільнота була невеликою – жило тут до десяти монахів. Перший рік – це студія і кандидатура, пізніше новіціат під духовним проводом о. Йосафата Романика. І весь час присутність запитання: яким шляхом іти далі?

Перші монаші обіти Володимир Ющак склав 18 червня 1978 р. У 1983 р. закінчив філософсько-богословські студії і 1 травня цього ж року склав довічні монаші обіти. *Це був цікавий час.*

Гарна травнева неділя, в церкві на Мйодовій торжества і всюди відчутний запах бойового газу. Тоді ще тривав воєнний стан і якраз були першотравневі маніфестації; вулицями бігали демонстранти, за ними міліція та ЗОМО, – згадує єпископ.

Тиждень пізніше – 8 травня – він був висвячений на диякона. Завершення – це священничі свячення, які Володимир Ющак прийняв 28 травня 1983 р. у Лігніці з рук вроцлавського митрополита Генрика Гульбиновича, з котрим кільканадцять років пізніше довелось йому у Вроцлаві співпрацювати. *Латинська служба, наші співи і наша проповідь, хоча тепер важко це собі уявити, але такі були часи, не було нашого єпископа, – так день своїх свячень запам'ятав владика Ющак.* Після свячень канікули і ще такий наче медовий час, тобто приміційні Служби Божі в різних місцях – від Лемківщини по Мазури.

Від кінця серпня 1983 р. була вже перша праця в парафіях – у Бартошицях та Асунах. Парафія в Асунах існувала з 1957 р., натомість Бартошиці були новозаснованою парафією о. Юліаном Гбуром, де роботу треба було починати від початку, тобто переконувати вірних, щоб не боялися приходити на відправи, організовувати навчання катехізи для дітей і молоді. Не було нічого – ні власної церкви, ні хати. Служби правилися в костелі; щасливо, що декотрі латинські священники були прихильні греко-католикам і в Катехітичному домі безкоштовно виділили приміщення, де українці зустрічалися чи приходили на навчання катехізи, на різдвяну кутю та з інших нагод.

Бартошиці – це також час доброї співпраці з молоддю, це спогад про організовані вертепи, з якими парох Ющак з молоддю відвідував вармінські та мазурські села. Це виїзди в гори, але і спогад про залякування, пропозиції співпраці і допити з боку Служби безпеки та міліції. Праця в Бартошицях та Асунах тривала до весни 1989 р. З 1985 р. о. Володимир Ющак почав ще працю в Острому Барді. Всього це близько сімдесят місцевостей і біля сімсот родин, які священник відвідував з колядою. Тому протягом кількох років кожна священнича неділя виглядала подібно: сорок кілометрів з Венгожева, де спочатку жив, до Асун, далі чергових

Владика Володимир Ющак під час празника в Хшанові

п'ятдесят до Острого Барда і ще тридцять до Бартошиць. І зворотня дорога. Бувало, що цю відстань треба було долати під час тридцятиградусного морозу, в снігу, який треба було самому відгортати. Бувало також, що через снігові заметілі не можна було доїхати на Службу або авто замерзло по дорозі. Траплялося різне. Були хвилини суму, були й радості, несподіванки. Під кінець вісімдесятих років дійшла ще дорога з Мазур до Варшави, де священник почав заочно студіювати в Католицькій теологічній академії на Відділенні канонічного права, які завершив ліценціатською роботою в 1991 р.

Рік 1989 – це початок змін як в Греко-Католицькій церкві, так і в праці о. Володимира Ющак. Греко-Католицька церква, ліквідована після Другої світової війни, саме наприкінці вісімдесятих років в Україні і в більшості комуністичних держав почала виходити з підпілля. Також варшавський монастир Василіан рішив відкрити свої двері студентам з України, Румунії та Словаччини. Протоігуменом монастиря став о. Василь Медвіт, котрий призначив на становище магістра новіціату і префекта новиків саме о. Володимира. Студентів в монастирі в дев'яностих роках було набагато більше, ніж кілька років тому, а й сама праця не була легкою. *Це інший вид роботи – як з вірними, так і з студентами, це праця формаційна, можна сказати, що праця безперерійна, 24 години на добу,* – згадує єпископ.

Магістром новіціату був чотири роки. У 1993 р. попросив про зміну і на короткий час потрапив до Венгожева. Крім обов'язків пароха Венгожева, працював у Видмінах та Хшанові. Одночасно взяв обов'язки Ольштинського декана. На півночі перебував одначе дуже коротко. Вже літом 1994 р., коли о. Медвіта покликано єпископом в Україну, о. Володимир Ющак став протоігуменом Василіан у Польщі і повернувся до Варшави. Перед ним постало завдання не тільки дбати про всю василіанську спільноту у Польщі, але також і про варшавську спільноту греко-католиків, бо він одночасно став варшавським парохом. Тут з людьми працювалось інакше, ніж на півночі, бо і специфіка міста, де всі забігані та запрацьовані. Це також співпраця з Союзом українців. У той час державна адміністрація повернула Василіанам монастир і церкву у Перемишлі, отже дійшли обов'язки, пов'язані з відбудовою перемиських приміщень.

Двадцять четвертого квітня 1999 р. рішенням Папи Римського Йоана Павла II о. Володимир Роман Ющак став єпископом Вроцлавсько-Гданської єпархії УГКЦ. Радість, страх, побоювання, непевність, бо бути єпископом – це не тільки носити мітру в неділю. Це відповідальність, це важка щоденна праця. Єпископська хіротонія та інгрес, тобто перебрання

управи єпархією новопоставленим єпископом відбулися 19 червня цього ж року.

Вроцлавські початки були досить важкими. Перші два роки це «гостювання» у тутешнього пароха о. Петра Крика, організація місця праці. Не один раз доводилося самому їздити по меблі і самому їх складати, що завжди викликало здивування з боку польських зна-

Єпископ у Білому Борі

йомих. Не раз виринали запитання: навіщо це все? Відповідь видно по кількох роках, коли вдалося відремонтувати приміщення і організувати консисторію, придбати помешкання, відремонтувати вроцлавський собор, а передусім здобути довіря та прихильність парафіян. Єпископська праця – це також опіка над усіма іншими парафіями, духовенством та вірними епархії.

Як виглядає єпископський день? Якщо владика не в дорозі, то розпочинається він біля шостої години ранку, о восьмій годині Божественна Літургія, опісля кілька годин праці в консисторії. Після обіду час на читання, молитву, Інтернет, відпочинок та інші заняття. Вільний час, якщо такий буває, це виїзди в гори в околиці Вроцлава, а також і далі, на Лемківщину. Там і кружляють мрії єпископа Володимира, щоб у горах мати свою хижку.

ОЛЕКСАНДР КОЛЯНЧУК

Холмщаки та підляшуки на Вармії і Мазурах

Доля так розпорядилася, що підляшуки й холмщаки після трагічних наслідків релігійної боротьби за їх душі, коли лише у 1905–1906 рр. понад 130 000 покинуло східний обряд і окреслило себе поляками¹, в першій половині ХХ ст. зазнали трьох депортацій. Під час Першої світової війни літом 1915 р. до 37 російських губерній депортовано до 300 000 православних українців (із 463 901, які назвали в той час свою мову «руською»)², з яких більше 100 000 не повернулося в рідні сторони³. У цій групі було ряд визначних культурних діячів, які померли на чужині: член Державної Думи А. Будилович, лікар С. Флорінський, голова президії Київського всехолмського з'їзду А. Василенко, професор-редактор календаря Холмського братства Е. Лівотів, член Української Центральної Ради, відтак капелан армії УНР у 1919 р. о. Антоній Матеюк та інші⁴. Вдруге, депортацією 1945–1946 рр. на територію України охоплено 195 076 українців Підляшшя і Холмщини⁵. Третю, названу криптонімом «Вісла», здійснено у 1947 р.

На основі неповних даних акцією «Вісла» до 15 серпня 1947 р. охоплено 140 660 осіб⁶, у тому майже 44 726 підляшуків і холмщаків⁷. Але акція переселень продовжувалася. У вересні 1947 р., коли на терені Ольштинського воевідства поселено до кінця липня майже 13 700 сімей, Міністерство повернутих земель інформувало Воевідську управу в Ольштині про додаткове поселення 1000 українських сімей. Відомо, що до 11 вересня надійшов транспорт із 49 родинами (191 особа), який відправлено на територію повіту Суш, а влада наказала почати виселювання близько 2800 родин з Люблінського воевідства⁸.

З числа більше 140 000 депортованих українців на територію Ольштинщини відправлено протягом травня–липня 1947 р. 136 транспортів, в яких було 13 621 родина та 55 443 особи⁹. Провідною засадою акції, – як пише Богдан Вілямовський (в час поселень Ольштинський віце-воєвода), – було таке керування транспортів з українським населенням, щоб їх максимально розпорозити серед польських осадників. Був наказ, щоб українців не поселявати

в місцевостях з корінним населенням (варм'яками і мазурами) та щоб не становили вони більше 10% населення¹⁰. Однак, з огляду на охоплення депортацією далеко більше ніж плановано, ці розпорядження не виконувалися. У ряду повітах, гмінах та селах українці становили більше 50% населення. Наприклад, у повіті Венгожево, гміна Бані Мазурські – 70%, Кути – 64%. З господарських міркувань, акція заселення Ольштинщини українцями, за словами Б. Вілямовського, була найкраще зорганізованою, бо протягом трьох місяців поселено більше осіб, ніж у період найбільшого напливу осадників весною 1946 р.¹¹ Окрім 38-и смертельних випадків у час транспорту, ряд переселенців гинуло, входячи на заміновані облоги. Процес розмінування рільничих угідь на території Вармії і Мазур тривав до кінця 1948 р.¹²

Переселенці-українці мали в той час найбільше сільськогосподарських тварин. На Ольштинщину вони привезли 16 928 корів та 9740 коней і, у порівнянні з рештою рільників, мали на кожні 100 га землі 30,3 корови (всі інші – 18,6) та 17,6 коней (всі інші 15,6)¹³. В загальному українці спричинилися не лише до врятування тисяч приречених на знищення господарств, але внесли значний вклад у своєчасне проведення жнивних робіт, будучи символічно оплачуваними наймитами. Це саме відноситься до робіт у вилюднених маєтках, де опинилося до 30% поселених українців. Підсумовуючи роль українського населення на Ольштинщині, Вілямовський писав: [...] *Переселені люди, хоча були клопотливі, але сприяли рільничому загосподарюванню цих земель, що з погляду інтересів Ольштинського воевідства та усієї Польщі було на цей час найголовнішою справою. Не міняє це однак факту, що ці користі були пов'язані з незвичайно великими втратами, які прийшлося понести українською людністю в рамках акції «Вісла»*¹⁴.

Із 44 726 українців Підляшшя і Холмщини, охоплених акцією «Вісла»¹⁵, на території Ольштинщини поселено близько 20 000¹⁶. Урбан наводить це число, розглядаючи проблему Православної церкви¹⁷. На основі власних оцінок та інформацій тодішньої державної адміністрації він вказує, що вони були поселені у таких повітах: Бартошиці – 970 осіб, Бранево – 2200, Гіжицько – 1200, Ілавка (пізніша назва Ґурово) – 1600, Кентшин – 1700, Лідзбарк – 1150, Моронґ – 1380, Мронгово – 220, Нідзіца – 110, Ольштин – 200, Оструда – 530, Пасленк – 1950, Піш – 180, Решель – 940, Суш – 100, Щитно – 260, Венгожево – 2460¹⁸. Наведені дані збігаються з тодішніми оцінками чисельності православних українців у воевідстві, проведених Суспільно-політичним відділом Воевідської управи в Ольштині. Основою аналізу були місця попереднього проживання переселенців¹⁹. Зближеною статистикою послуговувалася згодом Православна церква у Польщі²⁰.

Православна церква була в той час єдиною офіційною незабороненою владною структурою, яка могла полегшити ситуацію переселених українців. Саме так цю можливість трактувало ряд переселених з Підляшшя і Холмщини православних священників. Вони вже з перших днів після переселення спонтанно, без формальних дозволів, надавали християнську поміч і морально підтримували потерпілих на організованих молитвах. Заходи ці, однак, не зустрілися з підтримкою церковних структур, натомість зустрілися з рестрикціями влади. Після доносу на православного священника Миколу Костишина з Бранева, що він [...] *pobudza wśród wiernych, szczególnie z akcji „W”, nacjonalizm ukraiński poprzez wygłaszanie kazań w języku ukraińskim...* і що [...] *Ludność ta jest tym bardzo zbudowana*²¹, реакцією був арешт 5 серпня 1947 р.

не лише його, але також двох інших священників: о. Йосипа Кундеуса з Підляшшя та Олекси Несторовича з Холмщини. Усіх трьох кинуту в ольштинську в'язницю, а відтак відіслано в концтабір у Явожні. Ще скоріше їхню долю розділило двох інших священників з Холмщини: о. Василь Ляшенко з Грубешева та о. Дем'ян Товстюк, парох з Павлович під Грубешевом²². Після цих арештів, коли згодом створено при Православній митрополії у Варшаві Комісію для помочі переселеним православним на повернутих землях, годі було знайти священників, охочих до праці серед переселених українців. Не без впливу на ці обставини було фізичне й психічне знуцання над майже 150-а православними священниками Холмсько-Підляської консисторії в час німецької окупації²³, з яких більше тридцяти було катованих за українство і православ'я, в тому в нелюдський спосіб позбавлено життя, між іншим, о. Олександра Кадія з Ліпін Білгорайського повіту, о. Павла Швайку з Грабівця, о. Льва Коробчука з Ласкова, о. Миколу Гольця з Новосілок, о. Олександра Гуторовича з Грубешівщини, о. Івана Пінчука з Тереміні, о. Петра Огризка з Чартівця, о. Сергія Захарчука, о. Олександра Бобера з Переспі, о. Михайла Трохимовича з Грабівця, о. Йосипа Кроткевича з Майдану Сопецького к. Томашова, о. Степана Малеша з Кань к. Красноставу, о. Олексія Марцинкевича із Шевні к. Замостя і головного капелана Війська польського полк. Василя Мартиша з Грубешівщини та інших. Вони залишилися в пам'яті серед уцілілого духовенства українського роду²⁴.

На жаль, у церковних структурах не було належного підходу до зберігання вірними своєї національної тотожності. Домінувала традиційна російська течія з міжвоєнного періоду. Кращим виходом було, наприклад, у Каліші (після виїзду у 1921 р. о. Івана Коваленка до Варшави) припинення взагалі Служб Божих для більше 4000 українського вояцтва (союзників Польщі у війні з більшовиками), ніж продовжування служби з українською вимовою²⁵. Вимовним свідченням також на нетолеранційне трактування основної групи православних у Польщі, тобто білорусів і українців, були церковні видання. Хоч розпорошені переселенці потребували молитовників, календарів та інших видань рідною мовою, Церква ці матеріали видавала лише російською мовою. Треба, мабуть, погодитися із ствердженням Тадеуша Стегнера, який згодом написав, що перед 1989 р. «в політиці влади відносно цього віросповідання можна спостерегти чіткі ознаки колонізації і водночас русифікації Церкви. Йшлося про те, щоб білоруси й українці, які становили основну групу вірних, стали православними поляками або русифікувалися, але борони Боже, щоб завдяки Церкві вони стали національно свідомими українцями чи білорусами»²⁶. З цієї, між іншим, метою з наказу урядових чинників митрополит Православної церкви у Польщі Макарій зліквідував у 1951 р. навчання української мови у православній семінарії²⁷. До речі, практика російщення (безуспішного) православних продовжується і в наш час.

Після вилучення з церковної діяльності названих священників, коли згодом розпрацьовано завдання Православної церкви в справі не лише опіки над своїми вірними, але також відповідної праці серед вірних східного делегалізованого греко-католицького обряду²⁸, ряд православних священників почало приховувати своє українське коріння. Видно це із реєстраційних документів 1953–1954 рр., коли на 153 священники лише вісьмох назвало своєю національністю українську, а два роки пізніше є інформація, що 23 православні священники української національності займається душпастирством²⁹. Служба та, однак, поминала на-

ціональну приналежність вірних і велася російською мовою, яка переважала також у приватних контактах священства з вірними. Цією поведінкою православні священники, замість опіки, відсилали українців греко-католиків до римо-католицького костела, який також був їм чужий з огляду на Службу Божу в латинській мові.

Наслідки переселень у рамках акції «Вісла» були трагічні. Адже виселювання проходило насильними методами воєнного стану, а до того у час, коли кожний рільник очікує результату своєї річної праці – сіножаті та жнив. Туляча мандрівка під наглядом військовиків до залізниць, довготривале вичікування на поїзди, холод та голод, подорож разом з тваринами, відсутність санітарних умов у місцях очікування на транспорт довело вже в час транспортування не лише до захворювань, але й смерті. Під час транспортування до Ольштинського воєвідства померло 38 осіб, а у більшості стверджено коросту, педикульоз і тиф³⁰. Лише масові щеплення запобігли епідемії.

Значно більшу від планованої кількості виселених українців поселювано у знищених на понад 50% війною господарствах у порівнянні з першими поселенцями-грабіжниками будинків³¹, ремонт яких з відсутності будівельних матеріалів не відбувся до надходу зими. Згідно з першим планом в Ольштинському воєвідстві мало бути поселених 5050 родин у селах, 720 родин у маєтках ПГР (Державних сільськогосподарських маєтках) та сімсот родин у містах. До цього плану 10 липня 1947 р. введено коректу на додаткове поселення 2500 родин. До кінця 1947 р. фактично поселено 13 621 родину³², тобто на 4751 родину більше, ніж плановано. Загалом на потреби депортованих українців Ольштинське воєвідство виділило 14 000 вільних у 1947 р. господарств, з них, однак, коло 10 000 вимагали ремонту³³. До 15 листопада відремонтовано лише 2427 садиб, а до 30 березня 1948 р. їх кількість збільшилася до 3826 садиб³⁴. У найбільш складних умовах жили українці, яких поселено по кілька родин у знищених і до того малих спільних будинках. Таким було село Мокайни Пасленського повіту, де у спільному будинку поселено шістнадцять родин з Підляшшя і Холмщини³⁵. При нагоді варто сказати, що після очікування на повернення у рідні сторони, поселенці цього села згодом стали одними з найкращих у воєвідстві господарів. За жертвність на будову нових шкіл та бурс для молоді і господарські успіхи були нагороджені як перше село на Вармії і Мазурах у 1966 р. збірною медаллю до 1000-ліття Польської держави³⁶. Ось прізвища голів цих родин: Іван Марецький, Володимир Спудо, Володимир і Теодор Нічипорук, Микола Давидюк, Мойсей Білоус і другий Мойсей Білоус, Олексій Кучера, Павло Василевський, Олександр Панасюк, Олександр Янчук, Василь Зеленський, Микола Рудзький, Варфоломій Панасюк, Андрій Кужель, Микола Климяк. Село це і в наш час раціонально господарює, хоча зменшилася кількість власників коштом концентрації землі. Перед веде Тома Білоус, господарюючи на 100 га землі. Годиться згадати, що у 1959 р. у воєвідських змаганнях на найкращого молодого рільника (хлібороба) Вармії і Мазур другим місцем заволодів Степан Місіюк з Кентшинського повіту. Подібних продукційних успіхів за короткий час добилося ряд інших сіл, заселених підляшуками та холмщачами. Популярним із своїх успіхів вславилися мешканці села Брусіни Ілавського повіту, які після поселення в колишньому маєтку зорганізувалися у виробничий колектив і за короткий час добилися найкращих у повіті продукційних показників. Організатором кооперативу був Яків Самошук із відомого з ко-

оперативної діяльності в міжвоєнному періоді села Заболоття на Підляшші – нагороджений Кавалерським хрестом ордену відродження Польщі³⁷.

Однак, українське населення жило надією на швидке повернення і в значному відсоткові відмовлялося від ремонтів та фінансової помочі, що надавалася у вигляді беззворотньої позики, яку українці назвали *безповоротньою*. Вона бо надавалася з метою припинення повернень на рідні землі. Багато переселенців поверталось, однак скоро їх удруге депортовано. Холмшак Степан Михалюк покинув село Лехово Бранєвського повіту на Ольштинщині і фірманкою повернувся в рідні сторони. Його подальша доля невідома³⁸. Можливо, був він одним із тих, які після повернення були арештовані та депортовані в концтабір Явожно. Не оминуло це навіть заслужених для II Речі Посполитої союзників Польщі у війні з більшовиками у 1920 р. Одним із них був хорунжий Армії УНР Сергій Хлопіцький (1892–1978), інвалід без матеріального забезпечення, одружений з полькою, жив у Тересполі на Підляшші. Разом з корінними українцями був охоплений акцією «Вісла». Після повернення до дружини був арештований, ув'язнений і вдруге депортований в район Лемборка на Гданщині³⁹. Вигнання не оминуло дружини замордованого у 1943 р. сенатора II РП Івана Пастернака – Ганни Пастернак. Була вона переселена до Зельонки Пасленцької Пасленцького повіту, відтак жила в Лавках того ж повіту, а у 1959 р. повернулася на рідне Підляшшя. Подібне сталося з сім'єю відомих діячів УНР з 1917 р., відтак Сейму II РП Антона і Павла Васильчуків. Удову Катерину з синами по наймолодшому Миколі Васильчукові (1897–1938) переселено 15 липня 1947 р. до містечка Орнета⁴⁰. Виселення, на випадок повернення кого-небудь на Холмщину чи Підляшшя, торкалося також членів і діячів Польської робітничої партії (ПРП), функціонерів міліції, Служби безпеки, вояків Червоної армії та Війська польського. У цій справі були видані спеціальні постанови Воевідського комітету ПРП у Любліні⁴¹.

Згідно з основною метою акції «Вісла» – колонізацією переселенців – велася масова інвіліція (нагляд) українського середовища Громадською міліцією та Службою безпеки. Інколи достатнім доказом українського націоналізму було прилюдне вживання української мови. За це можна було опинитися у концтаборі в Явожні⁴². Торкалося це також не лише священників із забороненої Греко-Католицької, але й офіційно діючої Православної церкви. Після арештів у час транспорту ув'язнення тривали також на місцях депортації. До весни 1948 р. на Ольштинщині арештовано близько шестисот переселенців⁴³. В умовах постійного нагляду за переселенцями міліції та Служби безпеки, запроторювання в табір у Явожні за спроби повернення на рідні землі, заборони на відвідини рідних у сусідських селах та повіті, відсутності рідної церкви, школи, значне число переселенців почало звертатися до радянського консульства у Гданську з проханням на виїзд у Радянську Україну. Вже у 1948 р. в Україну виїхало 1164 переселенці⁴⁴. Розпорошення в чужому і ворожому середовищі вплинуло особливо негативно на молодь у шкільному віці. Постійні докори українцям про їх «різунське» походження, чорне піднебіння, при масовій пропаганді в пресі, радіо, багатотисячних популярних виданнях на тему, здебільшого вигаданих, злочинів, скоєних українцями, вплинули на те, що молодь почала послуговуватися навіть удома польською мовою.

Переселенці жили надією на повернення, а водночас робили все можливе, щоб молодь, яка вже мала початкову освіту або її завершувала, навчалася в середніх школах. Охопило

це тисячі переселенської молоді, яка, здобуваючи різні професії, виконуючи зразково свої професійні обов'язки, могла розраховувати на позитивну оцінку та обіймати відповідальні посади в ділянці освіти, рільництва, науки. Прикладом може бути згадане село Мокайни, з якого вищу освіту в різних професіях здобуло шість осіб (Євгенія Білоус, Михайло Василевський, Йосип Климчук, Олександр Климчук, Марія Климук, Марія Ничипорук), а ряд інших – середню⁴⁵. Незабаром склала вона життєвий іспит і керувала різними установами. Мережею повітової освіти в повіті Моронґ, відтак в Ольштині, керував інспектор Іван Ящук, а у повіті Лідзбарк Вармінський – Михайло Трохим'юк з Підляшшя. Згодом Трохим'юк був візитатором Ольштинського шкільного округу, відтак – директором Осередка вдосконалення вчителів. Одним із перших вчителів, зорганізованих у 1956 р. українських класів Бартошицького педагогічного ліцею був Микола Калишук родом з Дубровиці Малої, а одним з перших учителів української мови на Пасленщині був Олександр Назарук – рідний брат майбутнього викладача Варшавського університету Василя Назарука. Доктор ветеринарних наук Костянтин Романюк з Підляшшя став не лише ветеринарним лікарем, але визнаним професором та деканом Ветеринарного факультету Вармінсько-Мазурського університету, а лікар – «журавель» Антін Стець з Березина Холмського повіту довголітнім ветеринарним лікарем у Гурові Ілавецькому. Магістр Олександр Романюк досягнув значних успіхів у вирощуванні нових сортів сільськогосподарських рослин, д-р Іван Лукашук з Володавщини став відомим гінекологом, а д-р медичних наук Юрій Більчук з Холмщини – радіологом у Гданську. Визнання серед учителів мали вихідці з Володавщини: мгр Микола Бабкевич з Комплексу рільничих шкіл у Каролеві коло Кентшина; д-р Микола Демчук з Дубровиці Малої на Підляшші був директором Рільничої школи в Дивітах, а вчителями в Ольштині – Леокадія Цепа-Демчук з Холмщини, Йосип і Петро Тишко та Михайло Василевський – вихідці з Більсько-Підляського повіту. Доктор Андрій Починайло з Полосок став відомим науковцем Інституту ядерних досліджень у Сверку під Варшавою та публіцистом українських видань у Польщі. Його брат Симон, д-р рільничих наук, працював у Польській академії наук, відтак був провідним спеціалістом у ділянці тваринництва Міністерства рільництва Польщі. Наймолодший, Володимир Починайло, був д-ром слов'янської філології і популяризатором української літератури. Мережею рільничої освіти дорослих у воевідстві і прогресу в рільництві керував Олександр Колянчук, згодом – директор Воевідського центру прогресу в сільському господарстві у Серадзу та член Ради освіти при міністрі рільництва, відтак заступник голови Управи Південно-Східного наукового інституту у Перемишлі. Мережею закладів підвищення кваліфікації (ЗДЗ) в Ольштині керував мгр Володимир Ковальчук з Холмського повіту. Холмщак та підляшук, здобувши вищу освіту працювали на різних теренах Польщі. Доктор Василь Назарук після закінчення Бартошицького українського ліцею і української філології став відомим літературознавцем, науковим працівником Кафедри україністики Варшавського університету. Відомим науковцем цієї Кафедри був також уродженець Павлович на Грубешівщині д-р Михайло Балій (1926–1981). Учень Української гімназії у Холмі Лев Славенський став професором Варшавської політехніки. Євген Беднарчук з Холмщини був визнаним педагогом школи художньої техніки та Вищої художньої школи в Лодзі, автором поетичних творів, друкованих на сторінках «Нашого слова» і «Українських календарів» та

автором їх графічного оформлення, зокрема автором логотипу тижневика, який зберігається по сьогоднішній день, активно діяв у лодзькому гуртку УСКТ. Відомим фоторепортером «Нашого слова» та інших видань УСКТ став Сергій Григорчук з Грубешівщини. Магістр фармації Євген Самохваленко заявив себе відомим поетом, твори якого друкувалися на сторінках польських часописів „Odgłosy”, „Życie Literackie”, українських – «Дніпро», «Жовтень», «Вітчизна», «Донбас» та видаваних у Польщі – «Наше слово», «Наша культура», річнику «Український календар». Професор германістики Михайло Гасюк був не лише викладачем університету у Познані, але також лектором української мови для українців-студентів познанських вищих шкіл; mgr філології Богуслава Мацієвич, редактором тижневика «Наше слово» у Варшаві, а її брат Євген, закінчивши художній факультет Торунського університету, був, між іншим, директором технікуму мистецьких умінь у Щеціні; mgr Віра Савчук-Коник з Матяшівки на Підляшші була довголітнім інспектором у Воєвідській народовій раді у Варшаві та членом зорганізованого у 1956 р. Йосипом Курочком українського хору, а Надія Савчук-Жуковська – вчителем Технікуму у Холмі; mgr Іван Кукавський керував Комплексом рільничих шкіл в Сейнах на Підляшші; mgr Галина Ющук-Древко – вчителем Комплексу шкіл з українською мовою навчання ім. Т. Шевченка в Білому Борі, а Віра Зорук – вчителем середніх шкіл у Торуні. Василь Самошук з Брусін Ілавського повіту був прокурором у Варшаві. Володимир Романчук з Підляшшя був учителем, відтак секретарем воєвідської ланки УСКТ в Іданську. Магістр Микола Новосад керував українським виробничим кооперативом «Ферротекс» в Ольштині, відтак був педагогом у Щеціні та Перемишлі, співробітником Південно-Східного наукового інституту у Перемишлі. Магістр Іван Потрапелюк був заступником директора підприємства торгівлі пресовими виданнями «РУХ» в Ольштині. Лікарем-стоматологом у Щитні працювала Людмила Зубкевич з Долгобичева, а її родичі mgr Іван Зубкевич та Зінаїда і Михайло – в Константинові коло Лодзі. На увагу заслуговує багатолітня діяльність на рідній ниві холмшача Петра Доманчука (1902–1973) – диригента митрополичого хору у Холмі, відтак учителя української мови та редактора українськомовного «Церковного календаря», який видавався у Варшаві протягом 1968–1974 рр. Його співробітником був підляшук Леонід Бучило, автор численних статей, публікованих на сторінках «Нашого слова», «Нашої культури» та календарів. Довголітнім працівником будівельних фірм Ольштинщини був випускник Грубешівської семінарії та діяч молодіжної організації ОУН, в'язень сталінських гулагів Олександр Попко. Відомим графіком та портретистом став вихідець з Підляшшя, науковий працівник Вармінсько-Мазурського університету д-р габ. Олександр Волос.

У групі професорів Вармінсько-Мазурського університету стали вихідці з Підляшшя Дмитро Калишевич, Олександр Левчук. Натомість уродженець Жнятина грубешівської частини Галичини Любомир-Володимир Баран став видатним спеціалістом геодезії, був деканом факультету геодезії, відтак обирався проректором та ректором Рільничо-Технічної академії в Ольштині, згодом став першим в історії українцем-членом Президії Польської академії наук. В русло української культурно-освітньої діяльності увійшли православні українці Юрко Квятковський з Волині – зачинатель українських програм Ольштинського радіо та один з перших вчителів українських класів Бартошицького педліцею, відтак науковий працівник Вармінсько-Мазурського університету Михайло Саванюк із київськими коріннями.

Після переселення в найтруднішій ситуації була дітвора дошкільного та шкільного віку. Беручи до уваги вікову структуру переселенців, серед яких було понад 20% осіб до тринадцятого року життя⁴⁶, можна сказати, що коло чотирнадцятисячна група молоді, перебуваючи у польському «морі», позбавлена рідної школи й церкви, негативним відношенням ровесників у школі, при заляканості батьків постійною негативною антиукраїнською пропагандою ЗМІ, у значній мірі почала розмовляти також удома нематеринською мовою і була піддана у значній мірі процесові колонізації.

У 1956 р. прийшов час т. зв. політичної відлиги. Холмщаки і підляшуки не стояли осторонь заходів українського населення у Польщі за право на збереження своєї національної тотожності. Незалежно від напрямків політичної діяльності в минулому, вони були в групі представників української громадськості у Польщі на першому українському представницькому з'їзді у Варшаві, який вимагав від тодішньої влади забезпечення українцям їх конституційних прав і створив свою представницьку громадську організацію – Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ). У групі ініціаторів створення УСКТ та членами обраного Головного правління були, між іншим, холмщаки Микола Королько, Василь Голод та Микола Щирба – проектодавець тижневика українською мовою «Наше слово», відтак його відповідальний редактор⁴⁷. Згодом холмщаки М. Королько та Костянтин Лащук були головами Головного правління УСКТ.

На території Ольштинщини організаційними працями в справі підготовки з'їзду керував комітет, який очолив холмщак Михайло Давидюк, а його членами стали, між іншим, Олександр Колянчук з Холмщини та Лука Щодрак з Підляшшя. Вони були також обрані 10 січня 1957 р. першою воевідською конференцією делегатів до складу семиособової президії Воевідського правління УСКТ. Окрім згаданих, у процес становлення структур цієї громадської української організації на Ольштинщині включилося немало інших підляшуків та холмщаків: Віра Луцевич з Гурова Ілавецького (радна Воевідської народової ради), Микола Малахович з Бранева, Сергій Малашук з Доброго Міста, Степан Демчук та Олександр Романюк з Ольштина, Лев Вавришевич з Липовця повіт Щитно, Лука Стельмашук з Нідзичи, Іван Нічипорук з Пасленка, Йосип Музичук з Венгожева, Микола Новосад та Яків Самошук з Ілави. Співавторами перших передач українською мовою в Радіо Ольштин у 1958 р., відтак довголітніми редакторами були: Степан Демчук з Підляшшя та Олександр Колянчук з Холмщини, а диктором була Марія Марецька – дочка одного із відомих хліборобів у згаданих вже Мокайнах. Підляшуки і холмщаки: Леонід Бучило, Юрій Ліборський, Антін Стець, Іриней Пилипчук, Роман Радзівонович, Іван Тимошук були в групі перших співаків відомого чоловічого хору «Журавлі».

Під час першої конференції УСКТ в Ольштині делегати з повітів обстоювали потребу застудження акції «Вісла» та надання змоги на повернення в рідні сторони. Уже тоді значний відсоток переселенців, особливо з Холмщини, Підляшшя та Лемківщини (не вичікуючи на обіцяний представником уряду Польщі закон про повернення), – повернулася в рідні сторони. У більшості поселилися вони в відкуплених від осадників своїх господарствах або поселювалися в різних селах і містечках. За різними даними, до 1960 р. на Холмщину і Підляшшя повернулося майже 2000 родин, з них найбільше – близько 1300 до повіту

Біла Підляська; чотириста родин – Володава, сто родин – Білгорай; 120 – Парчів; п'ятдесят – Томашів⁴⁸ і п'ятдесят родин – Холм. Серед тих, які повернулися в рідні сторони і тих, які залишилися на вигнанні, було сотні селян, які зробили великий вклад у процес загосподарювання Вармії і Мазур. Поселені в знищених господарствах, за короткий час вичікування на можливе повернення і вістки про запроторювання повертаючих у концтабір в Явожні, почали інтенсифікувати продукцію, вести необхідні ремонти, купувати господарства з доброю будинковою базою від осадників, які поверталися в рідні сторони. Їхній господарський хист та працьовитість змінював початкове негативне, а здебільшого й вороже ставлення перших польських осадників. Ставали вони не лише добрими господарями, але й обиралися радними до гмінних, повітових, міських рад та Воєвідської народової ради в Ольштині. У виборах, проведених 2 лютого 1958 р., радними обрано 412 українців, з них шість до воєвідської, 58 повітових, 24 міських та 324 гмінних народних рад⁴⁹. Більше третину із них становили підляшукі та холмщаки. Окрім того, чимало холмщаків та підляшуків було обраних головами гмінних та повітових народних рад. Між іншим, Повітову народову раду у Кентшині очолював Олександр Романюк, у Мронгові – Степан Оніщук, Гмінну раду в Доброму, повіт Пасленк – Микола Бишко, у Желязній Гурі, повіт Бранево – Іван Уласюк, у Вільчентах, повіт Пасленк – Йосип Кульчицький, а членами президії у цій гміні були Олександр Василевський та Марія Скубій. Згодом, з нагоди 25-ліття Народної Польщі, за господарські успіхи 105 українцям Ольштинщини надано державні ордени. Лише з села Вілька Тарнівська Холмського повіту Кавалерські хрести відродження Польщі надано: Йосипу Ясоті, Петру Скубію, Михайлу Потрапелюку, Степану Цепі, Степану Потрапелюку, Івану Болбі, Трофиму Веремі, Василю Качану, Павлу Солодусі, Василю Дзвонку, Олександру Степанюку, Івану Потрапелюку⁵⁰.

Вихідці з Підляшшя і Холмщини не стояли осторонь політичного життя. Ще до створення у 1956 р. УСКТ вони вели діяльність у структурах тодішніх політичних партій – Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП), Об'єднаної селянської партії (ОСП) та Демократичної партії (ДП). У групі делегатів II Воєвідської конференції УСКТ в 1959 р. на 85 делегатів двадцятєро було членами ПОРП, а семеро – ОСП. Секретарями Повітових комітетів ПОРП були, між іншим, Олександр Степанюк з Холмщини у Пасленку та Микола Малахович з Підляшшя у Браневі. Головою Повітового комітету Об'єднаної селянської партії в Гурові Ілавецькому був Томаш Мелешко.

Розпорошені у сотнях місцевостей на Ольштинщині, здомінованих поляками при відсутності рідної мови в церквах, які віками були осередками збереження місцевої говірки та традицій, вони піддавалися процесові полонізації, хоча не завжди відступали від православної віри. Для тих, що повернулися в рідні сторони до середовищ заселених поляками з не завжди приязним стосунком до давніх мешканців та при активності римо-католицького костела, також піддаються процесові полонізації. Отож, мета акції «Вісла» вирішується згідно плану її авторів.

Примітки

¹ М. Kowalski, *Unici Międzyrzeczczyzny w walce o polskość* [w:] „Rocznik Międzyrzeczki” 1978, t. X, s. 45.

² Ю. Макар, *Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття*, Львів 2003, с. 14.

- ³ П. Олійник, *Лихоліття Холмщини і Підляшшя*, Прага 1942, с. 76, 91; S. Dąbrowski, *Ukraińcy na Podlasiu i Chełmszczyźnie przed i w czasie I wojny światowej (do 1919)* [у:] «Дрогобицький краєзнавчий збірник», випуск IV, Дрогобич 2000, с. 207.
- ⁴ «Україна» 1927, кн. 3, с. 141.
- ⁵ R. Drozd, *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa 1997, s. 20; E. Misiło, *Repatriacja czy deportacja*, t. 1, *Dokumenty*, Warszawa 1996, s. 21; Idem, *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, Warszawa 1993, s. 17.
- ⁶ I. Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*, Warszawa 2002, s. 30.
- ⁷ A. Gałan, *Ruchy migracyjne po II wojnie światowej w powiecie chełmskim w latach 1944–1947* [w:] „Rocznik Chełmski” 1999, t. 5, s. 277.
- ⁸ R. Drozd, *Droga... op. cit.*, s. 110–111.
- ⁹ B. Wilamowski, *Studia założeni i początków osadnictwa rolniczego na terenie woj. olsztyńskiego w latach 1945–1948*. Praca doktorska wykonana w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa WSR w Olsztynie, Olsztyn 1963, tab. 46.
- ¹⁰ *Ibidem*, s. 397.
- ¹¹ *Ibidem*, s. 408.
- ¹² M. Winnicki, *Osadnictwo ludności ukraińskiej w Olsztyńskim*, Olsztyn 1965, s. 21.
- ¹³ B. Wilamowski, *Studia... op. cit.*, s. 106.
- ¹⁴ *Ibidem*, s. 408.
- ¹⁵ E. Misiło, *Repatriacja czy deportacja*, t. 1, *Dokumenty*, Warszawa 1996, s. 21.
- ¹⁶ K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce 1945–1970*, Kraków 1996, s. 121–126; I. Hrywna, *Ukraińcy w Olsztyńskim* [w:] „Inicjatywy Warmińskie” 1989, nr 5, s. 37; A. Kopiczko, *Panorama wyznaniowa województwa olsztyńskiego po II wojnie światowej* [w:] *Tożsamość kulturowa społeczeństwa Warmii i Mazur*, praca zbiorowa pod red. B. Domagały i A. Saksona, Olsztyn 1998, s. 45–48.
- ¹⁷ *Ibidem*.
- ¹⁸ K. Urban, *Kościół Prawosławny... op. cit.*, s. 122–123.
- ¹⁹ AUdW (архів тодішнього Відділу у справах релігійних конфесій), sygn. W III/1/13/49.
- ²⁰ K. Urban, *Kościół Prawosławny... op. cit.*, s. 124.
- ²¹ АРО (Державний архів в Ольштині), PWRN, 444/120. Службова інформація референта в справах конфесій Президії Воєвідської ради народової про небезпечну діяльність священника Миколая Костишина з Бранева; AAN, ZC PUR, sygn. I/12. Pismo okólne Departamentu Administracji Publicznej MZO do wojewodów Ziem Odzyskanych w sprawie wstrzymania przydzielania związków wyznaniowym świątyn 21 listopada 1947 r.
- ²² K. Miroszewski, *Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz Ukraiński (1947–1949)*, Katowice 2001, s. 114, poz. 1840 – Bazyli Laszenko, ur. 11 XI 1890, aresztowany 9 VII 1947, nr obozowy 7/2529; s. 184, poz. 1840 – Damian Towstiuik, ur. 30 X 1911, aresztowany 25 VII 1947, nr obozowy 7/5153; s. 103, poz. 1578 – Mikołaj Kostyszyn, ur. 5 III 1891, kapelan, nr obozowy 7/3336, aresztowany 3 VIII 1947; Aleksy Nestorowicz, ur. 22 VIII 1920, nr obozowy 7/7337, aresztowany 3 VIII 1947; s. 111, poz. 1763 – Józef Kundeus, ur. 17 IV 1896 w Połoskach pow. Biała Podlaska, nr obozowy 7/3335, aresztowany 3 VIII 1947.
- ²³ Є. Пастернак, *Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часу)*, Вінніпер–Торонто 1989, с. 427.
- ²⁴ Ю. Макара, *Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття*, Львів 2003, с. 49–50; Г. Купріянович, *Прославлення Мучеників Холмських і Підляських. Холм, 7–8 червня 2003 р.*, Холм 2003, *passim*; В. Процюк, *Книга пам'яті*, Львів 1996, с. 275–277; П. Костик, *Трагічна доля Холмщини і Підляшшя*, Львів 1997, *passim*.
- ²⁵ Ks. T. Malutczyk, *Krótki zarys historyczny Parafii Prawosławnej w Kaliszu*, Kalisz, 1 VI 1980, s. 5.
- ²⁶ *Kościół i związki wyznaniowe wobec polskiej dwudziestowiecznej rzeczywistości* [w:] *U progu niepodległości 1918–1989*, red. R. Wapiński, Gdańsk 1999, s. 277.
- ²⁷ K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970*, Kraków 1996, s. 315.
- ²⁸ *Ibidem*, s. 311–320.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ B. Wilamowski, *Studia... op. cit.*, s. 405.
- ³¹ *Ibidem*, s. 403.
- ³² M. Winnicki, *op. cit.*, s. 11.
- ³³ R. Drozd, *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa 2001, s. 83.
- ³⁴ *Ibidem*.
- ³⁵ О. Колянчук, *Ліквідація ворога Народної Польщі чи етнічна чистка* [в:] *У пошуках правди про акцію «Вісла»*, Перемишль 1998, с. 76.
- ³⁶ J. Swinarowicz, *Dzień Mokajna*, „Nasza Wieś”, nr 330, 25 wrzesień 1966.
- ³⁷ С. Демчук, *Яків Самошук*, «Український календар» 1971, с. 114–115.
- ³⁸ I. Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*, Warszawa 2002, s. 51.

- ³⁹ О. Колянчук, *Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. XX ст. у Польщі*, Львів 2003, с. 195–196.
- ⁴⁰ Лист Юрія – сина Миколи Васильчука від грудня 2004 р. в засобах автора.
- ⁴¹ E. Misło, *Akcja „Wisła”...*, *op. cit.*, с. 295–296.
- ⁴² I. Hrywna, *Ukraińcy w Olsztyńskiem...*, *op. cit.*, с. 40.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ I. Hałagida, *Ukraińcy...*, *op. cit.*, с. 51.
- ⁴⁵ Інформація М. Василевського.
- ⁴⁶ R. Drozd, *Droga...*, *op. cit.*, с. 133.
- ⁴⁷ Р. Галан, *Пам'яті Миколи Щирби*, «Український календар» 1986, с. 79–83; М. Л., *Микола Королюк*, «Український календар» 1980, с. 45–47; М. Королюк, *Василь Голод*, «Український календар» 1971, с. 109–111.
- ⁴⁸ M. Syrynyk, *Chełmszczyzna pod okupacją niemiecką. Kulturalno-oświatowa działalność ludności ukraińskiej*, „Dialog. Kwartalnik Polsko-Ukraiński”, Wrocław 1993, nr 3, s. 11.
- ⁴⁹ *Zвіт Воєвідського Правління УСКТ на II Воєвідську Конференцію УСКТ в Ольштині 1 XI 1959 р.* (примірник в засобах автора).
- ⁵⁰ О. Колянчук, *Ліквідація ворога Народної Польщі чи етнічна чистка [в:] У пошуках правди про акцію «Вісла»*, Перемишль 1998, с. 77–78.

ЛЮДМИЛА ФИЛИМОНЮК

Українське життя в Білостоці

Підляське воєвідство є одним з найбільших скупчень українців у Польщі. Як показав перепис населення з 2002 р. – саме тут 1441 особа заявила свою національність як українську. Тим самим, Підляське знайшлося на шостому місці, якщо йдеться про розміщення українського населення в Польщі.

З-посеред усіх місцевостей воєвідства, найбільша кількість свідомих українців проживає в його столиці – Білостоці. Саме в цьому, майже тристатисячному місті, українцями назвало себе 417 осіб, в основному підляшан – лише одиниці є нащадками переселенців з акції «Вісла». Можна сказати, що це небагато, однак коли подивимось на карту розміщення українського населення в Польщі, то виявиться, що цей результат непоганий, для прикладу, в найбільших міських осередках українського національного життя свою національність як українську заявило під час перепису: у Перемишлі – 872 особи, в Ольштині – 588 осіб, Ґурові Ілавецькому – 505, Бартошицях – 503 та Ґіжицьку – 469. Тим самим можна сказати, що столиця Підляського воєвідства – це немале міське скупчення українців у Польщі і, водночас, побіч Більська, важливий осередок українського життя на Підляшші.

Після Другої світової війни, зокрема у шістдесятих роках ХХ ст., розпочався процес масової міграції сільського населення до міст. Саме тоді почало поселятися в Білостоці україномовне населення Підляшшя між Бугом і Нарвою. Ті, які шукали кращого міського життя залишали рідні села, не мали остаточно сформованої національної української ідентичності, а єдиним елементом їхньої відмінності від поляків було в основному православне віросповідання. Більшість із них почала швидко втоплюватися в польську дійсність (це був результат не тільки низької національної свідомості, а й політики, веденої польською владою), лише частина при-

йняла дуже поверховну білоруську національну свідомість, залишаючись при українській говірці, що її винесла з рідного села, окреслювала себе білорусами (для більшості по сьогодні за окресленням «я білорус» не йде, однак, почуття зв'язку з білоруським народом, білоруською культурою чи мовою, писав про це хоч би соціолог В. Павлючук у книжці *Свідомість одиниці в умовах занепаду традиційного суспільства*).

Початки українського національного життя в Білостоці були тісно пов'язані з суспільно-політичними перемінами початку вісімдесятих років. Саме тоді почався процес формування українського національного руху на Підляшші, в якому брали участь і молоді білосточани.

– Українське життя в Білостоці почалося в середині вісімдесятих років – згадує Юрій Місіюк. – Був це результат першої концентрації кількоособового грона з-посеред студентської молоді, яка почала шукати відповіді на запитання «хто ми?». Цікаво те, що відбулася вона у Варшаві серед молоді, яка там вчилася в першій половині вісімдесятих років. Згодом думки були перенесені до академічного середовища Білостоку, де знайшлося грона людей, які поділяли проукраїнські думки тих, хто вчився у Варшаві.

Перші ініціативи білостоцьких українців не були, однак, пов'язані з самим містом. Це були передусім теренові рейди та зустрічі на канікулах, особливо у скансені в Біловезжі, який став головним центром, де велася дискусія на національні теми. Там так само відбувалися перші зустрічі з українським середовищем, адже до вітряка в Біловезжі почали приїжджати люди з Лемківщини, Мазур – з цілої Польщі, а також, очевидно, українці з Підляшшя.

Білосток, правду кажучи, ніколи не став важливим осередком українського життя на Підляшші. Знайшовся тут, щоправда, гурт свідомих українців, проте десь до другої половини вісімдесятих років, окрім одної чи двох танцювальних забав з нагоди Нового року – маланок, мода на які з'явилася саме в той час, нічого такого в цьому місті не діялося. Бувало так, що ми зустрічалися на неформальних дискусіях, з яких нічого не виникало, крім ствердження, що, все ж таки ми українці. Натомість це не мало ніяких конкретних наслідків.

Хоч інтенсивність українського життя в Білостоці в другій половині вісімдесятих років не була великою, то був це, без сумніву, важливий етап у формуванні української національної громади в цьому місті. Перш за все, важливим був сам факт, що зорганізувалася група проукраїнських підляшуків, які почали зустрічатися (найчастіше в приватних квартирах) та вести дискусію на тему своєї національної приналежності. Цінними були так само спроби створити офіційну структуру, яка б не лише «легалізувала» існування підляських українців, але й включала їх у рамки якоїсь більшої української організації. Важливу роль відіграв у цьому візит до Білостоку Юрія Рейта, згодом першого голови Об'єднання українців у Польщі, безпосереднім наслідком чого було створення в 1987 р. Білостоцького гуртка УСКТ (однак, його діяльність дуже швидко завмерла). Крім того, білостоцьким українцям з покоління вісімдесятих вдалося «виховати» своїх ідейних нащадків, які з початком дев'яностих років відіграли важливу роль в українському русі в Білостоці.

Кінець вісімдесятих і початок дев'яностих взагалі був переломним для національних меншин. Разом з демократизацією суспільно-політичного життя в Польщі змінилася і політика щодо національних меншостей, наслідком чого був динамічний процес творення українських структур на Підляшші. У Більську виник Підляський відділ Об'єднання українців у Польщі,

який згодом у 1992 р. трансформувався в Союз українців Підляшшя; почав виходити друком двомісячник «Над Бугом і Нарвою»; з'явилася передача «Українська думка» в Радіо Білосток. Факт, що врешті українці Підляшшя могли слухати свої програми по радіо, мав також вплив на активізацію білостоцьких українців.

Першими зорганізувалися студенти, які після зустрічей в Біловезі та у власних квартирах у Білостоці, 23 листопада 1994 р. створили Білостоцьке відділення Союзу української незалежної молоді.

– Почалося від зустрічей в хаті у Томка й Павла Місіюків, – згадує Андрій Давидюк. – Українство не було, однак, метою самою в собі, воно появилось десь по дорозі. Ми збирали «своїх» людей, з «наших» околиць між Бугом і Нарвою, людей, подібних до нас. Що на початку було таким показником? Віросповідання, спільнота «руськості», спершу неназваної, яка з'явилася в опозиції до польськості. Знали, що ми не поляки, але «руські». Однак, які «руські», то ніхто цим спеціально не цікавився.

З'явилася можливість виїзду до скансену в Біловезі, де зустрічали людей з «наших» теренів, які були журналістами, професорами та які говорили «по-своєму». Для мене це був позитивний шок. Така була конвенція, що всі говорять «по-своєму» і не питають, чи вмієм, чи не вмієм. Говори і все.

З початку ніхто з нас не думав про свідомість. Ми зустрічалися приватно, а зустрічі при плящі чи при вогнищі з гітарою важко було назвати збором українців Підляшшя. Природне було, однак, тяжіння в бік українства. Ми їздили на українські заходи і це українство зародилося може в опозиції до білоруськості, якимось так природньо. Відтак появилася автоматична потреба назвати те, що робимо. Колись Роман Висоцький запропонував, щоб заснувати організацію, бо це дає можливість виступати до державних управлінь тощо. Як вже була велика група, товариство дозріло, навіязали контакти з Гданськом, тобто централею Союзу української незалежної молоді – і так все почалося.

Молоді люди, які включилися в український рух на початку дев'яностих років – це вже було зовсім нове покоління, виховане в міських умовах, частина з яких – на відміну від своїх попередників – не володіла навіть українською мовою в її говірковому варіанті.

– На початку дев'яностих до українського руху включалися люди, які не були безпосередніми емігрантами з підляського села, – підкреслює Юрій Місіюк. Це було переважно вже друге покоління, яке виховувалося в Білостоці і було соціалізоване в польській мові тощо, але з традиціями міцного емоційного зв'язку з місцем походження своїх батьків. Це вже інша ситуація. Вони проживали в Білостоці і це не було для них ніяким цивілізаційним авансом, на відміну від покоління їхніх батьків, сільських мігрантів. Це були молоді люди – студенти перших курсів або навіть молодь з ліцею, з родин, які чогось уже в житті досягнули. Саме такі люди декларувалися українцями.

– Це можна пояснити соціологічно, – стверджує студентка соціології з Білостоку. – Існує щось таке, як «синдром третього покоління». Для моїх дідусів українська мова в її говірковому варіанті була чимось природнім. Вони розмовляли нею щодня. З черги, мої батьки, які хотіли авансувати до високої міської культури думали, що треба забути рідну мову і розмовляти польською. Ми натомість є вже тим поколінням, яке не має комплексів.

Ми вже живемо в середовищі міської польської культури, тому українська мова є для нас певною цінністю.

Покоління, яке появилось в першій половині дев'яностих років в Білостоці, внесло в український рух велику динаміку. Разом з Білостоцьким відділенням Союзу українців Підляшшя, яке 1 грудня 1994 р. створено в Білостоці, воно почало проводити різноманітні українські заходи як у самому місті, так і поза ним.

Найбільш динамічними були 1995–1997 рр. СУНМ і Білостоцький відділ СУП-у організували тоді спільно: маланки, білостоцьку частину Фестивалю української культури на Підляшші «Підляська осінь», виїзди до Біловежі, зустрічі, між іншим, з поетом Іваном Киризиюком чи Доротою Місіюк, працівником, тоді ще Білостоцького філіалу Варшавського університету, на тему навчання рідної мови, а також музичні майстерні в скансені в Козликах, який, до речі, став місцем зустрічей молодих українців з Білостоку. Найбільшим, однак, досягненням білостоцьких українців стало зорганізування в 1995 р. відкритого лекторату української мови у білостоцькому філіалі Варшавського університету, який вела мгр Катерина Внучко. З ініціативи СУНМ засновано молодіжний хор, який виступав навіть на «Підляській осені». Проте його діяльність була короткочасною, передусім з огляду на брак особи, яка б ним керувала.

Білостоцькі українці не обмежувалися, однак, лише регіональними ініціативами. Включалися також в заходи, організовані українцями в Польщі, між іншим, допомагали при організації XIV Фестивалю української культури в Перемишлі в 1995 р., на якому також виступили фольклорні ансамблі з Підляшшя: з Вільки Терехівської та Дашів.

Рік 1995 у житті української громади не лише Білостоку, але й усього Підляшшя, був важливим також тому, що саме тоді появились українські передачі в телебаченні. Підготовлялися вони Варшавським телевізійним осередком, згодом, створеним у 1997 р. самостійним регіональним осередком Польського телебачення в Білостоці. Відтоді українське середовище, крім своєї преси та передач по радіо, мало також і телевізійні програми.

Наступний етап в українському русі в Білостоці був пов'язаний з діяльністю Романа Черського, який під вивіскою Білостоцького відділення СУП почав з 1996 р. проводити українські заходи. Продовжував він організацію новорічних маланок та ввів нові якості – комерційні масові заваби за участю української музики та концерти українських ансамблів у білостоцьких пабах. СУНМ відсунувся убік – організація де факто перестала існувати, між іншим, з приводу недоведених до кінця організаційних справ, які були результатом браку зацікавлення Білостоцьким відділом з боку централі в Іданську.

Українські дискотеки, організовані на належному рівні в найбільших студентських клубах Білостоку, притягали свого часу навіть 1200 молодих людей, великим зацікавленням тішились так само виступи українських музичних груп у пабах. Для молодих українців це була нагода не лише послухати українську музику чи потанцювати, але й зустрітись у своєму колі, порозмовляти українською мовою та спільно поспівати.

– Найкращим, найбільш простим і приємним носієм культури, яке при цьому не вимагає великих зусиль, є музика, – говорить Роман Черський. – Через музику люди можуть взяти щось для себе з культури. На мою думку, мало молоді читає українську літературу чи навіть пресу. Тим більше, мало хто з них ходить на якісь літературні зустрічі. Це справа елітарна.

Краще ввімкнути якусь касету чи піти на дискотеку і погуляти при українській музиці. Знаю зі свого досвіду, що для багатьох був це початок роздумів про своє коріння, початок пошуків своєї національної ідентичності і справ з цим пов'язаних. Багатьох музика та участь в українських заходах прокладали шлях до українства.

Люди мусять десь зустрічатися, але не мають де, бо поки що в Білостоці немає українського пабу. На українські заходи приходять, щоб зустрітися з людьми зі свого середовища. Приходять також, щоб з кимось познайомитися. Після кількох років організації цих заходів можу сказати, що є вже багато українських, православних подруж, які познайомилися саме на українських заходах.

З 1999 р. українські заходи, організовані Романом Черським, відбувалися регулярно навіть до десяти разів у рік, притягаючи не лише українців, але й білорусів, поляків, а також тих, кому байдуже питання їхньої національної приналежності. Заходи стали успішними перш за все тому, що були влаштовувані на комерційних основах – їх організатор брав до уваги сприятливі терміни для того виду заходів, специфіку білостоцької православної публіки, яка очікувала не лише української, але й білоруської та російської музики, дбав також про інтенсивну рекламу.

Проте Роман Черський не обмежувався лише комерційними заходами. Він був також організатором: білостоцької частини Фестивалю української культури на Підляшші «Підляська осінь», «Шевченкової академії» та «Академічних днів української культури». Ці заходи виявилися дуже успішними ініціативами в українському житті в Білостоці.

Комерціалізація і професіоналізація українських заходів, яка пов'язана з діяльністю Романа Черського, призвела до того, що українська культура вийшла поза круг дуже вузького гурту білостоцьких українців і стала присутня серед ширшого загалу білосточан. Сьогодні заходи за участю українських ансамблів є тут дуже популярні, а ініціативи людей з-поза українського середовища, на яких не бракує українських акцентів, стають щораз чисельнішими.

Роки 1999–2003 в українському культурно-громадському житті в Білостоці слід вважати багатими на події. Крім заходів, вдалося у 2002–2003 рр. повернути до ідеї зборів Білостоцького відділення СУП, у 2002 р. зорганізовано також міжшкільний пункт навчання української мови при Початковій школі № 12.

Однак поживлення українського життя в Білостоці виявилось короточасним. Ідея зборів швидко завмерла, рідшими стали також розважальні заходи. Перш за все, з'явилася конкуренція – ідею масових танцювальних забав перейняли білоруси, які почали запрошувати на свої дискотеки також ансамблі, що грають українські й білоруські пісні в манері «діско-поло», крім того, здається, формула таких дискотек помалу вичерпується. Якщо йдеться, натомість, про «Підляську осінь» – захід, який теоретично є найважливішою культурною подією українців Підляшшя, то він зараз організований більськими українцями поза білостоцьким середовищем. Також навчання української мови в школі важко вважати великим успіхом, хоч ведеться воно вже третій рік, на уроки рідної мови приходять усього десятеро дітей.

На поживлення українського життя в Білостоці не має впливу також той факт, що столиця воевідства є місцем формальних структур, таких як радіо, телебачення чи університет. Хоч українські програми підготовляється саме тут, то все ж таки, майже всі матеріали є за-

писувани поза самим містом – на території між Бугом та Нарвою. Також університет важко вважати місцем, де українське питання є дуже помітним – ведеться тут, щоправда, лекторат української мови для студентів русистики, українське питання є присутнє в публікаціях університетських науковців (напр., соціологів), однак це все. На розвиток україністичних тем поки що важко розраховувати, між іншим, з огляду на несприятливий клімат. Йдеться тут хоч би про ставлення білоруського університетського середовища, яке розвиток україністики сприймає як «диверсію». Крім того, здається, українське середовище поки що не має власних кадрів, готових поширювати україністичний профіль в університеті. Як інцидент, можна відмітити лише ведення Іваном Бакуновичем в заступстві протягом двох семестрів лекторату української мови.

Зараз українське зорганізоване життя в Білостоці насправді не існує. Місцеве середовище дезінтегроване, причин чого можна розглядати на кількох площинах. Перш за все, так як у всіх великих містах, українці є тут більш розпоршені. Ситуації не сприяє факт, що нема в нас місць, де можна зустрітися і знайомитися. Крім того, нема спільної площини порозуміння між білостоцькими українцями та централею в Більську.

Складається враження, що сьогодні українці, які живуть у Білостоці, ставляться до питання своєї національної приналежності як до приватної, «домашньої» справи і не відчувають потреби включатися в якусь більшу структуру, спиратися на групу, щоб підтверджувати свою національну ідентичність. За тим іде також брак потреби громадської діяльності, що взагалі притаманне нашим часам. Саме й тому в український рух включаються лише одиниці.

– Усе, що в нас відбувається – це насправді індивідуальні акти, – говорить Юрій Місіюк. – Нема в нас жодної програми розвитку. Коли вже якась програма існує, то вона найчастіше стосується плану концертів, однак більш серйозної програми, як заіснувати у важливих опініотворчих інституціях, весь час немає. Розвиток радіо, телебачення, шкільництво чи навіть українські заходи в Білостоці – це були індивідуальні акти, які не виникали з жодної попередньої ухвали з'їзду. Загально так завжди було – добре було б, щоб щось було. Наприклад, добре було б, щоб були концерти чи навчання української мови. Однак, це все могло заіснувати тільки завдяки індивідуальній ініціативі. Це не було жодне зобов'язання, яке береться з того, що хтось вписаний у структури організації, чи тому, що це його професійний обов'язок. От, комусь так сумління наказувало, щоб такою темою займатися. Так само створювалася програма в радіо чи в телебаченні – це не виникало з якоїсь ранішої програми, планової діяльності, от з'явилися в певному моменті люди, є передачі і все.

У нас навіть не є так важливою проблемою місце. Більше, ніж про якусь домівку, йдеться тут про певну площину порозуміння. Ми весь час не вміємо сказати, що для нас є потрібне – що для людей, які декларувалися українцями потрібне. Здавалося б – потрібне шкільництво, однак факти показують, що лише в обмеженому вимірі. Тих кілька осіб, які приходять на заняття, зрештою, не без якихось зусиль – це успіх поміркований. А незнання, чого ми насправді хочемо, думаю, береться з браку дискусії.

Причини сьогодишньої ситуації в українському житті в Білостоці можна ще множити. Однак, попри нинішні проблеми, вдалося білостоцьким українцям на постійно заіснувати

в краєвиді міста. Маємо свої циклічні заходи, радіо- і телепередачі, а також українські групи в школі, наша культура присутня серед ширшого загалу, а всі зустрічі в місті, присвячені темі національних меншин, не проходять без українців; крім того, щораз частіше з'являються поодинокі голоси серед студентської молоді, яка зацікавлена в поширенні українського питання в університеті. А це відкриває перспективи розвитку на майбутнє. Крім того, маємо свій потенціал в людях – нас понад чотириста осіб. Коли візьмемо до уваги те, що в середині вісімдесятих у Білостоці було лише кілька свідомих українців, таке число після двадцяти років української діяльності в цьому місті виявиться не малим.

У такій ситуації залишається знайти відповідь на запитання: як довести до поживлення українського руху в цьому місті, в основному – як зінтегрувати білостоцьких українців? Перш за все, здається, слід вирішити всі організаційні питання Білостоцького відділення СУП та повернутися до ідеї зустрічей, а в дальшій перспективі – почати творити структури українського життя: перш за все, розвивати навчання української мови в школі та зорганізувати українську групу в садочку. Адже, як показує хоч би приклад Більська – саме там, де розвивається шкільництво, розвивається так само український рух. Але це вже завдання для білостоцьких українців на наступні роки.

МАРКО СИРНИК

Досвід організації українського шкільництва у Польщі після 1947 року

Професор Роман Дрозд, описуючи стан навчання української мови у Польщі, відзначив декілька його вузлових періодів. Не буду повторюватися, однак спробую проаналізувати самі явища – кількість, стан, можливості тощо.

Коли маємо говорити про українське шкільництво у Польщі в наш час, не дасться уникнути певного історичного введення. Розуміння факторів, які задіяли у минулому має першорядне значення як для вивчення того, чим є сучасне українство у Польщі, так і для зрозуміння поодиноких складових елементів, що до нього відносяться.

Безумовно, навчання рідної мови чи рідномовне шкільництво належить до тих основних складових. Українці у Польщі – це корінні жителі Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Лемківщини. Внаслідок історичних обставин – насильного переселення 1944–1946 рр. в Радянську Україну, український національний елемент у Польщі зменшився на 500 000 людей¹. Внаслідок ганебної акції «Вісла» 1947 р. на північно-західні окраїни цієї держави депортовано чергових 140 000 українців. Розселяно їх у селах і селищах, різко дотримуючись нормативів, щоб в одній громаді було не більше, як 10% українців. Розігнано й розпорощено цілі села, повністю зліквідовано всю громадську структуру, яка творилася сотнями років. Основна мета акції – денаціоналізація українського населення.

Табл. 1. Переселення українців – акція «Вісла» 1947 р. – розміщення в західних і північних воєводствах Польщі²

П. ч.	Воєводство	Кількість переселених
1.	Білосток	995 осіб
2.	Гданськ	5280
3.	Кошалін	31 169
4.	Ольштин	56 625
5.	Ополе	2542
6.	Познань	1437
7.	Щецін	15 058
8.	Вроцлав	15 491
9.	Зелена Гора	10 870
Всього		139 467

Українців переселено до дев'яти тогочасних польських воєвдств.

Таким чином годі говорити з 1947 р. про яку-небудь форму громадської активності українців. На нових місцях проживання не відкривалися ані школи, де можна було б вчитися української мови, ні церкви, не дозволялося теж жодних інших громадських починів, які відзначалися б хоча найменшим національним елементом.

Таке ставлення тогочасної влади мало теж інший наслідок, який не до кінця відповідав адміністрації – серед українців поглиблюється почуття кривди і тимчасовості їхнього перебування на нових місцях. Крім цього, влада не мала повного контролю над тим, що усередині українських гетто робиться. Вона не передбачала повернення українців, отже, слід було її вжити заходів для стабілізації положення української громади у Польщі. Такі директиви подало вже у 1952 р. Політбюро ЦК Польської об'єднаної робітничої партії. І саме з цього року можемо говорити про початок створювання українського життя у Польській Народній Республіці, в тому й виникнення перших пунктів навчання української мови у Польщі після 1947 р.

Міністерство освіти і виховання Польщі у двох обіжниках (від 4 липня 1952 р. – П I-5232/52 та від 15 вересня 1952 – SO 5-7630/52) подало директиви відносно організації навчання української мови у Польщі³. Вказувалося у них, що навчання можна організувати лише за згодою і бажанням батьків, вчителями могли бути лише особи, які добре володіли українською мовою, навчання могло починатися з II класу початкової школи у тижневому вимірі трьох годин та рекомендувалося використовувати підручники й посібники з Радянської України. З цього теж року можемо говорити про виникнення перших груп навчання української мови у Польщі після 1947 р. Декілька слів уточнення і пояснення. Відносно самої термінології. Найпоширенішою формою навчання української мови у Польщі були (і є до сьогодні) т. зв. пункти навчання української мови. Згадані пункти не є школами – їх організовують при школах, в яких наявна відповідна кількість (вказана) дітей. Цей мінімум, який протягом років змінювався – в п'ятидесятих роках це було семеро дітей, в нас час – три учні. Навчання у пунктах здебільшого проводилося після всіх шкільних занять учнів, бо в одному пункті могли вчитися діти з різних шкіл, а то й місцевостей. На навчання в одній

групі відводилося від двох до трьох годин на групу. Пункти могли працювати як міжкласні, так і міжшкільні.

Друга форма навчання – це школи. Школи з українською мовою навчання, або школи з додатковим навчанням української мови.

Врахувати слід те, що українці після депортації були розселені по всій майже країні. В жодному районі чи гміні не були у більшості, хоч траплялися села, які були заселені лише ними. Однак, це явище було рідкісним. Саме це становило основну проблему, яку треба було подолати, організуючи мережу навчання української мови. Зрештою, це і сьогодні є основною організаційною перешкодою.

Розвиток – і занепад – українського шкільництва в цей час представляю нижче⁴:

Табл. 2. Розвиток українського шкільництва у Польщі після 1947 р.

Рік	Школи	Кількість дітей у школах	Пункти	Кількість дітей у пунктах	Всього
1952/1953	-	-	24	487	487
1953/1954	-	-	18	330	330
1954/1955	-	-	19	424	424
1955/1956	-	-	82	1625	1625
1956/1957	2	56	141	2590	2649
1957/1958	8	279	142	2377	2656
1958/1959	9	441	152	2602	3043
1959/1960	9	449	118	1934	2383
1960/1961	9	583	143	2559	3142
1961/1962	9	542	133	2141	2683
1962/1963	9	568	129	2241	2824
1963/1964	7	572	137	2711	3283
1964/1965	5	462	130	2268	2630
1965/1966	5	501	136	2667	3168
1966/1967	5	398	111	2070	2468
1967/1968	5	475	132	2569	3044
1969/1970	6	435	96	1906	2341
1970/1971	5	410	86	1665	2075
1972/1973	4	440	80	1191	1631
1973/1974	4	429	51	853	1282
1975/1976	4	404	35	727	1139
1976/1977	4	402	38	758	1160
1980/1981	4	319	28	531	850
1981/1982	4	294	27	528	822
1985/1986	4	356	55	1136	1488
1987/1988	4	358	56	1095	1453
1988/1989	4	334	57	1076	1410
1989/1990	4	354	60	1236	1588
1990/1991	6	475	68	1358	1833
1992/1993	7	783	83	1743	2526
1995/1996	8	856	81	1985	2841
2000/2001	5	966	104	2577	3523
2003/2004	5	878	95	2103	2981

Як можна зауважити з вищенаведеного зведення, основний розвиток навчання української мови у Польщі наступив після 1956 р. Саме тоді створено Українське суспільно-культурне товариство, якому доручено піклуватися забезпеченням як освітніх, так і культурних потреб українців.

У 1956/1957 р. відкрито початкову школу з українською мовою навчання в Банях Мазурських, що на Ольштинщині. Зорганізовано в ній три класи, в яких згуртовано 28 учнів. У 1959/1960 шкільному році школа стала під оглядом організаційним повною – тут працювало вже сім класів. Однак, як самостійна одиниця, заклад цей проіснував лише до 1964 р., коли в цій місцевості адміністративним шляхом об'єднано українську й польську школи в один організм. Це вже не була українська школа, а школа з паралельними українськими класами. У вісімдесяти роки почався повільний занепад школи, яка зараз зведена до пункту навчання⁵.

У 1956/1957 шкільному році створено теж початкову школу з українською мовою навчання у Ярошівці, що на Вроцлавщині. Школа пропрацювала до 1969/1970 шкільного року, у наступному – на її місці створено пункт навчання. Історія навчання української мови у Ярошівці закінчується 1973 р., коли ліквідовано і пункт – мала кількість дітей та ліквідація самої школи⁶.

Ще коротшою була історія української початкової школи у місцевості Чахів (Щецінське воевідство). Це перша після 1947 р. українська школа з гуртожитком. Заклад існував у 1956–1964 рр. Подібна, хоч ще коротша, є історія української школи у Тшенсачу (Щецінське воевідство), яка проіснувала лише два роки – з 1957 по 1959. П'ять років існувала українська початкова школа у Сонгнітах (Ольштинське воевідство) – з 1957 по 1961⁷.

З вересня 1958 р. відкрито українську початкову школу у Білому Борі (Кошалінське воевідство). Вона існує до сьогодні як Комплекс загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання (початкова, гімназія, ліцей). З 1957 р. працює Загальноосвітній ліцей у Лігниці (зараз теж як комплекс – гімназія та загальноосвітній ліцей). Понад десять років пізніше відкрито також ліцей у Ґурові Ілавецькому – 1968 р., хоч ця школа була організована як українські класи при польському ліцеї. Сьогодні це окремий освітній заклад. У 1957–1964 рр. існували українські класи при польському загальноосвітньому ліцеї у Перемишлі. Сьогодні там працює Комплекс шкіл з додатковим навчанням української мови – садок, початкова школа, гімназія, ліцей. З 1956/1957 р. почав працювати педліцей у Бартошицях, що проіснував чотирнадцять років – зліквідовано його внаслідок шкільної реформи у Польщі. Зараз у Бартошицях працює початкова школа й гімназія – Комплекс шкіл з українською мовою навчання.

Вчителі української мови вчилися у створеній в 1957 р. Вчительській студії у Щеціні, згаданому педліцеї у Бартошицях та на українських філологіях окремих університетів. У час Польської Народної Республіки такі філології створено лише в університеті у Варшаві та Кракові. У вісімдесятих роках минулого століття подібне навчання відкрито згодом і у Люблінському католицькому університеті та Університеті Марії Кюрі-Скłodовської у цьому ж місті. Сьогодні – українська або слов'янські філології – існують у багатьох вищих навчальних закладах Польщі.

Кількісний стан шкіл, в яких відкрито навчання української мови у Польщі різний у різний час. Перший період розвитку – кінець п'ятидесятих та початок шістдесятих років

XX ст. – це найбільш бурхливий розвиток цього навчання. Сімдесяті роки – це повний майже його розвал.

Найслабкішим елементом цієї шкільної мережі є, безумовно, пункти навчання української мови, хоч парадоксально, саме вони охоплюють навчанням найбільшу кількість дітей.

Варто це явище розглянути за поодинокими воєводствами. Почнемо з воєводства, в якому поселено найбільшу кількість українців, тобто з Ольштинського.

Табл. 3. Навчання української мови в Ольштинському (Вармінсько-Мазурському) воєводстві в окремих роках

П. ч.	Шкільний рік	Кількість пунктів навчання	Кількість дітей
1.	1956/1957	26	320
2.	1957/1958	42	1014
3.	1958/1959	60	1200
4.	1960/1961	65	1093
5.	1961/1962	72	1247
6.	1962/1963	75	1492
7.	1963/1964	81	1656
8.	1964/1965	144	1876
9.	1965/1966	93	1597
10.	1967/1968	82	1544
11.	1968/1969	54	1009
12.	1969/1970	67	1170
13.	1972/1973	34	620
14.	1973/1974	31	535
15.	1975/1976	17	245
16.	1976/1977	24	440
17.	1980/1981	18	356
18.	1987/1988	33	562
19.	1988/1989	33	534
20.	1992/1993	26	577
21.	2002/2003	43	1013
22.	2003/2004	43	1082

Коли простежити за найкращим роком навчання української мови в Ольштинському воєводстві (1964/1965 – 1876 учнів і 144 пункти) з сьогоднішніми показниками, то можемо дізнатись, що:

- дітей поменшало на 40%;
- пунктів менше на 70%.

Щоб уточнити наведені тут цифри, треба сказати, що за основу обрахунків послужила адміністраційна карта Польщі до 1975 р., тобто враховано кількість пунктів і дітей з території колишніх Ельблонзького, Ольштинського, Сувальського і частково Білостоцького воєводств. Отже, у територіальному відношенні наведені дані досить точні і можна їх порівнювати. Зараз у цих пунктах працює понад сорок учителів (було понад 80 у 60-х роках).

Найбільших кількісних втрат українське населення зазнало в період з 1947 по 1989 рр. у Кошалінському воєвідстві. Тут у вісімдесятих роках багато людей (здебільшого молодь) емігрувало на Захід. Однак, шкільні процеси і у цьому випадку розгляну, враховуючи дані з колишніх Кошалінського, Щецінського, Пільського та Слупського воєвідств (адміністративний стан після 1975 р.), а сьогодні – Західнопоморського і частини Поморського воєвідств. Це дозволить нам провести в міру точний аналіз.

Табл. 4. Навчання української мови в Західнопоморському і частково Поморському воєвідствах у вибраних роках

П. ч.	Шкільний рік	Кількість пунктів навчання	Кількість дітей
1.	1956/1957	32	26
2.	1957/1958	46	648
3.	1958/1959	44	712
4.	1959/1960	28	442
5.	1960/1961	35	580
6.	1961/1962	39	770
7.	1962/1963	35	754
8.	1963/1964	28	604
9.	1964/1965	22	435
10.	1965/1966	22	427
11.	1967/1968	21	460
12.	1969/1970	14	290
13.	1972/1973	14	246
14.	1973/1974	9	223
15.	1975/1976	5	72
16.	1976/1977	6	105
17.	1980/1981	5	86
18.	1985/1986	10	196
19.	1987/1988	14	273
20.	1988/1989	10	239
21.	1990/1991	13	303
22.	1991/1992	13	322
23.	1993/1994	12	394
24.	1994/1995	11	379
25.	1995/1996	11	348
26.	1996/1997	11	353
27.	2003/2004	14	343
28.	2004/2005	14	301

У найкращому році (1961/1962) вчилися на цій території 770 учнів, говоримо весь час лише про пункти навчання української мови. В найгіршому році (1975/1976) – лише 72 учні.

Показник найкращого року і сьогоденного стану навчання української мови у Західнопоморському воєвідстві буде, отже, таким:

- на 60% дітей менше вчиться сьогодні;
- на 70% менше існує пунктів в наш час.

Розгляну, для прикладу, як проходив цей процес у декількох місцевостях Кошалінщини.

Табл. 5. Навчання української мови у вибраних місцевостях Кошалінщини

Місцевість	Шкільний рік	Кількість дітей
Кошалін (місто)	1984/1985	70
	1985/1986	71
	1986/1987	76
	1990/1991	75
	1991/1992	83
	1992/1993	93
	1993/1994	102
	1994/1995	88
	1995/1996	90
	1997/1998	80
	1998/1999	74
	1999/2000	67
	2000/2001	68
	2001/2002	74
	2002/2003	67
	2003/2004	62
2004/2005	60	
Битів	1990/1991	30
	1991/1992	43
	1992/1993	53
	1993/1994	50
	1994/1995	49
	1995/1996	46
	1996/1997	43
	1997/1998	35
	1998/1999	49
	1999/2000	47
	2000/2001	50
	2001/2002	47
	2002/2003	48
2003/2004	46	
М'ястко	1994/1995	11
	1995/1996	11
	1996/1997	16
	1997/1998	18
	1998/1999	22
	1999/2000	22
	2000/2001	24
	2001/2002	24
	2002/2003	18
2003/2004	25	

Перейдімо до рідних земель. У першу чергу гляньмо на стан навчання української мови у вибраних роках на території сьгоднішнього Підкарпатського (колишні Рясівське та Перемиське і частково Кроснянське) воєвідства.

Табл. 6. Навчання української мови у вибраних роках в Підкарпатському воєвідстві

П. ч.	Шкільний рік	Кількість пунктів навчання	Кількість дітей
1.	1956/1957	8	90
2.	1957/1958	9	98
3.	1958/1959	10	115
4.	1960/1961	10	296
5.	1961/1962	6	247
6.	1962/1963	4	130
7.	1963/1964	5	130
8.	1964/1965	6	185
9.	1965/1966	5	149
10.	1969/1970	6	181
11.	1972/1973	7	159
12.	1973/1974	6	154
13.	1975/1976	3	89
14.	1976/1977	5	161
15.	1980/1981	2	66
16.	1987/1988	6	193
17.	1988/1989	6	182
18.	1992/1993	10	208
19.	1999/2000	19	351
20.	2003/2004	11	211
21.	2004/2005	11	201

Підсумовуючи, бачимо, що початок вісімдесятих років засвідчує майже цілковитий занепад навчання української мови на рідних землях – лише два пункти навчання і всього 66 дітей.

Порівнюючи найкращі роки (1960/1961) – 296 учнів і десять пунктів навчання (1999/2000) – 351 учень і дев'ятнадцять пунктів навчання із сьогоднішнім станом, отримуємо такі дані:

- на 32% зменшення кількості дітей;
- на 42% зменшення кількості пунктів (на вісім місцевостей).

І ще декілька вибраних місцевостей Підкарпатського воєвідства.

Табл. 7. Пункт навчання української мови у Сяноці⁸

П. ч.	Шкільний рік	Кількість груп навчання	Кількість годин в тижні на всі групи	Кількість дітей				Всього дітей
				садок	поч. школа	гімназія	середня школа	
1.	2004/2005	5	15	4	12	4	14	34
2.	2003/2004	5	15	4	7	6	14	31
3.	2002/2003	5	15	4	7	6	14	31
4.	2001/2002	5	15	3	7	8	14	32
5.	2000/2001	5	15	3	7	8	14	14
6.	1999/2000	5	15	2	18	14	–	32
7.	1998/1999	5	15	2	34	–	–	36
8.	1997/1998	5	15	–	34	–	–	34
9.	1996/197	5	15	–	35	–	–	35

10.	1995/1996	5	15	-	35	-	-	35
11.	1994/1995	5	15	-	35	-	-	35
12.	1993/1994	4	9	-	26	-	-	26
13.	1992/1993	4	9	-	26	-	-	26
14.	1991/1992	4	9	-	18	-	-	18
15.	1990/1991	4	9	-	14	-	-	14
16.	1989/1990	2	6	-	10	-	-	10
17.	1969/1970	1	3	-	5	-	-	5
18.	1968/1969	1	3	-	7	-	-	7
19.	1967/1968	1	3	-	12	-	-	12
20.	1966/1967	1	3	-	12	-	-	12
21.	1965/1966	1	3	-	14	-	-	14
22.	1964/1965	1	3	-	16	-	-	16
23.	1963/1964	1	3	-	15	-	-	15

Табл. 8. Пункт навчання української мови у Мокрому/Загір'ї⁹

П. ч.	Шкільний рік	Кількість груп	Кількість годин навчання	Кількість дітей		
				початкова школа	гімназія	Всього
1.	2004/2005	-	-	24	10	34
2.	2003/2004	2 + 1	6 + 2	24	10	34
3.	2002/2003	2 + 1	6 + 2	27	10	37
4.	2001/2002	2 + 1	6 + 2	29	12	41
5.	2000/2001	3 + 1	9 + 3	27	14	45
6.	1999/2000	3 + 1	9 + 2	31	14	45
7.	1998/1999	4	12	32	-	32
8.	1997/1998	4	12	39	-	39
9.	1996/1997	4	12	37	-	37
10.	1995/1996	4	12	44	-	44
11.	1994/1995	4	12	38	-	38
12.	1993/1994	4	12	39	-	39
13.	1992/1993	4	12	36	-	36
14.	1991/1992	3	9	37	-	37
15.	1990/1991	3	9	38	-	38
16.	1989/1990	3	9	47	-	47
17.	1988/1989	4	12	42	-	42
18.	1987/1988	3	9	27	-	27
19.	1986/1987	4	12	37	-	37
20.	1985/1986	4	12	45	-	45
21.	1984/1985	4	12	51	-	51
22.	1983/1984	4	12	46	-	46
23.	1982/1983	4	12	45	-	45
24.	1981/1982	4	12	47	-	47
25.	1980/1981	3	9	48	-	48
26.	1979/1980	3	9	47	-	47
27.	1978/1979	2	6	43	-	43
28.	1977/1978	-	-	-	брак вчителя	
29.	1976/1977	1	3	35	-	35

30.	1975/1976	2	6	33	–	33
31.	1974/1975				–	
32.	1973/1974	2	6	28	–	28
33.	1972/1973	3	9	49	–	49
34.	1971/1972	3	9	38	–	38
35.	1970/1971	4	12	49	–	49
36.	1969/1970	4	12	41	–	41
37.	1968/1969	4	12	57	–	57
38.	1967/1968	4	12	58	–	58
39.	1966/1967	3	9	41	–	41
40.	1965/1966	4	12	49	–	49
41.	1964/1965	4	12	53	–	53
42.	1963/1964	4	12	54	–	54
43.	1962/1963	4	12	60	–	60
44.	1961/1962	4	12	58	–	58
45.	1960/1961	4	12	52	–	52
46.	1959/1960	4	12	53	–	53
47.	1958/1959	3	9	48	–	48

Табл. 9. Пункт навчання української мови в Репеді¹⁰

П. ч.	Шкільний рік	Кількість груп	Кількість годин навчання	Кількість дітей			
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Всього
1.	2004/2005	–	–	–	–	–	12
2.	2003/2004	2	6	–	6	6	12
3.	2002/2003	2	6	–	3	5	8
4.	2001/2002	2	6	–	5	4	9
5.	2000/2001	2	6	–	6	4	10
6.	1999/2000	1	3	–	9	2	11
7.	1998/1999	2	6	–	11	–	11
8.	1997/1998	2	6	–	10	–	10
9.	1996/1997	2	6	–	12	–	12
10.	1995/1996	2	6	–	9	–	9
11.	1994/1995	2	6	–	11	–	11
12.	1993/1994	2	6	–	15	–	15
13.	1992/1993	2	6	–	11	–	11
14.	1991/1992	2	6	–	11	–	11
15.	1990/1991	3	9	–	17	–	17
16.	1989/1990	2	6	–	17	–	17

Дуже гарно в останні роки почали працювати на рідному Підляшші, хоч тут історія навчання української мови – це відносно недавнє минуле.

Табл. 10. Навчання української мови на Підляшші у вибраних роках¹¹

П. ч.	Шкільний рік	Кількість пунктів навчання	Кількість дітей
1.	1994/1995	1	112
2.	1995/1996	2	131
3.	1996/1997	2	144

4.	1997/1998	2	132
5.	1998/1999	2	112
6.	1999/2000	2	128
7.	2000/2001	2	125
8.	2001/2002	2	143
9.	2002/2003	2	143
10.	2003/2004	4	180
11.	2004/2005	4	213

Школи

Надзвичайно важливу роль у відродженні української громади відіграли перші школи. Це дуже важлива сторінка відбудови національного духу серед молодого покоління українців у Польщі.

Найбільш відомою і визнаною школою у свій час був IV Загальноосвітній ліцей в Лігниці (тепер Долшньосілезьке воевідство, до того – Лігницьке й Вроцлавське).

Школа почала працювати з 1 вересня 1957 р. Початковим її осідком була місцевість Злоторія. У цьому історичному першому класі почало навчання 22 учні. Щойно у 1962 р. ліцей став окремою шкільною структурою – два роки раніше його перенесено до Лігници. З 1 вересня 1962 р. директором ліцею стала Ірина Снігур, яка перебувала на цьому посту аж до 1977 р. У вересні 1993 р. школа отримала нові приміщення – будинки колишнього гарнізону російських військ. З 1998 р. школа працює як комплекс шкіл – гімназія та загальноосвітній ліцей. Однак дев'яності роки – це постійний занепад значення і авторитету цієї школи. При чому не через виникнення подібних шкіл у Білому Борі, Перемишлі чи Ґурові, як неспроможність набору учнів з-поміж місцевого українського населення, здебільшого етнічних лемків. Коли до Лігници приходила молодь з інших регіонів Польщі (60% загальної кількості учнів), то цієї проблеми не було. Дуже пошкодили теж цьому закладові внутрішні непорозуміння як у вчительському колективі, так і в місцевій українській громаді. Це призвело до того, що школа, яка ще у вісімдесятих роках клопоталася за відкриття паралельних класів, зараз ледве виживає¹².

Українські класи при польському ліцеї в Ґурові Ілавецькому почали працювати з 1 вересня 1968 р. – навчання розпочало у першому класі сорок учнів. На навчання української мови виділено чотири години щотижня. З самого початку школа в Ґурові була школою регіональною, тобто основою її існування були учні з Вармії і Мазур. Ознаки кризи наступили під кінець сімдесятих років, у 1978 р., а згодом і у 1980 р. не набрано потрібної кількості учнів і замість українських класів створено змішані – польсько-українські. Однак, школа поборолла ці труднощі і домоглася, щоб з 1 вересня 1990 р. відкрито у Ґурові окремий ліцей з українською мовою навчання. Його директором став Мирон Сич.

З 1996 р. школа працює у новому будинку. Зараз Ґуровський заклад – це комплекс шкіл з українською мовою навчання, який охоплює гімназію, загальноосвітній та профільований ліцей¹³.

Комплекс загальноосвітніх шкіл у Перемишлі може похвалитися дуже довгою історією. Нинішня школа дуже охоче нав'язує до традиції української семикласної школи, яку відкрито

у Перемишлі у 1911 р. Цю школу польська адміністрація закрила в жовтні 1945 р. Згодом, у шістдесятих роках проведено у Перемишлі невдалу спробу утримати хоч би, створені у цей час, українські класи при польській школі.

Щойно з 1 вересня 1991 р. вдалося у Перемишлі відкрити початкову школу з українською мовою навчання. Її директором став Юліан Бак. Навчання розпочало у всіх семи класах та нульовому класі 145 учнів.

З 1995/1996 шкільного року школа працює як шкільний комплекс – початкова школа та ліцей, хоч таке рішення формально шкільна влада видала щойно у 1998 р. З 1999/2000 р. працює теж у згаданому комплексі гімназія¹⁴.

Перемиська «Шашкевичівка» – це єдина школа з навчанням української мови, яка в загальному ранкінгу малих шкіл здобула місце у першій десятці подібних шкіл у Польщі¹⁵.

З 2 вересня 1958 р. почала свою історію школа з українською мовою навчання у Білому Борі. Дев'ятнадцятого березня 1961 р. їй присвоєно ім'я Тараса Шевченка. В першому році існування тут вчилася 57 учнів. У 1996 р. на базі цієї школи відкрито у Білому Борі загальноосвітній ліцей. Довгий час білобірська школа клопоталася про гідні умови навчання та проживання дітей – при ній функціонує гуртожиток для замісцевих учнів. Однак щойно у 1983 р. учні і вчителі могли переселитися до нових будинків, які побудовано у великій мірі з коштів самооподаткування української громади у Польщі та української діаспори у світі. Після шкільної реформи 1999/2000 р. школа працює як повноцінний комплекс загальноосвітніх закладів: початкова школа, гімназія та ліцей.

Табл. 11. Кількість учнів у білобірській школі у вибраних роках¹⁶

Шкільний рік	Кількість учнів	Шкільний рік	Кількість учнів	Шкільний рік	Кількість учнів
1958/1959	57	1974/1975	69	1990/1991	106
1959/1960	62	1975/1976	69	1991/1992	113
1960/1961	80	1976/1977	68	1992/1993	110
1961/1962	80	1977/1978	75	1993/1994	108
1962/1963	71	1978/1979	101	1994/1995	105
1963/1964	75	1979/1980	85	1995/1996	103
1964/1965	68	1980/1981	78	1999/2000	153
1965/1966	54	1981/1982	60	2000/2001	153
1966/1967	65	1982/1983	52	2002/2003	142
1967/1968	75	1983/1984	71	2003/2004	141
1968/1969	84	1984/1985	74	2004/2005	136
1969/1970	76	1985/1986	90		
1970/1971	72	1986/1987	98		
1971/1972	65	1987/1988	99		
1972/1973	63	1988/1989	106		
1973/1974	69	1989/1990	109		

Наймолодшою школою, в якій навчається української мови у Польщі є Комплекс загальноосвітніх шкіл ім. Лесі Українки у Бартошицях. Школа почала працювати з вересня 1990 р., а її першим директором став Ярослав Марушечко. В склад комплексу входять початкова школа та гімназія. Протягом останніх п'ятнадцяти років школу закінчило 202 учні¹⁷.

Варто теж, на мою думку, прослідкувати за окремими школами, в яких ведеться навчання української мови і розглянути їх в повному контексті, тобто порівнюючи їх з собою. До уваги візьму, однак, лише останні роки.

Табл. 12. Учні українських шкіл у вибраних роках¹⁸

П. ч.	Місцевість	2000/2001	2003/2004	2004/2005
1.	Лігниця	95	71	87
2.	Ґурово лавецьке	318	283	294
3.	Білий Бір	153	141	136
4.	Перемишль	247	244	231
5.	Бартошиці	131	139	137
Всього		944	878	885

Післямова

Навчання української мови велося до 1992 р. згідно з розпорядженням МЕН від 21 грудня 1988 р. (№ 67). Новий закон почав свою дію щойно з березня 1992 р. Ним було розпорядження МЕН про організацію навчання задля підтримки почуття національної totoжності учнів національних меншин – Dz.U. № 34, 24 березня 1992 р. Цей закон був чинним рівно десять років, його відмінено щойно у 2002 р.

Згадане розпорядження, хоч багато чого можна було би йому закинути, стає певним визначенням стандартів у ділянці нацменшинної освіти. Силою обставин всі наступні закони будуть саме з ним порівнювати. Розпорядження було видано у час, коли Польща почала щойно будувати свою демократію. І було воно корисним як для держави, так і для національних меншин. Перш за все, встановлено певні поняття й терміни, стосовані у цьому шкільництві досі, а які не завжди були чітко стосовані. Є, отже, запис про «школи з рідною мовою навчання» – установи, в яких всі предмети викладаються мовою даної меншини (крім польської мови та історії), «двомовні школи» – в яких навчання ведеться двома паралельними й рівнозначними мовами (нацменшинною та польською), школи з додатковим навчанням рідної мови (навчання ведеться польською мовою, але у школі йде теж навчання рідної мови даної національної меншини), та, вкінці, міжкласні, міжшкільні і міжвідділові групи навчання рідної мови. Організація даної форми навчання була залежна від відмінностей та місцевих умов. Особливістю, дуже позитивною, було теж уведення у згадувані приписи можливості навчання рідної мови вже у садочках – там заняття могли бути ведені виключно мовою нацменшостей. Одночасно, цю мову зараховано до обов'язкових предметів – при збереженні формули добровільності під час зголошування на навчання. Це дуже чітко підносило як престиж, так і ранг мови. Давало теж певні додаткові можливості самому учителю виконувати програму навчання та нівелювати негативні явища при відвідуванні уроків.

На превеликий жаль, не усіма можливостями, які відкрилися у той час, ми скористалися.

З 1 січня 2003 р. чинності набув вже новий закон, а саме: розпорядження МЕНіС з 3 грудня 2002 р. про умови й способи реалізації школами завдань, які виникають з потреби підтримки національної totoжності учнями національних меншин. І цей закон становить уже дуже різкий регрес у порівнянні до описуваного вище. Скасовано, перш за все, записи, в яких йшла мова про обов'язковість навчання, деє «зникли» записи відносно садочків, з впертістю вводиться речення про «країну походження» даної меншини, що виразно має вже вказувати, що ми у Польщі гості. Вражає також факт відкинення всіх пропозицій, внесених ОУП.

Однак, обов'язок «широкої» консультації з зацікавленими сторонами міністерство виконало. І такий правовий стан на сьогодні.

Освіта, як жодна інша ділянка, не любить непередбачених і надто швидких змін. На жаль, і ця сфера нашого життя підлягала останнім часом як структуральним, так і якісним змінам. Зокрема, структуральним. Нова реформа призвела до реорганізації шкільництва. Маємо, отже, обов'язок річної підготовки до шкільного навчання (з вересня 2004), шестилітню початкову школу, трилітні гімназії та трилітні ліцеї.

Натомість, наш досвід підказує нам, що українське шкільництво у Польщі чи пак – навчання української мови у Польщі, найбільших втрат зазнавало завжди в момент організаційних реформ – введення восьмикласної школи під кінець шістдесятих років, ліквідації педліцеїв (теж у той час), ліквідації малих сільських шкіл (т. зв. однокласних) і творення великих закладів, до яких записувано дітей з різних місцевостей, спроби створення у Польщі (на радянський взір) десятирічок тощо. Незмінними залишилися лише пункти навчання – вони працюють, перестають діяти, народжуються на їх місці нові – і нікому за тим стежити. Дослідник, який буде колись вивчати їхню історію, стане перед неабияким завданням – наводяться різні дані, які стосуються цього ж самого періоду як до пунктів, так і кількості дітей. До того, в наш час шкільна адміністрація вже не веде їх обліку і дуже важко перевірити ретельність і точність поданих різними українськими установами даних.

І, як додаток, таблиця, в якій зображено дані перепису населення Польщі з 2002 р. по відношенні до українців. Нашу історію ми почали з таблиці переселення, отже варто приглянутися, як це виглядає сьогодні. Хоч пам'ятати треба у цьому випадку теж і про те, що українці дуже неохоче записували себе українцями (!), що є поразкою не лише української громади, але, в першу чергу, того, що називаємо демократією у Польщі. Були випадки й спроби фальсифікувати перепис ведучими і те, що велика частина польських громадян взагалі на запитання про свою національність відмовилася відповідати.

Табл. 13. Українці у воевідставах Польщі за переписом населення 2002¹⁹

П. ч.	Українці у воевідставах	Чисельність українців	Чисельність лемків	Не встановлено національності
	Загалом	30 957	5863	774 885
1.	Долішньосілезьке – Вроцлав	1859	3084	45366
2.	Куявсько-Поморське –Бидгощ	191	16	23 343
3.	Люблінське – Люблін	694	5	24 729
4.	Любуське – Зелена Гора	769	791	19 663
5.	Лодзьке – Лодзь	290	6	46 612

6.	Малопольське – Краків	754	1584	33 050
7.	Мазовецьке – Варшава	1281	30	163 228
8.	Опольське – Ополе	275	10	62 443
9.	Підкарпатське – Ряшів	3271	147	19 055
10.	Підляське – Білосток	1441	7	18 060
11.	Поморське – Гданськ	2.987	39	43 606
12.	Сілезьке – Катовиці	660	20	193 552
13.	Свентокшиське – Кельце	141	1	18 328
14.	Вармінсько-Мазурське – Ольштин	12 009	13	22 815
15.	Великопольське – Познань	392	44	19 392
16.	Західнопоморське – Щецін	3943	66	21 643

І, накінець, варто порівняти ще одне зведення:

Рік	Кількість українців	Кількість шкіл	Кількість дітей у школах	Кількість пунктів	Кількість дітей у пунктах	Чисельність усіх учнів
1959/1960	140 000	9	449	118	1934	2383
2000/2001	36 000	5	966	104	2577	3523

Примітки

¹ E. Misiło, *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, Warszawa 1996, s. 9.

² Idem, *Akcja „Wisła”*, Warszawa 1993, s. 443–445.

³ С. Заброварний, *Відродження українського шкільництва (1952–1958)* [у:] «Український альманах» 1997, Варшава 1997, с. 256.

⁴ *Українці в Польщі 1989–1993*, Warszawa 1999, с. 310–312. *Стан українського шкільництва від II до V пленуму ГП УСКТ і реалізація постанов II пленуму – інформація ГП УСКТ від 1962, архів УСКТ(ОУП)*; М. Сирник, *Українське шкільництво у Польщі після 1989 року*. Звіт УВТ, Гурово Ілавецьке 2005.

⁵ С. Бень, *Бани Мазурські та околиці* [у:] «Український альманах» 1997, Варшава 1997, с. 267–268.

⁶ J. Syrnuk, *Szkolnictwo ukraińskie na Dolnym Śląsku* [у:] www.ridnamowa.prv.pl.

⁷ «Український альманах» 1997, с. 270–272.

⁸ М. Яра, *Навчання української мови у Сяноці 1963–2005*, архів автора.

⁹ М. Онишканич, *Пункти навчання української мови у Польщі – Мокре* [у:] *Українське шкільництво у Польщі після 1989 року*. Звіт УВТ, Гурово Ілавецьке 2005.

¹⁰ Д. Тима-Городецька, *Пункти навчання української мови у Польщі – Репедь* [у:] *Українське шкільництво у Польщі після 1989 року*. Звіт УВТ, Гурово Ілавецьке 2005.

¹¹ Є. Томчук, *Пункти навчання української мови в Підляському воєвідстві*, архів автора.

¹² *Historia szkoły – IV Liceum Ogólnokształcące w Legnicy* [у:] www.ridnamowa.prv.pl, polska wersja językowa, historia.

¹³ *Українська школа в Гурові Ілавецькому. Історичний нарис*, Górowo Iławeckie 2004, с. 14–16.

¹⁴ *Zespół Szkół Ogólnokształcących im. Markiana Szaszkiewicza w Przemysłu* [у:] <http://www.szaszk.edu.pl/index1.htm>.

¹⁵ Б. Гук, *Шашкевичівка є тренді*, «Наше слово», № 19, 3 травня 2004.

¹⁶ Л. Дрозд, *Білобурська школа* [у:] «Український альманах» 1997, Варшава 1997, с. 273–275; І. Дрозд, *Українське шкільництво в західнопоморському воєвідстві у 2002/03 шк. р.* [у:] <http://www.ridnamowa.prv.pl/>; *Стан, перспективи і загрози українського шкільництва*. Звіт УВТ 1999/2000 [у:] <http://www.ridnamowa.prv.pl/>.

¹⁷ С. Мігус, *Ювілей бартошицької альма-матер*, «Наше слово», № 42, 16 жовтня 2005.

¹⁸ М. Сирник, *Українське шкільництво у Польщі після 1989 року. Рапорт 2004* [у:] <http://www.ridnamowa.prv.pl/>.

¹⁹ Той же, *Перепис населення 2002 року. Спроба аналізу*, «Наше слово», № 41, 12 жовтня 2003.

Кордон ділить українців

Живемо поряд – українці Вармії та Мазур у Польщі та українці Калінінградщини у Російській Федерації – відмежовані кордоном, майже від шістдесяти років, а познайомитися довелося неповних п'ятнадцять років тому. Якщо добре поррахувати, то по обидві сторони польсько-російського кордону, нас під 200 000. Українцям у Польщі дозволено організуватися від 1956 р., а калінінградським щойно 1992 р. Від тринадцяти років тривають різноманітні контакти між обидвома українськими організаціями по цей і той бік кордону.

– Початком організаційного оформлення української діаспори в Калінінградській області було заснування у квітні 1992 р. Калінінградського обласного товариства української культури «Мрія», – нагадує початки організованого життя українців російського анклаву лідер тамтешніх українців проф. Анатолій Костюк. Це було перше суспільне об'єднання українців на терені Калінінградської області. Його засновниками були проф. Василь Більчак, проф. Анатолій Костюк, Іван Галич (вже покійний), Євген Савка, Людмила Павлюк, Георгій Дуда.

Гурт Горпинюків з Калінінграду

– Перші організаційні заходи були не з легких, – згадує проф. Василь Більчак, перший голова Товариства. – Навчені поганим досвідом недавнього СРСР, люди боялися записуватися до української організації, боялися якихось неокреслених закидів, звинувачень, які де-не-де появлялися. Та й досвіду в організуванні меншинного товариства не було ніякого. Були ж тільки радянські люди.

З часом, однак, Товариство розрослося, передусім завдяки самовідданій праці найсвідоміших українців, а насамперед невтомного І. Галича. Почали появлятися нові люди. Це були українці, які різними шляхами потрапили до Калінінградської області. До анклаву

їх направляли на роботу, нести військову й матроську службу, на навчання або у пошуках кращого життя.

– Згідно з переписом населення в Калінінградській області проживає коло 80 000 українців, – говорить А. Костюк. – Це, як здається, не до кінця об'єктивні дані, оскільки чимало українців з різних причин не вважало за потрібне виявляти свою національну приналежність, а, нагадую, перепис проведено ще 1989 р., тобто в часи СРСР. Зараз наші люди працюють в різних галузях економіки області, але нас всіх об'єднує любов до української мови, історії, традиції, звичаїв, а що найголовніше до нашої рідної України.

У 1999 р. в Калінінградській області було зареєстровано ще два товариства української культури – «Думка» та «Родина». Саме вони разом з «Мрією» створили Українську національно-культурну автономію «Батьківщина». Її головою обрано проф. Анатолія Костюка. Нещодавно виникло ще одне українське товариство – «Світанок», яке теж увійшло в ряди «Батьківщини». Керівними органами Автономії є її голова, Рада та Правління.

Основним напрямком діяльності організації являється культурно-просвітницька робота. «Батьківщина» має свої творчі колективи в багатьох населених пунктах Калінінградської області: у Калінінграді, Корневому, Прибережному, Нівенському, Советську. Існують такі творчі колективи: хор «Україна» – художній керівник Віра Баранюк, хор «Співи України» художній керівник Іван Горпинюк, квартет «Вишиванка» – художній керівник заслужений діяч культури РФ Ольга Мікерина, родинний фольклорний колектив «Віночок» Люби та Олександра Котиків, ансамбль «Гармонія» сестер Нестерових, сімейний гурт Горпинюків, юна талановита солістка Одарка та чимало інших. Чи не половину складу калінінградського театру, яким керує пан Лисенко і філармонії, становлять саме українці, які радо беруть участь у культурних заходах української меншини. Кожен рік у Калінінграді проходять Дні української культури. У них беруть участь всі колективи української діаспори області, а також запрошуються гості з України, з українських діаспор у Литві та Польщі. З-посеред українських колективів Вармінсько-Мазурського воевідства на Днях української культури побували: Ансамбль пісні й танцю «Думка» та «Думочка» і вокально-інструментальний гурт «Рух» з Гурова Ілавецького, Ансамбль народного танцю «Черемош» з Венгожева, фольковий гурт «Горпина» з Ольштина. Натомість такі українські заходи на Вармії та Мазурах, як Регіональний фольклорний ярмарок «З мальованої скрині» в Кентшині, «Прикордонні зустрічі» в Глембоцьку, «Народні гуляння» в Асунах, та ряд інших заходів по всьому регіоні досі відвідали хор «Україна», сімейний гурт Горпинюків, «Вишиванка», «Гармонія», «Віночок», солістка Одарка та інші. Ці взаємини ускладнює візовий режим між Польщею й Росією. Найближче бо російське консульство знаходиться у Гданську. Українських виконавців з Калінінградщини запрошують ще для участі в різноманітних культурних заходах в Україну та Німеччину.

Крім Днів української культури, калінінградські українці збираються разом на Різдво, Великдень, на Шевченківські свята та при нагоді історичних подій, що мають відношення до України.

– Наша основна проблема – це відсутність українських шкіл чи пунктів навчання української мови, хоча б таких, які зорганізовано в Польщі, – бідкається А. Костюк. – Хоч роками витоπτуємо стежки до влад, поки що нічого добитися в цій справі не вдалося. Не маємо теж ефірного часу на радіо і телебаченні ані своєї газети. Добитися цього – завдання на найближчий час.

До ряду найвидатніших діячів Української національної автономії «Батьківщина» в Калінінградській області належать: Анатолій Костюк, Василь Більчак, Євген Савка, Людмила Павлюк, Георгій Дуда, Віра Баранюк, Людмила Кочержук, Василь Кочержук, Надія Смолинська, Іван Горпинюк, Люба та Олександр Котики, Ірина Пштико, Галина Нестерова та інші.

Голова «Батьківщини», проф.
Анатолій Костюк 2006

Юна солістка Одарка з Калінінграду

поставок вантажів. Програма має такі розділи: культурологічний, розділ суспільної діяльності, створення українського культурно-ділового центру, фінансове забезпечення програми.

Цілісну програму узгоджено з адміністрацією Калінінградської області, представництвом Міністерства закордонних справ РФ у Калінінградській області, Федеральною національно-культурною автономією «Українці Росії», Генеральним консульством України в Санкт-Петербурзі.

Помаранчева революція в Україні, яка відбулася завдяки тому, що український народ піднявся з колін, виразно вплинула на активність калінінградських українців, навіть тих, які досі стояли осторонь починів «Батьківщини», а навіть недавніх ще прихильників відновлення «союзу братніх народів».

Українці Калінінградщини є авторами програми культурно-ділового співробітництва Калінінградської області РФ та регіонів України.

– Розробляючи цю програму ми врахували перспективи особливої економічної зони «Янтар», – пояснює А. Костюк.
– Культурно-ділове співробітництво має особливе значення для обох сторін. Воно впливає з виняткового географічного й економічного положення Калінінградської області та її ролі в інтеграційних європейських процесах. Це дозволить представляти культурну спадщину України на теренах Калінінградської області, а також збільшити експортно-імпорتنний товаропотік з північної Європи через його поєднання з історичним транзитним транспортним коридором «Кіль – Калінінград – Люблін – Одеса – Стамбул», завдяки зниженню тарифів і скороченню строків

Дует сестер Нестерових «Гармонія»

Український синдром

Що ви, українці, за люди такі? Майже шістдесят років від операції «Вісла», другий рік після Помаранчевої революції, яка спопуляризувала Україну і змінила ставлення світу до українського народу, не говорячи вже про Польщу, набагато краще, а ви все чогось побоюєтесь. Ховаєтесь зі своїм українством, не признаєтесь до нього, навіть тепер, коли ним особливо належить гордитися, використати оцих «п'ять хвилин», щоб Україна й українці закоренилися у свідомості сусідів, усіх європейських країн як велика держава в центрі Європи з-понад двадцятимільйонною діаспорою, розсіяною по всьому світу... Це ж неабияка сила, великий потенціал – тільки згуртуватися і працювати для добра України також поза її межами.

На нелегкому шляху

Наведені вище слова знайомого поляка молодого покоління, на перший погляд, можуть ображати. Але це людина зичлива українцям, включається в наші почини, заохочує до дій, до популяризації українського мистецтва, звичаїв, традицій, ходить до греко-католицької церкви, і, як здається, поставила досить таки правильний діагноз.

Не можна було не помітити зросту активності українських громад, а особливо української молоді з Польщі під час Помаранчевої революції в Україні. Вони дуже активно включилися в організування демонстрацій, мітингів, концертів на підтримку демократичних перетворень в духовній Батьківщині, їздили на Майдан, організували допомогу, були спостерігачами на виборах. Вистачило, однак, непорозуміння в гурті помаранчевих, невиконання революційних обітниць, щоб молодь, відомо, найгарячіша, знеохотилася і перестала вірити в здійснення ідеалів Майдану.

– Не дамся вже набрати обіцянкам без покриття, ніхто не візьме мене на гарні слова – ламентує студент ольштинської україністики, один з найактивніших на Майдані і спостерігач під час президентських перегонів. Однак на питання про альтернативу тому, що проходить в Україні, відповіді немає.

Дещо статечніші розуміють, що не так легко побудувати демократичну Українську державу протягом року, двох, після 350 років поневолення, приниження, нищення народу. Адже й діди, батьки цих молодих людей не по своїй волі знайшлися на Вармії та Мазурах, Примор'ї, Любущині здаля від своєї отчини.

– Ми, старші українські покоління, свідомі того, що побудова демократичної цивілізованої держави не даватиметься легко, – виважено говорить шістдесятирічний пан Михайло з Ольштинського повіту. – Тим не менше нас ображає те, що в Україні надалі безкарно можна голосити сепаратистичні гасла, що немає національної ідеї, такої, як для прикладу в Польщі, що кожна передвиборна кампанія – це обітниця дати статус державної чужинецькій мові. Вистачить заглянути до книгарень, кіосків з газетами, послухати перехожан від Києва в напрямку

на схід і південь, щоб переконалися, що мова північного сусіда маєтсья краще, як державна українська.

Ті, хто до цього спричинився, хто призвів до роздору України, хто обікрав її, мають своїх нащадків-наслідників, які на замовлення обріхують, паплюжать Україну, її дочок і синів, які віддавали своє життя за самостійність, за волю Вітчизни. В Україні їх хоч відбавляй, і серед української діаспори, і серед сусідів, і північних, і західних, також немало. Безбатченки, запроданці, яничари, відкриті і приховані україноненависники... Імен у них багато, і кривд чимало чинять і ще чинитимуть Україні. Тому не слід знеохочуватись, опускати руки, падати у відчай. Нелегким бо був і є, шлях до побудови справді вільної, демократичної Української держави. А долати його слід усім українцям, також нам у Польщі.

Не так сталося, як бажалося

Наступного року мине шістдесят років від злочинної операції «Вісла», а цьогоріч минає п'ятдесят від початку організованого українського життя, тобто від виникнення Українського суспільно-культурного товариства в Польщі. Перших десять років життя на вигнанні заборонялося називати жертви операції «Вісла» українцями. Мета була відомою – суцільна асиміляція. Українці вміли тоді чинити опір. Тишком у поруйнованих хатах, які роками приводили до пристойного вигляду, навчали своїх дітей рідного слова, молитов, звичаїв, а попід вікна вечорами никали вороже наставлені сусіди, а вдень УБ, СБ, міліція, прикордонники. Духовну розраду, помимо заборони, давав лиш один на всю Польщу греко-католицький священник – у Хшанові і кілька православних станиць, які в колишній Пруссії почали діяти легально від 1948 р. Люди вистояли; чим більше влада на них тиснула, тим більше вони впиралися при своєму українстві і мали відвагу вимагати українських шкіл, церков, організованого життя української спільноти. Щойно три роки після смерті «батька народів» виникло УСКТ. Насичене агентами, сексотами, чужими й своїми донощиками, все ж таки спромоглося на зорганізування кількох десятків пунктів навчання української мови та шкіл на Вармії та Мазурах, а кількох сотень у Польщі. Відкривалися церкви, світ побачило «Наше слово», у радіостанціях зрідка почала лунати цензурована, але все ж таки українська мова, виникали художні колективи, театральні гуртки, організувалися фестивалі, оляди, концерти, ярмарки. Терор, застрахування, звинувачування у націоналізмі, судові процеси й арешти найактивніших УСКТ-івців, про що нині вже пишуть, на основі документів навіть польські історики, мали прибити українців, знеохотити їх до активності, до плекання рідної культури, до українства взагалі. Українці мали перестати існувати, українцям давали двадцять років, а потім – суцільна асиміляція. Та не так сталося, як декому бажалося. Чим більший був тиск, тим більшим ставав український опір. Зламалися, поміняли свою мову, віру, звичаї на чужинські лише найслабкіші, найбоязливіші, найвигідніші. Багатьом з них доля відомстила – українська кров заграла в їхніх нащадках, які повернулися в природне українське русло. Та далеко не всі.

– Часи були справді скрутні, – говорить асунянин Антін Старух, – але ми не здавалися, хоч іноді довелося поступатися. Чим більший був тиск на нас, тим ми ставали активнішими, якби наперекір владі. Тому так сильно розвинулося шкільництво, художня самодіяльність, набагато численніше, як тепер, розповсюджувалося «Наше слово» й календар. Не допомогли

владі сексоти, провокації ані навіть цензура. Ми долали ці перешкоди, триваючи при своєму українстві, успішно мінімалізуючи асиміляцію, хоч без втрат не обійшлося.

Надії на зміну ситуації, на краще ставлення до українців, на оживлення рідного духа серед самих українців, викликали зміни в Польщі після 1989 р., а потім Помаранчева революція 2004 р. в Україні, яка, під владою олігархів-безбачченків, до того часу тільки видавала себе за вільну, незалежну і... демократичну.

Сподівання і розчарування

Зміна устрою в Польщі, а тим самим відхід у небуття тоталітарної системи, підпорядкованої Москві на зламі вісімдесятих і дев'яностих, не одразу породила надії на цивілізованіше ставлення до національних меншин. Навіть факт, що в 1990 р. Польща офіційно визнала, що крім українців, білорусів та словаків, у країні живуть також і німці, яких до того... не могло бути, не викликав більшої довіри до нової вже влади. Поволі, поступово, відлига у ставленні до українців давалася відчувати все більше й більше. Владі, яка готувала країну до входу до Євросоюзу дуже почало залежати на тому, щоб демократична Європа побачила, як цивілізовано Польща ставиться до національних меншин. Адже було відомо, що одним з перших критеріїв, за якими оцінюється кандидата до ЄС, є ставлення до національних меншин. Тому їхали в регіони Польщі насичені меншинами, у тому в найчисельніше заселений українцями – Вармінсько-Мазурський, депутати, урядовці, члени неурядових організацій, щоб показати свою активність у вирішуванні проблем національних меншин, здобути собі їхню прихильність і декларації про те, що в Польщі до інших національностей ставляться цивілізовано, по-європейськи. Меншинні організації, в цьому й ОУП, на виріст, не заперечували. Вони бо розуміли, що завдяки польському членству в ЄС, до цієї країни прийдуть цивілізовані стандарти поведінки з національними меншинами.

– Стандарти, то прийшли, але в матеріальній сфері, помінялося небагато, – вважає ольштинянин Степан Сахрин. – Наші гуртки ОУП, художні колективи, пункти навчання ледь животіють. Обмежуючи навчання української мови, шукається ощадностей. А які ж вони можуть бути зменшивши на годину, другу навчання рідної мови? Правда, істотно змінилося ставлення поляків до нас, у цьому й, в основному, самоврядних влад регіону, міста Ольштина, теренових самоуправ. Це можна відчутти принаймні на Вармії та Мазурах.

Небезпідставно вважається, що на Вармії й Мазурах створено зразкову систему співпраці меншин з більшістю, у цьому й з владою.

– Сеймик воевідства, – говорить його голова Мирон Сич, – першим у Польщі виділив і надалі виділяє в бюджеті матеріальні засоби на реалізацію окремих проектів, здійснюваних Об'єднанням. Ми першими, і поки що єдиними в Польщі, створили на рівні воевідства комісію національних меншин, уповноважених маршалка й воеводи у справах національних меншин. Чи не найважливіший цей факт, що в стратегії розвитку регіону стверджується, яке велике значення для зростання Вармії та Мазур мають українці й інші меншини. Це нашою, українців, заслугою є те, що вармінсько-мазурський регіон чи не найактивніше співпрацює з регіонами України...

У кожному разі, один з найвіддаленіших від України польських регіонів співпрацює з Україною добрих п'ятнадцять років. Спочатку були це контакти ОУП з установами регіонів України, опісля організовані туристичні поїздки. Десять років тому тодішній ольштинський воєвода Януш Льоренц підписав порозуміння про співпрацю з Рівненською областю, яка триває по сьогоднішній день. Два роки пізніше містами-партнерами стали Ольштин і Луцьк, а ще дещо пізніше Ельблонг і Тернопіль, Кентшин і Володимир-Волинський, Гіжицько і Дубно, Венгожево і Яворів та чимало інших.

Здавалося б українцям слід виходити зі своїх ніш і без побоювань признаватися до свого походження, традицій, звичаїв, мови. Однак виявляється, більшість так і залишилася у своїх приватних українських гетто. Це показав, передусім, останній перепис населення Польщі. Хоч в 1947 р. по всій Польщі розселено понад 150 000 українців, то до українства не побояло признаватися 32 000 осіб, а на Вармії та Мазурах, тобто в регіоні, в якому за словами польської держадміністрації і самоврядних структур, живе коло 80 000 українців, до своєї національності призналося... 12 000 осіб.

– Перепис був проведений непрофесійно, – вважає Степан К. з Ольштина. – Рахівники не вмiли відізнити громадянства від національності, а коли вже хтось подавав українську національність, то записували це... олівцем.

Однак один з рахівників-поляків, який працював в околицях Гурова Ілавецького, помітив і таке, що українці, а він їх добре знав, не хотіли записуватися... українцями, бо, мовляв, «пощо хтось має знати»; «або я знаю, що ще може бути»; «нам і так добре», «то, пане, вшитко, едно»...

Подібні випадки нерідко траплялися й в Ольштині, на околицях Гіжицька, Бартошиць, Лідзбарка Вармінського, Моронґа... По всій Польщі.

– Щонайменше десять років за пізно ми побудували церкву в Моронзі, – говорить о. синкел і парох Андрій Сорока. – Багато людей поглинула вже асиміляція...

– У селі Русь жило одинадцять українських родин, – впадає у слово голова моронзької ланки ОУП Василь Надяк. – Нині ніхто з них не ходить вже до церкви, не живе українським життям. Таких родин і подібних місцевостей значно більше.

Даним, які виникають з перепису, перечать інформації про вірних Церков. У понад двадцяти греко-католицьких та перейшло десяти православних парохіях Вармії та Мазур більше втрое або й учетверо прихожан. А це ж в основному українці. Подібна ситуація й в інших регіонах держави.

Ніде однак правди діти, що значна частина українців, навіть після Помаранчевої революції, надалі не хоче виходити зі своїх «криївок», а іноді й навпаки – залазить у них щораз більше. З багатьох пунктів навчання української мови батьки забирають дітей, бо не хочуть, щоб у шкільному свідоцтві був записаний предмет: «українська мова». Інші ж бояться українського телебачення, яке може їх деконспірувати. Ще інші жаліють кількох злотих на українську газету, на квиток на концерт чи українську танцювальну забаву.

– Ви повинні гордитися тим, що ви українці, що маєте врешті свою Батьківщину, що український народ сам піднявся з колін, а не ховатися перед світом, – вважає згаданий вже поляк.

Що ж поробити, коли український синдром, якого філософія зводиться до слів: «моя хата скраю», не дозволяє на це. На щастя він вразив далеко не всіх.

«Бистри» і «Сан» – операції комуністичної польської Служби безпеки проти Левка Галя

Створення Інституту національної пам'яті (ІНП) дало змогу дослідникам найновішої історії Польщі море нового матеріалу. Сильно розрекламоване, проте в першу чергу політичне, питання т. зв. «течок» та агентів незаслужено породило уяву пересічного громадянина про цю установу, як про справжню «банку Пандори». Незаслужено, бо ІНП не є автором «течок», а головне, що течки – це лише дрібна частина документації, яку тут зберігають. Це в історії не вперше, коли винуватцем вважають посланця...

Часткою історії Польської Народної Республіки (ПНР) є й історія її українських громадян. В останньому періоді і польські, й українські історики доклали чимало зусиль, щоб вивчити та висвітлити оцю проблематику. Завдяки працям Є. Місيلي, Р. Дрозда, І. Галагіди та інших авторів починаємо віднаходити, крок за кроком, стежки своєї недавньої давнини. Ставимо щораз детальніші запитання, відкриваємо щораз нові, досі закриті двері.

Ось, наприклад, про дії комуністичної Служби безпеки (СБ) в українському середовищі знаємо відносно небагато, хоч деякі з нас добре ще пам'ятають «відвідини сумних панів». У загальному плані можна сказати, що методи праці СБ відрізнялися від тих, які стосувала її попередниця – Управління безпеки (УБ). Мета її дій, тобто знищення свідомого, справжнього українства залишилися, однак, практично незмінні до кінця існування ПНР. Найвним прикладом антиукраїнського ставлення СБ були її «операції» проти відомого діяча, одного з засновників УСКТ, великого лемка – Левка Галя.

Левко Галь (1927–1997) став об'єктом дій спецслужб уже в п'ятидесяті роки. Це не повинно дивувати, оскільки він був одним з найактивніших учасників засновницького з'їзду УСКТ, причому запам'ятався і його тодішній славно-анекдотичний виступ, в якому пропонував представникам влади «чвертку». Набагато ціннішим було висловлене ним тоді ствердження, що УСКТ у такій формі, яку отримало від влади, дозволить лише українцям «танцювати і підскакувати», відтак не забезпечить найважливіших інтересів української громади у ПНР. Наведені факти, а також активність у місцевих воловському й вроцлавському середовищах призвели до того, що в серпні 1957 р. СБ розпочала операцію «Бистри», фігурантом якої, тобто особою, яку розпрацьовувалось, став саме Лев Галь.

На якості праці «безпеки» у цьому часі заважили, без сумніву, «убецька традиція» чи пак спадщина, а також реорганізація служб. У «Плані оперативних дій» від 25 серпня 1957 р. появилися, наприклад, абсурдні звинувачення «фігуранта» Галя в участі в СС! Згодом «коліщатка» почали працювати щораз справніше. У Волові справу Галя вів спочатку офіцер СБ Альбін Залевський, восени ж 1959 р. її передано до Вроцлава. Тут в операцію «Бистри» заангажовано нових «таємних співпрацівників» (ТС). Одним з найактивніших «сексотів» був «Метек». Крім цього, «попереджувальну» розмову з Галем, без відома СБ, провели чиновники з воловського адміністративного відділення президії Повітової народної ради. Врешті, Галь

усунуто з Головного правління УСКТ. Після цих подій він вирішив на якийсь час не входити в очі СБ. Таким чином, 12 червня 1964 р. операцію «Бистри» закрито.

Однією з цікавіших та інтригуючих інформацій з цього періоду про Галя, але передовсім про невідомі досі аспекти явища т. зв. лемківського сепаратизму, є записка згаданого А. Залевського: *Być może, że „G” podobnie jak i wielu innych działaczy o tendencjach nacjonalistycznych doszedł do wniosku, że usamodzielnienie narodowe Łemków ułatwi uzyskanie pozwolenia na masowy powrót przesiedlonych w ramach akcji „W”*².

Якщо б прийняти точку зору автора цих слів, то виходило б з цього, що певна група лемківських діячів навмисне, «по-валленродськи», підкреслювала свою «лемківськість» для досягнення вищої мети, тобто згоди влади на повернення. Поки що не знаємо жодних інших документів, які на це вказували б. Ледве покликом такої позиції є зарахування представником адміністративної воевідської влади на початку сімдесятих років, близької до Л. Галя особи, яким був Василь Шост, до групи т. зв. «УСКТ-Лемко», яка нібито йшла на розрив з українством, чи справа т. зв. Історичної комісії (про що пишу далі).

Після тимчасового припинення активності в українському уескатівському середовищі, навіть попри закриття справи «Бистри», СБ надалі цікавилось життям Галя. Йому неодноразово пропонували розпочати співпрацю, на що не погодився. В записці про це з 1977 р. сказано: *Należy podkreślić, że z Galem na przestrzeni lat 1967–1976 przeprowadzono wielokrotnie rozmowy operacyjne. W latach ubiegłych podejmowano próby pozyskania wymienionego do współpracy z organami SB. Mgr inż. Gal w tym czasie podejmował wielogodzinne dyskusje z pracownikami operacyjnymi sprowadzając się do udowadniania swoich racji [...]»³.*

Наприкінці шістдесятих і початку сімдесятих років у Вроцлавському міському гуртку УСКТ після декади застою почалося виразне поживлення роботи. Між іншим, підготовлено тоді проект створення т. зв. Історичної комісії для проведення досліджень про участь лемків у Червоній армії і Польському війську в роки війни. Комісія мала теж, при нагоді збирання інформації на згадані теми, встановити чисельність і розміщення лемків у Західній Польщі та дані про їхнє ставлення до питання про повернення. До речі, ініціатором цього почину «безпека» вважала москвофільський Лемкосюз.

Друкування вже підготовленої семисторінкової анкети було зупинене СБ. Серед ініціаторів створення Комісії згадувався і Л. Галь. Подібно, його «стиль» відчутний у листах, адресованих Правлінням міського гуртка УСКТ у Вроцлаві до вищих державних органів у справі положення української громади у Польщі, хоч формально не був він до них причетний. Реакція влади на «свавілля» вроцлавських діячів була негайна й рішуча. Ціле вроцлавське УСКТ, не лише міське, але й воевідське правління розігнано. У 1976 р. появилися чергові листи, цим разом підписані Л. Галем, як прояв його «громадської участі» у дискусії про зміни у польській конституції. Коли ж до цього до західних держав «невідомі» особи передали відозву «Української гелісінкської групи у Польщі», а в Зиндранові почалося «нелегальне» будівництво пам'ятника воїнам Червоної армії, СБ пов'язала ці факти також з активністю Галя і відкрила на нього нову справу під назвою «Сан».

«План оперативних дій» у справі «Сан» було створено у березні 1977 р. Поштовхом до більш інтенсивної праці стала для вроцлавської СБ нарада, яка відбулася у жовтні цього ж

року у Варшаві, де мова йшла, м. ін., про спільні дії з ряшівською СБ, яка в цей же час відкрила справу «Помнік» на зв'язаного з Галем Т. Гоча. У записці з зустрічі писалося так: [...] *figurantów należy uznać za nieformalną grupę, o wybitnie wrogiej i prowokacyjno-inspiratorskiej działalności, podnoszącej istniejący problem rzekomego prześladowania Łemków w Polsce*⁴.

Посилення дій СБ полягало в «нейтралізації» дій фігурантів шляхом суцільних «продуманих і сміливих оперативних комбінацій» та повного розпізнання оточення фігурантів, підставлення сексотів тощо. Заплановано й зrealізовано посилку провокаційної кореспонденції до Галя на адресу підприємства, в якому тоді працював з метою його дискредитації, в його оточенні розповсюджено неправдиві чутки про співпрацю близьких до нього осіб з СБ, встановлено нагляд за дружиною Євою, скеровано під фігуранта двох «сексотів» – «Фелікса» і «Адама», врешті, скоєно таємний розшук у його помешканні.

У підсумках дотеперішних дій, СБ у січні 1979 р. писало: *Wskutek naszych działań operacyjnych przy zastosowaniu kombinacji operacyjnej poderwano autorytet Gala w miejscu pracy, co go całkowicie zneutralizowało*⁵.

У липні 1980 р. справу «Сан» остаточно закрито, причому не закінчено нагляду за Галем. Всі розпрацювання, які стосувалися українського питання на території Вроцлавського воевідства, зцілено в одну – операцію «Семко».

Додаток №1

Перелік важливіших операцій УБ і СБ в українському середовищі Долішньої Сілезії

Рік встановлення	Позначення («криптонім»)
1948	Nacjonalista
	Ciernie
	Ukrainiec
	Zielony
	U
	Wulkan
1949	Aktywni
	Młyn
	Wilki
	Mściciel
	Zwierzyniec
	Płomień
	Żar
	Imperium
1950	Wilkołaki
	Jaworzno
	Don

	OK – I – Łemko
	Baturyn – W
	Danyliw III – W
	Parowóz
	Gromada
	Rusko
	Rodzina
1951	Lisy
	Orzeł
	Agata
	Tartak
	Dunajec
	Zdrajcy 01
	Korespondent
	Emigranci
	Jar
1955	Kiczera
	Beskid
1957	Bystry
1959 [?]	Stonka
1961	Nacjonalista
	Dyr
60-i роки	Łemko
1966	Ukryty
1967	Pedagog
1974	Don
	Ortodoksi
половина 70-х років	Ortodoksi II
	Oksana
1976	Żurawie
1977	San
	Nadir
1978 [?]	Semko
1986	Modliszka

Примітки

¹ IPN Wr., 024/8043, t. 1, k. 5.

² Там же, к. 18.

³ Там же, 054/904, к. 74.

⁴ Там же, к. 71.

⁵ Там же, 024/8043, t. 2, k. 40.

Моя «співпраця» з органами безпеки

Перший раз мені довелося побувати в слідчих органах КДБ Союзного Союзу ще в 1945 р., а вже трохи пізніше, я був арештований і засуджений Військовим трибуналом у Чернівцях на десять років виправно-трудова та п'ять років позбавлення громадянських прав. Свій вирок я відбував у Норильських, особливо режимних, спецтаборах в Заполяр'ї на Далекій Півночі.

За час перебування в тюрмах і таборах мені приходилося чимало побувати на допитах, вести дискусії з різними слідчими, операми, всякими табірними начальниками з одного боку, та з багатьма в'язнями, не раз і свідомими – з другого. Треба знати, що тюремне чи табірне начальство завжди хотіло мати своїх донощиків або стукачів, як ми їх називали. Його цікавило, що там діється між в'язнями, про що вони говорять, хто і як налаштований до советської влади, які наміри мають і таке інше. Така робота завжди проводилась як в тюрмах, так і в таборах.

Після звільнення з таборів я вже не мав права вертатись в Україну, мене направили на Далекий Схід у Хабаровський край на спецпоселення, де проживало багато українців, депортованих з Галичини та й з решти регіонів України. Тепер слід би відмітити, що після всього пережитого я пройшов добрий вишкіл і практику, як поводити себе з працівниками безпеки.

Прибувши на призначене місце, а це був присілок Хор, я влаштувався на роботу на лісопильному заводі. Не пройшло може й місяць часу, як мене стали викликати в комендатуру. Допитували, хто я, звідки походжу, де мої родичі, брати, сестри і т. п. Знали, що одного брата Василя засудили румуни на десять років каторжних робіт, а другий брат, Ананій, відбував свій семирічний термін на Колимі.

Так одного разу, в лютому 1956 р., мене покликали в комендатуру у відділ КДБ. Там вже чекали на мене старший лейтенант Ісаєв і підполковник Паршуков. Як виявилось, Паршуков уже знав мене добре. Пригадав мою поведінку в таборі: як я відбував свою кару, як працював у шахті та водночас займався історією, українською літературою, англійською мовою та навіть вивчав марксизм-ленінізм. Признав з похвалою, що такого в'язня він ще не зустрічав.

Пригадував про силу й міць соціалістичного табору: Союзного Союзу, країн народної демократії та великого народу Китайської Народної Республіки. Однак, застерігав, що ми ще знаходимося в оточенні капіталістичного світу, що нам засилають різних диверсантів. Нарешті мова дійшла до нашого лісопильного заводу і спитав прямо:

– Коли б якийсь ворожий елемент підпалював наш завод, чи ви повідомили б про це нашим органам?

– Звичайно, так, – відповідаю.

– Знаємо, що ви – наша людина, – вів далі підполковник – тому ми й хотіли запропонувати вам співпрацю з нами. Ви свідомо людина, знаєте англійську мову, ви могли б відіграти важливу роль у нашій роботі. Пам'ятайте, перед вами широкий шлях у майбутнє. Про вас

я навіть розмовляв з генералом у Хабаровську. Думаю, для вас це велика честь, що наші органи вам довіряють.

– Так, безумовно – відзиваюсь.

При цій розмові Ісаєв підійшов до дверей і замкнув їх на ключ. Зробилася тиша. Чую пульс і ритм свого серця. Знаю, що зараз вибухне бомба. Паршуков, відчувши мою податливість, підсунув мені папір і велів писати. Диктує. Я пишу приблизно так:

Я, Антемійчук Теодор Теодорович, зобов'язуюсь таємно співпрацювати з радянськими органами безпеки і зустрічатись тільки зі старшим лейтенантом Ісаєвим в умовленому місці та передавати інформацію під псевдонімом...

– Вибірайте свій псевдонім, – промовив Паршуков. Я відклав ручку і сказав:

– Ні! Не буду з вами співпрацювати.

Підполковник піднявся на ноги.

– Ми вас змусимо! Тепер вже запізно відмовлятись.

– Ні, не змусите, – відповідаю.

– В такому разі ви – ворог Радянського Союзу. Ви вчилися, як вести підривну діяльність. Тепер нам ясно, чому ви вивчали марксизм-ленінізм. Ви – український націоналіст.

– Мене ваша думка мало цікавить. Я – радянський громадянин, чесно працюю, підривною діяльністю не займаюсь, на виборах голосую за кращих кандидатів і цього достатньо бути добрим громадянином цієї держави.

Кожного разу, розмова наша затягнулась аж до другої години ночі. По цій розмові я вже довший час мав спокій. Щоправда, політикою не займався. Знав, що за мною стежать зі всіх боків, зате слухав регулярно «Голос Америки» та інші російські передачі з Японії. І справді, трохи пізніше деякі мої друзі признавались мені, що Паршуков завербував їх до співпраці. Давав їм різні завдання, а також слідкував за мною. Це були С. Д. і С. Г. Історія зі С. Г. була цікава ще й тим, що він дуже переживав за свою «діяльність» і дуже хотів позбутись того Паршукова. Я вірив і взяв його на «виховання». Згодом він відмовився від доносів, але підполковник не був сліпим, він одразу догадався і став притискати С.: – Хто тебе приготував до відмови, хто навчив тебе? Ти сам до цього не прийшов.

Не знаю, як би поточилась далі справа, але в той час я вже приготував документи на виїзд до Польщі. З цього приводу мене викликали в КДБ до Хабаровська. Там питали, чому я хочу виїхати в Польщу, адже ж мені добре поводитись в Советському Союзі і таке інше. Пригадували мені: ви українець, сиділи в таборах і, мабуть, знаєте, як поляки наставлені до українців. Я далі стояв на своєму, тим більше, що в моєї жінки є рідня у Польщі. Весною 1959 р., хоч і з труднощами, нам таки вдалося виїхати в Польщу, в рамках договору про репатріацію.

Згодом я влаштувався на роботу і, як старий шахтар ще з таборів, працював на шахті «Макошови». Хоч знав я КДБ добре, але по-тихеньку думав собі: ось тепер я вже в іншій країні, а мої «діла» так і залишились у Советському Союзі. Пропрацював я, може, кілька місяців, як почали мене викликати в УБ тут, у місті Забже.

Спочатку загальне ознайомлення: звідки приїхав, за що був суджений, де мої брати, бо їм відомо, що один брат проживає в Україні, а другий – в Румунії, чи маю знайомих тут, у Польщі, і таке інше. Оскільки в Польщі теж є багато українців, мені пропонують співпра-

цю. Я, звичайно, відмовляюсь. При цій нагоді я зразу зауважив, що польські кадри безпеки, їхня тактика й розмови далеко не дорівнюють советським органам безпеки. В кожному разі переконують, що за мною слідкують не гірше, ніж у Советському Союзі.

У моєму випадку, я мав чомусь таке щастя, що той, хто дістає завдання стежити за мною, входить в якісь контакти зі мною, а вже після довшого знайомства, замість доносити органам безпеки, він нерідко переходить на мій бік і доносить мені про убеків. Таким донощиком був майстер (штигар) Т. М., який пізніше розповідав мені про свої завдання.

Найгостріший конфлікт між мною і УБ виник у нас під час приїзду державно-партійної делегації на чолі з Владиславом Гомулкою на шахту «Макошови». Я працював тоді на денній зміні. Саме тоді, третього грудня 1963 р., начальник дільниці велів мені прийти на другу зміну. Я послухав. Коли спустився в шахту, появились якісь два штигари, що пильнували мене цілий час, аж до кінця зміни. Відпрацювавши зміну, я виїхав на поверхню і дізнався, що саме тепер, коли я був у шахті, на поверхні гостювала делегація. Лише тоді я зрозумів, чому мене було переведено в другу зміну і хто мене пильнував.

Наступного дня я вже сам пішов у міліцію, пішов самому чортові в зуби і вручив комендантові (на російській мові, бо польської ще не знав) документ такого змісту:

Заявление

Разрешите сообщить, что 3.12.1963 г. нашу шахту «Макошovy» посетила партийно-правительственная делегация, в связи с чем местные партийные органы перевели меня в срочном порядке во вторую смену, то есть так, что в момент пребывания делегации я находился в шахте на работе.

Исходя из моей судимости в прошлом, считаю, что подобные меры были приняты в целях безопасности, а поэтому разрешите заявить следующее:

Убийство человека даже с любых патриотических или политических соображений не считаю подвигом, а самым позорным преступлением, недостойным имени человека. За всю мою жизнь у меня и на миг не промелькнула мысль убить брата одной и той же планеты. Не знаю, есть ли кто еще на свете, чтоб понимал так, как я понимаю это величественное слово – человек!

Очень жалею, что живу в такой свирепый век, где люди в силу звериных инстинктов или политических убеждений подозревают, преследуют и даже убивают друг друга. Верю в разум человека. Верю в будущее, когда зло и ненависть будут изглажены между людьми и развяжет этот вопрос не политика, а наука.

Да будет вам известно, что павшая на меня тень подозрения причинила мне большое сожаление, а вышеуказанный факт – для меня глубочайшее оскорбление со стороны польских властей.

Таким чином, моє перебування в таборах, про яке я не дуже укритав від свого товариства, докотилось і до начальства шахти. Повинен признатись, що працюючи на шахті, я водночас і вчився. Свого часу в 1965 р. я чинив старання поступити в Політехнічний інститут. На заочному відділі, крім вступних іспитів, інститут вимагав ще направлення від шахти.

Знову виникають труднощі. Чимало треба було провести розмов з партійними секретарями шахти. Закидали мені, що я – українець, був суджений, сидів у таборах, а в Польщі велася боротьба з бандерівцями і таких направляти в інститут?

Викладаю свої аргументи. Мене неправильно судили. Був час, що комусь приснилися німецькі літаки і за такий сон давали десять років. Так, я українець, але радянська армія визволила Польщу. В цій армії були українці, які також проливали свою кров за Польщу, а майже 300 300 віддали своє життя за ваш край. Ну і що? Хто я такий?

Після подібних дискусій і всяких їхніх нарад я таки дістав направлення, а згодом, вже в 1972 р., закінчив інститут.

Трохи раніше, в 1970 р., я вірвався з шахти і знайшов роботу в Науково-дослідному інституті електрифікації і автоматизації гірництва ЕМАТ в Катовицях. Наш інститут провадив співпрацю з подібними інститутами інших країн над розробкою нової техніки, що стосувалася в гірництві. Оскільки я знав непогано кілька іноземних мов (румунська, англійська, німецька та російська), мене прийняли у відділ закордонних зв'язків. Наш відділ займався перекладом різної технічної документації, кореспонденцією різними мовами, організацією наукових конференцій, симпозіумів, а також виїздами наших і приїздами іноземних делегацій. Крім цього, я ще часто служив перекладачем на різних консультаціях чи конференціях. Інститут великий, містився у різних інших містах Сілезії. Працювало в ньому лише інженерів, докторів понад 2000. При цьому хотів би зауважити, що більшість із них відносились до мене з винятковою прихильністю. Багато з них знали, що я – українець, що побував у Заполяр'ї і, мабуть, це притягувало їх до мене. Навіть головний директор д-р інж. Войцех Галота цікавився таборами, а я розповідав йому і про поляків.

Час проходить. Назрівають події «Солідарності» і несподівано настає воєнне становище. Мене викликають у воевідську міліцію в Катовицях і не те, що пропонують, але змушують до співпраці зі Службою безпеки. Мені накладають завдання уважно стежити за спеціалістами, що виїжджають за кордон, також за іноземцями, що приїжджають, хто вони і негайно подавати їх прізвища якомусь поручникові Лацяку. Адже ж держава в небезпеці, тому й органи повинні знайти всіх, хто приїжджає, з якою метою, тим більше, що я буваю на консультаціях, знаю тематику, про що ведуться розмови і т. ін. Я рішуче відмовляюсь.

Наступного разу викликають до коменданта воевідської міліції. Ведуться розмови і натиск на співпрацю. Я категорично відмовляюсь. Мені відверто заявляють, що звільнять з роботи. Я відповідаю, що буду захищатись. Буду звертатися за допомогою до радянських властей, а, може, й далі.

Після довгих суперечок мені дають підписати документ про таємність нашої розмови. Я відкидаю.

– Я не просив вас про такі розмови та й не звик носити якісь таємниці.

Я – людина відверта. Ах і розізлило це моїх співбесідників, а було їх два в цивільному одязі.

– То ви нашим органам не довіряєте?

– Ні, не довіряю. Звідки я знаю ось такого пана Лацяка? А, може, він цілком слабодушний і все, про що тут говоримо, завтра винесе назовні. Чи гарантуєте мені, що хтось мене не вдарить каменем по голові за нашу співпрацю? Так, я міг би співпрацювати, як би знав вас ще з дитинства, що ви люди надійні і пройшли всякі випробування.

Бачив по них, що таких розмов вони, мабуть, ще не чули. Врешті-решт кажу: дайте ту вашу записку про таємність, підпишу. І підписав. Знав, що не випустять. Не знаю, що сталося, але мене з праці не звільнили. І донині задумуюся, чи не рішилися, чи, все ж таки, захистила мене дирекція.

Так ось, пишучи ці рядки про свою співпрацю, вже чую голоси моїх читачів, мов, добре тобі писати про свою відвагу, але хто знає про це? Хто чув і слухав твою розмову? І цілком вірно. Адже кожний міг би собі написати в такому дусі. Тому і я над цим задумувався. На-

писати правду – навряд чи тобі повірять, а не писати – так і ніхто не буде знати, що і як діялось в органах придушення комуністичного режиму. Та не розчаруйтеся. Погляньмо, що говорять документи наших гнобителів, тих же органів безпеки.

Кілька років тому я звернувся до Інституту національної пам'яті в Польщі про доступ до моїх документів, котрі я не раз бачив у моїх слідчих тут, у Польщі. Можна собі уявити, яка радість огорнула мене, коли дістав повідомлення про свої документи. Мені не тільки показали їх, а й зробили копію тих всяких рапортів, допитів та доносів і вручили мені ще й з посвідкою, в якій говориться, що Теодор Антемійчук є покривдженим в розумінні статті 6. Ustawy (Dz. U. Nr 155, poz. 1016, 1999 r., Nr 38, poz. 360 oraz z 2000 r. Nr 48, poz. 553).

Виявляється, як тільки я приїхав у Польщу, воевідська міліція в Катовицях зараз же вислала постанову і план дій до міліції в Забжу „rozpracować figuranta”, бо дуже небезпечний.

Служба безпеки в Забжу діяла і час від часу вислала секретні службові нотатки до Катовиць, в яких писала про свою діяльність. Подаю лише кілька фрагментів з тих нотаток.

[...] W procesie rozpracowywania go na terenie Związku Radzieckiego ustalono, że prowadzi szeroką korespondencję z wrogo nastawionymi do radzieckiej władzy OUN-owcami, którzy również byli represjonowani przez organa radzieckie. W lutym 1956 roku Antemijczuk był pozyskiwany przez służbę bezpieczeństwa ZSRR na agenta, ale odmówił współpracy, motywując to tym, że chce żyć poza wszelką polityką [...].

[...] We wrześniu 1960 r. przeprowadzono rozmowę profilaktyczną z wym. T. Antemijczukiem, w trakcie której dążono również w kierunku ewentualnego pozyskania go do współpracy. Z rozmowy tej wyciągnięto wnioski, że na współpracę nie pójdzie [...].

[...] W miejscu zamieszkania figurant uchodzi za człowieka spokojnego i inteligentnego, za skrytego w sobie, który potrafi wywierać wpływ na ludzi, z którymi ma jakąś styczność [...].

[...] W dalszej rozmowie ob. [...] powiedział, że Antemijczuk nadal otrzymuje zażyłe stosunki z sąsiadką ob. [...], której on udzielał lekcje języka angielskiego, a ona jemu udziela lekcji języka niemieckiego [...]. Pod koniec rozmowy zwróciłem się do ob. [...] z prośbą, aby w dalszym ciągu miał zwróconą uwagę na Antemijczuka w miejscu zamieszkania. Przyrzekł, że postara się zrobić wszystko, co będzie w jego mocy, ponieważ człowiek ten jest dla niego również ciekawy, jest bardzo tajemniczy. Dodał, że w razie gdyby zaobserwował coś nadzwyczaj ciekawego, to natychmiast mnie o tym zawiadomi.

Sporządził:

St. of. oper. St. Bezp.

J. Szluczyk por.

Зараз у нас багато говориться про люстрацію. Я часто задаю собі питання: чому більшість людей, а особливо політиків, почавши від Т. Мазовецького, Л. Валенси, А. Міхніка, Б. Геремека та інших, не хочуть люстрації? Адже ж, хто не йшов на співпрацю, про це безпека підкреслювала спеціально. Чого їм боятись? Я, наприклад, хотів би такої люстрації. Мої документи, а їх назбиралось понад сто сторінок, я готовий всім зацікавленим показати. Я не маю що укривати. Навпаки, я ще й пишаюсь тим, що залишиться пам'ятка бодай для моїх онуків, котрі будуть колись згадувати свого діда і той варварський комуністичний режим.

Знаю, що не кожний міг собі дозволити подібну розмову з працівниками УБ. Не кожний пройшов відповідну школу. Людині треба було ризикувати. Тому передбачав, що завжди можу опинитись назад у шахті. Знаю це ще й по моїх друзях-поляках.

Згадаю лише mgr. інж. Р. С., в якого під час воєнного становища знайшли якісь антидержавні анекдоти – і ось вам уже шантаж до співпраці з убеками. Скільки неспокою зазнав мій приятель, поки не звірився мені і про все розповів. Пізніше зірвав всі відношення з ними. Інший – mgr інж. Г. М., котрого зустрів якраз в дорозі до воевідської міліції в Катовицях.

Знав мене добре і зі своїм горем звернувся за порадою. Не раз дякував мені за підтримку в критичній хвилині.

Звідси й моє припущення, що майже кожна пересічна людина, а особливо та, що на якійсь посаді, не завжди могла витримати натиск і погрози. Ви лише входите до будинку, як вас водять по коридорах, а двері вже зачиняються і не знаєте, чи звідси повернетесь. Попробуйте ставити опір. Тому й згадую тих, що не тратили сумління і знаходили в собі мужність сказати «ні!».

Часом зустрічаю свого начальника, що на шахті переводив мене в іншу зміну. Питаю, чи пам'ятає той факт, що мав місце ще в 1963 р. Думає, червоніє і відповідає – ні. Розумію його слабкість і з цього не роблю жодної проблеми. Поряд з тими, що охоче йшли на співпрацю, думаю, що й багато було таких, що не хотіли б доносити, але не мали відваги чи аргументів до відмови. Тепер, мабуть, краще можна зрозуміти, чому наші політики, що виростили в тепличних умовах, не хочуть люстрації.

Якщо сьогодні говоримо про донощиків, то, на мою думку, це слушно. Суспільство повинно очиститись від цього бруду так, як це інші вчинили, але в першу чергу треба брати за барки не тих, що доносили, а тих, що змушували до брудної роботи, до ворожнечі, до підозріння, до калічення суспільства. Хто заганяв нас у це багно?

Накінець ще варто задуматись, як це так вийшло, що я, українець, не якийсь там заслужений польський комбатант, дістав доступ до найсекретніших документів Служби безпеки. І знову питаю себе, коли подібний інститут появиться в Україні і сотні тисяч репресованих громадян зможуть заглянути у свої документи, щоб осудити тоталітарну систему і своїх мучителів? Коли?...

ПЕТРО ШАФРАН

Лемківське питання сьогодні

Протягом останнього півстоліття, а особливо двадцятиріччя як в історіографії, так у засобах масової інформації у Польщі з-посеред українських етнографічних груп найбільшої популярності досягли лемки. Рідко чути про гуцулів, ще рідше про бойків. Зацікавлення лемками набрало суто політичного значення. Щораз частіше поширюється думка про окремий лемківський народ, проголошувана не великою кількістю осіб, які хочуть бути першими з-поміж тих, хто черпає із здобутків демократії, котра необачно може привести до анархії. З другого боку, мало було пояснень забутих сторінок історії Лемківщини, щоби применшувати шкідливі внутрішні роздори.

Тепер усім лемкам вже стало зрозуміло, що наші політичні стежки щораз більше розходяться в протилежних напрямках. Чому сьогодні в XXI ст., коли вже вільно можемо розвивати свою прадідівську культуру, парадоксально в наше суспільно-культурно-політично-релігійне життя вкрадається дух суперечок, розколів, мало того – ворожнечі?!

Щоб відповісти на це запитання, нам обов'язково треба ознайомитись з історією виникнення наших лемківських організацій та їх взаєминами, а також пам'ятати про впливи ворожих нам сил.

У минулому були спроби творення лемківських республік, відокремлених від України, однак нічого з цього не вийшло, хоч всі лемки проживали на рідній Лемківщині. У 1934 р. створено Апостольську Адміністрацію Лемківщини, ворожо наставлену до всього що українське. Вона принесла багато зла не тільки лемкам. В Америці повстав Лемко-Союз, котрий гуртував русинів з Галичини. Досягнуто немалих успіхів у культурній діяльності, видавництві «Карпаторусских календарів» і газети «Карпатска Русь» та різних книжок, в яких часто вихвалявся Советський Союз. Створено велику базу потрібних для цього будинків з церквою в Лемко-парку, але все пропало, бо правителі (керівники) не бачили Львова, Києва, тільки Москву і, як вони називали, Велику Русь.

У травні 1934 р. на з'їзді п'ятидесятиліття Лемко-Союзу в США і Канаді під гаслом: «Слава 50-ой рочниці Лемко-Союза» схвалили постанову переселити лемків з їх рідних земель в Советський Союз – на далекий Сибір. Це діялося в час великого голодомору в Україні¹, але на це не погодився уряд Польщі.

З початком тридцятих років ХХ ст. за підтримкою Лемко-Союзу зі США і місцевих русофілів створено в Криниці протиукраїнську лемківську організацію – Лемко-Союз. Польська влада з лідерами ЛС: Д. Вислоцьким і М. Трохановським та іншими замінили руську (українську) мову в початкових школах на «лемківській язык», щоби за чотири роки його зліквідувати. Лемківські діти могли вчитися тільки „języka polskiego”.

Від 1939/1940 шкільного року українське шкільництво почало відроджуватися. Всі школи Лемківщини стали рідними українськими. Завдяки проф. Володимиру Кубійовичеві – голові Центрального УДК в Кракові, в повітах покликано шкільних інспекторів, а в місті Криниця створено Українську вчительську семінарію, яка підготовляла кадри українських учителів. У ній навчалася близько півтисячі дівчат і хлопців, майбутніх учителів початкових шкіл і дитсадків. Почали діяти художні колективи, драмгуртки, хори, різні сільські організації. Національне і культурно-освітнє життя стало розвиватися, а Лемко-Союз закінчив свою діяльність і вже у Польщі ніколи не відродився.

У 1945–1947 рр. лемків вигнано з їх рідних Карпат і розметано від Одри до Дону (слова пісні С. Криницького).

Після 1956 р. лемки активно включилися в організування та діяльність Українського суспільно-культурного товариства. На першому з'їзді головою Президії УСКТ вибрано лемка Степана Макуха. Найбільш активні діячі були у Вроцлавському і Зеленогірсько-Гожівському воєвідствах. До них можна зачислити: Михайла Ковальського, Левка Галя, Василя Шоста, яких до кінця життя не заглушив комуністичний режим. Також активними українськими діячами з Лемківщини були: Ю. Саноцька, І. Чергоняк, С. Ванца, Я. Полянський, П. Гіжа, М. Трухан, П. Стефанівський, Ф. Гоч, С. Мадзелян, І. Фуджак, М. Донський, М. Дзвінка та багато інших. Перед війною національну свідомість лемків своїми діями підносили: В. Хиляк, Л. Гец, Б.-І. Антонич, В. Кубійович, Ю. Тарнович, П. Сороканич, О. Гіжа, С. Батюк та інші; після війни, зокрема сьогодні: Г. Пецух, В. Мокрий, Р. Жерелик, І. Співак, П. Пиртей, І. Шер-

ба, Г. Щерба, Я. Мокляк, О. Співак, С. Галь, О. Чабан, І. Красовський, М. Дзіндзьо, В. Хомик, І. Головчак, В. Барна, С. Возняк, В. Ковальчик, А. Ядловський, православний владика Адам, директор ХАТ о. Маріан Бендза та багато, багато інших.

Після десятилітнього вигнання маленька частина лемків повернулася в рідні гори, але не змогла відродитися ні національно, ні духовно. Забрало рідної школи, Греко-Католицької церкви та всіх загарбаних по 1947 р. засобів до життя. Все треба було розпочинати від нуля. Помаленьку лемки почали організовуватися, найперше при Православній церкві, пізніше в гуртках УСКТ, відтак при Греко-Католицькій церкві. Творили художні колективи: П. Стефанівський організував ансамбль пісні і танцю в Білянці, Теодор Гоч, інструктор УСКТ – колективи в Зиндранові і сусідніх селах, в Новиці утворили театр з *Лемківським весіллям*. На початку сімдесятих років минулого століття на Лемківщині створено мережу гуртків Українського суспільно-культурного товариства та утворено повітові правління в Горлицях і Сяноці. У Ганчові було створено дитячий, а пізніше молодіжний колектив «Іскорки», ведений Т. Шафран. Зорганізовано перший великий ансамбль пісні і танцю «Лемковина» під керівництвом музичного інструктора УСКТ Ярослава Трохановського, який започаткував «Лемківську ватру» в горах. Перша відбулася у 1983 р. на пограниччі сіл Чарна – Устя (Руське). Чергові проходили в Ганчові й Бортному.

Коли в 1989 р. захід набрав великого розміру, в той час активний тодішній захисник лемків – Єжи Гарасимович у листі, який надрукувала «Газета краковська», написав:

[...] Przed wojną prowadzona była polonizacja Łemków, tak sarno jak teraz na naszych terenach w Polsce ukrainizacja, co jest pewnym paradoksem. Uważam za zdrajców Narodu Łemkowskiego, tych jego wykształconych synów, którzy raptem poczuli się Ukraińcami. Tak samo jak tych, z których usiłowano stworzyć przed wojną jakąś wymagowaną „szlachtę polską”. Zagrodową. Tymczasem Łemkowie są odrębnym Narodem z własną mową, własną wspaniałą sztuką ikon, z własnymi poetami. Uważam, że tak samo jak Polacy na Litwie, Łemkowie powinni dążyć u nas do swego Niezależnego Łemkowskiego Rejonu. Powinny to być, moim skromnym zdaniem, południowe tereny byłego powiatu gorlickiego. Łemkowie powinni mieć swoją władzę, swoje narodowe symbole, swój złoty sztandar z czerwonym prawosławnym Krzyżem. [...] Czemu to Łemkowie mieli pokutować i być tak srogo karani za bestialstwa UPA? UPA to Ukraińcy. – Łemkowie, to Łemkowie. Dlaczego barbarzyństwo UPA spowodowało wysiedlenie Łemków? [...] Główna masa Łemków, na tym terenie nie poparła UPA, nie poparła ukraińskich nacjonalistów. Przypadki odszczepieńców nie świadczą o niczym. Chcę mocno zaakcentować i podkreślić: Łemkowie, nie jest to żadna grupa etniczna, jest to po prostu Naród taki jak Słowacy, Baskowie czy Szkoci. Że jest w mowie podobny do ukraińskiego? To przede wszystkim „zasługa” Cerkwi greckokatolickiej, poza tym Czesi i Słowacy też są podobni w mowie i co z tego.

Czesi to Czesi. Słowacy to Słowacy. Łemkowie to Łemkowie. Sprawa prasy. Wychodzące w Stanach Zjednoczonych łemkowskie pismo jest całkowicie sterowane przez ukraiński szowinizm, podobnie jak „Nasze Słowo” w Polsce. Zauważyłem też, że Łemkowie, którzy mają wyższe studia chcą z fanfarami wyjść w wielki świat, stają się bardziej Ukraińcami niż Ukraińcy na Ukrainie. Ich Matka Łemkowszczyzna przestaje dla nich istnieć. Uważam, że to są wyrodki Łemkowskiego Narodu. Naród Łemkowski nie jest gromadą pastuchów jak to się wydaje jego niektórym synom wykształconym zresztą w polskich uczelniach i na koszt polskiego państwa. Ci wyrodni synowie stają się ni z tego ni z owego zażartymi, Ukraińcami, uważając zapewne, że jest to coś lepszego, coś co ich nobilituje. Tych zdrajców nie interesuje już własny karpacki rodzinny pejzaż z jego utalentowanym łemkowskim ludem. Zdają się być Ukraińcami bardziej niż prawdziwi Ukraińcy. Są spadkobiercami znanych dywizji idących u nogi swego Niemieckiego pana – dywizji SS „Nachtigall” i SS „Galizien”, znanych ze swego bestialstwa i zezwierzęcenia wobec bezbronnej polskiej ludności. Łemkowie nie mają z tym nic wspólnego [...]. Według mnie powinna zaistnieć raczej „Samostijna Łemkowyna” z dwiema chorągiewkami na Własnym domu – polską i łemkowską. Właśnie łemkowską, złotą z czerwonym prawosławnym Krzyżem.

Powinna też powstać partia czy stowarzyszenie Łemków z własną gazetą czy tygodnikiem, który będzie mówił pełnym głosem wszystko to, co chce powiedzieć Jerzy Harasymowicz².

Таке замкнення в собі, ще навіть сьогодні, характерне для Стоваришыня лемків і то від самого початку його створення. Його лідери не допускають до себе лемків-іншодумців. На їхній другий Конгрес у Криниці (22–23 V 1993) ведучий СЛ Андрій Копча не впустив на обрання наукового працівника Ягайлонського університету д-ра Ярослава Мокляка³, а минулого року на «Бенале лемківської культури» – Ярослава Чухту, редактора Лемківської радіопередачі «Кермеш», мовляв – они не наши, лем українці.

Щоби також лемкам перешкодити в їх відродженні спільно з українцями, Е. Прус («експерт» в українських питаннях, співробітник Служби безпеки, а від 1989 р. УОД⁴), у березні 1985 р. опрацював секретну експертизу (на замовлення тодішньої номенклатурної адміністраційної влади Народної Польщі) п. з. *Ludność ukraińska w Polsce – przeszłość i terażniejszość*⁶ (zareєстрована в секретній канцелярії під № 128a/5). У третій частині експертизи він закликає уряд Польщі сполонізувати українців і подає, якими методами:

Łemkowie też są skazani na „wymarodowanie”. Proces ten niewątpliwie przyspiesza ich rozproszenie. Zachodzi tylko pytanie: kim mają się stać – Polakami czy Ukraińcami? Którą substancję narodową powiększą: polską czy ukraińską?

Powtarzam: Łemkowie nie są Ukraińcami, a takimi mogą się stać (i stają się w coraz większym stopniu), jeśli władze polskie temu procesowi nie przeszkodzą, jeśli nie zadziałają w kierunku reaktywowania pisma „Łemko”, które przed wojną wychodziło w Krynicy i skutecznie broniło Łemków przed ukrainizacją. Obecnie, niestety, od 1956 roku sprawę wzięło w swoje ręce USKT, a „Nasze Słowo” posiada wkładkę „Łemkowskie Słowo” – zmusza Łemków do czytania tego tygodnika, co też działa w kierunku ich ukrainizacji. Powiem wprost: w naszym interesie narodowym jest oderwanie Łemków i Bojków od Ukraińców – a jest ich nie tak mało, trzy czwarte ludności ukraińsko-ruskiej, ponad 150 tysięcy. Gra jest warta zachodu, Łemkowie w zasadzie byli Polsce lojalni, nie zniewolili ich do reszty nacjonalizm ukraiński – ale może zniewolili w jakiejś mierze, jeśli Łemkowie staną się Ukraińcami. A nam przecież chodzi, żeby zostali „sobą”, po prostu Łemkami poddanymi dominacji kultury polskiej – co stopniowo przywiedzie ich wreszcie do polskości [...].

Незадовго мрії Пруса почали сповнюватися. У Лігниці 4 березня 1989 р. на установчих зборах створено лемківську організацію під польськомовною назвою: Стоваришыня лемків, яку дуже скоро, бо вже 7 квітня 1989 р. зареєстрував Лігницький суд у кінцевій фазі тоталітарно-комуністичного уряду Народної Польщі. Так почалося відокремлення лемків від українського народу.

Стоваришыня лемків належить до творців четвертого руського народу (по росіянах, білорусах і українцях), яке вступило на дорогу загибелі. Це короткозора політика лідерів, яким здається, що збудують свою державу з русинів-лемків, які живуть в Україні, Словаччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Боснії і Герцеговині, США і Канаді, але без власної території і розсіяних по цілому світі. Тоді Володимир Кочерга написав вірш:

Роз'єднання лемків

Пане професор Магочи,
чом так дивны вашы очы?
Видят долю нашого народу
з так далекого Заходу.
Чым вы были і де были?

Чом товди нас не боронили?
як нас невинно карали
і в сорок семим выганяли? [...]

Діянням СЛ почали сприяти не тільки представники держадміністрації, але також і декотрі наукові працівники ЯУ і ПАЗ (Polska Akademia Umiejętności) (А. Земба, Е. Міхна, Е. Прус, Е. Трайдос). Найбільше в творенні нового карпаторуського народу заангажувався керівник україністичних студій університету в Торонто П. Р. Магочі (з походження маляр, агент СБ в Чехословаччині⁶). Він організував конференції про лемків в Межилабірцях, Пряшеві⁷, Гонолюлю на Гаваях – 28 листопада 1988 р.⁸, Герогейт – Англія, 21–26 липня 1990 р.⁹ Чергові конференції відбувалися в Польщі, Україні (Закарпаття), Чехословаччині¹⁰, Угорщині, Югославії. На всіх цих конференціях Магочі читав ту ж саму доповідь – «Хто ми русини» – і відповідав: «карпаторуси». Він виразно стверджував, що треба створити окремих четвертий слов'янський народ – карпаторуський. Зараз він очолює Світову раду русинів від VIII Конгресу, що відбувся 23–25 травня 2005 р. у Криниці.

У 1990 р. створено антиукраїнські організації «Русинску оброду» в Словаччині і «Общество карпатских русинів» на Закарпатті, а в 1993 р. проголошено, що у Братиславі відбулася прес-конференція міністра дипломатії – Тібора Ондика (громадянин Словаччини) та міністра культури й економіки – Юрія Демнича¹¹ з «Временного правительства Подкарпатской Руси», прем'єром якого мав бути Іван Туряниця¹² (тоді ще непроголошений) та майбутній аташе Міністерства закордонних справ Володимир Могорита. До керівництва цього уряду зараховано ще о. Дмитрія Сидора з Української Православної церкви Московського патріархату, який з Туряницею є найбільшим захисником політичного русинства на Закарпатті¹³. Він видає православний журнал «Християнська родина», майже в цілості російськомовний, в якому лише деякі статті написані українською мовою, як: *Світовий конгрес лемків*¹⁴, коли автори хочуть, щоби їх писання зрозуміли всі, не тільки вони самі.

Ця справа була дуже давно наголошувана на різних наукових конференціях і конгресах. Навіть польська впливова газета «Жечпосполіта» в 1995 р. написала: Wyobraźmy sobie, że któregoś dnia kilku górali z Zakopanego wyjeżdża do Bratysławy, gdzie organizują konferencję prasową, ogłaszają oderwanie Podhala od Polski i proklamują powstanie rządu emigracyjnego Republiki Podhalańskiej. Następnego dnia, jak gdyby niby nic, wracają spokojnie do Zakopanego i dalej, bez przeszkód ze strony policji czy prokuratury, prowadzą działalność separatystyczną. Powie ktoś, że to fantazja. A jednak coś takiego zdarzyło się niedawno na graniczącym z Polską Zakarpaciu¹⁵.

З того часу під патронатом СЛ у Польщі створено малі групки різного виду стоваришнь (їх можна назвати «товариствами взаємної адорації»), які в більшості не знають до кого і до чого спрямовують їхні опікуни. Голови цих організацій – Вера Сандович – «Стоваришья Рутеніка» в Варшаві, Павло Стефановський – «ГКЛ-Господар» в Білянці, Богдан Гамбаль – «Стоваришья Руска бурса» в Горлицях, Ярослав Трохановський – ансамбль «Лемковина» в Білянці, «Музейне товариство лемківской культури» в Зиндранові, Юрій Старинський – ансамбль «Кычера» в Лігніці, Андрій Тутко – «Стоваришья любителей лемківской культуры» в Стшельцах Краенських, Андрій Копча – «Стоваришья лемків» в Лігніці – підписали й підтвердили печатками написаний лист до міністра ВСіА Ришарда Каліша в справі Стефана Гладика. В четвертому пункті цього листа написано:

Nasze stanowisko nieaprobujące kandydatury Stefana Hładyka do Komisji ma szczególnie istotną dla naszego poczucia Tożsamości przyczynę. Pan Hładyk jako Prezes Zjednoczenia Łemków jest wyrazicielem takiej kategorii tożsamościowej, która nie spełnia kryteriów definicyjnych mniejszości etnicznej, jaką są Łemkowie zgodnie z zapisem w Ustawie z dnia 6 stycznia 2003 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, art. 2. ust. 3, p. 4, 6, ust. 4, p. 2. Natomiast kwalifikuje się jako realizacja zapisu z Ustawy, art. 2, ust. 1, p. 4, 6; ust. 2, p. 8. Potwierdzeniem tego określenia tożsamościowego są m. in. zapisy w Statucie Zjednoczenia Łemków, informacje zawarte na oficjalnej stronie internetowej ZŁ, liczne wypowiedzi publiczne (prasowe, telewizyjne, radiowe [przykładowy załącznik]) przedstawicieli ZŁ, w tym Pana Stefana Hładyka osobiście, sposób ideologicznego obramowania takich imprez jak np. Łemkowska Watra w Zdyni (patronat Prezydenta Ukrainy, finansowe wsparcie przez państwo zewnętrzne).

Цей лист ставить вимоги не визнавати лемками тих лемків, котрі визнають себе українцями. Насувається запитання: чому Стоваришшя лемків самовільно надає собі право до всіх лемків, навіть тих, котрих вважає своїми ворогами?

Дотепер у своїх видавництвах («Бесіда», «Загорода», «Лемко») лем-лемківські організації в подібний спосіб виступали. Очевидно, передувала в цьому «Бесіда», бо в кожному номері щось подібне знайдемо, хоча б з листа П. Р. Магочого до «Бесіди»: [...] *Гнеска каждая держава, в якій живють Русини має інституції вижшого школьства, котры занимаут ся в головній мірі русиньскым языком, культуром і історийом. В Югославії є то Катедра руского языка и литературы на Університеті в Новым Саді, на Уграх Катедра української і русинської філології Педагогічного інституту ім. Бешишеві в Ниредьгазі, на Словації Русиньске одділіня Інституту народностных штудій в Пряшові. Аж і Україна має Інститут Карпатознавства на Університеті в Ужгороді. Лем Польща не ма інституції університетского рівня, де была бы досліджувана і вчена лемківська проблематика. [...] Лемківська громадскіст репрезентувана через Стоваришшя Лемків повинна поставити собі за єдну зо своїх цілі і основных жадань під адресом польского уряду покликания Катедры Лемкознавства на wybranым Університеті. Правдоподобні Ягайлоньскій Університет был бы найліпшым місцьом на таку катедру, бо тот навчальний заклад має великий междженародний престіж і має тіж спеціалістів в ділі лемківского языка, літературы, громадскости. Чом Стоваришшя Лемків не сконтактує ся з тьма вченима в цілі опрацуваня пляну студій і функціонуваня університетской Катедры Лемкознавства, а потім не зачне старань в польским Міністерстві Едукації о відповідні фондушы. [...] Павел Роберт Магочій Професор Тороньского Університету.*

Під листом дописано: *Шановний Пане Професоре, Дякуєме за лист з далекой Канады, дякуєме і за Ваши стараня (не од днес) помочы Лемкам жыти по чловечому. [...] Вірime што Ваш лист причынит ся до мобілізації діянь Стоваришшяців (зрезилнуваных уж дакус неповоджынями). Така моральна підтримка все є нам потрібна. Дякуєме – Редактор¹⁶.*

Незадовго щоденник «Жечпосполіта» інформує, що Педагогічна академія в Кракові з жовтня 2002 р. поширить студії російської філології з русинсько-лемківською мовою (filologii rosyjskiej z językiem rusińsko-łemkowskim)¹⁷, „Magister Łemko”¹⁸, «Бесіда»¹⁹, „Gazeta Wyborcza” пишуть: *Są jeszcze miejsca na studiach – i to darmowych (filologia rosyjska z językiem rusińsko-łemkowskim)*²⁰.

У розмові з Андрієм Копчею Ванда Ямруз запитала: *Jak to z wami jest? Łemkowie to grupa etniczna czy mniejszość narodowa?*: Ведучий СЛ відповів: *Zresztą niektórzy Łemkowie uważają*

się za Ukraińców. Moim zdaniem to śmieszne, że jesteście Lemkami – Ukraińcami. Uważam, że jest się jednym albo drugim²¹.

Подібні висловлювання можна було почути 3 червня 2000 р. в часі «Бенале русинської-лемківської культури» в Криниці на «науковій» конференції, в якій доповідали д-р Олена Дучь-Файфер (Польща), Федор Віцо – заступник голови «Русинської оброди» (Словаччина), Петро Когут (Львів, Україна), о. Дмитрій Сидор – декан УПЦ МП (Закарпаття, Україна) і Тібор Попович (Угорщина)²². Коли Ф. Віцо назвав русинів-українців Словаччини «гибридом», всі з президії голосно оплесками zareагували. «Газета краковська» (15–16 VII 2000) написала:

Ł jak Łemkowie. Z Krynicy rozjechało się po Polsce 27 kwalifikowanych nauczycieli języka łemkowskiego. [...] Kursokonferencję „Nauczanie języka łemkowskiego – problemy metodyczne i praktyka” zorganizowało pod Górą Parkową Stowarzyszenie Łemków z Legnicy. Ta organizacja, w przeciwieństwie do proukraińskiego Zjednoczenia Łemków z Gorlic, stoi mocno na pozycjach, – Łemkowie to oddzielna nacja, nasi bracia nie żyją na Ukrainie, lecz po drugiej stronie Karpat – mówią twardo działacze Stowarzyszenia. [...] Pełny przekrój wieku; są studentki wyższych szkół pedagogicznych, są starsze panie i dziewięciu brodatych, na czarno ubranych mężczyzn. – To księża grekokatolicy [греко-католицьких отців не було! – П. Ш.] i prawosławni – szepce „Kraakowskiej” do ucha Monika Worhacz. Siedzę obok najprawdziwszej popadii! Moja sąsiadka jest żoną księdza prawosławnego z Legnicy. [...] Henryk Szewczyk²³.

Об'єднання лемків багато зусиль присвятило відвоюванню втраченого майна після акції «Вісла», поверненню метрикального родоводу Никифорові Дровняку, відновленню знижених давніх лемківських цвинтарів, створення лемківських радіопередач, поставленню пам'яткових дощок з погруддям Никифора на фронтних стінах церкви та Музею Никифора в Криниці. Доповнено напис рідною мовою на надгробному пам'ятнику Никифора.

Завдяки семирічним старанням ОЛ, 23 березня 2003 р. суд в Мушині повернув метрикальний родовід славному лемкові-малюру – самоуку Епіфанію Дровняку. У Флоринці урочисто перепоховано тлінні останки з могил колишніх жителів села, котрих річка Мостиша вимивала протягом кількох років зі старого цвинтаря. Дванадцятого липня 2003 р. відбулося урочисте посвячення пам'ятної бронзової таблиці – погруддя Епіфанія Дровняка Никифора на стіні його Музею-вілли «Романівка» в Криниці, яку понад вісім років адміністраційна влада не дозволяла вставити при вході до музею і вимагала судового рішення.

Таблицю посвятив о. митрат І. Піпка з кількома греко-католицькими священиками в присутності представників влади: А. Басяги – МВСіА, Е. Бодзьонного – бургомістр Криниці, А. Орхеля – заступник бургомистра Горлиць і згромаджені публіки, а відкривали її С. Гладик (голова ОЛ) і В. Кавйорський (директор музею в Новому Санчі)²⁴. Зі сторони Стоваришн्या лемків не було жодного представника. «Газета краківська» написала:

Epifan w „Romanówce” Krynica Zdrój. Święto Łemków. W sobotę po południu na ścianie „Romanówki” została odsłonięta pamiątkowa tablica ku czci Epifana Drowniaka, który jako Nikifor, genialny malarz prymitywista znany jest na całym świecie. W tej zrekonstruowanej drewnianej willi mieści się muzeum noszące imię artysty. [...] Zadowolony z porozumienia jest dyrektor Sądeckiego Muzeum Waclaw Kawiorski. – Sąd w Muszynie wydał postanowienie uchylające metrykę z 1962 r., która była ustalona, czyli na pewno niewłaściwa. Mamy więc obecnie stan prawny sprzed roku 1962. Dzięki temu mogliśmy dzisiaj tutaj odsłonić tablicę. 10 października br., w 35. rocznicę śmierci Nikifora, tu, w muzeum organizujemy uroczyste spotkanie, aby porozmawiać o wielkim artyście, spróbować odpowiedzieć na pytanie, kim był Nikifor? Do tej pory badacze polscy i łemkowscy, szli swoimi ścieżkami. Z jednej i drugiej strony panowała ogromna nieufność. Wierzę, że teraz dojdzie do wspólnych rozmów, ustaleń, że zacieśniają się nasze kontakty, bo przecież to nie sąd

rozstrzygnął, jaki jest dorobek Nikifora. To jego malarstwo, wizja świata i niezwykle życie zdecydowało, że znany jest na całym świecie. „Romanówka” jest bardzo chętnie odwiedzana. Pamiątki po Nikiforze ogląda rocznie ok. 20 tys. gości z kraju i z zagranicy. Niedawno otrzymaliśmy propozycje zorganizowania Wystawy w Ameryce Południowej i w Belgii (Piotr Gryźlak)²⁵.

Довгі роки ОЛ робило заходи поставлення пам'ятника Н. Дровняку в Криниці. В той час Стоваришнина лемків стояло збоку, не сприяло ОЛ в цих стараннях, а часом було противне діям ОЛ (найбільшої і найактивнішої лемківської організації), витратило сили на антиукраїнську пропаганду, ведену у своєму пресовому органі – двомісячнику «Бесіда», дотованим Міністерством культури і мистецтва від початку випуску. Майже в кожному номері «Бесіди» є щось проти лемків-українців. Пригадаю лише кілька:

– Кед ОЛ підпорядкуване ОУП, то його статут вимагат зміни. В такій ситуації назва ОЛ непотрібна. – Замало старань о повороту Лемків з вигнання. Ватряне свято в Ждніні останні роки змінят ся в комерційно-гайдльову імпрезу. Бо призрийме ся; «кілько люди, окрем молодежи – в буфетах, а кілько оглядат концерты. Порівнайме, же гет інакше то виглядат в Михалові. [...] Ватру в горах, яка была сілю Лемків, заповнюют днес Перемышльщина, Вармія, Кошалінщина, дакус лемківска Україна. Лемкы з Гір приходят на ню уж лем на пиво. Лемкы зо «Заходу» приїжджают уж лем в барз символічным числі²⁶.

Про «Ватру 2000», як ніколи, польська преса писала дуже мало, подібно було і з телепередачами. Знайшлися противники ждинської ватри, ще до її початку розповсюджували плітки та інформували лемків, які проживають на західних землях Польщі, що Ватра в горах не відбудеться, або, що перенесено її на тиждень пізніше з приводу повені. Висловлювали також свої думки газетам, як п. Олена Дуць-Файфер «Краківській газеті»:

[...] Gdy opowiadam pani doktor (Helena Duć-Fajfer) o Zjednoczeniu Łemków z Gorlic – macha zniechęcona ręką. – Oni tylko potrafią dużo hałasu wokół siebie robić – krytykuje. – A nic nie robią dla odrodzenia narodowego. To nasze Stowarzyszenie robi konkretną robotę, jak ta oto konferencja w Krynicy. Pani doktor, podobnie jak inne osoby z tej sali nie wybiera się na Łemkowską Watrę do Zdyni, gdyż nie odpowiadają im flagi ukraińskie i książki o herosach UPA. Ten odłam Łemków, którego elita zebrała się w krynickiej „Krystynce” ma swoją Watrę koło Legnicy²⁷.

[...] Że szczęśliwy Organizator Łemkowskiej Watry (bo w szczęśliwych okolicznościach złapał byka za rogi) – Zjednoczenie Łemków? mając mocne plecy w postaciach ciągle, aż do znudzenia, głaszczących się dwu Prezydentów, w ciulka sobie pogrywa ze wszystkimi organizacjami łemkowskimi, w ogóle z Łemkami inaczej, a bodaj tylko trochę inaczej myślącymi. Z Łemkami, którzy zrodzili Watrę i przywiedli ją do potęgi, nie tylko w sensie ludzkiej liczebności, ale i duchowości. Wielka idea legła w gruzach. Sprowadzona została do reprezentacyjnego butelkowego dwuszeregu. Potencjalnym zaś klientom owegoż należy poprzez mass media, poprzez owe następne potężne plecy, powiedzieć, że „wszystko gra”. Cudzymi rękoma wygarnąć żar. Dla samego Zjednoczenia za gorący, ale skołowania Łemków – w sam raz. [...]

Як проявляв боязнь [М. Мушинка – П. Ш.] о польонізацію, словакізацію.. українізацію лемківської культури. А днес што діє ся на Ватрі? Але дале ся ньом захоплює(ме). Товды што – люде повинни рядити обставинами, ци обставини людми? І покаль не одповіме сой на тото зв'ядана – тяжко буде штонебуд сенсовного вд'яти. Петро Трохановскій²⁸.

Коли ОЛ в 1992 р. почало старатися про повернення Руської бурси, СЛ створило Стоваришнину «Руска бурса» і саме цій організації керівник Районного правління надав право на користування будинком. Справа Руської бурси тоді була в Верховному адміністративному суді (NSA) у Варшаві і ОЛ написало листа до Районного уряду в Горлицях, що може забрати цю справу з NSA, якщо Руська бурса буде повернена лемкам – Стоваришнину «РБ». Це не сталося. На розгляді в NSA у Варшаві представники Стоваришнина «РБ» ствердили, що приділення в ужиток їм Руської бурси задовільняє їх, що влада правильно зробила, переймаючи її – цю нашу суспільну власність. Так ми програли справу повернення Руської бурси. Будинок далі

є власністю держави, а це є вигідне для влади, бо може все доглядати, обіцяти всяку допомогу і проводити свою політику нашого роз'єднання, що веде до загибелі.

У 1997 р. ОЛ домовилося зі СЛ, що спільно зорганізують наукову конференцію про п'ятидесятиліття акції «Вісла». Остаточо узгоджено, що першу частину конференції зорганізує ОЛ в Горлицях. Другу зорганізує СЛ в Лігниці. Голова ОЛ звернувся до ведучого Стоваришиня «Руска бурса», щоб провести конференцію в будинку РБ, але відповідь прийшла запізнена: «Руска бурса ест для інших ціли ніж конференція» – відповів ведучий РБ Ваньо Квока. На конференції в Горлицях ніхто з ГЗ СЛ не появився. Стало відомим, що й другої частини конференції в Лігниці не буде.

Лідери Стоваришиня лемків на різних міністеріальних зустрічах завжди дуже обережно висловлювалися про наші лемківські потреби й проблеми. Дванадцятого червня 2002 р., коли на засіданні Сеймової комісії національних меншин у Новому Санчі представники СЛ Мирослава Хом'як і Ваньо Квока нічого не говорили про наші справи, а лише під кінець запиталися, чи вчителька-пенсіонер з Розділля буде мати ще працю.

На зустрічі Гельсінкської комісії прав людини у Варшаві на запитання, чого очікують меншинні організації у Польщі від комісії, голова СЛ А. Копча заявив: «Нам тільки не перешкаджати», а в часі відкриття пам'ятника Н. Дровняку в Криницьі сказав: „Nikifora odrzucali wszyscy i Polacy, i Łemkowie jednakowo”³⁰. А П. Трохановський каже: *Przybyć na uroczystości miał prezydent Juszczenko, ale będzie tylko premier Ukrainy. Czy to dla nas dobre? Nikifor był Łemkiem urodzonym w Polsce. Teraz wielu będzie myślało? Że Łemkowie to Ukraińcy? A tego nam nie potrzeba*³¹.

Чому це все так діється? По війні протягом довгих років зафіксувався негативний стереотип націоналіста українця – бандита, злочинця. Щоби публічно показати, що лемко не українець, багато з них користалося кон'юнктурною назвою «лемко» (кращий українець), започаткованою етнографічною назвою для українців Лемківщини науковцями – дослідниками з міжвоєнного періоду й тому лідери СЛ почали всюди і все, де тільки могли, мішати людям у головах, що лемки є самостійним народом, а українці – їхніми першими ворогами.

У 2005 р. в Педагогічній академії у Кракові на Відділенні російської мови з «лемківско-русинским языком» прийнято на перший рік п'ятнадцятеро студентів, у тому тільки одного лемка – Ваня Феша з Лігниччини. Всіх інших, кільканадцять лемків, навіть тих, що вчилися в початкових і середніх школах – лемківського язика не прийнято. Чому? Тут бачимо політичні дії тих, хто нас роз'єднує, а ми піддаємось їм бездушно. Чому? Не подолають нас тільки тоді, коли будемо в єдності, бо в єдності сила народу, то й не станемо безбатченками.

Кажуть: єдність будує, незгода руйнує. Цю правду бачимо на прикладі нашого минулого. Вороги нас ділять для своєї користі, а ми сповнюємо їхню волю і гавкаємо, часто навіть брешемо на себе. Чому маємо їх слухати? Чи ми не доросли до власної мудрості?

З цього приводу я повернувся в минуле і пригадав, як творилося Стоваришиня лемків, бо не можна мовчати на ворожі заклики національного роздору нашого народу.

Примітки

¹ «Алманах Лемко-союзу» 1935, с. 14 і 15.

² „Gazeta Krakowska”, 13 липса 1989, nr 168, List na 1. stronie – *Łemkom pod rozważę*.

³ «Ватра», липень 1993.

- ⁴ УОД – Управління охорони держави, „Spotkania”, 29 styczeń 1992 – *Ścisłe sekretna prowokacja*.
- ⁵ *Ludność ukraińska w Polsce – przeszłość i teraźniejszość*, Legnica, marzec 1985, с. 152–154.
- ⁶ „Rude Kravo”, № 14, Paryż 1992.
- ⁷ „Gazeta Krakowska”, nr 74, 28 III 1987; „Dziennik Polski” nr 71, 25 III 1991.
- ⁸ „Tygodnik Powszechny”, nr 12, 19 III 1989.
- ⁹ «Наше слово», №№ 43 і 44, 28 X і 4 XI 1990, *Ренесанс русинізму на міжнародній арені*.
- ¹⁰ „Dziennik Polski”, nr 71, 25 III 1991, *Rusini przebudźcie się*.
- ¹¹ „Pravda”, „Narodna Obroda”, 21 IV 1993; «Нове життя» 1993, № 33.
- ¹² «Срібна земля» 1993, № 44; «Нове життя» 1993, № 33.
- ¹³ «Орбіта», № 25, 1 VII 1999; «Християнська родина», № 4 (96), 13 VII 2002, с. 8 і 9.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ „Rzeczpospolita”, nr 111 (4064), 5 V 1995, с. 26 – G. Górny, *Zakarpacie: województwo z rządem emigracyjnym*.
- ¹⁶ «Бесіда» 2000, № 1–2, с. 28.
- ¹⁷ „Rzeczpospolita”, 20 II 2001.
- ¹⁸ „Dziennik Polski”, nr 82, 6 IV 2001.
- ¹⁹ „Gazeta Gorlicka”, nr 6 (130), czerwiec 2001; «Бесіда» 2001, № 2 (59).
- ²⁰ „Gazeta Wyborcza”, 7 VIII 2001.
- ²¹ „Konkrety” 2001, № 1.
- ²² «Бесіда» 2000, № 4 (55), фото обкладинка, с. 1.
- ²³ „Gazeta Krakowska”, 14 VII 2003.
- ²⁴ «Бесіда» 2002, № 2–3 (65–66).
- ²⁵ „Gazeta Krakowska”, 15–16 lipca 2000, *Ł jak Łemkowie*.
- ²⁶ «Бесіда» 2001, № 5 (62), с. 4 і 13.
- ²⁷ «Теленовини» – 27 IX 2005.
- ²⁸ „Gazeta Krakowska”, 8 IX 2005.
- ²⁹ «Бесіда» № 5 (63).
- ³⁰ „Gazeta Krakowska”, 8 II 2005.
- ³¹ Там само, 8 IX 2005.

РОМАН ШАГАЛА

Варшавський некрополь

Під назвою «варшавський некрополь» розуміємо українські могили на православному цвинтарі на Волі у Варшаві. Перед упорядкуванням цього цвинтаря померлих православного сповідування хоронено на неіснуючому вже цвинтарі на вул. Гроховській, пізніше – у виділених полях цвинтаря на Повонзках і на двох євангельських цвинтарях на вул. Мильній і Млинарській.

Українці проживали у Варшаві та її околицях з найдавніших часів. Про це свідчать історичні записи, які стосуються, м. ін., грецької (православної) каплиці на Підваллі Старого Міста¹, а також участі православних священників у похороні, померлої в 1596 р. королеви Анни Ягайлонки².

Етнічне сусідство українців, що проживали на Підляшші чи Волині, дозволяє припускати, що міграція населення з цих територій до Варшави відбувалася з давен-давних. Однак, не збереглися записи з тих давніх часів. Більше документів на цю тему можна знайти відносно

пізніших часів, особливо періоду російської окупації. Хоч, фактично, з доступних джерел важко встановити докладну кількість українського населення, яке проживало у Варшаві до Першої світової війни. Лукаш Голембйовський у варшавському путівнику³ подає, що у Варшаві в 1824 р. було 707 греків. У 1856 р. у Варшаві проживало 1510 православних і 160 греко-католиків. Рік пізніше було 1608 православних і 176 греко-католиків.

Після утворення в 1816 р. Варшавського Королівського університету до Варшави приїжджала на навчання українська молодь з Галичини, Волині, Поділля й Наддніпрянської України⁴. У 1830 р. із всіх 2929 студентів – з Галичини було 61, з інших регіонів – 71. У 1882 р. на відділі мистецтва університету розпочав навчання Рафал Гадзевич, пізніше професор Школи мистецтва. На відділенні теології, а також на відділенні філософії навчався майбутній професор і ректор Ягайлонського університету Леон Лаурисевич.

Більший вплив православного населення (серед них українського) до Варшави мав місце після Січневого повстання. Серед прибулих осіб після 1831 р. опинилися у Варшаві разом з родинами, м. ін., відомий культурний і громадський діяч Василь Білозерський, директор Канцелярії урядового комітету Польського королівства і його швагер, відомий український поет і історик Пантелеймон Куліш, директор відділу духовних справ цього ж Комітету⁵.

Після утворення в 1869 р. Російського (Імператорського) університету українська молодь воліла навчатись у Польщі, ніж у зрусіфікованих навчальних закладах України⁶. У 1901–1903 рр. молодь вищих і середніх шкіл Варшави створила Українську студентську громаду. Професор медичного відділу Зіновій Чутников став неофіційним протектором Громади. У 1894/1895 навчальному році ректором Варшавського університету був професор психіатрії Павло Ковалевський, рід якого походить з XVII-вікової української шляхти.

Професор Микола Барсов викладав історію Росії. Через рік на відділенні філософії навчався майбутній український історик Дмитро Дорошенко (1882–1951). Учнем російської чоловічої гімназії був Олексій Плющ (1887–1907, пс. Дафненко, Дафне-Героденко), талановитий поет і письменник родом з Чернігівщини, автор поетичних творів, театральних п'єс і оповідань народної тематики. Молодіжні роки поета (17–18), проведені у Варшаві, були найбільш плідними у його творчості.

* * *

Православний цвинтар на Волі був закладений у 1841 р. Розташований він на частині колишнього виборного поля, на місці, де десять років раніше тривала боротьба польських повстанських відділів з російськими військами під час Листопадового повстання. До сьогоднішнього дня збереглися старовинні оборонні насипи з того часу⁷.

Перші похорони мали місце ще перед визначенням кордонів цвинтаря. У братських могилах похоронені солдати і офіцери російської армії, в якій, як відомо, служили чоловіки різних національностей, в т. ч. багато українців. Пізніше на цьому цвинтарі були похоронені умерлі з цивільного населення православного сповідування різних національностей: білоруси, українці, росіяни, грузини і умерлі інших сповідувань. До Першої світової війни цвинтар був підтримуваний у належному стані. Під час війни і в перші післявоєнні роки був занедбаний і частково знищений.

Векликі заслуги у ліквідації знищень і упорядкуванні цвинтаря вніс українець – парох православної парафії на Волі о. Іван Коваленко, який перед прибуттям в 1921 р. до Варшави був парохом православної парафії у В'єлюні.

У 1932 р. були розпочаті роботи над огороженням цвинтаря на Волі, згідно проекту сина пароха інж. Анатолія Коваленка. Головою комітету будівництва був парох о. Іван Коваленко. Фінансові кошти, потрібні для спорудження бетонно-чавунної огорожі, були зібрані серед православного населення Варшави. Міністерство релігійних конфесій і громадського просвітництва виділило на це суму 2000 злотих. У той час, за згодою влади міста, вирішено перенести гроби видатних померлих з території цвинтаря парафії костела св. Вавжинця до східної і центральної частин православної цвинтаря. Опинилися там, м. ін., могили: професора Варшавського університету Миколи Барсова, дружини директора Канцелярії урядового комітету Польського Королівства Василя Білозерського – Марії Білозерської. У цій частині цвинтаря знаходяться могили, на яких видніють типово українські прізвища. Установлення національності цих осіб вимагає більших досліджень. У цей час перенесено останки померлих з цвинтаря на вул. Гроховській до виділених піль цвинтаря на Волі.

На початку двадцятих років минулого століття на Вольському цвинтарі були похоронені померлі українські політичні емігранти, прихильники Симона Петлюри як військові, так і цивільні особи. Їх називали петлюрівцями. З того часу (1923) збереглися могили генерала Олександра Бурківського (1876–1921) і колишнього капелана Армії УНР Анатолія Волковича (?–1923). Ця могила знаходиться біля церкви. Незабаром виділено кілька місць, у т. ч. поле № 36 для вищих офіцерів Армії УНР і відомих політичних, громадських і культурних діячів.

Недавно встановлено, що українські політичні емігранти були похоронені на полях №№ 8, 18, 35, 36, 38, 44, 48, 89, 91, 93, 97. Годилося б пригадати, як петлюрівці опинилися в Варшаві. Після програної війни з більшовиками, 21 листопада 1920 р. на зайняту польським військом територію відступило за річку Збруч близько 27 000 вояків, у т. ч. понад 4000 офіцерів і близько вісімдесяти українських генералів. У Польщі опинився і керівник Директорії та одночасно Головний отаман українського війська Симон Петлюра, український уряд і понад 2500 державних службовців, членів парламенту, представників органів правосуддя, прокуратури і кількохтисячна група цивільного населення, яка брала участь у формуванні незалежної Української держави у 1917–1920 рр. Це був єдиний в Європі випадок такої масової еміграції еліти народу і армії. Вояки і офіцери Армії УНР були розташовані в таборах для інтернованих. Загальна кількість перебуваючих у Польщі українців за статусом іноземців становила близько 40 000 осіб.

Воєнне лихоліття, складні побутові умови полонених у таборах українських вояків і офіцерів, а пізніше у таборах для інтернованих, викликали хвороби і передчасну смерть. У середині 1921 р. у таборах було понад шістьсот вояків з прогресуючим туберкульозом легенів. З метою ізолювання і лікування хворих, у Закопаному зорганізовано спеціальний санаторій⁸. У міжвоєнному часі на православному цвинтарі на Волі було похоронено померлих вояків, офіцерів, державних діячів УНР і проживаючих у Варшаві та інших частинах краю цивільних осіб.

В силу підписаного 18 березня 1921 р. польсько-російського мирного договору в Ризі влада Польщі, спираючись на його постанови, наказала припинити діяльність, утворених на початку 1921 р. центральних державних органів Української Народної Республіки в еміграції. Згідно з договором, територію Польщі мали залишити також чотирнадцять головних українських діячів, м. ін., Симон Петлюра, ген. Михайло Омелянович-Павленко, ген. Віктор Зелинський, ген. Юрій Тютюнник, білоруський ген. Ст. Булак-Балахович і російські контрреволюційні політичні діячі. Аби зберегти безперервність діяльності українських урядових структур, уже у квітні 1921 р. створено організаційний комітет цивільної репрезентації української еміграції під назвою Український центральний комітет у РП з резиденцією у Варшаві. Після зареєстрування 9 серпня 1921 р. статуту організації і докооптування нових членів, організація розпочала активну громадську діяльність.

Варшава ставала осередком, до якого неофіційно переносилися члени еміграційних урядових структур з Тарнова. Тільки Міністерство військових справ перенеслося на якийсь час до табору в Каліші. Ще в період функціонування інтернованих таборів (1920–1924) у Варшаві розпочали навчання у вищих навчальних закладах біля сорока колишніх вояків і офіцерів Армії УНР. Варшава одночасно була етапом на шляху еміграції вояків і офіцерів колишньої української армії до країн Західної Європи і двох Америк.

За короткий термін у Варшаві було створено багато українських громадських, культурних, комбатантських організацій. У 1923 р. відбувся I Крайовий з'їзд української політичної еміграції, на якому було вибрано статутну владу УЦК. Зареєстроване 8 серпня 1921 р. товариство «Український центральний комітет у РП» після зорганізування тимчасового Головного правління послідовно створювало свої територіальні відділи. У Варшаві утворено відділ УЦК, який об'єднував понад триста членів. Молодь, яка навчалася у Варшаві, створила Варшавську студентську громаду і завдяки її активній участі створено студентську національну організацію, яка в 1922 р. нараховувала близько чотириста осіб. Незабаром у рамках цієї організації, створено спеціалістичні секції. До найбільш активних належали: Український мистецький гурток «Спокій» з лідером Петром Мегигом⁹ (членами гуртка були: Петро Андрусів, В'ячеслав Васьковський, Ніл Хасевич, Петро Холодний молодший та інші), Український клуб, Товариство українських інженерів і техніків-емігрантів, Українське військово-історичне товариство, перенесене з української станиці в Каліші разом з редакцією щорічника українського війська «За державність» і редакцією військово-літературної газети «Табір».

У 1930 р. у Варшаві виник Український науковий інститут¹⁰, у якому працювало або співпрацювало багато відомих українських і польських науковців, такі як: професори Олександр Лотоцький, Дмитро Дорошенко, Павло Зайцев, Валентин Садовський, Іван Огієнко, Роман Смаль-Стоцький, Іван Шовгенів, Василь Біднов; галицькі науковці, такі як: Степан Балей, Мирон Кордуба та Іван Кабачків, ген. Павло Шандрук; польські науковці, такі як: Леон Василевський, Владислав Томкевич, Генрик Яблонський і ін.

У 1927 р. створено законспірований український військовий штаб з трьома секціями (організаційна, розвідки і контррозвідки та інформації). Одночасно польська влада виразила згоду на прийняття до польського війська на контракткову службу кількадесяти офіцерів колишньої української армії, а також до офіцерських шкіл випускників української гімназії

ім. Тараса Шевченка української станиці в Каліші і ін. середніх шкіл Польщі.

У тридцятих роках петлюрівська еміграція zorganizувала у Варшаві приватну українську початкову школу ім. Лесі Українки (вчителькою там була, м. ін., закатована гітлерівцями у 1942 р. у Бабиному Яру у Києві відома поетеса і публіцистка Олена Теліга; 1907–1942). Зорганізовано також Український народний хор (під керівництвом підполк. Сергія Сологуба), оркестр, балетну студію, драматичні гуртки і багато інших. Після ліквідації у Львові Українського таємного університету, у Варшаві зросла кількість українських студентів.

У 1925 р. у Варшавському університеті розпочало діяльність відділення православної теології. Лекції проводили відомі українські професори: Василь Біднов, Іван Огієнко, Олександр Лотоцький, Дмитро Дорошенко, В'ячеслав Заїкин, Павло Зайцев. Кадри викладачів поповнювали випускники відділення, серед них – Олександр Лапінський. З-поміж студентів відділення треба згадати: Олександра Цинкаловського, Петра Доманчука, Бориса Борисевича, Миколу Ленчевського, Х. Гонтара, А. Семенюка, Комаревича. У задуваному періоді до Варшави прибули незв'язані з еміграцією професори зліквідованих у Львові українських навчальних закладів – Степан Балеї і Мирон Кордуба, які стали професорами Варшавського університету¹¹.

У двадцятих роках у Варшаві знаходилося чисельне гроно українських православних священиків: архієпископ Юрій Ярошевський, єпископ Полікарп (Петро Сікорський), о. Василь Мартиш – головний капелан ВП, о. Олександр Чубук-Подольський та о. Ананіаш Сагайдаковський – капелани у ДОК № 1 у Варшаві, о. Іван Коваленко – парох парафії на Волі, о. Мартин Волков (1892–1970) – випускник духовної семінарії, парох у Сарнах, голова правління і член Головної ради Українського волинського об'єднання і Товариства ім. Петра Могили, посол Сейму (1935). Українська інтелігенція, переважно вчителі, позбавлені можливості працювати за фахом у результаті ліквідації українських шкіл на території Східної Галичини і Волині, опинилася у Варшаві і в центральних воевідствах. У 1931 р. з 4964 учителів українських народних шкіл у Польщі заледве 671 працював у східних воевідствах, а більшість – у Варшавському і сусідніх воевідствах.

У міжвоєнний період умерлих греко-католицького сповідання хоронено на римо-католицьких цвинтарях. До цього часу не знайдено жодних записів старань представників цього обряду про впорядкування окремих цвинтарів чи виділених місць на існуючих цвинтарях інших сповідань. Тільки на найбільшому у Європі Брудновському цвинтарі після Другої світової війни виділено поля для поховань на ньому греко-католицьких священиків.

У час окупації і Варшавського повстання більшість українського населення залишалася у Варшаві до часу приходу Червоної армії. Німецька окупаційна влада заборонила діяльність українських громадських і освітніх організацій. Деякі українці опинилися у концентраційних таборах. Микола Ковальський – керівник Головного правління УЦК – загинув у таборі в Дахау

к. Мюнхена; колишній працівник Української військової секції надзвичайної дипломатичної місії у Польщі Ілля Чуденко перебував у таборі смерті в Освенцімі, після визволення знову поселився у Варшаві, де помер і похоронений на Вольському цвинтарі.

Окупаційна влада дозволила створити Варшавський відділ Українського допомогового комітету. У 1944 р. п'ять працівників цього Комітету та його керівник полковник армії УНР Михайло Поготовко були розстріляні вироком спеціального суду Головної комендатури АК¹². В роки окупації померло, часто з невстановлених причин, багато військових колишньої Армії УНР, а також цивільних осіб. У 1940 р. у віці 45 років помер міністр військових справ генерал Володимир Сальський. Померли також генерал Марко Безручко у віці 51 рік, артист і художник Євген Бутович у віці 48 років, юнак армії УНР Яків Химочка у віці сорока років, Калина Безпалко-Пирогова у віці 42 роки. Згідно авторів *Енциклопедії українознавства*, в період Варшавського повстання загинуло кількасот українців. Героїчною смертю загинули два сини Шимона Федорунька, головного капелана ПВ для православних.

В акції «Буря», у рядах АК брав участь офіцер ПВ, поручик, командир І ескадрону 7. Люблінського полку уланів, який перебував у Мінську Мазовецькому – Іван Митрус. На чолі ескадрону здобув, захоплені німцями, казарми у Мінську Мазовецькому, потім вирушив до Варшави, дійшовши до отвоцьких лісів. Загинув у рядах АК (місце поховання невизначене). Андрій Гітченко, син Івана, українського консула у Варшаві, боровся в рядах АК на Мокотові.

Після Варшавського повстання більшість колишніх українських політичних і військових емігрантів виїхала у країни Західної Європи. У період Варшавського повстання в результаті воєнних дій була знищена документація некрополю міжвоєнного часу. Були знищені також могили вояків колишньої Армії УНР. Частина документів, свідоцтв (копії оригіналів) періоду окупації збереглася у митрополичому соборі на Празі. Парохом парафії собору був на той час о. Павло Пащевський, колишній капелан Армії УНР. Ці документи пізніше були віддані православній парафії на Волі. Деякі свідоцтва тих, що померли й загинули у період окупації, знаходяться в правлінні запису актів громадянського стану на Волі. При опрацюванні *Путівника* використано в основному документи Центрального військового архіву та інформації про померлих з українських часописів міжвоєнного періоду, а також українських книжок післявоєнного видавництва. Вельми корисні були праці Олександра Колянчука про військову політичну еміграцію¹³.

У післявоєнний час догляд за українськими могилами на багато років було перервано з огляду як негативних відносин влади до колишньої Армії УНР, так і з огляду чисельної еміграції українців з Варшави на Захід перед вступом Червоної армії. У цей важкий час небагато міг зробити тодішній парох парафії (1945–1948) на Волі о. Олександр Чубук-Подільський. Щойно у вісімдесятих роках завдяки старанням українців, що проживали у Варшаві, особливо Миколи Сивіцького, а також фінансовій допомозі української еміграції із США і Канади, сприянню пароха парафії на Волі о. митрата Анатолія Шидловського і Управлінню цвинтаря, реставровано багато гробів у полях №№ 36 і 39, де похоронені петлюрівці. На безіменних хрестах вирішено зробити напис «невідомий козак».

Після відновлення цвинтаря і видання *Путівника*¹⁴ вдалося встановити прізвища і службові функції деяких петлюрівців, похоронених у Вольському некрополі, таких як ген. Віктора

Абази, проф. Івана Шовгеніва, батька Олени Теліги і ін. Незабаром таблички з написами появляться на багатьох безіменних хрестах.

Підписане 21 березня 1994 р. урядами Польщі і України порозуміння «Про охорону місць пам'яті і спочинку жертв війни і політичних репресій» створило можливість побудови у середній частині кладовища двох піль мармурового пам'ятника увічнення боротьби петлюрівських військ. На цоколі пам'ятника вміщено українською і польською мовами напис такого змісту: «Борцям за волю України 1918–1920».

Організацією відновлення обох петлюрівських піль зайнявся тодішній голова Об'єднання українців у Польщі Юрій Рейт. Завдяки старанням посла України у Польщі Дмитра Павличка, каменярської фірми з Волині, яка виконала й доставила елементи пам'ятника високої якості з волинського мармуру. До того ж, посол організував серед працівників посольства збір коштів, що допомогло в упорядкуванні військових поховань. Фінансові засоби передали також діячі української еміграції з Канади.

Фінансову допомогу на укладання плитки навколо поховань надало Міністерство національної оборони. Греко-католицька парафія на вул. Мйодовій у Варшаві профінансувала купівлю кущів на озеленення території навколо могил. Збір коштів на упорядкування могил організував серед варшавських українців Богдан Боберський.

Урочисте посвячення відновленого поля № 36 відбулося 25 червня 1999 р. за участю президентів Польщі і України – Александра Квасневського і Леоніда Кучми, міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка, посла України в Польщі Дмитра Павличка, представників Об'єднання українців у Польщі з головою Мироном Кертичаком. Панахиду на честь померлих вояків Армії УНР відправили: парох православної парафії на Волі о. митрат Анатолій Шидловський і о. проф. Маріан Бендза. На урочистостях був присутній також парох греко-католицької парафії Василіан у Варшаві о. протоігумен Марко Скірка. Брала участь також почесна компанія Війська польського і чисельна громада варшавських українців. Урочисте посвячення відновленого поля № 39 відбулося 27 жовтня 2000 р. за участю тодішнього прем'єра України Віктора Ющенка.

Примітки

¹ Ł. Gołębiowski, *Opisanie historyczno-statystyczne Miasta Warszawy*, wyd. II, Warszawa 1827, s. 88.

² J. Lilejko, *Zamek Królewski w Warszawie*, Warszawa 1986.

³ Ł. Gołębiowski, *Opisanie historyczno-statystyczne...*, *op. cit.*

⁴ R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808–1831. Słownik biograficzny*.

⁵ *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1886*, s. 162–163.

⁶ В. Ляшенко, *Українська студентська Громада у Варшаві в 1901–1903 рр., Праці Українського наукового інституту. З минулого. Збірник, т. II*, Варшава 1939, с. 128.

⁷ K. Mórański, *Przewodnik historyczny po cmentarzach warszawskich*, Warszawa 1989, s. 121.

⁸ «Українська трибуна» 1921, № 106, 108.

⁹ П. Мегик, *Український Мистецький Гурток «Спокій»*, Варшава 1929.

¹⁰ *Звіт Українського Наукового Інституту за час 13 III 1935 – 15 I 1939*, Варшава 1939.

¹¹ T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski 1915/1916 – 1934/1935. Kronika*, Warszawa 1936.

¹² Додаток до «Газети виборчої» – «Wysokie Obcasy» 2005, nr 38, *Wywiad z Izabelą Horodecką*.

¹³ О. Колянчук, *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939*, Львів 2000.

¹⁴ R. Szagała, A. Kolańczuk, *Cmentarz Prawosławny na Woli w Warszawie. Groby ukraińskie. Przewodnik*, Warszawa 2002.

Політичні та культурно-освітні права національних меншин Польщі (1921–1989)

Національні меншини Польщі впродовж 1921–1989 рр. формально користувалися політичними та культурно-освітніми правами, що їх гарантували законодавчі акти держави. На початку міжвоєнного періоду головні засади їхньої політичної діяльності були викладені у Конституції 1921 р. У 108. статті цього акту зазначалося, що «громадяни мають право коаліції, зібрань і утворення об'єднань та союзів»¹. Більш конкретно політичні права національних меншин окреслені у 110. статті Основного закону. Згідно з нею, «громадяни Польщі, котрі належать до національних, віросповідних та мовних меншин мають однакові з іншими громадянами права утворювати, наглядати і утримувати власним коштом добродійні, релігійні та суспільні інституції»². Гарантовані Конституцією права могли бути обмежені лише за особливих обставин. В законі про надзвичайний та військовий стан від 1921 р. наголошувалося, що у випадку «внутрішніх безпорядків або інтриг, що мають характер державної зради і загрожують Конституції держави та безпеці громадян» обмежуються такі права: особистої свободи, недоторканості помешкання, свободи преси, таємниці кореспонденції, право коаліції, зібрань і утворення об'єднань³. Цей закон польська влада часто застосовувала на практиці, особливо по відношенню до політичних партій та об'єднань національних меншин. Загалом же політичне життя національних меншин у міжвоєнній Польщі було піддане суворій регламентації. За реалізацію основних засад національної політики у цей період відповідав Політичний департамент Міністерства внутрішніх справ, в лоні якого було виокремлено Національний відділ. Крім цього, відповідні підрозділи існували в Міністерстві закордонних справ, Міністерстві військових справ, Міністерстві віросповідань та народної освіти, а також у Міністерстві сільського господарства⁴. Поза органами державної адміністрації в окремі часові проміжки існували також різного роду експертно-дорадчі комісії. Так, у 1924 р. в уряді В. Грабського була утворена «Комісія чотирьох» (Станіслав Грабський, Станіслав Тугутт, Генрик Льовенгерц, Еугеніуш Старчевський⁵), а також Секція політичного комітету Ради міністрів у справах східних воевідств та національних меншин.

У грудні 1935 р. розпорядженням Ради міністрів було утворено Комітет у справах національностей. До його складу, окрім прем'єр-міністра, увійшли міністри: внутрішніх, закордонних, військових справ, віросповідань, народної освіти та сільського господарства.

Гарантовані нормативними актами політичні права дозволили національним меншинам у 1919–1926 рр. розгорнути доволі жваву діяльність і стати помітним чинником в політиці Польської держави. Найбільш наявно це виявилось під час парламентських виборів у листопаді 1922 р. Об'єднані у «Блок національних меншин», вони провели до сейму 89, а до сенату 27 своїх депутатів. Це буквально означало, що національні меншини стали представляти собою значну політичну силу, яка здатна впливати на прийняття доленосних рішень⁶. Власне, завдяки підтримці депутатів від національних меншин, президентом Польщі у 1922 р. був обраний Габріель Нарutowич, а після його вбивства Станіслав Войцеховський⁷.

За таких обставин уряд Владислава Сікорського (16 XII 1922 – 26 V 1923) посилив нагляд за діяльністю товариств національних меншин та прискорив ліквідацію німецької власності⁸. У свою чергу, уряд Вінценти Вітоса (28 V 1923 – 15 XII 1923 рр.), виконуючи домовленості, що впливали з т. зв. «Ланцкоронського пакту» (угода передбачала створення уряду «Хієни – П'яста» та проведення політики в дусі ідейних засад національної демократії, зокрема прискорення курсу колонізації національних меншин, передусім слов'янських⁹), прагнув посилити позиції польського населення на національно змішаних теренах, розширити повноваження Католицької церкви. Крім цього, за звинуваченням у шпигунстві був розпущений Союз німецької мови для охорони прав національної меншини в Польщі, запроваджено військово-польові суди на «східних кресах», українців усунуто з адміністративних посад (т. зв. «метод мітли»), запроваджено термін «руський» замість «український», вжито заходів для припинення єврейської рееміграції і депортовано з країни осіб, які не мали польського громадянства¹⁰.

Уряд В. Грабського (19 XII 1923 – 14 XI 1925) продовжував щодо національних меншин політику свого попередника. Більше того, було утворено Корпус охорони пограниччя, збільшено участь військових в адміністрації на Кресах, при цьому генералів Едварда Ридз-Смігли (керівник акції по забезпеченню правопорядку на Поліссі) та Яна Ромера (керівник акції забезпечення правопорядку у Львівському, Тернопільському, Станіславському й Волинському воєвідствах) наділено необмеженими повноваженнями аж до надання розпоряджень воєвідським і повітовим адміністраціям. Крім цього, у липні 1924 р. уряд ухвалив закони про державну мову, офіційну мову адміністративних органів, судів, прокурорських та нотаріальних управлінь¹¹. У першій статті цього закону стверджувалося, що «внутрішньою і зовнішньою мовою в судах та прокуратурах є польська мова як державна». Замаскованою відмовою визнавати самостійність української нації та її мови було вживання у законі визначення української мови як «русинської». На будинках, де розташовувались польські суди написи мали подаватися тільки польською мовою. Використання української мови у судах мало стати не стільки правилом, скільки винятком¹².

Після травневого перевороту 1926 р. і встановлення в Польщі авторитарного режиму Ю. Пілсудського, уряд Казімежа Бартеля намагався демонструвати прихильне ставлення до національних меншин. Прем'єр-міністр запевнив, що «уряд прагнутиме полагодити суперечності на національному та релігійному ґрунті й витворити гармонійні стосунки співпраці населення різних національностей і культур»¹³. Однак на практиці все виявилось набагато складніше.

У вересні–жовтні 1930 р. польський уряд провів «пацифікацію» Львівського, Станіславського і Тернопільського воєвідств, де переважало українське населення. В результаті цієї ганебної акції було заарештовано 1739 осіб, з яких 1143 віддано до суду, закрито 28 осередків спортивно-пожежного товариства «Луг», 21 – гімнастичного товариства «Сокіл», 21 філію товариства «Просвіта», гімназії в Тернополі, Рогатині та Станіславі. Всього «умиротворенням» було охоплено тридцять повітів і 480 громад. Репресії торкнулися тридцяти колишніх парламентаріїв і майже ста найактивніших українських національних діячів¹⁴.

Після серії репресивних акцій, санаційний режим вдався до обмежень політичних прав національних меншин законодавчим шляхом. У 1932 р. ухвалено два закони про зібрання і товариства, які обмежували свободу зборів і права громадян на об'єднання. Це буквально означало посилення контролю державної адміністрації за політичним життям суспільства.

Усі вищевказані законодавчі акти знайшли своє втілення у «квітневій» Конституції 1935 р. Вона проголошувала право усіх громадян, незалежно від походження, релігії, статі та національності служити інтересам Польської держави¹⁵. Разом з тим ця Конституція завершила процес перебудови устрою Польщі на авторитарних засадах. Стосовно політичних прав національних меншин, то у цю Конституцію автоматично були перенесені статті Конституції 1921 р. Однак в умовах тоталітарного режиму вони були зведені до рівня паперової фікції. Підтвердженням цього став новий виборчий закон – «Виборча ординація», ухвалений сеймом 8 червня 1935 р. Він позбавив громадян права висувати кандидатів у депутати і передав його Окружним комісіям, які утворювалися у двомандатних округах з представників органів місцевого самоврядування і суспільних організацій. Оскільки «Виборча ординація» була санкціонована прихильниками санації, стало очевидним, що у списках кандидатів будуть переважати виключно особи бажані для режиму¹⁶. Відповідно національні меншини заздалегідь були приречені мати незначну кількість представників в обох палатах парламенту.

Продовженням такої політики стало утворення при Раді Міністрів у грудні 1935 р. Комітету у справах національностей. Ця інституція готувала директиви і рекомендації для уряду. У 1936 р. вона розробила програму урядової політики щодо української меншини. Згідно з нею передбачалася колонізація теренів на польсько-українському пограниччі та колонізація Полісся. Програма також закликала до продовження політики «регіоналізації», що полягала у штучному поділі українців на русинів, лемків, бойків, гуцулів, поліщуків та волиняків. На Холмщині, Поліссі та Підляшші було розпочато т. зв. «акцію ревідикації», тобто навернення на католицтво православних українців. Власті виходили з того, що нібито місцеве православне населення було «зросійщине» за часів царату і тепер повинно повернутися до «рідного лона». навернення відбувалося примусово, із залученням військових підрозділів, супроводжувалося закриттям православних храмів або їх передачею Католицькій церкві. Ці дії викликали серйозний спротив місцевого населення, а Католицький костел був змушений відмежуватися від них. За неофіційними даними по-варварському було зруйновано 167 православних храмів¹⁷. Колонізаційні заходи уряду і військових покладали край угоді «нормалізації» польсько-українських взаємин («нормалізація» – «усна» угода між УНДО і польським урядом досягнута 29 V 1935. За домовленістю українцям обіцяли збереження національної освіти, фінансову підтримку для культурних, кооперативних і громадських організацій, розширення сфери вживання української мови)¹⁸.

Політика польських властей щодо єврейської національної меншини у другій половині тридцятих років набрала ознак відвертого антисемітизму, що привело до погромів, конфліктів у вищих школах, появи закликів, щоб євреї виїжджали до Палестини¹⁹. Як наслідок вони стали масово емігрувати в усіх доступних напрямках. За підрахунками дослідників тільки у 1935–1937 рр. з Польщі виїхало 56 500 євреїв²⁰.

Після Другої світової війни політичні права національних меншин у Польщі не були регламентовані жодним нормативним актом. Таку ситуацію, в першу чергу зумовило те, що комуністична влада пропагувала ідею мононаціональної держави, в якій немає місця національним меншинам, а громадянство і національність є тотожними поняттями. З цього приводу польський дослідник Ч. Мадайчик відзначав: «Малочисельні національні меншини не відігравали в Польській Народній Республіці такої ролі як перед війною [...]. У більшості випадків вони були повністю

витіснені з суспільної свідомості. Призабуто тоді, що польський громадянин може бути іншої національності, ніж польська і мати іншу рідну мову. Проблема меншин втратила своє значення, і відповідно вони зникли з післявоєнних переписів і статистичних щорічників»²¹.

На переломі 1949–1950 р. утворено Єврейське суспільно-культурне товариство, яке, з відомих причин, існувало майже формально²². Політичне життя інших національних меншин почало відроджуватися лише після 1956 р. Упродовж 1956–1957 рр. було утворено білоруське, литовське, німецьке й українське суспільно-культурні товариства²³. Вони мали завдання, як уже згадувалося, представляти перед польськими властями інтереси своїх національних меншин, культивувати і популяризувати національну культуру, розвивати освіту, зміцнювати братерську дружбу з польським народом, врегульовувати проблеми контактів з родинами поза межами Польщі. Суспільно-культурні товариства видавали свої друковані органи: українці – «Наше слово», білоруси – «Ніва», литовці – «Aušra», німці – „Arbeiter-stimme”, євреї – „Folks Sztyme”. Разом з тим, вказані товариства діяли під пильним контролем служб безпеки.

Незначна активізація політичного життя національних меншин у Польщі стала спостерігатися з початком вісімдесятих років. Однак, тільки після прийняття у 1989 р. поправок до Конституції воно стало набирати реального змісту.

В політиці польських властей впродовж 1919–1989 рр. важливе місце посідали освітньо-культурні проблеми, які відігравали надзвичайно велику роль в суспільному житті національних меншин.

Освітньо-культурні права національних меншин були окреслені у Конституції 1921 р. Її 110. стаття гарантувала польським громадянам, котрі «належать до національних, релігійних чи мовних меншин засновувати, наглядати і утримувати власним коштом [...] школи та інші виховні заклади, а також вільно вживати в них рідну мову і дотримуватися засад своєї релігії»²⁴. При цьому навчання в державних і комунальних школах оголошувалося безкоштовним. У той же час, Основний закон ставив навчальні заклади під контроль адміністрації. Згідно зі 117. статтею «усі навчальні та виховні заклади як народні, так і приватні підлягали наглядові державних властей»²⁵. Після ухвалення Конституції шкільна система в Польщі була уніфікована.

Окремі дослідники сходяться на думці, що нормативні акти польської влади, прийняті в галузі шкільництва впродовж 1919–1921 рр., до певної міри були популістськими і мали на меті витворити в Європі міф про Польщу як демократичну державу. Зрештою, цього вимагали і міжнародні зобов'язання, які взяла на себе Польща згідно з Малим версальським трактатом. Ситуація докорінно змінилася після рішення Ради послів про включення Східної Галичини до складу Польської держави. До цього найбільше спричинилися національні демократи, котрі домагалися швидкої колонізації національних меншин.

У квітні 1924 р. Сейм утворив комісію, яка мала завдання підготувати закон про організацію шкільництва у східних воєводствах. До участі в роботі Комісії чотирьох не допущено депутатів від фракцій національних меншин. Провідну роль в ній відігравав один із лідерів національних демократів, професор, міністр віросповідань і народної освіти Станіслав Грабський – послідовний прихильник цілковитої колонізації українського та білоруського населення²⁶. Він домінував у комісії настільки, що прийнятий 31 липня 1924 р. закон отримав у пресі назву «шкільний закон Грабського» або „lex Grabski”. У ньому викладено засади ор-

ганізації державного шкільництва на території національних воєвідств. Головні положення цього нормативного акту такі: 1. Загальні школи (польські та національних меншин) мають єдину шкільну структуру; 2. Загальні народні школи для національної меншини можуть бути утворені тільки у тих місцевостях, де ця меншина становить щонайменше третину населення; 3. Школи для національних меншин можуть бути утворені лише на вимогу родичів; 4. Навчання в школі для меншин буде відбуватися мовою меншин сім років, польська мова буде в ній обов'язковим предметом сім років; 5. Мова меншини може бути запроваджена як факультатив у польській школі, якщо цього вимагатимуть щонайменше вісімнадцятеро дітей; 6. Наука релігії іншого віровизнання ніж римо-католицьке, буде запроваджена по мірі можливості, якщо в школі є щонайменше дванадцятеро дітей даного обряду; 7. Приватні школи для меншин можуть відкриватися всюди, з дотриманням існуючих приписів²⁷.

Згідно із «законом Ґрабського», основним типом школи оголошувалась загальна або утравістична школа. Школа на мові національних меншин дозволялась при наявності не менше ніж сорок заяв родичів. Якщо окрім родичів, котрі бажають навчати своїх дітей непольською мовою, родичі щонайменше двадцятеро дітей вимагали навчання державною мовою (без необхідності подавати декларації), тоді викладання мало бути двомовним²⁸.

Закон також зобов'язував у загальних і приватних школах для непольського населення вивчати державною мовою історію Польщі, науку про сучасну Польщу і польську мову. До навчання у середніх школах додавалося вивчення польської літератури і географії.

Шоста стаття цього закону передбачала ліквідацію в одній місцевості окремих середніх українських і польських шкіл та об'єднання їх у спільну утравістичну школу. Професійні школи мали бути двомовними, якщо цього вимагали 40% родичів. Учительські семінарії, особливо новоутворені на терені Східної Галичини й Волині, оголошувалися утравістичними²⁹.

Схваленню Сеймом «закону Ґрабського» передували бурхливі протести депутатів від національних меншин. З цього приводу у літературі відзначається: «Застереження викликали територіальні межі закону. Вказувалося, що національні меншини проживають також в інших воєвідствах. [...] Українські депутати протестували проти використання в законі терміну „руський” стосовно до української мови. Підкреслено неоднакове трактування громадян польської і непольської національностей [...]. Вказано на невідповідність закону основним засадам педагогіки [...]. В момент голосування депутати від національних меншин покинули сесійний зал»³⁰.

Загалом «закон Ґрабського» мав катастрофічні наслідки для національного шкільництва у міжвоєнній Польщі. З 3025 українських шкіл, які функціонували в 1922/1923 навчальному році станом на 1937/1938 рр. залишилася 461, з яких 41 приватна. Останні утримувалися товариством «Рідна школа». У тому самому часі було утворено 3000 утравістичних шкіл³¹.

Наступні кроки, спрямовані на обмеження прав національних меншин в освітньо-культурній галузі, були зроблені режимом санації. У 1932 р., з ініціативи міністра віросповідань і народної освіти Януша Єнджеєвича була проведена чергова шкільна реформа³². Стосовно національних меншин вона мала вкрай негативні наслідки. Так, частина українських приватних гімназій не мали відповідних умов, щоб бути перетвореними у повну середню школу і відповідно були ліквідовані.

Українці у міжвоєнній Польщі докладали значних зусиль для утворення власного університету. У 1921 р. було засновано Таємний український університет у Львові, в якому діяли філософський, правничий, медичний і технічний факультети. Однак польський уряд відмовив у нострифікації дипломів цього навчального закладу, хоча вони визнавалися у Чехо-Словаччині, Німеччині та Гданську. Українські політичні діячі прагнули легалізувати цей навчальний заклад, але такі наміри завжди викликали сильний спротив польських властей, які не хотіли допустити до утворення наукового осередку на терені, де переважало українське населення. У 1930 р. у Варшаві був відкритий Український науковий інститут, який підпорядковувався Міністерству віросповідань і народної освіти. У ньому проводилися дослідження економічного життя, культури та історії українського народу. Однак цей науковий центр не займався навчанням молоді і відповідно не мав підтримки українського національного руху³³.

Після закінчення Другої світової війни конституційна формула гарантування прав національних меншин, в тому числі і освітньо-культурних, зазнала суттєвих змін. Урядові декларації перших післявоєнних років щодо реалізації громадянських прав і свобод згадували тільки про «рівність стосовно права без різниці національності». У серпні 1952 р. міністр освіти ПНР видав розпорядження, яке стосувалося шкіл з непольською мовою навчання. Згідно з ним, національні школи повинні бути організовані на зразок польських. Різниця полягала лише у тому, що у таких школах встановлювалася інша сітка годин для вивчення рідної, польської і російської мов.

Вивчення української мови в освітніх закладах Польщі розпочалося у 1952/1953 навчальному році. Тоді у 24 польських школах українську мову вивчали 187 дітей. Така ситуація тривала до часу утворення в 1956 р. Українського суспільно-культурного товариства, яке розгорнуло жваву діяльність в освітньо-культурній галузі. Як наслідок, у 1956/1957 навчальному році, кількість українських дітей, котрі вивчали рідну мову як предмет зросла до 2431. У вказаному році були також організовані дві перші початкові школи з українською мовою навчання, які відвідувало 56 дітей³⁴.

На переломі 50–60-х рр. українська меншина в Польщі мала шість початкових шкіл і два ліцеї. На початку сімдесятих років кількість учнів в українських школах та класах значно зменшилася. Станом на 1979/1980 р. число учнів скоротилося до 445. У 1986/1987 р. діяла тільки одна українська початкова школа у Білому Борі. Залишалися також паралельні класи в Баях Мазурських, загальноосвітній ліцеї у Лігниці та паралельні класи в загальноосвітньому ліцеї в Гурові Ілавецькому³⁵.

Загалом культурно-освітні права національних меншин у Польщі були об'єктом пильної уваги властей, які намагалися обмежувати розвиток національного шкільництва, вбачаючи в ньому перешкоду на шляху асиміляції непольського населення.

Таким чином, національна політика Польщі впродовж 1919–1989 рр. у своєму розвитку пройшла два абсолютно різних етапи: перший – з 1919 р. по 1939 р.; другий з 1945 по 1989 р. У перші роки після відновлення незалежності на політику Польської держави щодо національних меншин визначальний вплив мали як міжнародні, так і міжнародно-правові обставини. Невизначений статус Східної Галичини, Верхньої Сілезії і частини Східної Пруссії змушував урядові кола Варшави дотримуватись зобов'язань, які випливали з Малого версальського

трактату. Він стосувався усіх членів національних меншин, котрі мали польське громадянство. Друга–восьма статті цього документу були визнані Польщею як основоположні, яким жодний закон чи розпорядження польських властей не могли суперечити. Підтвердженням цього стала «березнева» Конституція 1921 р. Згодом її основні положення щодо національних меншин були підтверджені у Ризькому мирному договорі та у Верхньосілезькій конвенції.

Рішення Ради послів Антанти про передачу Східної Галичини Польській державі спричинило зворот у її національній політиці. Свідченням цього стало прийняття 1924 р. «закону Грабського».

Після встановлення в Польщі «режиму санації» поступово були ліквідовані або обмежені демократичні свободи, що в кінцевому рахунку привело до погіршення правового становища непольського населення країни.

Національна політика Польщі після Другої світової війни суттєво відрізнялася від попереднього періоду. Це знайшло свій вияв як у законодавстві, так і в практиці ПНР щодо національних меншин. Прийнята Законодавчим сеймом 22 лютого 1947 р. Декларація прав і свобод громадян, ніби засвідчувала демократичний характер устрою і відповідно декларувала «рівність щодо права усіх громадян без різниці національності, раси і релігії». Це положення лягло в основу Конституції ПНР від 22 липня 1952 р. Попри те, вся тодішня й майбутня практика Народної Польщі була суцільним ланцюгом порушень комуністичною владою усіх прав і свобод національних меншин. Це підтверджують депортаційні акції 1944–1946 рр., які привели до різкого зменшення в країні кількості українців, німців, білорусів, литовців. Більше того, в результаті санкціонованих комуністичним режимом погромів, єврейське населення, що уціліло від голокосту 1939–1944 рр. було змушене покинути Польщу. У цьому ряду злочинів по праву перше місце займає операція «Вісла». Внаслідок вищевказаних процесів Народна Польща перетворилася на мононаціональну державу, в якій національні меншини становили 1,5–2% населення.

Певні позитивні зміни у політиці комуністичних властей щодо меншин стали спостерігатися в Польщі, починаючи з 1956 р., коли почали діяти суспільно-культурні товариства. Однак період їх відносної незалежності від впливів ПОРП тривав доволі коротко. Вже наступного року їхніх провідних діячів було звинувачено в націоналізмі й усунуто із займаних посад.

У сімдесятих роках зацікавлення національними проблемами в урядових і партійних колах значно знизилася, оскільки ПНР як мононаціональна держава у своїй діяльності керувалася засадами інтернаціоналізму. Виходячи з таких позицій, уряд почав реалізувати програму прискореної асиміляції національних меншин і піддав посиленому наглядові їхню організаційну діяльність. Усе це призвело до майже повного занепаду культурно-освітньої і видавничої діяльності суспільно-культурних товариств.

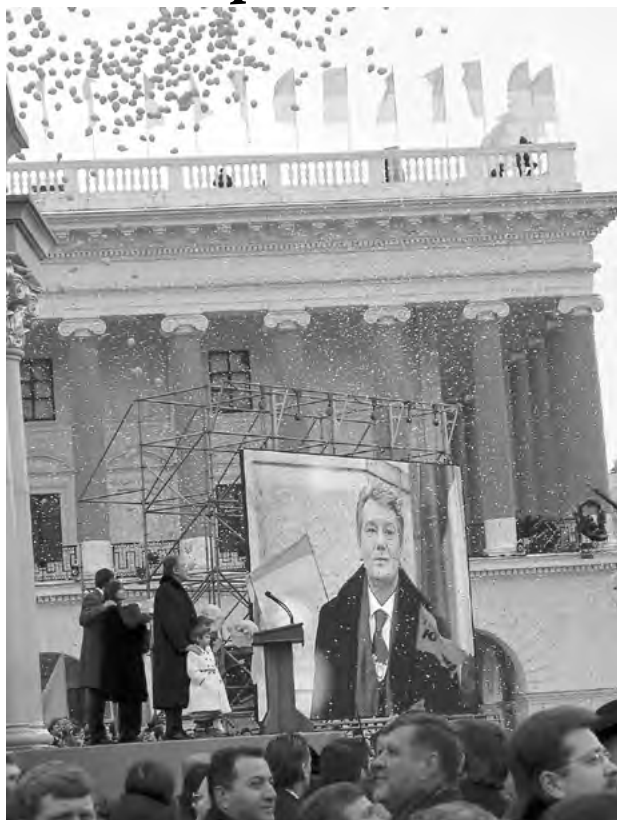
У вісімдесятих роках національна проблематика у політиці польських властей набрала іншого характеру, що було пов'язане з початком діяльності профоб'єднання «Солідарність», обмеженням цензури і послабленням контролю за діяльністю національних інституцій.

У національній політиці польських властей упродовж 1919–1989 рр. важливе місце посідали також освітньо-культурні проблеми, які викликали підвищену увагу як міжвоєнних урядів, так і комуністичних. Для обох було характерним прагнення підірвати основи національної школи і перетворити її в інструмент колонізації.

У 1944–1989 рр. освітньо-культурні права національних меншин фактично нехтувалися урядом ПНР. Незначні поступки, які мали місце у цьому плані у п'ятидесятих роках, були викликані як міжнародними, так і внутріполітичними реаліями. Однак, з початком шістдесятих років ПОРП і уряд країни, стимулюючи міграції населення з села до міста, фактично допровадили до ліквідації національного шкільництва, яке зосереджувалося переважно у сільській місцевості.

Примітки

- ¹ Konstytucja 17 marca 1921, s. 58.
- ² *Ibidem*, s. 59.
- ³ Dz. U RP, 1921, № 44, poz. 268.
- ⁴ J. Giertych, *O program polityki kresowej*, s. 161–162.
- ⁵ A. Chojnowski, *Mniejszości narodowe w polityce rządów polskich w latach 1921–1926* [w:] „Przegląd Historyczny”, Warszawa 1976, № 4, s. 609.
- ⁶ L. Halpern, *Polityka żydowska w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1933*, s. 43–47.
- ⁷ J. Pajewski, W. Łazuga, *Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 150.
- ⁸ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 82.
- ⁹ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі*, с. 466.
- ¹⁰ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 85.
- ¹¹ Dz. U. RP 1924, № 73, poz. 724; № 78, poz. 757.
- ¹² А. Волошин, *Права української мови* [у:] «Життя і право», Львів 1928, № 1, с. 28–34.
- ¹³ L. Halpern, *Polityka żydowska w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1933*, s. 51.
- ¹⁴ М. Швагуляк, *Паціфікація*, с. 22–24.
- ¹⁵ Konstytucja uchwalona przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 23 marca 1935, s. 24.
- ¹⁶ С. Макарчук, *Етносоціальне розвиток і національні відносини на западноукраїнських землях в період імперіалізму*, с. 166.
- ¹⁷ Ю. Макар, *Мартиролог Української православної церкви Холмицини і Підляшшя* [у:] «Українознавство. Календар-щорічник» 2003, Київ 2002, с. 158.
- ¹⁸ М. Кучерепа, Р. Давидюк, *Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)*, Луцьк 2001, с. 44.
- ¹⁹ J. Tomaszewski, *Dwa dokumenty o pogromie w Brześciu*, s. 61–66.
- ²⁰ С. Качараба, *Еміграція євреїв із Західної України у Палестину у 1919–1939 рр.* [у:] *Україна модерна*, Київ–Львів 2002, № 7, с. 119–141; А. Tartakower, *Emigracja Żydów z Polski*, Warszawa 1939, s. 22.
- ²¹ *Mniejszości narodowe w Polsce*, s. 8.
- ²² А. Cała, *Mniejszość żydowska*, s. 266.
- ²³ М. Сырник, *Українці в повітє валецькім – з najnowszych dziejów mniejszości ukraińskiej w Polsce 1947–2000* [w:] *Українці в najnowszych dziejach Polski (1918–1989)*. Pod red. R. Drozda, s. 153; E. Mironowicz, *Białorusini*, s. 38; K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997*, s. 77; P. Madajczyk, *Niemcy*, s. 90–91.
- ²⁴ Konstytucja 17 marca 1921, s. 59.
- ²⁵ *Ibidem*, s. 60–61.
- ²⁶ W. Wojdyło, *Koncepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego*, Toruń 1993, s. 66.
- ²⁷ Dz. U. RP 1924, № 79, poz. 766.
- ²⁸ М. Сырник, *Українці в Polsce 1918–1939: освіта і szkolnictwo*, Wrocław 1996, s. 53.
- ²⁹ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*, s. 69.
- ³⁰ *Ibidem*, s. 71–73.
- ³¹ J. Zarnowski, *Spółczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, s. 381.
- ³² *Wielka Historia Polski*, s. 1931.
- ³³ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, s. 72.
- ³⁴ Б. Лановик, М. Траф'як та інші, *Внесок української еміграції в розвиток національної та світової культури*, с. 221.
- ³⁵ *Зарубіжні українці. Довідник*, с. 176.

Інавгурація президента Віктора Ющенка
світлина Мирона Кертичака

Підписання Закону про національні меншини
президентом Александром Квасневським
світлина Анни Вінницької

2 січня, Сянік звітно-виборчі збори Сяніцького відділу ОУП. Вибори проходили також у місцевих гуртках. Головою відділу обрано Стефана Біласа.

4 січня, Ольштин українська громада Вармії та Мазур збагатилася новою телепередачею «Український вісник».

23 січня, Київ в урочистій інавгурації президента Віктора Ющенка брав участь голова ОУП Мирон Кертичак.

24 січня, Варшава Александер Квасневський у присутності представників ОУП підписав «Закон про національні та етнічні меншини».

5 лютого, Вроцлав звітно-виборчі збори у Вроцлавському гуртку ОУП – головою переобрано Ігоря Саламона.

5 лютого, Перемишль звітно-виборча конференція Перемиського відділу ОУП. Головою обрано Марію Туцьку.

6 лютого, Тшебятів відзначення роковин Української Народної Республіки, організоване Спільною політв'язнів та тшебятівським і колобжеським гуртками ОУП.

6 лютого, Бані Мазурські VI Огляд українських колядок і вертепів.

12 лютого, Білий Бір Фестиваль української казки, організований Українським вчительським товариством та українською школою у Білому Борі.

19 лютого, Лігниця підсумкова-конференція Лігницького відділу ОУП – головою обрано Богдана Пецушка.

20 лютого, Гіжицько за участю голів гуртків ОУП, делегатів та гостей проходила звітно-виборча конференція Мазурського відділу ОУП. Його головою переобрано Івана Піка.

Український Народний дім у Перемишлі
світлина Мирона Кертичка

Звітно-виборча конференція Перемиського відділу ОУП
світлина Мирона Кертичка

21 лютого, Варшава

Митрополит Сава прийняв голову ОУП Мирона Кертичака. Зустріч мала інформаційний характер.

25 і 26 лютого, Гурово Ілавецьке

медіавишкіл для польської та української молоді, організований Спілкою української незалежної молоді.

березень – Лігниця, Люблін, Моронг, Ольштин, Перемішль, Білий Бір, Кентшин, Варшава

українська громада провела концерти у честь Тараса Шевченка.

4 березня, Млини відзначення 190-річчя від дня народження автора музики Державного гімну України Михайла Вербицького.

17 березня, Ряшів засновницькі збори місцевого гуртка ОУП.

20 березня, Любін

у будинку православної парафії в Любіні місцеве ОУП організувало «Зустріч з поезією Тараса Шевченка».

V Звичайний з'їзд Об'єднання українців у Польщі
світлина Ані Кертичак

1 квітня, Ельблонг

методична конференція для вчителів української мови зі шкіл та пунктів навчання (вела методист Л. Тхір).

3 квітня, Слупськ

у домівці греко-католицької церкви проходив концерт, присвячений Тарасові Шевченку.

8 квітня, Ґурово Іла-

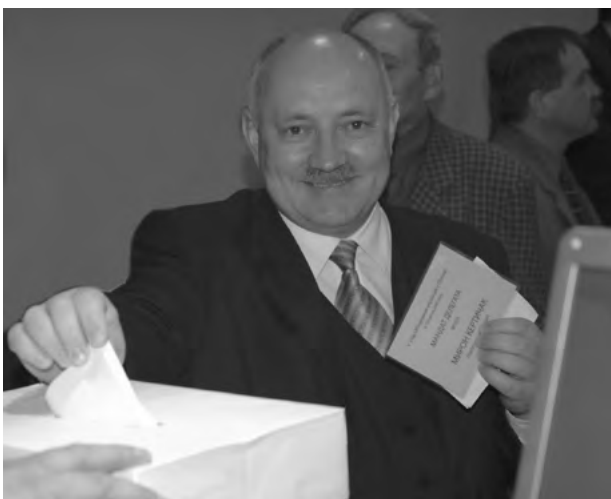
вецьке з'їзд Українського вчительського товариства у Польщі, на якому, напередодні V з'їзду ОУП, обговорено поточні проблеми українського шкільництва.

9 і 10 квітня, Оль-

штин V з'їзд Об'єднання українців у Польщі. Вирішено, що у програмі ОУП потрібні зміни. Питання, які, викликали найбільше емоцій – це освітянське, молодіжне та програма «Повернення». Головою ОУП переобрано Мирона Кертичака.

11 квітня, Варшава (Великий театр)

кількасот представників української громади з усієї Польщі брали участь в урочистій інавгурації Року України в Польщі. Серед по-

Свій голос під час V з'їзду дає Мирон Кертичак
світлина Ані Кертичак

Делегати з'їзду в кулуарах
світлина Ані Кертичак

Віктор Ющенко у Великому театрі в Варшаві
під час інавгурації Року України у Польщі
світлина Андрія Степана

Президент України
в Млинах
світлина Андрія Степана

Віктор Ющенко
в Народному домі
в Перемишлі
світлина Ані Кертичак

чесних гостей були присутні президенти Віктор Ющенко та Александер Квасневський.

11 і 12 квітня, Варшава – Млини у рамках офіційного візиту у Польщі з українською громадою зустрівся президент Віктор Ющенко. Главу України стихійно прийнято біля пам'ятника Т. Шевченкові у Варшаві (серед присутніх багато громадян України).

17 квітня, Варшава засновано товариство громадян України з назвою: Громадська ініціатива «Наш вибір – Україна» (голова – Володимир Клебан).

23 квітня, Круклянки з ініціативи Мазурського відділу ОУП відбулася конференція про проблеми українського шкільництва на Мазурах.

Матура 2005 в українських школах у Польщі до іспиту підійшло близько 100 осіб – не повезло восьми матурістам.

7 травня, Гданськ уперше після V з'їзду засідання новообраної Головної

управи ОУП. У програмі були, м. ін., обговорення наслідків з'їзду, розподіл компетенцій між членами управи, фінансовий стан організації (коректа бюджету).

14 і 15 травня, Ельблонг XXXIX Дитячий фестиваль української культури, організований місцевим гуртком та Відділом ОУП – сценою заволоділи українські школярі та гімназисти з багатьох місцевостей Польщі. Гостинний виступ дав ансамбль «Сонечко» з Тернополя.

15 травня, Кентшин XIX Ярмарок «З мальованої скрині», організований Ольштинським відділом ОУП та Кентшинським гуртком. На сцені виступали ансамблі з України, Польщі, Литви та Росії.

15 травня, Варшава «Парад Шумана» з виразними українськими акцентами – концерт «Гринджолів», присутність молоді зі сходу України, помітний стенд організації «Наш вибір – Україна» тощо.

24 травня, Варшава зустріч президента Александра Квасневського

«Мальована скриня» у Кентшині
світлина Мирона Кертичака

Дні української культури в Щеціні
світлина Івана Сирника

**Фестиваль українських дитячих ансамблів
у Кошаліні, виступає «Сонечко»**
світлина Марка Керкоша

з представниками української громади у Польщі. Зустріч відбулася на прохання ОУП. Серед українських представників були: М. Туцька (голова Перемиського відділу ОУП), С. Гладик (Об'єднання лемків), Ю. Рейт (член ГР ОУП), М. Кертичак (голова ОУП), П. Тима (член ГУ ОУП) та М. Хроль (СУП). Обговорено питання Народного дому в Перемишлі та пам'ятника Никифору в Криниці.

26 травня, Циганок

XX Мала сарепта для дітей, організована отцем-синкелом митратом Андрієм Сорокою.

29 травня – 5 червня, Щецін IX Дні української культури, організовані

Відділом і місцевим гуртком ОУП – у програмі пісні, танець, панельні дискусії тощо.

30 травня, Варшава

зустріч представників Міністерства культури України з керівництвом ОУП.

4 і 5 червня, Кошалін

XXX Фестиваль українських дитячих ансамблів «Кошалін 2005» – зголосило-

ся біля 300 учасників з усієї Польщі (всього 15 ансамблів).

11 червня, Добре Місто І Регіональні зустрічі з українським фольклором, організовані місцевим ОУП.

11 червня, Варшава перше післяз'їздивське засідання Головної ради ОУП. Обрано представників до складу спільної Комісії уряду і національних меншин (М. Кертичак, Г. Купріянович), наголошено на потребу проведення вишколів для місцевих керівників ОУП (фінансові проекти, направлені у ЄС) тощо.

11 і 12 червня, Гіжицько ІХ Дні української культури, у концертах брали участь діти з місцевих пунктів навчання української мови, гості з України тощо. Головний організатор – гіжицький гурток ОУП.

19 червня, Варшава примирення Церков, ієрархи Римо-Католицького костела і Української греко-католицької церкви закликали до польсько-українського примирення. Урочисту лі-

Дні української культури в Гіжицьку
світлина Степана Мігуса

Дні української культури в Гіжицьку
світлина Степана Мігуса

XVIII Фестиваль української культури в Сопоті
світлини Івана Яснїя

туртію відслужено на Площі ім. Ю. Пілсудського.

19 і 20 червня, Остре Бардо «Сільська піч»

– свято української культури, організоване місцевими українцями та парохом о. Юліаном Кравецьким. Були концерти, вишколи, виставка ікон та печене порося.

26 червня, Пикуличі

традиційний, п'ятнадцятий похід до могил вояків українських армій ХХ ст.

29 червня, Перемишль – Березка – Бахів – Павлокома – Перемишль

щорічне відвідування могил жертв масових погромів українського населення на Засянні весною 1945 р.

літо, Варшава

Об'єднання українців у Польщі в рамках програми «Джерела тотожності» видало *Співаник. Пісні українців Польщі* (упорядник – Івона Москалик-Тима).

2 липня, Круклянки

міське ОУП для понад восьмитисячної публіки організувало Ніч Івана

Купала. Була це нагода для зустрічі (вже 11-а) з купальським обрядом, українською традицією та культурою.

9 і 10 липня, Сопот

у Лісовій опері проходив XVIII Фестиваль української культури. У чотирьох концертах брали участь сімсот виконавців (більше 100 приїхало з України, м. ін., Національний академічний народний хор ім. Г. Верьовки, «Тартак», «Танок на Майдані Конго», «Таліта Кум»). Проведено ряд супровідних заходів, м. ін., концерти найкращих українських хорів. Удруге частину концертів обширно показувало TVP 2. Провідним мотивом фестивалю були купальські обряди. Фестиваль проходив у рамках Року України в Польщі; вітального листа прислав президент Віктор Ющенко, який з Александром Квасневським взяли почесний патронат над фестивалем.

11–23 липня, Низький Бескид мандрівний пластовий юнацький табір. Організатори та учасники – молодь з Іданська, Вроцлава, Гіжицька тощо. Темою

XVIII Фестиваль української культури в Сопоті
світлина Івана Яснія

Празник у Хшанові

світлина Мирона Кертичака

XXIII Лемківська ватра в Ждині

світлина Мирона й Ані Кертичак

табору стали купальські обряди.

15 і 16 липня, Удорп'є XV Битівська ватра, організована управою гуртка ОУП у Битові. Зустріч притягнула чисельну публіку, були концерти традиційної і сучасної української музики.

16 липня, Хшанів традиційний празник Верховних Апостолів Петра й Павла за участю кир Івана Мартиняка. Віддано честь, м. ін., організатору хшанівської станиці отцю-митрату Мирославі Ріпецькому.

22–24 липня, Ждиня XXIII Лемківська ватра – головний організатор, Об'єднання лемків, запросило до участі у святі 1000 виконавців і близько 8000 гостей. Попри раніші домовленості, не зміг прибути президент України Віктор Ющенко. «Часткою культури всього світу» назвав ватру митрополит Іван Мартиняк.

30 і 31 липня, Видміни «Відлуння», зустріч з українською культурою, організована місцевим ОУП.

30 і 31 липня, Зиндранова «Од русаль до Яна» – фольклорне свято, організоване головою Музею лемківської культури Федором Гочем.

липень – серпень, Команча та Новиця

«Сарепта», літні табори, організовані УГКЦ для учнів гімназій, середніх шкіл та студентів.

літо, Мокре XV новацький табір, якого учасниками стали діти з Польщі (табір отримав допомогу пластових організацій у світі).

серпень, Венгожево

40-річчя місцевої української греко-католицької парафії, відсвятковане за участю, м. ін., кир Івана Мартиняка.

5–16 серпня, Скоромахи (Україна)

«Літня школа», організована Ельблонзьким відділом ОУП для дітей з пунктів навчання української мови (опікунки – А. Кобляк, О. Осціславська та М. Будзинський). Фінансову підтримку надав мер Тернополя.

Повернення Романа Гаврана

«Прикордонні зустрічі» в Глембоцьку
світлина Ані Кертичак

Зустріч «молодих» і «старих» рейдівців під час
рейду «Карпати»
світлина Мирона Кертичака

6 і 7 серпня, Глембоцьк XIV «Прикордонні зустрічі», організовані місцевим та львівським ОУП і українським ліцеєм у Ґурові Ілавецькому. Подібно, як минулими роками, – концерти, кількатисячна публіка, представники влади, гості-виконавці з України.

7 серпня, Мокре XIV «Свято культури над Ославою». Серед виконавців місцеві «Ослав'яни» та запрошені гості.

13 і 14 серпня, Сроково відкриття культурного сезону українців Вармії і Мазур. У концертах брали участь виконавці з України та Польщі. Захід організував місцевий гурток та Ольштинський відділ ОУП.

13 і 14 серпня, Ждиня «піонери», «динозаври» та цьогорічні учасники ювілейного XXX Рейду «Карпати» зійшлися на ватряному полі (близько 70 чоловік).

25 липня – 5 серпня, Лемківщина у Ждині стартувала «Лемківська академія II» – міжнародний молодіжний табір. Її організаторами виступали Об'єд-

нання українців у Польщі та Об'єднання лемків. У заході брали участь молоді українці з Польщі, Словаччини та України.

19 серпня, Кентшин

посвячення дзвіниці у місцевій українській греко-католицькій церкві.

21 серпня, Б'єліца

архірейською літургією, виставкою, доповідями та концертом відзначено День незалежності України. Організатори – гурток ОУП у Б'єліці, парафія УГКЦ у Білому Борі та місцеве солецтво.

У серпні День незалежності України відзначали також у Варшаві, Гданську та на Прикарпатті

24 серпня, Ілава урочиста Служба Божа з нагоди Дня незалежності України.

День незалежності України в Б'єліці світлини Тереси Олещук та Анни Вінницької

26–28 серпня, Корчмин колишні жителі Корчмина та інших сіл польсько-українського прикордоння (2000 прочан) зійшлися на Празникові Успення Пресвятої Богородиці у Корчміні.

Віктор Ющенко в Гданську; світлина Андрія Степана

Міністр закордонних справ України Борис Тарасюк з Мироном Кертичком серед гданщан; світлина Андрія Степана

27 серпня, Асуни

«Сільські гуляння», захід, організований місцевим гуртком та Ольштинським відділом ОУП, присвячений незалежній Україні.

28 серпня, Пенєж-но VI «Свято урожаю»

організоване місцевим ОУП (голова Владислав Грибик) зібрало кілька тисяч людей. Окрім концертів, конкурсів та забави презентовано традиційні хлібні вироби, вінки як символи урожаю.

29 серпня, Гданськ

перебуваючи на святкуванні 25-ліття «Солідарності», з українською громадою у місцевій домівці зустрівся міністр закордонних справ України Борис Тарасюк. Гданщани мали також нагоду 31 серпня привітати у себе президента Віктора Ющенка.

1 вересня, Ярослав

по довгій перерві починає діяти пункт навчання української мови.

3 вересня, Пасленк

III «Пасленцька бесіда східних культур», організована місцевою ланкою ОУП (голова О. Кравецька) та

Карітас греко-католицької парафії. «Бесіда» – це концерти популярних виконавців, презентація української кухні та зразок співробітництва Церкви, ОУП і місцевої влади.

4 вересня, Моцона Королівська українські обжинки, організовані на закінчення жнив Союзом українців Підляшшя.

17 вересня, Бартошиці п'ятнадцятиріччя бартошицького Комплексу шкіл з українською мовою навчання ім. Лесі Українки.

17 вересня, Явожно традиційне відзначення трагедії Концентраційного табору праці у Явожні за участю, м. ін., колишніх в'язнів І. Ковалик, М. Зради та Д. Древка. Захід організували місцеві українці, Катовицький гурток ОУП та катовицька й глівіцька парафії.

17 вересня, Білий Бір Празник Різдва Пресвятої Богородиці та з'їзд молоді. Доповідачами з'їзду були о. С. Батрух та о. Р. Ференц, а в основу навчань лягла Євхаристія.

Початок шкільного року в Перемишлі
світлина Мирона Кертичака

Празник Різдва Пресвятої Богородиці в Білому Борі
світлина Мирона Кертичака

Перед пам'ятником у Явожні

Фестиваль Бандурної музики в Перемишлі
світлини Мирона Кертичака

21 вересня, Варшава 151

на інавгураційному засіданні Спільної комісії уряду та національних меншин встановлено, що її співголовою буде Мирон Кертичак – голова ОУП.

1 жовтня, Польща

українську філологію у польських університетах обрало понад 150 осіб (лише 10 студентів – це випускники українських ліцеїв у Польщі).

1 жовтня, Ельблонг

збори місцевого Відділу ОУП, очолюваного І. Будзинською. Представники гуртків звітували про діяльність, обговорено проблемні питання, І. Будзинську та М. Притулу обрано до Воевідської координаційної ради ОУП.

7–9 жовтня, Перемишль

V Фестиваль бандурної музики ім. Гната Хоткевича, у рамках якого організовано також науковий симпозіум. Подія зібрала міжнародний гурт музикантів та науковців. Організатор зустрічі – Перемишльський центр культурних ініціатив «Митуса», який очолює д-р О. Левчишин-Попович.

9 жовтня, Зелена

Гора греко-католики міста й околиць святкували празник Покрови Пресвятої Богородиці, який очолив кир Володимир Ющак.

9 жовтня, Криниця

урочисте відкриття Александром Квасневським пам'ятника Епіфанію Дровняку – славному на весь світ Никифорові. Відкриття проходило за участю представників української громади, зокрема ОУП і ОЛ) (М. Кертичак, С. Гладик, О. Маслей, учні перемиської «Шашкевичівки»), а також делегації з України (м. ін., Микола Жулинський).

Відкриття пам'ятника Никифору в Криниці
світлина Мирона Кертичака

9 жовтня, Гіжицько

V Осінній концерт церковної музики, організований Мазурським відділом ОУП та греко-католицькою парафією у Гіжицьку. Концерти проходили у католицьких, православних та греко-католицьких храмах, а учасниками були польські та українські виконавці («Журавлі», «Дзвін» з Дубна тощо).

«Журавлі» під час Осіннього концерту в Гіжицьку
світлина Мирона Кертичака

9 жовтня, Пискорівичі, Старе Місто, Лежайськ

проща близько трьохсот осіб, організована священством

Перемисько-
-Варшавської єпархії УГКЦ
при співучасті Перемись-
кого відділу ОУП з нагоди
60-річчя масових убивств
українців у Надсянні.

**15 і 16 жовтня, Оль-
штин VI** Загальнопольські
дні українського театру,
організовані Ольштинським
відділом ОУП. Головним ге-
роєм днів став Рівненський
обласний академічний му-
зично-драматичний театр.
Захід проходив у рамках
Року України в Польщі.

16 жовтня, Кентшин
з ініціативи Спілки україн-
ських політв'язнів
у місцевій греко-католиць-
кій церкві відзначено
63 річницю створення УПА.

Дні українського театру в Ольштині
світлина Мирона й Ані Кертичак

22 жовтня, Білий Бір
конференція вчителів укра-
їнської мови (з Кошаліна,
Колобжега, М'ястка, Битова,
Слупська, Щеціна, Щецінка,
Білого Бору) за участю мето-
дичного дорадника з питань
української мови – Ірини
Дрозд. Вчителі висловили-
ся, м. ін., за продовження
організування Фестивалю
української народної казки.

22 жовтня, Ольштин
II Огляд співаної поезії,

головним організатором якого була ольштинська ланка ОУП (Мирослава Четирба-Піщак). У конкурсі участь взяло вісім гуртів та шестеро солістів.

23–29 жовтня, Вроцлав „Ukraina Viva!”, п'ятий фестиваль української культури, організований Колегією Східної Європи. Програма фестивалю – це концерти, виставки, зустрічі, дискусії, які, крім традиції, показали нове й вартісне в українській культурі. Цього року відзначено 85-ліття проф. Б. Осадчука.

4–6 листопада – Більськ, Сім'ятичі, Білосток

XIV Фестиваль української культури на Підляшші «Підляська осінь». Ювіляром фестивалю (саме тут 10 років тому вперше виступав) став ансамбль пісні й танцю «Ранок». Колективи-учасники прибули з Польщі, України, Литви та вперше з Румунії. На «Підляській осені» виступали „Ot Vinta”, ансамбль «Горинь», «Гирса», «Дикий мед», «Беркут», студентський театр «Лопата» тощо.

Фестиваль української культури на Підляшші
світлина Мирона Кертичака

Делегати з Польщі в Кошицях у час засідання ЄКУ

Святкування ювілею в Перемишлі світлини Мирона й Ані Кертичак

11–12 листопада, Вроцлав дитячий конкурс декламації «Любимо рідну мову», організований Союзом українок (О. Палібуда, Є. Галь, Л. Крайчик) та гуртком ОУП у Вроцлаві. На сцені місцевої домівки виступало близько п'ятидесяти декламаторів.

11–13 листопада, Кошиці (Словаччина)

XI з'їзд Європейського конгресу українців, у роботі якого від української громади в Польщі взяли участь: М. Кертичак – голова ОУП та О. Маслей – заступник голови ОЛ. На чергову каденцію (2005–2009) організацію очолила Ярослава Хортянні з Угорщини, а першим заступником став М. Кертичак.

12 листопада, Перемишль у Народному домі вшановано десяту річницю виникнення української групи в одному з місцевих садочків.

13 листопада, Варшава греко-католицька спільнота вже традиційно відзначила празник святого Йосафата.

18 листопада, Ольштин V Польсько-українські літературні зустрічі. Захід стартував з ініціативи Ольштинського відділу ОУП вісім років тому. Літературні зустрічі мають на меті також творчі взаємини письменників Луцька й Ольштина.

18–25 листопада, Варшава «Помаранчева революція – рік після», проект, підготовлений Об'єднанням українців у Польщі, який мав пригадати минулорічні українські події. У його рамках проходили дебати, роковий концерт, перегляд слайдів та огляд репортажів і документальних фільмів.

19 листопада, Гурово Ілавецьке VI Вармінсько-Мазурський огляд релігійної творчості Української греко-католицької церкви, організований Катехітичною комісією Перемисько-Варшавської архієпархії. Взняло в ньому участь 157 артистів з одинадцяти парафій. Провідна тема – «Ісус – хліб життя».

26 листопада, Зелена Гора V Дні лемківської культури, організовані

Газета видана в роковини Помаранчевої революції в Варшаві

Zarząd m. st. Warszawy, Związek Ukraińców w Polsce, Inicjatywa Studencka „Wołna Ukraina”, Stowarzyszenie Obywateli Ukrainy „Nasz Wybór-Ukraina” w rocznicę Pomarańczowej Rewolucji dla przypomnienia wydarzeń z końca 2004 roku na Ukrainie oraz zaangażowania społeczeństwa polskiego w akcję poparcia demokracji nad Dnieprem zaprasza na cykl przedsięwzięć „Pomarańczowa rewolucja-ROK po”.

Celem projektu jest przypomnienie wydarzeń pomarańczowej rewolucji na Ukrainie oraz akcji solidarności, które miały miejsce w wielu miastach Polski w listopadzie i grudniu 2004 roku: warszawskiego koncertu „Solidarni z Ukrainą”, demonstracji pod ambasadą Ukrainy, Sejmem RP oraz masowego udziału obserwatorów z Polski w trzeciej turze ukraińskich wyborów.

Przedsięwzięcie organizowane dokładnie w rok od tych wydarzeń jest nie tylko formą przypomnienia, ale i podjęciem w pełni zaangażowania polskich środowisk zaangażowanych we wspieranie justycji ubiegłego roku demokratycznych przemian na Ukrainie rozwijaniem współczesnych relacji polsko-ukraińskich.

PROGRAM

18 listopada, godz. 17.00, Sala Fundacji im. Stefana Batorego, ul. Sapieżyńska 10 a, Warszawa; DEBATA „Pomarańczowa Rewolucja – rok po” z UZDAIEM PANIŁUSTÓW Z POLSKI I UKRAINY; UZDAIEM WIEJĄ; Wadym Karasów – POLITOLOG Z KIJOWA Bogumila Berydyczowska – PUBLICYSTKA Marcin Wojciechowski – DZIENNIKARZ „GASZET W WROCŁAWI” Jacek Cichońki – EKSPERT OSO;

20 listopada, godz. 17.00 Klub M 25, ul. Mińska 25, Warszawa; KONCERT Z UZDAIEM M.I.N. Ukraińsko-gruzińskiego rockowego zespołu **GDZIGHELI** ze Lwowa, uczestnika koncertów na Majdanie Niezależności w Kijowie; **QUADRAGESIMA** zespołu z Kijowa uczestnik warszawskiego koncertu 29 listopada 2004 roku, „Solidarni z Ukrainą” oraz ukraińskich koncertów na Majdanie; **ROBERTA LESZCZYŃSKIEGO** dziennikarza muzycznego, dj, prowadzącego m.in. koncert solidarności z Ukrainą 27.11. 2004 roku w Warszawie, Prezentacje zdjęć i amatorskich reportaży, relacji pisaných, sлайdów zrealizowanych przez obserwatorów z Polski, biorących udział misjach obserwacyjnych na Ukrainie w ramach OBWE, ENEMO, Polskiej Misji Obserwacyjnej, misji PIS;

25 listopada, godz.17.30, Kino LAB, Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski; Prezentacje polskich i ukraińskich reportaży telewizyjnych ukazujących wydarzenia w Polsce i na Ukrainie w listopadzie, grudniu 2004 roku. **UKRAINA: PRORYW DO DEMOKRACJI** (Україна: прорив до демократії), dokumentalny film zrealizowany przez Studio Filmowe im. O. Dowżenki, Fundacja Rozwoju Kina oraz PRO TV. Reż., Ludmyła Nemryła, Viktor Pynchod'ko, Kyjów 2005 r. Godzinny film dokumentalny ukazujący wydarzenia kampanii prezydenckiej na Ukrainie od lipca, 2004 r., kiedy to ogłosili start w wyborach prezydenckich Wiktor Juszczenko do inauguracyj w styczniu 2005 roku. W filmie o różnych epizodach kampanii opowiadają główni uczestnicy wydarzeń m.in. Julia Tymoszenko, Petro Poroszenko. Pracownicy sztabu obu kandydatów. W filmie znalazły się unikalne kadry obrazujące dramatyczne epizody kampanii wyborczej, wydarzenia na Majdanie. Premiera filmu miała miejsce w marcu 2005 roku w 5 kanale i Telewizji 1st.

POLACY UKRAJNCOM, reportaż Andrzeja Warchiła, dziennikarza TVP 3 (magazyn Telenowyjny) o polskich akcjach solidarności z Ukrainą. Wiece poparcia w różnych miastach Polski, działania polityczne i dyplomatyczne oraz wielkie koncerty w Warszawie i Krakowie dla ukraińskiej rewolucji;

ETYDY Z MAJDAŃI, materiały telewizyjne realizowane w okresie rewolucji przez dziennikarzy prywatnej wówczas w pełni niezależnej telewizji ukraińskiego kanału 5;

місцевим гуртком ОУП. До заходу увійшли наукові конференції, презентовано фільми *Україна – порив до демократії* та книжку *Багато облич України* Ізи Хрулінської й Петра Тими. Була також нагода для зустрічі з українською та лемківською музикою.

26 і 27 листопада, Видміни «Україна в мові, пісні й танцю» – інтеграційна зустріч молодих українців з Польщі та України, організована місцевим гуртком ОУП.

4 грудня, Перемишль святкування ювілею воздвиження будинку Товариства «Народний дім». Організатором ювілею був Перемиський відділ ОУП.

12–18 грудня, Німеччина гастрольні концерти чоловічого хору ОУП «Журавлі».

Великою пасією Мирона Кертичака є фотографування... Київ, під час інавгурації президента В. Ющенка

Україна, Помаранчева революція – що далі? Громадянське суспільство, відносини громадянин–держава – сценарії розвитку

Минуло не так багато часу від Помаранчевої революції. Після відставки уряду перші підсумки вже підбито. Рейтингові опитування показують, що більшість населення довіряє Президенту. Загальновідомо, що підвалини громадянського суспільства формуються протягом багатьох років. Тому було б наївно казати, що саме громадянське суспільство¹ виникло в Україні після подій останньої виборчої кампанії (занадто багато треба ще подолати українському народу), але шанс на повстання такого суспільства безперечно з'явився.

Гадаю, варто нагадати, в чому власне полягає суть концепції цього явища.

1. Засади концепції «громадянського суспільства»

Звідки походить саме поняття «громадянське суспільство» (*societas civilis* – лат., *civil society* – англ.)? Термін «громада» (*community* – англ.) утворено від двох слів: *common* (спільний) та *unity* (об'єднання). Бути в громаді (спільноті) означає мати щось спільне з іншими людьми.

Отже, у сучасній політичній теорії поняття «громадянське суспільство» трактується як суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими й політичними відносинами між його членами, яке незалежне від держави, однак співпрацює з нею. Іншими словами, ГС – це суспільство з високим рівнем суспільної активності громадян, котрі прагнуть поза політичними й державними інститутами розвивати свою діяльність і впливати на владні і державні відносини, домагаючись реалізації своїх інтересів, захисту своїх прав і свобод². Інше, загальновідоме в Україні визначення сформульоване так: «ГС – суспільство громадян із високим рівнем соціальної, політичної, правової, культурної свідомості, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага. ГС є базисом держави, ініціює в ній необхідні зміни. Держава, в свою чергу, захищає принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які формують ГС»³.

Мету існування ГС можна визначити як будівництво громади, здатної забезпечувати людський добробут, вирішувати критичні людські проблеми. В концепції ГС держава і суспільство розглядаються як партнери, з пріоритетом у такому партнерстві суспільства, що слугує утвердженню в суспільній свідомості думки про те, що держава існує для суспільства, а не навпаки.

Існування ГС можливе лише за умови встановленої в державі демократії як форми правління. Встановлено, що демократія без ГС приречена на виродження в тоталітарну/авторитарну форму правління. Справа в тім, що демократія проголошена не може стати демократією реальною, доки ГС не зміцніє настільки, щоб стати конкурентом і опонентом державі та її номенклатурі, а також, щоб контролювати і стримувати державну владу. Такі інституції як: вільні медіа, профспілки, вільні університети, громадські об'єднання, культурні асоціації,

виборні представники, відповідне законодавство тощо, забезпечують функціонування ГС. Сутність ГС полягає в забезпеченні прав людини, тобто особа має гарантію вільного вибору тих чи інших форм економічного буття, ідеології, світогляду, релігії, можливість вільно висловлювати і відстоювати свої погляди та інтереси. Таким чином, ГС є запорукою нерозвинення в державі такого явища, як патерналізм серед громадян, оскільки кожний з них усвідомлює і поводить себе, як невід'ємний механізм самозабезпечення цієї держави. За висловом Майкла Ігнат'єффа: «Без ГС демократія лишається порожньою оболонкою, а ринок стає джунглями»⁴.

Потенційно ґрунт для ГС існує у будь-якій культурі, але воно не завжди може «прорости». ГС неможливо насадити «згори». Такі невдалі спроби вже були в Україні за часів Російської імперії та Радянського Союзу. Говорити про ГС можна лише з появою громадянина як самостійного члена суспільства, який усвідомлює себе таким, що має певні права і свободи, і в той же час несе відповідальність за свої дії. Таким чином, формування ГС тісно пов'язане зі становленням правової держави, основними принципами якої є: панування права у всіх сферах суспільного життя і верховенство закону; дотримання законів в усіх її органах посадовими особами і громадянами; непорушність свободи особи, її прав та інтересів, честі й гідності, їх охорона і гарантованість; взаємна відповідальність держави й особи.

ГС може виконувати такі функції в державі:

- елементу розбудови демократичних інституцій,
- засобу реалізації свободи слова, об'єднань і поширення інформації,
- засобу підтримки рівноправного доступу до ресурсів,
- засобу контролю ефективності законопроектів,
- засобу зміцнення підзвітності й прозорості держави,
- засобу самоврядування й самозабезпечення.

2. Що дала українському суспільству Помаранчева революція?

Перш ніж перейти безпосередньо до розгляду ймовірних сценаріїв розвитку відносин «громадянин–держава» в майбутньому, треба чітко визначитись, в якій саме точці цих відносин Україна знаходиться зараз. Таким чином, беремо за точку відліку кінець 2004 – початок 2005 р.

Україна отримала «оксамитову незалежність» в 1991 р. Тоді думалось, що за цю незалежність український народ сплатив роками іноземних окупацій і браку своєї держави, голодомором, сталінщиною, таборами, деукраїнізацією тощо. Як виявилось, цього не досить, щоб побудувати дійсно демократичну державу. Як і всі країни на обширі Центрально-Східної Європи, Україна мусила пройти шлях революційних випробувань, віддати таку собі своєрідну данину минулому.

Головне досягнення Помаранчевої революції – це, безперечно, створений прецедент успіху масштабної акції громадянської непокори. Революція мала показати, що все насправді можливо, – можливо добиватися правди своїми силами. Чи треба пояснювати, яке велике це має значення для змін у політичній свідомості українського народу? Справа в тому, що офіційна демократична форма правління, демократичне законодавство і курс на громадянське

суспільство є, без сумніву, дуже важливими і необхідними, але не вирішальними чинниками в процесі розвитку такого суспільства. Наріжним каменем тут є саме громадська думка і громадянська свідомість. Допоки в Україні не буде громадської думки, проникнутої повагою до права, до такого стану суспільства, коли воно буде насичене юридичними принципами, поки не буде високого рівня правосвідомості, ГС не буде спроможне підпорядкувати своїй волі державний апарат.

Дуже доброю ознакою для майбутнього ГС в Україні є той факт, що завдяки Помаранчевій революції українці нарешті дізналися про моральний поріг дій тоді чинної влади і, більше того, навчилися визначати цей поріг для своїх дій.

Події останньої виборчої кампанії довели, що голос громадськості таки щось важить в Україні. Мільйони українців свідомо об'єднали свої зусилля, щоб натиснути на апарат держави і примусити дотримуватися чинного законодавства. Тільки той факт, що їм це вдалося зробити, значить вже дуже багато. Люди побачили, що незважаючи на регіональні, культурні, релігійні, національні відмінності, в них може бути щось спільне, щось таке, заради чого варто вийти на вулиці. Дуже добре, що всі вони нарешті в повній мірі відчули себе українцями, тобто єдиним народом. Дуже важливо тепер цей поштовх не розгубити, не розвіяти.

Мотиви українців під час подій «революції» напрочуд точно відповідали ключовій засаді ГС – «все, що роблять громадяни – вони роблять самі для себе»⁵. Можна сказати, що суспільство змагалося із державою за владу і вплив.

Ще одним важливим досягненням «помаранчевих подій» є те, що громадяни знову повірили в свого Голову держави і уряд. Народна довіра – є запорукою легітимізації держави, тобто свідчить про те, що населення визнає цю державу як таку. Варто нагадати, що «кучмівська» держава була цілком легітимною на рівні законів та правових актів, що зовсім не означало її легітимізації серед населення.

3. Ймовірні сценарії розвитку відносин «громадянин – держава» в Україні

Можна навести декілька чинників, які протягом найближчих десятиліть забезпечуватимуть актуальність концепції ГС не тільки в Україні, але й в цілому світі. Згідно з матеріалами збірки *Неурядові організації: досвід Сполученого королівства* це:

- зростання міжнародного обігу капіталу,
- зростання прірви між багатими й бідними,
- зростання гнучкого ринку робочої сили,
- видозмінені стосунки між місцевим і глобальним,
- подальший занепад «громади»,
- визнання того, що соціальний капітал є чинником економічного виробництва,
- локальні конфлікти та війни,
- криза державного управління,
- превалювання «держав на перехідному етапі розвитку»,
- брак світської ідеології і пошук нового «значення» для заміни її⁶.

ГС бере безпосередню участь у соціальному процесі і вже стало популярним інструментом вирішення деяких з перелічених проблем.

Одразу треба зазначити, що робити прогнози, особливо в політології, річ вельми невдячна. Втім, як на мене, видаються найбільш імовірними три сценарії можливого розвитку ГС в Україні, а саме: «оптимістичний», «поміркований» і «песимістичний». Розглянемо їх по черзі.

«Песимістичний сценарій»

У відомого українського письменника і гумориста Остапа Вишні є невеличкий твір під назвою *Чужраїнци*, на сторінках якого він розглядає властивості національної ментальності, притаманні, як можна здогадатися з назви, українцям. Так от, однією з блискуче описаних рис, властивих українцям, є здатність на всякі негаразди невизначено і невпевнено відповідати: «Якось то воно буде...»⁷. Оця нездатність, небажання вирішувати глобальні питання свого розвитку дорівнює добре відомому російському «авось». Так і в випадку з українським ГС. У межах цього сценарію можлива логіка українців щодо перспектив ГС: «ГС – це добре, але може якось воно там само побудується, якось не час про це думати». Або: «Активна громадянська позиція, участь в житті держави, виконання своїх обов'язків перед державою тощо – це, звісно, потрібно, але...».

Загальновідомо, що після бурхливих політичних і не тільки подій в житті соціуму настає період згасання активності. Здавалося б – цілком зрозумілий, логічний процес. Так, але не у випадку України. Вчені стверджують, що середній українець надає перевагу стану зниженої соціополітичної активності, таку собі «громадянську сплячку», або, як ще кажуть, «менталітет негромадянськості»⁸. У більшості випадків таке явище виступає як своєрідний захисний механізм проти умов життя, що постійно погіршуються. Серед таких «сплячих» осіб, як правило, знаходяться ті, хто відчуває себе соціальним аутсайдером (ті, хто був звільнений з державних підприємств в часи реформ, ті, хто змушені займатися справою не до душі, ті, хто зазнав кривди і не зміг відстояти свої права, психологічно слабкі особи, які втратили надію і припинили боротися і т. д.). Після перемоги Помаранчевої революції ці перелічені категорії зневіреного населення ніде не зникли. Тому зовсім не дивним буде, якщо ці люди складуть більшість в суспільстві, в якій розчиняться ті, хто хоче щось змінити в собі та країні.

Така модель майбутнього українського соціуму може пояснюватися, окрім історичних та соціально-психологічних причин, ще одним важливим чинником, який стосується сфери громадського контролю. Мається на увазі давній стереотип про неможливість захисту громадянами своїх прав перед державою. Корупція, правове свавілля, «закритість влади», недовіра, апатія та цинізм, неповага до закону, звичка до рівності й колективізму, нехтування громадянськими правами й обов'язками складають той набір, звичку до якого українці фактично не втратили і після подій під час останньої президентської виборчої кампанії. Як це не парадоксально, але до перерахованих явищ долучилася таки віра – віра в себе, віра в краще життя. Щоправда, однієї віри, як неодноразово вже довела історія, замало для такої нелегкої справи, як побудова ГС. Потрібно не тільки вірити, але й ще хотіти щось зробити і, що є найважливішим, робити це. Змін не буде, допоки люди не захочуть самі змінюватись і змінювати. Що ж зробиш, коли одні хочуть бути рівними, а інші – вільними?

В Україні, по суті, все ще немає громадян, тобто вони, звісно, є, але тільки формально. Громадськість реального впливу на процеси, що відбуваються в країні, не має. Не можна назвати нормальною ситуацію, коли громадськість є об'єктом, а не суб'єктом політики. Важливо, щоб громадянин відчував себе (може й необов'язково в прямий спосіб) суб'єктом правотворчості, а не лише об'єктом чужого впливу.

ГС все ж таки не є якоюсь готовою емпіричною моделлю, це лише певна теоретична концепція, ідеально бажаний тип суспільства на даному етапі розвитку людства. Тому багато що залежить від самих людей. Важливо, наскільки вони захочуть і зможуть зрозуміти потребу для себе у такому суспільстві.

«Поступовий сценарій»

В межах даного сценарію показовим є приклад польської «Солідарності» як проекту громадянського суспільства. Коротко оцінюючи важливість «Солідарності» для появи ГС у Польщі на початку 1980-х років, треба зазначити, що саме ця організація побудила до активності дрібні організації і дала змогу полякам залучатися до політики поза контрольованими державою каналами, закладаючи фундамент ГС. За сценарієм «Солідарності» та «оксамитових революцій» ГС постало:

- як антитоталітарний та антиетатистський проект суспільної життєдіяльності, що мав виразний антикомуністичний характер і протиставляв ідеолого-політичному монізму політичний та соціокультурний плюралізм;
- як спосіб добровільної самоорганізації асоціацій (та суспільних рухів) на протигагу «механічній солідарності» формально-штучних об'єднань громадян комуністичної доби⁹.

Було б добре, коли б Україна на даному шляху свого державного і суспільного розвитку вивчила вищеописаний досвід своїх сусідів. Громадянське життя, власне, і має характеризуватися саме поширеністю асоціацій людей, які об'єднуються разом для досягнення спільних цілей.

Події останнього часу вимагають пошуку нових підходів для засвоєння докорінних зрушень, які вже відбулися в свідомості суспільства, але поки ще не закріплені в його структурі та механізмах. Зміни, які відбуваються революційним шляхом, мусять мати поступовий шлях продовження. В протилежному випадку все це ризикує залишитися на емоційному рівні, спочатку на рівні надій і сподівань, а потім – розчарувань, дезорієнтацій і стагнації.

Надії людей, що брали участь у «помаранчевих подіях», були пов'язані не з приходом нових людей на старі місця, а швидше з певними структурними змінами, які створять нові правила гри для суспільства, активізують потенціали соціальних груп.

З формуванням нового уряду і вертикалі влади взагалі нові надії наштовхнулися на старі проблеми. На жаль, життя показує, що громадські рухи в Україні, виконавши свою революційну роль, вже не так ефективно діють в якості громадських організацій «третього сектору». А вони зараз дуже потрібні українському суспільству. Взагалі такий стан для організацій «майданного» типу є цілком закономірний. Їм важко перейти з революційних на мирні рейки. Це потребує зовсім іншої концепції розвитку організації, залучення інших спеціалістів для роботи з громадянами і таке інше.

Після настільки бурхливих і емоційно насичених подій українці перебувають на стадії постреволюційного переходу. Маються на увазі не тільки політичні і економічні зміни, але й зміни психологічного плану. Перехід від революційного запалу до звичного життя завжди важкий. Це все одно, як після свята відчуваєш порожнечу. До речі, Помаранчева революція була охарактеризована очевидцями саме як карнавальні події. Якщо згадати, наприклад, історію подій 1917–1918 рр., то можна сказати, що постреволюційна енергія могла бути однією з причин громадянської війни. Коли старе зруйновано, а нове ще не побудовано, досить тяжко буває визначитись з напрямками розвитку. Людина стикається з різними проблемами і турботами. Щось подібне спостерігається в поведінці постреволюційних українців. Щоб подолати відчуття хаосу, дезінтеграції, спустошення, щоб не розгубити все те цінне, що було отримано на Майдані, спинитися і не дозволити втягнути себе в полювання на відьом під виглядом громадського контролю, потрібні великі особисті зусилля.

В українському соціумі тепер багато що залежить від громадських організацій, від того, наскільки вірно вони зможуть змінити пріоритети своєї діяльності з політичних на соціальні. Існує дуже багато проблем, які не можуть існувати просто в законодавчій площині, до них треба привернути увагу громадськості. Це, наприклад, проблема алкоголізму, наркоманії, освіти, бездомних і неписьмених дітей, жорстокості в родинах, захворювань на туберкульоз та цукровий діабет, переходу на медичне страхування тощо.

Популярна тривимірна концепція сучасного збалансованого ГС передбачає наявність інституцій вільного ринку, вільних виборів і гнучкий третій сектор неприбуткових організацій. Власне від того, наскільки громадяни будуть спроможні захистити свої права та інтереси (самостійно та за допомогою неприбуткових громадських організацій) перед державою або впливати на її політику та органи влади, залежить рівень розвитку ГС. Сформованим ГС в Україні можна буде вважати тільки тоді, коли організації з так званого «третього сектору» будуть спроможні активно й конструктивно діяти в наступних галузях соціального життя:

- соціальні служби,
- житлово-комунальне господарство,
- культура і відпочинок,
- охорона здоров'я,
- навколишнє середовище,
- освіта,
- цивільні справи і захист,
- громадський контроль за владою,
- філантропічна і благодійна діяльність,
- бізнес і профспілкова діяльність.

Таким чином, самоврядування робить втручання держави в життя громади просто потрібним і зайвим, що виключає патерналізм і етатизм. Єдина умова – добровільні об'єднання громадян повинні бути дійсно добровільними, як свідомий вибір громадян, котрі усвідомлюють свої інтереси та об'єднуються задля їх захисту, а не механічним поєднанням вказівок

згори (радянські профспілки, наприклад) або чиїхось політичних інтересів (різні політичні об'єднання в пострадянський період – «Злагода», «Громада» і т. п.).

Наприклад, система громадського контролю за владою може включати такі взаємопов'язані компоненти:

- «сторожові» групи та організації, зорієнтовані на моніторинг взаємовідносин громадян з державно-адміністративними структурами – сфери, де громадяни найчастіше відчують суттєві обмеження або неможливість реалізації своїх громадянських прав;
- практика незалежних громадських експертиз владних політичних та економічних стратегій і рішень, а також контролю їх виконання.

Засоби масової інформації, максимально об'єктивні та неупереджені, можуть (і повинні) відігравати надзвичайно важливу роль у відстоюванні саме *суспільних інтересів*, пропагуючи принцип громадської залученості та оприлюднюючи перші вдалі спроби ефективної практики системи громадського контролю за владою¹⁰.

Підтримка відповідної рівноваги між урядовою владою і урядовою відповідальністю є одним з найбільш складних завдань демократії. Якщо нема якоїсь форми контролю за урядовими елітами з боку нееліт, то політичну систему навряд чи можна назвати демократичною.

Згадана вище легітимізація нового уряду і Президента збільшує шанси на появу в Україні громадянської культури (*civic culture*) лояльної участі.

Найкращий спосіб у межах цього сценарію – це побудова ГС на первинному рівні громад, тобто знизу догори – від сильних місцевих громад до сильних громадських організацій. Якщо не буде громадянської свідомості на місцях, то тим більше не буде її на рівні всієї країни.

Розвиток громади відбувається в процесі навчання на різних рівнях – індивідуальному, родинному, груповому, організаційному, а також на рівні всієї громади. Іншими словами, йдеться про процес громадянської освіти. Без неї становлення ГС є не просто складним, а неможливим. Механізми громадянського суспільства можливо запустити лише навчивши людей не нехтувати своїми правами і користуватися з правових механізмів їхнього захисту. Громадянська освіта – це майбутнє громадянського суспільства. Вона сприяє тому, що люди вчаться змінювати модель свого існування, навчаються бачити, мислити, діяти по-іншому, тобто в такий спосіб, який привів би їх до гармонійного існування в соціумі.

Засада успішного поступового розвитку України в бік розвиненого ГС – це вироблення нових вартостей, настанов, уявлень у процесі зміни поколінь. Так, цей процес може розтягнутися на десятиліття, але іншого способу заміни типів політичної культури в суспільстві немає. Тринадцять років, які минули від проголошення незалежності в Україні, зовсім недостатньо для перетворень в людській свідомості такого масштабу, тим більше такого терміну недостатньо для зміни поколінь.

«Оптимістичний сценарій»

Цей сценарій є найбільш утопічним зі всіх. Втім спробуємо змоделювати, який би вигляд мало українське суспільство за ідеальних умов розвитку після подій Помаранчевої революції.

В ідеальному варіанті в Україні розвине́ться культура громадянської участі. Вона передбачає знання й визнання громадянами суспільних норм і законів, готовність їх дотримуватися, усвідомлення власних прав і здатність ставати на їхній захист, здатність відповідати за використання своїх прав і свобод, готовність і вміння від держави вимагати виконання її функцій. Сюди ж відноситься освіченість людей з питань влаштування держави, існуючої політичної системи, головних політичних процесів (зокрема виборчого). Іншими словами, в межах культури громадянської участі громадяни знають і вміють користуватися своїми правами та свободами, знають і виконують свої обов'язки перед державою та суспільством, лояльно трактують державу, свідомо дотримуються законів і разом з тим контролюють виконання державою її функцій, шляхом організації місцевих громад і недержавних організацій (так званий «третій сектор») здійснюють самоврядування і вирішують проблеми без участі держави; держава, в свою чергу, гарантує виконання своїх функцій, забезпечує основні права і свободи громадян, вшановує невід'ємне для ГС право приватної власності, не втручається в життя громад, звітує перед громадянами. Таким чином досягається баланс сил між державною владою і суспільством. Кожна зі сторін отримує щось в обмін на щось: громадяни отримують безпеку та стабільність в обмін на лояльність і законслухняність, а влада отримує цю лояльність і свою стабільність в обмін на бездоганне виконання своїх функцій. Власне це співвідношення сил характеризує існування в суспільстві того чи іншого типу політичної культури. В даному випадку ідеальна пропорція має назву «громадянська культура» (*civic culture*)¹¹.

Про переважання культури громадянськості можуть свідчити цінування людьми порядку й закону більше, ніж досягнення особистої вигоди, визнання права на існування різних інтересів і цінностей, усього, що не суперечить правам людини (плюралізм), толерантне ставлення до інших позицій і думок, готовність йти на поступки, жертвувати якоюсь частиною власної позиції заради досягнення згоди у головному. Йдеться про те, що громадяни приймають порядок і дотримання закону як власної користі. Все це, однак, не означає, що на Заході не порушують законів, але там ніхто не буде принаймні хизуватися своїми протиправними діями. Тут полягає головна різниця між нашим і їхнім суспільством. Ось цей момент і свідчить про утопічність такого сценарію для України.

Ще одна корисна, але недосяжна річ характеризує громадянське суспільство України в майбутньому. Йдеться про так званий «електронний уряд» (*e-government* – англ.), ідея якого є досить популярною на Заході, і яка частково навіть зазнала успішного запровадження в життя. «Електронний уряд» по суті означає управління за допомогою деперсоніфікованої електронної системи взаємовідносин між платниками податків і урядом держави. В реальному житті *e-government* може виконувати такі функції, як наприклад:

- спрощення процесу обрахування, сплати і контролю податків,
- спрощення сплати за комунальні послуги,
- спрощення процедури звернення громадян до державних органів з приватних питань і не тільки,
- підтримка зворотнього зв'язку між державними органами і громадянами,
- зниження витрат на утримання державного апарату.

Можна нарахувати ще багато подібних корисних функцій *e-government*. Звісно, громадяни, як платники податків, мають бути зацікавлені, щоб витрати з державного бюджету на управління були мінімальними – чим дешевше буде обходитися утримання чиновників, тим більше коштів залишиться на загальний економічний розвиток країни. Крім того, застосування інформаційних технологій в державному управлінні (докладніше йдеться про *public administration*), національній економіці, соціальних процесах, означає збільшення ефективності такого управління в іншій сфері: робить державу більш доступною в розумінні отримання послуг від неї платниками податків, тобто громадянами, які цю державу утримують. На думку експертів, у цьому полягає головне завдання *e-government*.

Вважається також, що сам процес застосування електронного управління громадянами повинен бути дуже простим і звичним (на кшталт отримання побутових послуг або обслуговування електротехніки) і не вимагати від користувача якихось особливих знань і навичок. Тобто, кожен незалежно від освіти і соціального статусу мусить мати змогу сісти за комп'ютер і отримати послугу або звернутися безпосередньо до представників влади замість того, щоб записуватися до них на прийом і чекати в чергах.

Незважаючи на те, що процес інформатизації України значно посунувся порівняно з початком 1990-х років, все одно існує багато «але» технічного й психологічного характеру на шляху втілення ідеї електронного уряду. Для багатьох українців комп'ютер та Інтернет стали частиною повсякденного життя. Багато з них вже не уявляють собі, як можна працювати і вирішувати буденні справи без Інтернету. Проте існує інша частина населення, яка навпаки не уявляє собі, що то є Інтернет і як треба працювати з комп'ютером. Тому велике значення для майбутньої України має широке запровадження інформаційних технологій, зміна процесів управління, самої культури управління, яке вимагає зміни менталітету населення.

Якщо спростити вищевикладене, то можна представити ідеальне майбутнє України наступним чином. Країна підпадає під визначення «стабільної демократії». Громадянське суспільство і громадянська свідомість є не міфами. Навпаки – міфом є порушення законодавства, зокрема виборчого. В цій країні не треба говорити про дотримання прав людини. Вони просто не порушуються. В цій країні не треба йти на барикади, щоб довести своє право на свободу. Виборці віддають свої голоси за допомогою електронної пошти, їм не треба доводити членам дільничних комісій, що їхнє прізвище в списках співпадає або не співпадає з їхньою особою. У цій країні не обвалюють Інтернет-сайти, не відключають мобільний зв'язок, не блокують роботу засобів масової інформації. Останні, в свою чергу, дійсно є незалежними медіа. Державні органи не використовуються як засіб залякування і шантажу громадян. Працівники силових структур служать для дітей і молоді прикладом для наслідування, але аж ніяк не героями байок і анекдотів. Викладачі можуть з незаплямованою совістю дивитися в очі своїм учням і студентам. Тут не треба боятися обшуків, арештів, нападів на вулиці, візитів податкових, пожежних, санепідем та інших інспекторів. В цій країні, як в працях давніх, найкраща держава та, де влада настільки чітко виконує свої функції, що пересічні громадяни просто не пам'ятають про її існування. Громадяни цієї країни не борються один проти другого, не ділять свою країну навпіл. А найголовніше – ця країна існує на політичній мапі світу під назвою «Україна».

В підсумку можна стверджувати, що майбутній кшталт українського суспільства і рівень його європеїзації залежатиме від наступних факторів:

- рівня розвитку неурядових громадських організацій, діяльність яких спрямована на вирішення соціальних питань,
- рівня запровадження громадянської освіти в країні,
- рівня розвитку і поширення серед населення інформаційних технологій.

Примітки

¹ «Громадянське суспільство» далі в тексті позначатиметься як ГС.

² О. Лавринович, *Чи можливе в Україні громадянське суспільство?*, «Громадські ініціативи» 2000, № 1, <http://www.zurg.org>.

³ *Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*, Київ 1997, с. 79.

⁴ М. Ігнат'єфф, *Про громадянське суспільство*, «Сучасність» 1995, № 10, с. 77.

⁵ *Громадянське суспільство: основні факти. Деякий корисний британський досвід*, матеріал підготовлено Б. Найтом, «Громадські ініціативи» 2000, № 1, <http://www.zurg.org>.

⁶ *Громадянське суспільство: основні факти...*

⁷ О. Вишня, *Чухраїнці* [в:] *Твори в 4-х томах*, т. II, Київ 1988, с. 184.

⁸ В. Полохало, *Негражданское общество как социополитический феномен Украины*, «Полис» 1999, № 6, с. 25.

⁹ В. Степаненко, *Соціологічна концепція громадянського суспільства в пострадянському контексті*, «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» 2000, № 3, с. 8.

¹⁰ За: В. Степаненко, с. 19.

¹¹ Типи політичної культури, зокрема найвищий тип *civic culture*, описані в праці G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963.

Г'ЖЕГОЖ МОТИКА

Операція «Захід» – советська акція «Вісла»

Найбільш успішним методом боротьби з підпіллям совети визнавали депортації вглиб СРСР родин, осіб, які були зв'язані з партизанкою. Як сказав секретар Львівського обласного комітету Іван Грушецький: «Найбільш болісний пункт бандитів – це родина»¹. Отож, нічого дивного, що вже в лютому 1944 р. Хрущов запропонував, щоб виселити родини членів підпілля. Наказ № 7129, який торкався депортацій жителів Західної України, Лаврентій Берія видав 31 березня 1944 р. Ця справа була настільки пильною, що підготовку до перших депортацій з технічного боку проведено на рівні з легіслаційними діями. У вступних задумах перші транспорти мали вирушити не пізніше 1 квітня 1944 р., однак виселення почалося щойно 7 травня. Спершу передбачувано, що будуть виселювані родини, пов'язані з ОУН та активними повстанцями, арештованих та убитих у боротьбі. Однак, категорією виселюваних швидко охоплено також тих, які лишалися в лісі. Тому депортовані мали бути також сім'ї «активу і керівництва» ОУН-УПА відповідно до постів: коменданти СБ ОУН, їх заступники та рядові члени, районні та надрайонні провідники ОУН, сотенні, станичні, коменданти ОУН, курінні, господарчі референти, начальники та зв'язкові референти, «активні учасники

банд». Майно виселенців конфісковано. З собою можна було взяти до 500 кг речей на сім'ю. В інструкціях рекомендовано, щоб виселенці забрали з собою передусім одяг, взуття, їжу. Була можливість взяти й столові сервізи, посуд, дрібний інвентар та знаряддя (напр., коси, граблі), гроші та дорогоцінні речі.

Поширенням категорій депортованих зраділи партійні чиновники. Один з членів керівництва Рівненського обласного комітету Васильковський радів: «взяти та виселити сім'ю такого бандита, який ходить, стріляє, тероризує – це буде більш ефективним»². Однак їх і це вповні не задовільняло. Василь Бегма, секретар Рівненської області пропонував виселення цілих сіл «заражених бандитизмом», які були розташовані близько лісів³.

Як уже було згадано, перший транспорт вирушив 7 травня 1944 р. Нараховував близько 2000 засланих. У першому періоді у вагоні розміщувалося 15–20 осіб.

Після протесту заступника народного комісара внутрішніх справ СРСР Чернишева «згідно з нормами» у вагонах розміщувалося 30–35 осіб. З наступом зими непрості умови подорожі погіршувалися. Були випадки, що у транспортах не було ogrівання (тобто печі). У транспорті № 49 339 з Тернополя з приводу морозу померло дванадцятьох дітей, чимало осіб захворіло. Виселявано, між іншим, до Республіки Комі та Іркутської області, виселенці працювали при вирубці лісу та в шахтах⁴. До кінця 1944 р. депортовано близько 13 000 осіб⁵. У 1945 р. виселено 7393 сім'ї, тобто 17 497 осіб⁶.

Однак у 1946 р. після великої зимової блокади, від якої тяжко потерпіло УПА, совети відмовилися від проведення дальшої депортації осіб, що підтримували ОУН-Б та УПА. Таке рішення не задовільняло місцеві партійні служби, які дуже високо оцінювали методи такої боротьби з підпіллям. У вересні 1946 р. секретар Дрогобицької області Олексенко просив Хрущова дати згоду виселити «основну масу сімей та родичів бандитів і демаскованих членів ОУН»⁷. На початку 1947 р. почав дозрівати план масового виселювання, яке б одночасно охопило усі області Західної України. Можливо, це було пов'язане з підготовкою у Польщі до проведення акції «Вісла».

П'ятого квітня 1947 р. ЦК КП(б)У видав рішення «Про посилення боротьби з залишками банд українсько-німецьких націоналістів в західних областях України»⁸. У ньому говорилося про необхідність «мобілізації усіх сил та засобів» до ліквідації підпілля⁹.

Двадцять третього квітня 1947 р. у Львові відбулася нарада секретарів обласних комітетів та начальників обласних управлінь МДБ Західної України. У ній взяли участь Микита Хрущов та Лазар Каганович. З існуючого протоколу наради виникає, що усі присутні погодилися продовжувати виселювання. Начальник Львівського обласного управління МДБ генерал Олександр Воронін запропонував, щоб у «західних областях [...] акцію виселення провести одночасно»¹⁰. Основною метою такої операції мала бути ліквідація ще активного українського підпілля. Під час наради, як і у згаданому рішенні від 5 квітня, багато говорилося про необхідність посилення ефективності советських служб безпеки. Хрущов, який у той час був головою Ради міністрів УРСР прямо ствердив: «Соромно нам, що Шухевич сидить у нас два роки і ми не можемо з ним розправитися»¹¹. Натомість Каганович визнав не менш важливим завданням «повне закінчення советизації в західних областях»¹². У задумах радянського керівництва операція, яку підготовлювано мала бути початком примусової колективізації села. Навесні

1947 р. у радянських документах щораз рідше можемо зустріти риторику проти т. зв. куркулів. Двадцятого червня 1947 р. у рішенні Політичного бюро ЦК КП(б)У та Ради міністрів УРСР «Про покращення політичної та господарської праці у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Рівненській, Волинській та Чернівецькій областях УРСР» прямо писали про куркулів, як «агентів фашизму та закордонного імперіалізму, впливів яких [...] на селі все-таки ще не ліквідовано»¹³.

Сімнадцятого серпня 1947 р. Політичне бюро ЦК КП(б)У прийняло рішення «Про хід боротьби з рештою банд і підпіллям українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР»¹⁴, у якому наказано вжити заходи для «вилікування» тих місцевостей, які були «заражені бандитизмом»¹⁵. Десятого вересня 1947 р. Рада міністрів СРСР прийняла рішення № 3214–1050 «про зсилку членів родин «оунівців» і активних арештованих та вбитих бандитів у сутичках з західних областей в: Карагандийську, Архангельську, Вологодську, Кемеровську, Кіровську, Молотовську, Свердловську, Тюменську, Челябінську та Читинську області»¹⁶. Заплановано виселити 75 000 осіб, хоч у МДБ СРСР йшла мова навіть про 100 000.

Операцію, яку остаточно названо «Захід», підготовлено у великій таємниці. Секретарів районних комітетів про виселення повідомлено щойно 15 жовтня 1947 р. Точну дату початку акції районні начальники МДБ отримали 17–18 жовтня. День пізніше, 18–19 жовтня, дізналися про неї секретарі районних комітетів. У депортаціях, крім кільканадцяти тисяч солдатів та функціонерів МВС та МДБ мали брати участь члени партії разом з партійними активістами. Тільки в Тернопільській області прийнято близько 26 000 активістів. Операцією управляв спеціальний штаб, який діяв у Львові від 15 жовтня 1947 р. Його головою був заступник міністра внутрішніх справ УРСР, комісар міліції другого рангу М. Діатлов¹⁷. Побоюючись, що деякі призначені до виселення родини сховаються або втечуть, підготовлено, крім основного списку другий, запасний. Вміщені на ньому особи мали б замінити тих, яких немає.

Операція «Захід» почалася 21 жовтня 1947 р. в шостій годині. У більшості областей закінчилася ще цього самого дня, тільки в Чернівецькій області тривала до 23 жовтня. У Тернопільській області протягом десяти годин виселено більше 13 000 осіб. Найбільшою перешкодою для советів виявилася погода, день перед операцією в горах упав високий сніг від 50 см до 2 м. З цієї причини дорогу з Надвірної до Жаб'я вони були змушені прочищати двома танками, однак прочистили тільки шлях до Яремчі¹⁸. До решти місцевостей пробували добратися пішки. Незважаючи на труднощі і у цій області операція завершилася «успішно та терміново»¹⁹. На Станіславщині виселено 4571 родину, із планованих 4500 (рахуючи особи був «гірший» результат – виселено 12 476 людей, хоч передбачалося 13 941). З другого списку (резервного) депортовано 749 родин.

Депортовані в більшості не чинили опору. Незважаючи на те, що усе було приховуване у великій таємниці, то у Станіславській області тиждень наперед появилися чутки про плановане виселювання. Де-не-де розкидувано навіть летючки з попередженням: «Ховайтеся. Будуть Вас виселювати». У селах Тенетники та Черніїв Рогатинського району під час виселювання дзвонили, а почувши звук дзвонів жителі цих місцевостей зібралися та почали захищати виселенців. Разом з випадками захисту не бракувало ситуацій зовсім протилежних. У селі Новичка (район Долина) видано Козецького, який приховався разом з майном

у родичів. У Ганасівці та Бишові (район Єзуполь) місцеве населення – лякаючись або з нехоті – не погодилося поміняти виселенням зерна на муку, а муки на хліб²⁰. В загальному виселено 26 644 сім'ї «активних націоналістів», тобто 76 192 особи, з чого 18 866 мужчин, 35 152 жінки, 22 174 дітей. Тих, яких направлено на Кубань, до Челябінська, Молотовська, Караганди, Красноярська влаштовано на роботу в шахтах. Інші, що опинилися в Омську, мали працювати в колгоспах. Під час транспорту втекло 875 осіб, з яких 5515 швидко спіймали. Ті, що залишилися не пізніше 7 лютого 1948 р. опинилися на волі²¹. Варто згадати, що українське підпілля подавало значно більше число виселених, за його подачею депортовано близько 150 000 осіб²².

Майно виселенців конфісковано. У Дрогобицькій області конфісковано 3462 хати, 4729 господарських будинків, 835 залізних плугів, 55 дерев'яних плугів, 889 залізних борін, 387 дерев'яних борін з залізними зубами, 561 віз з залізною вузькою та 205 з дерев'яною віссю, 102 саней, 1559 коней, 4334 корови, 1215 свиней, 615 овець, 2993 домашні птиці, 315,5 тонни збіжжя²³. Коментуючи дані конфіскованого маєтку, автори *Масових депортацій в Советському Союзі* влучно помітили: сім'ї виселених «бандитів і націоналістів» не були найбагатшими²⁴.

У рамках пропаганди, яку підготували совети 21–25 жовтня 1947 р. спеціально організовані групи на зборах активістів пояснювали суть депортацій²⁵. З великою увагою слідували за реакцією людей на проведення виселення. Деякі мешканці з Західної України не тільки раділи з цього приводу, але й очікували дальшого виселювання. «За мало ще виселили», – ствердив Григорій Петров з села Модричі в Дрогобицькій області²⁶. «Особливо гаряче» раділи виселенню комуністичні активісти та всі ті, котрих близькі загинули від підпільників²⁷. Двадцять першого жовтня на станції Острог одна жінка, яку схопили, а та намагаючись утекти, стала істерично кричати. Тоді «громадянка Бабан», якої чоловіка у 1944 р. вбила УПА ствердила: «Що так зараз верещиш? Треба було кричати раніше. Тоді напевно ти сміялася. У той час, коли твій син мордував мого чоловіка, я стиха плакала при осиротілому дитячому ліжечку. Я знала, що за мої терпіння будете страждати подвійно та й не помилялася. Ви, й тільки ви винні нашому нещастю, сльозам сиріт, вдовиць [...], яких батьки, чоловіки загинули з рук твого сина та інших бандитів»²⁸.

Однак, були також протилежні спостереження. Електрик з енергетичного підприємства в Дрогобичі Валігура сказав: «Стільки я пережив на світі, однак такої влади не бачив. Це не люди, це варвари [...] ловлять дітей, жінок та старших осіб, не дивлячись на зиму, везуть у Сибір»²⁹. Появилися навіть думки, що совети переслідують законну українську владу³⁰. Помічалось, що деякі «куркулі» дивуються, що їх не виселили.

Безсумнівно, виселення викликало страх серед українського населення. У третій декаді жовтня 1947 р. значно збільшилася кількість заяв про вступ до колгоспу. У такий спосіб люди хотіли забезпечитися перед дальшими депортаціями, хоч советська влада думала, що це ознака спаду побоювання перед партизанами³¹. Наприклад, у селі Зносичі, район Сарни, засновано колгосп, до якого зголосилося 56 родин. Наступного дня приєдналося наступних тридцять родин. Серед населення розходилися чутки, що виселення були зв'язані з чищенням запліччя перед війною з Великою Британією та США³². Припускали, що депортації

триватимуть доти, доки не охоплять усіх мешканців Західної України. Тому селяни почали вбивати худобу та свиней³³.

Почали ревно віддавати заборговані контингенти. У Задубравці, район Снятин, протягом трьох днів, 23–25 жовтня, виконано 60% плану здачі картоплі. Одночасно у цьому самому селі молодь почала ходити до клубів, була учасником занять, що ширили пропаганду. В Рожнятинському районі, оскільки на заклик влади до т. зв. «суспільної роботи» приходило 80–90 дроворубів та 90–95 підвод, то після операції «Захід» їх кількість зросла до 250 дроворубів та 180–200 підвод. Багато осіб нарікало на пасивність УПА, яка не виступала на захист села. Тому щораз більше людей почало сумніватися у дальшій підпільній боротьбі. Були випадки, коли люди відмовлялися допомагати партизанам, навіть тим, які належали до найближчої родини. Наприклад, у селі Млинки Станіславської області, Ярослав Шкільник відмовився допомогти рідному братові Теодорові та порадив йому, щоб той віддався у руки влади³⁴.

На думку советів: «підпілля ОУН помітило, що після виселення бандитських родин настала для неї важка ситуація. Операція завдала міцний удар в основу спільників та морально підірвала членів підпілля. Бандити побоюються проникнення у підпілля агентів, дальшого виселювання та арештувань, зміцнення прихильності людей до советської влади та відходу її від ОУН»³⁵.

Незважаючи на це, організована боротьба українського підпілля мала тривати аж до 1954 р. Останню збройну групу ОУН советським органам безпеки вдалося ліквідувати щойно у 1960 р.

Переклад Анни Павлюшко

Примітки

¹ За: S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2004, s. 283. На цю тему див. також: G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005.

² Centralne Państwowe Archiwum Społecznych Organizacji Ukrainy w Kijowie (CDAHO), zespół 1, opis 23,teczka 924.

³ За: S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe...*, s. 279.

⁴ G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005, s. 293–299.

⁵ Автори *Masowych deportacji...* подають числа 13 320 і 12 762 виселені особи. Пор. S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe...*, s. 283, 291.

⁶ Там же, s. 291.

⁷ За: S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe...* s. 287.

⁸ Див.: *Літопис УПА. Нова версія*, т. 3, Київ–Торонто 2001, с. 267–269.

⁹ Там же, с. 268.

¹⁰ За: *Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади*, т. 2, Львів 1997, с. 300.

¹¹ Там же, с. 301.

¹² Там же, с. 302.

¹³ *Літопис УПА. Нова версія*, т. 3, с. 278.

¹⁴ CDAHO, zespół 1, opis 23, t. 4973, k. 21–24.

¹⁵ *Літопис УПА. Нова версія*, т. 3, с. 285.

¹⁶ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe...*, s. 287.

¹⁷ Там же, s. 288.

¹⁸ *Літопис УПА. Нова серія*, т. 5, Київ–Торонто 2002, с. 459–460.

¹⁹ Там же, с. 461.

²⁰ Там же, с. 462.

²¹ Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej (GARF), „Teczka Stalina”, t. 199, k. 205–209.

²² Літопис УПА, т. 9, Львів 1992, с. 385.

²³ CDAHOУ, zespol 1, opis 23, t. 4963, k. 49.

²⁴ S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe...*, s. 293.

²⁵ CDAHOУ, zespol 1, opis 23, t. 4963, k. 23, 39.

²⁶ Літопис УПА. Нова серія, т. 5, с. 454.

²⁷ Там же, с. 463.

²⁸ CDAHOУ, zespol 1, opis 23, t. 4963, k. 34.

²⁹ Літопис УПА. Нова серія, т. 5, с. 454.

³⁰ Там же, с. 454.

³¹ Там же, с. 452.

³² CDAHOУ, zespol 1, opis 23, t. 4963, k. 33, 39.

³³ Літопис УПА. Нова версія, т. 5, с. 455.

³⁴ Там же, с. 454.

³⁵ Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojenne, Zespol 38724, opis 1, teczka 34, k. 22.

РОМАН КАБАЧІЙ

Від «другого серед рівних» до нового народу Європи

... Тому що нас неможливо не любити
(М. Барбара, «Мертвий півень»)

Українська тотожність у нових умовах

Проблеми українськості сьогодні

У спадок від радянського способу мислення, що накидався українцям десятиліттями присутності радянської влади, їм позостала найсуттєвіша вада – вони не знають самих себе, вони не знають, до чого здатні як українці. У процесі нищення українського способу буття вороги нашого народу цілили у найсокровенніше – у систему цінностей, що існувала навколо звичайної родини – рід, праця, віра. Рід дозволяв людині, її сім'ї триматися на плаву, не опускатися на суспільне дно як у духовному, так і матеріальному сенсі. Рід було розбито в часі індустріалізації, коли молодь рекрутувалася на великі соціалістичні будови, коли село перетворено на ніщо у порівнянні до міста. Праця була сенсом життя українців – кожен розумів, що лише працею можна досягти поваги у своєму середовищі і достатку для своїх ближніх. Любов до праці винищено колгоспною системою на селі та плановою економікою на виробництвах. Віру пробували замінити безмежною відданістю ідеалам комунізму, однак з часом про комуністичні цінності в народі почали розповідати анекдоти; втратили при цьому віру в Бога, набравшись нігілізму.

Деякі вважають, що в часі Помаранчевої революції українці скинули з себе пута меншовартості. Однак, меншовартість продовжує жити перш за все на побутовому рівні. Віддавши «цісарю цїсареве», тобто національно скерованим силам владу в Україні, українці продовжують стидатися самих себе, оскільки українство є ще слабким і, на перший погляд,

продовжує перебувати у меншості. Меншовартість зникне тоді, коли україномовна молодь, приїхавши до міста, замість одразу погодитися на умови псевдоросійського оточення, вивчиться вживати мову матері у будь-якій ситуації, коли поляки у спілкуванні з українцями не очікуватимуть як даність від «людей зі Сходу» беззастережного переходу на мову західного сусіда, але рівноправності, мовного паритету. Меншовартість зникне тоді, коли українці роззирнуться навколо і зрозуміють, що їхня держава – насправді найбільша в Європі і має велике майбутнє.

Українці сьогодні ще не розуміють, що на них лежить відповідальність за сусідні народи, котрі завжди сприймали Україну як приклад у збереженні національної самобутності, а тепер звертають свої погляди як на державу, що стала в авангарді прощання із пострадянським минулим. Українці мають забути про визначену їм чужими роль «меншого брата», натомість взяти приклад із Польщі, котра у Гедройцевій концепції допомоги сусіднім і близьким культурою народам, перш за все через освітню діяльність, спричинилася до поширення демократії у тій же Україні. Насамперед, українці мають відкрити для себе білорусів – народ, що є носієм найбільш подібної нам культури, однак до сьогодні є *terra incognita* не тільки для українців, але й для самого себе, оскільки перебуває у засліпленості застарілими поглядами на світ, теж є у полоні власної меншовартості. Через приклад своєї «іншості» українці можуть показати сусідам, що значить «бути собою». Наразі цього ще немає.

Україна і її народ не навчилися досі користати зі своєї привабливості і промоційності. Вони ще не знають, як збудився т. зв. цивілізований світ самим собою, як він шукає чогось новішого, ніж стерті туристами брили підніжжя Акрополя, пляжі Індокитаю чи кенійське сафарі. Українцям треба лиш показати, що вони не належать до зони вічних морозів і ведмедів з балалайками, а являють один із прикладів «зустрічі Сходу із Заходом». Українці в Україні і сьогодні собі не уявляють, що насправді означає глибинний вислів «Нашого цвіту по всьому світу». Для пересічного українця згадка про діаспору асоціюється з «американським акцентом» і невизначеного розміру багатством. Але саме розгалуженість українства у світі та його тісний взаємозв'язок із митрополією мали б стати каталізатором «виходу українців в люди», тобто поширення знань про Україну, її культуру та історію. На сьогодні громадяни України, що намагаються робити бізнес за кордоном, не мають жодного поняття про структуру української самопомочі у найбільш розвинених країнах Заходу, – навпаки, – вони шукають «справжніх» партнерів, – зрештою, серед таких же емігрантів, як і українці.

Однак, щоби з певністю промувати українськість для інших, треба усвідомлювати, що саме збираєшся показувати і з якою метою. На сьогодні «нові українці» не готові до входження в глобалізаційний світ, оскільки кожен народ до нього приступав зі своїм повноцінним багажем. Українці ж через брак цілісного уявлення про власну традицію, zdeформований підхід до минулого (на переконання більшості, його «чомусь перевернули з ніг на голову»), не потраплять нині гідно протиставитися «іншим правдам», – вони залишаються податливими на домінацію ще Шевченкової тези про німця, який нам розкаже правду. Події навколо президентських виборів зразка 2004 р. показали, що біля половини українського народу демонструє недостатній ще рівень державницького мислення, котре ніби очікує на підказки збоку, поминаючи українську «рацію стану».

Одним із нечисленних позитивів періоду правління президентів Л. Кравчука і Л. Кучми була можливість української історичної освіти у школах і вузах, а також українізація освітнього процесу у відповідності до процентної маси етнічних українців у державі. Однак ці кроки не носили довершеного характеру, – пересічні українці не розуміли парадоксу присутності в одному календарі Дня козацтва і Дня захисника вітчизни, Дня пам'яті жертв Голодомору і Дня солідарності трудящих. Половина України живе ще під вивісками вулиць Леніна, 9 і 21 січня, Комінтерну і Жовтневої революції, половина України слухає у церквах анафему на адресу гетьмана Мазепи, розплачуючись на купівлі купюрками із його зображенням. Історична правда в Україні досі недорозказана, вона не має прив'язки до практичного життя. Тільки усвідомлюючи, *за що* нищили українство, *в яких масштабах*, знайшовши зв'язок минулого цілого народу із минулим своєї родини, сучасні українці зможуть відповісти на питання «ким я є».

Більшість сучасних українців не знає, як виглядали характерні українські церкви, на чому полягає мелодика української традиційної пісні, зрештою, вони не знають багатства української мови, обмежуючись хатнім суржилом чи зукраїнізованим колоніальним варіантом російської. Проблемою сучасних українців продовжує бути нелюбов до самих себе, що впливає з банального незнання один одного. Для жителів Східної України і гуцул, і бойко будуть однаковими «западенцями», а для галичан за Збручем усе ще живуть відсталі у національному розвитку «москалі». «Україна нас єднає», – кажуть оптимісти. Проте ми позбавлені пізнання цієї України, яка нам дісталася у спадок від предків, – через недостаток соціально спрямованої політики, через відсутність регіональних концепцій розвитку.

Україна все ще поділена на дивні «області» – покручі, за назвами яких нічого не стоїть, окрім обласного центру. Ці територіальні одиниці нічого не відображають у історико-ментальному сенсі, вони створені кілька десятків років тому по незрозумілих критеріях «соціалістичної доцільності» і об'єднують під одним дахом часто зовсім різних людей. Сучасна Луганщина – це індустріальний Донбас і козацька Слобожанщина, Тернопілля – греко-католицька Галичина і православна Волинь, а Черкащина дивним чином отримала шматок від історичної Полтавщини на Лівобережжі. Українці все ще відчують себе «населенням» «чогось», але не народом. Ті, що вважають, що Помаранчева революція торкнулась всіх і кожного – помиляються, – вона породила лише у частині українців нове, не зачепивши глибинної сутності решти.

Чи буде майбутня українська тотожність «українською»?

Деякі українські інтелектуалісти заявили, що після перемоги національно-демократичних сил в Україні одразу перейдуть до них в опозицію, оскільки, вважають вони, ці сили ще не представляють тієї нової України у її європейському розумінні. Нібито опертя на українські традиційні цінності, котрі пропагуються табором правих, не знайде у нових реаліях узasadнення до використання тощо. Привид шароварщини настільки глибоко перелякав українських прозахідників, що вони відмовляються побачити нове у зверненні до старого, відчуті подих віків у революції помаранчів. У цьому вони, самі того не хочучи, уподібнюються до зазомбованих прихильників «стабільного курсу», котрі були переко-

наними у тому, що їх одразу по інавгурації В. Ющенка почнуть примушувати говорити лише українською із галицьким акцентом, а в свята не можна буде вийти на вулицю без вишиванки.

Проте не можна потрапити до раю, не пройшовши чистилища. Шлях до нового образу українства має лежати через використання того бачення світу, на якому українці стали українцями, а потім їм його забрали. Не можна, подібно більшовикам, зруйнувати все, а пізніше будувати «світле майбутнє» на пустці – як моральній, так і світоглядній. Навпаки, для колишніх недостворених «радянських людей» мало б стати atrakційним відкриття сторінки за сторінкою засад життя предків, котрих вважали за найпрацьовитіший народ Європи, що жив у селах-писанках, де дітей було, як квіту навесні. Народ, що створив неповторну музичну культуру, шедеври архітектурного й малярського мистецтва, жив десь посередині між ідеалізмом козацтва і практицизмом селянства. Чи ці риси не мають бути притаманними новим українцям?

Українець має відчувати себе рівноправним громадянином світу – так як італійці залишаються і в Нью-Йорку італійцями, французи у Лондоні – французами, а араби у Марселі – арабами. Але чим вони будуть відрізнятися від решти, як не своєю українськістю? Наша система цінностей нічим не гірша від інших, однак не кожен зможе визнати, – так, я так думаю, тому що це українська риса, так, я так поведжуся, оскільки українці є такими. Набраться сміливості, терпіння і доводити, що не тільки Росія – «батьківщина слонів», а й в Україні теж багато чого з'явилося вперше на світі. Цікавим для інших українець буде тим, що не буде ані росіянином, ні поляком, а буде українцем.

Одним із напрямків утвердження українськості має унормування функціонування української мови в державі. Так чи інакше, відношення до неї як до другосортної відіме, і рано чи пізно дві мови в Україні стануть на однакових позиціях. Тоді й почнегеться між ними вільна конкуренція, про яку можна буде сміливо саме так говорити. Але до того моменту українська мова має перейти важке випробування уніфікації і кодифікації у свідомості україномовних людей, котрим зараз не вистачає рідного суржика для висловлення думок високого польоту і вони вимушені рятуватися у втечі до російської, котра десятиліттями снулася у мізках – з допомогою оточення та «одномовного» телевізора. Українці мусять колись усвідомити, що їхня мова – така ж «велика і могутня» як та, «якою розмовляв Ленін» і нічим не гірша. А це, безумовно, так станеться.

Українська культура тоді вдихне на повні груди, коли советськість перестане бути «нашою». Режим Л. Кучми радо користав на прив'язаності українців до витвореної на російських просторах культури «простой людини», що викликала сльози радості і втішення при перших звуках *Подмосковных вечеров* чи *Яблучка*. Але Москва цим сльозам не вірила, про що цинічно промовляла назва всіма улюбленого фільму, а навпаки – на них останнє десятиліття заробляла, причому, грубі гроші. Тому тепер новій владі такі ж гроші треба вкладати у розвиток української культури – кіномистецтва, театру, музики. Найбільше уваги потребує українське кіно. Знаючи про постійний попит у світі на полотна історичного жанру, видається, що при використанні багатой української історії, – що є нічим не гіршою від, наприклад, відомої передовсім з художніх фільмів шотландської, – немає сумнівів в успіхах, при умові належного

фінансування. Так само багатство соціально важливих тем заповідає розквіт українського документального кіно.

Подібно музика, яка не в останню чергу поєднала українців на зимовому Майдані, мусить вийти на якісно, і навіть кількісно новий рівень. Стереотип під назвою «в Україні співають всі» мусить перестати бути милою казочкою, реальність якої досвідчуєш, коли в часі свят з п'яних кухонь долітають голоси невідомого походження. Оскільки ще існує реальне підґрунтя до розвитку пісенної творчості в Україні, за нього треба хапатися і не давати згаснути, поки глобалізований світ не прийшов до нас із ногами і не витіснив те, що не вдалося дотиснути російським поп-зіркам. Перший крок зробила Руслана Лижичко і тим посіяла перші зерна надії на те, що саме ми вийдемо світу назустріч зі своєю піснею і світ ту пісню заакцентує.

Через мистецтво, символізм, естетичне сприйняття найлегше відбувається засвоєння того, про що вчителі у школі можуть розповідати роками. Тому наша пропозиція світу мусить бути по-українськи ненав'язливою, по-селянськи спокійною, але такою, що траплятиме до сердець українською безпосередністю і невідступністю. Наш народ навчиться поважати себе і, зрештою, так буде, коли він побачить у своїй українськості вартість і цінність для інших.

Чи ж ми європейці?

Українці з неймовірним скепсисом сприймали декларовані попередньою владою шаблонні вислови на кшталт «Україна в серці Європи», «Львів – перлина ЮНЕСКО», «Закарпаття – географічний центр Європи» тощо. І не дивно, оскільки за роки незалежності Україна фактично не наблизилася до тієї Європи, про яку ми всі знали, що вона лежить десь на Заході. Українці жили у містах, де воду подавали по графіку і в селах, у яких «вмикали світло» (саме вмикали, а не вимикали), тому навіть ніколи не бачивши європейських стандартів, важко було навіть припустити назвати себе європейцем. До реального відчуття належності України до Європи є три шляхи, кожен з яких по-своєму до неї провадить. Перше – з чого ми почали, – наближення рівня життя в нашій країні до європейського, це економічне питання, тож на його зазначенні закінчуємо.

Друге – це «перенесення» духу Європи на схід. Коли заживуть демократичним національним життям держави навколо нас, кожна з яких не буде сестринно подібна одна до одної, як республіки в Радянському Союзі, а найпершою буде впадати в вічі Україна, то можливо, українці й задумуються над своєю європейськістю. Тому стратегічним інтересом України є ширити навколо себе цю зону європейськості, будувати в оперті на наше геополітичне положення зв'язки з півночі на південь і з заходу на схід, – перш за все в зоні балто-чорноморського співробітництва і в поєднанні напрямку Кавказ – Західна Європа. Тоді, коли Україна перетвориться як держава і як народ на наріжний камінь взаємозв'язків у своїй частині Європи – центрально-східній, тоді українці зможуть відчути себе «десь у центрі». Необхідним на цьому шляху є поширення знань про сусідів України, аж до введення у школах спеціального предмету.

Особливим пунктом зазначеного напрямку має також стати використання потенціалу слов'янських країн навколо нас. Немає нічого злого у Костомарівському киевоцентризмі, якщо Київ, Харків, Львів, Одеса, Крим стануть місцями зустрічей сусідів з півдня, заходу,

сходу на фестивалях, конференціях, літніх школах, де можливості української мови як мови приймаючої сторони зможуть проявитися на повну силу. Ще в минулих століттях зазначалося, що спілкуючись з представниками інших слов'янських народів, українці зрозуміють кожного – і болгар, і білоруса, і словака, і поляка. Перетворивши Україну на Мекку співпраці і туризму, зможемо «перенести її до Європи».

Третім шляхом є внутрішньоукраїнська копітка праця, спрямована на усвідомлення українцями власної культури як європейської. Помічними факторами в цьому процесі є не лише суто культурно-просвітницька діяльність, а й знайомство українців із здобутками інших народів, можливості у порівнянні з ними досягнути значення власних цінностей. Це можливе через доступність одних і інших понад кордонами України. З іншого боку, завданням України є піднесення в західноєвропейському світі знань і поваги до східно-християнського світобачення, поствізантійської цивілізації, до якої Україна, в силу історичних обставин, належить. Внутрішнім аспектом цієї праці є виведення сприйняття культури візантійської традиції до рівнозначної у розвитку з західно-християнськими зразками. Безсумнівно, в реалізацію цих заходів має бути включене також збереження, відновлення та відбудова пам'яток матеріальної культури, знищених в роки «воюючого атеїзму».

Велику роль у «введенні України до Європи» могли б відіграти етнічні українці, що проживають у сусідніх державах – Польщі, Словаччині, Румунії. Одне тільки усвідомлення факту, що українці, нікуди не виїжджаючи, можуть жити «у Європі», – мусить працювати на переосмислення громадянами України свого місця на цьому континенті. Перенесення досвіду бізнесу, самоврядної праці, нових методів господарки через контакти з українцями з-за кордону, – по-перше, нададуть новий поштовх у цих ділянках суспільного життя, а, по-друге, підсилять свідомість, що «ми не самі» на цьому світі. Разом з тим Київ врешті мусить також звернути увагу на етнічних українців (також у Росії і Білорусі), перейнятися проблемами збереження їх тотожності, вивчення й популяризації культури, словом – перефразовуючи редактора «Нашого слова» з Варшави – упом'янути за них. Разом ми – Європа.

Нащадки козацьких республік

Сімдесят років провівши у країні безправ'я, котра на кожному кроці декларувала свою псевдопідтримку власним громадянам, українці в ХХІ ст. увійшли, виказуючи тотальну недовіру до державних інституцій. Перші роки незалежності не принесли поліпшення стосунку до влади. Змінити цю ситуацію є надзвичайно важко, оскільки вона вимагає відповідальності від усіх і кожного. Біда у тому, що правова розхлябаність вважається серед українців мало не за позитив. Жінка, погано обслуговувана у крамниці, щоб не втрачати «з дрібниці» власне здоров'я, не стане вимагати у продавця книгу скарг; красти на поколгоспному полі – це майже те ж саме, що й на колгоспному, тобто «не вкрасти, а взяти»; безбілетний «заець» у автобусі викликає більше співчуття, аніж осудження, незважаючи на те, що співчуваючі фактично проплачують йому проїзд.

Власне, змін у напрямку саме такої європейськості українці не хочуть, вважаючи, що їм добре в суспільстві, котре прощає маленькі огріхи. Натомість того, з невеликих помилок починаються великі махінації, зауважувати не хочеться, але тоді починаються розмови

про громадянське суспільство, яке буде толерувати правду і справедливість. Саме тому будівництво правової України буде одним із найтяжчих завдань, бо, на перший погляд, того прагне більшість, але в реальності зміни разять пострадянську ментальність, котра дозволяє сучасним українцям почуватися у себе, а не «десь там в Америці». Українці, зрештою, не є самотніми у такій поставі: польський письменник А. Стасюк вважає, що у такій, його словами, «розпердусі» живе вся Східна Європа, і йому це подобається – цим, ми, мовляв, і відрізняємося від Заходу у ліпшу сторону.

У цьому відношенні градація рівня правової самосвідомості спадатиме від столиці до провінції, оскільки «маленькі помилки» у великому місті дорожче коштуватимуть тим, хто їх все ще допускається, натомість на селі до кінця його існування на географічній мапі стосуватимуть прадідівські методики взаєморозрахунків, нагород, покарань, бо така є традиція. Серйозність відносин у правовому полі може прийти лише ззовні, коли українські бізнесмени дорожитимуть більше добрим іменем, ніж зайвою тисячею нечесно заробленого. Тому незмірно важливими є якраз економічні зв'язки з країнами, де громадянське суспільство є аксіомою життя.

Разом з тим такою ж аксіомою є, що державний чиновник, аби не писатися через дефіс «корупціонер», має отримувати поважну винагороду за те, що представляє перед народом інтерес держави, її гідність. Про це написано багато слів, все ж таки це істина, яку, нібито, розуміють всі. А на практиці виглядає інакше. Можливо через те, що закон часто входить у суперечність із прийнятими в незапам'ятні часи нормами. Українці люблять анекдот, у якому синові лейтенанта пригадують, що й генерал має сина, а тому у його грандіозній кар'єрі можна поставити лише багато крапок... Право повинно враховувати по можливості норми й особливості народної моралі – може тоді було б менше казусів із його розумінням простими людьми, що народилися в країні СРСР.

Меншості і т. зв. меншості

Україна може гордитися тим, що на її землі живе так багато народів, у тому числі автохтонних, таких, як кримські татари, кримчаки, гагаузи (українців не називаємо, бо вони не є меншістю). Багатство їх культур – то багатство України. Завданням для майбутньої України є ознайомлення, по-перше, власних громадян із культурою національних меншостей, котрих ніде більше в світі немає, а, по-друге, спробувати представити її на більш ширшому рівні – для пізнання народами Європи й світу. Українці й українська влада повинні усвідомити, що нікому, окрім Української держави бути відповідальними за розвиток і збереження зразків неповторної культури згаданих народів. Разом з тим це сприятиме більш повному візерунку України, її багатолітній історії у сприйнятті держави й народу загалом. Саме ці народи являють приклад східної традиції на українських землях, чого не зауважувати є не лише неетично по відношенню до них, але й не варто з огляду на збідніння самих себе.

Разом з тим навколо меншостей розвиваються часто політичні інсинуації, котрі Україна до цього часу поминала, здебільшого закриваючи на них очі. В основному вони стосувалися російської меншини, котра у риторичі Росії входить до великої маси «соотечественників» за її кордонами і потребує, якщо не безпосереднього втручання Росії у справи діаспори, то принай-

мні допомоги. До своїх співвітчизників Росія зачисляє не лише етнічних росіян та емігрантів, але й російськомовне населення, що виникло внаслідок асиміляції автохтонів. Російськомовне населення в Україні складає разом з росіянами біля половини мешканців, однак за росіян себе не вважає. Завдяки державотворчим процесам, відбувається повільний процес самовизначення, самоокреслення великої маси росіян, російськомовних українців та україномовних росіян у розумінні і поясненні самим собі статусу, у якому вони перебувають.

Проблемою на сьогодні є те, що росіяни ніколи не почували себе у республіках колишнього Союзу меншістю і воліли б почуватися так надалі. Об'єктивні умови, якими було відокремлення країн Балтії, України та інших республік колишнього СРСР, перетворили їх на меншість. Суть проблеми не в тому, що Україна чи Естонія не хочуть, щоб росіяни почувалися на їхній землі як вдома, а в тому, що росіянам треба визначитися – хочуть вони бути діаспорою у повноцінному сенсі слова, чи не виділятися, так як це вони робили раніше і перебувати в статусі російськомовного населення. Щоб бути діаспорою, треба із «радянської людини», ким вони переважно були, бо скеровувалися з Росії саме в розумінні праці у важкому середовищі і з асиміляційною метою – стати росіянином, відчувати пульс зв'язку з Росією як з батьківщиною. Багатьом з росіян не відповідає саме такий підхід і вони воліють пристосуватися до реалій держав, у яких живуть, у тому українських. З іншого боку, здобуття незалежності Україною посприяло виділенню «справжніх» росіян із російськомовної маси у більш активну свідому групу.

Майбутня російська діаспора в Україні – це сукупність людей, котрі сприятимуть поширенню найкращих зразків російської культури, котрі не вважатимуться за п'яту колону Росії, а навпаки – за міст розуміння і співпраці між двома країнами. Велике значення матиме розвиток України як багатой демократичної держави, у якій хотітиметься жити, не згадуючи часи, коли не треба було себе почувати меншістю. З іншого боку, Україна робила й робитиме все, щоби росіяни та російськомовні (серед яких теж греки, татари, болгари) не відчували тиск титульного народу, при відповідній повазі до нього з їхнього боку.

Деякою проблемою морально-етичного плану можуть бути порушені українською стороною питання історичних поражунків з Росією та вплив на ситуацію російської діаспори у цій суперечці. Видається, що на теренах колишнього СРСР ці суперечки не виглядатимуть так драстично, як це відбувається в Центральній Європі, оскільки перебування в рамках однієї держави все ж мало інші аспекти взаємних стосунків і розуміння, ніж то виглядало в кордонах своєї країни в поглядах, приміром, на Радянську армію як на виразника інтересів Росії на цій землі. Крім того, українська влада й народ не можуть забувати, що саме російській «внутрішній колонізації» сучасна Україна має дякувати виходові і укріпленню на Чорному морі, володінням деяких українських етнічних земель. У стосунку до Півдня й Сходу України мусить бути розроблена концепція, що у доступній і не взаємовиключній формі тлумачила б «парадокси» російського й українського державотворення, ролі російського капіталу в розвитку цих земель.

Засада безконфліктності і взаємного пошанування мусить стати основою при піднятті тих чи інших міжнаціональних проблем на обговорення. Однією із нагальних проблем, що стоять перед демократичною владою України, має стати безболісне прощання із радянською

(в тому частково російською) топонімією. У деяких районах, як в Криму, варто стосувати дво-, а навіть тримовне назовництво (скажімо, автентична кримськотатарська назва, її переклад на українську (російську) і теж назва, дана по депортації татар, до котрої звикли сучасні мешканці). Подібна практика використовується в місцях розселення сербо-лужичан у Німеччині.

Нова Україна мусить також відкритися і до інших меншостей – релігійних, сексуальних і зробити по можливості те, що сприяло б їх суспільній акцептації та улагодженню існуючого відчуження і несприйняття. Дивно, але в цьому процесі може бути придатною насаджена в радянські часи нігілістичність і «відсутність комплексів».

Громадянин «українець»

Чи буде створеною у XXI ст. українська політична нація? Сама ментальність східноєвропейських народів має у собі закодовану повагу до влади, що є над ними, часто до боязні. Перевірити цю тенденцію просто, поїхавши на пограниччя держав Східноєвропейської рівнини, – приміром, мешканці білорусько-українського пограниччя громадяни Білорусі скажуть, що є білорусами, «бо ж живуть на Білорусі», а з українського боку, за кілька кілометрів – назвуть себе українцями, з подібною аргументацією. Великий потенціал асоціації з Україною як з батьківщиною лежить у масі російськомовних, що раніше окреслювали себе радянськими людьми. Вони часто є надзвичайно позитивно настроєними до ототожнення себе українцями (іноді падає термін «українці російської культури»). «Нам очень нравится украинский язык, мы любим его слушать, но, к сожалению, не умеем разговаривать», – роззброюють вони. Хоч «правдивим українцям» ця постава не дуже імпонує, це ще не значить, що перші люблять Україну менше, ніж другі.

Цікавим може бути шлях до усвідомленості свого українського громадянства як одного з важливих чинників у житті представників народів, не пов'язаних з українцями близькістю культури й мови. Розгляну це питання на прикладі двох меншин – угорців Закарпаття і татар Криму. І перші, і другі почуваються в своїх малих вітчизнах удома, однак відношення до України мають відрізне в силу об'єктивних причин. Для угорців їх метрополія, що лежить одразу за Тисою, є більш atrakційною державою, бо вже належить до Євросоюзу. Крім того, мова навіть закарпатських українців істотно відрізняється від літературної, тому угорці Закарпаття не зовсім затишно себе почувають, чуючи по радіо «У столиці нашої батьківщини шоста година ранку». Разом з тим, мають можливість освіти рідною мовою, що дає надію до розвитку їх акцептації щодо України.

Кримські татари навпаки, втікаючи з напівтоталітарного Узбекистану до омріяної вітчизни предків, від початку наставлялися на толерантний стосунок до Української держави, – інша справа, що сама Україна не забезпечила їм тих сподіваних умов. Однак, за словами одного молодого татарина, вони в Криму «є більшими українцями, ніж місцеві українці», і в цьому є значна частка правди, – кримські українці – частина російськомовного населення, представники від кримських татар у парламенті – в право-центристському блоці «Наша Україна». Кримські татари ображаються, коли офіційний Київ іноді стає у міжнаціональних тертях у Криму за «напливовими росіянами», котрі, на думку пересічних татар, «окрім традицій

пятики в Крим нічого не привезли». Росіяни, зі свого боку, залякують українців швидким зростанням чисельності татар, що у їх риторичі, призведе до виділення Криму в окрему мусульманську державу. Однак загалом вростання кримських татар в український державний організм відбувається спокійно.

Кравчуківсько-Кучмівська Україна оголосила, що «українська ідея не спрацювала», задушивши її при тому у зародку. Тому офіційною концепцією творення політичної нації було опертя на територіальний чинник спільності, що звучав як «Україна нас єднає». В офіційних комунікатах частіше вживалося означення «народ України», ніж «український народ», а коли й просочувалося останнє, то з додатком «весь», – ніби щоб не ображати меншості.

На мою думку, енергія, внутрішня сила українців як народу здатна швидше споїти представників різних народів у політичну націю, ніж склеєна Сталіним на кавалках з різних державних організмів Україна у її сучасних кордонах. Титульна нація українців, що проживає на своїй етнічній території, саме у цьому форматі може творити цілісний комплекс мешканців-громадян України як власної держави. Українці не були завойовниками, тому не існує жодних причин до побоювань за долю культури національних меншин. Натомість вимислювати велосипед і повторювати, що оскільки Україна – «багатонаціональна держава», а тому українці не мали б занадто показувати себе її господарями, є помилково. Приклади Бельгії, Канади, Ірландії та інших дво- і кільканаціональних держав не можуть бути стосовними щодо України, оскільки постали в інших умовах і з іншим національним потенціалом. Україна – єдина держава, що може репрезентувати інтереси українського народу і він цей наданий історією шанс використовує.

Відродження релігії: наскільки можливе?

Коли спитати пересічного українця, чи хоче він відновлення церков, релігійного життя, то він відповість, що не бачить у тому перешкод і обома руками буде «за». Однак переважна більшість лиш зберегла передану старшим поколінням повагу до релігії, що виражалося зазвичай небагатозначною декларацією власної набожності, натомість в реальному житті звикла жити без Бога. Подібно до президента Білорусі, котрий оголосив, що є «православним атеїстом», українці на сході України також можуть запевнювати, що є віруючими, однак віра розуміється ними як необхідність кілька разів на рік з'явитися у церкві, а Бог, переконані вони, присутній у серці, а тому частіше приходиться до церкви вони не будуть.

Це не значить, що немає суспільної потреби на більш глибоке спілкування з Богом, навчення засад релігійності, Біблії та Євангелія. На теренах колишнього СРСР, а в тому широко в Україні, нішу атеїстів, котрі хотіли б відновити релігійне життя, взялися заповнювати неопротестантські церкви, в народі називані сектами. Деякі з цих церков мали вже коріння в українському населенні – як Свідки Єгови або ж баптисти, однак більшість почала діяльність від нуля, з відновленням в Україні демократичних норм, тобто з кінця вісімдесятих років ХХ ст. Їхня активність та настирливість викликають, з одного боку, шану людей, яким вони допомогли в житті, а з іншого – дратують більшість, котра вважає, що неопротестанти діють невластиво нашої традиції, у невластивому часі та на невластивій території. Разом

з тим розповідаються страшилки про те, як така церква нібито захоплює свідомість людини, а потім «робить все, що хоче».

Разом з тим у розмовах простих українців висловлюється жаль, що традиційні українські церкви зайняли очікувальну позицію і не «йдуть в народ» так, як це часто роблять ті ж Свідки Єгови. Якась частка реалістичності у тому існує, оскільки в українському народі збережений великий потенціал довіри саме до традиційної церкви, – передовсім Православної. Греко-Католицька церква швидко відновила свої позиції, оскільки на «її теренах» часи антирелігійних кампаній тривали майже вдвічі менше, при тому вони не супроводжувалися тотальним нищенням храмів, як це було на Сході. Також парадоксальним чином, котрий пояснюється, можливо, припливом коштів ззовні, здобуває втрачені парафії Римо-Католицька церква в Україні. Стосується її діяльність передовсім міст та теренів, з котрих не були виселені українські поляки – Хмельниччини, Житомирщини, Вінниччини.

Православні церкви в Україні, хоч і збільшують число парафій, будують храми, у порівнянні до попередньої сили впливу у суспільстві, невідривності від реального життя значно відстають. Проблемою номер один є те, що потенціальні віруючі наразі не мають життєвої потреби у відновленні стабільного релігійного життя. Вони приходять до церкви тоді, коли їх спіткає горе і, можливо, зостають до кінця життя. Наразі переважна більшість перебуває з церквою у «бізнес-стосунках», які виражаються у продиктованій суспільством необхідності похрестити дитину, взяти шлюб у церкві («бо гарно», щоб не сказати «бо модно»), в рідших випадках запросити священника «відспівати» небіжчика.

Частими відповідно до рідкісних реалій контактів з церквою є переповідки про відповідність священників своїй посаді, спираючись в основі, приміром, на кількість хвилин, котрі він відвів на шлюб чи на хрестини, а не, як можна було б сподіватися, – на їх «профпридатність». Священників, що з'являються у селах, де не було церков десятиліттями, сприймають холодно, не знаючи навіть, як з ними здороватися і як сприймати: Бог – це одне, а «той у ризи» – то інше. Тому їхня діяльність попервах нагадує місіонерську – з усіма труднощами, з цим пов'язаними.

Не сприяє позитивному образу православ'я в Україні його розділеність. Може, це не стільки стосується зовнішнього відношення до церковних організацій, як швидше розповсюдження з їхнього ж середовища негативу на адресу «конкурентної» церкви. З іншого боку, деякі вважають поділ давньої київської церкви закономірним, що відображає історичні реалії і, власне, відповідну кількість людей, що хотіли б ходити до «київської», «російської» чи «автокефальної» церкви. Як не дуже «вдало», можливо, висловився колега – одна церква – як рисова каша без додатків, а кілька – уже різноманіття, вибір, демократія.

Питання про можливе об'єднання православних церков в Україні не лежить у площині бажання чи нехоті українського народу, а загублене десь поміж Києвом, Москвою й Константинополем-Стамбулом. У найближчій перспективі цього не станеться, оскільки, як показали вибори президента, за окремими церквами стоять не тільки їхні канонічні структури, але й політичні сили. Натомість, думка народу не береться до уваги, оскільки сам народ не викazuje особливого зацікавлення цими проблемами. Часто прихожани і не знають, до якого з «уламків» вони належать: на кожній церкві табличка «Українська православна церква»,

а яка з них – не є важливим, адже ж, роздумують вони, Бог один. Патова ситуація, котра, однак, дає собі раду й триває більш, ніж десять років. Скільки ще, судити важко.

Одним із аспектів, що повпливав би на бажання українців прийти до своїх церков, – окрім бажання самих церков показати своє «людське» обличчя, – є використання українського формату розвитку, тобто активніша реалізація у сучасному церковному житті, створеного віками українцями на церковно-біблійні мотиви мистецтва, музичних творів тощо. Окрім того, усі церкви, включно із Московським патріархатом, у рамках власного ж розвитку на перспективу мали б стати на підтримку державницької ідеї України, оскільки навіть на до-нецькому Сході є на сьогодні більше прихильників єдності України і її незалежності, ніж противників. Вся історія Православної церкви як структури тісно пов'язана з державними чинниками. Україна та українські церкви не виняток, тому всі тепер усвідомлюють, що «ті, що не з нами – ті проти нас». Такі реалії «української церковної єдності».

Майбутній українець

Майбутній українець в ментальному плані не дуже відрізнятиметься від створеного віками типу, що характеризувався поміссю двох т. зв. рас – динарської й остійської, тобто чогось середнього між гарячою запальною кров'ю Півдня – ідеалістичним поглядом на світ, швидкою орієнтацією в ситуації та обережним підходом до речей («моя хата скраю», «сім разів відміряй» тощо). Однак цей тип буде розвиватися в цивілізаційну сторону, що принесе нові риси, притаманні радше західному світу і його життєвим критеріям. Українець стане більш толерантним до інших, слідкуватиме за своїм банківським рахунком і їстиме менше сала, віддаючи перевагу різномайттю світової кухні.

Українець стане відомим світу, в основному через мистецтво, експортоване на Захід, а також через туризм в Україну. Він увійде до грона європейських народів і на його адресу також випускатимуть «Порадники ксенофоба», що допомагають туристам в країні подорожі. Українські кухарі за кордоном, замість працювати у російських ресторанах, перейдуть до українських як більш популярних – вони врешті визнають своє. Анекдот про те, що українець має збудувати хату, посадити дерево й спалити дім сусіда, стане історичним анахронізмом – українці зрозуміють, що вони один одного варті і разом будувати Україну приємніше.

Українці почнуть розрізняти діалекти власної мови і цікавитимуться народним мистецтвом; в усіх центрах регіонів, як сувеніри, продаватимуть традиційні цій землі строї та вироби майстрів місцевого промислу. На вихідні українці їздитимуть у Молдову на вино, а в Білорусь – за грибами. Крим стане туристичним раєм для іноземців, тому українці відпочиватимуть на відновлених пляжах Одещини, Херсонщини і Запоріжжя. Популярними стануть краєзнавчі виїзди до сусідніх з Україною регіонів, де живуть або жили українці – на Кубань, на Берестейщину, до Перемишля, в гори Румунії. Все більше українських заробітчан вертатиметься на постійне проживання в Україну, разом з тим частішатимуть випадки отримання громадянства України етнічними українцями з-за кордону.

Врешті, більшість українців відчує себе українцями.

Роль Військово-Морських сил в умовах європейського вибору України

Головна тенденція розвитку світових відносин – протистояння інтересів США та Росії – набирає нових оборотів, а з проголошенням США нових терористичних центрів у вигляді Ірану й Сирії для України посилюється небезпека опинитися в регіоні озброєного протистояння супердержав. Операція НАТО в Югославії наглядно підтвердила, що воєнна сила залишається спокусою для перетворення політичних амбіцій у реальні зрушення та зміни державних устроїв певних країн.

У цих умовах наша держава, визначивши рух до європейських структур, має альтернативу: або посилити свою роль у Чорноморському регіоні, або залишатися традиційно транзитною країною, фактично виключившись з передових міжнародних позицій. Останнє ще більше віддасть Україну від міжнародних економічних центрів та призведе до зменшення власної долі торгівлі на світовому ринку. У випадку заняття активної міжнародної позиції Україна об'єктивно змушена буде продовжувати реформу власних Збройних сил. Саме вони відіграють сьогодні роль інструменту зовнішньої політики, застосування якого має реальний вплив на закріплення іміджу України як демократичної держави, здатної бути надійним партнером у європейському суспільстві.

Ця стаття присвячена ролі Військово-Морських сил Збройних сил України в умовах європейського вибору України. Сьогодні з боку космополітів від демократії все частіше лунає традиційне питання: «Чи потрібен Україні військовий флот?». Питання риторичне, але його цікавість у тому, що відповідь на нього повинні давати саме військові моряки. В органах влади не залишилося жодної структури, яка повинна не тільки давати подібні відповіді, а й визначати зміст морської політики України. Тому у статті досліджуються два питання: яким чином економічний розвиток України та європейські інтеграційні процеси впливають на роль Військово-Морських сил, а також наведений новий погляд на завдання флоту в нових сучасних умовах.

Історично Військово-Морські сили виконували дві основні функції:

- стримуючу – захист національних інтересів держави та її оборона з морського напрямку;
- зовнішньополітична – демонстрація морської могутності держави, інструмент її міжнародної політики.

У мирний час Військово-Морські сили своєю наявністю демонструють як певний показник відповідний рівень свого воєнно-політичного статусу, рівень економічного розвитку і технологічного потенціалу держави. Водночас наявність Військово-Морських сил у мирний час є стримуючим чинником для ймовірних агресивних зазіхань інших держав, активним засобом захисту судноплавства у небезпечних районах моря. Намагання деяких «фахівців» довести, що завдання оборони держави від агресії з моря можливо вирішити без потужного флоту, не мають логічного та історичного підґрунтя. При аналізі геополітичного положення

України на перше місце для розвитку її економіки виходить завдання забезпечити безпеку транспортних коридорів доставки енергоносіїв, наявність яких у Чорноморському регіоні стає його провідною рисою.

Наприкінці 2004 р. Туреччина й Греція підписали угоду про будівництво газопроводу між двома країнами потужністю 3,4 млрд. куб. м газу в рік. Довжина його складе 285 км, вартість будівництва – біля 300 млн. доларів. Поєднавши свою газову мережу з Грецією, Туреччина з 2006 р. перетвориться в транзитну країну для постачань насамперед азербайджанського газу з родовища Шах-Дениз у Південну Європу. На наступному етапі передбачається з'єднання газових мереж Греції й Італії, причому техніко-економічне обґрунтування для будівництва 280-кілометрової гілки між Саврилименасом й Отранто вже розроблено. Після цього Італія зможе через Туреччину одержувати газ з Росії, Ірану, Азербайджану й Туркменістану.

За оцінкою Єврокомісії, газовий імпорт у європейські країни в 2020 р. буде складати приблизно 400 млрд. куб. м у порівнянні зі 170 млрд. у 2000 р. Генеральна дирекція комісії з електро- і газопостачання вважає, що значна частина додаткових обсягів буде проходити по території Туреччини, що перетвориться в один з найбільш важливих енергетичних мостів для Європи. Газові мережі Туреччини «Південно-європейське газове кільце» і «Набукко» – тільки основа для цього.

У найближчій перспективі попит на природний газ на турецькому ринку буде стрімко рости, а середньорічний темп його приросту ледве не втричі перевищить аналогічний показник по Західній Європі в цілому. Згідно з прогнозом турецької державної газової компанії „Botas”, споживання газу в країні в 2006 р. досягне 40 млрд. куб. м, у 2010 – 55 млрд., а в 2020 – 80 млрд. При цьому обсяги постачань природного газу з Росії до 2006 р. повинні скласти близько 35 млрд. куб. м. Якщо навіть газопровід «Блакитний потік» до цього часу буде виведений на проектну потужність в обсязі 16 млрд. куб. м у рік (плановий термін – 2008), то обсяги транзиту російського газу по території України в Туреччину збільшаться з 9 млрд. куб. м у 2000 р. до 19 млрд. у 2006. Саме для збільшення обсягів транспортування газу, крім Туреччини, у Румунію, Болгарію, Грецію, Македонію, Албанію й Сербію ВАТ «Газпром» розширює діючі газопроводи на території України, Румунії й Болгарії. При участі ЗАТ «Газтранзит» (СП «Газпром») (37% УФ), НАК «Нафтогаз України» (37%), турецьких компаній „Turusgas” (18%) і „Transbalkan” (18%) реалізується, зокрема, проект по збільшенню пропускної здатності газопроводів у вищевказаному напрямку з 16 до 27,6 млрд. куб. м у рік.

У цих енергетичних мережах поступово зростає роль морських шляхів щодо транспортування нафти. На сьогодні існує три трубопровідні і декілька комбінованих (нафтопроводи, танкерне перевезення по Каспію, залізниця) маршрутів, що забезпечують вихід каспійської нафти до світових океанів.

Практично вся нафта транспортується через протоку Босфор. Турецькі протоки – одні із найперевантаженіших транспортних магістралей у світі. Крім нафти, тут проходять маршрути доставки зріженого природного газу, хімічних і навіть вибухових речовин. За останні п'ятдесят років у зоні проток відбулося майже п'ятсот надзвичайних подій, сорок з яких віднесені до дуже серйозних. Немає потреби пояснювати, якими згубними наслідками

для населення й екології регіону є такі катастрофи. От чому сьогодні Туреччина заявляє, що її протоки дійшли до точки насичення і не справляються з різким збільшенням обсягів транспортування російської й каспійської нафти.

У вісімдесяти роки минулого сторіччя – в часи піку експорту нафти із СРСР через турецькі протоки – транспортувалося близько 100 млн. т нафтопродуктів. Після розпаду СРСР цей потік тимчасово послабився, однак в останні роки знову став набирати силу. Обсяги експорту нафти й нафтопродуктів з країн СНД через протоки Босфор і Дарданелли досягли оцінки 84,5 млн. т у рік, а з урахуванням імпорту арабської нафти Болгарією й Румунією (близько 4 млн. т у рік) у притул підійшли до порога пропускної здатності проток. І вже в поточному році, з ростом обсягів прокачування нафтової сировини по нафтопроводу КТК (Південна Озерейка) до 18 млн. т у рік, потік нафти з країн СНД може перевищити припустимий поріг пропускної здатності турецьких проток. Ріст обсягів проведення нафтових танкерів через протоки, що загрожує екологічними катастрофами, може змусити Анкару ще більше посилити умови проходу. Це, зокрема, може включати наступні заходи:

- квотування проходження танкерів через протоки;
- розширення системи й збільшення розмірів штрафів;
- обов'язкове використання турецьких лоцманів для проводки танкерів;
- підвищення вимог до конструкції та навігаційного оснащення суден.

Вищезгадані причини можуть змусити нафтові компанії шукати обхідні шляхи транспортування каспійської нафти, що дає додатковий шанс Україні використання нафтопроводу «Одеса – Броди». Від України дане питання вимагає невідкладного вирішення. Вже існують проекти транспортування каспійської нафти до європейських споживачів через порти Констанца та Варна. Чорне та Азовське моря зберігають великі обсяги різноманітної промислової сировини та енергоресурсів, що визначає стратегічне значення регіону для України. Здобуття газу з родовища поблизу мису Тарханкут (ДАТ «Чорноморнафтогаз») на 70% покриває побутові потреби населення Криму.

Все наведене об'єктивно підсилює роль Військово-Морських сил Збройних сил України. По-перше, всі ці аргументи можна розглядати як докази того, що на перше місце для розвитку економіки України виходить завдання забезпечити безпеку транспортних коридорів та районів виробничої діяльності у морській зоні. З одного боку безпека транспортних шляхів буде забезпечуватися технічними засобами (розвитком інфраструктури, ремонтної бази, навігаційних систем), з іншого – заходами щодо забезпечення охорони навколишнього середовища, протидії тероризму, незаконному обігу наркотиків та зброї. Безпека транспортних коридорів, сама можливість їх забезпечення, створює реальні можливості інтеграції України в систему колективної безпеки Європи, а для Військово-Морських сил це буде визначальним завданням на найближче десятиріччя. По-друге, регіон Каспійське море – Кавказ – Чорне море – Азовське море – Мармурове море – Егейське море займає важливе місце в новій стратегії НАТО на чолі із США. Встановлення контролю саме над цим регіоном буде головною метою політики НАТО на найближче десятиріччя. Але це неможливо без врегулювання вогнищ сепаратизму в Придністров'ї, Абхазії, можливих релігійних та національних протистоянь, без встановлення контролю над морськими транспортними артеріями Керч – Босфор – Су-

ецький канал та Супса – Одеса для боротьби з незаконними перевезеннями зброї, товарів та людей.

Нова стратегія НАТО, яка співпадає з цілеспрямованістю ЄЕС до розширення сфери інтересів, створює умови до змін у Чорноморському регіоні. Цілком можливо, що через 2–3 роки ЄЕС зможе запропонувати варіант прийняття нових членів до свого складу з числа чорноморських країн. При цьому головною умовою буде визнання країн та територій в існуючому стані як окремих юридичних осіб: Молдова, Придністров'я, Абхазія, Грузія, Туреччина. Підґрунтям для такого ствердження є досвід НАТО у проведенні миротворчої діяльності на Балканах, де зараз встановлена політична рівновага. В цих умовах зберегти провідні позиції у міжнародній політиці в Чорноморському регіоні неможливо без участі Військово-Морських сил Збройних сил України, які вже відіграють свою роль у системі регіональної безпеки (BSF, BSEC, ЗЗДБ). Фактично зароджується нова ініціатива співробітництва ВМС Туреччини, України та Росії щодо встановлення контролю над цивільним судноплавством у Чорному морі «Чорноморська гармонія» (BSH), у якій військово-морські сили будуть відігравати провідну роль.

З оглядом на вищевикладене, можна стверджувати, що для виконання зобов'язань як союзника або партнера НАТО Україна має два напрями розвитку своєї морської політики. Перший – зайняти пасивну гнучку роль по відношенню до НАТО, надати свої аеродроми та військово-морські бази для сил НАТО, що як наслідок призведе до перегляду історичних міжнародних морських конвенцій. Саме таку позицію зараз займають Румунія та Болгарія. Другий – зайняти активну поступову політику нарощення морських сил та виступити повноправним партнером США й НАТО в регіоні. Це потребує активізації зобов'язань за діючими міжнародними чорноморськими угодами та розвитку Військово-Морських сил Збройних сил України, приведення діяльності кораблів, частин до західноєвропейських стандартів для забезпечення сумісності їх дій спільно з кораблями європейських країн при виконанні завдань у морі.

Крім того, гнучка миротворча політика у Чорноморському регіоні потребує певної кількості підготовлених кораблів, частин і підрозділів військового контингенту зі складу чорноморських держав. Саме для повномасштабної підготовки військового контингенту за миротворчими програмами створюється у Військово-Морських силах Збройних сил України Чорноморський морський тренувальний центр морської піхоти (с. Старий Крим). По-третє, велике значення для України має транспортне сполучення та розвиток суднобудування. Тільки за перше півріччя 2004 р. через морські, торговельні й річкові порти України було перевантажено більш 57 103,4 тис. тонн. Національним законодавством передбачено перевезення 100% військових вантажів, 75% продовольчих гуманітарних вантажів та 50% урядових вантажів національними перевізниками, але частка іноземних судновласників у перевезеннях вантажів через порти України складає біля 93%. Тому логічно прогнозувати необхідність розвитку вітчизняного суднобудування.

Вже сьогодні морські порти України як окремі юридичні особи будують нові сучасні судна. Але вони поодинокі та не в змозі замовляти серійну побудову суден. Ці судна також потрібні військово-морським базам флоту. Слід нагадати, що більшість кораблів та бойових катерів

Військово-Морських сил Збройних сил України потребують заміни на нові. За підрахунками військових фахівців на оновлення флоту потрібно до 2011 р. до 6–7 млрд. гривень, які можуть бути забезпечені бюджетом Міністерства оборони України. Якщо забезпечити кооперацію ресурсів Міністерства оборони України, Мінтрансв'язку та Державної прикордонної служби України, то можна мати комплексну програму відродження військового та цивільного флотів України в обсязі 10–11 млрд. гривень. Це та сама інвестиційна програма, яка так потрібна промислово-виробничому комплексу держави. Її відсутність неможливо пояснити, якщо це не замовлення на знищення військового та пригнічення цивільного флоту України.

З урахуванням наведеного, можливо визначити нові завдання Військово-Морських сил, до опанування яких вони повинні бути готовими в сучасній обстановці у регіоні:

- моніторинг морської обстановки у Чорному морі для своєчасного виявлення ризиків та загроз;
- участь у системі контролю за судноплавством: супроводження конвоїв,
- патрулювання у морі та затримка підозрілих суден;
- участь у боротьбі с проявами тероризму та боротьба з мінною небезпекою на морі;
- забезпечення рятування та надання допомоги суднам, які терплять лихо;
- участь в операціях багатонаціональних оперативних морських з'єднань НАТО в Чорному та Середземному морях;
- забезпечення морських перевезень в інтересах миротворчих контингентів держави та країн НАТО в Чорноморському регіоні.

Висновки

Чорноморський регіон на найближче десятиріччя буде знаходитися у центрі уваги європейської політики. Скористатися цим для отримання провідної ролі у Чорноморському регіоні є об'єктивною необхідністю для України.

Інтеграційні процеси між країнами-членами ЄС розвиваються поза рамками НАТО та незалежно від Альянсу. Тенденція створення європейських сил швидкого реагування (група оборони західноєвропейського союзу) набуває все більшого розмаху та нового змісту. Приєднання до Римського договору як воєнного партнера суттєво може покращити процес інтеграції України до європейської спільноти.

Військово-Морські сили є інструментом зовнішньої політики України за умови, що цей інструмент знаходиться у вмілих руках майстра. Затвердження на державному рівні Концепції про морську політику України та створення національної (не державної, тому що міжвідомчої) кораблесуднобудівельної програми є необхідною умовою процесу активізації зовнішньополітичних зусиль України у Чорноморському регіоні. у цьому процесі Військово-Морські сили Збройних сил України мають можливість зайняти своє місце на східному фланзі Європи, де діятимуть у взаємодії з військово-морськими силами Італії, Греції, Туреччини, Болгарії та Румунії для виконання завдань в інтересах ствердження свободи й демократії.

ДОВІДКА

У США, Великобританії, Франції існують сенатські (парламентські) комісії. У міністерствах оборони функціонують департаменти ВМС.

В Росії створений Морський комітет у справах ВМФ, головою якого є прем'єр-міністр РФ. В Україні при Мінтранзв'язку створена Морська адміністрація, до якої військові моряки зовсім не запрошені, а сама адміністрація вирішує відомчі питання.

Література

1. Арбатов А., *Трансформація російської воєнної доктрини – уроки Косова і Чечні*, публікація № 2 центру ім. Маршала, 2004.
2. Хам П. ван, *Нові спрямованості НАТО в області оборони*, публікація №1 центру ім. Маршала, 2004.
3. *Боротьба з тероризмом на морі*, Брифінг НАТО, грудень 2003.
4. Воронков Л., *Регіональні аспекти безпеки України*, Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 1999.
5. Шуньчжу В., *Вплив нової стратегії НАТО на регіональну безпеку*, Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 1999.

ВІТАЛІЙ ГАЙЧУРСЬКИЙ

Роалд Гоффман: «Україна – обітована земля мого серця». Сім лауреатів Нобелівської премії – наші земляки

Говорити про українських лауреатів Нобелівської премії означає вести мову, крім основної, про цілий ряд актуальних проблем, насамперед, амбіційне прагнення кожної нації до природного розширення свого інтелектуального простору й врешті-решт тут ідеться про історичні перспективи та майбутнє кожної держави. Зрозуміло, що висока престижність премії Альфреда Нобеля, вручення якої відбувається щороку вже понад століття, зробила саме її своєрідним лакмусовим папірцем для перевірки істинності досягнутих успіхів.

Ситуація з українськими нобеліантами – архіцікава справа. Одні твердять, що Україна, яка тривалий час не була суб'єктом міжнародного життя, поки що не має свого лауреата, інші навпаки вишукують будь-яку на їхній погляд переконаливу зачіпку, щоб упевнити співвітчизників і світ у тому, що відзначених у нас аж шість: І. Мечников (народився на Харківщині), З. Ваксман (Вінниччина), Р. Гоффман (Львівщина), Г. Шарпак (Рівненщина), С. Кузнець (Харків), Ш. Агنون (Бучач, Тернопільщина).

Автор належить до тих, хто, працюючи виключно з документально підтвердженими різномовними даними вважає, що Нобелівських лауреатів в Україні сім (до згаданих вище додаю ще фізика І. Рабі, який народився в галицькому Романові). Повторюся й ще раз зауважу, що торкаємося теми, яка, мов ланцюгова реакція, тягне за собою цілий масив інших тем: геополітичних, етнопсихологічних та гуманітарних. Щоб було зрозуміліше, звернуся до конкретного прикладу. До 1990 р. в СРСР і в Україні інформацією про Нобелівську відзнаку в основному займався вузьке коло людей, найчастіше ентузіасти. Коли ж престижної нагороди удостоївся Михайло Горбачов, було вирішено скласти перший список лауреатів. Він включив у себе вісімнадцять прізвищ. Оскільки епітети «радянське» й «російське» до-

недавня були синонімами, росіяни ніяк не могли згодитися з куцїстю сформованого списку й розпочали інтенсивні пошуки видатних інтелектуалів своєї країни. Невдовзі список був збільшений до 33 прізвищ. Критерієм визначення приналежності лауреата до Росії обрано такі принципи: нагороджений – уродженець Росії (як би й коли ця країна не називалась: Російська імперія, СРСР чи Російська Федерація); він – народжений в іншій країні, але російський громадянин.

Таким чином російським лауреатом Нобелівської премії став фізик О. Прохоров (премія 1964), котрий народився в Австралії в місті Атертон в емігрантській родині. До російського списку були віднесені також народжений в Україні французький вчений І. Мечников, народжені в Україні, але громадяни США З. Ваксман та С. Кузнець. Туди ж потрапили фізики А. Віртанен та Ф. Сілланпя, поляки М. Скłodовська-Кюрі, Г. Сенкевич, В. Реймонт, Ч. Мілош, англієць Д. Ротблат, ізраїльтяни М. Бегін, Ш. Перес... Україна, згідно списку укладачів, «дала» росіянам трьох лауреатів: І. Мечникова, С. Кузнеця та З. Ваксмана.

Отже, за якими принципами визначати приналежність до України Нобелівських лауреатів? Здається, є один – народження на етнічних українських землях. Має значення також самоідентифікація лауреата, родинні зв'язки, його ставлення до країни народження тощо. Якщо ж іти за російським прикладом, то правомірно, наприклад, О. Шолохова віднести до українських лауреатів, оскільки він народжений на хуторі Кружиліному, котрий у 1905 р. відносився до Катеринославської губернії (так свідчить документ про народження автора *Тихого Дону*). Першим українцем (за народженням) – лауреатом Нобелівської премії – став Ілля Мечников (16 V 1845, село Іванівка Куп'янського району, Харківщина – 15 VII 1916, Париж, Франція). Матір'ю майбутнього вченого була Емілія Невахович – донька відомого єврейського письменника, людини заможної й освіченої, батьком – санкт-петербурзький офіцер Ілля Мечников з молдавської родини Спадарів (переселившись на Слобожанщину, колишні молдавські дворяни спочатку носили прізвище «Спадаренки» – *спадар* – «меч». Обрусївшись, Спадаренки стали Мечниковими).

Мечников закінчив Харківський університет (1864), викладав у Новоросійському (Одеському) університеті (1870–1882). Протестуючи проти російської реакційної політики в галузі освіти, І. Мечников залишив батьківщину й прийняв запрошення працювати в Пастерівському інституті в Парижі (1887). Через деякий час він очолив цей науково-дослідний заклад і керував інститутом до кінця своїх днів (до речі, урна з прахом вченого зберігається в бібліотеці Пастерівського інституту в Парижі).

Мечников був універсальним вченим: він вивчав зоологію, мікробіологію, геронтологію, ентомологію, ембріологію. Нобелівську премію вчений одержав 1908 р. за дослідження з імунології (разом з німецьким дослідником П. Ерліхом).

Само собою зрозуміло, що І. Мечников всюди в науковій та іншій літературі фігурує не як український дослідник (хоча в Україні він прожив 40 років!), не як французький послідовник Л. Пастера, а лише як російський нобеліант. Чи є це проблемою? Очевидно, ні. Адже кожне відкриття працює на майбутнє всього людства. Тому не треба боятися традиційних у нас звинувачень в космополітизмі чи національному нігілізмі. Відкриймо детальну біографію І. Мечникова й переконаймося, що він був постійно в конфлікті з російською владою й, як

вже йшлося, покинув батьківщину, протестуючи проти самодержавного свавілля. З іншого боку, неспростовним фактом є захист І. Мечниковим 1867 р. магістерської, 1868 докторської дисертацій в Санкт-Петербурзькому університеті, де він шість років (з перервами) викладав. Щоправда, спроба зайняти посаду професора кафедри зоології Медико-Хірургічної академії в тому ж Санкт-Петербурзі закінчилась невдачею, бо «нечистокровний» царсько-російський підданий І. Мечников вважався неблагонадійним.

Складною для визначення країни належності є й біографія другого за часом відзначення українського лауреата Нобелівською нагородою Ісидора Рабі (29 VII 1898, Романів, Перемищина (нині – Польща) – 11 I 1988, Нью-Йорк, США). Львівські дослідники вважають його майже львів'янином. Документальні свідчення суперечать одне одному. Одні твердять, що І. Рабі народився в Австрії, інші – в Австро-Угорщині, Польщі, Галичині, врешті – в Україні. Дехто з англومовних дослідників вирішив бути «наймудрішим» і встановив місце народження І. Рабі – між Україною та Польщею. То що, треба конфліктувати з сусідами? Логічне рішення: вважати вченого належним і Польщі, й Україні (тим більше, що офіційно він відноситься до американських нобеліантів, оскільки знаходиться в списку США). Найкраще в подібних ситуаціях, звичайно, американцям: всі понад 250 лауреатів найпрестижнішої відзнаки світовим інтелектуалам є громадянами США.

Рабі був вивезений до Америки відразу ж після народження. Родина мріяла, щоб юнак став раввином, але він з дитинства виявив потяг до науки. Одержавши Регентську стипендію штату Нью-Йорк, І. Рабі навчався в Корнельському університеті міста Ітаки (штат Нью-Йорк). З 1923 р. – в Колумбійському університеті. У 1926 р. Рабі став доктором наук з фізики. Наукова поїздка до Європи дозволила вченому познайомитися з провідними науковцями Старого Світу, зокрема, Н. Бором та іншими. Повернувшись до США, І. Рабі викладав у Колумбійському університеті. З початком Другої світової війни взяв активну участь у створенні надійної протиповітряної оборони Америки (розробка радарних систем). Разом з тим І. Рабі плідно працював і в Матхеттенському проєкті (створення атомної зброї), був учасником перших її випробувань. Після війни повернувся до Колумбійського університету, де очолював фізичний факультет. З 1985 р. в цьому вузі на знак заслуг вченого засновано кафедру фізики ім. І. Рабі. Нобелівську премію І. Рабі одержав у роки війни – 1944 р. «за резонансний метод вимірювання магнітних властивостей атомних ядер».

У якійсь мірі простіша ситуація з Зельманом Ваксманом. Він народився в Нових Прилуках на Вінниччині 22 липня 1888 р., а помер 16 серпня 1973 р. в Хайєнісі (США). Особливо для медиків ім'я З. Ваксмана добре відоме, адже він є винахідником стрептоміцину – першого антибіотика, ефективного для лікування туберкульозу. Американський вчений – вихідець з України, заслужив право називатися «одним з найвидатніших благодійників людства». Майбутній нобеліант навчався в Одеській гімназії, а до Новоросійського (Одеського) університету не зміг вступити через свою єврейську національність (в умовах самодержавної Росії антисемітизм був одною зі складових внутрішньої політики). У 1911 р. З. Ваксман прибув у США. Після закінчення сільськогосподарського коледжу та Рутгерсівського університету вчений присвятив себе мікробіології. У 1932 р. Американська національна асоціація боротьби з туберкульозом звернулася до З. Ваксмана з пропозицією дослідити збудники цієї тяжкої

хвороби. Вже 1940 р. було відкрито стрептоміцин та інші антибіотики, за що вчений був удостоєний Нобелівської премії. Під час вручення її А. Волгрен з Каролінського інституту зазначив, що «на відміну від відкриття пеніциліну О. Флемінгом, що сталося значною мірою завдяки випадку, відкриття стрептоміцину було результатом тривалої, систематичної й невтомної праці значної групи вчених».

Ваксман відвідував свою батьківщину Україну, його дружина – Берта Митник теж за народженням українка. Вчений до кінця своїх днів цікавився життям землі, яка дала йому життя. Він – автор книг про вчених українського походження біолога – С. Виноградського (1 IX 1856, Київ – 25 II 1953, Париж) та бактеріолога В. Хавкіна (15 III 1860, Бердянськ на Запоріжжі – 26 X 1930, Лозанна, Швейцарія).

Народжений у Бучачі на Тернопільщині Шмуель Йосиф Халеві Чачкес (17 VII 1888 – 17 II 1970, Іерусалим, Ізраїль), відомий як класик єврейської літератури Ш. Агنون – нобелівський лауреат з літератури, як і його спадкоємці, ніколи не забував ні Бучача на Тернопільщині, де народився, ні Львова, де дебютував як журналіст та письменник. Власне, як прозаїк Ш. Агنون (псевдонім Чачкеса) формувався в бурхливій взаємодії кількох релігій, мов і культур: української, польської, єврейської, що у свою чергу розвивалися під впливом німецької, австрійської, російської літератури та духовності. Католицизм, іудаїство, православ'я створили у центрі карпатської Європи рідкісну атмосферу толерантності й співробітництва. За два десятки років українського життя майбутній класик єврейської літератури написав та опублікував близько сімдесяти різних за жанрами творів: поезій, оповідань, нарисів. Востаннє письменник побував на батьківщині 1930 р. Українська тематика ніколи не зникла з його творчості. Оповідання *Бартка Добуша*, романи *Видання заміж*, *На морській глибині*, інші твори: *Старі й молоді разом*, *Дні богобійного страху*, *Проста історія* написані з використанням бучацьких та карпатських вражень. У нобелівській промові *Що вплинуло на мою творчість?* (1966) Ш. Агنون наголошував: тісний зв'язок з народними фольклорними традиціями, літературний досвід полтавця Миколи Гоголя. Поряд з останнім можна поставити й Михайла Коцюбинського та Федора Достоєвського. У 1996 р. батьківщину Ш. Агнона, Бучач відвідала донька письменника Емона Чачкес-Ярон.

Як відомо, Альфред Нобель не засновував премію свого імені для економістів. У заповіті знаменитого шведа йдеться про відзначення видатних фізиків, хіміків, фізіологів та медиків, письменників світу та тих, хто «зробив вагомий внесок у згуртування народів, знищення рабства, зниження чисельності існуючих армій і сприяння мирній домовленості» (цю нагороду називають Премією миру). Шосту престижну відзнаку «Премію з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля» започаткував Нобелівський фонд 1968 р.

У Харківському університеті, який нині носить ім'я В. Каразіна (донедавна був «ім. Горького»), одержали освіту багато визначних діячів не лише України та Росії, але й зарубіжних країн. Але лауреатів Нобелівської премії цей вуз має лише двох: Саймона Кузнеця та Льва Ландау. Ще якимось вшанований Лев Ландау, який народився в Баку, а в Харкові сформувався як вчений (в 1932–1937 керував теоретичним відділенням Українського фізико-технічного інституту й одночасно завідував кафедрою загальної фізики Харківського університету та кафедрою теоретичної фізики в Механіко-Машинобудівному інституті). До С. Кузнеця Хар-

ківський університет байдужий, хоча меморіальна дошка «Тут вчився лауреат Нобелівської премії, наш земляк...» так і проситься на фасад центрального корпусу вузу.

Саймон Кузнець народився в Харкові 30 квітня 1901 р., а скінчив своє життя 10 липня 1985 р. в Кембриджі (США). Навчався у Харківському та Колумбійському університетах. У 1921 р. майбутній нобеліант опублікував свою першу наукову роботу *Грошова заробітна плата робітників та службовців фабрично-заводської промисловості м. Харкова в 1920 р.* Саме ця праця підказала С. Кузнецю коло його дослідницьких інтересів, коли він 1922 р. прибув до США (молодий чоловік з'єднався зі своєю родиною, яка раніше емігрувала за океан). З 1927 р. С. Кузнець працював в національному бюро економічних досліджень США. Він став першопроходцем у вивченні нової для того часу галузі економіки – досліджень національного доходу, економічних циклів та економічного зростання й досягнув тут високих результатів, виявивши певні закономірності розвитку світової економіки. Підсумкова праця С. Кузнеця – *Капітал та американська економіка*. Американський вчений – вихідець з Харкова, один з «батьків» заокеанського «народного капіталізму». У 1971 р. С. Кузнець удостоєний Нобелівської премії. Ностальгію за землею, де народився, вчений втамовував, слухаючи українську музику. В його домі зберігалися речі, привезені колись з Харкова...

Здається, нашим «найріднішим» Нобелівським лауреатом є Роалд Гоффман (США). Він народився 18 липня 1937 р. в Золочеві на Львівщині в родині випускника Львівської політехніки інженера Х. Сафрана. Батько майбутнього вченого загинув під час Другої світової війни. Мати вийшла заміж за П. Гоффмана, який усиновив осиротілого хлопця. У 1949 р. Гоффмани виїхали до США, де Роалд навчався в Колумбійському університеті. Основні наукові роботи Р. Гоффмана стосуються хімічної кінетики та вивчення хімічних реакцій. У 1981 р. вченому «за розробку теорії протікання хімічних реакцій» присуджена Нобелівська премія. Колишній львів'янин Р. Гоффман цікавиться життям своєї батьківщини: він володіє українською мовою, листується з земляками, називаючи Україну обіганою землею його серця. Через пресу вчений закликав колег підтримувати молодих науковців колишнього СРСР заради їхнього успішного майбутнього.

Першим народженим в Україні лауреатом Нобелівської премії був на час вручення високої відзнаки французький громадянин Ілля Мечников. Громадянином Франції є й останній відомий нобеліант – Жорж Шарпак. Він з'явився на світ в селі Дубровиця, що на Рівненщині, 1 серпня 1924 р. Зовсім недавно – 1998 р. – земляки розібрали двоповерховий родинний будинок Шарпаків (споруда руйнувалася). Збереглася школа, в якій вчився майбутній Нобелівський лауреат.

До Франції родина Шарпаків виїхала 1932 р. Жорж навчався в престижному паризькому Ліцеї Монтельє, Гірничій вищій школі. До «Колежу Франції» талановитий юнак потрапив за рекомендаціями відомих французьких науковців. У Колежі Ж. Шарпак слухав лекції Ф. Жоліо-Кюрі, під керівництвом якого працював пізніше в лабораторії ядерної хімії в Інституті радію. Крім Франції, вчений вів дослідження в Національному центрі в Швейцарії, в Європейському центрі ядерних досліджень.

Під час Другої світової війни Ж. Шарпак був активним учасником Французького руху опору. Президент Французької Республіки нагородив його Хрестом «За бойові заслуги у ві-

йні. 1939–1945 рр.» Нобелівську премію Ж. Шарпак одержав 1992 р. «за винахід пристрою, що відбраковує субатомні частинки в субатомному прискорювачі». Свій життєпис вчений виклав у книзі спогадів *Життя як сполучна нитка*, де є сторінки, присвячені волинському дитинству. Роздумуючи над проблемами науки, Ж. Шарпак співчував радянським науковцям, передові ідеї яких часто не цікавлять владу й інтелектуали з СРСР вимушені шукати визнання за кордонами своєї країни.

* * *

Колишній волинянин Жорж Шарпак мав рацію, висловлюючи співчуття колегам за «залізною завісою», що ще не так давно розділяла світ. Поспівчуваймо й ми самі собі, що не вміємо визнавати й оцінювати досягнення своїх земляків. Українська влада ще ні разу гідно не вшанувала лауреатів Нобелівської премії, народжених в Україні. Гоффман та Ж. Шарпак й нині проживають в США та Франції. Чому ж вони не стали досі учасниками урочистих заходів, зокрема, на честь чергової річниці Незалежності України?

Р. С. Якщо брати приклад з росіян, то список українських нобеліантів розширюється до 22 чоловік. Лауреат Нобеля поет Борис Пастернак (СРСР) – син одеситів. Та ж доля письменника Солла Беллоу (США) – нащадок одеситів Білоусів. Петро Капіца (СРСР) – нащадок українських дворян Стебницьких. Матір'ю Михайла Шолохова була чернігівчанка Черняк, а Олександра Солженіцина – кубанська дівчина з родини Щербаків. Чернігівцем за походженням є Нобелівський лауреат Премії миру Михайло Горбачов. Батько іншого нобеліанта цієї премії Іцхака Рабина (Ізраїль) – киянин. В одній з найавторитетніших енциклопедій світу *Британіці*, англійський нобеліант Герберт Браун власноручно зазначає: «я народився в Лондоні, а мої батьки – Броварники – в Житомирі...». Українські коріння у нобеліантів І. Буніна, О. Бродського, В. Кульчицького... Якщо хочемо бути цікавими світу, будьмо цікавими самих себе!

ВОЛОДИМИР СКРИПЧЕНКО

Ми і найвидатніші винаходи сучасності

Загумінкові скептики з насмішкуватою іронією твердять: «Ви ще скажіть, що українці дали людству Ісуса Христа». Ні, Ісус Христос народився в Назареті, а вихідці з України справді причетні до найбільших відкриттів нашого часу. Говоритимемо про комп'ютерні технології та Інтернет. Тут наша піонерність незаперечна.

Цікаво, що рішучим поштовхом до відкриття в галузі інформаційних технологій було протистояння двох світових ідеологічних систем, іншими словами – гонка озброєнь. Спочатку – подальше удосконалення артилерійських, а потім – ракетно-космічних систем вимагало термінового розвитку нових обчислювальних технологій, зокрема універсального електронного обчислювального пристрою. Створений у США в кінці 1945 р. на електронних лампах «арифмометр» був справді вражаючим: 26 метрів у довжину, шість – у висоту і мав вагу

35 тонн. Зрозуміло, що перспектив у «новинки» не було ніяких. Лише 1965 р. був зібраний комп'ютер на електронній основі, що мав розміри сучасного холодильника.

Перший радянський комп'ютер мав українське коріння: у Києві на початку п'ятидесятих років почала працювати перша в Європі електронно-обчислювальна машина й створена програма розрахунку атомного вибуху. Подальше «змагання» двох ідеологій йшло з перемінним успіхом: в США Пентагон і бізнес стимулювали розвиток інформаційних технологій як у військових, так і мирних цілях; в СРСР перевагу віддавалось потребам армії.

У 60–70-і роки поява інтегральних мікросхем стимулювала винахід персонального комп'ютера, серійне виробництво якого було названо технічною революцією в історії людства. Ця глобальна подія не відбулася без нашої участі. У 1983 р. тодішній президент США Р. Рейган вручив 33-річному каліфорнійцю Штефану Возняку вищу Національну нагороду Америки за особливі наукові досягнення. Штефан Возняк – людина-легенда Америки – син інженера, вихідця з української Буковини. Все почалося з нестримного бажання юнака мати власний комп'ютер. У 1977 р. Ш. Возняк (разом з ровесником С. Джобсом) сконструював «Apple-II», котрий відразу ж завоював популярність. Молоді люди заснували відому у світі компанію «Apple» й почали серійний випуск персональних комп'ютерів. Популярність, багатство... Але доля підготувала Ш. Возняку суворе випробування – він потрапив у авіаційну катастрофу. Після одужання Штефан вирішив відійти від справ. В одному з інтерв'ю Ш. Возняк сказав: «Пам'ятайте, комп'ютер – це не головне в житті. Він ніколи не зможе стати важливішим за людину». Легенда світового комп'ютеробудування, покинувши бізнес, опустився на землю: одружився, у нього шестеро дітей...

Про Штефана Возняка написано дуже багато. Найчастіше про нього та його друга С. Джобса можна прочитати в традиційно американських історіях в стилі «великої заокеанської мрії» як двоє підприємливих і талановитих молодих людей, не маючи практично ніякої підтримки, створили компанію, що перетворила світ. У випадку Ш. Возняка все так і сталося – попелюшка стала королевою. Очевидно, щоб не розчаровувати авторів красивих розповідей про його життя, Ш. Возняк повернувся до залишених справ. Винахідник увійшов до ради директорів фірми «Danger» – виробника кишенькових інтернет-комп'ютерів.

* * *

Ідея створення першого комп'ютера, як кажуть, витала у повітрі. Одним з перших, хто спроектував ЕОМ (електронно-обчислювальні машини) майбутнього, був математик Михайло Кравчук (27 VIII 1892, Човниці, Волинь – 9 III 1942, Колима, СРСР). До речі, вчений був професором видатних конструкторів ракетно-космічної техніки С. Корольова та А. Льюкки. Ідеї та розрахунки М. Кравчука були використані в США та Японії при моделюванні кібернетичної техніки. Взагалі, продуктивність українських ідей в інформаційній технології – річ закономірна. Саме в Києві (оскільки в СРСР кібернетика, генетика й ряд інших галузей науки були проголошені «буржуазними лженауками») в столичному передмісті – Феофанії в засекреченій спецлабораторії були виготовлені перші радянські ЕОМ. В добу ракетного протистояння на їх базі була створена радянська система протиракетної оборони. В Україні 1973 р. видано першу у світі *Енциклопедію кібернетики*. Паралельно

з підготовкою українського видання до друку, в США йшов переклад його англійською мовою. Успішними були й роботи по створенню комп'ютера, які вели вихідці з України в СРСР, зокрема, в Російській Федерації. Дніпропетровець Микола Брусенцов сконструював перший у світі трійчний комп'ютер, а киянин Михайло Карцев розробив суперкомп'ютер для стеження за Космосом.

* * *

Остання хвиля розвитку інформаційних технологій – Інтернет (глобальна інформаційна мережа) була спровокована початком практичного освоєння Космосу Радянським Союзом, власне запуском першого штучного супутника Землі. Ця подія стала для США рішучим сигналом: Америка відстає від СРСР у галузі оборонних технологій, зокрема, у створенні надійних систем попередження й захисту від ракетно-ядерного удару. Перед американськими вченими було поставлене завдання: у якнайкоротші терміни створити надійну мережу зв'язку між командними пунктами протиповітряної системи оборони США. Головним критерієм для оцінки успішності системи повинна стати її неуразливість в момент часткового руйнування в разі ядерної атаки. Крім того, потрібно було забезпечити умови збереження секретності інформації, яка міститься в мережі. Для виконання цієї умови була запропонована концепція, що будується на двох основних ідеях: відсутність центрального комп'ютера (всі комп'ютери мережі рівноправні) та пакетний спосіб передачі файлів.

Автором останньої розробки, що лягла в основу сучасної технології Інтернету, й став нащадок українського переселенця до Америки Віктор Кляйнрок (народився 13 VI 1934 в Нью-Йорку, навчався у вищій науковій школі Бронкса та Массачусетському технологічному інституті). Кляйнрок – один з піонерів цифрового мережевого зв'язку, розробник „ARPA-NET-у” (комп'ютерної мережі зв'язку, створюваної Агентством з науково-дослідницьких проєктів департаменту оборони США), що у вісімдесятих роках розвинувся в INTERNET. Технологію пакетної комутації В. Кляйнрок розробив ще будучи студентом. Майбутній вчений опублікував свою працю, присвячену цифровому зв'язку, *Інформаційний потік у великих комунікаційних мережах*, яка лягла в основу його докторської дисертації. Але відкриття нікому не відомого студента спочатку не знайшло свого практичного застосування. І лише події кінця п'ятидесятих та початку шестидесятих років (загострення технологічної конкуренції в американо-радянських відносинах) привернули увагу фахівців до розробки В. Кляйнрока. Нині вчений – член Національної технічної академії, багатьох американських та міжнародних наукових товариств, лауреат численних престижних нагород та відзнак.

Нове у польсько-українських взаєминах у перспективі грядущих літ

Дотеперішня історія польсько-українських взаємин надто добре відома як по українській, так і польській стороні. Відома, але її оцінка абсолютно не однакова по обох сторонах граничного Бугу.

Помиляється той, хто хоче дошукуватись яких-небудь серйозніших конфліктів між поляками й українцями в першому, ранньому періоді існування наших держав. Добросусідські і справжні партнерські відносини між українською Київською Руссю та польською ранньофеодальною державою домінували до горезвісного 1340 р. Не ображаючи нікого, слід погодитись з обґрунтованим поглядом, що в цьому періоді українське суспільство в культурному відношенні стояло на вищому рівні, ніж польське.

У 1240 р. під ударами татаро-монголів занепадає Київська Русь, а на її західних окраїнах іще сто літ продовжує існувати західноукраїнська держава – Галицько-Волинське князівство. Це своєрідний історичний прецедент: Західна Україна утворює власний державний організм, не маючи мілітарної змоги об'єднатися зі Східною (Великою) Україною... Така ж ситуація повторилась у ХХ ст., коли утворена у 1918 р. Західно-Українська Народна Республіка не знайшла достатніх сил, щоб у тривалий спосіб сконсолідуватись з Українською Народною Республікою...

Використовуючи татарську небезпеку Золотої Орди і династичну кризу в Галицько-Волинській державі, польський король Казимир Великий рішився на загарбницьку війну проти неї. Війна почалась у 1340 р. і по дев'яти роках безперервних наступів польсько-мадярських військ західноукраїнська держава повністю занепадає, і її землі опинились під польською окупацією.

Саме тоді (1340) і саме це (поневолення українців) стало суттєвою причиною зародження великих і довготривалих конфліктів між поляками й українцями. Саме тоді відносини між цими народами втратили дотеперішній партнерський характер.

Православні українці, опинившись під владою польських католиків, були переслідувані і зазнавали великих економічних, національних і релігійних кривд.

Полякам донині годі зрозуміти, яке велике горе вони заподіяли українцям. Їм і досі важко признатися, що саме вони знищили Українську державу і поневолили її народ, і що саме вони стали окупантами українських земель. А хто любить окупантів? Хто тоді несе відповідальність за довготривалу ворожнечу між нашими народами?

Особливо велике переслідування і нетолерантність з боку поляків зазнала українська Православна церква. В ході розкрадання церковного майна з Острозької церкви на Волині силоміць забрано і перевезено до Ченстохови славну ікону Острозької Богоматері. Сталося це у вісімдесятих роках ХІV ст. Українська ікона з православної церкви не заважала польським католикам. Вони її перейменували на «Ченстоховську Богоматір – королівну польської корони...». Українці мають свідомість того, хто загарбав і куди повіз їхню релігійно-національну святість...

Центральна Україна відвойована у татар литовцями (ХІV–ХV ст.), внаслідок Люблінської унії (1596) також потрапляє в польські обійми. Від того часу майже всі українські землі опинились під польським пануванням...

Багатство України не раз ставало причиною нещастя її народу. Українські чорноземи давали гарні врожаї, а в Західній Європі ріс попит на збіжжя. Зацікавлена експортом пшениці,

польська шляхта закріпає українських селян, примушуючи їх до невільничої праці на панщині. Нестерпна кривда селян – домінуючого прошарка української нації – примусила їх шукати порятунку. Таким порятунком виявилась – шабля. Примушений долею український селянин був схильний скоріше загинути в бою, ніж погібати від невільничої праці.

Козацькі повстання починаються вже двадцять років після Люблінської унії. Вони з різною напругою спалахували шокілька–шокільканадцять літ аж до Хмельниччини. Засмакувавши волі, український кріпак аж ніяк не годився на невільничу працю, так само як польська шляхта, засмакувавши розкоші насильства, не думала зрікатись своїх впливів, захоплених багатств і своєї домінуючої влади над селянством.

Донині польська громадська думка звеличує і гордиться періодом польського панування на Україні, а початок і символ цього панування – «Люблінська унія» стала найменуванням однієї з центральних площ Варшави. Дехто навіть, втративши приличність, наважується шляхетську Річ Посполиту – утворену внаслідок Люблінської унії – вважати правозором Європейського Союзу. Порівняння таке не тільки вельми хибне, але й грубо образливе...

Діаметрально протилежну думку про ці часи має українська сторона. Український фольклор і народна пам'ять однозначно фіксують цей період як чорну епоху кривд, презирства і наруги. Годиться, однак, об'єктивно помітити, що перебування українського народу у складі Речі Посполитої мало і свої позитивні моменти, бо ж майже весь український народ опинився в одній державі, що сприяло уніфікації української мови і формуванню психічної особливості українця. Час від часу доходило до польсько-українського порозуміння, яке давало гарні зразки братерства зброї (битви з турками чи з Московією). Проте польська сторона не була схильна надати українській Русі статус рівноправного члена Речі Посполитої, тому *de facto* держава трьох народів (польського, литовського й українського) *de iure* була державою дуалістичною: польсько-литовською. Український православний народ, будучи найчисленнішим в Речі Посполитій, не мав свого політичного представництва в державних органах влади...

Називаючи явища своїми іменами, треба без фальшу ясно ствердити, що від 1340 р. до наших днів у польсько-українських взаєминах **не було** справжнього партнерства (правда ця торкається і змішаних подружжів). У контактах з українцями поляки демонстрували свою вищість, зневажаючи й ігноруючи українську сторону. Православна віра українців зазнавала переслідувань з боку польських державних структур; таку саму долю зустріла українсько-білоруська Уніатська церква... **Через відсутність** рівноправного партнерського трактування українців з боку поляків не могло бути і не було **згоди** між поляками і українцями.

У 1648 р. на історичну арену з'являється Богдан Хмельницький. В його особі майже весь український народ визнав свого провідника і спасителя від лядської неволі. У цьому ж році Хмельницький розпоряджався непереможною мілітарною силою і втішався великим авторитетом у народі. Одна необачна помилка (припинення воєнних дій у 1648) значно послабила мілітарні можливості гетьмана і спричинилась до довготривалої виснажливої боротьби з трьома агресорами. Розбуджені надії на волю породжували в народі безкомпромісність. Захищаючи козацьку республіку, селяни вибирали скоріше смерть, ніж неволю. За волю Україна в добу Руїни платила надзвичайно велику ціну. В нерівній борні з агресорами Центральна Наддніпрянина (на захід від Дніпра) втратила близько 60% свого населення...

У 1667 р. у московсько-польських взаєминах стався прецедент: Московія і Польща вперше порозумілися щодо поділу України (Андрусівське перемир'я). Згідно з домовленістю, правобережну Україну захопили поляки; Східна – опинилась у московській сфері впливу. До цього

прецеденту охоче нав'язуватимуть поляки в пізніші часи (поділ Польщі, Ризький договір 1921). Правом інерції навіть сьогодні в деяких колах польського суспільства зберігається думка про віртуальну можливість поділитись Україною...

Розгромивши коронне військо під Жовтими Водами у 1648 р., Б. Хмельницький захопив у полон польського полководця Стефана Чарнецького, але дав йому шанс грішми викупитись з неволі. П'ятнадцять літ пізніше цей же Чарнецький захопив зі своїм військом родинну власність Хмельницького – Суботів, де був згодом похоронений український гетьман. Відомий з ненависті до українців Стефан Чарнецький по-варварськи збещестив могилу гетьмана і забрав атрибути його гетьманської влади. В такий спосіб у польських руках опинилась гетьманська булава Богдана Хмельницького...

Після I поділу Польщі (1772) частина українських земель опинилася в межах Австрії. Цісар заборонив дворянам збільшувати панщину понад три дні на тиждень. Для українських селян, які за Польщі працювали «на пана» по п'ять і шість днів тижнево, це була велика пільга. Також УГКЦерква знайшла більш сприятливі умови для свого функціонування під берлом цісаря. Відень сприяв заснуванню шкіл для українського духовенства, а воно, здобувши освіту, включалося у процес національного відродження українців Галичини. Процес цей мав прогресуючий характер. Його не змогла зупинити навіть протидія галицьких москвофілів, активно підтримувана польськими політиками, які в Галичині завоювали домінуючу позицію...

Процес українського відродження в Австро-Угорській державі довів до проголошення 1 листопада 1918 р. Української держави на території українських етнічних земель, що входили досі до складу Австро-Угорщини. Держава ця одержала назву: Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР); її столицею став Львів. Всі мешканці ЗУНР-у, незалежно від національності, автоматично стали громадянами новоутвореної Української держави, яка гарантувала усім рівноправність і громадянські свободи...

Саме тоді сталась річ нечувана. Львівські поляки, як громадяни західноукраїнської держави, виявили нелояльність і вчинили бунт. Вони виступили проти легітимної влади, не погоджуючись, щоб українці на своїй землі утворювали свою державу. Так почалась польсько-українська війна (1918–1919). Діставши навесні 1919 р. військову допомогу з Франції (армія ген. Галлера), поляки розгромили західноукраїнську державу, а її територію приєднали до Польщі.

Агресивна кампанія Казимира Великого у 1340 р. на Червону Русь була повторена поляками у 1919 р. Від польської агресії на українські землі вдруге занепадає західноукраїнська державність. Як бачимо, історія любить повторюватися. На руїнах знищеної ЗУНР переможці святкують свій тріумф і відразу приступають до запровадження своїх порядків. Знаємо ці порядки: дискримінація українців, колонізація поляками українських земель, передовсім Волині, пацифікації, руйнування православних церков тощо. Польські концентраційні табори і табори для інтернованих вояків Української Галицької Армії – це найбільша ганьба національної політики відродженої Польщі. Безпощадне винищування поляками залишків українського визвольного руху затривожило ветерана полковника Євгена Коновальця. Наче біблійний Мойсей, він бере на себе обов'язки вождя народу і ставить собі метою вибороти йому волю. Задля цієї ідеї він утворює в 1920 р. Українську Військову Організацію, а дев'ять літ пізніше – організацію українських патріотів, що прийняла офіційну назву Організація Українських Націоналістів. Завданням цих організацій було просвітити народ і підготувати його до збройного повстання проти окупантів української землі. Цей заслужений для на-

роду український військовий і політичний діяч був у 1938 р. підступно вбитий російським агентом.

Українське суспільство, передовсім Західної України, має свідомість і жаль до поляків, що саме вони двократно нищили українську державність. Поляки – навпаки, таким аспектом історичного минулого не псують собі гумору. Вони вдячні Богові, що дав їм можливість запанувати на Сході і жити в добробуті чужою кривдою. Зі свого боку, поляки усіх політичних спрямувань одноголосно і нещадно таврують своїх поневолювачів і окупантів (росіян, німців, шведів). З подивом спостерігаємо, що вони неспроможні доглянути, що для східних сусідів вони також бували загарбниками і окупантами.

Юзеф Пілсудський мав мудрий і реальний план позбутися російської загрози шляхом утворення незалежних держав народами, поневоленими Росією. Задля цієї ідеї допомагав С. Петлюрі закріпитись в Україні. Дивуємось чому українське цивільне населення поставилося неприязно до польських військ? Пояснення тут одне: народна пам'ять іще зберігала шляхетські кривди з часів І Речі Посполитої...

Повстанські і революційні дії українських державотворчих сил після Першої світової війни зазнали поразки. На Великій Україні запанував більшовицький москаль, натомість Західну Україну окупували поляки.

Антиукраїнські збройні дії поляків у Львові 1918 р. нагадують антиукраїнські дії російських «арсенальців», які у 1918 р. теж вчинили збройний бунт у Києві проти (легальної влади) уряду УНР. Це типові приклади диверсійних дій «п'ятих колон». Своїй п'ятій колоні росіяни в окупованому Києві влаштували щось у вигляді музею слави, натомість поляки своїм загиблим захисникам побудували пантеон польської воєнної слави у вигляді цвинтаря «Львівських орлят» якраз в українському Львові. Бундючний напис при вхідній брамі на цвинтар вказував на «польськість» міста Львова та принижував гідність українських воєнків, які «програли» з «героїчними польськими орлятами». Теперішні намагання польських політиків відновити довоєнний напис при вході на Цвинтар польських орлят викликає зрозумілий протест української сторони. Кожен має право вшановувати своїх померлих, але чи має моральне право використувати могили померлих для приниження гідності іншого народу? Мабуть, жодна держава не возвеличує на своїй території своїх окупантів. Чому ж тоді українці мають творити прецедент у цьому відношенні?

Оці львівські непорозуміння дещо нагадують поведінку відомого Отто Бісмарка. В ході, викликаной ним пруссько-французької війни у 1871 р. саме в окупованій французькій столиці, німці влаштовують урочисту церемонію возз'єднання німецьких держав. Зухвальство бундючного пруссака було задовільнене: власний тріумф торжествує в окупованій столиці противника. Пихата, чванлива і бундючна гордість переможців не раз була гостро покарана історією. І Париж, і Львів цьому засвідчує.

Приглядаючись діям польських політиків відносно українського питання, мимохіть народжується думка, що ці хлопці у школі не вчилися історії. Діла очевидні – для них часто незрозумілі і несприйнятливі. До кінця вісімдесятих років минулого століття у Польщі домінувало привабливе переконання, що українці в Україні не становлять народу, а лише невиразну аморфну масу, нездатну до самостійного державного життя. Таке переконання породжувало привабливе бажання хоч трохи скубнути української землі включно з «польським Львовом», очевидно в порозумінні з Росією (синдром Андрусівського порозуміння). Ще не так давно польський ксьондз переконував мене, що для українців кращим виходом

є попасти під польське, а не під російське панування, бо поляки голодомором нікого не нищили так, як москалі... Географічні мапи, видавані в ПНР, фіксують українські власні назви місцевостей тільки у російській і польській версіях. І так замість «Львів», «Рівне», «Харків» писалося паралельно: Львов і Львув, Ровне і Рувне, Харьков і Харкув. Карта України була позбавлена української топонімії. Оці експерименти слід розцінити як відгомін старих московсько-польських договорів щодо поділу української території.

Незалежно від цих, здавалось би, фантастичних міркувань і стремлень, польський римо-католицький клір від часів М. Горбачова і за його згодою повів енергійну акцію утворення густої мережі костельних структур в Україні. Місійна діяльність латинського кліру сприймається як прозелітизм і, мабуть, ускладнює віросповідну ситуацію в Україні.

Польські клерикально-політичні діячі порозумілись з Л. Кучмою і на українській Волині влаштували видовище (Павлівка 2003), в якому зневажено український визвольний рух. Там же односторонньо засуджено тільки українську сторону конфлікту, промовчучи польські злочини. Так проведений «Акт польсько-українського поєднання» задовільнив польську і ображав українську сторону. Зрозуміло, що не міг він виконати своєї ролі.

Дослідники польсько-українських взаємин у минулому не можуть не помічати отаких явищ:

1. Уніатська церква, визнавши зверхність римського архієрея була переслідувана українськими козаками, а згодом польським духовенством. Поляків дратувало те, що УГКЦ дедалі ставала національною Церквою і сприяла національному відродженню;
2. галицькі москвофіли, поборюючи відродження українського руху, знаходили підтримку з боку австрійських поляків;
3. душпастирська, просвітительська і екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького (1900–1944) була прийнята дуже неприязно в середовищі польської костельної і політичної еліти. Оновлення української Церкви і піднесення її авторитету, до чого причинився митрополит, дратувало незадоволених поляків;
4. кремлівські сповідники російської імперіальної ідеї свою акцію винищення українства починали саме з ліквідації Української автокефальної православної церкви і Української греко-католицької церкви;
5. останні події в Україні (Помаранчева революція) засвідчують, що діячі Комуністичної партії України знайшли спільну платформу порозуміння з ієрархією Української православної церкви Московського патріархату на ґрунті боротьби з прихильниками української, ні від кого незалежної, держави. (пкт. 4. і 5. не відносяться до українсько-польських відносин).

І на таких перестарілих привичках, комплексах і стереотипах докотились ми до ХХІ ст. І саме тепер, на наших очах, появляється нова якість у польсько-українських взаєминах. Якість ця пропагує ідею справжнього і рівноправного партнерства. Її породжують: прикордонний рух дрібних торговців, взаємні контакти української і польської молоді і, зокрема останнім часом, вулканічна радіація української Помаранчевої революції.

Тут історія рушила прискореною ходюю. «Недержавний», загублений український народ вголос рішуче заявив про своє неухильне бажання стати єдиним господарем своєї держави. Повага до себе примушує і чужинців з повагою ставитись до українців. Віктор (по-латині «переможець») Ющенко своїм незвичайним авторитетом сягнув популярності Б. Хмельницького з 1648 р. Тепер Україну добачають і рахуються з нею різні держави. Вона є вагомим компонентом геополітичних обумовлень Східної Європи.

Частина польських політиків охоче включилась у дипломатичну боротьбу «за нашу і вашу свободу». Польська студентська молодь з відкритим ентузіазмом підтримала боротьбу українців з чорними силами посткомуністичного зла. Пішли в непам'ять старі анімозії і претензії.

На базі засудження і нехтування імперських зазіхань східного сусіда, так добре відомого обом народам, виникла природна схильність до взаємопорозуміння, єднання і дружби. Старі концепції Ю. Пілсудського тепер знаходять реальну площину для здійснення. Оцю сприятливу стихійну ейфорію автентичного польсько-українського єднання варто підтримати, бо вирінає нова історична нагода відновити (втрачені у 1340) справжні партнерські відносини між поляками й українцями. На таку нагоду ми чекали понад 660 років.

Нова ситуація домагається нового підходу, а є ще кілька здавна невирішених справ. Вважаю, що до комплексу проблем, пов'язаних з увіковіченням пам'яті загиблим воякам по обох боках кордону, **обов'язково** треба включити призабуту необхідність побудувати в Холмі мавзолей пам'яті королю Данилові Галицькому (на Холмщині). Прах короля Данила поховано саме в Холмі, де його похоронено у 1264 р. (в церкві св. Богородиці). Перший король української Галицько-Волинської держави Данило Галицький був великого формату державним діячем. Йому належить заснування міста Холма (своєї столиці) і міста Львова, призначеного своєму синові Левові. Обидва міста засновано біля 1250 р. Все своє доросле життя мужній Данило воював з татаро-монголами, намагаючись врятувати свій народ від неволі. Своєю боротьбою король захищав від монголів західних сусідів, у тому, м. ін., Польщу. Король Данило заслужив собі на добру пам'ять не тільки українців.

Гадаю, також треба домовитись про передання Україні цінних українських історичних пам'яток, що знаходяться в Польщі і навпаки – передання Польщі польських пам'яток, присутніх в Україні. Вважаю, що поляки повернуть українцям, захоплену Стефаном Чарнецьким, гетьманську булаву Богдана Хмельницького й інші клейноди його гетьманської влади. Також ікона Острозької Богоматері, що переховується в Ченстохові повинна бути об'єктом переговорів про евентуальне повернення її Україні.

Можна подумати і про пошуки атрибутів королівської і княжої влади галицько-волинських володарів. Клейноди ці були захоплені Казимиром Великим і перевезені до Кракова. Їхнє зберігання у сховищах Вавелю могло бути порушене шведськими грабіжниками у XVII ст., але пізнання правди вимагає пошуків.

З апробатою і великою надією зустрічаємо появу партнерських і добросусідських відносин між поляками й українцями. Хочемо вірити, що цей процес буде прогресуючим і тривалим.

ПЕТРО КОВАЛЬ

Контрверзна повість Миколи Гоголя

Минає 170 років від появи *Тараса Бульби*, побіч *Ревізора* та *Мертвих душ*, найвизначнішого твору Миколи Гоголя. Хоч ця історична повість, з огляду на її мову, належить до російської літератури, однак відіграла визначну роль у формуванні та утвердженні національної свідомості багатьох поколінь українців. Чільне місце зайняла також в європейській культурі, доказом чого є її видання в перекладах майже на всі мови країн цього континенту, включно з албанською, сербо-хорватською та фламандською.

До її популярності у світі можна додати п'ять повнометражних кінокартин, з яких першою була французького виробництва в 1936 р. У 1966 р. znana у всьому світі голлівудська кінофабрика випустила однойменний костюмований кольоровий фільм з участю відомого актора Юль Брайкера у головній ролі.

Тарас Бульба, як шедевр літератури епохи романтизму світового масштабу, зображений у піднесеній емоційній формі, згідно з духом своєї епохи. Героїзм, а разом трагізм, козацько-польських змагань у XVI і XVII ст. ст., був, однак, майже не значний у польському перекладі. Його польськомовну версію видано лише раз, у Львові в 1850 р. і, з огляду на великий тираж, була майже недоступною. Варте уваги є недопущення польського перекладу державною цензурою в 1936 р., а також двадцять літ пізніше в ПНР, у період постсталінської відлиги і часткової демократизації суспільного і культурного життя.

Переломом став щойно 2002 р., коли у Польщі повість видано одночасно у трьох видавництвах¹. Відміченню цієї гідної уваги події у польській культурі відомий історик професор Януш Тазбір присвятив статтю в тижневику „Polityka”².

Причини негативного ставлення у Польщі до *Тараса Бульби* професор Тазбір зводить до неприязної атмосфери у польсько-російських відносинах у минулому, а також до вбачанні поляками у змісті твору, буцімто, образливих націоналістичних антипольських тенденцій. Для підтвердження цього професор наводить вимовну, але не зовсім обґрунтовану цитату із спогадів Ю. Вапнярського (колишнього учня царської школи), опублікованих у 1931 р.: «Найбільш рекомендованим автором був М. Гоголь – передовсім його *Тарас Бульба*, що був гидким пасквілем на Польщу [...]. Польському юнакові не можна було робити більшої моральної прикрасі від наказу читання цієї книги. Не один з нас відчував це як намірений ляпас у пику, на який можна було відповідати лише мовчанкою, бо навіть зубів не можна було затиснути»³.

Правдивість змісту наведених слів підтверджують зумисні прояви бойкотування польською шкільною молоддю, а також організованих у 1902 р. царською владою помпезних врочистостей з нагоди п'ятидесятої річниці смерті М. Гоголя, до участі в яких імперська освітянська адміністрація змушувала учнів. На знак протесту доходило тоді до організованих проявів у формі свисту, криків, рвання портретів письменника, а навіть вибивання шиб у вікнах. Деколи молодь демонстративно виходила з залу. Найбільш активних учасників проявів непокори царська влада позбавляла права дальшої науки в школах, деколи вступу до будь-якого навчального закладу на території всієї імперії. Неприхильно ставилися до *Тараса Бульби* навіть передові діячі польської культури і в пізніших часах, хоч інші визначні твори (*Ревізор*, *Мертві душі* та інші) стали у Польщі дуже популярними.

В 1952 р., у період найбільшого процвітання в офіційній пропаганді польсько-радянської дружби, правляча верхівка ПНР організує численні торжества для відзначення сотої річниці з дня смерті М. Гоголя. Авторитетна письменниця Марія Домбровська з участю найвищих представників влади у своїй доповіді високо оцінила значення широкопопулярної творчості письменника в польському суспільстві. Про *Тараса Бульбу*, як шедевра російської літератури, крім кількох загальних фраз, не сказала майже нічого. Цього не випадкового промовчання не могла оправдувати, буцімто, видимими у змісті твору проявами російського

націоналізму. На одній із сторінок свого *Щоденника* висловила думку, що Гоголь завжди «затаював у собі комплекс скритої ненависті українця до Росії»⁴.

Ця скрита українська натура письменника видима, передовсім, на сторінках *Тараса Бульби*, що замітив тодішній чільний російський критик В. Белінський відразу після виходу твору в світ. Він не випадково назвав повість героїчною епопеєю Малоросії, що назавжди залишиться для неї тим, чим для греків стала Гомерова *Iliada*⁵.

Цей непримиренний противник визнання якоїсь окремої української мови, літератури та нації не підозрював, що твір, в якому Гоголь «вичерпав [...] усе життя історичної Малоросії і в чудовому художньому творінні назавжди втілив її духовний образ»⁶. І що в майбутньому відіграє визначну роль в укріпленні самостійного українського духу, який стремітиме до визволення з чужого ярма.

Пізніше російське літературознавство намагалось виказувати емоційну прив'язаність козацтва до Росії, як їхньої батьківщини, з якою пов'язують свої надії на краще майбутнє. Доказом цього є віра головного героя, старого Тараса, висловлена перед смертю: «Вже і тепер чують дальші та близькі народи: підніметься на руській землі свій цар і не буде у світі сили, яка могла б не підкоритися йому [...]. Чи можуть знайтися на світі такі вогні, муки і така сила, яка би пододала руську силу!»⁷.

Важко повірити, що ці слова, характерні лише для заключної частини твору, є виявом дійсних ідейних інтенцій їхнього автора, з таким пафосом віри в спасіння запорізького козацтва, славне минуле якого прославляє, під владою якогось міфічно могутнього прийдешнього російського царя. Є підстави вважати, що введені вони були під тиском імперської цензури, яка не могла допустити до друку твору, присвяченого героїським змаганням во ім'я свободи, опертої на демократичному устрою Запорізької Січі. Треба пригадати, що того ж часу М. Гоголь попав у неласку царської влади за надто сувору критику нелюдської чиновницько-дворянської системи імперського абсолютизму.

Спроба шукання у змісті *Тараса Бульби* апофеозу царату не знаходить свого підтвердження, оскільки її постаті у своїх діях та рішеннях є емоційно зв'язані з Україною, як із своєю батьківщиною та з «козацькою течією».

Причиною непримиренної ворожнечі козаків до «ляхів» не є фанатична ненависть до них, як до людей іншої мови і культури. Не можна погодитися з твердженням Б. Гальстера, що польсько-український конфлікт потрактований у повісті, в головному, в аспекті протиставності етично-моральних вартостей козацтва з чужими, ворожими їм елементами європейської міської цивілізації Заходу. Носієм цієї цивілізації є наступаюча на українські землі Річ Посполита⁸.

Ця національно-цивілізаційна упередженість у творі не має суттєвого значення, оскільки люди з протилежних сторін конфлікту встановлюють між собою близькі особисті контакти. Молодший син Тараса Бульби, Андрій, закохується в прекрасну польку, дочку воєводи. Між ними зав'язується палка любов, в якій немає місця на довір'я, спричинене відмінною релігійною і національною приналежністю. Непростимою виною закоханого Андрія є недотримання вірності суворому козацькому моральному наказові, який установлює вищість обов'язкової служіння вітчизні над особистими інтересами і особистим щастям.

Коли вибранка серця перестерігає перед неможливістю благополучного здійснення їхніх любовних намірів, Андрій звиряється їй з внутрішніх переживань, в яких озивається слабкість його нестійкої натури, що доведе до трагічної згуби. «– Хто сказав, що моя вітчизна Україна? Хто дав мені її як вітчизну? Вітчизною є те, чого шукає наша душа, що є милішим для неї понад усе! Моя вітчизна це ти! Ось це моя вітчизна! [...] І все, що тільки може бути, продам, віддам, позбудуся для такої вітчизни»⁹.

Коли під час битви козаки підступно його вхопили, гине з рук власного батька, який, як отаман, визначив синові найвищу міру покарання. Старий Тарас вбиває рідного сина не за роман з «ляшкою», а за зраду, за зламання козацької присяги, за перехід на бік ворога для особистого добра і щастя. Непохитна відданість своєму родові, козацькому товариству є для отамана найвищими святими вартостями людини. Злегковаживши ними, людина втрачає свою честь і людську гідність.

Потрашаючим трагізмом позначені слова Тараса над трупом Андрія, якому власною батьківською рукою відібрав молоде життя: «Чим він не був козаком? [...] І станом високий, і чорнобровий, і обличчя як у дворянина, і рука була кріпка в бою! Пропав, пропав безславно, як підла собака!»¹⁰.

Коли пізніше Тарас Бульба, опинившись у Варшаві, стає очевидцем мученицького конання старшого сина, Остапа, який з козацькою гордістю зносить смертне покарання на очах товпи варшав'ян, його мстива ненависть спрямована не до поляків і Польщі, а до системи пануючих безпорядків, магнатсько-шляхетської сваволі, яка породила зло і привела до брутального придушення козаччини.

Оповідач повісті пояснює, що прояви дикої ненависті до козаків є наслідком розгнужданого егоїзму і морального падіння можновладців, які довели до паралічу державну владу, а Сейм перетворили в сатиричне видовище. «Дарма король та інші рицарі виказували, що подібна жорстокість покарання може лише розпалити мстивість козацької нації. Але влада короля була нічим супроти непорядків і зухвалій волі державних магнатів, які замінили Сейм у сатиру управління, бо були позбавлені далекоглядності»¹¹.

Ця критична оцінка ситуації у тогочасній Польщі, яка скочувалася в п'їтму анархії, дає читачеві зрозуміти, що зміст твору не є тенденційно антипольський, а вказує на дійсні причини конфлікту, які довели до падіння Речі Посполитої. Непримиренний збройний опір не виникав з міжнаціональної ворожнечі, а був спрямований проти релігійної нетолерантності, проти приниження й нищення ознак козацької національної totoжності, морально-етичної системи функціонування її політичного центру – Запорізької Січі.

«Піднялася вся нація, бо вичерпалося терпіння народу – піднялася помститися за приниження своїх прав, за образу віри предків [...], за знеславлення церков, за нахабність чужоземних панів»¹². Треба пригадати, що ці слова писані майже піввіку після ліквідації Польщі як держави, в роки посиленого придушення царатом проявів польськості на давніх землях Речі Посполитої. Вони були приєднані до імперії після розгромлення патріотичного збройного пориву поляків, яким було Листопадове повстання 1830 р.

У цьому ж часі в середовищі, в якому виростав автор *Тараса Бульби*, ще живою була пам'ять про остаточне зруйнування Катериною II в 1775 р. Запорізької Січі. Це було почат-

ком нищення ознак культурної та політичної автономії України. Микола Гоголь, вихований в атмосфері плекання рідних місцевих традицій, не міг не помічати загрози для них. Невипадкове пригадування старим Тарасом у палкій промові перед битвою славного козацького минулого сягає часів могутності Київської Русі і ні в чому не нав'язує до історії Росії. Виною за доведення до розпачливої ситуації «козацької нації» вважає «бусурманів», а не конкретно поляків, з якими змагається.

«Ви чули від батьків і дідів, в якій честі була наша земля: і грекам дала знати про себе, і від Царограда брала червінці, і міста були пишні, і храми, і князі руського роду, свої князі, а не католицькі недовірки. Все взяли бусурмани, все пропало. Залишилися тільки ми, сіромахи, як вдовиця після кріпкого чоловіка, бідна, так як і ми, земля наша!»¹³.

Як зауважують дослідники творчості Гоголя, ідейна вимова *Тараса Бульби* є складна і неоднозначна, а його історизм є лише маскою, під якою письменник висловлює думки та критичні зауваження відносно найбільш актуальних та істотних проблем і явищ сучасних йому часів. Не ідеалізував козацтва, як сам визнавав, «давно минулого залізного віку, виповненого жорстокими тортурами, ненавистю, грабежами і вбивствами, коли людина в кривавих боях втрачає ознаки людяності»¹⁴.

Козацькі герої повісті боронять не так своєї, не завжди гідної хвали, системи життя, як своїх ідеалів, базованих на почутті рівності, на безмежній відданості й вірності козацькому товариству. Рішення козацьких провідників є завжди підтримувані підвладними, але недопустимі всякі прояви непідпорядкування установленим законам.

Як помічає Б. Гальстер: «Гоголь створив своєрідну візію України, свободної і республіканської та протиставив її деспотичній системі царського правління»¹⁵. Возвеличуючи героїчне минуле, письменник зосередив свою увагу на експонуванні морально-патріотичних мотивів козацьких змагань. У повісті час подій є ближче неокреслений і в'яжеться то з XVI, то з XVII ст., немає в ній конкретних історичних постатей; дарма також шукати пов'язаності її епізодів з історичними фактами, з якими Гоголь був добре обізнаний.

Зображення давньої України автор спирає на українському фольклорі, на історичних піснях і думках, які були для нього «живими звуковими хроніками», які найкраще віддзеркалювали глибину духу народу. Запроданство, зрада та принизлива покірність чужому пануванню тих часів пригадувала сучасність, в якій він жив. Чиновницько-дворянський лад царського абсолютизму, бездушність якого демаскував у *Ревізори*, *Мертвих душах* та інших творах, не приніс жодних сподівань для здійснення стремлінь «козацької нації», а лише зіпхнув її в безодню самолюбства та духовного занепаду. Тому є підстави вважати, що гіркотні докори старого Тараса в адресу української верхівки, для сучасників Гоголя набирали суто актуального звучання.

«Знаю, підлість розвелася тепер по нашій землі. Думають, щоб були у них тільки стіжки збіжжя, скирти та табуни коней, та щоб були в погребях повні діжі меду. Переймають бусурманські звичаї, глузують із своєї мови; свій із своїм не хоче говорити; свій свого продає, так як продають бездушну тварину на торговищі»¹⁶.

Читаючи ці слова, важко повірити, аби непохитна пророча віра отамана Бульби у безсмертність козацької слави, яка воскресне та стане знаною у всьому світі, була пов'язана

з вірою у благовірну, спасенну для України, роль царської Росії. Не може вона запевнити відродження вимріяної козацької свободи, впровадження у життя справді людських ідеалів, оскільки її громадяни, приречені на приземне животіння, позбавлені вищих цілей. Воскресіння запропачених моральних вартостей принесуть таємні сили, які дримають у народі, і розбудять найбільш затверділих нікчемників: «навіть ті, що піддалися чужому впливові та забули про моральні правила, пробудяться і самі будуть проклинати позбавлене високих ідеалів власне животіння»¹⁷.

У повісті треба доцінити у високохудожній формі універсальну проблему, якою є питання про сенс змагань людини, приреченої на боротьбу во ім'я оборони своєї особистості і національної тотожності. Також розкривається трагічна драма одиниці, нерозривно пов'язаної із своїм родом, готової до найвищих пожертвувань для добра вітчизни та співвітчизників. Козацькі герої боронять не систему життя, а сформовані традицією етичні правила, базовані на почутті демократичної рівності перед неписаним законом.

У козацькому товаристві одиниця відчувається активним учасником у найважливіших рішеннях і, хоч є лише нерозривною частиною, має можливості особисто виказати прикмети свого розуму, а також міць своїх м'язів і фізичної активності. У відважних боєвих діях вона керується шляхетними наказами совісті, а не вузькими інтересами, що можуть довести до духовного падіння, до втрати козацької честі, до презирства із сторони навіть найближчих співвітчизників.

Старий Тарас всякими способами наполегливо пробує врятувати сина Остапа, і не впадає в розпач, а з гордістю придивляється, як його первородний незламний зухвалець гідно зносить найжорстокіші тортури ворога на очах варшавської знікчемної товпи. «– Добре, синку, добре! – тихо сказав Бульба і низько схилив свою сиву голову».

Хоч у заключній частині повісті її головний герой, загартований у боях отаман Тарас, гине, змагання козацтва проти наступу ворожих сил продовжуються. Оповідач твору, пересвідчений у незборимості безсмертного козацького духу, не окреслює часового кордону довготривалих змагань, не передбачає можливості трагічної поразки, хоч ситуація є критичною, і загибелі «козацької нації».

Старий Бульба, попавши в руки лютих наїзників, прибитий живим до сухого дерева на високому березі Дністра, конає, печений пломенями розпаленого під його ногами вогнища. Однак не думає про себе, а клопочеться про своїх козаків, які на його очах опинилися в небезпечному оточенні. Замість зойку його уста на весь голос висловлюють пораду, як вийти їм із скрутною ситуації. «Займайте, хлопці, займайте скоріше гірку, що за лісом, там не підступлять вони!».

Важко відгадати, якими інтенціями керувався М. Гоголь, пишучи *Тараса Бульбу*. Існують різні інтерпретаційні аспекти у підході до змісту. Беруться до уваги і реакційні погляди автора відносно цивілізаційних перемін у Росії та в світі, свідком яких був; і вплив релігійного містицизму, в якому все більше пограв від кінця тридцятих років. У підході до цієї проблеми найважливішим є те, яку роль відіграла ця визначна повість в історично-політичному процесі та культурі його батьківщини – України, Росії та в світі протягом другої половини XIX і усього XX ст.

Майстерно представлена в ній психологічно-емоційна та національна мотивація вчинків козацьких постатей, заплутаних у жорстокі змагання з противностями неласкавої їм долі,

є далекою від ознак вузькозорої фанатичної ненависті і упередженості до інших націй чи релігій, а ґрунтовно сперта на високі загальнолюдські універсальні вартості.

В Україні *Тараса Бульби* сприйнято як твір високопатріотичний і суто українського характеру. Дооцінено в ньому експресивно виражений апофеоз визвольних національних стремлень, що жили в народі. Тому у вітчизні старого отамана Тараса і його синів повість набула широкої популярності, доказом чого є факт постійної присутності на сцені першого професійного українського театру Старицького – Карпенка-Карого, заснованого на початку вісімдесятих років.

У 1890 р. появляється монументальна національна музична драма *Тарас Бульба* Миколи Лисенка, яка вважається найвизначнішим творчим доробком композитора. Донині вона займає почесне місце у репертуарі оперних театрів України. Майже напередодні Другої світової війни Олександр Довженко намагався зреалізувати фільм за сценарієм цієї історичної повісті. З нинішньої точки зору, кінокартина про довготривалий українсько-польський збройний конфлікт у минулому могла відіграти негативну політичну роль у часах після підписання і реалізації горезвісного пакту Ріббентроп – Молотов, а в офіційній пропаганді СРСР були присутні імперіальні антипольські тенденції.

До цієї проблеми визначний режисер повертається значно пізніше. В одній із своїх статей у 1954 р. заперечує можливість наявності антипольськості у своєму задуманому, але не зреалізованому, фільмі: «Гортаючи трагічні сторінки давнього минулого, думаю: яким же тяжким і тернистим був історичний шлях народів-братів! Мені здається, про що думали по-своєму Шевченко, Міцкевич, Гоголь, коли дехто з моїх друзів говорить мені: „Не роби фільму *Тарас Бульба*, не смій ятрити старі рани, це може образити братів поляків!». Посміхаючись, відповідаю: „Ні, нікого не образив Гоголь. Усьому віддано належне 120 р. тому, в ті часи, коли Шевченко казав, звертаючись до поляків з Орської фортеці: Подай же руку полякові / і серце чистее подай. Що ж це було, якщо не полум'яна віра кращих синів народу в прийдешній триумф братерства»¹⁸.

Варто відмітити, що радянське російське літературознавство, аби не помічати в повісті суто національних українських елементів, зосереджувалося на філософсько-класовому аспекті змісту. Провідний гоголієзнавець Г. Гуковський у науковому аналізі правдоподібності між історичними реаліями і способом їх зображення у творі, спостерігає видимі в його змісті «реакційно-містичні націоналістичні тенденції»¹⁹. В оцінці Гуковського повість Гоголя є не так історичною, як утопічною.

Можна по-різному пояснювати негативне ставлення поляків до *Тараса Бульби*. Могло тут заважити ентузіастичне та безкритичне сприйняття широкопоширеної повісті *Вогнем і мечем* Г. Сенкевича, в якій ідеалізуються подвиги військ Речі Посполитої в поборюванні козацької непокори. Причому, українська сторона конфлікту зображена як пожадлива крові дика «чєрнь», позбавлена ознак справжнього героїства, лицарської честі та якоїсь вищої ідеї.

Твір Гоголя шкодив виплеканому міфів трактування давніх східних територій як невід'ємної частини Польщі. Прославлювання козацького шляхетного героїзму во ім'я оборони батьківщини України стало проблемою дуже вразливою, яка викликала ворожі емоції, спрямовані проти Гоголя як російського письменника. Заборона друку польського перекладу *Тараса Бульби* 1936 р. могла бути викликана побоюванням, що твір може спричинитися до

підсилення національних аспірацій корінного населення на етнічно українських землях, які опинилися в межах Польщі. А також до поширення настроїв протесту відносно насильної колонізації, веденої брутальними методами тодішньою владою; впливу на формування позитивного шанобливого ставлення до українського патріотизму.

Подібні причини могли лягти в основу рішення цензури ПНР стосовно польськомовної версії повісті в дещо змінених складних обставинах бурхливого початку демократичної відлиги 1956 р., коли офіційна пропаганда розпочала вульгарну індоктринацію, спрямовану на приниження УПА та взагалі українських визвольних стремлень; створюючи для суто соціотехнічних цілей обманливу візію загрози Польщі з боку якогось демонічного українського націоналізму.

Не є випадковим, що поява зразу двох перекладів *Тараса Бульби* в рік 150-річчя від дня смерті М. Гоголя, в часі налагодження добросусідських відносин між Польщею і незалежною Україною, не викликала жодних політичних негативних протиріч. Один з них видано у місті південно-східної Польщі, майже в центрі найгостріших збройних польсько-українських змагань, де в березні 1947 р. загинув генерал Кароль Сверчевський.

Польський читач після уважного прочитання запевне усвідомить собі масштаб шкідливого лицемірства та мерзенної зневаги відносно визвольних традицій української нації, присутньої в літературі та історичних публікаціях, на яких був вихований. Варто зауважити, що ця повість досі не знаходиться у достатній кількості на книжкових полицях у всій країні, і дарма шукати її навіть у воевідських чи університетських бібліотеках. Але треба сподіватися, що ситуація зміниться, коли на екранах кінотеатрів з'явиться українсько-польсько-французька однойменна кінокартина, яку вирішив зняти в Україні відомий французький актор і режисер Жерар Депардьє.

Є підстави прогнозувати, що це буде не черговий, сьомий, баталістично-пригодницький розважальний фільм, а амбітний високохудожній твір сучасного європейського кіно, що зосередиться на вираженні глибини суттєвих проблем, порушених у повісті. Вони й надалі залишаються актуальними в наші складні часи прискороеного темпу цивілізаційних перемін, коли під загрозою стоять морально-духовні цінності людини. Набирають надалі особливого значення питання про можливість погодження особистого щастя з інтересами та цілями загалу, про важливість відданості справі захисту своєї особистої гідності та національної тотожності.

Сьогодні, в комерційно-політичних механізмах функціонування суспільства, коли часто втрачається гідність людини – нерідко трактована вона як менше чи більше вартісний товар, зміст *Тараса Бульби* набуває особливого значення. Повість, до речі, торкається не тільки конфлікту між двома народами, а, зображуючи відстоювання козацькими героями у важких умовах загрози системи свято визнаваних моральних і духовних цінностей, сформованих віками, спонукує до глибших рефлексій і переживань, зосереджених навколо вічно таємних загадок людського буття, його суті та цілей.

Немає жодних підстав твердити, що повість Гоголя в чомусь ображає патріотичні почуття поляків. Навпаки, може послужити взаєморозумінню і шани, до поглиблення тривалої довіри між двома братніми націями. Передовсім, допоможе зробити належні висновки з болісних, деколи трагічних для обох сторін, антагонізмів у взаємовідносинах у минулих віках.

Примітки

- ¹ У цьому ж 2002 *Тараса Бульбу* в перекладі Александра Зімнего надруковано в скороченні в люблінському кварталнику „Regiony” та видано в цілості у видавництві „Czytelnik”, а приватне видавництво в Кросні випустило твір у перекладі Єжи Шоти.
- ² J. Tazbir, *Polsko-rosyjskie wojny literackie. Z Bulbą w gardle* [y:] „Polityka”, 1 VI 2002, nr 22 (2352), s. 85.
- ³ В. Белинский, *О классиках русской литературы*, Москва 1950, с. 273.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Там само.
- ⁶ В. Белинский, *Полное собрание сочинений*, Москва 1959, с. 162.
- ⁷ В. Galster, *Mikołaj Gogol*, Warszawa 1967, с. 123.
- ⁸ Н. Гоголь, *Избранные произведения*, Москва 1959, с. 131.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Н. Гоголь, *Собрание произведений*, Москва 1937, т. II, с. 192.
- ¹⁵ В. Galster, *op. cit.*, s. 116.
- ¹⁶ Н. Гоголь, *op. cit.*, с. 143.
- ¹⁷ Там само, с. 143.
- ¹⁸ О. Довженко, *Твори в трьох томах*, Київ 1960, т. III, с. 79.
- ¹⁹ Г. Гуковский, *Реализм Гоголя*, Москва–Ленинград 1959, с. 139.

МИХАЙЛО ЛЕСІВ

Діяльність Комісії польсько-українських культурних зв'язків Філії ПАН у Любліні (2001–2005)

Філія Польської академії наук у Любліні була створена 15 липня 1997 р. До цього часу такі філії у Польщі були вже у шести містах (Краків, Познань, Вроцлав, Гданськ, Лодзь, Катовиці), де вони виконують інтеграційну роль у наукових регіональних осередках. Люблінська філія ПАН діє як єдина філія на території східної частини Речі Посполитої, на пограниччі з Україною й Білоруссю. Її завданням є, між іншим, сприяти розвитку наукових і культурних відносин зі східними сусідніми державами, головним чином з Україною.

При Люблінській філії ПАН утворено досі сімнадцять тематичних комісій, в тому Комісію польсько-українських культурних зв'язків. Ці Комісії об'єднують учених, дослідників, які працюють на даній території, у вищих школах, науково-дослідних інститутах і товариствах (Університет М. Кюрі-Склодовської, Люблінський католицький університет, Люблінська політехніка, Медична академія, Рільнича академія, Європейський колегіум польських і українських університетів, кілька виділених інститутів, у тому числі Інститут Центрально-Східної Європи, Інститут медицини села). З 1998 р. при Люблінському відділенні ПАН утворено сімнадцять Комісій у такій хронологічній черговості: 1998 р. – Комісія хімії низькотемпературної плазми (27 членів з Польщі і 14 з інших країн Європи та світу; голова – проф. І. Полльо); у 1999 р. – Комісія основ і застосування

фізики і хімії у техніці й рільництві (47 членів; голова – проф. А. Невчас); у 2000 р. – Комісія біотехнології (18 членів; голова – проф. А. Скорупська), Філософсько-природничка комісія (8 членів; голова – проф. С. Симотюк), Комісія моторизації й енергетики рільництва (35 членів з Польщі та 14 з інших країн, в тому числі 7 з України; голова – проф. Е. Красовський).

У 2001 р. створено Комісію польсько-українських культурних зв'язків, яка тепер має чотирнадцять членів з Польщі і трьох з України. Членами цієї Комісії є полоністи-мовознавці Я. Адамовський, Є. Бартмінський, Ю. Косць, В. Макарський, україністи-мовознавці Ф. Чижевський, М. Лесів (голова Комісії), Д. Бучко, П. Гриценко, полоністи-літературознавці М. Олдаковська-Куфльова (заст. голови Комісії), М. Мацеєвський, Є. Свенх, україністи-літературознавці Т. Карабович (секретар Комісії), Ф. Неуважний, С. Андрусів та теологи о. С. Батрух, о. С. Нап'юрковський.

Пізніше появились при Люблінській філії ПАН ще одинадцять комісій, а саме: Комісія медицини села (10 членів з Польщі й один з Києва, голова – проф. Є. Загурський); Комісія рільництва (22 члени, голова – проф. С. Навроцький); Комісія охорони й розвитку природного середовища (27 членів, голова – проф. С. Радван); Комісія економії й управління (21 член, голова – проф. В. Сітко); Історична комісія (37 членів, голова – проф. Я. Зюлек), Комісія побудови й експлуатації машин, електротехніки й будівництва (36 членів, голова – проф. А. Веронський); Комісія медичних наук (18 членів, голова – проф. Т. Трояновський); Комісія юридичних наук (33 члени, голова – проф. М. Савчук) і Комісія нелінійних наук (20 членів краєвих і 1 з-за кордону, голова – проф. К. Шабельський); Комісія політології та міжнародних відносин (11 членів, голова – проф. Я. Гудзік); Комісія архітектури, урбаністики та краєвидних студій (24 члени, в тому числі 2 зі Львова, голова – проф. Е. Пшесмицька).

У рамках діяльності Комісії польсько-українських культурних зв'язків організуються зустрічі, конференції та симпозіуми за участю вчених обох країн, виходять спільні видання, розвивається наукова співпраця між окремими вченими. Спільні дослідження охоплюють широке коло проблем – лінгвістичних, літературознавчих, культурологічних, а в тому числі особливо релігійно-філософських.

У дискусії про дослідження над українськими говірками в Польщі та польськими говірками в Україні на засіданні Комісії 13 січня 2002 р. головні тези до обговорення представили проф. Ф. Чижевський, завідуючий Закладу української філології УМКС та проф. Г. Аркушин з Луцька (див.: звіт про це М. Лесіва й Ф. Чижевського в: „Biuletyn Informacyjny Oddziału w Lublinie PAN” nr 7/ 2002, s. 102–109, 129).

Першого березня 2002 р. Комісія при співучасті з Люблінським католицьким університетом (Кафедра сучасної літератури) провела наукову конференцію «Діалог культур у польській і українській літературі», на якій з української сторони виступили проф. С. Андрусів зі Львова й проф. В. Погребенник з Києва, з польського боку – проф. М. Олдаковська-Куфльова та проф. М. Мацеєвський з КУЛ-ю (резюме цих доповідей вмістив „Biuletyn Informacyjny Oddziału PAN w Lublinie” nr 7/2002, s. 95–99, 132).

26–27 квітня 2002 р. відбулася у Казімежу Дольному наукова конференція на тему «Польсько-українські мовні зв'язки», зорганізована Комісією спільно з Кафедрою слов'янських мов КУЛ, присвячена десятиліттю заснування в Люблінському католицькому університеті

Кафедри слов'янських мов. На цій конференції виголошено 18 доповідей, в тому числі сімох мовознавців з таких українських наукових осередків, як Київ, Дрогобич, Івано-Франківськ, Чернівці й Донецьк) [див.: D. Nowacka, *Konferencja naukowa Polsko-ukraińskie powiązania językowe* [w:] „Biuletyn Informacyjny Oddziału PAN w Lublinie” nr 7/2002, s. 100–101]. Майже усі ці реферати поміщено у збірці *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniem językowymi*, pod red. D. Buczki i M. Łesiowa, Lublin 2003, 179 s.

17–19 травня 2002 р. Комісія ПУКЗ була співорганізатором міжнародної наукової конференції за участю Закладу української філології УМКС, Волинського університету в Луцьку, НАНУ у Києві на тему «Українська мова – сучасність та історія», що відбулася у Володаві та Волі Угруській над Бугом. Доповіді численних мовознавців з Польщі, України та Білорусі були згодом опубліковані у збірнику *Język ukraiński. Współczesność i historia*, Lublin 2003.

Двадцять сьомого листопада Комісія ПУКЗ співорганізує з Закладом української філології УМКС наукову конференцію «Десять століть тотожності української літератури», в якій брали участь літературознавці з люблінських університетів, Європейського колегіуму польських та українських університетів і з університетів Львова й Дрогобича. Разом виголошено п'ятнадцять рефератів, які були згодом вміщені у збірнику *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*, t. I, Lublin 2004, зі вступним словом М. Лесіва.

Двадцять шостого лютого 2003 р. Комісія ПУКЗ співорганізувала у Волі Угруській з Інститутом слов'янської філології та Волинським університетом у Луцьку й НАНУ у Києві конференцію «Культура й мова на польсько-українсько-білоруському пограниччі. Проблеми глобалізації й регіоналізації». Доповіді читали вчені мовознавці з Любліна, Лодзі, Львова, Житомира й Луцька (інформацію про цю конференцію подано у 8 номері „Biuletynu Informacyjnego”, Lublin 2003, s. 65–66.

8–9 травня 2003 р. у Володаві й Волі Угруській проведено конференцію, яку Комісія співорганізувала з Закладом української філології УМКС, Волинським університетом у Луцьку та НАНУ у Києві «Граматичні категорії в українській та польській мовах». Доповідачами були україністи й полоністи з Любліна, Варшави, Лодзі, Катовиць і Кельць та з України (Львів, Луцьк, Київ, Житомир, Тернопіль, Донецьк, Рівне). Загалом виголошено й обговорено протягом двох днів двадцять доповідей польською та українською мовами (див. інформацію A. Dudek в „Biuletynie Informacyjnym Oddziału PAN w Lublinie”, nr 8/2003, s. 66–67).

17–18 жовтня 2003 р. мала місце конференція, організована Комісією разом з Кафедрою сучасної літератури КУЛ на тему «Польська та українська культура й релігійно-філософська думка», в якій брали участь доповідачі з обох люблінських університетів, з України (з Києва, Львова, Дрогобича й Острога) і з Лев'єн у Бельгії. Доповіді тематично були пов'язані з такими дисциплінами, як соціологія, богослов'я, мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство (інформацію про цю конференцію див. M. Ołdakowska-Kuflowa, *Polsko-ukraiński dialog kulturowy*, „Biuletyn Informacyjny Oddziału PAN w Lublinie”, nr 9/2004, s. 73–76).

17–18 лютого 2004 р. Комісія ПУКЗ була співорганізатором з Люблінським музеєм «Замок» та греко-католицьким душпастирством у Любліні Міжнародного колоквиуму на тему «Кордони Європи», під час якого виступали: професори Є. Ключовський, Я. Ісаевич (зі Львова), Д. Грінберг (з Варшави) та М. Лесів. Це була частина ювілейних заходів з нагоди

шестидесятиліття від дня мученицької смерті бл. О. Омеляна Ковча у Концлагері на Майда-неку та названня одного з ронд м. Любліна іменем бл. о. Омеляна Ковча (інформацію про це див.: S. Batruch, *Colloquium naukowe nt. Granice Europy*, „Biuletyn Informacyjny Oddziału PAN w Lublinie”, nr 9/2004, s. 45–49).

У травні 2004 р. Комісія була співорганізатором з Інститутом слов'янської філології УМКС, Підляською фундацією підтримки талантів (Podlaska Fundacja Wspierania Talentów) у рамках XVII Підляської конференції на тему «Мікротопонімія на мовно-культурних пограниччях», що відбулася у с. Роскош поблизу Білої Підляської з участю польських та українських мовознавців. Виголошені там реферати готуються до друку окремою збіркою.

Комісія ПУКЗ спільно з Науковим гуртком студентів міжфакультетського інституту гуманітарних студій КУЛ та Греко-католицьким академічним душпастирством організувала у червні 2004 р. міжнародний колоквіум «Рим – Київ – Москва. Перспектива Греко-католицького патріархату в Україні», в якій брали участь учені трьох віросповідань з Польщі та України.

Комісія ПУКЗ Філія ПАН у Любліні взяла активну участь у «Днях польської науки в Україні», які проходили під гаслом «Спільні польсько-українські досягнення в галузі науки і техніки» (21–25 червня 2004), у презентації й виставці яких у Львові та в Києві брали участь члени Комісії з Філії ПАН у Любліні: М. Олдаковська-Куфльова, М. Лесів, о. С. Батрух (звіт про це див.: М. Ołdakowska-Kuflowa, S. Batruch, E. Krasowski, M. Łeśiów, *Dni Nauki Polskiej na Ukrainie*, „Biuletyn Informacyjny Oddziału PAN w Lublinie, 10/2005, s. 40–43) та при публікації інформаційного видання на 74 сторінках *Współpraca Ośrodka Lubelskiego z placówkami naukowymi na Ukrainie. Publikacje i Konferencje. Rok Polski na Ukrainie 2004* (другий заголовок українською мовою *Наукова співпраця Люблінського осередка з науковими установами в Україні. Рік Польщі в Україні 2004*) зі вступним словом польською та українською мовами «Польсько-українські контакти наукового осередка в Любліні».

У листопаді 2004 р. відбулася міжнародна конференція «Sacrum в українській літературі», організована Комісією спільно з Закладом української філології УМКС в Любліні, результати цих обговорень готуються до друку.

Першого березня 2005 р. Комісія спільно з Перемисько-Варшавською митрополією Греко-Католицької церкви організувала сесію «Греко-Католицька церква і єдність багатокультурної Європи», що відбулася у приміщенні Коронного трибуналу в Любліні. Чотири доповіді були виголошені вченими трьох християнських віросповідань (римо-католицького, греко-католицького та православного), з рефератами виступили: проф. Г. Дильонгова, о. д-р габ. М. Яноха, о. д-р Г. Аввакумов та проф. М. Лесів. Метою конференції була поглиблена рефлексія над змістом апостольської адгортації папи Івана Павла II, присвяченої Європі.

Рік 2005 був проголошений «Роком України в Польщі». І до цієї справи готувалася також Комісія польсько-українських культурних зв'язків. Саме 8 квітня відбулося засідання Комісії, на якій обговорено тему «Помаранчева революція в Україні» в різних аспектах із вступним словом о. д-ра С. Батруха. Обговорювалися також членами Комісії різні можливості проведення Року України в Польщі, з яких, можливо, вдасться дещо зреалізувати також заходами Люблінської філії ПАН, бо у цей час, коли подаю цю інформацію Рік України в Польщі ще не закінчився.

Вождь українського народу
(До 80-річчя смерті Симона Петлюри,
Головного Отамана Збройних сил Української Народної
Республіки, 10 V 1879 – 25 V 1926)

У травні 1926 р. Юзеф Пілсудський вирішив скористатися загальним невдоволенням польського суспільства, щоб повернутися до влади. Маршал спробував схилити уряд до добровільного відходу, але це не вдалося. Тоді вирішив перейняти владу за допомогою вірних йому частин війська і 14 травня Варшава опинилася в руках пілсудчиків. Щоб довести легітимність державного перевороту, Пілсудський погодився на скликання Національних зборів, відмовився від посади президента і на цю функцію запропонував професора Львівської політехніки Ігнація Мосьціцького¹.

Ці події викликали тривогу проводу «червоної» Російської імперії. На основі Ризької угоди від 18 березня 1921 р. Москва вимагала від Польщі ввести в дію зобов'язання про ліквідацію у Польщі сформованого у 1921 р. в Тарнові Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР), таборів інтернованих вояків та видачі чільних діячів українських визвольних змагань 1917–1921 рр., зокрема Головного Отамана Збройних сил України Симона Петлюри, командувача армії УНР ген. полк. Михайла Омеляновича-Павленка та начальника Української військової місії у Варшаві ген. полк. Віктора Зелінського². Водночас на основі згаданого договору, при помочі польсько-радянських комісій та розвідувальних служб московські представники відвідували табори інтернованих вояків УНР і, використовуючи складне життя в таборах, переконували вояцтво повертатися в Україну. Особливо відносилось це до відомих полководців-соратників С. Петлюри генералів: Юрія Тютюнника, Іллі Мартинюка, Петра Липки, Олександра Удовиченка, Марка Безручка, Володимира Сальського, Гаврила Базильського, Олекси Галкіна, Миколи Юнаківа, Віктора Павленка, Тиміша Гулий-Гуленка, Івана Омеляновича-Павленка. Окрім Ю. Тютюнника, Іллі Мартинюка, Петра Липка та Т. Гулий-Гуленка, які потрапили в руки служб ГПУ, різні заходи більшовицьких служб стосовно інших, виявилися безуспішними. Москву лютувало зокрема те, що з початком 1921 р. ДЦ УНР в Тарнові підтримував дипломатичні зносини з рядом держав світу, розсилав звернення до Ліги націй та державних установ різних країн про нищівну більшовицьку діяльність в Україні, по відношенню до національних українських товариств і церковних структур, ознайомлював з невдоволенням мешканців України більшовицькими порядками, особливо протестами селян, згуртованих в чисельних повстанських загонах³. Правителі Кремля та їх прислужники у Харкові впадали в безсоння на вістки про контакти повстанських груп в Україні з ДЦ УНР у Тарнові та з приводу того, що серед інтернованих

українських вояків у Польщі, Румунії, Чехословаччини велась військова перепідготовка, діяли старшинські та цивільні школи, сотні інтернованих вояків здобувало вищу освіту, зокрема у відкритих у Чехословаччині чотирьох українських вищих школах, видавалися книжки та часописи, розгортали діяльність громадські організації, зокрема військові товариства колишніх вояків армії УНР⁴. До того, розміщений у готелі «Брістоль» у Тарнові ДЦ УНР, очолюваний С. Петлюрою при допомозі функціонуючих в ряду країн Українських дипломатичних місій розгортав посилену діяльність над консолідацією майже 100-тисячної української еміграції, яка перебувала у Польщі, Чехословаччині, Австрії, Румунії, Болгарії, Сербії, Туреччині, Німеччині, Бельгії, Франції та інших країнах.

Не без впливу на стосунок українських емігрантів до більшовиків були матеріали, опубліковані в більше 150 часописах, які видавалися у Польщі, Чехословаччині, Румунії. Особливо консолідуючою була опублікована у 1923 р. у таборі в Щипіорні книжка С. Петлюри під пс. О. Ряст *Сучасна українська еміграція та її завдання*⁵. Праця ця стала свого роду заповітом С. Петлюри і відіграла важливу роль в подальшій консолідації діяльності ДЦ УНР в екзилі. Отож, не позбавлені є вислови ряду істориків про те, що повернення у Польщі до влади Ю. Пілсудського вирішило долю С. Петлюри.

Однак наставники вбивця С. Петлюри Шльоми Шварцбарда помилилися. Бо смерть С. Петлюри не вбила ідеї, а навпаки – об'єднала духовно не лише емігрантів, але й мислячих про свободу всіх українців. Інспіратори ганебної смерті не брали до уваги широківідомих відгуків про роль С. Петлюри, яку він почав виконувати вже на початку 1917 р.⁶ Про його популярність засвідчує факт, коли від імені майже двох мільйонів вояків-українців тодішньої російської армії делегати Загальноукраїнських військових з'їздів у травні-червні 1917 р. обрали саме його головою створеного з'їздами Українського головного військового комітету. За його справою вже у серпні під його орудою знайшлася коло 170-тисячна армія. Він бо єдиний з ініціаторів утворення вже кілька днів після падіння у березні 1917 р. царату Української Центральної Ради зрозумів, що без власних збройних сил не можна збудувати незалежної держави. А головне, його думки співпадали з думками тисяч організаторів української армії та загонів Українського вільного козацтва.

Ця діяльність була продовженням його ранньої діяльності як громадського діяча та журналіста. Ще до падіння царату у 1917 р. ряд чільних діячів вбачало у С. Петлюрі майбутнього вождя свого народу. Один із визначних російських учених, академік Федір Корж (1863–1916) написав: *Українці самі не знають, кого вони мають. Вони вважають Петлюру видатним редактором, патріотом, громадським діячем. Це все правда, але не вся правда. Петлюра – безмірно вищий за те, ніж про нього думають. Він – з корогви вождів, людина з того тіста, що колись у старовину засновували династії, а в наш демократичний час стають національними героями. Живе він у несприятливих умовах, не може виявити себе. Та хто знає, чи не зміниться все навкруги нас! А коли зміниться, буде він вождем українського народу...*⁷. І таким він ставав у дуже складних умовах української революції 1917–1921 рр. Коли прослідкувати його діяльність по відношенні до оцінки тодішніх обставин, то можемо констатувати, що далекозорими були його думками: організація власних збройних сил, самостійність і незалежність, доброзичливі відносини з сусідніми державами та усіма на-

родами світу, парламентарний державний лад, рівні права громадян, пропорційне право обирати представників народної влади.

Згодом, не лише він сам був загрозою для більшовицького ладу, але і його широке заплілля. У збереженому в ЦДАВОВУ документі читаємо: ... *Если бы нам удалось уничтожить Петлюру и окружающую его публику, мы бы были за себя спокойны. Ликвидируя Петлюру, мы моментально справились бы с Польшею и Румынией и добрались бы туда, куда вообще мы стремимся, а через этого Петлюру, через которого на Украине развился бандитизм (читай – повстанські відділи) и за которым тянут руку проклятые хахлы, мы ничего не можем дальше делать...* Тому з такою жорстокістю поводитися більшовицькі формування Росії під командуванням Муравйова вже в час першої української війни на зламі 1917/1918 рр. у Києві і під Крутами, у боях 1919 р. з армією УНР, відтак її відділами, які у 1920 р. воювали з Росією у складі польсько-українських військових формувань. З небувалою жорстокістю повели себе кіннотники більшовика Котовського з повстанськими загонами, учасниками II Листопадового походу з Польщі в Україну 1921 р. Розстріл під Базаром 360 взятих у полон повстанців з пораненими включно, показав правдиве обличчя будівничих нового порядку⁸. Учасників українських визвольних змагань, яких ототожнювано з ім'ям Симона Петлюри прийнялося називати *петлюрівцями* побібно як соратників гетьмана Івана Мазепи із шведсько-російської війни, відтак діячів українських національних організацій – *мазепинцями*. Одні і другі стали символом незалежницьких українських змагань XIX і XX ст. ст. *Петлюрівці*, як і *мазепинці* для царської Росії, були загрозою для червоної Росії – імперії із багатомільйонною армією. Збігом обставин це була свого роду тяглість дій. В лавах бо армії УНР знайшлися не лише спадкоємці козацьких традицій, але й визначні полководці-нащадки шведської армії з часу Івана Мазепи, зокрема генерали: Володимир Сінклер, Всеволод Петрів та полковник Корпусу Січових Стрільців, відтак начальник Повстансько-партизанського штабу з 1921 р. – Юрій Отмарштайн. Одних і других переслідувано. Проявом *мазепинства* була рідна мова, книжка, пісня. Серед покараних з батьком та двома братами (обидва засланці) був, між іншим, ще малолітній хлопець, майбутній генерал Юрій Тютюнник⁹.

Цю практику продовжували більшовики. У 1945 р. не лише *петлюрівці*, але й їхні малолітні сини були загрозою для червоної Росії. Адже у 1945 р. з території Польщі спецвідділи Червоної армії вивозили в сталінські табори не лише *петлюрівців*, колишніх офіцерів армії УНР, але також їх синів¹⁰. Ті однак, які повернулися до Польщі, або обминула їх ця акція (Богдан – син генерала Дмитра Жупінаса, Богдан – син генерала Сергія Левченка, Павло – внук генерала Йосипа Білевича, Ігор – син полковника Володимира Третьякова, проф. Володимир – син хорунжого, відтак проф. Юрія Корогоди, Андрій – син хорунжого Івана Сторожука-Вознюка, Роман – син підполковника Никифора Авраменка, Павло – син Андрія Дмитренка – учасника листопадового походу з 1921 р., Юрій – син сотника Никифора Німця, повернувся з ГУЛагу до Польщі) – з великою пошаною згадують своїх батьків, які гордилися своїм вождем – Симоном Петлюрою. Торкається це також ряду дочок *петлюрівців*, по матерях польках, які зараз проживають у Польщі (Ніна – доня Івана Цимбала, старшини, члена хору славного Дмитра Котка, відтак актора Варшавських театрів; Данута – доня хор. Федора Холявки, Нонна та Тамара – доні полк. Сергія Іванчишина, Леокадія – доня хор. Сер-

гія Хлопицького, Олександра – доня сотника Олександра Притики, Христина – доня Євгена Лібацького, Олександра – доня сотника Іллі Ясінчука, Сильвіна – доня Льва Березовського, Марія і Олександра – доні старшини Володимира Чайківського, Марія Котовська – внучка полк. Дмитра Масалітиніва). Отож, сповнилися слова академіка Ф. Коржа: був він вождем свого народу в час його визвольних змагань і таким залишиться в його пам'яті. Поляк Генрик Юзевський – міністр в уряді С. Петлюри в 1920 р. у своєму *Слові про Петлюру* написав, буде « канонізація» Симона Петлюри, але й сьогодні його ім'я є святим¹¹.

Примітки

¹ A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*. Warszawa 1988, s. 303–402.

² J. J. Bruski, *Petlurowscy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychoźstwie (1919–1924)*. Kraków 2000, s. 265–266.

³ R. Żerelik, *Rząd i Rada Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920–1922* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, т. 3, 1996, s. 207–219.

⁴ J. J. Bruski, *Petlurowscy...*, *op. cit.*, s. 496–514; М. Павленко, *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.)*, Київ 1999, с. 142–174.

⁵ С. Петлюра, *Статті*, Київ 1993, с. 231–275.

⁶ *Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борцям за самостійну Україну*, Київ 2001, с. 5–18.

⁷ За: М. Плавюк, *Далекоглядність Симона Петлюри* [в:] *У 70-річчя Паризької трагедії 1926–1996*, Київ 1997, с. 115–116.

⁸ *Рейд у вічність. Під загальною редакцією Романа Ковалюка*, Київ 2001, *passim*.

⁹ О. Шатайло, *Генерал Юрко Тютюнник*, Львів 2000, с. 6–8.

¹⁰ M. Golon, *Deportacje rosyjskich i ukraińskich mieszkańców Torunia do ZSRR w 1945 r.* [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku. Zbiór studiów pod redakcją M. Wojciechowskiego*, Toruń 1993, s. 201–217.

¹¹ Г. Юзевський, *Слово про Петлюру*, Leśna Podkowa 1998, s. 29.

ЛЕШЕК ВОЛОСЮК

Бог нише просто по кривих лініях Про Андрія Шептицького, кандидата на святого

Тривала Друга світова війна, демократії боролися з тоталітарним фашизмом III Рейху, в чому допомагав їм тоталітарний комунізм СРСР, а при нагоді – численні сусідні народи повернулися до порахунків за минуле, завдаючи ран майбутньому.

Що повинні були вчинити Католицький костел, Православна церква і Реформовані костели? Закликати сповідуючих «дотримуватися святого права любові до ближнього», а «осквернених гріхом вбивства притягнути до покути», як просив греко-католицьких українців їх митрополит? Оголошено би їх – і то вустами вірних! – ворогами народу, звинувачених у нелояльності перед державою, чи у пацифізмі. Християнство в Європі раніше програло з нелюдськими системами, коли після Першої світової війни почалося жорстоке життя.

У двадцятих роках у Росії, в Україні, Білорусі, Грузії, Вірменії на руїнах царської імперії після більшовицьких революцій і громадянської війни утворився СРСР і, маючи релігію

за «опіум народу», закрив православні храми (інші тим більше), а останніх духовних і вірних вислав в тридцятих роках на Соловки і «Архіпелаг ГУЛАГ».

Коли в 1931 р. в Католицькому костелі в Італії Пій XI в посланні *Non abbiamo bisogno* виступив проти монополізації фашистського впливу на молодь, Муссоліні загрозив зірванням латеранських угод, які уклав з Костелом два роки раніше. А коли в 1937 р. в посланні *Mit brennender Sorge*, відредагованому секретарем штату Апостольської столиці, кардиналом Е. Пацеллі, запротестував у Німеччині проти порушень там домовленостей з Костелом, III Рейх розпочав репресії проти католиків.

Що ж могли вчинити Костели всіх сповідувачів в 1939 р.? Підкоритися тиску часу і, що найважливіше, хоч навіть на це не було дозволено в СРСР, вислати на війну капеланів у складі війська. Слава Богу, вони не благословили гармат, як було ще під час Першої світової війни.

Так починаю текст про Андрея Шептицького, так як ті обставини мають прецедентний характер його звернення *Не убий* і виняткову постать посланця. Навколо галицько-львівського митрополита зібралось в Польщі, у світі і в Костелі багато непорозумінь, хоч він правильно реалізував християнську місію перед своїм народом, захищаючи його при необхідності, але і осуджуючи зло, якщо побачив його серед вірних. Його представлено в несприятливому середовищі або замовчано в СРСР і в теперішній Росії.

Фрагменти відомого послання розмежують нарис про автора і про історичний, політичний і релігійний контекст його діяльності в одній з найбільш невралгічній частині Європи.

В секретному, датованому 29–31 серпня 1941 р., листі до папи Пія XII митрополит писав: «Після звільнення німецькою армією з-під більшовицького ярма ми відчули певне полегшення, яке тривало, на жаль, не довше, ніж один чи два місяці. Поетапно уряд ввів справді незрозумілий режим терору і корупції, який з дня на день стає щораз важчий і нестерпний. Сьогодні вся країна визнає неправильну німецьку владу, майже диявольську, і у порівнянні ще більше, чим влада більшовицька. Вже протягом року немає дня, щоб не були вчинені найогидніші злочини, вбивства, крадіжки і грабежі, конфіскації і змушування».

Пригадую, що два роки раніше, 1 вересня 1939 р. до Польщі вторгнувся Вермахт, а 17 вересня напала на неї Червона армія. Хоч війська III Рейху дійшли до Львова вже 12, місто боронилося, а коли вночі 17/18 до передмістя в'їхали танки СРСР, командувач оборони ген. В. Ланглер слухав наказ Верховного командувача, в якому маршал Е. Ридз-Смігли приказав: «Воюємо тільки з німцями, з більшовиками війни не ведемо. У військо радянське не стріляти, хіба що нас заатакує». Двадцять другого армія СРСР увійшла в місто, 28 – Договір Ріббентропа–Молотова Про приязнь і кордони припечатав IV поділ Польщі, а днями, 26–28 жовтня, скликане до Львова народне зібрання Західної України прийняло Деклара-

цію про приєднання до Української РСР. Так почалася радянська окупація, яка тривала до 21 червня 1941 р.

У світлі цих фактів греко-католицький митрополит вже 17 вересня таємно викликав чотирьох екзархів для розповсюдження місії своєї Церкви на території СРСР: на Волині, Поліссі, Холмщині і Підляшші, а також у Росії і Сибірі, Наддністрянській Україні, у вересні 1940 р. – в Білорусі. Про призначення єпископів повідомив Апостольську столицю *post factum*, побоюючись, що вона не погодилась би на розширення території для греко-католиків, що порушувало конкордат з Польщею з 1925 р., який залишив греко-католицькі єпархії виключно на території колишньої австрійської окупації. Раніше підлеглі російській окупації Волинь, Полісся, Холмщина і Підляшшя залишилися православними, бо ж в II РП більше побоювалися національних прагнень українців у Греко-Католицькій церкві, ніж подібних прагнень православних білорусів. Тодішня політика польської влади відносно національних меншин була несправедливою, траплялися акції нищення православних церков, особливо на Волині, де посилено поселювано поляків для колонізації тих земель, які під час війни принесли трагічний результат – масові вбивства польського населення українським підпіллям (1942–1943). Ідея поширення релігійної унії не могла бути прийнята в СРСР, у державі програмно атеїстичній.

Коли, все ж таки, почалася Велика Вітчизняна війна (як радянська історіографія і сьогодні російська надалі називають участь СРСР в Другій світовій війні від 22 червня 1941 до 9 травня 1945), Сталін почав визнавати релігію і зібрав уцілілих священників з таборів, в 1942 р. відновив Московський патріархат (встановлений в 1589, ліквідований Петром I), щоб за допомогою армії навернути православ'я там, де воно домінувало перед Першою світовою війною. Хоч «воскресла» Церква у великій атеїстичній державі мала більш декоративну вартість, але була потрібна для зміцнення СРСР на загарбаних восени 1939 р. територіях, як на Західній Україні, коли в 1946 р. т. зв. Львівський синод ліквідував Греко-католицьку церкву, то храми передано православ'ю, хоч культ надалі було обмежено.

*

Ніщо не було простим у приватному і громадському житті, в суспільних і національних коріннях, релігійній і політичній діяльності людини, якими, як пише Р. Тожецький («Знак» 1988, № 8): «Ідея релігійного об'єднання народу його предків оволоділа ним ще в молодості, а пізніше він сягнув ще глибше унійної місії на Сході». Йшов на ризик проти національних, суспільних, політичних, історичних і релігійних схем.

Народився як Роман Олександр Марія граф Шептицький 29 липня 1865 р. в Прилбичях (Східна Галичина) в римо-католицькій родині. Батько, Іван Шептицький, був поміщиком, мати, Софія з родини Фредрів, дочка відомого автора комедій, графа Олександра Фредри.

Згідно документу *Генеалогічне дерево Шептицьких з Шептич і Угерців – власного гербу* (Львів 1889), цей рід походить з галицьких боярів (відомості від князя Лева Даниловича) і ділиться на дві лінії: Шептицьких з Шептич і Шептицьких з Угерців. Польсько-русинська родина дала Костелові трьох греко-католицьких єпископів і двох єпископів римського віросповідання й багато військових I і II Речі Посполитої, а саме троє Шептицьких приймали участь у Віденській відсічі, а брат митрополита, Станіслав, був польським генералом і, так,

як два інші, Олександр Марія Домінік і Леон Марія, був латинського віросповідання. Третій, Казимир, змінив обряд і був ігуменом у чині студитів.

Іспит на атестат зрілості майбутній митрополит склав у краківській гімназії св. Анни в 1883 р. і у віці вісімнадцяти років вступив до австрійської армії. Кар'єри не зробив, в казармах переніс скарлатину, а ускладнення принесли ревматизм, який з того часу не давав йому спокою і на старість прикув до ліжка.

Юридичну освіту розпочав в Ягеллонському університеті, звідки через рік перейшов до тодішнього пруського Вроцлава, щоб в місті над Одрою відвідувати заняття з права, а також з філософії і богослов'я. Наступного року повернувся до Ягеллонського університету, де в 1888 р. отримав звання доктора. У 1989–1990 рр. поглиблював юридичні і філософські знання в Мюнхені і Відні.

Раніше, весною 1886 р., перебуваючи у Римі і після повернення, вирішив вступити в монастир василіан, одночасно перейшовши на греко-католицьке віросповідання. Біографи твердять, що то був шок для батьків, але в тій родині то не був виняток, тому цей вибір не трактовано як категорію національного віровідступництва, навіть якщо в тодішній східній Галичині повсюдно ототожнювали віросповідання з національністю: поляки сповідували римо-католицьке віросповідання (латинське), а українці – греко-католицьке.

Найважливішими в його житті були – для національного і релігійного ототожнення – 1887–1888 рр., коли ближче пізнав Русь і в Києві зіткнувся з інспіраторами її Відродження – Михайлом Грушевським і Володимиром Антоновичем.

Після повернення розпочав послушенство у василіан (1 липня 1888), через рік склав перші обітниця і отримав ім'я Андрей, під яким відтоді стає відомим. В наступних двох роках (1890–1891) продовжив навчання богослов'я в єзуїтів у вищому закладі в Кракові, а після складення урочистих монаших обітниць 22 серпня 1892 р. у Христинополі був висвячений на священника. Було йому тоді 27 років.

Чотири роки пізніше (1896) став ігуменом монастиря василіан у Львові, а через наступних два роки – викладачем морального і догматичного богослов'я в греко-католицькій семінарії. Ще раніше, віком 34 роки, став єпархом у Станіславові (миропомазання єпископа отримав у Львові в 1899), де розпочав відбудову Греко-Католицької церкви, наглядаючи за греко-католицькими парафіями від Буковини по Закарпаття, почав будівництво духовної семінарії. Наступного року папа Леон XIII доручив йому львівську митрополію, яку прийняв 17 січня 1901 р. (протягом чотирьох років ще керував Станіславською єпархією, закінчуючи будівництво вже згадуваної духовної семінарії).

Вже як митрополит, подбав про розбудову духовної семінарії у Перемишлі, а найздібніших духовних з усієї митрополії вислав на навчання богослов'я до Риму, Відня, Інсбруку і Фрибурга. Піклування про освіченість духовенства, будівництво духовних семінарів у єпархіях і забезпечення власними навчальними кадрами, а потім закладення у Львові Академії богослов'я (1929) – це все означає піклування ієрарха про Греко-Католицьку церкву, її внутрішню самостійність і готовність до поширення унійної місії.

І швидкий темп навчання у вищих закладах в різних місцях, і блискавична духовна кар'єра (найвищу посаду в Греко-Католицькій церкві він осягнув у 35 років!) – все це свідчить про

рідкісні здібності цього духовного, що дооцінила Церква. Це викликало (і дотепер викликає серед істориків) підозріння, що допомогло йому в цьому більш аристократичне походження, ніж його висока інтелігенція і вміння швидко засвоїти юридичні, історичні, філософські і церковні знання. Якщо навіть так і було, то він повністю виправдав покладену на нього надію – як єпископ і незабаром (протягом 45 років) митрополит, тобто *de facto* зверхник якщо не всієї Греко-Католицької церкви, то його найбільшої і найвизначнішої частини, у трьох підлеглих митрополії єпархіях, які охоплювали 3,5 млн. вірних. А були це надії як релігійні, так і національні, об'єднані в ньому і у прагненнях вірних східного віросповідання, щораз більш свідомих своєї національності.

З молодості Шептицький захопився історією батьківщини предків, особливо західної і південної частинами «святої Русі» – Галицькою, де народився, і Київською, бо на традиції і багатство «золотого міста» завжди зважалося в Галичині.

Коли в XIX ст. на Поділлі, Волині і на двох сторонах Дніпра почало зростати почуття національної окремішності, коли її будителі щораз частіше говорили про Україну і українців, а не про Русь і русинів, як поляки називали територію і населення гірської і середньої частини по течії Бугу і Сяну, а не як про Малоросію і малоросів, як називали територію історичної Київської Русі і її мешканців росіяни. Історична, культурна і мовна тотожність закріплювалася віддавна і ставала щораз більш свідомою і поширенішою, спрямовуючись на відокремлення від сусідів. В останніх декадах століття все частіше появлялася назва України як майбутньої держави, а значна частина населення почала називати себе українцями. Сусіди – на заході і на сході – реагували на цей процес алергічно, довго не сприймаючи його свідомістю, а деякі *de facto* не заакцептували його і до сьогодні.

Поляки, незважаючи на брак протягом століття держави і розпорощення в імперіях «трьох чорних орлів»: Росії, Пруссії й Австрії, не уявляли собі відступу від *status quo ante* перед поділом, хоч від Весни народів (1946–1948) національний *status quo* на території колишньої Речі Посполитої вагомо давав про себе знати. Під кінець XIX ст. в центральній і східній Європі про власну державу почали говорити не тільки народи, початки яких стали часткою історії могутніших сусідів (українці, литовці, білоруси), але і ті, які дотепер держави не мали (латиші, естонці, словаки, балканські народи).

Історичну пам'ять про Річ Посполиту двох народів – держави *de facto* багатьох народів, мов і сповідувань – витіснила «географічна пам'ять», про Польщу «від моря до моря». «Покріплюючи серця» над старими картами, задовільняючись їхніми розмірами, не нанесено на ці плани актуальних національних барв, етнічних відтінків і конфесійних кольорів, щоб з цих елементів після досягнення незалежності створити сучасну державу. Греко-Католицькій церкві пригадували, що вона об'єднала русинів і поляків, але не пам'ятали, що не всюди унія була прийнята, а чим далі на схід від Береста, де її в 1596 р. було проголошено, більше вірних залишилися в православ'ї і що поза східною Галичиною греко-католиків немає, бо Катерина II після першого поділу «привернула» православ'ю 1,5 млн. вірних (серед них 4,5 млн. греко-католиків у І РП) та Микола I «повернув» у 1839 р. православ'ю 1,5 млн. вірних у Литві, на Поліссі і Волині, а останніх 260 000 греко-католиків у Польському Королівстві «повернув» Олександр II в 1875 р.

Прагнення українців ще гірше сприймали росіяни, які звикли південну частину «святої Русі» називати Малоросією (не Старою, не Київською, історично на півтисячоліття старшу від Московської, але Малою, на відміну від Великої Росії). Її населення назвали малоросами, які розмовляють південним діалектом російської мови і які теж визнають православ'я. «Кириличні» країни до сьогодні вважається там часто за доказ існування «руського тринароддя» (росіян, українців і білорусів), а у відбудованих церквах можна побачити написи „Łacińska czcionka – grzechem pierworodnym wiary prawosławnej” (латинський шрифт – первый грех православной веры).

У Петербурзі і в Москві пам'ятають, що Катерина II заборонила відправляти богослужіння з українською вимовою (не йшлося про мову, яка в православної літургії російських храмів до сьогодні є староцерковнослов'янською, але про вимову!), а її син, Павло I, заборонив споруджувати святині за українським стилем.

Перші роки діяльності «з ласки Божої і Благословення святої Апостольської римської столиці Митрополит архієпископ галицький і львівський» віддав упорядкуванню внутрішньоцерковних справ, розбудові духовних семінарів, освіті священників, створюючи підвалини для відновлення і впливи Греко-Католицької церкви. Тоді він розпочав і серйозну політичну діяльність, ставши в 1901 р. послом до Галицького сейму, а два роки пізніше – членом Палати панів у Відні. «Від цього часу всі важливі політичні події українського світу в східній Галичині консультувалися з ним, був у ці події також часто активно залучений», – пише Р. Тожецький.

Першою перешкодою в церковній і національній місіях стала Перша світова війна, яка разом з російською армією вторгнулася до східної Галичини вже в 1914 р. Цар негайно прислав службовців, щоб під егідою губернатора окупованої Галичини і Буковини графа Бобринського, разом з Холмським єпископом Євлогієм, повернути православ'я. Греко-католицька громадськість, особливо на селі, з симпатією відносилася до росіян, у 1914–1915 рр. засновано тут двісті православних парафій. Тоді в Галичині російське православ'я було міцно пов'язане з владою: де-небудь знайдеться з російською армією (а навіть з радянською і з «самодержавцем» Сталіном!) негайно анексує греко-католицькі церкви для себе і Росії. Виступаючи проти такої практики, Шептицький був депортований в Росію разом з греко-католицькими священниками, через що ще раз трагічно пройде греко-католицьке духовенство в 1945 р.

До Львова він повернувся після Лютневої революції 1917 р. Коли в листопаді 1918 р. закінчилася війна, Львів і східну Галичину після коротких боїв з українцями захопили поляки. Це сталося всупереч задуму українського руху, який планував тут утворення ЗУНР, щоб спільно з утвореною на сході Українською Народною Республікою Симона Петлюри створити державу. За участь у цих намірах польська влада в січні 1919 р. наклала на митрополита в резиденції домашній арешт, яким був монастир св. Юра.

Літом 1921 р. він виїхав до Риму, щоб відвідувати про розпочаті під час війни старання поширення місії Греко-католицької церкви на Сході і отримати вказівки на майбутнє. Подорож тривала довго і мала також політичну мету: переконати політиків з Італії, Франції, Бельгії, Голландії і США (з держав-членів занепадаючої Антанти) до ЗУНР і отримати матеріальну допомогу для відбудови цих земель. У цей же час відвідав також українську діаспору в США, Бразилії й Аргентині. Політичної підтримки не отримав, але всюди наголошував місійні мож-

ливості Греко-Католицької церкви. Його активність за кордоном хвилювала владу й Варшаві, і у вересні 1923 р. під час повернення, його затримано на кордоні і скеровано до Познаня.

Невдовзі, все-таки він повернувся до Львова і завідування метрополією. Першочергові питання становили тоді польсько-українські проблеми. Перед ним постало питання: а якщо б він не стремів до утворення Української держави (ЗУНР з об'єднуючою народ Греко-Католицькою церквою), а погодився на внутрішню автономію у польській державі, то чи це не принесло б більші і кращі ефекти й українцям у Польщі то, українським греко-католикам, оскільки саме тут і проіснувала Греко-Католицька церква і українство? Чи польська держава, яка відроджувалася, погодилась би на таку автономію, оскільки аж до Другої світової війни не створено програми розсудливої політики щодо меншин, не дозволено Греко-Католицькій церкві на розширення території поза єпархію, існуючу в межах австрійської окупації, а українцям навіть на пристойний розвиток власного шкільництва, не говорячи про університет? Назріло теж українсько-російське питання, а навіть українсько-радянське, також з релігійними відтінками двох сторін (радянської теж!).

Чи Шептицький намірявся переконати православних українців до греко-католицизму, щоб це сповідання було єдиним чинником утвореної держави, оскільки діяльність унії свідчить, що вона радше викликала конфлікти з православ'ям, які легко використовувала російська сторона. Чи Росія і російське православ'я могли погодитись з існуванням української держави і домінуючою в ній Греко-Католицькою церквою, оскільки і дотепер усе роблять, аби узалежнити не тільки утворену в 1991 р. сусідню державу, але навіть Українську православну церкву, не погоджуючись не тільки на Греко-католицьку церкву, але навіть на окремих Київський патріархат для православних українців?

Після повернення до Львова він старався бути понад українськими політичними угрупованнями. Сприяв християнському рухові, що зароджувався, гальмував екстремальний націоналізм, заборонив священникам брати участь в ОУН, але не заборонив співпрацювати, щоб мати на неї вплив. Створив Український католицький союз (УКС), але не як політичну партію, а як місце для співпраці з християнськими формаціями. Все це відбувалося майже виключно в українському середовищі, без більшого зв'язку з державною владою, в очах якої вважався півлегальним. У 1930 р. відкрито протестував проти акції пацифікації, в 1937–1939 рр. проти нищення православних церков на Волині і Холмщині, а також проти переслідувань християнства в СРСР. У 1939 р. після укладення Договору Ріббентроп–Молотов, звернувся із закликом про нейтральність у справі польсько-німецького конфлікту, що насправді не задовольняло польську владу, але було проявом реального протесту стосовно антипольського повстання українців.

У вступі я писав про поведінку греко-католицького митрополита під час радянської окупації. Під час німецької окупації – від 22 червня 1941 р. – його роль оцінити ще важче. Вже 1 липня він видав прокламацію, що вітала Вермахт. Швидко зорієнтувався в помилці, про що свідчать наступні листи, звернення і діяльність. У грудні цього ж року засудив політичні системи, несумісні з принципами християнства. Тримався дистанції від гітлеризму і комунізму, м. ін., у пастирському листі «До духовенства» в лютому 1942 р. У травні направив звернення проти участі у вбивствах власного народу, жидів, а у цитованому

вже листі до папи від 29–31 серпня цього ж року (в якому визнав свою помилку в оцінці III Рейху) як один з перших інформаторів Пія XII повідомляв про звірства гітлерівців над підкореними народами, добачаючи знищення жидів. «Чисельність убитих жидів у нашому малому краї перевищила 200 000. В міру просування армії на схід, кількість жертв зростала. У Києві протягом кількох днів замордовано близько 130 000 чоловіків, жінок і дітей. Усі малі містечка в Україні були очевидцями цієї масакри, а вона триває вже рік часу», – повідомляв. Називав спроби стримування цього стану: «У пастирських листах (звичайно, конфіскованих) я протестував проти людинобвиства, однак вдалося їх чотири чи п'ять разів таки прочитати зібраному духовенству. Я оголосив, що вбивство людини підлягає відлученню від Церкви. Протестував також зверненням до Гімmlера, стараючись застерегти молодь перед записом у міліцію, де можуть підлягати спокуси». Його побоювання йшли далі: «Передбачаємо, що система терору буде зростати і повернеться з більшим підсиленням проти українських і польських християн». В роки війни скликав синоди і на їх чергових сесіях забороняв священникам залишати церкви та вимагав, щоб вони остерігали вірних у дотримуванні заповідей віри. Раніше, у грудні 1939 р., висвятив єпископом і призначив своїм наступником о. Йосипа Сліпого.

У національних справах (поділу України, брутальність німців у ставленні до людей) звертався навіть до Гітлера. Однак, не арештовано хворобливого старця з огляду на його популярність серед співвітчизників і з побоювань про спокій в тилу фронту. Чи згадані звернення до Гімmlера і Гітлера свідчать про його відвагу чи наївність? Всі порівняння розчаровують, бо зверхники інших віросповідань не зверталися до чиновників III Рейху під час війни, а якщо виступали *in gremio* – як голландський єпископат в 1941 р. у справі воєнних гвалтувань жителів, в тому числі жидів – гітлерівці відразу ж відповідали покаранням. Листи Галицько-львівського митрополита залишилися рідкісним (якщо не єдиним!) свідченням християнської позиції. Розглядається теж його згода на участь капеланів в угрупованнях українського підпілля і формаціях, які співпрацювали з Вермахтом (батальйони „Nachtigall”, „Roland”, дивізія СС «Галичина»), а також присутність вищого духовенства трьох єпархій галицького дистрикту у німецько-українських зустрічах.

Зважаючи на час, місце і відоме ставлення митрополита, щоб його Церква усюди була із своїм народом, важко засуджувати його згоду на душпастирську послугу серед партизанів і у формаціях, створених німцями або за їхнім дозволом. Капелани повинні були стримувати «деморалізацію, якій піддаються люди прості і слабкі, які вчать злочинства і злочинів людинобвиства, втрачають почуття справедливості і гуманності». Так, прямою мовою, застерігав вірних у зверненні до папи. Щодо участі в німецько-українських зустрічах, то актуальнішим є питання про добровільність і глибину колаборації.

Відкритою залишається проблема браку послуху серед тодішніх українців, зокрема серед військових командувачів українського підпілля 1941–1943 рр. Це величезна і надалі недосліджена тема, яка містить у собі ряд запитань: і про коріння суспільної і національної кривди українців у взаєминах з поляками у міжвоєнному періоді, яке з такою страшною силою вибухнуло в 1942–1943 рр., і про реалізм в оцінці міжнародних обумовлень (з участю гітлерівських і радянських служб включно), і про безнадійну віру в об'єднання інтересів з III Рейхом, і про

спробу поєднання мельниківців з бандерівцями в українському підпіллі і, нарешті, про смертельні наслідки шовінізму українських націоналістів (смертельні також для них).

Проте, це не є питання про поставу греко-католицького ієрарха, ця ж бо була гуманітарною і християнською, в існуючих умовах героїчною, свідченням християнина. «Аристократ не тільки за походженням і маєтностями, а й за духом і вчинками, незважаючи на важку хворобу», – як його називав Р. Тожецький. Він усією силою свого авторитету протиставився братовбивчим змаганням, надихав на українсько-польські розмови в 1942–1944 рр., в ім'я християнської любові і почуття національної гідності українців закликав їх припинити боротьбу, м. ін., у листі «Мир о Господи» (публікація в підпільному виданні *Fronty Odrodzenia Polski* на початку 1944). Високої моральної оцінки не применшує факт, що не всюди почуто його застереження, відозви і заклики. Але це вже тема іншої розповіді.

Андрей Шептицький помер 1 листопада 1944 р. у Львові, а місто і Галичина від липня були вже в СРСР. У похоронах брали участь представники всіх віросповідань і радянської влади. Наступного року сталося те, що завжди відбувалося, коли радянська армія входила на нову територію, навіть якщо називалася Червоною армією. І цього разу влада скликала у Львові синод, який відбувся без духовенства. Він ліквідував Греко-Католицьку церкву. І частину святинь передав Православній церкві, решту закрити. А ієрархів, священників і найбільш відданих вірних раніше вислано в глибину СРСР, найчастіше в Сибір. Ті, хто залишився, пішли в підпілля, а вийшли звідти після сорока років.

Все життя Слуги Божого (такої назви вживає Церква щодо тих, беатифікаційний процес яких триває) Андрея Шептицького минуло під гаслом розширення унії та визнання її фактором, який об'єднував українців. І ширше, Сходу із Заходом. І глибше, християнство східне і західне, аби могло – повторюю метафору Івана Павла II – дихати двома легенями. У першій половині ХХ ст. він попав – разом із своїм народом – у триби потужної машини історії, озброєної в історичні, політичні, національні, релігійні та ідеологічні аргументи. Проте вистояв. До сьогодні можна ставити його поряд таких свідків тієї епохи, які за це свідчення заплатили життям: святих Максиміліана Кольбе та Едіт Штейн. Він випередив епоху.

На порозі ХХІ ст. прагнення його і його народу поволі починаються здійснюватись. Схід систематично наближається до Заходу. Пора щоб два, розділені в 1054 р. віросповідання, почали об'єднуватись. Сьогодні, сорок років після Vaticanum II, в ім'я науки Ісуса Христа, а не тієї чи іншої влади, того чи іншого народу, об'єданого в ту чи іншу державу, а навіть могутню державу. «Царство Моє не з того світу», – сказав Той, Ім'я якого називаю і який звик писати просто по кривих лініях...

Переклад Мирослави Олійник

Одним з наймасштабніших і найталановитіших українських прозаїків ХХ ст. був Улас Самчук. На жаль, для багатьох сучасних українців це ім'я залишається невідоме чи маловідоме. Лише за роки незалежності України відносно широкий загальний отримав можливість ознайомитися з творчістю цього письменника. Зокрема, були опубліковані його романи *Волинь*, *Марія*, *Чого не гоїть огонь*, *Гори говорять*, книги спогадів *На білому коні*, *На коні вороному*, *П'ять по дванадцятій*, публіцистичні статті тощо. З'явилися також роботи, у яких аналізувалася літературна спадщина письменника та його громадсько-політична діяльність. Однак немає робіт, де б розглядалися філософські й, зокрема, релігійнознавчі аспекти творчості У. Самчука. Хоча останній виявляв значний інтерес до філософії та світоглядних проблем.

Улас Самчук – письменник епічного характеру. Водночас це своєрідний літописець, який намагався максимально об'єктивно відображати не лише реалії українського життя, але й те, як ці реалії сприймалися людьми. У творах письменника знайшли відображення в основному події першої половини ХХ ст. Це були часи, коли в житті й свідомості українців відбулися величезні зміни, у тому числі і в сфері релігійній.

Передусім це стосується роману *Волинь*. Останній можна розглядати як своєрідне історичне джерело. Твір має автобіографічний характер. У ньому письменник описує власне життя в десятих – на початку двадцятих років ХХ ст., заодно розповідаючи, як кардинально змінювалося тогочасне волинське село.

У творі показано, що в дореволюційні часи в селі панувала традиційна православна релігійність. У ній явно переважала обрядова й естетична сторони. У *Волині* оповідається, як Володько (прототип У. Самчука) та його батьки ходили до церкви, яке враження справляло богослужіння та й сам храм на малого хлопця. Описуються також великі релігійні свята, які відзначалися на селі.

Така релігійність мала, швидше, зовнішньо-естетичний характер, була далекою від сильних релігійних переживань. Водночас вона виявилася органічно включеною в спосіб життя волинського селянина, а Церква виступала як необхідна суспільна інституція.

Цей тип релігійності дуже тонко й точно описав У. Самчук у автобіографічній книзі *На білому коні*: «З церквою пов'язане ціле життя тутешньої людини, особливо в її ранніх роках. І не лише релігійне, а передусім соціальне, громадське, культурне. Для селянської дитини це було єдине місце, де вона відривалася від нудної буденщини. Великдень, Трійця, Різдво, Водохрещі, крашанка, коляда. Сюди сходились різні люди: пани, службовці, чехи, жида, „москалі” (солдати), що приходили на відпустку, матроси, гвардійці. Все це давало поживу фантазії, викликало бажання пізнавати світ і життя поза обріями цього простору. Це було свято серед буднів, барвистість серед сіроти, музика серед „беззвучності”. Йти до церкви для дерманців означило приблизно те саме, що йти „на концерт, в оперу, на виставу мод, на зустрічі й залицяння одночасно”. Туди „йшли масово, урочисто, святочно”. Дорослі й діти, „відстоявши” офіційну частину богослужби до „достойно” чи „отченаша”, виходили після статично, без поспіху на широке, обгороджене залізним парканом подвір'я під липи, акації, горіхи, і тут творили форум, стояли

мальовничими гуртами, обговорювали погоду, урожай, сільські сенсації, велику політику і поточні справи..., обсідали колоди, всі лавки, а при добрій погоді і всі травники. Розуміється, теми їх невичерпні. Не було таких таємниць, які би вони не знали, не було таких залицянок, заручень, шлюбів, яких би вони не обговорили до останнього рубчика».

Проте в роки революції та громадянської війни відбулася ломка вищеописаної релігійності волинських селян. Так, у романі *Волинь* описується, як головний герой Володько попадає під вплив більшовицької пропаганди:

Він «...перший накидається на ті неохайні, в червоних палітурках книжечки. І довідується, що велетні волиняки скинули царський трон...

Далі і далі читає Володько. Що є Бог? Де той Бог? Нема Бога!

Ці слова стрясають Володьком. Йому здавалось, що кожні уста, що промовлять таке, мусять стати каменем, кожна рука, що одважиться таке написати, мусить відсохнути, відлетіти від тіла і розсипатися на порох. А от і ні. Тут чорним по білому написано: релігія народня отрута. Її видумали вороги народу, щоб тримати народ в страху і покорі. Пости вбивають народ. Чуда і моці неймовірний обман. А сам Бог, сивий дід з білою бородою і добрими очима, виставлений як посміховисько, як шмат мальованого паперу, як поганський ідол...».

Володько мучиться: чи правда те, що тут написано. І не один він такий. Чимало молодих людей тоді відкинули віру в Бога або, принаймні, традиційні уявлення про нього.

Однак батько Володьки з приводу того, що написано в більшовицьких брошурах, говорить парадоксально просто: «Хай то буде сто раз правда, а по-моєму – це брехня». Тут якраз маємо справу зі своєрідною мудрістю волинського селянина, який не піддається впливу новацій, а намагається дотримуватися традицій. Тому більшовицьку антирелігійну пропаганду він сприймає як брехню, навіть тоді, коли вона має правдоподібний характер.

І все ж більшовицька пропаганда робила свою справу. Стрімко зростав релігійний нігілізм. У романі *Волинь* розповідається, як Корній Егтоїв заявив: «Плюю я на вашу ікону», а Каміняків матрос у шапці до церкви заходив, од свічки цигарку прикурював. І ніхто нічого не міг зробити. Також розповідається, як більшовики пограбували Дерманський монастир.

«Церква не така тепер, як колись... – говорить в творі. – Нема святості, урочистості. Революція і суди внесла свої тони, настрої. Ті самі візерунки на стінах. Ті самі святі. Он під самим зводом куполи той самий суворий з розіп'ятими руками Бог-Саваоф і навіть ті самі смагляві по кутам бані євангелістию. Лишень не так тепер радісно тут, не так затишно, не так тепло. Все це носить на собі сліди скритої, холодної байдужості...».

Ці та інші епізоди роману чудово демонструють, що у більшості волинських селян зник піітет перед традиційною Православною церквою. Відносно легко руйнуються й формалізовані православними богословами уявлення про Бога.

Однак, виявляється, що під покровом православної релігійності у волинського селянина прихована неусвідомлена «своя віра». Ця віра далека від релігійного фанатизму, від якихось ідеологічних, догматичних чи обрядових суперечок. Вона поза ними. Це – «релігія природи», яка допомагає йому гармонізувати свої стосунки з навколишнім світом.

За формою вона може бути православною. Та не обов'язково. Форма руйнується, віра ж залишається (наче аристотелівська «гуле»). Вона здатна набувати нового оформлення. Але й може існувати в майже неоформленому вигляді.

Ось як в одному з місць роману Володько розмірковує про Бога та сенс людського існування: «Признаюся, іноді я переставав вірити в безсмертя душі й позагробне життя. Але перед обличчям небуття не хотілося допускати, що розумне, досконале єство Людини вмирає й на цьому кінець. Це було б мало. Бог не мусив би тоді стільки вкладати в людину. Увійти в землю й в землю обернутись. Можливо, що раєм є не небо, а земля. В її надрах перероджуються не тільки наші тіла, а й наші душі. Тож земля вирощує овочі, що кормлять тіло. Тож земля родить у нас найкращі думки... І, нарешті, вона забирає нас до себе, коли ми нікому не потрібні. Вона турботливо огортає нас своїми суворими обіймами й поволі оберне нас у свою подобу. Ми перестаємо бути трупом, стратимо свій вигляд і запах, обернемося у щось живе – квітку, у стеблину трави, у колосок жита, у яблуко на дереві. Воїстину все чудово створено. Воїстину Великий Бог! Воїстину є душа, безсмертна й розумна...». Такий погляд на Бога і світ є далеким від християнства. Але він надзвичайно близький для українця, який відчуває свій постійний зв'язок із землею.

Подібні розмірковування (як не парадоксально) є надзвичайно близьким до буддизму. У даному випадку варто враховувати, що буддизм виріс на індоєвропейському культурному ґрунті. А однією з прабатьківщин індоєвропейців були українські землі. Очевидно, ця земля виробляла в людей відповідне світосприйняття, яке передавалося з покоління в покоління. Воно нищилося, але знову відроджувалося. І навіть коли люди покидали свою прабатьківщину, вони все одно продовжували зберігати це уявлення.

Володько, фактично відмовившись від традиційної православної релігії, шукає для себе нової віри, «нового Бога». Це богошукання продемонстровано в одному з епізодів, де ведеться дискусія між Володьком та якимсь червоним командиром:

«– Бог? – каже Володько. – про це тяжко говорити... Колись, як я був дитиною, чи малим хлопцем, я не знав Бога, але вірив у Нього. Тепер же я часто чув і читав, що Бога нема. Під тим напором я часами переставав вірити в Бога, але я пізнав Його...

– А от цікаво, як?..

– А от як: передусім мене цікавить, чому люди так багато придають ваги тому, що якийсь Архимед винайшов такий простий закон, а так мало дивуються першопричині того закону... Чи можуть вони змінити той закон? Чи знають вони його причину?..

І от скажіть мені, товариш командир: чи розумієте ви, не дивлячись на цілу масу математичних знаків, що то є людина? Чи розумієте того майстра, хто сказав їй: постань, жий, родися, воюй?..

– Також, – добавляє Володько в перерві, поки командир намірився відповісти, – і щодо Бога. Скажу сам за себе. Називаю себе найбільшим дурнем дурнів. Від кількох літ я захотів не вірити. Я навмисне перестав хреститися й молитися. Я навіть слово Бог демонстративно пишу з малої літери. І мені сприяє приємність. Розумієте? Те саме, як дитина бавиться з вогнем. Але в глибині душі я забобонно боюся Бога. В часи упадку чи особливо тяжких моментів я потайки молюся з глибокою вірою, що Бог вищий від моїх дитячих химер і він з приємністю дарує мені їх. Але це є легке відношення до своєї віри. В будучому... О, товариш командир, я напевно буду не тільки вірити в Бога, але й буду шукати форми для тієї віри».

Показовим у даному випадку є свідчення, що герой «в часи упадку чи особливо тяжких моментів» потайки молиться «з глибокою вірою». Врешті-решт він приходиться до висновку,

що треба «шукати форми для тієї віри». Релігійна віра для Володьки та й багатьох подібних до нього нових українських інтелігентів, які виростили з «селянського кореня», залишається частиною їхнього життя. Але для них вона вже позбавлена значення суспільного. Православна церква як інституція не відіграє помітної ролі у їхньому житті. Тим більше, що продовжує залишатися чинником денаціоналізації. Показовим у цьому плані є такий епізод роману, коли Володько здійснює прощу до Почаївської Лаври. Тоді тривала громадянська війна, а на Волині на деякий час встановилася українська влада. Володько сподівається відшукати у книгарні Лаври релігійні книги українською мовою. Однак такі спроби виявляються марними.

У плані суспільному в головного героя твору релігійна ідея витісняється ідеєю національною. У третій частині роману Володько постає як діяч, що переймається національними справами.

Однак це не значить, що він ігнорує релігійну віру. Вона переноситься ним на внутрішньо-інтимний рівень і стає суто приватною справою.

Проте Самчук був би далеким від життєвої правди, якби показав, що криза православної релігійності вилилася в релігійний нігілізм чи «приватну релігійність». Він показує, що ця криза знайшла вияв і в суспільно означених формах, зокрема, в поширенні протестантського сектантства.

У третій частині роману *Волинь*, у якій розповідається про події початку двадцятих років, говориться, що молодь села Тилявка ніби поділилася на два табори. Одні орієнтувалися на українську національну ідею, організовували читальню, ставили вистави, займалися культурницько-просвітницькою роботою. Інші ж орієнтувалися на більшовизм. Між «українцями» й «більшовиками» навіть доходило до бійок.

І ось серед цих сил з'являється «третя сила» – «баптисти»: «Останніми днями село облетіла вістка, що в хаті Симона Кисілюка сходяться якісь „баптисти”... Симон їм читає, вони слухають, потім Симон проповідує, що настав час наближення страшного суду, на землю зійде Христос, що буде карати грішників. Має ніби приїхати якийсь чужий проповідник. Навесні буде хрещення. Вже ніби приступило п'ятдесят людей, бо, кажуть, „вони” мають правду. Вони за те, щоб не пити горілки. Вони, щоб не вбивати. Вони, щоб не красти. Вони, щоб любити свого ближнього, як себе самого... А тут всі, як вовки. Жеруться, б'ються, розбивають голови, проливають людську кров. Нащо це людям? Краще жити за словом Божим, а коли нема доброї церкви, коли їх слуги впали в гріх і коли священики стали еретиками, тоді сам Бог посилає людей праведних, щоб виводили з неволі сатанинської грішників. І таким правовірником, таким Божим посланником у селі став колишній столяр-п'яниця, тепер брат Симон Кисілюк. Він працює кожний день у поті лица, як Іосиф праведний. Струже, теше... З хати повиносив „ідолів”, бо „Бога чоловіку неможливо видіти”, а люди саме Святе письмо поганяють і малюють Бога з бородою, з вусами, носами і рівняють до себе, ніби він їх брат. Симон зрозумів, що, як так буде далі, страшний суд неминучий. Земля провалиться, вибухне вогонь і все спалить, як це було в Содомі й Гоморі».

Улас Самчук дуже тонко передає психологію ново наверненого «баптиста», змальовуючи образ Симона:

«Переконати його нема сили. Він вже інша людина. У нього руки, ноги, голова, але він не такий, як всі. Він якесь дерево. У нього нема ні гніву, ні сміху, ні захоплення, ні обурення. Він,

мабуть, своєрідно вмер, тільки один натяк його зістався на землі. Він виразно бачить Бога. Він говорить з ним у своїй робітні. Геблює, струже... З нього капає піт, а уста його шепчуть: „так, Боже!” Або: „Даруй мені, Боже. Ти ж знаєш... Я слаба людина. Я подумав зле... Грицько наді мною сміється. Я в душі сердився на нього, але це було зле. Я мусив прийти до нього й поклонитися йому до землі. Ні?” А Бог йому живими словами відповідає: „Певно. Так. Ти, коли хочеш спастися від вічних мук, мусиш якраз так робити...” „Але це, Боже, також гріх. Я хочу себе спасти, а мої брати мають іти в геену огнену, у пекло”. „Ти думаєш правдиво, – каже Господь Бог. – Але мусиш і братів вести за собою...”.

Симон бачить свою місію в тому, щоб вести за собою «братів». Він кожного тижня збирає людей, проповідує їм. «Слухали його уважно, побожно. Приходили до нього з Жолобок, з Угорська, з Чугалів. Він ходив на Одерадівку. Це невеличке сільце далеко від шляху, у долині серед лісу. Там люди завжди були похмурі, а тепер Симон забрав їх усіх, і вони зовсім вмерли, так само, як він. Зникли пісні, зникли вечорниці, зникли музики. По хатах тихо, тільки час від часу хтось завіє побожну псалму.

Проповідь протестантів у даних умовах виявилася на диво ефективною. І це при тому, що вони орієнтували людей на такий спосіб життя, який в багатьох моментах відрізнявся від традиційного, близького волинським селянам.

Один із товаришів Володьки, Кіндрат, навіть виставляє Симона як приклад, бо він, мовляв, дав людям віру, чого не може дати національна ідея. Звертаючись до Володьки, Кіндрат каже: «Твоє діло дати нам віру. Дивись, Симон. Він знайшов... А дурень набитий... Читальня, кооператива, часописи... Ну, що ще? Україна? Але в Україну тяжче повірити, ніж у манну небесну». Отже, У. Самчук у романі *Волинь* показав складні процеси зміни релігійності волинських селян під час революції, громадянської війни та в перші роки міжвоєнного періоду. Зокрема, простежив зміну традиційної православної релігійності, яка домінувала у волинському селі в останні десятиліття перед першою світовою війною. Ця релігійність зазнала значної руйнації. На її місце приходили релігійний нігілізм, інспірований більшовиками, специфічна «приватна релігійність», протестантське сектантство, а також секулярні вчення, які частково виступали заміниками релігійності (більшовизм і націоналізм). Це, звісно, не означало, що православна релігійність зникла. Але вона значно скоротила свою сферу впливу і, як правило, перестала виступати головним ціннісним орієнтиром.

Відвідавши рідні місця в часи Другої світової війни, після півторадесятирічної еміграції, У. Самчук з сумом констатував: «Світ наш дуже змінився. Змінились і ми самі. Зазнали чималих реформ також мої релігійні переконання, але там у тій церковці я відчув догорання огника того старого світу, що мав ось-ось згаснути назавжди. Мені було чудно, що ось такі місця моління простояли тут століття і саме моєму поколінню прийшлося бачити їх занепад». Роман У. Самчука *Волинь* в релігієзнавчому плані цінний не як історичне фактологічне джерело. Його цінність в іншому. Твір тонко передає тенденції змін релігійної свідомості волинських селян. Тому він може використовуватися для осмислення складних релігійних процесів, що відбувалися на Волині в роки революції, громадянської війни й в перші роки міжвоєнного періоду.

Українці в Ченстохові в міжвоєнному періоді (1920–1939)

У XIX ст. Польща й Україна увійшли у стан глибокого поневолення. В той час Польщу на- йменували Привіслянським Краєм, Україну – Малоросією, відмовляючи їм обом права існу- вання. Кращі обставини як поляки, так й українці віднайшли у конституційній Габсбурзькій монархії. Роки, які попереджували Першу світову війну, принесли утворення як українських, так і польських стрілецьких організацій на території Галичини. У час виникнення війни, українці, на зразок поляків, створили свою бойову одиницю під назвою Легіон Українських Січових Стрільців, а під своїми гаслами та прапорами так як поляки, приступили до війни з Росією на боці Австро-Угорщини.

Після падіння царату в Росії у 1917 р. українці за три дні, першими серед поневолених Росією народів, скористалися нагодою й утворили Українську Центральну Раду, яка після довгих і невдалих переговорів з Тимчасовим Урядом Росії про автономію, своїм IV Універ- салом проголосила, що *Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу*¹. Дало це привід Советській Росії для інтервенції та українсько-російської війни, яка тривала три роки.

Тимчасом Українська Народна Республіка склала 9 лютого 1918 р. свій підпис під Берестей- ським трактатом і була виведена центральними державами на арену міжнародної політики та призвела до підписання 3 березня 1918 р. трактату також Советською Росією². Цей трактат з одного боку віддавав Україну під впливи центральних держав, а з другого – примусив Росію визнати державну самостійність України. Разом з цим признання Україні у Берестейському трактаті Підляшшя, Холмщини та Волині створило конфліктну ситуацію з Польщею³.

Схожа ситуація була в Галичині, де після видання 16 жовтня 1918 р. цісарем Карлом маніфесту про перетворення Австро-Угорщини у союзну державу, вже 18 жовтня українці створили у Львові Українську Народну Раду і 1 листопада 1918 р. прокламували незалежну державу – Західно-Українську Народну Республіку. На тому тлі почалася польсько-українська війна за Східну Галичину, яка тривала до середини липня 1919 р.⁴ Ще раніше, бо 14 січня 1919 р., почалися воєнні дії польських військ на Волині проти армії Української Народної Республіки⁵. Рішенням від 22 січня 1919 р. у Києві обидві українські республіки проголосили Акт злуки і тим самим військовий конфлікт перетворився у польсько-українську війну⁶.

У час польсько-українських протистоянь наростала загроза для Польщі й України з боку «білої» і «червоної» Росії. Отож, посланці голови Польщі Юзефа Пілсудського та України – Симона Петлюри вели переговори про спільні військові дії проти Росії. Попри великі супе- речності, перш за все у справі майбутнього польсько-українського кордону, у вересні 1919 р. введено перемир'я і 2 листопада 1919 р. підписано декларацію про спільну боротьбу проти Росії⁷. Переговори стали інтенсивнішими у січні 1920 р., коли війська більшовицької Росії зліквідували частини Добармії ген. Антона Денікіна та згідно з планом, утвореним голо- вою штабу Червоної армії, ген. Бориса Шапошнікова, приготувалися до наступу на Польщу і західні держави⁸. Незважаючи на противників з обох сторін, 22 квітня 1920 р. підписано

польсько-український політичний договір, а 25 квітня 1920 р. також військову конвенцію про спільну війну проти Росії⁹.

На основі підписаного договору війська УНР взяли участь у кампанії 1920 р., однак після семимісячних спільних змагань з Росією, Польща вирішила підписати 12 жовтня 1920 р. мирний прелімінарій з Росією, що було однозначним із зрванням польсько-українського політичного договору. Осамітнені українські війська не витримали двообою з переважаючими військами Росії, перейшли Збруч і опинилися на території, зайнятій польськими військами. Протягом кількох днів були роззброєні і осаджені у таборах для інтернованих (у Пикуличах під Перемишлем, Ланцуті, Вадовицях, Александрові Куявському, Калішу, Пйотркові Трибунальському, а менші групи також у Страдомі біля Ченстохови, Домб'ю біля Кракова, Стшалкові біля Слупци, Бидгощі)¹⁰. З майже 27 000 українських вояків, які в листопаді 1920 р. перейшли Збруч, у Польщі опинилося більше 10 000 цивільних осіб – службовців різних рівнів державної адміністрації Української Народної Республіки. У цілому в Польщі було близько 40 000 українців, котрі брали участь у творенні української держави в 1917–1920 рр.¹¹

Уряд УНР мав осідок у Тарнові (готель «Брістоль»), а його найчисленніша група державної адміністрації розмістилася у Ченстохові. Ті міста стали свого роду столицями еміграційної влади УНР. Уже в листопаді та грудні 1920 р. у Ченстохові зайнято для потреб українських державних еміграційних структур 150 кімнат у готелях „Krakowski” та „Kurpiecki”, дві бурси на триста осіб на вулиці Страдомській, 40 та Колейовій, 5, приватні квартири, між іншим, на вул. Ясногурській, св. Барбари та Шкільній. Натомість у підміському Страдомі, у трьох бараках розташовано близько п'ятисот осіб обслуговуючого персоналу та військовиків із служб охорони силових міністерств, а також Другої лікарні армії УНР з д-ром Юрієм Іванівим та лікарями Василем Наливайком і Модестом Левицьким. У Ченстохові була також Санітарна управа Штабу армії УНР з полковником Олександром Даїном та Фармацевтична управа з головним фармацевтом, сотником Миколою Лютим-Лютенком. На зламі 1920–1921 рр. у Ченстохові перебувало біля двох тисяч осіб¹². Поміж цивільними особами, в більшості були це службовці державної адміністрації УНР, багато офіцерів Міністерства з військових питань з віце-міністром ген. Всеволодом Сінклером та понад шістдесят колишніх студентів Українського державного університету у Кам'янці-Подільському¹³.

Складним був статус українських емігрантів. Особи, які опинилися на території Польщі до 12 жовтня 1920 р., тобто до підписання Польщею мирних прелімінаріїв з советською Росією, користувалися правом притулку й могли вільно переміщуватися у Польщі. Натомість військовикам, які до 20 листопада 1920 р. змагалися з російським військом, як і багатьом цивільним особам, котрі прибули на територію Польщі після 12 жовтня 1920 р., відібрано не лише право оселятися в довільних місцевостях, але позбавлено також будь-якого матеріального забезпечення. Була заборона поселюватися на території східних воевідств навіть тим воякам армії УНР, які рекрутувалися з Волині та Галичини, а саме, з 2. Волинської та 6. Січової дивізій. Офіційне розпорядження в цій справі видано 8 червня 1921 р.¹⁴

Щоб принести поміч тисячам емігрантів з України, еміграційний уряд УНР вже в грудні 1920 р. створив у Тарнові Центральне бюро вихідців. В його склад увійшли репрезентанти Українського Блакитного та Червоного Хреста і Міністерства охорони здоров'я УНР. Фор-

мальне рішення Рада міністрів схвалила 2 січня 1921 р. У той час у Ченстохові створено філіал Вихідців, виділяючи для допомоги відповідні кошти. У квітні 1921 р. Бюро вихідців у Ченстохові розпоряджалося 28 мільйонами польських марок, передбачених на харчування, одягу, взуття, ліки, меблі та для ogrівання приміщень тощо. Водночас з фінансовою допомогою Бюро займалося пошуком праці (за винятком штатних працівників урядових структур УНР та військових, які перебували в таборах). Тими працями у Тарнові керував тогочасний міністр Пошти і телеграфії Іван Паливода, а керівником філіалу Бюро у Ченстохові став Антін Стрижевський. Бюро в Ченстохові було розташоване на першому поверсі (11 кімнат та 2 кухні) у приватному будинку на вул. Ясногурській, 34а¹⁵. У восьми відділах (загальному, контактному, юридичному, санітарному, господарчому, праці, комерційному та журналістському) Бюро працювало 35 осіб.

Після поселення у Ченстохові, українські вихідці, перш за все службовці державних структур УНР, виконували завдання, доручені їм осередком у Тарнові (також після підписання 18 березня 1921 р. Берестейського трактату). Інші, котрих звільнено з посад у державній адміністрації, які мали освіту зі знанням чужих мов включно, знайшли працю у багатьох існуючих у Ченстохові підприємствах. Для великої кількості безробітних осіб Бюро вихідців, за надані владою УНР фінансові засоби, відкрило багато послугових майстерень (кравецькі, шевські, вишивки). Перебуваючи у таборі в Страдомі фізичні працівники різних підприємств на території Ченстохови одержували харчування у створеній їдальні та користувались допомогою Товариства Червоного Хреста, яке мало свою садибу у Ченстохові. Ця допомога збільшилася після встановлення співпраці з Головним управлінням Польсько-го Червоного Хреста у Варшаві¹⁶. Інтерновані та вихідці з України користувались також допомогою українських еміграційних осередків у Франції, Канаді, США, християнських американських організацій YMCA та Великобританського комітету допомоги (BRC). Влітку 1921 р. у Ченстохові перебувало більше 1900 українських емігрантів, а для близько 3000 вихідців Бюро забезпечило працю поза Ченстоховою. Важкі обставини для життя ставали складнішими в міру переміщення з Тарнова щораз більшої кількості звільнених службовців еміграційного уряду УНР та українських вихідців, які до того часу перебували в Юрських бараках у Львові¹⁷.

Зосередження у Ченстохові великої кількості української інтелігенції, яка працювала в різних інституціях сприяла швидкому створенню Товариства допомоги емігрантам з України, яке послідовно перебирало багато завдань Бюро вихідців, а водночас, розпоряджаючи фінансовими засобами зі складок, було організатором великої кількості культурно-освітніх заходів. Уже в першій половині 1921 р. працювали два дитячі садочки (у Ченстохові та Страдомі) для понад сорока дітей та гімназія для 75 учнів (на посаді директора був М. Льїнський). Викладачами у гімназії були колишні вчителі середніх шкіл в Україні, які зголосилися до української армії після проголошення у 1917 р. самостійності України. Водночас відкрито Український народний університет для майже 250 слухачів. Більше шістдесят слухачів цього Університету було раніше студентами різних факультетів та різних курсів створеного у листопаді 1918 р. Українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Більшість цих студентів з жовтня 1921 р. продовжувала навчання у вищих навчальних закладах у Варшаві та в Чехословаччині. Там, завдяки президенту Томашу Масарикові, на внесок Українського громадського комітету вже

у 1921 р. почав працю перенесений з Відня Вільний український університет. Відтак, у 1922 р. створено Українську господарську академію в Подєбрадах, а у 1923 р. – Високий український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова та Мистецьку пластичну студію у Празі. Відплив цієї групи з Ченстохови значно послабив культурну діяльність емігрантів.

На потреби створених у таборах установ, які займалися інвалідами і тими, що поверталися до здоров'я та внаслідок поширених складних життєвих обставин у таборах, різних хвороб, перш за все туберкульозу, з ініціативи міністра охорони здоров'я УНР та голови Товариства Українського Червоного Хреста, який проживав у Ченстохові д-р М. Левицького зорганізовано курси медсестер. Лекції проводили лікарі: М. Левицький, В. Наливайко, керівник Фармацевтичної управи в Санітарному управлінні Міністерства військових справ УНР мгр М. Лютий-Лютенко, проф. С. Комарецький, медсестра Гаєвська¹⁸. Велику роль у житті емігрантів відігривала парафія Української православної церкви з її парохом, колишнім працівником Народного банку УНР, о. Іваном Губою¹⁹. Після того, як він у 1922 р. виїхав на Волинь, Служба Божа правилася священиками з табірної парафії св. Покрови, які приїжджали з Каліша²⁰. Водночас священики брали участь у культурних заходах, перш за все, зв'язаних зі святами, присвяченими дітям та молоді. У прицерковних приміщеннях на вул. св. Варвари, 15а знаходилася бібліотека та світлиця, в якій систематично відбувалися авторські зустрічі за чаєм з гістьми із сусіднього табору в Пйотркові Трибунальському, де перебували члени Генштабу армії УНР, з редакторами українських журналів, поетами і художниками, згуртованими в таборі у Каліші, вже існувало літературно-мистецьке товариство «Веселка», з представниками ДЦ УНР в Тарнові. Особливо врочисто святкували Різдво Христове та Великдень, Свято писанки, Шевченківські дні та національні свята – проголошення незалежності України, об'єднання обох українських республік, роковини визначних українців: Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, гетьмана І. Мазепи, першого президента України, визначного історика проф. М. Грушевського, роковини героїв захисту України перед наступом більшовицьких відділів Муравйова під Крутами 29 січня 1918 р. Крім цих свят, з участю оркестру театрального ансамблю, хору, складеного з вісімдесяти осіб Співочого товариства у Ченстохові під керівництвом Григоренка²¹, на декотрі святкування запрошувано також офіцерський хор Генерального штабу армії УНР з табору в Пйотркові Трибунальському під керівництвом полковника С. Сологуба, пізнішого диригента Українського народного хору у Варшаві. Світлиця була також місцем зборів Офіцерської громади Генерального штабу та редакційних колективів журналів: «Військова думка», «Ранок», «Колючки» та редакції «Матеріалів других загальних зборів представників відділів Українського товариства Червоного Хреста на терені Польщі».

У редакційних групах працювали, між іншим, віце-міністр з морських питань УНР, капітан флоту, пізніший контр-адмірал С. Шрамченко, член Генерального штабу Б. Сулківський, працівники міністерства: полк. П. Опаренко, полк. П. Крижанівський, міністр охорони здоров'я д-р М. Левицький²².

Після підписання Ризького трактату 18 березня 1921 р. настало поступове перебирання опіки над українськими емігрантами створеним у квітні цього року Товариством «Український центральний комітет у РП» (УЦК). У Ченстохові офіційну діяльність УЦК почав Суспільний

комітет, який згодом був узаконений як один з перших відділів УЦК у Польщі та перейняв тогочасні функції Бюро вихідців і Товариства допомоги емігрантам з України.

Згадана діяльність була ведена протягом 1921 р. з надією на швидке повернення в Україну з метою продовження військових дій спільно з діючим у Києві Загальноукраїнським повстанським комітетом. Після трагічного закінчення Другого осіннього походу в Україну у жовтні–листопаді 1921 р.²³, управління Державного центру УНР в екзилі у Тарнові, керуючись принципом, провіщеним Головним отаманом Симоном Петлюрою, що боротьба за самостійну Україну не закінчена та що дії в ім'я самостійності 1917–1921 рр. були лише програною битвою, приступило до реалізації довгострокової програми повернення в Україну. Його наміром було приготування емігрантів та їхніх дітей до дій у майбутній вільній Україні. Цю програму реалізовано шляхом утворення емігрантам обставин для патріотичного виховання дітей, вивчення рідної мови та чужих мов, здобування середньої та вищої освіти, а також шляхом ознайомлення з кращим досвідом у сфері управління у державах, в яких проживали, пропагування української культури та традиції боротьби за самостійність серед мешканців краю, в якому живуть, збирання світової літератури та її перекладання на українську мову, тримання у готовості кадрів, спроможних працювати при відбудові самостійної Української держави.

Після створення у травні 1923 р. в Польщі управління званого Хейно-Піастним, з Вінцентом Вітосом (голова) та відходу з усіх державних становищ Юзефа Пілсудського, клімат серед емігрантів погіршився. Новий керівник Генерального штабу Станіслав Шептицький був проти підтримку петлюрівської еміграції. Проявом цього було рішення про ліквідацію таборів інтернованих і припинення праць, організованих для них²⁴, та змушено виїхати із Польщі популярного серед інтернованих генерала Юрія Тютюнника²⁵. Ці рішення та неприхильна атмосфера навколо Державного Центру УНР, схилила Симона Петлюру до виїзду з Польщі.

Ці рішення негативно відбилися, перш за все, на інтернованих вояках армії УНР, які перебували ще у 1923 р. в таборах інтернування. Легше відчуло її середовище українських емігрантів у Ченстохові, де всі емігранти працювали в підприємствах або в зорганізованих вже в 1921 р. послугових майстернях. Незважаючи на значне зменшення української колонії у Ченстохові, вона постійно поспішала з фінансовою допомогою безробітним, які мешкали в інших місцевостях та проводила розпочату в 1921 р. культурно-освітню діяльність. Водночас керівництво колонії продовжувало підтримувати постійно контакт з утвореною у 1924 р. в Калішу Українською станицею, перш за все у сфері тамтешньої парафії св. Покрови. На Службу Божу та культурно-освітні й родинні заходи до Ченстохови приїжджали, між іншим, священники І. Бриндзан, І. Велівченко, Б. Якубовський з дяконом Г. Бунем²⁶.

З кінцем Другої світової війни багато емігрантів виїхало в західні краї, багато було арештованих спецслужбами Червоної армії, багато пережило переслідування й було підданих процесові асиміляції. Згадкою про українських емігрантів у Ченстохові – учасників спільного походу 1920 р. – залишилися могили на кладовищі «На Кулях», між іншим, полк. Бориса Бракера (1872–1926), офіцерів Дем'яна Даценка (1898–1933), Володимира Байвенка (1885–1941), полк. Володимира Бернартовича, підполк. Михайла Пікульського (1892–1969)²⁷.

Деякою мірою, втретє від часів, коли на Ясну Гору шістьсот років тому «примандрувала» ікона Божої Матері та у ХХ ст. прибули емігранти з Наддніпрянщини, Україна стала існувати

у Ченстохові у вересні 1988 р. В рамках святкування 1000-ліття Хрещення Русі-України на Ясну Гору прибуло близько 40 000 українців, розсіяних акцією «Вісла» по тисячі місцевостей Польщі²⁸. Протягом кількох вересневих днів паломники перед чудотворним образом Божої Матері, який був очевидцем Хрещення України, молились про Її заступництво у визволенні від тоталітарної «Імперії зла»²⁹. Згодом виявилося, що прохальні молитви вислухано. Помічною виявилась співпраця, корисна для обох народів – польського і українського, які увійшли у ХХІ ст. вільними Державами.

Примітки

- ¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах, т. 2, Київ 1997, с. 102–104; P. P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Warszawa 1999, s. 8.
- ² J. J. Burski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej w wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000, s. 42–44.
- ³ P. Żurawski vel Grajewski, *Walka dyplomatyczna wokół sprawy ukraińskiej na paryskiej konferencji pokojowej w roku 1919* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, nr 3, s. 90.
- ⁴ E. Koko, *Polacy–Ukraińcy: 1918–1944–1989* [w:] *U progu niepodległości 1918–1989. Zbiór studiów pod red. R. Wapińskiego*, 1999, s. 90.
- ⁵ Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999, s. 16.
- ⁶ J. J. Burski, *Petlurowcy...*, *op. cit.*, s. 72–73.
- ⁷ Tekst deklaracji w: *Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich*, t. II, Warszawa 1961, s. 461–463.
- ⁸ M. Klimecki, *Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918–1921* [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmor, E. Wiszka, Toruń 1997, s. 70–71; J. Ślipiec, *Drogi niepodległości. Polska i Ukraina 1918–1921*, Warszawa 1999, s. 179–180.
- ⁹ *Sąsiedzi wobec wojny 1920 r. Wybór dokumentów*, opr. J. Cisek, Londyn 1990, s. 163–164.
- ¹⁰ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924*, Toruń 1992, s. 67–74; O. Колянчук, *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939*, Львів 2000, с. 29–35.
- ¹¹ R. Torzecki, *Federacja czy wspólna obrona niezależności. Piłsudski i Petlura w latach 1919–1923* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, nr 3, s. 80; С. Петлюра, *Сучасна українська еміграція та її завдання* [у:] *Статті*, Київ 1993, с. 232.
- ¹² A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003, s. 39.
- ¹³ В. Приходько, *Повстання Українського Державного Університету в Кам'яниці на Поділлі*, Варшава 1935, *passim*.
- ¹⁴ ЦДАВОВУ в Києві, ф. 3323, оп. 1, спр. 13, арк. 19; спр. 14, арк. 11.
- ¹⁵ ЦДАВОВУ в Києві, ф. 3324, оп. 1, спр. 3, арк. 16; ф. 3323, оп. 1, спр. 2, арк. 18.
- ¹⁶ «Українська трибуна» 1921, № 5.
- ¹⁷ Ю. Магалецький, *10 літ Українського товариства допомоги емігрантам з України*, Дніпро 1932, с. 116
- ¹⁸ С. Наріжний, *Українська еміграція*, Прага 1942, с. XXXII
- ¹⁹ В. Борщевич, *Волинський пом'яник*, Рівне 2004, с. 96–98 (після Другої світової війни о. І. Губа став архієпископом Ігорем Української автокефальної церкви в США).
- ²⁰ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, с. 466–467.
- ²¹ «Українська трибуна» 1921, № 16, 29.
- ²² E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, *passim*.
- ²³ В. Голубко, *Останній шанс: Другий Зимовий похід Армії УНР 1921 р.* [у:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, z. 3, s. 161–169; Д. Герчанівський, *Вигнати окупанта*, Мюнхен 1963, *passim*.
- ²⁴ SAW, Oddział II MSWojsk., sygn. 21, k. 70–71; J. J. Burski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej w wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000, s. 426
- ²⁵ J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polityce zagranicznej w latach 1918–1939*, Wrocław 2004, s. 390.
- ²⁶ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, с. 466–467.
- ²⁷ A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*, Przemyśl 2003, s. 40, 41, 121, 233.
- ²⁸ «Греко-католицький календар» 1989, с.78.
- ²⁹ М. Марусин, *Прибули ми тут до своєї матері...*, *Ibidem*, с. 61.

Коли йде мова про козаків та козаччину, то всі ми, або майже всі, маємо на увазі запорожців. Знаємо, хоча й може без подробиць, їх історичне коріння, звичаї, строї, танці та пісні про них. Хто ж не знає шароварів і жупанів, хто не співав пісень про Дорошенка й Сагайдачного? Хто не чув про Дике поле, Запорізьку Січ чи козацькі повстання під проводом Хмельницького? Але вже не всі пам'ятають про участь козаків у битві під Хотином чи у віденській перемозі. Та й якось розмивається цей момент, коли запорізьке козацтво, цей феномен в українській історії, перестало у XVIII ст. існувати. Але українські козаки – це не лише запорожці. Були ще й козаки дунайські та задунайські, були й чорноморські та азовські. А це ж своєрідне продовження традицій запорізького війська, зокрема чорноморці тривало записалися в українській історії і про них, головним чином, ця розповідь.

Існування Запорізької Січі обірвалося після майже трьох століть від її прапочатків. Було це понад сто років після того, як Україна внаслідок поразки Хмельницького була розділена між Річ Посполиту та Росію. Цариця Катерина II, яка вступила на трон у 1762 р., скоро почала ліквідувати на Лівобережжі автономію Гетьманщини (1764), потім розправились з повстанським рухом – Коліївщиною (1768) і певно неминуче взялася б за ліквідацію Запоріжжя, якби не вибухнула війна з Туреччиною і використання у ній козацьких сил. Ці останні під проводом Петра Калнишевського воювали під Очаковом, спричинилися до опанування Криму. У 1774 р. Катерина II видала указ, в якому підкреслювалися козацькі заслуги, але ласка монархині не була тривалою, бо вона добре собі уявляла, що доки є непокірне запорозьке військо, вільний дух серед українського народу не загине.

Ліквідувати козацькі війська запропонував цариці Грігорій Потьомкін, призначений губернатором відбитої від Туреччини території України. Вранці 4 червня 1775 р. близько 68 000 регулярної російської армії ген. Пйотра Текелії, які недавно оперували проти Туреччини, оточило Запорозьку Січ. Приймати бій означало цілковиту загибель десятитисячної залоги фортеці. Кошовий отаман Петро Калнишевський та січовий архімандрит Володимир Сокольський не дозволили на це, тим більше, що росіяни захопили в полон козацькі родини і їм також загрожувала смерть.

Козацьку землю, яку вже раніше поволи займали росіяни, тепер до решти розхапали царські вельможі. А треба знати, що Запорозька республіка на той час – це були величезні простори, які охоплювали більш-менш територію сьгоднішніх Кіровоградської, Дніпропетровської і Запорізької областей та ще частини Донецької, Миколаївської і Херсонської. Рядових козаків намагалися закріпачити, натомість старшина, закована в кайдани, попала в Сибір. Останній запорозький отаман Калнишевський 28 років просидів у льохах горезвісного Соловецького монастиря. Але не всіх спіткала така доля. Зараз же після руйнації кілька тисяч козаків, які не захотіли залишатися під царською владою, під проводом отамана Андрія Ляха відпливло на байдарках за Дунай. Дещо пізніше подалися туди суходолом козаки отамана Бехмета. Всі вони задумали будувати нову січ на території Османської імперії, якій таке військо було потрібне для протистояння наступові Російської імперії.

Запорожці Ляха й Бехмета затрималися в Добруджі – землі за гирлами Дунаю, між долішною його течією та Чорним морем. Так виникла Задунайська січ, якій, в силу обставин, випадало ставати проти християнських народів, у тому й братів-козаків, котрі служили на російському боці. Тож не дивно, що задунайці шукали якогось виходу з цієї незручної ситуації. До того ж, вони скоро попали в конфлікт з іншими емігрантами з Росії – нащадками поселених тут донських (російських) козаків. Султан наказав задунайцям пересунутися, що й викликало незадоволення; у 1785 р. близько 8000 козаків Задунайської Січі перейшло в півдавстрійські володіння Банат та Бачку. Так виникла Січ у пониззі Тиси (притока Дунаю) та дещо на південь, уздовж лівого боку Дунаю, аж до Белграду. Тут січовики отримали право виборного устрою та плати за службу від австрійського цісаря. Але вони не могли звикнути до австрійського бюрократизму й Січ було у 1805 р. ліквідовано. У 1811–1812 рр. козаки здебільшого повернулися в Добруджу, в турецьке підпорядкування. Нашадки тих, хто залишився над Тисою, проживають сьогодні у сербській провінції Воєводина.

Задунайське козацьке військо остаточно заселило землі на правому боці середнього – Сулінського гирла Дунаю та обабіч південного – Георгієвського гирла. Тут засновано 38 куренів; крім військової служби, вони займалися рибальством та хліборобством на власні потреби. Але серед них надалі не було спокою, тим паче що Росія закликала їх повернутися на свої землі. Півтисячі козаків ще на початку XIX ст. подалося до своїх братів-чорноморців на Кубань. У 1828 р. цих закликів послухав також кошовий отаман Йосип Гладкий, який забрав клейноди та військову касу і з 3500 козаків перейшов на бік Росії. Внаслідок цього турецький уряд у цьому ж році Задунайську Січ, після понад півстоліття її існування, ліквідував. Сьогодні пригадує про них, м. ін., опера *Запорожець за Дунаєм* С. Гулака-Артемівського. Решта тамтешніх козаків розפורшилась і вже не зуміла відновити організованого життя. Їх нащадки й досі живуть в дельті Дунаю, по румунський бік кордону. Військо, яке у 1828 р. з отаманом Гладким на чолі перейшло на російський бік, воювало проти турків в окремому Дунайському полку. У тому ще році південніше Дністровського лиману була виділена територія та адміністративний центр Дунайського козацького війська. Це формування у такому організаційному вигляді проіснувало до 1856 р.

Після російсько-турецької війни, у 1829 р. царський уряд переселив козаків Й. Гладкого на північне узбережжя Азовського моря. Тут, між сьогоднішніми містами Бердянськ та Маріуполь, було створено військове формування для захисту узбережжя. Гладкий диспонував для цього легким флотом, до нього приєдналися й інші частини. У 1831 р. їх перейменовано на Азовське козацьке військо, якого наказним отаманом залишався Гладкий. У 1850-х роках уряд почав переселювати тутешнє військо на Кубань та Північний Кавказ, що й викликало невдоволення. Повстання, яке вибухнуло з цього приводу придушило російське військо. У 1865 р. Азовське козацьке військо було ліквідовано, а понад 6 тисяч козаків переведено в селянський стан (за деякими даними, їх розселено на чорноморському узбережжі Кубані.) До речі, традиції саме цієї частини – Азовського козацького війська – зберігає співробітник Донецького національного університету, зберігач козацько-лицарського мистецтва, отаман Вадим Задунайський.

Відродження Запорозького козацького війська розпочалося вже кільканадцять років після його ліквідації, ще за володарювання Катерини II. Покровителем формованого війська

був той, хто спричинився до його розгрому – фаворит цариці, генерал-губернатор південної частини імперії (яку назвали Новоросією) кн. Грігорій Потьомкін. До нього зверталися вцілілі з погрому козацькі старшини Сидір Білий та Антін Головатий з натяками, що без відновлення січового козацтва Росія на зможе відвоювати від Туреччини й освоїти нові землі при Чорному морі. Коли у 1783 р. у приєднаному нещодавно до Росії Криму спалахнуло татарське повстання, Потьомкін дозволив козакам об'єднуватися в загони для боротьби з ними. Невдовзі Білий сформував тисячоособовий козацький загін.

Черговий крок Білий та Головатий зробили у 1787 р. Цього року імператриця подорожувала Україною (тоді показували їй т. зв. «потьомкінські села») у супроводі великого почту та загону козаків в охороні на чолі з Білим. Вони наважилися піднести прохання про дозвіл на формування «воєнних команд волонтерів». Росія стояла напередодні чергової війни з Туреччиною і їй потрібна була запорозька кіннота та легкий козацький флот – у серпні цього ж року дозвіл був виданий.

Тепер Головатий та Білий почали завзято відновлювати запорозьке військо. До нього тягнулися давні запорожці, гайдамаки та багато сіроми. У супроводі озброєної частини, під збереженим прапором, прибув на Січ полковник Захарій Чепіга. Таким чином, сформувалася славетна старшинська трійця нового війська. Отаманом став Білий, військовим суддею – Головатий, а військовим полковником – Чепіга. У лютому 1788 р. війську передали прапор та булаву, а 13 травня – печатку й таким чином його існування було визнано офіційно. Але загарбаної запорозької землі війську не повернули.

Тим часом вже йшла війна з Туреччиною й козацьке військо в силі 12 500 душ вступило в бої. Пішим військом керував Білий, кіннотою – Чепіга, а флотом – Головатий. Вже у червні 1788 р. в штурмі фортеці Очаків, яка прикривала вихід з Дніпровського лиману, був смертельно ранений от. Білий. На його місце було обрано Чепігу. Фортецю довго не вдавалося здобути регулярному російському війську і сталося це завдяки сміливій атаці козацького флоту Головатого. Цим було відкрито вихід з Дніпра та Південного Бугу в Чорне море. Саме тому відновлене військо отримало нову назву – Чорноморське козацьке військо. Потім чорноморці воювали під Бендерами (на Дністрі), добували Хаджибей (1789; де сьогодні Одеса), у грудні 1790 р. брали Ізмаїл (на Кілії, північному гирлі Дунаю). У цій війні власне й приходило їм ставати проти братів-задунайців, які воювали за Султана. Але і одні, і другі швидко себе розпізнавали й доходило радше до радісних зустрічей.

Так ось, чорноморці значно допомогли витиснути турків і татарів з узбережжя Чорного й Азовського морів. Після закінчення війни їх відзначено особливим орденом та наділено велику частину відвойованого чорноморського узбережжя – від Південного Бугу (Богу) до Дністра. Адміністративним центром території Чорноморського козацького війська стало містечко Слободзея на Дністрі (сьогодні Слобозія біля Бендерів). Але й на ці землі простягалися руки царських чиновників. Водночас царський уряд побоювався зростання сили нової Бузької Січі на Україні, бо до чорноморців надалі приєднувалися численні козаки.

Коли восени 1791 р. помер князь Потьомкін, колись руйнівник, але тепер єдиний покровитель чорноморців, вони зрозуміли, що їм треба шукати нову землю, де почували б себе відносно вільними. Таким місцем на той час були простори землі Кубані, відвойовані

нещодавно від васала Османської імперії – Кримського ханства (ногайців, які тут кочували, було переселено до Ставропольського краю).

В минулому кубанська земля заселялася десятками різних племен. На Таманському півострові (це навпроти острівця Тузла в Керченській протоці, де нещодавно спалахнув українсько-російський територіальний конфлікт) вже до нашої ери виникли численні грецькі торговельні колонії. У X–XI ст. ст. тут існувала Тмутарокань – князівство Київської Русі. Потім були тут половці й татарські орди. У XV ст. останніх підкорила собі Османська імперія. У XVII–XVIII ст. ст. знову з'явилися тут нащадки київських князів – запорозькі козаки, які запускалися річкою Кубань углиб татарських володінь. Перескочивши Азовське море, на його східному узбережжі будували табори й займалися рибальством та мисливством. А у другій половині XVIII ст. землі ці стали місцем протистояння двох імперій – Османської та Російської. У 1783 р. кордоном між ними стала річка Кубань.

Для полегдження дозволу на заселення Кубані чорноморці вислали до Петербурга делегацію з бувалим тут Антоном Головатим. Він виявився зручним дипломатом та ще й був гарним бандуристом і співаком – своє прохання почасти перед Катериною II виспівав. В результаті, 30 червня 1792 р. вона видала імператорську грамоту, в якій надавала чорноморцям землі Кубані у вічне користування. Низинна територія, наділена колишнім запорожцям, спиралася від заходу на Азовське море, на півдні на річці Кубань (пригадаймо – це був водночас державний кордон), а на півночі сягав до річки Єї та її притоки Куго-Єї. Був окреслений і східний кордон (по устя Лаби до Кубані) – всього ця територія становила 28 000 квадратних верст.

Крім депутатів до Петербурга, чорноморці відправили інших на Кубань – осавула Матвія Гулика з групою козаків, які розпізнали майбутні козацькі землі. Вони назагал нагадували центр колишніх запорозьких. Теплий клімат, цілинні, родючі ґрунти давали змогу займатися землеробством та скотарством. Безліч степових річок та солодководні лимани сприяли рибальству. В лісах та надморських гущавинах безліч птиці та диких тварин чинили Кубань вигідною для мисливства. У солоних озерцях на узбережжі Азовського моря були поклади солі. Водночас країна була відносно безпечна – на південь від річки Кубані жили горці черкеси, які не запускалися в степи.

За Чорноморським військом закріплювалися стародавні запорозькі привілеї – власне військове правління та власне самоврядування. Крім цього, надавалося право вільного економічного устрою та торгівлі. Був виданий наказ звільнити від кріпацтва всіх запорожців, які хотіли приєднатися до війська. На потреби переселення було виділено 30 000 карбованців та відповідний провіант. Так ось, усміхнулася козакам доля – вони отримали все, що в цей час було можливе. Шлях на Кубань був для Чорноморського війська відкритим. Але, з другого боку, це було корисне й для Російської імперії – вона розмістила українське військо досить далеко від його материка, на передпіллі Кавказу, який мала замір підкорити.

*

Першим на Кубань вирушив морським шляхом полк. Сава Білий з майже 4000 чоловік. Наприкінці серпня 1792 р. козацькі байдарки пристали до берегів Тамані, де й був заснований перший курінь – Таманський. Після флоту дорогою через Крим прибули два полки

й частина козацьких родин. Вони дійшли до давнього поселення Темрюк. Головна частина чорноморців – 11 000 кінних і піших, військовий обоз та козацькі родини – під проводом кошового Чепіги вирушила на початку вересня й бездоріжжями довкола Азовського моря наприкінці жовтня прибула на річку Єя. Навесні 1793 р. всі ці групи зустрілися між річками Кубань та Карсун. Це місце – Карсунський кут, стане з часом військовим центром поселенців – Катеринодаром. У квітні цього ж року на Кубань прибули дві останні групи чорноморців – під проводом полк. Тиховського та Головатого. У 1794 р. на Кубані перебувало вже 12 600 чоловіків та 5500 жінок. За ними потяглися й інші – військовий суддя Головатий закликав козаків тікати на Кубань. Хто перебрався через річку Єю, тому видавали документ з новим ім'ям та записували до козацького куреня.

Українці заселяли цей край протягом цілого наступного сторіччя, з часом поселенці вийшли за окреслені вище межі. Тим паче, що у 1829 р. також земля за річкою Кубань увійшла до складу Росії (деякі козацькі відділи було перенесено далеко на південний схід, на річку Терек, а тамтешню, змішану національно групу козаків назвали терською). Українські переселенці прибували на Кубань поодинокі й цілими групами, легально й нелегально, зокрема з Катеринославської, Харківської, Полтавської, Київської та Чернігівської губерній. У 1834 р. на Північний Кавказ привезли п'ятсот кріпачок, як жінок для неодружених козаків. Лише у першій половині XIX ст. на Кубань з України переселено 130 000 осіб. Наприкінці цього століття на Кубані було вже понад 140 000 українських родин, що становило 53% всього населення. Але на «старій» кубанській території вони склали 80% населення. Після знесення кріпацтва серед переселенців з'явилася велика група некозаків (т. зв. новгородніх). Попри русифікацію, перед революцією українці на Кубані становили 60% усього населення, тобто 1,79 мільйона. Десять років пізніше (1926) проживало тут понад 1,65 мільйона українців, що й становило 54% всього населення.

Переселене на Кубань Чорноморське військо отримало у січні 1794 р. «Положення», опрацьоване старшинами – отаманом Захарієм Чепігою, військовим суддею Антоном Головатим та осавулом Тимофієм Котляревським. Згідно з цим регламентом, обирався військовий уряд, складений з кошового отамана, судді та писаря, яких затверджували в Петербурзі. Отаман Захарій Чепіга ще цього ж року отримав наказ вирушити з двома кінними полками у Польщу, де брав участь у війні з повстанськими військами. Останній виборний кошовий отаман Чорноморського війська помер невдовзі після повернення на Кубань і 14 січня 1797 р. чорноморці обрали отаманом третього засновника Чорноморського козацтва – Антона Головатого. Було це, однак, вже після його смерті, про що в Кубані не знали – ще того ж місяця Головатий помер під час походу до Персії. Відтак наступні отамани призначалися царським урядом. Деякий час наказним отаманом був непопулярний серед козацтва Тимофій Котляревський, а відтак Федор Бурсак (від 1799), Григорій Матвеев (1816), Олексій Безкровний (1827), Григорій Рашпиль.

Останнім наказним отаманом Чорноморського козацького війська був Яків Кухаренко, призначений на цей пост у 1852 р., до того часу виборний отаман Азовського війська. Це був, водночас, відомий письменник, краший друг Тараса Шевченка ще з петербурзьких часів. Слід додати, що обидва вони втішалися на Кубані великою шаную, утримували з собою зв'язок також після заслання Шевченка.

Військо чорноморське не було згромаджено в одній великій Січі, але на підставі жеребкування розселено по всій території. Поділялось воно на сорок поселень-куренів, з яких 38 становили відновлені запорозькі, серед них, м. ін., уманський, полтавський, переяславський, батуринський, канівський. Курені зберігали право самоврядування; щороку 29 червня курінна громада вибирала свого отамана, курінного суддю й писаря. Всі курені розділено на п'ять паланок (округів), для яких військовий уряд призначав полковника, писаря й хорунжого. Якийсь час потім впроваджено новий поділ війська – на двадцять кінних та десять піших полків. Після 1841 р. Чорноморія розділялась на три округи – Єйську на півночі, Катеринодарську на південному сході й Таманську на південному заході. У 1842 р. назву поселення «курін» уряд замінив на «станіцію». У 1860 р. чорноморців перейменовано на Кубанське козацьке військо.

Же навесні 1793 р. чорноморці почали будувати центральну Січ – свою столицю Катеринодар. В центрі постала фортеця й церква св. Покрови, а довкола сорока куренів (тут: хат, казарм) для неодружених козаків. Якщо деревини на степовій Кубані було небагато, хати козаки будували з очерету, обкладеного глиною, покривали їх очеретом або соломою. Взимку тим же очеретом або соломою огрівали хати. Кубанські козаки споживали традиційні українські страви, носили такі ж строї. Однак, рішенням царської влади, разом зі зміною назви, козацькому війську накинено черкеський стрій. Шаровари, сорочки-вишиванки, свитини й жупани заступали бешмети (вдягалися на сорочку), черкеси (верхнє вбрання з тонкого сукна з глибоким вирізом на грудях та широкими рукавами; вдягалося на бешмет) і папахи (шапки). До пояса кубанці чіпляли кинджал. Козацькі строї одної станиці мали окремі кольори.

Перші роки сусідські стосунки з черкесами, які жили по лівому боці річки Кубані, у підгірських районах Кавказу, були дружні. Вони взаємно мінялися товарами, зокрема харчами й саджанками, допомагали собі, на козацькій землі виник навіть Черкеський курін, де жили записані у чорноморці черкеси. Ці добрі відносини знівечила, однак, російська імперіальна політика наступу на волелюбні гірські племена Кавказу. З того часу терен уздовж річки Кубані (260 верст) став на довгі роки місцем кривавих сутичок. Козаки мусили побудувати т. зв. кордони – укріплення та утримувати в них постійні залоги. Під час тих безперервних воєн з черкесами серед чорноморців була створена особлива формація козаків-пластунів (свого роду командосів), досвідчених та сміливих, які до того володіли гірськими діалектами. Набір до таких відділів проводився лише ними. Вони, здебільшого, вели розвідувальну службу або виконували спеціальні, найскладніші завдання (наприклад, під час облоги Севастополя у 1854).

У початкових роках козаки Кубані займалися мисливством, рибальством та бджільництвом. Добували сіль, яку з черкесами міняли на деревину, розвивали бондарство, шорництво та гончарство. Дедалі основою економічного розвитку стало землеробство та скотарство. Кожен козак отримував тридцять десятин землі, старшини – 200–400, а генерал – 1500. Коли в козацькій родині народжувався хлопець, він отримував свій пай з громадських земель. З часом з'явилася особиста земельна власність козацької старшини. Крім традиційних культур (зернові, соняшник), кубанці величезні площі відводили під сади й виноградники. У Краснодарі для цього закладено розсадник.

З часом, після закінчення Кавказької війни, добробут козаків виразно зростав, на полях появилися машини, Кубань стала одною з найбільш розвинутих частин Росії. Перед Першою світовою війною вивіз збіжжя з Кубані становив 1/6 всього експорту Росії. Серед українців регіону поширилась споживча кооперація – кожна станиця мала кредитний кооператив, який займався також агрономічними, культурно-освітніми й видавничими справами, засновувала підприємства.

Вже у 1803 р. на Кубані було відкрито першу школу. У 1886 р. тут було майже триста шкіл, у тому вчительська семінарія, три гімназії, кільканадцять загальних училищ. В станицях були не лише школи, але й бібліотеки. У 1811 р. було засновано Кубанський військовий хор. Крім цього, видавалася преса, створювалися музеї. Від середини XIX ст. місцева влада виділяла стипендії, які здібній молоді давали змогу вчитися в університетах Харкова, Одеси, Петербурга. Мали, отже, кубанці своїх учених, письменників, митців, збирачів фольклору. Найбільш видатним вченим та суспільно-політичним діячем був Федір Щербина. Кубанці утримували тісні зв'язки з ріднею, яка залишилась в Україні, почувалися весь час її синами. Зокрема, наприкінці XIX ст. в станицях і хуторах створюються осередки Товариства «Прогресу», аматорські гуртки, хори й капели бандуристів.

Хоча для козацького війська війна не новина, все ж таки вносила великий заколот у їхнє життя, приносила людські й матеріальні втрати. Їх не оминули кавказькі війни, війна з Наполеоном, кримська, японська й багато інших. Але найбільші втрати принесла Перша світова війна та революція. На фронті війни кубанці виставили 37 кінних полків, стільки ж піших сотень, 22 батальйони пластунів та дев'ять артилерійських батарей – всього 89 000 чоловік. Воювали на Західному фронті проти Німеччини й Австро-Угорщини та проти турків на Закавказькому фронті.

Під час революційних подій на Кубані стиралася три, як і в Україні, головні сили: українці, більшовики та «білі» росіяни-денікінці. Демократично й самостійницьки настроєні українці прагнули до відокремлення краю, співпраці, федерації, а навіть приєднання до України, з якою утримували постійні, тісні зв'язки – мали своїх представників у Центральній Раді, а потім в Українській державі. На жаль, Україна сама не давала собі ради з тими ж ворогами. У 1917 р. кубанці утворили Кубанську Раду, яка проголосила свою область республікою під назвою «Кубанський край» з Миколою Рябоволом на чолі. На це не погоджувалися «черво-ні», які жорстоко поводитися з сепаратистами. Тут треба додати, що через Кубанський край перекочувалися великі сили зі зревольтованого кавказького фронту. Не вдалися спроби порозуміння з «білими». Денікінці силою, в тому й терором або й економічною блокадою примушували кубанців залишитися у складі «единой и неделимой» Росії. У прикінцевій фазі визвольних змагань кубанські віддлі (у складі бригади осавула Вадима Яковлева) ще воювали поруч Армії Української Народної Республіки. В результаті поразки багато українців Кубані як військовиків, так і цивільних діячів, розділило долю своїх побратимів з України – подалося в еміграцію. Найбільше їх перебувало в Чехословаччині та Польщі. Також в еміграції вони тісно співпрацювали з вихідцями з Наддніпрянщини.

У двадцять роки минулого століття на Кубані, як і в корінній Україні, відбувався швидкий процес національного відродження. Відбувалась українізація суспільного життя. Було украї-

нізовано адміністрацію, шкільництво, для якого видавалися підручники, читальні, з'явилась україномовна література, почали виходити україномовні газети. У 1932 р. на Північному Кавказі (радянська влада включила Кубань у більшу адміністративну одиницю) було понад 1600 українських початкових шкіл (220 000 учнів), 260 середніх (42 000 учнів), дванадцять педагогічних шкіл та багато інших. Але радянська сталінська влада зрозуміла, що все це веде до надто значної емансипації, навіть незалежності. І придумала – звинувачення кубанців у бандитизмі, якого хвиля «иногда даже непосредственно угрожала советской власти», арешти і заслання. І колективізацію на початку тридцятих років, яка дійсно призвела навіть до повстань у деяких станицях, і, нарешті, придумала голодомор – у 1932 р. наклала на Кубань (як і на Україну) такі величезні контингенти поставок зерна, що у рік слабого врожаю це означало смерть. Станицям, які не виконували плану, не постачали ніяких промислових товарів. Їх навідували каральні загони, які сотнями розстрілювали козаків. Там, де віддали зерно та інші продукти, смертельне жниво було потрясаюче – так, у Старокорсунській станиці з 14 000 населення залишилася тисяча. Інші, як Брюховецька, яка мала 20 000 чоловік, після голоду, повстань і виселення цілковито опустіли. Населення деяких станиць, в яких люди підняли повстання, як, наприклад, Полтавської, вповні депортували в Сибір. На їхнє місце поселяли «колхозников-красноармейцев» з Росії. Полтавську станицю перейменовано на Красноармійську, а опустілу Уманську, заселену росіянами, перейменовано на Ленінградську. Таких прикладів сотні. Все це відбувалося в умовах впровадженого воєнного стану. Так Сталін зі своїм прибічником для Кубані Лазаром Кагановичем розправився з непокірними кубанськими козаками. Квітучий колись край став напівпустошеним.

Вцілілим кубанцям змінювали прізвища на російські, напр., Грім на Громов. Знищено все українське – літературу, підручники, у школах та установах українську мову замінено російською, ліквідовано українську пресу, читальні. За переховування української літератури можна було потрапити у в'язницю. Була видана директива, що на поселенців до опустілих українських станиць не можна вербувати уродженців України та Північного Кавказу. Аж нарешті, після цих ганебних заходів, влада офіційно визнала, хоча незгідно з правдою, що українців у цьому регіоні вже немає.

Та була ще Друга світова війна, яка також принесла великі втрати. Кубанці знову мусили вибирати: з ким і проти кого ставати. Перші після розгрому військової структури козацької частини утворено лише наприкінці тридцятих років, коли радянський уряд був уже впевнений у стабільності своєї тут влади (а окремі антирадянські партизанські відділи діяли ще в середині тридцятих років). Навесні 1942 р., коли німецьке військо підійшло аж сюди, в Краснодарському краю (назву Катеринодар за радянських часів замінено на Краснодар) сформовано Кубанський кавалерійський корпус. Більшість його вояків загинула на фронтах у боях проти німецьких військ. Під час німецької окупації потерпіли й цивільні мешканці.

Німецькі окупанти і тут використали неприязнь або й ворожість місцевих супроти радянської влади – дозволили відродити козацьке самоврядування, відкрити український театр, газети, обіцяли повернути землю. Багато хто повірив в обіцянки німців, почалось навіть формування козацьких загонів. Узимку 1943 р., після провалу під Сталінградом і наближення Червоної армії, десятки тисяч кубанців (а також донських та терських козаків) залишили

рідні землі і відступили з німцями. У березні 1943 р. в Херсоні було утворено Козацький кавалерійський корпус у силі близько 40 000 чоловік, який ввійшов до складу німецької армії. Крім цього, козацькі родини, нерегулярні формування та козаки емігранти ще з двадцятих років об'єдналися в Козацький стан. Він налічував 50 000–60 000 чоловік, його шлях відступу пролягав через Білорусь і Польщу, а закінчився в долині Драви в Австрії, де козаки здалися англійським військам. У червні 1945 р. англійське командування погодилося з вимогою советів та передало біженців військам НКВС. Цим рішенням вони були приречені на смерть.

За даними перепису населення від 1959 р. українці в Краснодарському краю становили лише 3,9%. До речі, ці дані наводить також найновіша польська енциклопедія – *Wielka Encyklopedia PWN*, зазначаючи, однак, що, крім цього, тут проживають нащадки запорозьких козаків. Хоч вони, за цим джерелом, мовно асимільовані з росіянами, все ж таки зберігають традиційну відокремленість. Але це знов російська точка зору. Знавці Малинового клина (така поетична назва краю) заперечують – попри утиски, насильну русифікацію, брак шкіл та інших освітньо-культурних установ, народ у селах-станіцях не перестав розмовляти українською. Дмитро Білий, нащадок козацького роду, старшина Кальміуської (Донецької) паланки Запорозького козацького війська і науковий дослідник питань культурного становища українців Кубані у ХХ ст., у використаній тут мною книзі пише: «Українська мова в усій своїй самобутності живе на Кубані. Вона зберігається в середовищі людей похилого віку, багато з яких закінчували українські школи, передається наступним поколінням». І далі: «Українська культура живе в колядках і щедрівках, жнивварських і чумацьких піснях, в зростаючій зацікавленості до своїх національних витоків». Запорукою відродження української духовності Кубані є, м. ін., відновлені козацькі об'єднання, як «Чорноморська січ», Товариство української культури Кубані (zareєстроване у 1991 р. в Катеринодарі), Товариство «Просвіта», відновлені зв'язки з Україною, яка допомагає, зокрема, у видавничій справі. І люди, як Білий, Задунайський та їм подібні.

Опр. на підставі: Д. Білий, *Малиновий клин*, Київ 1994; W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990; *Енциклопедія українознавства*, за ред. В. Кубійовича, Львів, т. 2–5; *Wielka Encyklopedia PWN*, Warszawa 2003, т. 14, s. 546; *Україна. Історичний атлас*, Київ 2001.

Полковник не дочекався світанку (Велич і трагедія полковника Болбочана)

«От запитуйте мене, чому розстріляли Болбочана. Уявіть собі панка – виголений, напудрений, надушений, в лакированих чоботях, в погонах, зі стеком чи нагаєм в руці – та хіба ж це український офіцер, та це ж справжній реакціонер! Уявіть собі, що було би з нами, якби запанувала його реакція – треба було розстріляти – ну і розстріляли...»
Борис Мартос, голова Ради Міністрів Директорії УНР в 1919 р.

І. «Головний ворог не на фронті. Ви маєте його в тилу – власне соціалістичне кодро»

Чугуїв, що на Харківщині, 1905 р.

– Жодних мазепинських організацій в довіреному мені закладі я не потерплю! – цей нервовий крик начальника училища полковника Якова Фока, здавалось, застряг у пам'яті юнкера до кінця його днів. Петро Болбочан хворобливо переживав те, що сталося. До Чугуївського піхотно-юнкерського училища він вступив, закінчивши Кишинівську духовну семінарію і мріючи про офіцерські погони. Невже доведеться поховати юнацьку мрію? Згадалися батькові слова: «Гордість – добро лише для себе. Люди гордих не люблять».

Але доля рятувала подоляка. Саме його незалежний характер, відмінні успіхи у навчанні й особливо – фанатична відданість бажанню стати військовим – перемогли: Петро Болбочан продовжив навчання в «довіреному полковникові Я. Фоку» училищі.

... Взагалі провінційний Чугуїв подобався вчорашньому семінаристу. Училище розташоване на кручах Сіверського Дінця, що нагадував юнакові і норовливий Прут, і стрімкий Дністер – річки його рідного краю. Після семінарського життя, підпорядкованого суворим правилам, світська атмосфера військового училища з її балами, виставами, літературними читаннями, музичними вечорами – не могла не захопити. Однак начальство ні на мить не забувало і про те, що Чугуївське училище є військовим закладом, покликаним готувати відданих захисників вітчизни. Про вишкіл тутешніх майбутніх офіцерів знали у всьому Київському військовому окрузі: чугуївські та київські юнкери завжди були суперниками щодо строювої підготовки.

Історія Чугуєва тісно пов'язана з виникненням на Слобожанщині військових поселень. Тут завжди дислокувалися військові частини, що й забезпечувало живе – не з підручників – знайомство юнкерів з майбутньою службою. Саме Чугуїв дав імперії найбільше кавалерів Ордена Святого Георгія Переможця – вишого бойового ордена Росії. Та й майбутніх слухачів військових академій Чугуїв готував більше, аніж навіть столичні військові училища. Одним словом, високопрофесійна підготовка майбутніх офіцерів була візитівкою закладу.

Романтичний подоляк вирішив додати до розмаїття училищного життя ще й гурток поширення української мови, яка панувала в його родині та рідній Ярівці (селі поблизу Хотина, славного своєю фортецею, що пам'ятала гетьмана Петра Сагайдачного, козаків, польські й турецькі навали).

Петра Болбочана зрозуміли його ровесники – такі, як і він, українські юнаки – але не зросійщений німець Яків Фок. Наданою йому владою полковник все ж виявив толерантність і дозволив юнакові продовжити навчання, обмежившись лишень усною доганою та наказавши офіцерам училища прискіпливіше вивчати своїх вихованців.

Ця частина статті, присвячена Болбочановій альма-матер, потрібна, аби відкрити читачам умови формування характеру нашого героя – непересічної особистості, лідера за народженням. Адже в трагедії, що сталася влітку 1919 р., незалежна вдача талановитого військового зі світоглядом державника, для якого благо Вітчизни було вищим від особистих, а тим більше партійних інтересів, зіграли вирішальну роль. Тоді взяли гору банальна заздрість, егоїзм та неоясними психологами антипатія нездар до визнаного провідника. Був би П. Болбочан, як кажуть, дипломатичнішим та толерантнішим до людських слабкостей, його доля склалась би інакше...

Після Чугуєва доброю практичною школою для П. Болбочана стала служба у 38. Тобольському піхотному полку ад'ютантом командира, полковника генерального штабу М. Ейгеля – видатного військового теоретика, автора підручників з тактики та фортифікації. Під його наставництвом поручик П. Болбочан готувався вступати до Військової юридичної академії. Але розпочалася Перша світова війна.

Участь у боях, поранення, бойові нагороди, звання підполковника...

У 1917 р. П. Болбочан командує організованим ним же I Українським республіканським полком, намагається українізувати весь 5. армійський корпус, але через опір зросійщених офіцерів зазнає невдачі й повертається до Києва. В столиці він уперше спостерігає за політичним життям, точніше – за інтригами навколотовладної боротьби, для учасників якої головним було не майбутнє України, а їхня власна присутність на олімпі. Особливо підполковника-фронтовика вражало дилетантство лідерів УНР у військових питаннях.

«Не своїї армії нам, соціал-демократам, треба, а знищення всяких постійних армій, – твердив на мітингах й засіданнях Центральної Ради голова першого українського уряду соціаліст Володимир Винниченко (до речі, свого часу – дезертир з військової служби). – Не українську регулярну армію нам треба організовувати, а всіх українців-солдатів освідомити, згуртувати, організувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народне військо. Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати – українського мілітаризму не було і не повинно бути й далі».

Більшовицькі тези про «загальне озброєння народу», «всенародну міліцію», «пролетарську міліцію» лідер українських соціалістів В. Винниченко повторював услід за більшовиком В. Леніним, котрий сподівався російську революцію розвинути у світову; світова ж революція має знищити нації, утворивши світове «пролетарське братство народів».

Закономірно, що до першого складу Українського Генерального Військового Комітету (як тоді називали міністерства) увійшли генерал М. Іванов, полковники В. Павленко, О. Пильке-

вич, І. Луценко, підполковники Ю. Капкан та В. Поплавко, поручик М. Міхновський, кілька хорунжих та В. Винниченко з С. Петлюрою, котрі не мали ніякого стосунку до військових справ: ніколи не служили в армії (обидва, до речі, не мали й якоїсь закінченої цивільної освіти: перший покинув університет після другого курсу, а другий не закінчив семінарію). Логічно, що й генеральними секретарями з військових питань в результаті міжпартійної боротьби ставали то С. Петлюра, то М. Порш – далекі від армії політичні діячі.

II. Україну очищено від більшовиків; взято Крим; Чорноморський флот підняв жовто-блакитні прапори

За всіма цими перемогами української зброї стояв полковник Петро Болбочан.

Опоненти можуть закинути, що взяття 6 квітня 1918 р. Харкова і вихід українських дивізій на кордони з більшовицькою Росією – це, мовляв, заслуга спільних бойових дій союзників – українських військ та німецьких частин. Це так. Але, як свідчать документи, німецькі полки не проявляли особливой активності (сама їхня присутність в Україні сприяла відступу Червоної армії без опору на всьому Лівобережному фронті).

«Зовні скидався більше на молдаванина чи навіть француза, ніж на українця. Він був завжди у френчі та кашкеті англійського зразка. Переді мною все ще стояв цей стрункий полковник з французькою борідкою, що, приклавши долоню до дашка кашкета, пропускає перед собою сотню за сотнею 2. Запорізького полку під час військового огляду, – згадував про свого командира колишній козак Запорізького корпусу, а пізніше видатний письменник Борис Антоненко-Давидович. – Будучи прибічником європейського вигляду української армії, Болбочан, проте, не перечив, коли його козаки й офіцери під впливом національно-романтичних настроїв носили шапки з кольоровими шликами...». Цікава деталь: коли полки Запорізького корпусу взяли Харків, місцеві підприємці, вражені дисципліною війська та порядком у місті, виділили кошти на обмундирування для українських частин.

Більшовицька преса істерично волила в ті дні про «сильний отряд запорожских войск под командой старорежимного царского генерала Болбочана», під тиском якого відкотилася за українсько-російський кордон Червона армія. За голову «грізного супротивника радянської влади» більшовики обіцяли 50 000 карбованців. У той же час смертний вирок полковнику П. Болбочану винесли білогвардійські офіцери, об'єднані у підпільну організацію «Добровольчий центр у Харкові», що таємно займалася агітацією та переправленням на Дон офіцерів-монархістів. До речі, керував підпільниками теж випускник Чугуївського піхотно-юнкерського училища полковник Борис Штейфон. Віднайдені нині архівні документи денікінської контррозвідки свідчать, що білогвардійці організували кілька замахів на П. Болбочана.

Десятого квітня 1918 р. полковник П. Болбочан одержав наказ: випереджаючи німецькі війська, взяти Крим і вийти до Севастополя. Генерал фон Кош дотримувався німецької тактики – не форсувати події та берегти військові частини – і тому спокійно спостерігав за стрімким пересуванням Запорізької групи військ. У Мелітополі союзники зустрілися. Саме в ці дні до міста – із західного боку – підійшов загін (майже 700 офіцерів і 400 рядовиків) полковника Михайла Дроздовського (киянин, відомий діяч білогвардійського руху, загинув у 37 років). Аби не допустити збройного зіткнення, П. Болбочан та М. Дроздовський провели

переговори. Офіцери-фронтовики змогли порозумітися, і загопи пішли кожен своєю дорогою; факт цієї зустрічі пізніше став одним зі звинувачень полковника П. Болбочана у можливій співпраці з білогвардійцями та намірах стати під знамена Добровольчої армії.

Маючи сьогодні незаперечні докази таємних контактів Києва з більшовиками (телеграми Генерального секретаря з військових справ М. Порша В. Леніну; згода В. Винниченка легалізувати в Україні більшовицьку партію у разі надання Москвою допомоги Директорії під час повстання з метою усунення від влади гетьмана П. Скоропадського тощо), є всі підстави вважати, що політики-соціалісти УНР лукавили, звинувачуючи своїх опонентів у гріхах, які самі й коїли.

Відсутність реалістичної політики в галузі військового будівництва (скажімо, лідери як Центральної Ради, так і Директорії вимагали приймати до українського війська лише тих офіцерів, котрі володіли українською мовою) призвела до того, що з можливої кількомільйонної армії УНР змогла створити військо чисельністю лише близько 150 000 бійців. Відштовхнули соціалісти й генералів (навіть Генерального штабу!) та старших офіцерів, котрі залишили російську армію, зголосившись служити під українськими прапорами.

... Але повернімося до Мелітополя, де зустрілися група фон Коша та запорожці П. Болбочана. Німці не хотіли штурмувати укріплений більшовиками Перекоп, очікуючи підходу важкої артилерії. Полковник П. Болбочан чекати не став, провівши блискучу Кримську операцію, результатом якої стало захоплення залізничної переправи на півострів. Не допомогла червоним і спеціально доставлена із Севастополя далекобійна артилерія. Захоплення Криму стало спробою Києва продемонструвати свої законні права на півострів, хоча раніше лідери УНР проголошували право кримсько-татарського народу на самовизначення.

Кіннотники полковника В. Петріва вийшли до Севастополя; кораблі Чорноморського флоту підняли українські прапори. На жаль, це була остання масштабна військова операція, здійснена талановитим полководцем. Офіційний Київ не зумів відстояти здобутий у боях Крим, і на місце запорізької групи П. Болбочана прийшли німці. Повертаючись до Києва, болбочанівці зустріли в Олександрівську (нині Запоріжжя) легіон Українських Січових Стрільців під командуванням полковника Вільгельма Габсбурга (українофіла Василя Вишиваного), що входив до складу 11. австрійської дивізії. На козацькій Хортиці зійшлися разом східняки й західняки, пізнаючи власну історію і мріючи про відродження давньої слави Батьківщини...

Зустріч з В. Габсбургом – ще один «гріх», інкримінований згодом П. Болбочану. В атмосфері нестихаючих політичних інтриг навколо владного олімпу, що породжувала хворобливі припущення, недовіру та суперництво, противниками полковника було народжено версію про його змову з В. Габсбургом з метою проголосити останнього гетьманом України (інші вели мову про гетьманство самого П. Болбочана).

III. Остання сцена трагедії: Лівобережний фронт

Повстання проти гетьмана Павла Скоропадського і створення Директорії – українського уряду на французький штиб – стало найбільшим злочином соціалістів УНР проти незалежної України. Володимир Винниченко та його прихильники відверто торгувалися з більшовиць-

кою Москвою, не розуміючи при цьому, що настають останні дні української революції. Агітатори Троцького тимчасом зловтішалися: «у вагоні – Директорія, під вагоном – територія». А далі... Першим не витримає В. Винниченко й емігрує; С. Петлюра теж залишить Україну після цілком запрограмованої поразки, щоб за кілька років загинути в Парижі від руки найнятого чекістами терориста.

... За відсутності міцної центральної влади українське суспільство переживало часи зневіри й песимізму. Армія була останньою надією захистити Україну від більшовицької навали. Болбочан в ті складні місяці командує Лівобережним фронтом. Розуміючи, що Україна, з вини соціалістичної Директорії, стала центром діяльності більшовицьких розвідників та пропагандистів, полковник намагається контролювати ситуацію. «Ніяких рад робітничих депутатів, монархічних організацій і взагалі організацій, що намагаються захопити владу, я не допущу. Наголошую, що ми боремося за самостійну демократичну Українську Республіку, а не за єдину Росію, якою б вона не була – монархічною чи більшовицькою», – заявляє П. Болбочан.

Тимчасом у Києві В. Винниченко продовжує відстоювати антимілітарний курс Директорії, а С. Петлюра у чині Головного отамана, фінансує численних «отаманів», які, на його думку, повинні були відстояти українську незалежність. «Якщо бодай один із них виконає покладене на нього завдання – моя підтримка їх виправдана», – твердить С. Петлюра, дискутуючи з прихильниками регулярного війська. До речі, П. Болбочана в ті дні підтримав командир Січових Стрільців Є. Коновалець, заборонивши на Лівобережжі більшовицьку агітацію, що викликало протидію В. Винниченка, який вважав дії воєначальників «шкідливими для справи соціалістичної революції».

Справді – «українську історію не можна читати без брому!»

Кінець 1918 й початок 1919 р. – період краху незалежної України. Армія стала заручником прорадянської політики лідерів Директорії, які, з одного боку, вимагали від П. Болбочана тримати Лівобережний фронт, а з іншого – не дозволяли вести активні бойові дії, сподіваючись на мирну угоду з більшовицькою Москвою.

Все скінчилося ультиматумом німецького командування П. Болбочану: негайно залишити Харків, інакше німецький корпус підтримає наступ Червоної армії (як стало відомо з архівів, після ініційованої більшовиками революції в Німеччині, В. Ленін зумів переконати німців, що Росія забезпечить останніх вагонами для повернення на батьківщину у разі виступу проти Директорії). Під тиском переважаючих військ новоявлених «союзників», полковник П. Болбочан залишив Харків, відступаючи у напрямку Катеринослава (нині Дніпропетровськ).

А далі був злочинний арешт в Кременчуці і спроба негайної фізичної розправи.

У червні 1919 р., за наказом Державного інспектора М. Гавришка та відгукуючись на прохання однополчан, П. Болбочан зробив спробу обійняти командування Запорізьким корпусом (формально його не було усунуто з посади). Давні опоненти полковника, насамперед С. Петлюра, використали цей крок для розправи з незалежним офіцером. Суд, не гаючись, виконав волю Головного отамана. Співучасниками злочинного вбивства стали також начальник штабу Діючої армії полковник А. Мельник та Наказний отаман О. Осецький.

IV. «Перш за все я українець. А вже потім партійний діяч»

Деталей події, що сталася 28 червня 1919 р. поблизу залізничної станції Балин (біля Кам'янця-Подільського), ми не дізнаємося ніколи – учасники та очевидці описують вбивство командуючого Лівобережним фронтом полковника Петра Болбочана кожен по-своєму, не забуваючи при цьому виправдати власні дії. Крім С. Петлюри.

Одні пишуть, що вирок «військового суду» було виконано згідно з чинним на той час законодавством; другі – що до полковника, який збожеволів від нервового напруження, застосовувались тортури (імітували розстріл біля викопаної ями, стріляючи холостими набоями); треті – що його вбив пострілом у спину під час прогулянки начальник особистої охорони С. Петлюри М. Чоботарьов...

Десь на Поділлі, в п'ятистах метрах від вокзалу мало кому відомої станції, навіки сховано ще одну українську таємницю. Сучасні дослідники, зокрема директор Інституту державних таємниць Володимир Сідак та Петро Брицький, дійшли висновку, що поспішний суд над полковником був незаконним і єдиною його провиною стало порушення військової дисципліни, потрактване лідерами Директорії як державний злочин.

Сьогоднішні історики, яких цікавить доля полковника П. Болбочана, мають достатньо документальних свідчень, щоб зрозуміти справжній зміст подій майже столітньої давності. Тим більше, що не мовчить і сам Петро Болбочан. Майже випадково у київських архівах виявлено відкриті листи полковника Симону Петлюрі, лідерам Директорії та тодішнім політикам-соціалістам.

«Я просив, аби до мене хто-небудь прийшов, аби запитати про мою зраду та про злочинства, але, видно, всім Вам соромно мені у вічі дивитись, бо Український уряд всі свої помилки рішив звалити на мою шию... За що я арештований? Може, за те, що вже шістнадцять місяців активно борюся за права самостійної України. Може, за те, що зумів збудувати міцну військову частину і зумів її оборонити... Може, за мої гучні перемоги...»

Скажіть, будь ласка, що Ви зробили доброго за весь час... чи задавалися Ви думкою, що Україна пропадає і що треба щось зробити, аби спасти її... Ми боремося з більшовиками, весь культурний світ піднімається на боротьбу з ним, а уряд український іде назустріч більшовизму і більшовикам...

Я маю право на негайну свободу... я заслужив цього, бо я ні в чім не винуватий, а, навпаки, Ви всі винуваті, бо Ви не можете розбиратись в самих простих життєвих питаннях, а лізете в міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці... Україна повинна червоніти перед всім світом за свій уряд, котрий, очевидячки, веде свою сторону до загибелі. На одній нараді представників Полтавщини і Харківщини в Полтаві один з найавторитетніших представників українського громадянства сказав, звертаючись у бік соціалістів: „Подивіться, що з себе уявляють наші міністри...”. Так буде до тої пори поки всі Ви, громадянські представники, не скажете: „Я перше всього українець. А потім вже партійний діяч...”. Прошу Вас, пане отамане Петлюра, скажіть по щирості, що корисного Ви робите для Армії? ... Я серцем відчував, що армією правлять ті дрібні авантюристи, ті фендрики, ті інтригани, котрі оточують Вас. Ви ж є в їх руках просто маріонеткою... Нагадую Вам і запитую вас, хто

з Вас хотів уявити дійсне становище України, хто з Вас задумувався над тим, яка доля чекає Україну? Ніхто! Ви всьому світу оголосили війну... Ви думали тільки над всякими сортами соціалізації, Ви думали й думаєте над тим, як найкраще і найдовше зруйнувати Україну. Ви особливо багато працюєте і думаєте над тим, аби не розсердити і догодити Вашим московським товаришам-большевикам, аби не показатися в їх очах противо-демократичними. Ви не бачите того, що цим плодите на Україні таких же товаришів-большевиків, і не бачите того, що через більшовизм ведете Україну до „єдиної Росії”... А коли наступить уже зовсім тяжкий час, будете тікати за кордон...».

«Розстріл отамана Болбочана – се не „дрібний епізод”, як доводиться від декого чути, – говорив, протестуючи разом з багатьма іншими політиками та військовими, відомий дипломат В. Липинський, котрий на знак незгоди з діями Директорії подав у відставку з посади посла України в Австрії. – Не дрібний тому, що при наших страшнім убожестві на людей, кожна свідома, чесна одиниця на вагу золота важиться в нашім національнім бюджеті. Не дрібний тому, що Болбочан... був одним з тих чесних, свого імені достойних офіцерів, котрі, вступивши до української армії і прилучившись до свідомого українства, творили оружну міць і підставу нашої Держави».

У 150-річчя з дня народження Івана Франка На шляху польського франкознавства

Творчість Івана Франка, його публіцистичний і науковий доробок, суспільна і політична діяльність вивчалися поляками віддавна. На шляху його вивчення, однак, поставали завжди перешкоди, складні ситуації, які у великій мірі впливали на актуальність цих досліджень, їх об'єктивність і деталі.

Перші польські матеріали і оцінки творчості І. Франка появилися ще за його життя. Писали про нього Л. Василевський, Ф. Равіта-Гавронський, А. Вісліцький, Я. Петрушевич та ін.¹ Всі вони у своїх судженнях тепло відзначали Франкові твори, неупереджено вказували на характерні і художні здобутки талановитого письменника. Іноді, наприклад, у статті Я. Петрушевича, підкреслюється зв'язок І. Франка з європейським духовним життям, вказується на його обдарованість і впливи на інших українських письменників: О. Маковея, В. Щурата, О. Кобилянську, Т. Бордуляка, В. Стефаніка. Чимало літературознавчих спостережень про Франка випливали з близького його знайомства з поляками, наприклад, з Л. Василевським і А. Вісліцьким.

Спокійні, ділові статті про доробок І. Франка діаметрально змінюються під кінець XIX ст., а точніше в 1897 р., коли у віденському журналі „Die Zeit” з'явився історико-літературний памфлет про Адама Міцкевича *Поет зради*. На думку Франка, одним з мотивів *Конрада Валленрода* та інших творів Міцкевича є зрада. З'ясовані у такій формі висновки кидали свою тінь на основну моральну і виховну роль поезії польського поета.

Проблема валленродизму і зрада вивели польську літературну критику з рівноваги. Польські виступи від того часу прийняли явно антифранкове спрямування. У пресі і не тільки галицькій, появилися десятки публікацій з негативними оцінками про Франка. Його творчий доробок і дії оцінювалися тепер, по суті, через призму згаданого нещасного виступу. Газети й часописи „Wiek”, „Kraj”, „Prawda”, „Przegląd Tygodniowy”, „Głos”, „Dziennik Krakowski”, „Kurier Przemyski” та інші підійняли галас, закликали читачів до відплати, „udzielenia France należytej odprawy”. Виступ Франка назвали «зухвальством», а його самого зарахували до людей, які відважилися „karać świątynię narodową”².

Річ ясна, що нападки були тенденційні, а з кола корисної праці письменника, вибиралися некорисні для Франка оцінки. Мериторичну з ним полеміку підняли Г. Монат, Л. Щепанський, А. Свентоховський, В. Спасович, але й вони не заглиблювалися ні в суть цієї «помилки», ні у зміст поняття «валленродизму», ні у його, Франкове, тлумачення. З поглядами на творчість Міцкевича не погоджується Болеслав Прус, Марія Конопницька, Ян Бодуен де Куртене³.

Добрих умов для розвитку польського франкознавства не було також і у міжвоєнному двадцятиріччі (1918–1939). Гальмувала його складна політична ситуація та взаємні польсько-українські конфлікти. Згадок про І. Франка не знайдемо і в підручниках з польської літератури. З огляду україніки на сторінках „Wiadomości Literackich” за 1924–1939 рр. знаємо, що появилася тут лиш стаття про спільні мотиви у творчості І. Франка та Б. Пруса⁴. Знаменне і те, що польське франкознавство того часу поверталось до справ Франко – Міцкевич почерез

історичну драму *Wielka utrata*, якої авторство помилково Франко приписує Міцкевичу⁵. Дещо ширше про І. Франка писалося на сторінках „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” – тижневика з польсько-українською проблематикою, який виходив у 1932–1939 рр. На його сторінках появилася, м. ін., стаття З. Мазура *Poezja Iwana Franki* про поезію поета, її гуманітарне значення і достоїнства. Він чи не вперше у польському франкознавстві звертається до поляків, щоб забули минуле (статтю *Poet zradu*), глянули об’єктивно на великого українського поета⁶. Такі ж прихильні оцінки можна знайти також у статті, підписаній лиш ініціалами Вл. П. під заголовком *Franko i Mickiewicz (Od „Poety zrady” do „Wielkiej utraty”)*⁷.

Польське післявоєнне літературознавство зробило чимало у справі вивчення життя і творчості І. Франка, але мусило воно рахуватися з тоталітарним сталінським порядком. Згідно з догмами комуністичної ідеології на порядку дня поставлено проблеми його «революційної» діяльності, праці в робітничих газетах і його боротьбу проти «експлуататорського ладу». Це роблено, сказати б, за планами державних культурних установ, їхніми пропозиціями (Франко мав бути революціонером-демократом більшовицького табору). За замовленнями радянських представництв організувалися у Польщі ювілейні врочистості, видавалися твори Франка, а в наукових закладах підготовлялися симпозиуми.

Треба сказати, що польські літературознавці знали ці настанови, але ними надто не переймалися. Коли читаємо писання про Франка з часів агресивного сталінізму, рідко зустрічаємо в Польщі публікації, які віддавали б данину партії; не було праць, які представляли б письменника атеїстом, підмальовували б його портрет під марксиста-ленінця (в оцінці я поминаю газетні статті). Спричинилася до цього запевне і «відлига» в польській культурній політиці, яка наступила в 1956–1958 рр. Свідцтвом можуть бути доповіді філологів та істориків, виголошені в квітні 1957 р. на ювілейній науковій сесії з нагоди 100-річчя від дня народження Івана Франка, надруковані пізніше у першому числі „*Slavia Orientalis*” за 1958 р. Знаходимо тут матеріал про діяльність Франка в Польському людознавчому товаристві (1895–1897), про його співпрацю з етнографічними часописами „*Wisła*” і „*Lud*”, контакти з редактором „*Przeglądu Tygodniowego*” Адамом Вісліцьким. Дальшим кроком у дослідженні доробку Івана Франка були дисертації М. Купльовського і Г. Паздрою. Перший з них підсумував творчість книжкою *Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej*⁸ (до особливо цікавих належить розділ про Франка й український модернізм). Гражина Паздро, використовуючи архівні матеріали, охарактеризувала діяльність письменника в галузі української літератури на сторінках польської преси⁹. Услід за ними появляються наступні їх публікації більш звуженого характеру¹⁰. Згадаймо ще статтю М. Цеслі про художню творчість Франка, написану німецькою мовою¹¹, ескіз Ст. Вінценза про його контакти з духовенством. Ця публікація настільки цікава, що в тексті позначаються місця викреслені цензурою¹².

Певні відлуння тих досліджень були відчутні ще в 1986 р. на міжнародному симпозиумі у Львові, що проходив з 11 по 15 вересня з доручення Академії наук та Комісії у справах ЮНЕСКО, де з доповідями виступили М. Якубець, М. Купльовський, М. Басай, Е. Вісьневська та С. Е. Бурий. Вони підсумували взаємозв’язки Франка з польською літературою, роз’яснили питання його праці в „*Prawdzie*” А. Свентоховського та доповнили новими дослідженнями проблему, яку сигналізовано ще в 1958 р. на франківській сесії про мову і стиль Франка в творах, писаних польською мовою¹³.

Повертаючися до початків вісімдесятих років, не можна не відмітити змін, які настали в результаті дій «Солідарності». Пануючі схеми соціалістичної догматики починають втрачати свій смисл, тріскає соціалістичне сліпе доктринерство, штампи заяложені в питаннях релігії. В колах польської опозиції організуються групи, високою мірою зацікавлені прорелігійною орієнтацією. Особливу активність виявляють філологи люблінського і краківського університетів, в тому числі керівник Східнослов'янського відділення в Любліні і Кракові проф. Ришард Лужний (1927–1998). Саме він був ініціатором розширювання досліджень літератури найближчих східних сусідів. Він – організатор форумів на тему «Сакрум і література», «Сакрум у слов'янських літературах», автор публікацій, присвячених вивченню складних релігійних тем, також творчості українських митців.

Тепер, на відміну від шаблонних уявлень, які диктувала цензура, почали появлятися в польській україністиці публікації більш незалежні, відкриті на характер сакруму (поняття сакруму приймаємо як синонім усього, що в літературі поєднується з релігійною основою). З опублікованого матеріалу, для прикладу, виписую лише кілька найбільш типових. Маю тут на увазі статтю *Grzegorz Skoworoda, czy sacrum w literaturze Ukraińców* Р. Лужного¹⁴, публікації з виразними Шевченковими признаками релігійності В. Мокрого і Я. Грицьковяна¹⁵. Голосно і відкрито сказано про групу українських католицьких письменників «Логос»¹⁶, про світ християнського сакруму в творчості Лесі Українки¹⁷, питання релігії в ліриці Богдана Лепкого¹⁸, християнські основи в історіографії Пантелеймона Куліша¹⁹.

Нові умови, в яких довелося існувати українській літературі в Польщі після 1989 р., кінець соціалістичної системи, дозволяє польським літературознавцям, при наявності повної свободи, формувати нові вагомні думки, інтерпретації також і про Івана Франка, його відношення до релігії. До генези і джерел «Мойсея», найкращого твору поета, сягнув автор нинішнього огляду, друкуючи в зошитах Католицького університету в Любліні статтю на тему „*Wierzę w siłę ducha...*” (*Klucz do duchowości Iwana Franki*)²⁰.

Автор підводить читачів до думки, що *Мойсей* – це твір з індивідуалістичним підходом до справ релігії, що це добрий приклад «віри в силу духу», що немає тут коливань, «роздвоєнь», які так часто були у поета в молодості. І є це відносини однозначно християнські. Релігійну заангажованість письменника в релігійні справи показано в публікації цього ж автора *Iwana Franki poglądy na kwestię unii brzeskiej*²¹. Загальний висновок, який впливає із згаданого дослідження, можна сформулювати так: факт унії Франко оцінив позитивно, факт її введення поєднав з довготривалим процесом і прагненням українських еліт до примирення Сходу з Заходом; Франко був прихильником унії і захищав ініціаторів, стверджував також, що під пресією унійних зрушень, прийшло виразне інтелектуальне пожвавлення серед духовенства.

Така ж світоглядна орієнтація про Франка і Біблію була вплетена в сесійну канву на тему *Біблія в літературі і фольклорі східнослов'янських народів у Кракові* (вересень 1995)²². Правда, вона лише натякала на Франкові судження про цю знаменну книгу (вони величезні), але й значимі. Біблія, за словами Франка, це криниця творчого натхнення, джерело розвитку і становлення національних літератур, об'єкт наукових досліджень. З краківського циклу про І. Франка нагадаю ще ідейно-тематичний аналіз збірки поезій *Мій Измарагд*²³. І в ньому сягає

поет до релігійних образів, переказів і притч із старих біблійних книг, одухотворює їх сучасністю і в'яже в одну цілість згідно із своєю філософською інтуїцією. Він явно в них відкритий і повний шани для християнської культури, для її універсальних етичних сформульвань. Для повноти нагадаю ще статтю Е. Вісневської про досі невідому кореспонденцію Еразма Пільтца, редактора петербурзького „Kraju”, до Івана Франка²⁴ та гідний нашої пам'яті переклад Є. Литвинюка поеми *Мойсей* (1993). Цей шедевр української літератури повністю був перекладений польською мовою тільки раз – в 1913 р. і не зберігся в пам'яті польського читача.

Підсумовуючи сказане на тему І. Франка після 1989 р., треба відмітити, що воно не порадувало нас великим зацікавленням поляків особою славетного українця. Надіємося, що краще перед нами.

Примітки

¹ В. Полек, *Польські історики літератури про творчість Івана Франка*, «Українське літературознавство» 1983, вип. 40, с. 78.

² M. Kuplowski, *Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej*, Rzeszów 1974, s. 56.

³ Там само, с. 73.

⁴ E. Wiśniewska, *Ukrainica i białoruthenica na łamach „Wiadomości Literackich”* [w:] „Studia Polono-Slavica-Orientalia”. Acta Litteraria III, 1976, s. 159.

⁵ T. Zaderecki, *Pseudo-Mickiewiczowski dramat polityczny na tle powstania 1831 r. „Wielka utrata”* [w:] „Pamiętnik Literacki” 1931, z. 2, s. 213–230.

⁶ „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 1934, nr 19.

⁷ Wł. P. Franko i Mickiewicz (*Od „Poety zdrady” do „Wielkiej utraty”*) [w:] „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 1934, nr 21, s. 4.

⁸ M. Kuplowski, *Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej*, Rzeszów 1974, 300 s.

⁹ G. Pazdro, *Iwan Franko – popularyzator literatury ukraińskiej na łamach prasy polskiej (rozprawa doktorska)*, Uniwersytet Warszawski 1976.

¹⁰ M. Kuplowski, *Iwan Franko w kręgu romantyzmu polskiego* [w:] *Z problematyki związków kulturalnych polsko-rosyjsko-ukraińskich*, Rzeszów 1976, s. 71–91; Idem, *Związki Iwana Franki z zachodnioeuropejską myślą krytycznoliteracką* [w:] „Przegląd Humanistyczny” 1976, nr 9, s. 77–85; G. Pazdro, *Motywy i cele współpracy Iwana Franki z „Kurierem Lwowskim”* [w:] „Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. Literaturoznawstwo”, Warszawa 1979, t. 4, s. 115–122; Idem, *Współpraca Iwana Franki z peterburskim „Krajem”. Addenda: Bibliografia publikacji I. Franki zamieszczonych w peterburskim „Kraju” (1885–1889)* [w:] „Studia Polono-Slavica-Orientalia”. Acta Lit. VI, Wrocław 1980, s. 185–202.

¹¹ M. Cieśla, *Niemiecka oryginalna twórczość literacka Iwana Franki* [w:] „Slavia Orientalis” 1976, nr 3.

¹² S. Vincenz, *Wspomnienia o Iwanie France*, „Znak” 1985, nr 367, s. 81–86.

¹³ М. Якубець, *Із спостережень над мовою та стилем творів Івана Франка, писаних польською мовою* [у:] *Іван Франко і світова культура*, Київ 1990, с. 129–134.

¹⁴ R. Łużny, *Grzegorz Skowroda, czy sacrum w literaturze Ukraińców*, „Znak”, XXXVII rok, nr 367, s. 66–80.

¹⁵ W. Мокры, *Taras Szewczenko w kręgu lektur biblijnych* [w:] „Zeszyty Naukowe KUL”, Lublin 1982; Я. Грицковян, *До теми Шевченко і Біблія* [у:] «Греко-католицький церковний календар», Варшава 1988, с. 95–97.

¹⁶ J. Hryckowian, *Grupa „Logos”. Ukraińscy pisarze katolicycy w Polsce okresu międzywojennego* [w:] „Slavia Orientalis” 1990, nr 1–2, s. 133–141.

¹⁷ R. Łużny, *Świat sacrum chrześcijańskiego na drodze twórczej Łesi Ukrainki* [w:] „Zeszyty Naukowe KUL”, Lublin 1991, nr 1–2, s. 89–106; B. Różańska-Kokszarowa, *Motywy antyčno-chrześcijańskie w twórczości Łesi Ukrainki* [w:] *Świat przedstawiony w dziełach pisarzy Wschodniej Słowiańszczyzny*, Zielona Góra 1994, s. 129–136.

¹⁸ T. Zienkiewicz, *Nota religijna w liryce Bohdana Łepkiego* [w:] *W kręgu literatury ukraińskiej*, Olsztyn 1995, s. 159–172.

¹⁹ Є. Нахлік, *Християнські основи історіософії Пантелеймона Куліша* [у:] *Słowianie Wschodni. Duchowość – Kultura – Język*, Kraków 1998, s. 93–100; Idem, *Zamaskowani biblijni переспіви Пантелеймона Куліша* [у:] „Acta Polono-Ruthenica II”, Olsztyn 1997, s. 187–194.

²⁰ J. Hryckowian, *„Wierzę w siłę ducha...” (Klucz do duchowości Iwana Franki)* [w:] „Zeszyty Naukowe KUL” 1991, nr 1–2, s. 107–117.

²¹ J. Hryckowian, *Iwana Franki poglądy na kwestię unii brzeskiej* [w:] *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, Kraków 1994, s. 442–449.

²² J. Hryckowian, *Iwan Franko i Biblia* [w:] *Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich*, Kraków 1998, s. 335–342.

²³ J. Hryckowian, *Poezja moralistyczna Iwana Franki – dawne wzorce, idee, koncepcje twórcze* [w:] *Słowianie Wschodni. Duchowość – Kultura – Język*, Kraków 1998, s. 121–128.

²⁴ E. Wiśniewska, *Z nieopublikowanej korespondencji Erazma Piltza do Iwana Franki* [w:] „Acta Polono-Ruthenica VI”, Olsztyn 2001, s. 345–360.

ГАЛИНА КОРБИЧ

«Молода Муза»: орієнтир на Європу

Якщо говорити про європейські орієнтації української культури, то не можна оминати таке яскраве явище, як «Молода Муза». Угрупування митців з західноукраїнських земель виникло як ланка загальноєвропейського руху за оновлення літератури¹. Воно продовжило своєрідну традицію, в рамках якої повставали і діяли літературні об'єднання, що прагнули стати провідними в культурному житті своїх країн. Ще в першій половині XIX ст., почасти під впливом ідей французької революції, створювалися об'єднання вільнодумних, ліберально і революційно настроєних поетів, письменників, публіцистів. Поділяючи спільні політичні й естетичні позиції, вони отримували узагальнюючі назви «Молода Австрія», «Молода Англія», «Молода Німеччина», «Молода Італія». Поширеність назви в Європі здобула відзвук і за океаном: у 1836 р. організовується поблизу Нью-Йорка літературно-критичне угруповання «Молода Америка». Наприкінці XIX ст. за аналогією до попередників з'являються «Молода Бельгія», «Молода Вена», «Молода Польща». Їхні стремління оновити літературу загострюються на протиставленнях позитивізму, концентруються на виробленні нових естетичних засад, згідно з якими мистецтво бачилося вільним від утилітарного служіння громадським інтересам. Творчість апологетів «штуки для штуки» виражала провідні літературні й мистецькі тенденції доби: символізм, імпресіонізм, експресіонізм, неоромантизм, декаданс, що можна окреслити спільним поняттям – модернізм. У сферу нового часу включилася і «Молода Муза». До складу угруповання входили літератори Володимир Бирчак, Богдан Лепкий, Петро Карманський, Василь Пачовський, Остап Луцький, Михайло Яцків, Сидір Твердохліб, Степан Чарнецький та інші. Налезали до «Молодої Музи» композитор Станіслав Людкевич, скульптор Михайло Парашук, художник Іван Северин. Загальна направленість творчої діяльності молодомузівців була суголосною з пошуками західноєвропейських митців. Виявлялось це передусім в їх світоглядних орієнтаціях, направлених на самодостатність мистецтва, та в прагненнях збагатити українську культуру новітніми художніми засобами. Споріднюють молодомузівців з європейськими митцями і наміри надати своїй діяльності організаційно-програмного звучання. Характерною ознакою західних модерністів було те, що вони групувалися навколо літературних журналів, які служили їм трибунами для проголошення ідей. Адже, на думку відомої польської дослідниці модернізму Марії Подрази-Квятковської, увага молодих зосереджувалася на проблемі конструкції нової моделі літератури і штуки. Звідси велика кількість програмних висловлювань або різною

мірою зближених до програмних². Так, молоді австрійці об'єднувалися в журналах «Модерне Рундшау» та «Вінер Рундшау», зі сторінок яких звучали їхні постулати. Бельгійські символісти мали «Молоду Бельгію» – часопис, назва якого поширилась на всю літературну групу. А поняття «Молода Польща», як відомо, було перейнято від циклу програмних статей Артура Гурського, уміщених в краківському часописі „Życie” під цією ж назвою.

«Молода Муза» утверджує себе як літературне угруповання саме з заснуванням у Львові часопису «Світ» («Сьвіт») у лютому 1906 р. Видавцем щомісячника був Вячеслав Будзинівський. До редакційного комітету входили Бирчак, Карманський, Луцький, Яцків, «артистичними дорадчиками» стали Лепкий, Василь Щурат, Пачовський. У редакційній статті «Наше слово», що відкриває перше число часопису, чиниться спроба задекларувати певні положення і щодо ведення «Світу», і на позначення світоглядних позицій його засновників. Просвічуються намагання поставити собі передусім естетичні, а не суспільні чи політичні завдання. Молодомузівці, отже, прагнули вказати «призабуту [...] стежину Добра і Краси», на яку поклали певні надії: *Від злиднів і турботних дисонансів най веде нас на сонячні левади, запашині ниви – в світ ясних, золотих зір!*³ Так ідея краси, що в тогочасній Європі стала символом пріоритету естетики, мала актуалізуватися на українському ґрунті: сприяти модернізації національного мистецтва, впливати на вироблення нових естетичних смаків. Тому, вочевидь, помітними стають наміри редакції зробити ставку на творчу молодь, на нові, іще не знані імена (у статті згадуються Ю. Лугович, С. Чарнецький, І. Гаврилюк), на поетичні спроби. Планувалося висвітлювати новини літературного життя, чому повинні були служити рецензії, огляди, студії. Приділялася увага перекладам з інших письменств (навіть були зазначені прізвища перекладачів). Одним з головних своїх обов'язків редакція вважала «нав'язання постійних зносин із закордонними письменниками». Причому перспектива творчих взаємин мислилася з позицій паритетності, рівноправності контактуючих сторін. Адже, на переконання редакції, *надійшла хвиля, коли Україна стає жити своїм власним життям!*⁴

Зміст «Світу» свідчить, що редакція дотримувалася своїх зобов'язань. Найбільш активними авторами були, ясна річ, молодомузівці. Їхні публікації утверджували часопис як друкований орган модерного літературного об'єднання, надавали йому права трибуни. Поряд з представниками «Молодої Музи» уміщувалися твори близьких їм за художніми орієнтаціями письменників: Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Леся Мартовича, Катрі Гриневичевої, Осипа Маковея. Знаходилося місце в журналі й для українських класиків – Тараса Шевченка, Юрія Федьковича та інших. Серед іноземних авторів – імена, популярні в ту пору в Європі – Метерлінк, Мопассан, Уайльд, Ібсен, Ніцше. Редакція старалася робити часопис живим, цікавим органом і, попри визначений курс на модерність, хотіла заімпонувати широкому колу українських читачів. Але так не сталося. Вже у листопаді 1906 р. редакція зазначала: «мимо даремної праці редактора і співробітників, передплата покриває половину коштів видавництва». Констатувався невідрадний факт: «майже всі передплатники домагаються, щоби „Сьвіт” не репрезентував одного лиш напряду літературного, для загалу руської інтелігенції незрозумілого»⁵. Отже, галицька суспільність не доцінила, не зрозуміла і в пору не підтримала іноваційні починання своїх краян. Прояви вона далекоглядність, а то й просто більш серйозне ставлення до «Молодої Музи» – не виключено, що інтенції угруповання могли б розвинутися на рівні європейських рухів, охоплюючи пафосом оновлення все нові підрозділи української культури.

Щоб рятувати «Світ» вирішено було змінити профіль часопису, «відповідно до духовних потреб більшості нашої інтелігенції»⁶ та покликати нову редакцію. У наступному році журнал під проводом Василя Шурата виходив як історичне видання, матеріали якого (статті, ілюстрації) присвячувалися переважно українській минувшині. Але й у такому вигляді «Світ» не довго продержався і з причини фінансової кризи припинив своє існування у 1908 р. Проте практика «Світу», як першого українського часопису модерністичного напрямку, мала своїх послідовників: у 1909 р. з'являються журнали, що стають органами українських адептів новочасності – «Будучність» у Львові та «Українська хата» в Києві.

Свої погляди на мистецтво молодомузівці не раз хотіли донести до українського загалу. Особливого розголосу набула стаття Остапа Луцького «Молода Муза», опублікована 17 листопада 1907 р. у провідній галицькій газеті «Діло». В ній автор, по суті, обґрунтовував своє заперечення народницької традиції і відповідне їй літературне втілення – реалізм та висловлював чіткі орієнтації на нові ідеї, що приходили з Заходу. Тим самим він оголошував, по суті, програмні засади угруповання. На виступ Луцького одразу, на сторінках тієї ж газети, відгукнувся Іван Франко статєю *Маніфест «Молодої Музи»* (назва сигналізувала іронічне ставлення Метра до публікації молодого літератора). Крок за кроком Франко відвойовував позиції Луцького на користь реалістичного розумування штуки та її завдань. Полемізуючи майже з кожним висловом молодомузівця, спростовуючи конкретними фактами його спроби теоретичних розмірковувань, Франко всім ходом своїх думок прагнув спустити молодь з «містичного неба» на реальний ґрунт дійсності. Однак гостра реакція письменника могла бути не лише ідеологічним, а й особистим викликом, відповіддю на зачіпки молодих в його адресу. За всієї шани до Франка, його авторитету й інтелекту, молодомузівці дозволяли собі легкі дотепи, що інколи мали місце на сторінках «Світу». Так, наприклад, в огляді *Літературні новини в 1905 році* Остап Луцький писав з приводу появи Франкової збірки оповідань *На лоні природи: Кожде нове слово визначнішого письменника повинно бути новим кроком не лише вперед, а і вгору. Нове слово д[обродія] Франка видається мені кроком дальшим, але тільки дальшим...*⁷. І хоча Луцький досить невпевнено зазначав, що *названа збірка слабша від попередніх*, відчутною була настанова звільнитися від авторитетів, не визнавати їхньої влади над собою. Зачіпкуватість же та бундючність, що характеризують виступи західноєвропейських модерністів, властиві були, вочевидь, й українським митцям. Що ж до взаємин Франка з молоддю, то це не були жодні антагонізми, а скоріше відносини, подібні до ролі вчителя й учнів. Як свідчить у своїх споминах Петро Карманський, Франко не сторонився молодомузівців, а навіть навпаки – кожного дня під вечір заходив до кав'ярні «Монополь», де збиралася молодь. Її реакція на ці відвідини була такою: *Нам зашивалися роти в його товаристві, бо ми добре знали гостроту його язика та й великі відомості, з якими ні один з нас не міг суперничати*⁸.

На відміну від однодумців у інших країнах, програмно й організаційно зорганізованих, молодомузівці не мали своєї формально-статутної організації, не вдалося їм виробити концептуальну естетичну програму та розгорнути, як слід, теоретичний дискурс. Вони гуртувалися лише «під прапором мистецтва», навколо гасла «штука для штуки», а недогоди програмно-організаційного плану компенсували художньою практикою. Шляхів оновлення літератури шукали в способах оновлення художньої мови. Тому більшість їхніх поетичних

і прозових творів відзначається чіткою формою, свіжістю висловів, вишуканою системою образів. «Молода Муза» – це гроно творчих індивідуальностей. Деякі з митців навіть «придбали» у літературознавців сталі окреслення, які передають характер їхньої творчості. Так, Василь Пачовський – «лірик-мислитель» (Василь Барка), Петро Карманський – «лицар-мрійник» (Володимир Бирчак), поезія Богдана Лепкого молодомузівського періоду – це, за Миколою Ільницьким, «туга за гармонією», а проза Михайла Яцківа – «живописно-музична стихія». За всієї неповторності творчих манер є риси, спільні для усього угруповання. Це – ліризм, музичність, актуалізація тем кохання, журби, меланхолії, самотності, увиразнення містичних уявлень. Звичайно, само собою ці теми не нові в українській літературі: оспівування краси, передача настроїв смутку чи навіть представлення загадкових явищ природи повсякчас зустрічаються тут у тій чи тій художній формі. Однак, молодомузівці зуміли надати їм нового звучання, в унісон з духом доби: як ніколи доти в українському письменстві став відчутний перегук з провідними мотивами в європейських літературах, на зміну описуванню, як літературному прийому, утверджувалося відтворення почуттів і настроїв, сутєстія вражень, запанувало мислення символами. Водночас естетизм молодомузівців зовсім не був відсторонений од націєтворчих проблем, що також стало спільною платформою творчої діяльності. Як справедливо вважав Богдан Рубчак, *їх завжди єднало прагнення самобутності, самостійності української держави, відрубності її від Росії*⁹. Звідси звернення до національної традиції, яку хотіли поєднати з новою манерою поетичного письма. Ґрунтували на українській традиції, фактично, більшість своїх творів, притім не лише черпали з неї фольклорні чи історичні мотиви, а й складали на її основі поетичні візії, в тому числі – й майбутнього України.

Заблисне з Києва містичний Ґраль
У царстві Бога правди і любові,
Де схід і захід сцілиться в кришталі
Заблисне з Києва містичний Ґраль
Василь Пачовський

Ґурт української молоді вів нетиповий, відмінний од загальноприйнятих норм спосіб життя, чим теж засвідчував свою відданість ідеалам мистецтва. Це було богемне життя – «такий своєрідний спосіб функціювання митця, коли щоденність буття не ділиться на творчість і побут, світське й домашнє, будні та свята, бо всі насущні турботи – постійний творчий процес»¹⁰. Власне, «Молоду Музу» заслужено називають українською богемою. Вона втілювала дух, який запанував в європейських країнах, особливо у Франції, звідки йшли нові віяння й моди – дух, витворений середовищами митців новітнього типу. Незалежні у творчості й побуті, без комплексів бідності, без устремлінь до службової кар'єри, молоді митці культивували духовне багатство в собі й були справжніми «аристократами духу». Не випадково українська богема виникла у Львові: географічна близькість до Заходу, інтенсивний промисловий і культурний розвиток на зламі XIX і XX ст. перетворили місто в центр літературного руху, що чутливо сприймав імпульси модерного мистецького життя Європи і до певної міри переймав його форми.

Представники української богемі мають спільне з європейськими модерністами соціальне походження: у переважній більшості одні й другі були вихідцями з бідних родин, ставали інтелігентами, переїжджали до міста з малих місцевостей, а то й з сіл. До Львова прибули молодомузівці з різних куточків східної Галичини. У місті вони трудилися дрібними заробітками, не мали, як

правило, пристойного житла, тулилися по кутках. За прикладом митців інших європейських міст, і в першу чергу краківських молодопол'ян, місцем свого спілкування українські модерністи обрали кав'ярню. Кав'ярні, де в той час кава і чай були дуже дешеві, ставали єдиними центрами, в яких концентрувалося інтелектуальне і товариське життя богеми. Для молодомузівців роль такого центру виконувала львівська кав'ярня «Монополь». В її стінах українська молодь виробляла свої суспільні й мистецькі погляди, вправлялася в поетичній і прозовій творчості, редагувала часопис, сперечалася на теми творчості, оцінюючи художні досягнення побратимів по перу. Їхня критика мала конструктивний характер – була направлена на удосконалення твору. Не знали молоді й почуття заздрості чи суперництва, тому, напевно, угруповання іще називали «товариством взаємної адорації» або «першим мистецьким братством на галицькому ґрунті». Це були цілком заслужені назви. Зуміли молодомузівці також створити в «Монополі» неповторну атмосферу тепла, притульності, захисту. Ось як згадує з цього приводу Петро Карманський: *Кав'ярня веліла нашому братові забувати про дійсність, давала йому фікцію добробуту й стала його енергією до боротьби з дійсністю, а щонайважливіше: вона творила з нас своєрідне братство людей одної думки й однакових змагань*¹¹. Так своїми програмно-організаційними починаннями, художньою творчістю і способом життя «Молода Муза» внесла в українську культуру потужний струмінь модернізму – провідного напрямку в тогочасній Європі.

Примітки

¹ *Історія української літератури ХХ століття: У двох книгах. Книга перша. За редакцією чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика, Київ 1998, с. 88.*

² М. Podraza-Kwiatkowska, *Wstęp [w:] Programy i dyskusje literackie okresu Młodej Polski, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, s. VIII.*

³ «Світ» 1906, № 1, с. 1.

⁴ Там само, с. 2.

⁵ «Світ» 1906, № 18, с. 273.

⁶ Там само.

⁷ «Світ» 1906, № 2, с. 24.

⁸ П. Карманський, *Українська богема, Львів 1996, с. 27.*

⁹ Б. Рубчак, *Пробний лет: Тло для книги [в:] Слово, Торонто 1968, с. 39.*

¹⁰ П. Ляшкевич, *Фрагменти з історії української богеми [у:] П. Карманський, цит. вид., с. 5.*

¹¹ П. Карманський, *цит. вид., с. 120.*

ЯРОСЛАВ ПОЛІЩУК

Мандрівниця з покликання

Такою незрівнянною мандрівницею була українка Софія Яблонська. Коли перечитуєш подорожні нариси її пера з дивовижними пригодами та найреальнішими загрозами загибелі, усвідомлюєш, що в особі авторки поєдналися виняткові людські якості. Без сильної вольової натури, вміння переборювати труднощі та домагатися свого, знаходити ключ спілкування з найрізноманітнішими людьми з найдальших закутків планети годі було б і мріяти про сві-

тові подорожі. А ще, мабуть, невтомну пілігримку вела в житті незрадлива зірка, бо в її долі, як і в долі кожного, хто пов'язує своє життя зі смертельним ризиком, важливим був також звичайний талан, везіння, виграш, примхливе щастя миттєвості чи збігу випадковостей.

Історія про те, як звичайна галицька дівчина стала знаменитою журналісткою, високо поціновуваною репортеркою й унікальною письменницею-нарисовцем, досить незвичайна, захоплива і, напевно, повчальна. Адже кар'єра Софії Яблонської припадає на першу половину ХХ ст., період криз і катаклізмів у європейській історії. Ідучи до визнання, Софія не могла розраховувати на жодну підтримку ані своєї батьківщини (Україна тоді знемагала в лабетах сталінщини), ані земляків чи родини (у рідній їй Галичині українське слово переслідувалося польською владою). Покладатися доводилося лише на власні сили, причому ті сили мусили бути величезними і невичерпними, аби подолати довгу й важку дорогу до визнання на далекій чужині – у Франції, звідки Яблонська здійснювала свої неповторні подорожі до різних країн і материків нашої планети.

Від Галичини до Нової Зеландії

Життєвий шлях Софії Яблонської почався 1907 р. в селі на Львівщині, де її батько був священником. Раннє дитинство залишило по собі ідилічні враження, до яких спогадом не раз верталася Софія в умовах важких випробувань на чужині: сонячна краса природи і поетичні звичаї, у всьому відчуття свята і казки, білі вишивані обруси й рушники в хаті, любов та ласка мами й челяді, котрі пестили її. В одному з пізніших китайських нарисів оживає така візія-сон раннях літ авторки:

«Ось рідне село, повне яблуневих садів. Здаля я чую скрипіт фіри, хтось тре коноплі. Спів гаївок!... Навіть маю оману пахоців. Запах свіжо печеного хліба. Відгадую, що це – субота, – у кухні вимита, жовта підлога, – розкладені вишивані обруси... Біля печі Настя виймає золоті бохонці пшеничного хліба і відкладає їх побіч на лавку. На землі сніп соломи. Настя з неї в'яже коромисла і кидає їх у піч, щоб розігріти її під булки. Виразно бачу довгі полум'яні язички, що лижуть край печі і висмикуються до комина... Чую, як Настя підходить до мене і на моїй голові розлуплює два зліплені хліби. Вона всміхається до мене і приспівує: „Рости, рости, золоте волосся, рости, рости нам на втіху, чорнявенька Зося!»¹.

Та небавом ця ідилія минула. Сім'я отця Івана Яблонського змушена була вдатися до ризикованої далекої мандрівки. Це сталося під час Першої світової війни, 1915 р., коли Галичина виявилася епіцентром страхітливих воєнних подій і репресій. Батько вирішив тікати до Росії. Можливо, заважили на цьому його ідейні переконання (був членом партії москвофілів). Так Яблонські опинилися спершу в Києві, потім у Таганрозі, але велось в тогочасній Росії їм досить важко – не могли вибратися з постійних злигоднів та бід. Переживши трагічні події війни і революції, сім'я в 1921 р. повертається на рідну Галичину. Між іншим, досвід нужденного життя, що його зазнала Софія ще дитиною в Росії, придався пізніше, коли довелося перебувати в не менш екстремальних умовах далеких країн та островів.

В Галичині юна Соня Яблонська палко прагне здобути освіту, використовує всі можливі шанси для цього. Вона навчалася в учительській гімназії, записалася з бухгалтерією, кроєм та шиттям на спеціальних жіночих курсах. У драматичній школі готувалася стати акторкою, навіть успішно зіграла перші ролі в театрі. Була особою різнобічно обдарованою і дуже активною, що пояснює

її невтомність у набуванні нових знань та умінь. Черговим захопленням молоді особи стає мистецтво кіно. Заняття організацією двох кінотеатрів у Тернополі (1925) допомогло поправити матеріальний стан. Проте й цього було замало. Зароблені гроші Софія прагне витратити на подальшу науку і виїздить до Франції, де з часом їй судилося реалізувати свою велику кар'єру.

На Захід Софія подалася з твердим наміром освоїти техніку знімання документального кіно. На той час Париж тішився славою світової столиці мистецтва, там також активно розвивалися нові художні технології, передусім кіно. Софії Яблонській вдалося влаштуватися на роботу кіножурналіста у фірмі «Опторг-Юнан-Фу». А після перших успішно відбутих закордонних мандрівок (Марокко, Китай), наслідком яких були блискучі документальні кінорепортажі, вона здобуває авторитет і визнання. Найбурхливішим періодом життя і праці Яблонської були 1930-і роки: вона здійснює невтомні подорожі, опиняється на різних материках та островах, спілкується з представниками найдивовижніших цивілізацій світу, в тому також примітивних, мало знаних європейцям. Карта мандрівок журналістки цієї пори просто вражає: це країни Північної Африки (Марокко) і Далекого Сходу (Китай, Японія), острови Суматра, Ява, Таїті, Цейлон тощо, Австралія й Нова Зеландія, Північна Америка (США, Канада). По суті, Яблонська здійснила навколосвітню подорож, причому незмінно послуговуючись фотоапаратом і кінокамерою, не обходячи увагою, а часто й спеціально вишукуючи екзотичні звичаї, культу, вірування, костюми та інші ужиткові цінності численних народів світу. Таким чином, блискуча хроніка її світового круїзу стала загальнодоступним здобутком європейців – і тих, що оглядали її кінорепортажі, і тих, що читали подорожні нариси.

Серед других були переважно земляки-українці. Софія Яблонська, вихована в патріотичному дусі, ніколи не поривала зв'язків із батьківщиною, а, повертаючись до Європи, навідувала Галичину і Львів. Перша її зустріч із земляками відбулася 1925 р., коли, після першої далекої мандрівки до Марокко, Софія мала низку виступів перед галицькою публікою. Вона була знаменитим оповідачем і вміла захопити слухачів, а до того ж, зазнавши вражаючих пригод, мала про що розповідати. На прохання тогочасних часописів Яблонська починає писати нариси, які регулярно публікує протягом 1930-х років у «Жіночій долі» (Коломия), «Новій хаті» та «Нових шляхах» (Львів). Варто згадати, її нариси належали до улюбленої та захопливої лектури молодих читачів, спраглих незвичайних пригод та екзотики. У жанрі і змісті цих творів Яблонська була винятковою авторкою з-поміж тогочасних письменників. Зрозуміла річ, ніхто в Галичині не міг похвалитися навколосвітніми подорожами. Однак нарисова література Софії Яблонської стала знаменним явищем загальноукраїнського масштабу. Шкода, що в той час її твори не були доступними на радянській Україні, де можна було б сподіватися великого успіху. Адже романтика далеких мандрів та незвичайних вражень була органічно притаманна епосі пореволюційного відродження України. На жаль, після перших спроб Майка Йогансена, Олеса Досвітнього², а пізніше Миколи Трублаїні подорожня література занепадає. Її глибока криза була закономірним наслідком ідеологічної «корекції»: залізна сталінська завіса відгородила Україну від світу, а заодно унеможливила вільне пізнавання планети. На цьому сумному і сірому тлі належить високо оцінити талановиті, соковиті, сповнені ширості, спостережливості, гумору та безпосередності подорожні книги Софії Яблонської.

Щоправда, сприймали її по-різному: одважна й талановита жінка, яка самостійно зробила видатну кар'єру, викликала застереження й пересуди в поміркованих галицьких колах. Тим більше, що її нариси – відверта, смілива, розкована й щира проза – також справляли скандальний вплив на тогочасну інтелігенцію з її майже вікторіанською мораллю. Такий ефект викликала перша книга нарисів – *Чар Мароко*, видана у Львові 1932 р. Читацький успіх цього дебютного книжкового проекту спонукав до появи нових праць. У 1936 р. з'являється у світ збірка нарисів про подорож до Китаю *З країни рижута опію*. А найбільша, навколосвітня мандрівка Яблонської талановито й дотепно описана у двотомному документально-подорожньому романі *Далекі обрії*, виданому у Львові 1939 р. Видання С. Яблонської були проілюстровані її власноручними фотознімками, що доречно доповнюють описувані враження, ілюструючи побут та культуру екзотичних країв і народів. Галицька критика 1930-х років звернула увагу на високі якості подорожньої прози цієї авторки. Так, Михайло Рудницький, рецензуючи першу з названих книг, хвалив письменницю за бистре око, життєвий оптимізм та впевнений і вільний стиль викладу³. Наступні книжки високо оцінювали Д. Віконська⁴ та А. Скільський⁵.

Період Другої світової війни невтомній мандрівниці довелося пережити знову далеко від Європи. Від 1939 до 1946 рр. вона мешкала в Китаї, де переносила всі прикросі японської окупації країни. По війні Софія Яблонська повертається до Франції, де займається родинними справами та впорядкуванням побуту. Нарешті від середини 1950-х років вона оселяється на острові Нуармутьє, де й прожила до смерті в 1971 р. В останні роки життя Яблонська продовжувала писати нариси й мемуари. Нерідко згадувала свої далекі мандри та активно листувалась із численними друзями з різних континентів. Останні твори, на жаль, з'явилися друком уже по її смерті. Це збірка новел *Дві міри – дві ваги* (1972) та документальна повість *Книга про батька* (1977). Творчість Софії Яблонської пропагувала за кордоном її подруга, українська поетка Марта Калитовська⁶. Вона ж переклала французькою мовою та видала одну з перших книг документальної прози Яблонської – *Чар Марокко* (Париж 1973).

Можна було б твердити, що письменниця такого таланту й такої оригінальної обсервації дійсності, якщо б їй довелося працювати в повноцінній європейській культурі, була б належно оцінена й популярна. Інакше – в Україні. Софія Яблонська на сьогодні забута, хоча в її творчості органічно звучать європейські й світові мотиви, що останнім часом складають у нас популярну риторіку. Оскільки С. Яблонська писала свої книги українською мовою, то тим самим прирідила себе на забуття. Зрозуміла річ, кіно – мистецтво скороминуще, тим більше, якщо йдеться про документальні репортажі, виконані на злобу дня. Зате подорожні нариси української журналістики могли б викликати стійкіший інтерес, якби вони видавалися в інший час та в інших умовах чи були належно розрекламовані. За змістом і стилем ці книги й сьогодні сприймаються актуально, спроможні викликати живий інтерес читача.

Що записано в книгу мандрів

Подорожня література Софії Яблонської аніскільки не втратила свої пізнавальні якості. Більше того, нині вона являє собою не лише пізнавальну, а й історичну цінність. Адже багато з сюжетів та сцен, які живим пером описує авторка, сьогодні вже не можуть зустрітися на шляху мандрівця. Асиміляція та глобалізація, які в 1930-х роках лише починали руйнувати

екзотичні цивілізації Сходу, сьогодні остаточно знищили неповторні старовинні звичаї та обрядодійства, за якими свого часу так успішно «полювала» Яблонська, нерідко в екстремальних кліматичних та фізичних умовах.

Нариси С. Яблонської, представляючи життя та побут далеких народів, водночас досить виразно проєктують характер і вдачу самої авторки. Це була справді смілива й відважна жінка, що проникала в такі закутки, в які нерідко навіть чоловіки не ризикували діставатися. Вона вміла знаходити добрий контакт із людьми, що було абсолютно необхідною умовою не лише порозуміння, а й професійної праці. Відомо, що до фото- та кінозйомки ставилися переважно негативно, з осторогою, а в багатьох примітивних культурах існували вірування чи табу, які суворо забороняли фотографуватися. Ці пересуди Яблонська долала своєю добротою та довірою. Зичливість, щирість та відкритість допомагали їй нерідко проникати в заборонені для європейців місця, зокрема святині та приватні помешкання (а зйомки в таких місцях, власне, найбільше цінувалися в її роботі). Так само легко вона здобувала авторитет та довіру у своїх численних знайомих, виказуючи простий, непримхливий характер, непідробний інтерес до їхньої культури, уміння знайти компроміс та задовольнятися найскромнішими умовами побуту.

У спілкуванні з мешканцями далеких країн журналістка дізнавалася не лише про їхній щоденний побут, заняття, працю, традиції, культуру, релігію, природу, але й пізнавала ментальність, душу народу. Її розважання на ці теми дуже цікаві й засвідчують виняткову проникливість, уміння досягнути те, про що, як правило, відверто не говориться. Це тим більше вражає, що в багатьох випадках білій європейці довелося спілкуватися зі своїми випадковими кореспондентами найбільш інтернаціональною й універсальною з мов, як вона жартувала, тобто мовою міміки й жестів: «Зате я вивчила і тепер уже досить вміло послуговуюся інтернаціональним діалектом – мигами»⁷. Але саме ця мова й виявляла найщиріші інтенції. Там, де інші репортери були безпорадні, Софія вживала доброго жесту, засвідчувала свою відкритість, врешті, усміхалася. В цьому, мабуть, один із її професійних секретів, завдяки якому вдавалося робити хронікальні матеріали виняткової ваги. Прикметне ось таке міркування про добрий контакт, який журналістка налагодила з недовірливими, вороже налаштованими до європейців (і недарма, бо передував цьому дикий, брутальний досвід колонізаторів!) мешканцями островів Океанії:

«З дикими мео я жила у великій згоді і приязні. Може, тому, що до них я завсіди підходила з усміхом та жестами привітання, – хоч я відразу відчула, що до європейців вони не дуже довірливі та скоріше уникають їх. У дні великих торгів я купувала у них овочі та городину і розпитувала їх на миги, як їх їсти чи варити; простягала до них жменю грошей, з якої вони, наче птахи, дзьобали кілька грошів та навіть часом ще звертали решту. Я усміхалася до них на прощання, вони відсміхалися мені у відповідь і так поволі ми заводили знайомість та щораз то тісніший вузол приязни»⁸.

Яблонська зі співчуттям ставилася до людської біди, нужди, неволі. Слухаючи оповідей та легенд, вона роздумувала над стражданням цілих народів, переслідуваних та асимільованих

«цивілізованими» європейцями. Взагалі ідейний пафос книжок Яблонської цілком гуманний і антиколоніальний. Не зайвим буде згадати, що в 1930-х роках колоніалізм ще мав міцні позиції, а зверхнє трактування завойованих «кольорових» народів було нормою в європейській журналістиці та літературі. Відмінність позиції Софії Яблонської на цьому загальному тлі можна зрозуміти, між іншим, як голос представниці поневоленого народу, що добре розуміє біду інших, бо сама зазнала кривди асиміляції та упокорення. «Якби тільки поневолені народи могли віками терпеливості здобути собі силу вулканів!...» – вигукує наша авторка, коментуючи чудову легенду малайців про спалах вигаслого колись вулкана, який символізує їхнє національне відродження в майбутньому⁹.

Подорожуючи, Софія Яблонська не раз натрапляла на сліди варварської колонізації менш розвинених країн Сходу й Півдня. Її завжди вражали ці брутальні сліди, їй було соромно за цілу європейську цивілізацію, яка, принісши малим народам дуже цінні технічні новинки, водночас закріпила в них свідомість рабів, меншовартості. Яблонська порушує дуже серйозні, глобального характеру проблеми, які й по сьогодні хвилюють постколоніальний світ, можливо, навіть більш гостро, ніж у її часи. З одного боку, вона ясно усвідомлює, що змінити минуле неможливо, а багато цивілізаційних реформ мало незворотний характер. З іншого, авторка співчутливо ставиться до думки багатьох аборигенів, суть якої в тому, що європейці спровокували небезпечну, навіть фатальну кризу ментальності поневолених народів, насадивши їм чужі, невласливі релігію та культуру. Таким чином, колонізовані народи зреклися власних традицій, але й не можуть прийняти системи цінностей колонізаторів, відтак «не мають страху ні перед чим», «не бояться життя ні смерті». Дискусії на подібні теми деморалізації, виродження, зречення власної тотожності Софії Яблонській неодноразово доводилося проводити з представниками корінних мешканців Китаю, Далекого Сходу, Океанії. Такі дебати нерідко перетворювалися на рішуче й переконливе оскарження колонізаторського ладу, як ось розмова з мудрим різьбярем-маорієм¹⁰ або старим китайцем¹¹. Доходить до парадоксальних висновків:

«Культура, як бачу, поняття зовсім нетривке. В очах китайців – це ми дикуни, профани, а навіть люди без душі, без думки... До нашої цивілізації, наших винаходів, поступу китайці ставляться як до пустих речей, без найменшої тривкості, ні значення, без огляду на те, що вони сами часом їх потребують.

– Ваші винаходи зовсім не збагатили життя, тільки ускладнили його, – казав мені старий китаець. Я боюсь, чи тим разом він не сказав глибокої правди»¹².

Пізнаючи екзотичні краї та звичаї їх мешканців, С. Яблонська спостерігає мудру врівноваженість абсолютної краси та розумної затребуваності, що характеризували давній уклад життя людини в цих місцях. Місцеві народи шанували красу й часто поклонялися їй як божеству, але також уміли скористатися з природних дарів для свого блага, часом ідеально пристосовуючи свої потреби до природних багатств. Скажімо, в Китаї письменницю захоплює вміння зберігати вологу, пускаючи стрімку гірську воду на рисові плантації, ніби в капіляри¹³. На островах Океанії її увагу привертають виняткові способи обробки дерева. Або інтригують давні рецепти знахарів, які вміють виготовляти ліки з отруйних рослин. Чи так само – майстерність фізичних вправ і масажу балінейських жінок¹⁴. Подібних прикладів можна багато знайти в книгах нарисів.

Сама авторка, безумовно, не була байдужою до краси і вміла нею насолоджуватися настільки щедро, наскільки важко було подолати далекі дороги до небачених краєвидів та приваб природи. У цьому також виявляється романтична натура Софії Яблонської. Вона віддає перевагу чудовим образам природи та яскравим звичаям, а не, скажімо, описуванню смаку екзотичних фруктів, яких чимало довелося скуштувати на шляху. Культ краси примітивних цивілізацій, на її переконання, робить їх справді унікальними і вартісними для європейців. Через те Яблонська не шкодує пластичності й виразності в описі таких сцен. «Окрім пахощів, боги також дуже вражливі на гармонію яскравих барв, яку творять різнокольорові квіти та святошні одяги вірних. Хоч здається, що над усе вони воліють меланхолійні звуки музики та співу, якими весь люд віддає їм честь»¹⁵, – так фіксує авторка враження від традиційно-релігійного свята на острові «богинь» Балі. Слід зазначити, що образ краси й досконалості, неповторної природи й гармонії людських звичаїв та побуту чудово відтворюють фотознімки Софії Яблонської. Це роботи високої художньої вартості, часом просто шедеври фотомистецтва.

Мандрівниця виявляла в реалізації своїх амбітних планів досконалу фізичну форму. Цього вимагали численні виправи в гори, у джунглі чи переміщення човном по воді. Та виспортованого тіла було замало. Треба було вміти порадити собі в несподіваних ситуаціях, раптових пригодах, що нерідко пов'язувалося зі смертельною загрозою (укус гадюки, наприклад). Отже, блискуча фізична й інтелектуальна реакція були неодмінними складниками успіху навколосвітньої подорожі нашої землячки.

Дивує і вражає великий, щирий інтерес, з яким Софія Яблонська завжди пізнавала нові для себе світи. Журналістка була відкритою й дуже ентузіастичною натурою, вона сприймала життя романтично, бачила в ньому пригоду. Через те не втомлювалася дивуватися під час своїх далеких і нерідко нелегких мандрів. «... Цей нестримний вилив буйного життя. – пише вона в одному з нарисів, – був для мене такий новий, я ним була така схвильована, така хапчива на нові вражіння, що мені навіть здавалося, що в мене поширилися зіниці. Все довкола мене було таке зовсім інше... Кіно чи сон? Я мала охоту зупинитися перед кожною людиною і довго придивлятися до неї, а то й доторкнутися, чи жива, чи правда»¹⁶. І це, незважаючи на те, що подорожування загалом було дуже непростим, нелегким заняттям. Яблонській доводилося долати багато кордонів, провадити неприємні розмови зі службовими особами, наражатися на небезпеки розбійницьких нападів чи пограбувань, бути свідком і учасником драматичних або трагічних подій. Звісно, небезпечні пригоди в дорозі досить швидко змусили забути про прекрасні ілюзії, з якими вирушалося в мандрівку. Правда, вони все одно не подолали «мандрівної гарячки» цієї сильної і вольової жінки, а тільки загострювали її спрагу пізнання. В одному з прецікавих філософсько-ліричних відступів Софія зізнається:

«В моїх мандрівках, з краю в край, я ніде не зустріла раю, якого сподівалася. Зате іноді хоч здалека схопила кілька відблисків земного щастя, яке тепер має для мене більшу вартість, ніж уявлені раї. Ось чому далі їду в дорогу, що ще довгою смугою стелиться переді мною. Перебуду ще не одні злидні, переможу ще не одну перешкоду, тільки на те, щоби в переході вкрасти сям-там кілька відблисків екзотичної краси Далекого Сходу»¹⁷.

Як бачимо, наша авторка виробила своєрідну філософію мандрів. Її розважання непере-січні, оригінальні, часом несподівано глибокі. Відчувається, що знайомство з самотньою

культурою Сходу не минуло намарне. В оцінках життя й людей, малих і великих проблем народів, цивілізацій та світу Софія Яблонська виказує виважену толеранцію, вміння досягнути глибинну суть предметів та понять, про які йдеться, справжню мудрість. Із нескінченних розмов та дискусій, що велися на цілому світі, вона винесла дуже багато. Письменниця завжди віддає перевагу справжності, природі, закоріненій у віках культурі перед наносними цивілізаційними впливами Заходу. Важливим завданням вона ставила саме пізнання цієї первісної, джерельної культури. Коли якимось, під час поїздки, їй запропонували роботу вчительки, С. Яблонська скептично поставилася до такої перспективи й пояснила, що не вважає європейські книги і європейську науку придатною для народів Сходу; навпаки, вона вважала б корисним повернутися до давніх звичаїв та традицій давнього знання замість примножувати «оманне щастя», як то роблять інші європейці¹⁸. Сама ж мала певність, що приїхала, аби навчитися їхніх звичаїв та набуті їхньої мудрості.

Подорожні нариси Софії Яблонської захоплюють своїм розкованим, багатим і різноманітним стилем. Описи екзотичних місць та картин побуту виглядають яскравими, докладними та динамічними, у них не упущено жодної важливої деталі. Дається взнаки й мистецький погляд, який вихоплює з усіх подій найяскравіше, найцінніше, найкрасивіше. Авторка майстерно передає діалоги. Але так само до речі вкраплюються в її оповідь роздуми та рефлексії цікавої, спраглої знання та вражень, а водночас романтичної молодої людини, що вирушає в мандрівку з добрим серцем, вірячи в любов та приязнь, не боячися смерті (хто знає, може саме ця безстрашність рятує її в часи фатальних випробувань?). Українська мова її творів є барвистою, гнучкою й образною, вона чудово відтворює як деталі описів, так і думки та враження авторки.

«Міс Україна»

Іноді, завдяки проникливим і щирим роздумам книги С. Яблонської нагадують інтимно-сповідальний щоденник. Принаймні, у них щось є від щоденника. Бо, здійснюючи подорож довкола світу, авторка водночас вчиняє прецікаву мандрівку в себе, випробування свого характеру, волі, інтелекту, духу й душі. Щедрі враження стають джерелом найнесподіваніших асоціацій в її свідомості. Зрозуміло, в засягу зіставлення весь попередній досвід письменниці – український і європейський. По-філософськи оцінює вона і своє писання: задовольнивши «зголоджену амбіцію письменниці», усвідомила собі жалюгідну обмеженість літератури перед обличчям справжнього життя – розмаїтого й неповторного досвіду, який просто не надається до «конвертування» в мистецтві слова. Так авторка *Далеких обривів* логічно приходиться до мудрої і «правдивої рівноваги духу», що звільняє її від суєтного враження, ніби описати світ, «виписатися» означає стати «легшою та щасливішою»¹⁹. Мабуть, та виняткова рівновага духу, що була високою заплатою за неймовірно важкі й виснажливі пригоди світової мандрівниці, обдарувала її несподіваним і солодким щастям – тим почуттям, яке переживають лише тоді, коли подолано найвищу вершину гори або пізнання.

І де б не довелося бувати Софії Яблонській, вона несла з собою ім'я і гордість своєї Вітчизни – України. Ідентичність авторки у подорожніх нарисах окреслена ніби мимохіть, але досить виразно й однозначно. Із багатьох милих і часом зворушливих подробиць видно, як дорожить невтомна мандрівниця своїм рідним краєм. Серед імен, які дають їй далекі аборигени, є дуже

характерне – «дорога міс Україна»²⁰. На Далекому Сході Софія зауважує традицію вишивання, близьку до української²¹. На питання про походження вона не соромиться відповідати, що є з України (як правило, про її батьківщину ніхто зі співрозмовників не знав, і нічого цьому дивуватися, адже на карті світу Україна з'явиться допіру через більш як шістьдесят літ!). Але патріотизм Софії Яблонської виявляється не тільки в цих зовнішньо-етикетних формах. Читаючи її книги, переконуємося, що писала їх багата душею людина, блискуча інтелектуалка, а водночас винятково делікатна й чутлива особа, романтик, мрійниця. Українська «філософія серця» тут органічно й цілком невимушено виявилася на всіх рівнях письма й навіть підсвідомості авторки.

Вартим уваги аспектом аналізу є поєднання і зрощення у творчій особі С. Яблонської української та європейської ментальності. Не зраджуючи свого родинного коріння, вона водночас щирим серцем приймає велику європейську культуру, почуває себе її прихильником і репрезентантом. Одначе принципово не поділяє колоніальних ідей, не знаходить жодного виправдання для расової, національної чи соціальної дискримінації. Кожна людська одиниця, її індивідуальність є для неї самодостатньою вартістю, аксіоматичною істиною, що не підлягає запереченню. Так само глибоко шанувала неустанна мандрівниця право кожної спільноти, всякого народу до сповідання власних цінностей і культур, до витворення культурних норм, хай навіть дивних чи незрозумілих для європейців. Долаючи тисячі й тисячі кілометрів світових доріг, письменниця найбільше щастя зазнавала тоді, коли вдавалося відчутти автентичність культурного самовираження людини. Зате численні свідчення та ознаки гвалтованого чи поступового нищення такої автентичності однозначно викликали у неї обурення й осуд.

З огляду на сказане випадає визначити місце Яблонської в почесному ряду тих європейців, які, пізнаючи культурні цінності інших цивілізацій, тим самим збагачували культурну ідентичність свого власного континенту, витворювали й утверджували атмосферу відкритості й толеранції, якою сьогодні справедливо пишається Європа. «Тільки європейська цивілізація виявилася здатною перемогти свій етноцентризм, – зауважує знаменитий мандрівник наших днів Ришард Капусцінський. – У її колі народилося прагнення пізнати інші цивілізації і теорії...»²². Таке прагнення вело до екзотичних куточків світу багатьох визначних мандрівників, романтиків та ідеалістів. Характерно, що Софія Яблонська, будучи одним із них, культивувала у своїх поглядах на життя та оцінках ліберальні цінності, визнання та пошанування інших, часом незрозумілих чи парадоксальних цивілізаційних устроїв.

Сьогодні книги подорожей «міс України» репрезентують у нашій історії літератури напівзабутий жанр, який, за інших, більш сприятливих умов, мав усі шанси стати популярною і впливовою літературою. Якщо пригадати, що С. Яблонська об'їздила весь світ і майстерно описала його в 1930-х роках, коли наші земляки були, як правило, вимушеними домосидами, доведеться визнати її творчий досвід безпрецедентним. Утім, нарисову прозу письменниці можна сприймати як далекий відгук давньої й майже забутої культурної традиції «ходжень» та «перегринаций», здійснюваних українцями від середньовіччя до пізнього бароко. Один із видатних майстрів цього жанру, київський учений Василь Григорович-Барський вважав долю прочанина особливою місію, а за головний моральний обов'язок палігрима мав багатий і докладний опис далеких країв для звичайних читачів, які ніколи не зможуть там побувати²³.

Захоплива подорожня проза авторки *Далеких обривів* ніби відроджує цю обірвану в історії традицію «духовного мандрівництва» (Д. Чижевський)²⁴, воскрешає її.

Парадоксально натомість, що творчість Софії Яблонської не залишила в нашій культурі жодного сліду й зовсім забута. Книги, що виходили друком у Галичині 1930-х років, а пізніше за кордоном (у Франції), сучасному читачеві в Україні досі не знані. А їх перевидання могло би стати у великій пригоді, заповнюючи дуже помітний дефіцит цікавої україномовної літератури, тим більше документально й пізнавально вартісної. Словом, живі й цікаві художні тексти видатної української мандрівниці й «громадянки світу» Софії Яблонської заслуговують повернення до активного читачького обігу, бо містять у собі великий, ба навіть невичерпний потенціал знань, спостережень, рефлексій.

Примітки

¹ С. Яблонська, *З країни рижу та опію*. З 45 ілюстраціями, Львів 1936, с. 193 (Бібліотека «Діла», № 2).

² Див.: *Історія української літератури ХХ століття*: У 2 кн., за ред. В. Дончика, кн. 1, Київ 1994, с. 442.

³ Див. його рецензію: «Діло» (Львів) 1932, 28 січня.

⁴ «Жіноча доля» 1937, № 1/2.

⁵ «Нова зоря» 1939, 18 серпня.

⁶ Див.: М. Калитовська, *Софія Яблонська: Подорожник і людина*, «Сучасність» 1971, № 5, с. 51–59.

⁷ С. Яблонська, *Далекі обрії*. З численними ілюстраціями та мапами, Львів 1939 (Бібліотека «Діла», № 33), т. I, с. 73.

⁸ Там само, с. 72–73.

⁹ С. Яблонська, *Далекі обрії*. З численними ілюстраціями та мапами, Львів, 1939 (Бібліотека «Діла», № 33), т. I, с. 18.

¹⁰ Див.: С. Яблонська, *Далекі обрії*, т. II, с. 87–90.

¹¹ С. Яблонська, *З країни рижу та опію*, с. 163–169. Див. також: с. 137.

¹² Там само, с. 169.

¹³ Там само, с. 85–97.

¹⁴ С. Яблонська, *Далекі обрії*, т. II, с. 42.

¹⁵ Там само, с. 49.

¹⁶ С. Яблонська, *З країни рижу та опію*, с. 27.

¹⁷ Там само, с. 59–60.

¹⁸ С. Яблонська, *Далекі обрії*, т. II, с. 130.

¹⁹ Там само, с. 131.

²⁰ Там само, т. I, с. 182.

²¹ Там само, с. 70.

²² Р. Капусцінський, *Імперія*, пер. з пол. Н. Антонюк, Львів 2003, с. 39.

²³ М. Попович, *Нариси історії культури України*, Київ 2001, с. 263.

²⁴ Див.: Д. Чижевський, *Український літературний барок. Нариси* [у:] Д. Чижевський, *Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури*, Київ 2003, с. 327 (Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії; т. 4).

Наталена Королева (1888–1966) Від іспанських грандів до українства

У 2006 р. минає сорок років, від коли пішла з життя Наталена Королева, яка залишила політичний слід в українській літературі, зокрема в історичній белетристиці. Всього сорок років, а вже її ім'я стало у нас дещо призабуте, хоч відоме в Чехії, Франції, Австрії, США, всюди там, де видавалися її твори. А володіла вона, як зізнається у своїй автобіографії, понад десятьма мовами.

Біографія письменниці дещо незвична. Батько, граф Адріан Дунін-Борковський походив із старого козацького спольщеного роду, а його мати, Теофіла Довлеонтович, мала в селі Великі Борки біля Луцька чималий маєток. Однак на Волині граф майже не жив, подорожуючи з молодих літ по європейських столицях. Освіту здобував у Франції і, як учений-ентомолог з французьким громадянством, став навіть членом Французької академії наук.

В ті ж роки познайомився і одружився з Марією Кларою Лячерда, аристократкою, яка вела свій родовід від іспанських грандів де Кастро. Їх єдина доня Наталена завжди пишалася своїм родоводом і, навіть уже як українська письменниця, радо підкреслювала, що вона іспанського роду, а свої ранні публікації підписувала родовим прізвиськом «Лячерда».

Наталена народилася 3 березня 1888 р. в м. Бургос, що в іспанській провінції Кастилія, куди граф Дунін-Борковський завіз свою молоду дружину під опіку її родини. Але під час пологів Марія Клара померла, а опіка родини над немовлям не видалася батькові відповідною. Сам же овдовілий граф постійно перебував у наукових експедиціях, що їх організувала Академія наук (Цейлон, Єгипет, Індія), тому віддав доню під опіку своєї матері на Волинь. Тут, у Великих Борках, проминули ранні дитячі роки малої Натусі. Тут, спілкуючись із селянськими дітьми, почула вона вперше українську живу мову. Та не сповнилося їй ще й п'яти років, як бабуся померла.

І знову, в силу обставин, Наталена опинилася в Іспанії, куди забрав її дядько, віддавши, за радою родини, в монастир Нотр-Дам де Сіон на виховання. Одинадцять років життя у богомольному середовищі, за монастирськими ворітьми залишили, зрозуміло, свій відпечаток на несформованому світогляді і зацікавленнях юної дівчини. Її невимушена побожність, дисциплінованість і глибоке знання біблійної проблематики дозволяли сподіватися, що Наталена на дальшу дорогу життя вибере місіонерство і з цією метою виїде в Індію.

Все ж таки чернечого обіту вона не склала, а вийшовши з монастирської школи, поступила в університет у Парижі. Безжурне життя її аристократичних ровесників, численні бали та розваги, залицяння женихів її не манили; вона успадкувала по батькові жилку мандрівника. І її потягнув далекий світ. До того ж, батько на довше осів у Парижі, разом зі своєю другою дружиною, чешкою за походженням, тепер радо спілкувався з дорослою уже донькою, своїми розповідями розбудивши в ній інтерес до археології. І ще зумів він переказати дочці й інтерес до українства.

Біографи графа сходяться на думці, що Адріан Дунін-Борковський, хоч рахувався поляком і був римо-католиком, «схилився до українства», всіляко підтримуючи ідею повернення

спольщеної української шляхти до своїх коренів. Наталена записала в своїй автобіографії, начебто батько вчив, що «годилося б працювати для того народу, серед якого живеш». Можливо, що отоді Наталена й зацікавилася та проїнялася долею України, але у своїх спогадах вона цього прямо не підтверджує.

Не від речі буде згадати, що в другій половині XVII ст. предок (?) графа Юрій Дунін-Борковський був чернігівським козацьким полковником і рахувався одним з найбагатших панів на Гетьманщині. В час посиленого наступу католицизму на Україну він виявив себе гарячим оборонцем православ'я; щедро жертвував на церковно-релігійні цілі, м. ін., власним коштом реставрував у Чернігові величаву церкву Спаса й Єлецький монастир.

Так чи інакше, вийшовши з-під опіки родини, Наталена опинилася у Києві, в Інституті шляхетних дівчат. Незабаром навчання в Київському університеті завершилося докторатом з філософії. Беручи участь у культурному житті столиці України, вона цікавиться музикою і театром, пробуючи свої сили в драматичних п'єсах і на оперній сцені. З цієї нагоди Микола Лисенко, захопившись багатогранним талантом молодой аристократки, подарував їй свою невелику п'єсу *Зоря з місяцем*.

Згодом Наталена переїхала в Петербург, де поступила в Археологічний інститут, здобувачучи докторат на тему «Литовської старовини»; не забуваймо, що в ранній період своєї історії «Литва» обіймала також українські землі. Водночас вивчала історію Греції, Єгипту, Персії та ще й знаходила час, щоб удосконалювати свій художній хист у славетній петербурзькій Академії мистецтв; мала, начебто, дві персональні виставки – в Петербурзі і Варшаві.

На жаль, ні сама Наталена, ні її біографи точно не датують всіх подій з її життя; дехто навіть ставить під сумнів окремі факти з її автобіографії (напр., співоча кар'єра чи художні виставки, про що немає згадки у тогочасних рецензентів-мистецтвознавців). Певним залишається те, що набуті академічні знання з археології та історії Наталена запрагнула використати в практиці. Її мандрівка до Вірменії знайшла свій відгук в оповіданні *На бездоріжжі* та у науковому есе на тему: *Орнаментациі плетінки в вірменському мистецтві*. Брала участь у археологічних розкопках в Єгипті, Греції та Італії (руїни Помпеї). Але й про цей період її життя маємо лише загальні відомості – біографам не вдалося уточнити ні дат, ні імен учених, які керували експедиціями.

Початок Першої світової війни застав Наталену в Україні. Як сестра милосердя, вирушила вона в складі російської армії на фронт. Була тричі поранена і отримала орден «За відвагу». Після упадку царату, остаточно «перейнявшись українством», у 1919 р. переходить на службу молодой Української Народної Республіки. З Києва вирушає до Праги в характері перекладача дипломатичної місії УНР. Чеської мови навчила її мачуха, яка після смерті графа Адріана покинула Париж і відтоді супроводжувала пасербицю в її мандрівках. У Празі Наталена познайомилася з українським діячем і письменником Василем Королевим-Старим і стала його дружиною.

Василь Королів-Старий (1879–?), за освітою ветеринарний лікар, на той час був відомою постаттю серед українських емігрантів у Чехії. Ще у Києві співпрацював з часописом «Рада» і був директором видавництва «Час», а опісля редагував часопис «Книгар». В українській літературі широку популярність здобув його роман *Чмелик*. Осівши в Чехословаччині, став викладачем Української господарської академії в Подебрадах. Це під його впливом Наталена Королева заіснувала як українська письменниця.

Перші літературні спроби опублікувала ще шістнадцятилітньою дівчиною в одному з французьких журналів. Її дебют зразу помітив Анатоль Франс, заохочуючи до дальшого шліфування пера. Писала також і російською мовою, а у Варшаві появилася її перша збірка легенд польською, яку підписала псевдонімом «К. Валевська».

Її українська творчість почалася, власне, 1919 р., коли часопис «Воля», що виходив у Відні, надрукував оповідання *Спокуса*. Після довгої перерви, бо щойно в 1935 р. у Львові появилася її євангельські оповідання *Во дні они* та історична повість *1313*, яка привернула ширшу увагу і викликала неоднозначну оцінку літературних критиків. Слідували повість *Без коріння*, екзотичні оповідання *Інакший світ* та дві менші повісті *Сон тині* та *Предок*. І знов довша перерва, після якої захопила читачів збіркою *Старокиївські легенди*. Водночас працювала над українсько-чеським словником (вийшов у Празі) і перекладала на українську *Наслідкування Христа* Томи Кемпійського.

Наталена Королева з успіхом друкувалася в багатьох галицьких, буковинських та закарпатських журналах, найчастіше, однак, у львівських «Дзвонах», де знайшла найбільш прихильну собі атмосферу. Оцю розпорошеність і закидали їй критики, як свідоцтво відсутності політично-суспільної орієнтації в тих до крайності заполітизованих часах. До того ж, Королева радо користалася також і з пропозицій публікуватися у жіночих та дитячих часописах, що вправді не підносило авторитету, але було необхідністю користати з кожної нагоди заробітку пером, оскільки емігрантська буденщина подружжя Королевих не малювалася в рожевих барвах.

Також і до тематики творів Королевої критики ставилися неоднозначно. Проведені в монастирі роки не могли проминути безслідно і не позначитись на світосприйманні, проблемах етики й моралі. В час, коли її прихильники захоплювалися новим словом, що врешті появилася в західно-українській літературі, їй дорікали, мовляв, українському читачу непотрібні «філософські» роздуми й «євангельські читання» в умовах національного і соціального гніту, коли голос письменника повинен бути голосом будителя нації з пасивного животіння, тим більше, що біблейські теми вже наче достатньо розпрацьовані в європейській літературі.

Незаперечним є факт, що творчість Наталени Королевої видається далекою від народного життя. Письменниця сторонилася від «політики», яка в її очах була однозначна з міжпартійними чварами і тікала від неї у світ глибокої давнини, міфологічних і біблійних переказів, де все відбувалося ясно й логічно. І була переконана, що саме така література потрібна українському суспільству. Тому негативну критику пояснювала собі радше нехіття деяких кругів, зокрема галицьких, до її особи, які бачили в ній польку за походженням (по батькові), ще й римо-католицького віросповідання. Заприятенному науковцеві Ф. Погребеннику скаржилася (в листі з 1963), мовляв, «патентовані українські патріоти» та отці василіани прагнуть з усіх сил «навернути її у греко-католицьку віру».

Оці прикрі переживання, однак, не захитали Королевої в її українстві. Вона дуже прагнула, щоб її почули і на Наддніпрянщині, сподіваючись звідти, мабуть, кращого зрозуміння. До останніх своїх днів сподівалася, що так воно і буде, тому в 1960 р. передала Академії наук УРСР у Київ рукопис свого життєпису у формі повісті *Стежками і шляхами життя*. Але до сторіччя з дня народження письменниці, яке в 1988 р. відзначала Спілка письменників України, згаданий рукопис годі було віднайти.

Хочеться сподіватись, що надійде час, коли дослідники життя й творчості Наталени Королевої зуміють підтвердити документально кожний факт з життя цієї незвичайної жінки. Правда, літературознавці добачають в її творах багато автобіографічного, але й підозрівають, що ніби деякі автобіографічні моменти прикрашає фантазія, бо надто вони вже романтичні і небуденні. Однак, подиву гідним залишається глибоке знання авторки першопочатків історії слов'янських скіфів, їх життя і вірувань, усього духовного світу наших предків – самої фантазії було б замало, щоб створити два томи *Старокиївських легенд*.

Наталена Королева – явище в українській літературі неповторне. Неповторне не тільки своїм «новим словом», високим художнім вирішуванням тем, але й тим, що помимо своєї «аристократичної гордині» й чужої крові, ставши одного разу на службу українському слову, до кінця свого життя не зрадила його.

Померла Наталена Королева в містечку Мельник біля Праги 1 липня 1966 р. Перед смертю посилено шукала зв'язків з Україною, з надією, що її твори будуть відомі також «вдома». Незалежна батьківщина – Україна це задушевне прохання почула і реалізує його. Бо коли в серці іспанської грандесси поняття «вдома» ідентифікується з Україною, то це значить щось велике і зобов'язує.

На основі

Шугай О., *Довга дорога Наталени Королеви*, «Літературна Україна», 23 VI 1988.

Федорів Р., *Наталена Королева, 1888–1966*, «Жовтень» 1988, № 7.

МИХАЙЛО ЛЕСІВ

Проф. Мар'ян Юрковський (1929–2005) у світлі Його вибраних листів

Проф. Мар'ян Юрковський (1929–2005) був видатним мовознавцем, який у своїх наукових дослідженнях особливо часто брав до аналізу українськомовні матеріали. Його магістерська дисертація відносилася до української граматики, а саме спостережень про форми родового та знахідного відмінків в українській мові (1955), а докторська дисертація, на основі якої було йому присвоєно науковий ступінь доктора гуманітарних наук, була опрацюванням «української гідрографічної термінології» (1966). Цей матеріал був основою його відомої монографії п. з. *Українська terminologia hydrograficzna* (1971), яка була високо оцінена славістами різних країн (м. ін., рец. у „Slavia Orientalis” XXI 1972, s. 238–239)

Ми з Мар'яном познайомилися шляхом публікацій наших перших наукових статей в журналах. З'єднало нас мовознавство, а докладніше – наші українознавчі лінгвістичні зацікавлення. Період початку наших наукових пошуків – це кінець 1950-х і 1960-і роки. Тоді саме нам довелося побувати у Києві та Львові на стажуванні і з того часу наша кореспонденція,

а особливо кілька листів М. Юрковського, які збереглися в мене, розкривають те, як молодий польський мовознавець сприймав тоді Україну, українську науку та українців.

Мар'ян Юрковський від 1957 р. працював у Відділі української філології Закладу слов'янознавства ПАН, належав до колективу, який опрацьовував гідронімію польсько-українського пограниччя під керівництвом проф. П. Зволінського. Додатково М. Юрковський викладав в університеті синтаксис української мови та історичну граматику. У 1959 р. пройшов п'ятимісячне стажування у Києві, Львові, збираючи головним чином матеріали до запланованої дисертації на тему української гідрографічної термінології. Саме з того часу походить його лист, написаний до мене, коли я збирався їхати на річне стажування в Київський університет. Хочеться мені його зачитувати, бо він багато пояснює наші взаємні зацікавлення та спільні дії, співпрацю, поміч.

Лист 1.

Kijów, 2 X 1959

Drogi Michale!

Dziś otrzymałem Twój miły list – cieszę się bardzo, że Twój wyjazd doszedł nareszcie do skutku. Być może spotkamy się jeszcze w Kijowie, bo ja będę do 10 lutego. Oczywiście, wszystko o co mnie w liście prosisz, postaram się załatwić. Mam zamiar od przyszłego tygodnia pochodzić na wykłady p. doc. Tymoszenki¹ i wtedy wszystkie Twoje prośby mu przedłożę.

Jeżeli chodzi o temat z dialektologii czy gram.-hist., to trudno mi w tej chwili powiedzieć. O ile się orientuję, to tutaj bardzo mało się interesują (w sensie naukowo-twórczym) związkami językowymi polsko-ukraińskimi, a sądzę, że takie pogranicze odpowiadałoby Ci najbardziej. Zresztą zorientujesz się sam z książki, którą Ci wysyłam (plan 7-letni ukraińskich językoznawców). Na konkretną odpowiedź w sprawach formalnych i naukoopiekuńczych musisz poczekać do następnego listu.

A teraz trochę o mnie. Przyjechałem tutaj 11 września (będę do 10 lutego – więc 5 miesięcy), mieszkam w akademiku, Domu Aspiranta UAN, stołuję się w дієтичній їдальні, całe dnie spędzam przy stole w Instytucie Językoznawstwa, od przyszłego tygodnia zaczynam wędrówkę po bibliotekach i archiwach. W listopadzie–grudniu wybieram się na miesiąc do Lwowa, a w dniach 20–25 grudnia będę obecny na ogólnoukraińskiej konferencji językoznawczej w Charkowie – poświęconej gramatyce historycznej i historii języka ukraińskiego (na osobiste zaproszenie sekretarza tej konferencji, naszego wspólnego znajomego, prof. Medwediewa)².

Poza tym czeka mnie jeszcze jedna nasолода. W listopadzie odbędzie się w Kijowie konferencja toponomastyczna.

Chciałbym Ci napisać, co nowego dzieje się w pracowniach ukraińskich mовознавців, ale pisać by tego dużo – i najlepiej zorientuje Cię o tym książeczka, którą Ci wysyłam.

Jak już Ci wiadomo, temat mojej dysertacji – ukraińska terminologia topograficzna – coś w rodzaju pracy J. Schütza „Die geographische Terminologie des Serbokroatischen” – zob. rec. F. Sławskiego w 7 nr „Onomastica”, gdzie Twoje XIV Мовознавство³. Z tym, że Schütz zebrał tylko 613 terminów, a ja już mam 2000 i szersze tło słowiańskie (+ historia, dialektyzmy + obszerniejsze wnioski etymologiczne, słowotwórcze i toponomastyczne. Ukraina (morze, step, lasy, rzeki, góry) w taką terminologię bogata – i myślę, że praca moja będzie potrzebna, jako chociażby źródło wielu własnych nazw geograficznych. Z tematu i samego toku pracy jestem bardzo zadowolony.

Kijów jest śliczny, moi kijowscy koledzy po fachu bardzo uprzejmi, mili, uczynni, pracowici i inteligentni, poza tym patrioci, co mnie bardzo cieszy, myślę, że Ciebie też. Co nowego piszesz i drukujesz? U mnie obecnie w druku 6 artykułów, a kończę 7 i 8. Odbitki oczywiście przyślę – Ty też pamiętaj o mnie. Czekam na list. Jak tylko coś dla Ciebie załatwię, zaraz do Ciebie napiszę. Ściskam prawicę.

Marian

P. S. Nakupiłem sobie tutaj niesamowitą ilość książek!

Лист 2.

Lwów, 12 I 1960

Drogi Michale!

Przed wszystkim dziękuję Ci za obszerny i ciekawy list. Cieszę się, że Twoje marzenia się spełniają i że 1–2 lutego spotkamy się w Kijowie. Ja z Kijowa odjeżdżam dopiero 5 II, więc sądzę, że się zobaczymy. W tej chwili jestem we Lwowie – przyjechałem wczoraj, będę tutaj do 24 I (prawdopodobnie).

Lwów po Kijowie zrobił na mnie duże wrażenie, bardzo przypomina Kraków, więc jedną nogą czuję się już w Polsce. Interesujących mnie materiałów – tak jak w Kijowie – całe morze – nie mogę jednak pozwolić sobie na dłuższy pobyt, bo nie wykorzystałem jeszcze wszystkich materiałów dialektologicznych z Kijowa. Przy intensywnej pracy będzie jednak można wszystko wykorzystać, chociaż są pewne przeszkody.

Otóż dziś było we Lwowie plenum Związku Pisarzy Ukraińskich, na które oczywiście pójść musiałem – wieczorem idę jeszcze na koncert. Trzeba poza tym powąłęsać się trochę po Lwowie, pójść do teatru, opery, muzeów – a czasu strasznie mało. Cieszę się jednak, że już zebrałem tak dużo (i, wydaje mi się, interesującego) materiału. Część zasadnicza pracy zacznie się jednak w Polsce.

Spotkanie z Lwowiakami było bardzo przyjemne. Tutaj wszyscy są bardzo mili i z chęcią udostępniają swoje materiały. W ogóle przywożę stąd do Warszawy jak najlepsze wrażenie. Prof. Paweł Iwanowicz Prystupa (główny redaktor II tomu *Atlasu Języka ukraińskiego*)⁴, który już wiedział, że Ty przyjeżdżasz na Ukrainę i który sądzi, że będziesz we Lwowie także, prosił mnie bardzo o przekazanie Tobie jego następujących życzeń: chodzi o to, czy nie mógłbyś przywieźć ze sobą dla Niego osobiście lub dla Wydziału Językoznawstwa Instytutu 4 rzeczy:

- 1) Administracyjna mapa Polski (najnowsza i najobszerniejsza – zdaje się, że jest 500-tka);
- 2) Kwestionariusz gwarowy warszawski – 4 zeszyty dotycz. leksyki;
- 3) Kwestionariusz Smoczyńskiego⁵;
- 4) Stiebera Atlas Językowy Łemkowszczyzny, tom I i II.

Te książki mógłbyś tutaj sprzedać, albo wymienić na odpowiadające Tobie inne dzieła – do wyboru. Zajmie Ci to zapewne dużo czasu, ale bardzo Cię o to p. Prystupa prosi. Gdybyś nie mógł już nic z tego dostać, postaraj się chociaż o mapę – ja resztę mógłbym przysłać po powrocie z Warszawy. Wątpię, czy mapę można wysyłać.

A teraz co do Twego mieszkania w Kijowie. Sądzę, że powinienes napisać, iż zgadzasz się na akademik (sądzę, że nie warto brać hotelu). Akademik tobie dadzą i nie powinienes mieć z tym żadnych trudności – tylko najlepiej poprosz o to albo Wydział Filologiczny Uniwersytetu Kijowskiego, albo odpowiednią instytucję, z którą jesteś w kontakcie.

Cóż – życzę Ci szybkiego przybycia do Kijowa. Jeżeli możesz, to napisz mi, kiedy dokładnie przyjeżdżasz, chciałbym wyjść po Ciebie na dworzec. Pisz na stary adres kijowski: Київ 57 вул. Софії Перовської, 6/11.

Wybacz mi, że tak krótki list piszę, ale za pół godziny koncert, a ja jeszcze muszę się ogolić.

A więc do zobaczenia w Kijowie.

Ściskam prawicę – Marian.

P. S. Żonie mojej na imię Hanna – o spotkaniu z Tobą pisała – M.

Лист 3.

11 IX 65

Drogi Michale!

Przesyłam Ci 8. zeszyt Atlasu Stiebera. Traktuj to jako rewanż za masę książek, które Ty mi przesłałeś (rewanż częściowy oczywiście).

Co do pracy mojej to już na początku czerwca oddałem – czekam na recenzje, będą pod koniec września. Potem w listopadzie (chyba?) obrona i hop w doktory. Teraz czytuję różne „rzeczy” do egzaminu i zabieram się do pisania „autoreferatu” – nie mówiąc o innych pracach.

Jak widzę lubelska rusycystyka «с д-р Лесьовом во главе»⁶ rozwija się, jak również rośnie młode pokolenie przyszłych naukowców (już do III klasy chodzi!)⁷.

A jak z Twoją habilitacją? Ja przemyślałem już nad jakimś tematem, ale nic nie mogę wymyślić – mam resztą jeszcze dużo czasu.

Ostatnio jakoś nie czytuję «Нашого слова» i trudno mi wyrazić opinię byłego „radcy” o Twoich MP⁸. Postaram się to w najbliższym czasie nadrobić.

A w ogóle, to przyjemnie byłoby się spotkać i pogadać o tym i owym. Ja chyba do Lublina nie tak szybko zawitam. Chyba spotkamy się dopiero na PTJ⁹. Zazdroszczę Ci tężyzny fizycznej, bo ze mnie ostatnio cherlak. Ale jakoś to będzie. Pozdrów swoją rodzinę i do zobaczenia.

Cześć – Marian

Перша половина 1970-х років – це вже інтенсивна наукова й дидактична праця. Наша участь у різних серйозних наукових, дидактичних починаннях, у тому числі й у наукових конференціях. Особливо звертаю увагу на те, що М. Юрковський помагав мені виїхати до Гарвардського університету у ролі гостинного викладача української мови, що було пов'язане з різними труднощами, також такими, що Мар'ян погодився вести за мене виклади в UMCS.

Лист 4.

(Niedatowany): 1970 (?)

Drogi Michale!

Nie wiem, jak Cię przeprosić za tak długie milczenie i nieodsłanie wypożyczonej przez Ciebie dla mnie książki. Trudny jednak jestem we współżyciu. Jeszcze raz dziękuję i przepraszam stokrotnie.

Artykuł o Tobie już napisałem – w tych dniach oddaję Serednickiemu. Za materiały dziękuję – również za dane bibliograficzne. Ale bibliografia ukrainików językoznawczych w PANie ukaże się dopiero w przyszłym roku (bo obejmuje także rok 1969). Gdybyś do tego czasu coś spłodził z tej dziedziny, to proszę Cię bardzo – napisz (mogę do wszystkiego nie dotrzeć).

Co ciekawego na rusycystyce lubelskiej? Ja, jak wiesz, też częściowo się rusyfikuję – prowadzę ćwiczenia z gramatyki historycznej języka rosyjskiego na UW. W przyszłym roku akademickim też będę miał parę godzin. I postaram się je prowadzić po rosyjsku.

Z innych ciekawostek – to – jadę we wrześniu na tydzień do Wiednia na Międzynarodowy Kongres Onomasty z referatem po niemiecku. Męczę się z tym okropnie, bo wiele z niemieczyny zapomniałem. Poza tym przygotowuję (nareszcie!) pracę dr do druku. Wolałbym pisać od nowa – poprawianie to cholernie pracochłonna i nieciekawa rzecz.

Myślę też o habilitacji – ale konkretnego tematu jeszcze nie mam. Poza tym piszę artykuł na Sesję Kotlarewskiego (ty zresztą też). Może zobaczymy się kiedyś?

Masz u mnie dług do końca życia za Freudenthala „LINCOS” (?). Nie wiem, czym Ci się odwdzięczę.

Poza tym nic nowego. Rok szkolny się skończył – w lipcu jadę na urlop.

A u Ciebie? Chyba sesja egzaminów wstępnych.

Tymczasem do zobaczenia. Pozdrowienia dla Rodziny.

Marian

Лист 5.

Warszawa, 2 III 72

Drogi Michale!

Przed wszystkim chciałem Ci gorąco podziękować za tyle ciepłych słów o mnie (i o naszych kolegach) w ostatnim roczniku „Kalendarza Ukraińskiego”. Ja skromna людина nagle pod Twoim wspianiałym piórem przekształciłem się w людину «научную». Ще раз щиро дякую!¹⁰

Mam do Ciebie prośbę. Ponieważ przygotowuję do nru 4 (72) „Slavii Orientalis” bibliografię ukrainistyczną (do r. 1971 włącznie), a nie jestem pewien, czy nie opuściłem czego z Twego płodnego pióra – proszę Cię o nadesłanie zestawu Twoich prac z lat 1969–1971 (poprzednie mam!).

I jeszcze jedno! W Lublinie ukrainistyka kwitnie (dzięki tobie głównie), a nie do wszystkiego mogłem dotrzeć. Chodzi mi przede wszystkim o Annales UMCS, no i o „Językoznawcę” – w Warszawie nikt nie ma

kompletu tego interesującego czasopisma. Ja mam tylko 21–22 i 23–24. Chodzi o ukraińską językoznawczą (i filologiczną), a także słowiańską i polonistyczną (z materiałem ukr.) – z numerów poprzednich.

Przepraszam Cię za kłopot, ale to «задзя» загального добра.

Cóż u mnie ciekawego? Zmian wiele. Przeprowadziłem się na nowe piękne (4 pok. z kuchnią – 63 m²) mieszkanie – w związku z tym zmieniłem adres: W-wa ul. Prosta 2/14 m. 162. Jestem zadłużony po uszy, bo wzięłem 45 000 zł pożyczki (w związku z przydziałem nowego mieszkania), dlatego trochę chałturzę. Prowadzę kącik ciekawostek językowych w „Przyjaźni” – polecam rusycystom, może coś tam znajdą dla siebie. Kąciki umieszczam w każdym numerze – począwszy od 1. (styczniowego). Tłumaczę także dla PWN książkę prof. G. S. Kłyckowa o indoeuropejszczyźnie (12 печатных листов). Zaniedbałem z tego powodu pracę habilitacyjną, chyba dopiero w przyszłym roku oddam do druku.

Poza tym nastąpiły zmiany na UW. Prof. Mirowicz¹¹ zrezygnował z kierownictwa Zakładu Języka Rosyjskiego. Na jego miejsce przyjdzie albo Bogusławski¹², albo Kłyckow. A w ogóle to szum cholerny na rusycystyce, bo szykuje się kupa reform i reorganizacji. Likwidacji ulega WSN i WSJO (Wyższe Studium Języków Obcych), część osób przyjdzie chyba do nas¹³. Poza tym na wiosnę lub latem czeka nas przeprowadzka ze Smyczkowej do gmachu koło Pałacu Staszica. To oczywiście nie wszystko, ale o reszcie pogadamy przy innej okazji.

Ja pracy też mam huk, bo jestem prezesem Związków Zawodowych, opiekunem grupy magisterskiej, członkiem Rady Naukowej Instytutu (Słowianoznawstwa PAN), członkiem zespołu naukowego (międzyinstytutowego) opracowującego składnię komparatywu i superlatywu w językach słowiańskich, „radcą” językowym „Przyjaźni” – poza tym jeżdżę do Olsztyna z wykładami (do WSN) itp. itd. Modłę się do Boga, by rozszerzył dobę do 40 godzin. A więc tymczasem tyle. Czekam na list (PILNE!!, bo Stefan Kozak¹⁴ dusi!!).

Cześć i prawicę ściskam

Marian

P. S. Dziękuję Ci również za miłą (być może niezasłużoną) recenzję mojej terminologii hydrograficznej¹⁵.

Recenzja ukaże się także w „Voprosach Jazykoznanija” w Moskwie.

M.

Лист 6.

Warszawa, dnia 17 III 1973

Drogi Michale!

Nie wiem, czy Ci już wiadomo, że przenoszę się do Katowic na UŚ na szefa Rusycystyki (od czerwca lub lipca br.). Powstaje tam nowy Instytut Filologii Obcych z romanistyką, anglistyką, sławistyką, językoznawstwem ogólnym i rusycystyką. Po wielu namowach zgodziłem się zorganizować rusycystykę częściowo na bazie byłego WSN. Roboty huk i w związku z tym mam do Ciebie, jako do doświadczonego w tej branży, kilka spraw. Przede wszystkim chodzi mi o ludzi do pracy – wyłącznie językoznawców. Mogą być kończący studia studenci, świeży magistry lub inni (ale dobrzy!). Jeśliby ktoś z takich wyrażał chęć podjęcia pracy w Katowicach na rusycystyce, to mieszkanie ma zapewnione i moje poparcie również. Nie musi to być od zaraz, może być również od przyszłego roku (1974), ale niezależnie od tego myśl o tym, bo ludzie będą potrzebni.

Ja dostaję docenta i kierownika zakładu, ale zobowiązałem się do końca tego roku kalendarzowego skończyć swoją pracę habilitacyjną. Jest to dodatkowy doping. We wtorek będę w Katowicach, to Ci jeszcze o innych szczegółach napiszę. Dyrektorem Instytutu (i profesorem) zostaje Kazik Polański¹⁶.

A co do recenzji Twojej książki o nazwach terenowych Lubelszczyzny. Ja oddałem do „Poradnika Językowego”, ale z powodu nawału materiałów Kongresowych nie wiem, czy ją przed kongresem Sławistów zdąży wydrukować, raczej dopiero późną jesienią¹⁷. Balij pisze do „Slavii Orientalis”¹⁸, ale jest ostatnio zaharowany (buduje nową chałupę), więc jakoś to się wlecze. Jak się kiedyś spotkamy, to porozmawiamy szczegółowo o wszystkim, a jak już będziesz kiedyś miał kogoś namotanego do Katowic, to może bym przyjechał do Lublina (dawno mnie tam nie było!) – oczywiście w dniu, który Tobie będzie odpowiadał. W każdym razie proszę Cię o poszukiwania ludzi. Potrzebni też są rusycyści (raczej adiunkci po doktoracie) w WSN (za rok WSP) w Słupsku, gdzie rektorem jest mój kolega, polonista z Poznania Z. Żochowski. Mnie strasznie namawiał na objęcie tamtejszej rusycystyki, ale ja już dałem słowo Rektorowi UŚ i nie mogę się wycofać, zresztą Słupsk mi nie odpowiada.

Tymczasem tyle, szczegóły później. Pozdrowienia dla szanownej małżonki, a Tobie prawicę ściskam.

Marian

P.S. W „Przyjaźni” co niedzielę prowadzę „Kącik ciekawostek językowych”, a teraz kończę statju do UK na temat „Wkład polskich wczesnych w ukraińskie mowoznawstwo” i szereg innych rzeczy. M.

Лист 7.

Warszawa, 12.04.1973

Drogi Michale!

Zgodnie z umową przesyłam Ci żądane oświadczenie. Robię to z ciężkim sercem, bo nie wiem, czy wydołę fizycznie. Napisałem o 7 godzinach, ale zgodnie z naszą cichą umową chodzi o 4 godz. tygodniowo (dokładniej 8 godz. co 2 tygodnie – na jeden dzień), tylko wykład monograficzny i seminarium magisterskie 10 osób i zwrot kosztów podróży.

Mam do Ciebie jeszcze jedną prośbę. W trakcie mojego przechodzenia do Katowic wolałbym „sprawę lubelską” utrzymać w całkowitej tajemnicy, po co np. Polańskiemu teraz zwracać tym głowę. I nie bardzo wypada w tym momencie występować o zezwolenie na prowadzenie dodatkowych zajęć. Zezwolenie takie w przyszłości na pewno dostanę. A tymczasem proszę Ciebie o dyskrecję w tej materii.

Byłem dziś na referacie B-a; mówił godzinę i 20 min. i strasznie zmęczył słuchaczy. Referat zresztą był typu kaznodziejskiego. Ciekawszy był referat Ruska¹⁹ o etymologiach bułgarskich. Widziałem się też ze Zwolińskim²⁰, masz pozdrowienia.

Tymczasem tyle. Muszę jeszcze napisać do Polańskiego do Poznania. Chyba się spotkamy na zjeździe PTJ w Poznaniu 26–27.IV? Tam też nie mów nikomu o mojej „lubelskiej” decyzji²¹.

Serdecznie prawicę ściskam

Marian

Лист 8.

Warszawa, 16.05.1973

Drogi Michale!

Piszę do Ciebie, bo nie wiem, co się dzieje z Twoją podopieczną, która decydowała się przejść do Katowic. Wyobraź sobie, że w tym rozgardiaszu zapomniałem jej nazwiska. Jeśli decyduje się na Katowice, to powinna złożyć jak najszybciej papiery – może wysłać do mnie na adres warszawski (najlepiej!), albo do Katowic.

Adres Katowicko-Sosnowiecki: Uniwersytet Śląski, Dziekanat Wydziału Filologicznego Sosnowiec ul. Żeromskiego 3 (numer kodu: 41-200). Dziekan: doc. dr habil. Władysław Lubaś. Mój adres chyba znasz. M. J. 00-850 Warszawa ul. Prosta 2/14 m. 162

Co do naszych wspólnych spraw związanych z Twoim wyjazdem, to omówimy je później. Jestem jednak ciekaw, jak Twoje sprawy stoją?²²

Tymczasem tylko tyle, bo w związku z przejściem do Katowic już od 1 czerwca br. mam mnóstwo roboty. Przy okazji więcej.

Prawicę Ci serdecznie ściskam

Marian

Після мого повернення з США та звільнення мене з усяких університетських посад (завідуючого Закладу та директора Інституту) почався новий період нашої співпраці. Від 1976 р. уже найчастіше ми зустрічалися у Білостоці, куди доїжджав і Він і я, а також при нагоді захистів магістерських, докторських та габілітаційних дисертацій.

З того часу збереглися в мене листи й поштові картки, які писав М. Юрковський, що засвідчують наші дальші зацікавлення, досліди та й узагалі ситуацію в Польщі й особливо у славістично-русистичних університетських колах навколо нас; тут ми себе вже інформуємо про наші діти, які входять у шкільний та й університетський вік, а також – про наше здоров'я, бо ми почуваємо уже, що час невблаганно біжить уперед:

Лист 9.

6.10.76

Drogi Michale!

Już od dawna zbieram się do napisania do Ciebie. Na MAPRJA-le²³ widzieliśmy się zbyt krótko – ja zresztą byłem tam jeden jedyny raz – na referacie Alberta Bartoszewicza²⁴.

Muszę Ci powiedzieć, że już przestałem pracować w Katowicach – wróciłem do Warszawy, ale do Instytutu Języka Polskiego (szef – M. Szymczak²⁵) – do zakładu dialektologii – jestem z mojego powrotu na polonistykę b. zadowolony, chociaż wywalczono mi tylko etat adiunkta z pensją 4750 (w Katowicach łącznie miałem już ponad 7.). Ważna jest jednak stabilizacja i port właściwy – nie najlepszy, ale też nie rosyjski. Tu będę mógł kontynuować swoje polono-ukraino-slawistyczne zainteresowania, ale o tych planach to porozmawiam z Tobą przy okazji.

O Twoich perypetiach wiem – mimo wszystko powinieneś być zadowolony z oderwania się od „Rosji”²⁶ – dobrze by było oderwać się od borsuków i im podobnych. Nie wiem, co teraz robisz?

Ja będę dojeżdżał do Białegostoku – tam mam część zajęć na stacjonarnych i zaocznych (polonistyka). Myślę, że się kiedyś tam spotkamy. Mój najbliższy pobyt to 12–13 października (wtorek–środa). Może będziesz wtedy? Koniecznie chciałbym z Tobą porozmawiać.

A co poza tym? Starszy mój Andrzej jest na 2 roku geografii, młodszy Krzysz – w 8 klasie. A co z Twoimi? Ponadto ja prowadzę część poradnika językowego w radiu („Rozważania stylistyczne”) – co dwa tygodnie – a także raz na miesiąc biorę udział w audycji „W trosce o słowo i treść”. W listopadzie będę miał referat o problematyce przekładu na sympozjum u Fr. Gruczy²⁷. A w grudniu odczyt w Białymstoku.

Jestem zadowolony, że zerwałem z pewnym środowiskiem (nie z poszczególnymi ludźmi, bo nadal mam tam wielu przyjaciół) – ale organizacyjnie – to wszystko b. nieciekawe.

Czekam na wieści od Ciebie i na ewentualność spotkania się.

Ściskam serdecznie prawicę i do zobaczenia.

Pozdrowienia dla wszystkich miłych znajomych.

Marian

Лист 10.

(Kartka pocztowa z rysunkiem): Muzeum Ziemi Bydgoskiej w zabytkowych spichrzach

Nad.: M. Jurkowski

Prosta 2/14 m. 162

00-850 Warszawa

Doc. dr hab. Michał Łesiów

Irydiona 6 m. 37, 20-624 Lublin

7 V 79

Drogi Michale

W sobotę otrzymałem pracę dr. M. Roszczenki²⁸ – fonetyka i fleksja gwary ukraińskiej okolic Kleszczel. Już ją przerzuciłem – do końca tygodnia recenzja będzie gotowa (kartkę od Ciebie + artykuł M. Roszczenki otrzymałem dziś). Recenzja oczywiście będzie jak najbardziej pozytywna.

Co do zakresu egzaminu, to mam 2 propozycje: Mogę doktoranta zapytać o 1) ukraińsko-białorusko-polskie pograniczne językowe, 2) wpływy językowe ukraińskie na polski (w historii – od najstarszych do najnowszych).

Inna sprawa to nasze białostockie egzaminy magisterskie. Właśnie za godzinę jadę do Białego, myślę, że odpowiedni byłby czerwiec–lipiec (+ poprawki wrzesień–październik). Ale o tym później. Gorąco popieram Twoje ½ etatu u nas!

Тымчасам ściskam правіцэ – Marian

Були також інші поштові картки, в тому числі святочні побажання.

A від 1982 р., від перших місяців «воєнного стану», а особливо коли влада дозволила даліше діяти університетам у Польщі, почалися нові наші зв'язки, ділові та постійні:

Лист 11.

(Pocztówka z rysunkami lubelskimi: Brama Krakowska i Zamek):

Doc. dr hab. Michał Łesiów
Irydiona 6 m. 37, 20-624 Lublin
Warszawa 12 I 82

Drogi Michale!

Serdeczne dzięki za życzenia i także przesyłam Tobie i Marysi. U nas mniej więcej wszystko w porządku, ja jeszcze mam 3 miesiące chodzenia do szpitala, ale powoli wychodzę z choroby. Prawdopodobnie od nowego roku akad. wyląduję w UW. Cieszę się, że Jurek wrócił już do Lublina²⁹. Prof. Bajerowa³⁰ też już jest na chodzie – tylko nie wiem, czy w Krakowie, czy w Katowicach na UŚI. Kiedy obrona Twojego doktoranta³¹? Czekam na pracę, by zrecenzować i przy okazji zobaczyć się z Tobą.

Uczelnie powoli ruszają³². UMCS chyba też. Tymczasem tyle.

Serdeczne dla wszystkich uściski – Marian z rodziną.

Лист 12.

(Pocztówka ze zdjęciem pomnika Stefana Czarneckiego w Tykocinie):

Warszawa 1 V 85

Drogi Michale!

Nie mogę się do Ciebie dodzwonić! Recenzję zbiorku wysłałem do Działu Wydawniczego UMCS³³.

Gorąca prośba do Ciebie. Rada Wydziału Rusycystycznego UW prosi Cię o recenzję 2 prac doktorskich moich: Lucińskiego z Kielc o anglicyzmach w ros. i pol. konfrontatywnie i Sąsiadka (nauczyciela z Poznania – antonimy i synonimy w esperanto i ros.)³⁴.

Pilne! (Rada była wczoraj). W przyszłym tygodniu prześlemy (A może przywieźć prace!). Teraz jadę do Białegostoku (Supraśl), tam siedzę!

Jurkowski M.

Лист 13.

23.10.95

Drogi Michale!

Przepraszam Cię, że tak późno wysłałem opinię – ale myślałem, że Aleś Barski³⁵ przywiezie Ci ją osobiście do Lublina – niestety zachorował. Ja dopiero w niedzielę wróciłem z Białegostoku i zaraz wysłałem!

A co u Ciebie – chyba jesteś tak samo zaharowany, jak ja! Teraz idę na konferencję polsko-ukraińską (mam tam referat o Ohijence).

Pozdrowienia dla Marysi! Serdecznie prawicę spracowaną ściskam,

Do zobaczenia. На все добре. Мар'ян

Лист 14.

18 IV 97

Drogi Michale!

Dziękuję serdecznie za «Українські говірки у Польщі» z ciepłą dedykacją. Przede wszystkim jednak gratulacje! Takiej książki w slawistyce nie ma – mój mały akcencik, który Kobelak³⁶ umieścił, cieszy. Cenne są też

ilustracje. Jak przeglądam to wszystko, to smutno się robi – to już niestety odchodzi w przeszłość i dobrze się stało, że ocalałeś to od zapomnienia!

U mnie bez zmian. Poleguję sobie, biorę antybiotyki, bo coś mi się do ziarnicy złośliwej przypaętało. Już niestety nie to zdrowie – ale ile jeszcze można by zrobić!

A teraz z drugiej beczki.

Mam dla Ciebie (dla KULu) 15 paczek – dużych! różnych książek – rozmiary przeciętne jednego kartonu 50x40x30 cm (choć są i większe). Tego w żaden samochód się nie zabierze, chyba potrzebna furgonetka. Czy KUL ma własny transport? Jakaś nyskę lub tp.? Poza ilością i objętością to jest też odpowiednio duży ciężar!!

Książki te to przede wszystkim ukrainistyka, slawistyka (Białoruś, Rosja i inne), językoznawstwo w ogóle a ponad 3–4 paczki „polskie” ewentualnie dla „Polonii” ukraińskiej przygranicznej. Językoznawstwo polskie raczej dla KUL-u (chodzi o beletrystykę na „eksport”). Jeśli będziesz mógł jakoś po to kogoś przysłać, to będę Ci bardzo wdzięczny. Wszystko elegancko spakowane w kartonach!

Tymczasem tyle (dzięki też za zwrot Ohijenki).

Czekam na wieści. Do zobaczenia przy jakiejś okazji.

Prawicę ściskam

Marian Jurkowski

Лист 15.

Warszawa, 21 V 97

Drogi Michale!

Otrzymałem w tych dniach dwie przesyłki z Lublina: 1) pracę doktorską Lucyny Zienkiewicz (wraz z dokumentacją)³⁷ i 2) mój artykuł o stepie ukraińskim dla Twojej Księgi (Annales...) ³⁸ do korekty. Recenzję pracy doktorskiej postaram się zrobić do końca tego tygodnia (wysyłę chyba w poniedziałek–wtorek, tj. 26–27 maja. Korektę artykułu wysyłam dziś [...])

Mile wspominam sobie Twój pobyt w Warszawie. Tym razem mam nadzieję na spotkanie w Lublinie – ale tu uwaga! Nie mogę być w Lublinie w dniach 17–21 czerwca i 27–28 czerwca! Czy możesz to zasugerować w Dziekanacie UMCS lub konkretnie Warchołowi³⁹? Bardzo Cię o to proszę.

Serdecznie pozdrawiam i pracowitą prawicę ściskam

Marian

Це частина нашої кореспонденції, листування, яке ми вели зі собою протягом майже півстоліття. З листів бл. п. проф. М. Юрковського, які в мене збереглися, я вибрав такі, які являють собою цікаві свідчення наших взаємних наукових контактів з особливим зверненням уваги на українознавство так близьке серцю вченого, видатного україніста-мовознавця, закоханого в українське слово.

Примітки

¹ Петро Тимошенко (1920–1984) був тоді моїм науковим опікуном під час мого однорічного стажування в Київському університеті.

² Федір Медведєв (1912–1977) – український мовознавець, який був у Варшаві одним з перших гостинних професорів на варшавській україністиці.

³ Йдеться тут про мою рецензію чотирнадцятому тому *Мовознавства*, Київ 1957, надруковану у річнику „Onomastica” IV, Kraków 1958, s. 407–416.

⁴ Павло Приступа (1906–1975) – український мовознавець зі Львова.

⁵ Доц. Павел Смочинський, завідувач Кафедри слов'янської філології Університету ім. М. Кюрі-Скловської був у тому часі у науковому відраженні в Академії наук УРСР [див. стаття *Професор Павел Смочинський*, «Наша культура» 1979, № 3]; йдеться тут про квестіонар до досліджень говірок Люблінського воевідства (1957).

⁶ Тоді мені прийшлося працювати в Секції російської філології УМКС, бо на українську філологію тоді державно-політична влада ПНР не погодилася і на те місце покликано нову Секцію російської філології, до якої зараховано й мене після захисту моєї докторської дисертації 1962 р. у Варшавському університеті.

⁷ Це про мого сина Романа, який був тоді у третьому класі початкової школи в Любліні.

⁸ Я тоді писав до «нашеслівської» рубрики «Мовні поради» і просив у Мар'яна якихось порад, бо саме він перший вів цю рубрику в 1960–1968 рр. Мені хотілося скористатися його досвідом.

⁹ На щорічному науковому з'їзді Польського мовознавчого товариства (PTJ = Polskie Towarzystwo Językoznawcze), ми були від 1950-х років членами цього Товариства.

¹⁰ Це про мою статтю *Молоді україністи в Польщі*, надруковану в «Українському календарі» 1972.

¹¹ Проф. Анатоль Мірович (нар. 1902) – довголітній завідувач Кафедри російської мови Варшавського університету.

¹² Проф. Анджей Богуславський (нар. 1931) – варшавський русист і видатний мовознавець.

¹³ Себто до Інституту слов'янознавства Польської академії наук.

¹⁴ Проф. Степан Козак, сьогодні завідувач Кафедри української філології, був тоді секретарем Редакції журналу „Slavia Orientalis”.

¹⁵ Ця рецензія була надрукована у XXI-ому річнику „Slavia Orientalis”, Варшава 1972, с. 238–239.

¹⁶ Проф. Казімеж Полянський (нар. 1929) – польський мовознавець, редактор *Енциклопедії загального мовознавства*, 2 вид. 1999.

¹⁷ Рецензія М. Юрковського моєї габілітаційної праці п. з. *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin 1972, була опублікована в місячному науковому журналі „Poradnik Językowy” 1973, nr 7, s. 431–432.

¹⁸ Михайло Балій, викладач україністики Варшавського університету, написав рецензію моєї дисертації у XXII томі квартального наукового журналу „Slavia Orientalis” 1973, s. 510–512.

¹⁹ Проф. Єжи Русек (нар. 1930) – краківський мовознавець-болгарист.

²⁰ Проф. Пшемислав Зволінський (1914–1981) – перший завідувач Кафедри української філології Варшавського університету.

²¹ Йдеться про те, що проф. М. Юрковський зобов'язався заступити мене в дидактичних заняттях на славистиці-русистиці УМКС, інакше не міг би я поїхати до США.

²² Йдеться про мій тоді виїзд до Гарварду.

²³ Наукова конференція, zorganizована Міжнародною асоціацією викладачів російської мови та літератури (скорочення МАПРЯЛ з російської її назви).

²⁴ Альберт Бартошевич (нар. 1942) – польський мовознавець-русист, який працював у Варшаві та Ольштині.

²⁵ Мечислав Шимчак (1927–1985) – мовознавець-полоніст, автор трьохтомного *Словника польської мови*, 1979–1981.

²⁶ Так у скороченні назвав «просоветську» групу польських русистів.

²⁷ Францішек Груча (нар. 1937), професор Варшавського університету, мовознавець-германіст.

²⁸ Доктор Микола Рощенко захистив свою докторську дисертацію п. з. *Північно-українські говірки з околиць Кліщель. Фонетика й граматика* на Гуманітарному факультеті УМКС 1979. Одним з рецензентів був проф. М. Юрковський.

²⁹ Це про нашого друга проф. Єжи Бартмінського, який був інтернований 13 грудня 1981 й повернувся тоді додому з т. зв. «інтернату».

³⁰ Ірена Баєрова (нар. 1921) – професор Ягайлонського та Сілезького університетів була теж інтернована.

³¹ Йдеться про проф. Міхала Саєвича, захист докторської дисертації якого відбувся на Раді гуманітарного факультету УМКС 1983 (М. Юрковський був одним з рецензентів, тема: Словотвір іменників східнослов'янських говірок Гайнівського повіту).

³² «Становоєнна» влада ПНР почала дозволяти вести заняття в університетах.

³³ Йдеться тут про збірник, рецензований проф. Юрковським, що під заголовком *Słownictwo języków słowiańskich w aspekcie robót naukowych* (під мою редакцією) появилася друком у Любліні 1987.

³⁴ Докторські дисертації Казімежа Люцінського і Славоміра Сонсядека, написані під науковим керівництвом проф. Юрковського, рецензовані мною захищалися у Варшавському університеті 1985.

³⁵ Аเลส Барські – літературний псевдонім білоруського поета і професора УВ Александра Барщевського (нар. 1930), наш спільний друг.

³⁶ Анатоль Кобеляк, редактор моєї монографії *Українські говірки у Польщі*, Варшава 1997.

³⁷ Йдеться тут про докторську дисертацію Люцини Зенкевич п. з. *Українська говірка Дратова та околиць в Люблінському воєвідстві*, яку ми з Мар'яном рецензували для Ради гуманістичного факультету УМКС. Захист відбувся у 1997.

³⁸ Йдеться про статтю М. Юрковського для тому „Annales UMCS”, виданого п. з. *Z pogranicza języków i literatur słowiańskich z okazji mojego 70-lecia*, Lublin 1998.

³⁹ Проф. Стефан Вархол (нар. 1930), промотор вищезазваної докторської дисертації д-р Л. Зенкевич.

Писати про Володимира Кашицького дуже важко, бо його душа незбагнена, хоч ми протягом 26 років знайомства зустрічалися інколи по кілька разів на день. Наші контакти і спілкування в якійсь мірі дозволили мені ближче пізнати і засвоїти дещо з його світосприймання, а також сказати слово про нього як непересічну людину, яку довелося зустріти у своєму житті.

Він був людиною незвичайною. З бідного сільського хлопчини виріс на «Галицького лицаря», як син Перемиської землі заслуговує зайняти почесне місце серед заслужених для Перемишля і на нашу пам'ять.

Володимир народився 22 березня 1913 р. в невеличкому селі Підбуковина, що біля Руського Села на Перемищині в багатодітній сім'ї Петра і Розалії Кашицьких. Діти Кашицьких (6-ро з першого подружжя і 6-ро з другого) з часом розбрелися по всьому світі – від Підбуковини по Америку й Австралію. Усі вони, хоч жили бідно, отримали належне національне і патріотичне виховання. Заслуга в цьому батька. Він, хоч простий селянин, що жив у змішаному українсько-польському селі, був великим українським патріотом і коли виникла потреба, він, узявши з собою дев'ятнадцятилітнього сина Василька, вступив у ряди Української Галицької Армії (УГА), щоб захищати Львів. Батько повернувся з війни інвалідом, а син Василько згинув.

Коли Володимирові сповнилось дванадцять років, батько віддав його вчитися слюсарем у Перемишль. Вже тоді почав формуватися характер Володимира як людини-прагматика і реаліста. На його виховний процес великий вплив мала відома перемишлянка, старша пластунка Цьопа Паліїв, а пізніше в'язень Картузької Берези Володимир Гоцький. Це були ті люди, які різьбили світогляд Володимира, національну свідомість, сильну волю і характер. Володимир скоро вступив до пластунської організації, а згодом до Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). «Пласт» і «Плай» формували характер і дисципліну юнака.

У 1933–1934 рр. служив у польському війську в Кельцях (Польща). В лютому 1940 р. Володимир отримав від перемиської Організації Українських Націоналістів (ОУН) доручення перенести таємну пошту на правий бік Сяну в більшовицьку окупаційну зону Перемишля. Доручення прийняв без хитань, але попав у руки радянських прикордонників.

Від того часу розпочався тяжкий період в житті Володимира – став в'язнем більшовицьких тюрем і таборів: Перемишля, Львова, Одеси, Харкова, Куйбишева, Архангельська, Ухти, Печори, Воркути, Абеби й Караганди. Це був час слідств, знущань, катувань, в холоді і голоді, а смерть заглядала в очі на кожному кроці.

Фронт повернувся на захід. Польські військові місії в Караганді розшукували поміж лагерниками колишніх громадян Польщі. Володимир був саме таким. Щоб раз і назавжди вирватися із жаху табірної життя, Володимир зголосився до Польської армії ім. Т. Костюшка. Цей крок Володимир оплатив трагічно. З Караганди його перевели до Сум в Україну, де нашвидко пройшов вишкіл і у серпні 1944 р. з уформованою дивізією опинився на фронті над Віслою біля Дембліна. Фронт готувався до визволення Варшави.

І тут нагрянула на нього життєва трагедія. Під час перестрілки перед Володимиром розірвався снаряд і він втратив обидві руки. В лікарні роздумував покінчити життя, але його сильний характер і сильна воля наказували примиритися з гіркою долею і наперекір її лукавості – жити. По роках він сказав: *Не для того Бог поклав на мої плечі той тягар, щоб я його кинув – лише для того, щоб я показав іншим, куди його треба нести.* З таким девізом він йшов через усе життя.

Весною 1945 р. Володимир поселився у Щеціні. Тоді ще фронт стояв під Берліном. Таких як він, воєнних інвалідів, поселилось у Щеціні багато. Вони створили свою організацію „Związek Inwalidów Wojennych” і її головою обрано Володимира. Цю організацію він очолював довгі роки. Тішився пошаною як людина стійка, рішуча і чесна. Отримував відзначення, нагороди, похвали, дипломи. Брав участь у численних з'їздах, конференціях, академіях, бенкетах. Всюди обстоював життєві проблеми покривджених долею. Незабаром у Щеціні і околицях став відомим виробником високоякісного морозива.

Цей період тривав довгих тридцять років (1945–1974). У 1961 р. одружився, виростив двох синів і для своєї родини побудував шикарний дім у затишному містечку Закопане.

Другий період у Щеціні тривав з 1974 по 1992 рр. і був зовсім інший від першого. Володимир пізнав українське середовище Щеціна, колишніх поселенців акції «Вісла», які вже від 1956 р. були зорганізовані в Українському суспільно-культурному товаристві (УСКТ). З того часу він повністю посвятився українській справі. Багато читав, доповнював знання з різних ділянок науки і культури, особливо української, оскільки не міг його здобути в бідному дитинстві і бурхливій молодості. У нього була прекрасна і велика бібліотека. В ній переважали енциклопедичні видання і альбоми з образотворчого мистецтва. Фонди бібліотеки поповнював новими українськими виданнями з книгарні «Святовід», з якої ніколи не повертався з порожніми руками. Але його більше цікавили довоєнні або закордонні видання. І тут Володимир виявив незвичайну ініціативу. Коли у приватному вжитку появилася ксерокс, він почав передруковувати цілі книги: Л. Шанковського, О. Кузьми, І. Кедрина, І. Крип'якевича, О. Думи, М. Семчишина, Н. Полонської-Василенко і інших по 10–20 примірників та поширював серед українських студентів. Його кімнати прикрашали картини українського мистецтва, в тому велика прекрасна картина «Запорожців» І. Репіна.

Ще задовго до ювілею 1000-ліття Хрещення Руси-України почав реалізувати новий проект – випуск медалей, приурочених до цієї знаменної дати. За його справою Державний монетний двір у Варшаві випустив такі медалі:

1. Аверс – Т. Шевченко, Реверс – Кобзар
2. Аверс – І. Франко, Реверс – Каменярь
3. Аверс – Кн. Ольга і Володимир Великий, Реверс – Св.Св. Кирило і Методій
4. Аверс – Кн. Володимир Великий і Анна, Реверс – Св. Гора Атос
5. Аверс – Кн. Володимир, Реверс – Літописець Нестор

Їхній тираж – майже 2000 штук у двох версіях: в українській і польськомовній, з металу, в сріблі, з бронзи і з чистого срібла. Вони розійшлися по всьому світі, ними зацікавились нумізматики. Як правило, зацікавилась і влада та безпека (УБ), але Володимир не побоявся і не корився.

Випуск ювілейних медалей був великим осягненням. Ця подія на той час не мала собі рівної і показала незнищимість національного духу української громади у Польщі, велику мобільність протягом сорока років після ганебної акції «Вісла», яка стала поштовхом до активної праці на дальші роки.

Ювілей 1000-ліття Християнства в Україні визволив у Володимира велику енергію до праці. Він зреалізував ще один проект до цієї знаменної дати, а саме – став співорганізатором молодіжного «Хору Тисячоліття». За власні кошти пошив шістдесят комплектів костюмів зразка Княжої доби, став спонсором хору та його ідейним «батьком», а хор – його улюбленим «дитятком».

Після проголошення державної незалежності він переїхав до Львова. Десять років життя у Львові (1992–2001) зовсім відмінні від щецінського. Тут залишилась багата публіцистика, а також книжкове видання про нього. У Львові він став членом «Ліги меценатів», за харитативну діяльність був нагороджений відзнакою Євгена Чикаленка і за заслуги для України, а зокрема Львова, отримав почесне звання «Галицький лицар».

Ось, яким бачили львів'яни Володимира Кашицького у спогадах його друзів, закріплених у книзі *Галицький лицар* Михайла Слабошпицького:

Володимир Кашицький – це людина, яка перемогла недолю і самого себе... це колосальна автомобілізація, феноменальний згусток волі і енергії... він залишив по собі такий прекрасний і яскравий слід... і з таких складається моральний капітал нації... (ВЗ).

... людина, що піднеслася над грішною землею, як прекрасна легенда... (ПЯ).

... він одинокий романтик сучасності... (ВК).

... він був людиною діла, а не красивих слів... (МК)

... це своєрідний людський феномен... (МС)

... він був сильним і чесним... висока і горда постать на тлі кам'яниць і церков Львова... (СК).

Про його «... святі руки...» писали балади (МС)

... він людина-легенда... його ім'я у Львівській державній музичній академії ім. С. Крушельницької звучить і звучатиме вічно, доки звучатиме українська пісня і музика (ВЧ),

...він по-молодечому жвавий, усміхнений, стрункий... молодечий блиск в очах, енергійна хода, людська притягальність і така довга-довга молодість, то все винагорода за його щедру, теплу, доброзичливу, щирю душу... (ТК).

За дану йому милостиню сказав: «... візьміть ці гроші і дайте бідним, щоб помолилися за ваше здоров'я». «... його життєрадісна вдача ogrівала теплом всіх тих, хто з ним спілкувався і те незгасаюче тепло давало йому сили жити і творити...» (СГ),

... він притягував людей до себе надзвичайною добротою, невичерпним оптимізмом, зичливістю, глибоким внутрішнім спокоєм... він був з когорти покоління українців 30–40 років, які

жили Україною, для України і готові були пожертвувати задля неї навіть власним життям... (ВП),

... він був людиною інтелегентною, з неймовірною інтуїцією та душевною спостережливістю, мав свої примхи і переконання, від котрих силою не можна було його відірвати... (АШ),

... був оригінальним і надзвичайно цікавим, в ньому велич і широчінь образу, інтелектуальна глибина і разом з тим простота і людяність... (ОЯ),

... він ніколи і за ніяких обставин не сумував і не дозволяв сумувати тим, хто був із ним поруч... (ВТ),

... книга, якій Ви (В. Кашицький) дали життя, назавжди залишить Ваше славне ім'я на скрижелях історії... (МЧ),

... у нього титанічна сила духу, допитливий, швидкий розум, прагнення допомогти ближньому, манера елегантно вбиратися, скорий до розмов... великої душі і серця людина, була в нього щаслива, неоцінена, рідкісна здатність – безкорисливо дарувати людям Добро і Радість... (МБ),

... він був категоричний що до права своєї нації на державу... (БЯ),

... він розумів, що найбільша віддача є від інвестицій в інтелектуальну еліту... (ЛР).

Інші висловлювались у поетичному жанрі:

«Ноги – коріння моє, руки – гілля моє,

Ногами я востаю в землю,

А руками тягнуся до неба,

І своїми помислами,

Намагаюсь обіймати Всесвіт...» (ЛР).

Цього достатньо, щоб побачити, наскільки багатогранною людиною був Володимир Кашицький. Годі охопити все, щоб вірно змалювати його портрет, бо глибину його душі непросто було збагнути.

Для нас, які його знали, залишиться людиною високої моралі і безмежного патріотизму до України, бо Україну він любив понад усе.

Метою статті є показати в загальному кшталті розвиток українського шкільництва у воєнні роки (1939–1944) на терені Більського повіту, до якого у 1941 р. були приєднані чотири північні гміни колишнього Володавського повіту. Українське населення в терені було розкинуте у 170 селах, але після 1905 р. кількість його різко зменшилась, особливо на захід від Білої. Залишилися там православні острівки (які існують до сьогодні) серед колишніх «упорствующих», відчужених тепер від своїх руських коренів. Місійні спроби повернути їх в лоно Уніатської церкви не давали жодних результатів, що свідчило б, що не релігійні мотиви були головними в переході до польського табору, а економічні та політичні. Чуючи свою слабкість перед обличчям постійного польського натиску, «калакути» забезпечували себе та свої господарства перед їхньою втратою. Ставши римо-католиками, вони не підлягали вивозові на Схід у 1915 р. та вивозові на Захід у 1947 р. За державницьким патріотизмом, вони старалися бути ліпшими від етнічних поляків, що характеризує всіх неофітів.

Кількість руських-православних у самій Білій становила у 1938 р. 327 осіб, але в північно-східних гмінах була достатньо високою (Добринь – 1796, Кобиляни – 1432, Костомолоти – 2374, Пищатець – 1717, Тучна – 1734, Заболоття – 2837). У підляських селах, за справою українських допомогових комітетів, в Білій та Володаві виникло у 1939 і 1940 рр. 66 основних народних 5-, 6-класних українських шкіл з кількома тисячами учнів («УА» 1997, 1998, 2005). Вони містились у передвоєнних шкільних будинках, а вчителями були в основному вихідці з Галичини та «заточенці» з етнографічно польських територій, які були змушені там працювати після закінчення українських семінарій. Не всі володіли кваліфікаціями педагогів, тому велося постійне удосконалення знань вчителів на курсах у Холмі. Уроки релігії вели священники, які прибули здебільшого з Волині, а також місцеві. Шкільними інспекторами у Білій були д-р Олесь Бабій (відомий український поет та діяч), д-р Дудко, Осип Яворський і Володимир Голець.

Напочатку не було українських підручників, але з кожним роком цей стан покращувався. З великим ентузіазмом сприйнявся дітворою журнал «Малі друзі». Народні вчителі провели велику виховну працю серед молоді, адже у поверсальській Польщі рівень української грамотності на Холмщині та Підляшші, де не було жодної української школи, був, поза деякими винятками, дуже низьким. Українська школа спричинилася до національного прозріння підляського населення, воно стало усвідомлювати свою вартість і потребу самоорганізації. Старші включилися до культурної праці шляхом розвитку художньої самодіяльності, орга-

Садочок у Полосках, 30 серпня 1942

нізації церковних хорів, заснування українських кооперативів. Не було то скрізь таким спонтанним, особливо в селах, де українці становили меншість і після того, як у 1943 р. виник аковський підпільний рух, який вороже поставився до всього українського. Тож серед жертв аковського терору були й вчителі, такі як Дмитро Дмитрук з Головна, Ігор Козицький з Носова, Іван Пастернак з Хорошинки, до 1915 р. вчитель, а в 1922–1927 рр. – сенатор ІІ РП.

Національне виховання дітей та батьків було реалізоване святковим закінченням шкільного року з виступами школярів і розданням свідоцтв. Наймолодші у ряді сіл ходили до дитячих садків, які виникли зразу в 1940 р. У 1943 р. на Підляшші було дев'ять сезонних садків, до яких вчашало 240 дітей, а в трьох селах були постійнодіючі садки, де за браком школи навчали також грамоти. Селяни до дошкільного виховання з початку відносилися з недовірям, але з часом схвально, вбачаючи в цьому допомогу для себе під час косовиці, жнив і т. д. Були проекти, хоча незреалізовані через наближення фронту, проведення сільськогосподарських курсів для молоді у віці 14–18 років.

Турботою УДК, зокрема, його керівників Івана Пастернака та його сина інженера Євгена Пастернака, було заснування на Підляшші середньої української школи, яка виховувала б українську інтелігенцію для цього занедбаного в освітньому відношенні терену. Могла б це бути вчительська семінарія, однак окупаційна німецька влада на це не погодилася, трактуючи українців, як і інших слов'ян, робочою худобою Третього Рейху. Тому, за допомогою УДК у Кракові, на Підляшші виникли тільки дві торговельні двохрічні школи, у Білій та Володаві, які мали постачати крамничних продавців і стенотипісток. Але навіть організація таких невеликих за своїм обсягом шкіл, вимагала від комітетів й громадськості великого вкладу праці й енергії. Треба було спроваджувати усіх учителів з-поза терену Підляшшя, підшукати будинок для школи й бурси, що в умовах підляських міст, опанованих польською ендецією, не було легким завданням. Першим директором Торговельної школи в Білій був Познахівський, другим – Йосипишин. Обидві торговельні школи в Білій і Володаві засновано у 1940 р. і до 1944 р. вони дали по два випуски молоді.

Велику увагу в торговельних школах відводили загальноосвітнім справам. Молодь, що приходила з сіл, не була належно й всебічно підготовлена, адже народні школи були щойно засновані. Крім фахових предметів, велику увагу присвячувалося національно-патріотичному вихованню через розвиток артистичного руху, зокрема співу. На закінчення обох випусків у Білій реалізовано святкові програми з показом української пісні, танцю та музики. У 1943 р. силами школи поставлено *Лісову пісню* Лесі Українки в обробці і постановці Ірини Шумовської, а в 1944 р., вже коротко перед евакуацією – *Назара Стодолю* з вечорницями Ніщинського. Ірина Шумовська, дочка петлюрівського емігранта, випускниця факультету англістики Ягайлонського університету, була душею підляської молоді

Учителі Народної школи в Полосках, 1943

чи то в Київці, де навчала в основній школі, чи в Білій, коли працювала в Торговельній школі, залишаючи по собі найкращі спомини. У 1944 р. евакуювалась до Західної Європи, а звідси – до Канади, де в віці вісімдесяти років й досі проживає у Торонто.

Вчителі-заточенці

У фахових та середніх школах з терену Підляшшя навчалось у 1944 р. 65 хлопців та 56 дівчат. Найбільш – у Торговельній школі в Білій – 72 учні, в Українській семінарії в Грубешеві – вісімнадцятеро учнів, в Українській державній гімназії в Холмі – дев'ятеро учнів, у Технічній школі в Холмі – чотирьох учні, також у Духовній семінарії (Холм) – три особи, та ще по 1–2 учні – у шкільних осередках Галичини. Частина випускників цих шкіл встигла перед фронтом розпочати працю в економічних та суспільних установах Підляшшя. Було, отже, перше поповнення власної підляської інтелігенції, але воєнні події перервали цей процес. Залишилися немеркнучі спогади про українську школу, яка, як метеор, пронеслася над Підляшшям у цих бурхливих часах.

Український допомоговий комітет на Підляшші (1941–1944)*

Після вибуху війни 22 червня 1941 р. були покликані до війська велика частина працівників Комітету, дехто ж знову самовільно покинув працю і пішов на Схід. Довший час Комітет був фактично без голови, що відповідав би за цілість справ. Секретар Комітету, втікач з Буковини, Іванович, був добрим знавцем німецької мови, достатньо освіченим і працьовитим урядовцем, однак без громадянської підготовки і без зрозуміння місцевих потреб. Працівники, що в цей час були в Комітеті, крім місцевого священика, о. П. Дикого, не відповідали важким завданням, що їх мусив виконувати Комітет. У зв'язку з війною на Сході Комітет мусив приступити до допомоги воєннополоненим. Це завдання абсолютно переростало спроможности не тільки місцевого Комітету, але й усього українського населення в Генеральній Губернії. Тільки на терені Підляшшя, в околицях села Віскреничі, був організований німцями величезний переходовий табір – т. зв. Дуляг – на 200 000 полонених. Допомога полоненим була обов'язком наших Комітетів, однак практично не була ані достатньою, тому що переростала можливости українського громадянства, ані можливою зі згляду на саботаж командантів Дулягів, які в більшості були під впливом націонал-соціалістичної партії і стремили до винищення цілої маси полонених. Усе ж УДК в Білій намагався, в міру своїх сил та спроможностей, допомагати полоненим, притягаючи до цієї акції, за допомогою УЦК усе українське громадянство в Краю. Крім харчів, які Український Комітет посередничав в розподілі харчових посилок для полонених з Чортківського Допомогового Комітету в Галичині. В той спосіб передано полоненим кілька тисяч харчових пакунків.

Все це було, однак, краплею в морі супроти велетенських потреб і нужди полонених, які перебували в таборі протягом кількох місяців до глибокої осені, під відкритим небом, гинули тут сотками денно від голоду і доведені до відчаю втікали з табору в околичні ліси. Не було надто важко втечи з табору, що був огорожений лиш одним рядом колючих дротів. Німецькі вартові, м'ягші серцем, допомагали полоненим в утечі, тому що не могли дивитися на їх муки і смерть в таборі. Полонені, після утечі з таборів, переховувалися в околичних лісах і були прохарчовані місцевими, переважно українськими селянами.

Однак впарі з цією втечею рознеслася по терені пошесть плямистого тифу. Під кінець 1941 р. і з початком 1942 р. усі села на Підляшші перейшли цю пошесть. Були околиці, в яких 30% населення вимерло від тифу. Пошесть спаралізувала усе життя: були замкнені школи, заборонені богослуження в церквах і усякого роду збори, також кооперативні. По селах ширилася зневіра і знеохочення до всякої організаційної праці. Рівночасно німці розпочали терористичну акцію проти втікачів-полонених і селян, що харчували полонених. Разом з цим йде широко закроена акція Гестапо «очищення» терену від комуністичних елементів. Сотки селян ідуть у в'язниці і концентраційні табори. Арешти ці перепроводжували німці на підставі донесень низової адміністрації – вїттів і солтисів, що в більшості випадків були поляками і, річ ясна, використали момент, щоби очистити терен від небажаного їм українського елемента. В цей час

дісталися до в'язниці деякі найсвідоміші селяни з терену, як напр., Антін Сегень з Полосок, один з перших організаторів кооперації в терені і член Надзірних Рад Союзу Кооператив. Український Допомоговий Комітет облягали жінки з благанням порятунку. Та порятунок цей не є можливий. Адже Гестапо не йшло про те, чи арештовані винні дійсно, чи ні; розходилося про те, щоби винищити усе слов'янство і стероризувати маси, які тепер мусять підкоритися несамовитим наказам влади і улягчи теророві, або ж іти в ліс в партизанські відділи.

У 1942 р. розпочинається в терені терор проти українського населення різних партизанських груп – в грабункових або ж і політичних цілях. Під впливом цього терору втікає з терену решта працівників з «малої еміграції», що ще залишилася в терені на становищах переважно народніх учителів. Влада стягає з терену поліцію, що дуже не може боронитися проти сильних і добре озброєних банд. В 1943 р., в часі найбільшого терору, залишається в місті Біла докладно декілька громадян, що мали до вибору, або покинути усе й рятуватися втечею, або залишитися й працювати, заки наступить якась інша розв'язка справи. Цих кілька одиниць працювали до 1944 р., до часу окупації Підляшшя більшовиками.

Володавський Допомоговий Комітет повстав в 1939 р., рівнож завдяки старанням кількох місцевих громадян і втікачів з Волині і Галичини. Від 1941 р. Володавський повіт німці ліквідували і прилучили північну його частину – волості Славатичі, Романів, Опілля і Вишнічі до Більського повіту, південну частину до Холма. Тому також південна частина Володавщини була пов'язана організаційно з Холмщиною. Радинський повіт мав окремих комітет з осідком спершу в Любартові, потім – у Радимні. Праця цього Комітету не розвинулася належно.

З початком 1944 р., отже, в часі, коли уже все життя повіту стояло під знаком фронту і було спаралізоване терором партизанських відділів – сталася на Підляшші подія, що напевно залишилась в пам'яті цілого громадянства – подія єдина в цілій історії Підляшшя – прихід частини Української Галицької Дивізії. В усій праці українського громадянства на Підляшші від часів 1914 р. починаючи (праця синьожупанників в Білій) і до останніх часів – найбільшою недостачею і слабкістю був брак своєї збройної сили, на яку можна би було сперти працю адміністраційну, яку виконували тепер Українські Комітети і якою можна би було боронити культурно-освітніх працівників від терору ворожого підпілля. Цю збройну силу, річ ясна, не могли замінити допоміжні відділи української поліції, нечисленні на Підляшші, які ніколи не були самостійними, а лиш підпорядкованими станицям німецької жандармерії.

Ідея створення Української Дивізії виникла в центрі, у Львові і Кракові, і вістка про це дійшла на Підляшшя в часі посиленого ворожого терору, коли по селах щоденно падали жертвами кращі одиниці і коли свідомість кінцевої збройної оборони своїх життєвих інтересів поволі проникала в маси. На самому Підляшші, однак, ніколи не прийшло до мобілізації молоді до Дивізії і зголосилися лиш одиниці добровільно. Пригадуємо собі момент, коли група підляшської молоді, на запрошення львівських організацій, приїхала до Львова і на вулиці побачила більший відділ української поліції, що йшов зі співами. «Ось, якби у нас так!» – вирвалося мимовільно одному із підляшських хлопців. В 1944 р. ця туга Підляшшя за збройною силою стала бодай частинно дійсністю. На Підляшшя прибули частини Галицької Дивізії, які станціонували в Білій, як гарнізон, або ж знову були розквартировані понад Бугом, де будували укріплення. Підляшське село вперше в своїй історії побачило свою збройну

силу і відчуло її значення. З прибуттям дивізії терор польського підпілля в терені зникає. Вулицями Білої маширували тепер зі співами відділи українського війська. Польське місто зі здивованням приглядалося воякам і прислухалося співам. Дарма, що військо це мало ще німецьких старшин. Громадянство зійшлося зі стрільцями і старшинами і відчуло їхній український дух. Своє військо, навіть у такому скромному виді, як наша Галицька Дивізія – це було для Підляшшя на правду багато, дуже багато.

Тому з великим жалем пращали Підляшани Дивізію, яка скоро, в травні 1944 р. відходила на фронт проти більшовиків, де була в липні 1944 р. розбита в бою під Бродами.

У місяцях травні і червні 1944 р. фронт підсунувся дуже близько, з більської летунської площі зривалася щоденно ескадра боевих літаків «штукасів» до лету на фронт під Ковель. Більшовицькі літаки вночі налітали на Підляшшя, намагаючись бомбардувати військові об'єкти, положені тут в лінії залізниці і шосе Бересть – Варшава. Більшовицькі літуні не були надто вправними в нічних летах і нападах і не робили поважнішої шкоди німецьким військам, тим не менше, наслідком їх налетів потерпіли численні села на Підляшші, що були спалені від «ялинок» – світляних ракет, скиданих літаками, або ж і наслідком бомбардувань. Два українські села – Копитів і Лебедево громади Костомолоти були цілковито спалені, і в цих селах було кільканадцять жертв в людях (поранених бомбами і попарених в часі пожеги). Український Комітет мусив прийти з допомогою цим селам, організував доразову поміч у харчах, видаючи кілька тон харчових запасів та виплачуючи грошові запомоги на купівлю будівельного дерева тощо. Плянована була більша допомога у відбудові цих сел, через центральні уряди в Люблині і Кракові і за посередництвом Українського Центрального Комітету.

Двадцять другого червня 1944 р., коли розпочався передостанній більшовицький наступ, по шляху Бересть – Варшава почали напливати втікачі з Полісся. Були це переважно білоруси, частинно – росіяни і українці. На терені Підляшшя існував у цей час лиш Український і Польський Допомогові Комітети, які спільно приступили до акції допомоги втікачам. Було умовлено, що українських і білоруських втікачів обслуговуватиме Український Комітет, поляки і росіяни мали отримувати допомогу від Польського Комітету. Польський Комітет мав кращі можливості в терені і майже чисто польському місті Біла, Український Комітет мав більші грошові резерви на цю допомогу, переказані йому УЦК у Кракові. Частину своїх грошових резерв на допомогу втікачам (5000 чол.) віддав Український Комітет до диспозиції Польського Комітету. Це був єдиний момент співпраці Українського і Польського Комітетів на терені Підляшшя. Головою Польського Комітету був у цей час д-р Базильчук, очевидно, з «калакutip» підляшан, лікар місцевого шпиталю. Він ставився принаймні назовні лояльно до співпраці з нашим Комітетом і виказував багато ініціативи в справі організації допомоги втікачам. Оба Комітети, однак, не мали часу розвинути допомоги і скоро воєнні події на фронті примусили ліквідувати працю і покинути терен Підляшшя, принаймні чоловічих працівників Комітету.

Питання дальшої долі Підляшшя після окупації його більшовиками, а тим самим і дальшої долі українських інституцій і поодиноких працівників було актуальним уже від 1943 р., від програної німців під Сталінградом, бо від цього часу загальна програма німцями війни була уже цілковито ясною усім, хто слідкував за розвитком подій на фронтах. Так само було ясным, що з приходом більшовиків усяка українська культурно-освітня праця мусить припинитися

і українські інституції, збудовані в часі війни, будуть зліквідовані. Кожному українцеві, що працював в часі війни на Підляшші, представлялося дві можливості в майбутньому: або йти в ліс і підсилити українське підпілля, стати на дорогу збройної боротьби з окупантом і боротися незалежно від обставин, без перспектив, лиш з наміром дорого віддати своє життя, – або ж відійти з Батьківщини на захід і чекати дальшого розвитку подій на еміграції. Перший погляд заступало українське підпілля організоване тепер на Волині групою ОУН Степана Бандери. Цей погляд не міг бути надто популярним на Підляшші, яке в часі війни так багато перетерпіло саме завдяки акції цього ж підпілля, про що мова буде далі. Навпаки, українське громадянство думало, що ідея масової утечі в ліс і безперспективної боротьби проти подавляючої чисельної і технічної переваги ворога є пропагована більшовицькою агентурою, яка, як можна було уже в цей час зорієнтуватися, мала чималий вплив на українське й польське підпілля. Річ ясна, для більшовиків було вигідним тримати усіх ворогів свого режиму навіть в лісі зі зброєю в руках, щоби пізніше їх поголовно винищити і щоби мати ніби моральну підставу винищувати українське мирне населення за правдиву або й мниму піддержку партизан, так як тепер, під тим самим претекстом німці винищували цілі села. Тому керманічі українських установ на Підляшші (не було їх надто багато) усвідомили собі konieczність евакуації з терену українських установ. Однак уже в останній хвилині, коли підляшське громадянство придивилося до маси втікачів, які сунули по шосі Бересть – Варшава вглуб польського, ворожого їм терену, без належної опіки зі сторони німецької влади, без помочі, лиш власними транспортними засобами – більшість громадянства не відважилася їхати в невідоме і воліла чекати розвитку подій на місцях. Не відважилось громадянство їхати на еміграцію в Європу, яка до цього часу була мало знана і в часі війни показала в своєму найгіршому виді – у формі націонал-соціалістичної Німеччини.

Праця Українського Допомогового Комітету і інших інституцій тривала до останньої хвилини – щойно коли більшовицькі чоловічі частини пробілися в північній частині Підляшшя біля Янова через Буг – 17 липня приступив Комітет і Союз до евакуації. Дня 21 липня, в п'ятницю увечері, виїхав зі станції Біла один товарний вагон з частиною майна Підляшського Союзу Кооператив і Українського Допомогового Комітету, який супроводив останній голова Комітету і останній начальний директор Підляшського Союзу Кооператив в одній особі – автор цих рядків.

Інші громадяни, що працювали в Білій, виїхали з міста на села, бо ж ясним було, що в Білій, в часі меживладдя, годі було втриматися і оборонити рештки майна українських інституцій.

Протягом наступного тижня від 23 до 30 липня 1944 р., після коротких боїв по лінії Бересть – Біла, Підляшшя було окуповане більшовиками. Ще перед тим, в дні 19 липня, деякі села біля шосі Бересть – Варшава, як Київець, Горбів, Корощин, були випалені німцями, згідно з наказом Гітлера про винищування усього майна при відході. Наказ цей на щастя не був посполдовно переведений в життя на терені цілого Підляшшя, тому й більшість сел залишилася й чекала на свою дальшу долю, продиктовану новим окупантом.

* Фрагмент неопублікованої праці *В боротьбі за Підляшшя, Західна Німеччина 1947*. Збережено мову оригіналу.

Ретельно гортаючи сторінки історії України, уважний читач помітить, що з-посеред усіх земель найбільше потерпіли від різних загарбників Холмщина й Підляшшя. Польща й Росія цілі століття брутально там панували й денаціоналізували українців. Найжорстокішим було панування й польщення населення цих земель у 1918–1939 рр. Вже на початку свого існування польська влада зліквідувала 250 православних парафій, а потім послідовно ліквідувала всякі прояви українства. Закрито всі культурно-освітні осередки, школи, видавництва. Заборонено навчання української мови навіть у тих школах, в яких українські учні становили 100%. Не можна було працювати українцям у державній адміністрації на етнічних українських землях, офіційно заборонено вживати назв «українець» чи «український». У середині тридцятих років, коли виявилось, що українці, всупереч брутального тиску, зберігають свою національну свідомість, мову й віру, влада наказала православним священикам виголошувати проповіді в церквах та навчати релігії в школах виключно польською мовою. Заборонено також ввозити на Холмщину й Підляшшя українську пресу та книжки. Але кульмінаційна хвиля лихоліття вдарила у 1938 р. Тоді влада наказала нищити церкви!... Розвалено понад 150 церков, а частину замінено на костели та школи. У той час в деяких місцевостях православних українців почали насильно вихрещувати на римо-католиків.

І ось, коли брутальне польщення на Холмщині досягло вершини, прийшли інші загарбники – німці. Щоправда, панували жорстоко й криваво, а підбиті народи вважали *untermenschen*-ами (підлюдьми), але українцям на Холмщині й Підляшші дозволили на мінімальне національне відродження. У селах і містечках українці переймали місцеву владу. Почали відкриватися українські школи, кооперативи. В усіх церквах священики почали відправляти по-українськи. У 1943 р. польську поліцію заступила українська. Але найважливішим проявом національного відродження стала освіта й українська преса. Окрім початкових шкіл, створювались професійні торговельні. У Холмі зорганізовано технічний ліцей та гімназію, а у 1942 р. – Учительську семінарію в Грубешеві. Щоправда, всі ці школи становили краплю в морі потреб для Холмщини й Підляшшя, але у порівнянні до нульового міжвоєнного стану, це було дуже багато.

Ініціаторами заснування Вчительської семінарії були: мгр Петро Кривоносок, Софія Богун та Олександр Самохваленко, яка створена завдяки старанням Українського Центрального Комітету в Кракові та Українського Допомогового Комітету в Грубешеві.

Вістка про набір учнів до першої в історії Холмщини Вчительської семінарії викликала велике зацікавлення серед молоді, спраглої освіти, а до того ще й рідної. На 120 місць у трьох класах (початковий, перший і другий) зголосилося понад триста, але до іспитів допущено близько двісті. До другого класу треба було здавати вступний екзамен з української мови й літератури, німецької мови, математики, стародавньої історії Греції та біології. Був також екзамен і зі співу, але цієї оцінки не брали до уваги – вчитель просто

хотів знати «співочі» здібності майбутніх учителів. Іспит склала більшість кандидатів, але прийняли 120.

Урочисте відкриття семінарії та навчального року відбулося в гімнастичному залі. Сиділи за столом лише вчителі та гості, а учні стояли. Вітальну мову виголосив директор мгр Петро Кривоносок. Між іншим, наголосив, що буде вимагати від кожного учня пильної науки та дотримування шкільної дисципліни.

Вже з першого дня науки в школі панувала радісна піднесена атмосфера. Молодь тішилася, а навіть гордилася тим, що стала учнями першої в історії Холмщини української семінарії. Адже ще три роки тому навіть не мріяли про таку честь!... Вони, селянські діти, яких поляки називали православними поляками, русинами чи просто тутешніми, могли закінчити лише чотири класи початкової польської школи, а сьогодні стали кандидатами на українських учителів! Цей факт підвищував їх не тільки у власних очах, але й в очах рідних та односельчан. Радість і гордість просто розпирала груди!

Окрім науки, молодь охоче горнулася до необов'язкових занять після уроків. Діяли різні гуртки, але найпопулярнішими були: співочий, літературний та спортивний. У національні свята та історичні річниці організовували виступи декламаторів, хору, а навіть солістів¹. Щоправда, рідше, але організовували й танцювальні забави. Десь у другому півріччі, на прохання православного катехіта, вчитель музики й співу О. Самохваленко навчив найстарший клас церковного співу. Шкільний хор співав лише під час урочистих богослужінь. Окрім цього, декотрі учні часами читали «Апостола».

На початку 1943 р., незважаючи на директорську заборону займатися учням політикою, була створена шкільна підпільна Організація Українських Націоналістів. Провідником став учень другого класу Михайло Савинець. Як пізніше виявилось, першим організатором ланок ОУН на Холмщині, отже і в Семінарії, був Петро Балко² (псевдо «Святослав»).

У 1943 р. до організації належало тринадцять хлопців з другого класу і кілька з першого. Організація була поділена на чотириособові ланки – трьох членів і ланковий. Головною ціллю шкільної організації були: ідеологічна й практична підготовка до підпільної діяльності, навчання історії України, а особливо визвольних змагань, ідеології та історії ОУН і правил конспірації. Велася також і практичні заняття. У визначеному місці й часі зустрічалися двоє незнайомих членів лише на підставі опису зовнішнього вигляду й клички. Старші хлопці доставляли у визначене місце «важливі» або «небезпечні» пакунки та кореспонденцію. У тих пакунках переважно були цегли або каміння, але пізніше перевозили також амуніцію чи гранати.

Ще в 1942 р. польське збройне підпілля почало кривавий терор проти українського населення Холмщини. Спочатку вбивали лише свідоміших українців-учителів, урядовців, рільників тощо. Загинули тоді сотні людей. Між іншим, замордували тоді батьків учнів семінарії – І. Бориса з другого класу і Люсі Стахурської. На похорон батька Івана Бориса до села Ласків, віддаленого від Грубешева на 20 км, пішли всі хлопці з його класу. А на похороні Стахурського була майже вся семінарія.

Навесні 1943 р. поляки почали масове спалювання цілих сіл і мордування невинних мирних людей. Спалили тоді близько тридцяти сіл та вбили понад 5000 людей. Найбільше

загинуло в дощенту спаленому селі Сагринь – сімсот чоловік. У Грубешеві з відомих людей вбили голову УДК д-ра Миколу Струтинського та референта УДК, полковника УНР Якова Войнаровського. Їхні похорони сталися величезною маніфестацією єдності українців, а особливо потрібності оборони. Члени шкільної ОУН вважали, що повинні виступити в обороні мирного населення Холмщини, вступаючи до щойно організованих відділів УПА, але провід забороняв: «Ви ще замолоді, а по-друге, Україні будуть потрібні освічені борці».

Восени 1943 р. для старших членів організації проведено екзамени зі згаданих вище предметів. Всі склали й стали дійсними членами юнацької ОУН.

Взимку 1944 р. на першому уроці після зимових канікул директор прочитав, як казав, з жалем, наказ німецької влади про призов дванадцяти учнів третього класу до *baudinst*-у³. Дев'ять з-поміж них були членами організації. І, хоч ця вістка була драматичною, адже переривала науку, то принаймні декотрі хлопці вдавали задоволення. Ніхто з призваних не пішов служити, а всі члени ОУН перейшли у підпілля – частина до УПА, а решта – до цивільної праці в підпіллі. Окрім цих дванадцяти призваних пізніше до підпілля, перейшло ще кілька хлопців і дівчат.

Учні, які мусили покинути школу, небагато втратили науки – у травні цього ж року Семінарія перестала існувати. З огляду на наближення фронту, німці в будинку школи зробили військову лікарню.

Багато років пізніше вдалося установити долю колишніх учнів семінарії, які перейшли у підпілля. Вісім з них загинуло в боях, двох заарештували поляки й розстріляли, а чотирьох засудили на 10–15 років тюрми. Решта учнів, які не брали участі в підпіллі, була переселена в Україну. Надалі майже всі вчилися в середніх і вищих школах, згодом поповнили ряди свідомої української інтелігенції.

Олександр Попко – нар. 9 лютого 1926 р., Степанковичі Грубешівського повіту. З 1942 р. – учень Української вчительської семінарії. З 1943 р. – член цивільного гуртка ОУН, 1945 р. арештований і засуджений до 15 років ГУЛагу. Звільнений з табору, не мав права поселитися в Україні, де жила родина. З 1955 р. живе в Ольштині.

Примітки

¹ Найкращими солістками були дві Марійки: Аламчук і Кухарук.

² П. Балко був власником книгарні в Грубешеві. Від 1944 р. в підпіллі був окружним провідником господарських справ.

³ *Baudinst* – напіввійськові формації праці.

Штрихи до біографії Івана Красковського – педагога й дипломата

Під час свого недавнього перебування на III Міжнародному книжковому форумі у Тернополі (23–24 VIII), я мав нагоду познайомитися з черговим томом *Тернопільського енциклопедичного словника*. Саме в ньому знайшов, м. ін., біографію Івана Красковського – уродженця Підляшшя, який вписався в історію Тернополя під час Першої світової війни, а згодом був активним учасником зусиль, метою яких було створення дієвого центрального державного апарату Української Народної Республіки та захист її інтересів на дипломатичному полі. Водночас це постать маловивчена істориками, адже автори згаданого словника, як і творці *Енциклопедії українознавства* визнають, що останні відомі для них дані з життєпису походять із тридцятих років, коли він був репресований та здогадуються смерті з рук енкаведистських посіпак. Насправді Іванові Красковському вдалося вийти з життям зі сталінської м'ясорубки та дожити до 75-річного віку – помер він 55 років тому у Чехословаччині, де ще з міжвоєнного часу проживала його донька Людмила.

Народився Іван Красковський 24 червня 1880 р. у селі Дубичі Церковні, в сім'ї православного священика Ігнатія Красковського (1850–1909; його могила досі знаходиться біля церкви в Дубичах). Тоді село належало до Більського повіту Гродненської губернії, до складу якої увійшли заселені етнографічно українським народом Берестейщина та північна частина Підляшшя (зараз це волосне село в Гайнівському повіті Підляського воевідства у Польщі). Священничий рід Красковських виступає у XIX та в початках XX ст. ст. як дуже численний і пов'язаний передусім зі східною частиною тодішнього Більського та межуючими з ним частинами Берестейського повітів, а в самих Дубичах духовну послугу несли не лише батько, але також дід і прадід Івана. Тут також, коло 1840 р., народився Іполит Красковський (помер у 1899), який багато років працював у редакції «Московских ведомостей», займаючися при цьому ще й письменницькою творчістю – у 1884 р. в Москві надруковані були два томи оповідань, в яких описані, м. ін., рідні сторони автора та їхнє населення.

Як вже сказано, населення околиці Дубичів Церковних, як і всієї східної частини Більського, а також Берестейського, Кобринського й межуючого з ними південного клаптика Пружанського повітів у Гродненській губернії, було за історичним походженням, мовою й звичаями – українське. Але ні у XIX, ні у початках XX ст. не було на цій далекій периферії української етнічної території, разом з Пинщиною механічно причепленої до білоруських і литовських губерній т. зв. Північно-Західного краю Російської імперії, організованого українського життя. І, мабуть, небагато помилявся польський

дослідник національного питання Леон Василевський, який у 1912 р. писав: *Українці на Литві й Білій Русі, заселяючи частину Гродненської та Мінської губерній, є досі сирим етнографічним матеріалом, нічим, крім мови, не зазначаючим своєї окремішності. Немає серед них навіть почуття зв'язку з рештою українського племені й національно-культурний український рух, так живий останнім часом деінде, на литовських українців немає жодного впливу... Абсолютна відсутність місцевої української інтелігенції стоїть на перешкоді започаткуванню будь якої праці в напрямку національного освідомлення цього відламу українців, які є найбільш культурно відсталою частиною населення Литви і Білої Русі.*

У цій ситуації не буде дивним, що в українському національно-культурному русі та змаганнях за створення національної держави представники цієї території були майже відсутні. Одним з нечисленних винятків був саме Іван Красковський, який мав також близькі зв'язки з білоруським національним рухом.

Середню освіту він здобував у Вільні, а з 1903 р. вчився на історико-філологічному факультеті Варшавського університету. У 1905 р. був арештований за участь у студентській організації і звільнений з університету. Тоді перенісся до Петербурга, де закінчив університетське навчання як історик-економіст, а в 1907–1914 рр. проживав у Вільні, працюючи у двох гімназіях вчителем історії та географії. Вільно в цьому часі стало головним осередком білоруського національного руху, який почав швидко розвиватися після революції 1905 р. В його організацію, як член Білоруського вчительського союзу та різних освітніх товариств, включився й Іван Красковський.

Після вибуху Першої світової війни Іван Красковський потрапив в Україну. Деякі інформації, зокрема про тернопільський період його біографії, знаходимо у спогадах відомого українського історика та національного діяча Дмитра Дорошенка (*Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)*, Мюнхен 1969), який окреслює Красковського як *відомого українсько-білоруського діяча і педагога.*

Перший раз згадується тут про Івана Красковського у зв'язку з обранням його наприкінці 1916 р. членом Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Комітет цей був позаурядовою організацією, завданням якої була допомога армії, початково передусім медична, а згодом також апровізаційна й технічна, тобто загальна організація запілля (аналогічні організації діяли також на інших фронтах). Початково Комітетом, діючим на території України керував росіянин-ліберал князь С. Урусов. Але восени 1915 р. очолив його українець, барон Федір Штенгель, який запросив до складу ряд українських діячів. Незабаром Комітет перетворився в суто українську організацію, яка почала проводити активну працю з населенням окупованих тоді російською армією територій Галичини й Буковини, організуючи, м. ін., захоронки та школи для дітей. Подібну працю проводив на цій території також Земський союз і його член П. Линниченко, який завідував відділом допомоги неселенню і запросив І. Красковського на голову «шкільного відділу».

Тоді – писав Д. Дорошенко – *робота пішла дуже дружньо, і засобами земського та міського союзів удалось протягом двох місяців (травень–червень 1916) майже відновити нижче народнє шкільництво в окупованім краю, де навчання велося українською мовою і було вільне від того присмаку австрійсько-польської рутини, що панував у школах краю за австрійських часів.*

Одним з питань, які прийшлося розв'язувати організаторам, була проблема підручників, адже старі, друковані за австрійських часів, хоч і були україномовні, то не підходили за змістом і духом для нових шкіл. У такій ситуації вирішено використати українські підручники, видані після 1906 р. у Києві, які назагал лежали на книжкових складах, адже в школах Російської імперії навчання українською мовою не дозволялося (м. ін., тому підручники ці були вільні також від російського казенного духу). Скликаний Д. Дорошенком та І. Красковським у липні 1916 р. в Тернополі з'їзд місцевих учителів і учительок повністю акцептував ці підручники, які згодом пересилали сюди з українських книгарень не лише Києва, а й Полтави, Харкова та навіть кубанського Катеринодaru. І, як писав у своїх спогадах Д. Дорошенко, – *галицькі селяни дуже тішились цими книжками на рідній мові «київського видання», з Великої України; особливо подобалися видання народніх дум і книжок з історії, що не зазнали на собі специфічної австро-польської цензури, і в яких польсько-українські відносини в минулому трактувалися без фальшування історичної правди.*

У 1917 р. як Д. Дорошенко, так і І. Красковський перебували в Києві, де після Лютневої революції й створення в Петербурзі Тимчасового уряду почали організуватися інституції українського політичного життя. Одним з питань, які треба було вирішити по-новому, була організація управи окупованих частин Галичини й Буковини. З ініціативи П. Линниченка, уповноваженого Земського союзу, в кінці березня 1917 р. відбулася нарада в цій справі, в якій брали участь також Д. Дорошенко та І. Красковський. В ході чергових нарад був складений проект нової управи Галичини і Буковини. З цим проектом І. Красковський та П. Линниченко, як представники Союзу міст і Союзу земств, поїхали до штаб-квартири верховної команди російської армії в Могилеві. Зустрілися вони там не лише з військовим командуванням, але й міністрами Тимчасового уряду, які приїхали туди на нараду. Красковському й Линниченкові вдалося переконати цих міністрів у доцільності обрання на пост крайового комісара Галичини і Буковини саме Д. Дорошенка. Внаслідок цього Тимчасовий уряд 22 квітня 1917 р. звільнив князя Долгорукова й назначив на пост комісара Д. Дорошенка.

Згодом, вже як крайовий комісар, Д. Дорошенко губернiальним комісаром в Тернополі призначив І. Красковського, який прибув до цього міста, мабуть, у травні. На жаль, записки про діяльність Красковського в цій новій ролі у Дорошенка дуже скупи: *Незабаром після мене приїхав Красковський і взяв управу губернією в свої руки. Справи скоро ввійшли в свою колію. В губернаторській канцелярії він майже всіх службовців залишив на місці. [...] Подекуди Красковський залишив на службі й урядовців старої поліції, як ось, наприклад, в Станиславові, що лежав на самій бойовій лінії і перебував трохи не цілий рік під страшним обстрілом ворожої артилерії. Служба тут була важка й небезпечна. Тим часом Красковський переконався, що службовці дуже добре, навіть часто наражуючись на велику небезпеку, виконували свої обов'язки.*

Організована, передусім українцями, нова адміністрація Галичини й Буковини проіснувала фактично від травня до липня 1917 р. У кінці липня 1917 р. з ініціативи тодішнього прем'єр-міністра Тимчасового уряду князя Г. Львова почався російський наступ у Галичині. Після початкового успіху показалося, що здеморалізоване й розагітоване більшовиками військо неспроможне до організованої дії. Це не тільки обернуло нанівець первісні здобутки, але

**Людмила Красковська, студентка
Українського педагогічного інституту
ім. Драгоманова у Празі, Чехословаччина,
1932**

призвело до погрому в здобутому тоді Калуші. Ось що писав Д. Дорошенко: *Здеморалізовані солдати, упившись найдених в Калуші горівок і всяких трунків, кинулись грабити і розбивати крамниці, приватні й громадські будинки, мордувати людей, насилувати жінок. Але що було дивне: погромниками керувала чиясь досвідчена рука і вказувала виключно українські громадські інституції й приватні помешкання для погрому; всі польські дома залишилися цілі. Від погрому потерпіли майже виключно українці й жиди. Жажливі подробиці калуського погрому оповів мені д-р Іван Куровець, що втік з Калуша до Чернівців. Пізніше розслідом було встановлено, що погромом дійсно керувала купка людей, що здавна звилася собі кубло при армійських інституціях, людей, що належали до компанії Геровських та Будиловичів [галицькі москвофіли – Ю. Г.]. Губерніяльний комісар Галичини Красковський при перших звітках про події в Калуші виїхав туди, кинувся розганяти громил, виявив надзвичайну сміливість і відвагу, але нічого вдіяти не міг, солдати були п'яні, офіцери від них ховались, австрійці страшенно бомбардували місто і от-от мали знову його захопити, що незабаром і сталося. Красковський ледве встиг вибратися з міста під убійчим вогнем.*

Незабаром почався австрійський контрнаступ і російські війська почали відступати також з території, яку займали до липня 1917 р.: *До мене прилетів з Тернополя Красковський і намалював мені жахливу картину. Він бачив, як відступала розбита армія, руйнуючи все при своїм відступі. Даремне, ризикуючи власним життям, старався він в деяких місцях зупинити втікачів і іноді це йому на якийсь час удавалось. Коло Теребовлі розлючені солдати мало його не вбили. Його врятувала охоронна сотня козаків, яку він мав при собі – сміливість і присутність духа, чим він imponував озвірілим, деморалізованим солдатам. Подекуди йому вдалось перепинити погром, як, наприклад, у місті Скалі, де довелося вжити зброю. Красковський просив у мене допомоги – ще один автомобіль і козаків. За кілька годин він помчав знову до своєї губернії. [...]*

Від Красковського доходили погані вісті: відступаюча армія котилася як лявіна, все нищучи на своїй дорозі. Були дикі сцени насильства і грабунку. Авторитет начальства і дисципліна зовсім впали. Вже були випадки замордування власних офіцерів. Красковський робив героїчні зусилля зберегти порядок і добитися організованої евакуації принаймні важливіших складів і найбільш цінного майна. І там, де вже не впливав авторитет військової влади, ще іноді впливав авторитет «комісара» Тимчасового Правительства. Весь час, ризикуючи своєю головою, носився він з сотнею козаків від села до села, зупиняв погроми, пускаючи в хід, де не впливали накази – силу. Певна річ, подолати стихію було неможливо і лиш подекуди, в окремих місцях удавалось зупиняти безчинства – для того, щоб вони вибухали в нього за спиною, як тільки він від'їздив.

Між іншим, йому доводилось натикатися на випадки саботажу, а то й просто зради з боку залізничників поляків. [...] У Тернополі, наприклад, Красковському вдалось вивезти чотири вагони з майном лиш тоді, як машиністам і кондукторам було загрожено розстрілом на місці.

Після цього горезвісного відступу в руках російської армії залишилися невеличкі окрайці деяких повітів Галичини і Буковини.

Дальша діяльність Красковського в Україні пов'язана вже з організацією уряду Української Народної Республіки, адже у грудні 1917 р. обійняв він пост генерального секретаря внутрішніх справ. У 1918 р., коли до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський, Красковський був членом ради Міністерства закордонних справ (міністром був тоді Д. Дорошенко), а після реституції УНР став радником міністра закордонних справ, згодом головою дипломатичної місії УНР на Кавказі, де, м. ін., вів переговори з урядом Кубані та кавказькими горцями, які прагнули об'єднатися з Україною.

Після занепаду української державності, Іван Красковський у 1921–1924 рр. проживав у Вільні, а згодом у Литві та Латвії, де активно включився у працю діючих там білоруських організацій. У 1925 р. виїхав до Радянського Союзу й поселився у столиці Білоруської РСР Мінську, де працював у Держплані БССР та, як доцент історії, в Білоруському державному університеті, звідки був переведений до Держплану СРСР у 1930 р. у Москві. Наприкінці цього ж року був арештований у зв'язку з процесом білоруських націонал-демократів та після суду засланий у Самару, де проживав у 1931–1941 рр. та працював у Крайплані. У 1937 р. був знову арештований та перебував під арештом до 1940 р., коли звільнено його без суду. До 1949 р. Іван Красковський працював учителем, м. ін., у Куйбишевській області. Згодом, після виходу на пенсію і смерті дружини, у 1953 р. вдалося йому отримати згоду на виїзд до Братіслави, де тоді проживала його донька Людмила. Тут він і помер 23 серпня 1955 р.

Життя й діяльність Івана Красковського вписалися в історію українських визвольних змагань та білоруського національного пробудження на початку століття, що минало. Все ж таки в його біографії ще дуже багато прогалин, заповнення яких вимагає багатьох пошуків, зокрема в архівах. Деякі матеріали, пов'язані з діяльністю на посту голови Української дипломатичної місії на Кавказі, які зараз знаходяться в Центральному державному архіві виконавчих органів влади України у Києві, віднайшов та передав до публікації в журналі «Над Бугом і Нарвою» проф. В. Сергійчук (№ 4/2000). Надіємося, що й інші дослідники докладуть свій труд до вивчення біографії Івана Красковського. Сподіваюся того не лише з почуття регіонального патріотизму, але й з переконання, що він був непересічною постаттю, гідною пам'яті у незалежній Україні, у боротьбі за яку не щадив своїх сил.

П. С. Про Л. Красковську та її українознавчі зацікавлення я знайшов лише таку бібліографічну звістку:

Красковська Л., *Західні впливи в українській архітектурі X–XIII ст.* [у:] «Збірник Українського наукового інституту в Америці», С.-Паоло – Прага 1939.

Ікона Богородиці Холмської в поході віків

Усвідомлення ваги образу Богородиці Холмської в наш час, після повернення з небуття, потребує розуміння основних етапів його переміщення у культурному просторі. У першу чергу це стосується Візантії XI–XII ст. ст., де виник цей та подібні твори, по-друге, це культурний ґрунт Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, який органічно сприйняв цей образ і, по-третє – культурне середовище Польщі та України XVI–XVIII ст. ст., де в контексті політико-релігійних відносин відбувалися змагання за володіння іконою.

Останні дослідження¹ підтвердили, що ікону Богородиці Холмської було створено у Візантії в другій половині XI ст., у період після перемоги іконошанування, що характеризується найбільш інтенсивною експансією візантійської церкви та грецького богослужіння на Балкани і Київську Русь. X–XI ст. для Візантії стало другим золотим віком у мистецтві. Основним завданням живопису було відновлення старих та створення нових пам'яток іконопису, знищених іконоборцями², зростає захоплення світською культурою, яка мала преренесансний, прегуманістичний характер. Водночас, на противагу світському раціоналізму, розвивався містичний ірраціоналізм, що продовжував традиції духовного монізму середньовіччя. Отже, з одного боку заклики до аскези, а з іншого – культ пишних церемоній, побудованих на глибинній символіці – таким було культурне середовище Візантії XI–XII ст.³ Дивовижне поєднання містики та «животворящого» стилю, зумовленого античними впливами, спричинило появу творів рівня ікони Богородиці Холмської.

Після перемоги над Другим іконоклязмусом (815) образ Діви Марії стає особливо популярним – як зримо-пластична демонстрація істинності догми втілення, як прояв реальності людської природи в божественному й ще один доказ на користь шанування ікон⁴. Нікейський собор у 843 р. закріпив остаточну перемогу іконошанувальників, провівши «реставрацію православ'я» – було визнано, що неприйняття ікон рівнозначне запереченню православної віри⁵. Одним з вагомих доказів необхідності шанування ікон було визнання особливої ролі Апостола Луки як живописця.

Співвідношення між візуальною та вербальною формами до Першого іконоклязмусу (726) виражалось тезою: «На початку було слово», а отже, візуальне втілення християнські ідеї могли отримати лише після того, як були сформульовані у слові. Думка щодо св. Луки, як автора ікони Богородиці була прийнятною, оскільки в такий спосіб іконошанувальники доводили одночасність появи тексту Євангелія та зримих образів Марії і Христа. Прагнення хронологічно ототожнити Слово і Образ, стверджуючи, що автор ікон Христа та Богородиці – сам апостол Лука, було цілком зрозумілим. Це додавало віруючому впевненості, що перед ним правдивий лик Богородиці – такий, яким його споглядав сподвижник і сучасник Христа⁶. Ікони, авторство яких приписували св. Луці, допомагали розв'язати ще одну важливу проблему – вони були ідеальними зразками для наслідування і запобігали небажаним «творчим» ініціативам.

Для візантійців X–XI ст. сакральний знак і символ були «знаменням», яке вимагало віри – категорії виключно індивідуальної. Ікона власне і була таким сакральним знаком, «зна-

меном», вона уявлялась у гушавині бою, серед соратників і ворогів⁷. Для подібних знаків характерна особлива пластична виразність: Розп'яття, Нерукотворний Спас, Богородиця – особливо в типі Оранти та Одигітрії. Про останній тип Богородиці з письмових джерел відомо, що вже у XII ст. ікона Одигітрії зберігалась у монастирі Одигон у Константинополі. В особливих випадках її виносили за межі монастирських стін. Так, у 1187 р. під час воєнних дій з норманами, ікону Одигітрії винесли на стіни міста, аби вберегти його від облоги⁸.

Ікона Богородиці Холмської належить до типу Одигітрії (Οδηγητρια) у варіанті Дексіократуси, тобто Праворучиці. У візантійській іконографічній традиції часто обидві версії, Богородиця з Немовлям на правій руці та Богородиця з Немовлям на лівій руці, зображались на одній лінії інтер'єру храму. Так, у мозаїках кафолікона Хозіос Лукас у Фокіді розміщено три образа Богородиці: в консі центральної апсиди – Тронна Богородиця з Немовлям перед собою, ліворуч, у північній капелі трансепта – Богородиця Одигітрія з Немовлям на лівій руці та праворуч, в південній капелі – Богородиця з Немовлям на правій руці, тобто Дексіократуса. Таке розміщення відповідає ходу літургії, до євхаристії і після неї⁹, а також дозволяє врівноважити композицію, підтверджуючи таким чином основні закони неокласичного спіритуалістичного мистецтва Візантії – зразкову систему правильних пропорцій та обов'язкову симетрію. Це не заперечує версії, що в цих мозаїках відтворено знакові візантійські ікони¹⁰. Отже, іконографічний тип, до якої належить Богородиця Холмська, був одним з найбільш шанованих у Візантії, а у XI–XII ст. – й у Київській Русі.

В образі Богородиці Одигітрії завжди чітко дотримувались рівноваги між стриманістю та любов'ю. Стосовно ж варіанту Одигітрії Дексіократуси, то тут при зображенні Немовляти на правій руці порушувалась його чітка фронтальна поза, характерна для типу Одигітрії¹¹. Видатний російський дослідник мистецтва Никодим Кондаков з цього приводу писав: «Дитя, знаходячись на правій руці Богородиці й благословляючи правою рукою, очевидно мусило відділитись від постаті Матері, що приводило до внутрішнього розділення – незручність живописна, спричинена вузькою дошкою ікони. Для того, щоб цього уникнути, з'єднати фігури, слід було розвернути Немовля до Матері, а звідти вже відбувався послідовний розвиток ряду інтимних тем з життя Богородиці і Сина»¹². Дещо більш сентиментальний варіант Богородиці Елеуси, очевидно є похідним від зображення Одигітрії Дексіократуси¹³. До цього типу належить найближчий аналог ікони Холмської Богородиці – Владимирська Богородиця, яка була одним зі списків Богородиці «Замилування» з Влахернської Базиліки – древньої ікони, відомої за описами «звичайного чуда»*. Відомо, що у візантійських базилевсів існував звичай брати у військові походи ікону Богородиці Влахернської¹⁴.

Ікона Богородиці Владимирської разом з образом «Спаса» теж згадується в епізоді перед війною з Волжськими булгарами у 1164 р.¹⁵

Культурний ґрунт Київської Русі був надзвичайно благодатним для сприйняття творів такого високого мистецького рівня. Християнство, що прийшло з Візантії, стало основою для інтенсивного потоку культурної енергії до південнослов'янських народів, які в свою чергу, вже перебували на стадії активного творення власної культури. Тому поява в Київській Русі ікон, які пізніше отримали назви Холмської та Вишгородської (Владимирської) була, по суті, продовженням культу Богородиці Влахернської, як захисниці міста й держави¹⁶. Богородиця

Влахернська, яка оберігала Царгород від нападу русинів, тепер сама оселялась у Києві, щоб стати його покровителькою¹⁷. Про це свідчить будівництво у Києві ряду церков на честь Богородиці, зокрема головної церкви Успіння Богородиці Києво-Печерської лаври у 1073–1077 рр. Саме тут зберігалась та сама Апостольська намісна ікона Успіння Богородиці, про втрату якої говорив у своїй проповіді на честь повернення ікони Богородиці Холмської до Холма у 1943 р. митрополит Іларіон (Іван Огієнко)¹⁸.

Перенесення ікони Богородиці Холмської спочатку на київський ґрунт, а потім до столиці Галицько-Волинського князівства Холма, не було актом колекціонерським, а здобуттям знаку, символу могутньої держави, яку будували Володимир Великий та Данило Галицький. Знаку, який мислився у центрі поля бою за цю державу, знаку її легітимності й величі. Кожна сторона на полі бою мріяла мати на своєму боці такий сакральний знак-символ – запоруку успіху, благословення небес.

Трагічний період польсько-українських змагань XVI–XVII ст. теж потребував свого «знаку посеред поля бою». Тогочасна Польща представляла собою конгломерат численних національних груп, при тому, що вона займала неабияку територію і мала досить своєрідний державний устрій. Французький політичний діяч Ульріх фон Вердум визначав його як «... суміш монархії, аристократії та демократії»¹⁹. Активним творчим класом упродовж цих століть була шляхта, яка крок за кроком відстоювала свої права і привілеї, послаблюючи тим владу короля. Вона вважала себе лицарським станом, що був покликаний захищати країну, обороняти її, а тому лише він міг відповідати поняттю «сарматський народ». «Сарматизм» в культурі Речі Посполитої був відбитком типових для всієї тогочасної Європи пошуків власної генеалогії. Польська шляхта оголосила себе нащадком сарматських племен, які в перші століття населяли Північне Причорномор'я. Що ж до інших народів, які жили у Польщі, то вони вважались нащадками місцевого люду, підкореного войовничими сарматами. Таким чином, цей генеалогічний міф мав типові риси «міфу завойовників», підкреслював виключність шляхетського стану, обґрунтовував його особливі права. Таке своєрідне месіанство мало конкретне підґрунтя – Польща сприймалась європейцями й самими поляками як «стіна і оборона всієї Європи». Практично впродовж усього XVII ст. вона була у стані руйнівних воєн з «некатоликами», тобто еретиками. Шведи – лютерани, московити – православні, українці – православні або уніати, татари – мусульмани. Народ, оточений з усіх боків іновірцями не може не бути месією. Своє положення у світі поляки визначають як „Antemurale christi-anitatis” – оборонний мур християнства²⁰. Отже, маємо чітку алегорію польської спільноти кінця XVI – середини XVIII ст. – твердиня, стіна, башта, в якій праведники бороняться від еретиків, іновірців. І при цьому, першу лінію оборони тримають нащадки сарматів, обраний народ. Зрозуміло, що на цій «башті» обов'язково мусив з'явитися сакральний символ як доказ праведної місії оборонців християнства. Цим символом була ікона.

Героїчний дух, який завжди оточував Чудотворний Образ Богородиці Холмської (здаймо хоча б легенду про чудесний порятунок Холма при появі на його мурах ікони Богородиці Холмської), у XVIII ст. підтримується не менш активно. Так, 6 червня 1765 р., в день Святої Трійці з кафедри храму „Ritus Gæki” на Святій Данилової горі єпископ Холмський і Белзький Максиміліан Рилло оголосив про коронацію ікони Богородиці Холмської, що мала

відбутися 15 вересня того ж року. Як зазначено в тогочасній пресі, оголошення про коронацію супроводжувалося «стократними вистрілами з гармат на валах замку, що прославився своєю історією»²¹. Сакральний знак знову з'являється на мурах фортеці. Цим знаком стає апостольська ікона Богородиці Холмської.

У Сказанні про чудеса Владимирської ікони Божої Матері, найближчого аналогу Богородиці Холмської, зазначено різні епізоди «мандрів» ікони. Так, згідно з Вишгородською легендою, в храмі «вона тричі сходила з місця». Очевидно, ці переміщення в просторі храму відбувалися під час літургії і опосередковано пов'язані зі «звичайним чудом». У текстах про Положення Ризи є такий уривок: «Коли Бог сотворив сонце, то не на одному місці поставив сяяти, але, обходячи весь Всесвіт, промінням осявати, так і цей образ Пресвятої Владичиці нашої Богородиці та Приснодіви Марії не на одному місці... але, обходячи всі країни і весь світ, просвіщає»²².

Історія мандрів ікони Богородиці Холмської крізь віки, по різних державах і конфесіях, надає цим текстам іншого забарвлення. Символічне пересування ікони Владимирської Богородиці в просторі храму, «що сприймалося на Русі як чудо», ікона Холмської Богородиці відтворила буквально, обходячи і просвіщаючи «Весь Світ»...

Примітки

* «Звичайне чудо» стосується однієї з ікон, яка знаходилася у Влахернському храмі – вона зберігалася в правій частині монастирської церкви і була вкрита велумом, покривалом, яке дивним способом, без людської допомоги піднімалося кожної п'ятниці ввечері. Це звичайне чудо не згадується до другої половини XI ст. („Oxford Dictionary of Byzantium”, vol. 2, p. 2171.)

¹ В. Цитович, Л. Братушко, Т. Тимченко, *Технологічні дослідження ікони «Богоматір Холмська»* [у:] *Сакральне мистецтво Волни. Матеріали IX міжнародної наукової конференції*, Луцьк 2002, с. 48–52.

² *История Византии*. В 3 т., т. 2, Москва 1967, с. 396.

³ Z. Kuksewicz, *Zarys filozofii średniowiecznej*, Warszawa 1982, s. 145.

⁴ О. Этингоф, *Образ Богоматери*, Москва 2000, с. 69.

⁵ P. Karlin-Hayter, *Ikonoklasm* [у:] „The Oxford History of Byzantium”. Ed. by Cyril Mango, Oxford University Press 2002, p. 154.

⁶ R. Cormak, *Malowanie duszy. Ikony, maski pośmiertne, całuny*, Kraków 1997, s. 52, 90.

⁷ С. Аверинцев, *Поэтика ранневизантийской литературы*, Москва 1997, с. 133.

⁸ *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. III, New York–Oxford 1991, p. 2172.

⁹ О. Этингоф, *Образ Богоматери*, Москва 2000, с. 57.

¹⁰ Н. Кондаков, *Иконография Богоматери*, Санкт-Петербург 1915, т. 2, с. 254.

¹¹ М. Татиш-Ђурић, *Из наше средњовековне мариологије: Икона Богородице Евергетиде* [у:] *Зборник за ликовне уметности*, Нови Сад 1970, с. 15–36.

¹² Н. Кондавовъ, *Иконография Богоматери*, Москва 1998, т. II, с. 293.

¹³ *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. III, New York–Oxford 1991, p. 2172.

¹⁴ О. Этингоф, *Образ Богоматери*, Москва 2000, с. 141; Attaliatea M., *Historia*, Bonn, ed., p. 153, 4–14; G. Kedrenos, *Synopsis Historion. Corpus Scriptorum historiae byzantine*, Bonn 1839, Bd. 35 II, 413.2–12.

¹⁵ О. Этингоф, *Образ Богоматери*, Москва 2000, с. 141; Г. Филипповский, «Слово» Андрея Боголюбского о празднике 1-августа [у:] *Памятники истории и культуры*, Ярославль 1983, вып. 2, с. 75–84; ПСРЛ, Санкт-Петербург 1851, т. 5, с. 9–10; ПСРЛ, Санкт-Петербург 1848, т. 4, с. 12.

¹⁶ О. Этингоф, *Образ Богоматери*, Москва 2000, с. 144; Д. Айналов, *История древнерусского искусства*, Прага 1915, вып. 1: Киев, с. 209–253; Н. Воронин, *Из истории русско византийской церковной борьбы XII в.* [у:] «Византийский временник» 1965, т. 26, с. 192.

¹⁷ О. Этингоф, *Образ Богоматери*, Москва 2000, с. 145.

¹⁸ «... нашу Успінську Апостольську Ікону Київську спалила безбожна варварська рука...» *Пречиста вернулася знов до Холма*, Холм 1943, с. 6.

¹⁹ Л. Тананаева, *Сарматский портрет*, Москва 1979, с. 13.

²⁰ Там само, с. 18.

²¹ „Wiadomości Warszawskie” w sobotę dnia 15 czerwca roku 1765.

²² «Яко бо с(о)лнце створи б(ог)ъ не на едином мѣстѣ постави, егда свѣтити, обиходя всю вселенную, лучами освѣщаетъ. Тако же и сии образъ прис(вя)тыя вл(а)д(ы)ч(и)ца наша б(огороди)ца пр(и)снод(ѣ)вы М(а)рия не на едином мѣстѣ...но обходящи вся страны мира просвѣщает...»; О. Этингф, *Образ Богоматери*, Москва 2000, с. 143; *Библиотека литературы Древней Руси*, Санкт-Петербург, т. 4, с. 218–219; В. Кучкин, Т. Сумникова, *Древнейшая редакция Сказания об иконе Владимирской Богоматери* [у:] *Чудотворная икона в Византии и Древней Руси*, Москва 1996, с. 503.

ПЕТРО КОВАЛЬ

Дві річниці, пов'язані з «добровільним переселенням» до Бессарабії на початку 1941 року

Насильні масові депортації населення Галичини до Бессарабії є нині майже призабутим епізодом нашої історії. Проведені в середині суворої зими пам'ятного сорок першого, прирекли на болісні страждання десятки тисяч родин, вивезених всупереч їх волі, до далекої країни суворого клімату, до якого важко було пристосуватися. П'ять літ пізніше, під час дошкульної посухи, що навідала цю землю весною 1946 р., значна частина переселенців померли голодною смертю, не одержавши жодної помочі зі сторони радянської влади. Для тих, хто для рятування життя вирішив тікати, а також для тих, кому вдалося там якось вижити, трагічний рік посухи та перші проведені в Бессарабії літа згадувалися як час мозольних змагань за біологічне виживання, як тяжке, нічим не завинене, покарання.

Правовою підставою для тих депортацій було рішення центрального керівництва СРСР від 23 липня 1939 р. «Про засоби охорони суспільних колгоспних земельних ресурсів перед марно-травленням», яке, на погляд, мало економічний характер, а в дійсності послужило до реалізації суто політичних імперських намірів та планів. Незабаром унаслідок перемоги над Фінляндією у викликаній Сталіним у цьому ж році загарбницької війни проти цієї держави, в березні 1940 р. захоплено 39 000 кв. км Карелії, населення якої втекло перед советським окупантом. Цей документ виявився дуже помічним у проведенні заселення новоздобутої обезлюдненої території. Базовано на ньому у великомасштабних перемішуваннях людної після приєднання до Радянського Союзу нових територій згідно з договором Ріббентроп – Молотов від 23 серпня 1939 р.

Не випадково постановою ВР УРСР від 4 грудня цього ж року створено переселенський відділ при Раді народних комісарів. Немає сумніву, що його головним завданням було організування і проведення чисельних депортацій цілими родинами політично підозрілого й невігідного елементу з Західної України.

Двадцять шостого червня 1940 р. радянський уряд в ультимативній формі зажадав від Румунії передачі Бессарабії УРСР, а два дні пізніше, на підставі радянсько-румунського договору, Червона армія ввійшла на цю територію, в значній кількості заселену німецькими колоністами. На нових землях Радянської України створено Акерманську й Чернівецьку області, а від

7 грудня 1940 р. – Ізмаїльську. Згідно з установленим міждержавним протоколом німці мали залишити цю територію добровільно; насправді виселено їх насильно, а їхнє майно передано в цілості місцевій новій адміністрації. Виїхало тоді загалом 133 000 німців¹. В опущених селах у короткому часі залишене ними майно було розкрадене, а будинки значно зруйновані.

Вже 31 жовтня 1940 р. РНК УРСР та ЦК ВКП(б)У видали постанову про переселення на ці землі колгоспників і індивідуальних господарів з деяких округів УРСР. У постанові вказується, що «Переселенцям забезпечується безкоштовний виїзд, перевіз худоби, а також іншого майна до 2 тонн». Спогади людей, підданих депортації, а також посторонніх очевидців засвідчують, що ці визначені норми на практиці не були дотримувані з приводу браку відповідної кількості підвод до перевезення значного вантажу. На невеликі кінні сани входило його небагато, до того віддаль до залізниці, де очікував заздалегідь підготовлений склад вагонів, сягала деколи двадцяти й значно більше кілометрів.

В одному худоб'ячому вагоні мусило поміститися дві родини разом з майном. Інструкція згаданої постанови давала можливість переселенцям здати надмір зерна й картоплі до місцевих пунктів закупівлі, щоб потім одержати таку саму кількість у нових місцях поселення. До того ж, Народний комісаріат обов'язкового постачання зобов'язав відповідні органи адміністрації до надання депортованим позики в розмірі до трьох центнерів на одну сім'ю, а також банкового кредиту по триста карбованців.

Рішенням правління УРСР 6 листопада 1940 р. заплановано заселити опущені німцями землі, переміщуючи 6000 родин зі східної України і 3700 – із західних областей. Ціла акція мала закінчитися до 1 лютого 1941 р. Для ефективного виконання наміченого плану організовано систему постачання, медичну та ветеринарну служби, а передовсім – відповідну систему пропагандистсько-пояснювальної роботи. До 20 листопада 1940 р. адміністрація Акерманської області була зобов'язана представити план забезпечення відповідних умов життя для прихідців.

На території Львівщини за цілість переселенської акції відповідав П. Ящик. Щоб «пояснювальна робота» принесла задовільні результати, на нові землі вислано з вибраних сіл по 2–3 особи для проведення реконсансу. Після повернення вони мали «правильно» і переконливо інформувати «зацікавлених виїздом» про хороші перспективи до життя на нових місцях поселення.

Офіційно виселення мало добровільний характер і влада всякими підступними пропагандистськими методами створювала хиткі докази, що бажаючи самі вирішували свій виїзд. Згідно з планом, остаточно затвердженим 26 листопада 1940 р. з північно-західних районів Львівщини передбачено депортувати 12 000 населення; 55% з того припадала на Синявський, Ляшківський, Горинецький, Магерський та Учнівський райони.

Про політичне, а не економічне значення переселенської акції засвідчують вказівки відносно відповідного спорядження списків переселенців. У них говориться, аби в підготовці родин до виселення керуватися передовсім репутацією та рекомендацією «директивних органів» (тобто органів НКВС), брати до уваги всякі їхні застереження відносно «куркулів». Інформації й дані відносно вказаних родин вписувати до «анкет-заяв» під їх стислим контролем. Ці «заяви-анкети» містили формальне прохання нібито зацікавленої особи про виїзд, а також характеристики дорослих осіб з кожної родини. В урядовій примітці відмічувано

виявлене ставлення відносно переселення. Як засвідчують факти, родини до виїзду були заздалегідь визначені цією «директивною організацією», а їхня добровільна воля виїзду була висунена в суто ультимативній формі.

Крім тих «заяв-анкет», враховувалися ще інші рекомендації, виставлені органами НКВС, в яких переказувалося таємною службою слідкування за громадянами, всякі спостереження відносно лояльності радянській владі новоприбулого, ідеологічно непевного «націоналістичного» елемента. Доказом цього були прояви селекціонування переселенців при оприділенні кращих чи гірших місць нового поселення. Тим, найбільш неблагодіїним, визначено найгірші господарства, розміщені в найдальших закутках. Хто посмів голосно виявити свою нелояльність по приїзді транспорту, був покараний неохочим підводом, потрібної для перевезення майна й родини до визначеного місця.

План переселення і списки родин, визначених до виїзду, кориговано аж до кінця грудня 1940 р. В листопаді включено ще до нього 270 родин з території Яворівського військового полігону. До вивозу включено також села, що розміщені буцімто за близько тодішнього радянсько-німецького кордону, прикладом чого є частина с. Дібчи, яка після 17 вересня 1939 р. опинилася на радянському боці. Тоді виселено з неї всіх людей так, що незабаром по цьому великому присілку не залишилося й сліду. За необґрунтоване твердження треба вважати плани Гловацького, що одну третину виселених до Бессарабії становили поляки, оскільки протягом 1940 р. неблагонадійних людей цієї національності більшовики вивезли в Сибір. У кінцевому результаті до вивезення закваліфіковано 2510 родин; для їх переміщення призначено 37 транспортів. Для перевезення людей, домашнього й господарського майна, коней, худоби та свиней, згідно з планом, потрібно було 2142 вагони, в т. ч. 487 вагонів-«теплушок» з печами для ogrівання.

Є підстави вважати, що виникли значні розбіжності між наміченим планом і його конкретною реалізацією, торкаються вони однозначно кількості, запланованої до виїзду родин, як і чисельності підставлених вагонів. Наприклад, у транспорті, що мав відправлятися 18 січня 1941 р. із станції Олешіці з 62 родинами з Ляшківського району, мало бути загалом 52 вагони. З одного села Новий М'якіш вивезено того дня тридцять сімей, в т. ч. і 6-особову родину моєї тітки Марії Степанко. В районі було ще декілька інших великих сіл, підданих акції виселення. Мало правдоподібним тут здається, аби з Нового М'якіша від'їхали тоді майже половина із всього запланованого для цілого району кількості. Як засвідчують тодішні переселенці, в один вагон вміщували дві родини разом з майном, то ж яке було призначення запланованих 52 вагони для цього ж транспорту? Чи взагалі їх стільки підставлено?

Спогади людей, які зазнали благодіяння радянської влади під час проведення «добровільного» переселення, вказують на антигуманне й brutальне трактування тисячі селян, приречених на вигнання посеред морозної зими, а потім на знесення вкрай тяжких умов життя на нових місцях поселень. Вже перша розмова з особою, визначеною до виїзду та умови заповнювання нею «заяви-анкети» як вияву згоди на виїзд, нічого спільного не мала буцімто з «добровільним» особистим рішенням. Як розповідав мені чоловік моєї тітки Марії, Степан Степанко, якого надалі називатиму «вуйком Степаном»: одного дня викликано його до сільради, де її голова в присутності кількох незнайомих чиновників повідомив, що він з родиною при-

значений до виїзду в Бессарабію. Коли вуйко почав протиречити, один з чиновників голосно перестеріг, що може чекати його значно гірша доля в іншому місці, десь на далекій Півночі, бо радянська влада чимало неблагополучного знає про нього. Вуйко Степанко, як світла людина, добре зорієнтована в тодішній ситуації, усвідомив собі безвихідь обставин, в яких опинився та без заперечень підписав «заяву-анкету». Негативне ставлення «директивного органу», тобто НКВС до його особи базувалося передовсім на його «націоналістичному» минулому. Протягом всіх міжвоєнних років брав активну участь у діяльності місцевої «Просвіти», в організуванні читальні, театральних вистав, де виступав як талановитий актор і співак. Віддавна його рід був читачем та розповсюджувачем українських книжок та преси. Аж ніяк Степанків не можна було зарахувати до «курулів», оскільки вони мали невелике за обсягом, зате зразково ведене господарство. В господарюванні користувалися рільничою літературою.

Як людина високоповажана та світла, вуйко Степан був неодноразово обраний громадою вийтом, що також могло дуже не сподобатися радянській владі. Треба додати, що 29 інших родин, які опинилися в списку переселенців, не могли мати нічого спільного з «курульством», оскільки всі українські господарства в Новому М'якіші, як правило, володіли малою кількістю земельного ареалу. Після земельної реформи всі його ресурси призначено польським осадникам, що прибули тут після 1920 р. Тільки їх наділено правом закупівлі нових ґрунтів. Тому треба переконливо ствердити, що список цей обіймав найбільш національно свідомий, найсвітліший та найактивніший елемент сільської спільноти.

Ніхто серйозно не трактував наївних пропагандистських казок про достатнє прийдешнє життя в сонячній Бессарабії. На неминучий виїзд люди чекали з неспокійною тривогою, неначе на виконання суворого вироку. Дуже прикрою несподіванкою виявилось те, що наступив він дуже швидко після формального вираження згоди. Як не раз згадувалося в моїй родині, пам'ятного дня 18 січня 1941 р., якраз напередодні великого свята Йордан, коли тітка Марія почала готувати святкові страви, перед воротами їхнього дому затрималися сани, а незабаром до хати увійшли озброєні енкаведисти й наказали негайно збиратися до виїзду.

Надворі докучав того дня сильний мороз, до того, чотирилітня Міля лежала хвора в ліжку з високою температурою. Почувши таку звістку, тітка почала голосно й розпачливо плакати. Спротивлялася що-небудь виносити, але це нічого не допомогло. Поспішно завантажено деяким майном підставлені підводи. Один з енкаведистів на очах моєї матері, що якось там опинилася, на руках виніс окутану хвору дитину, інший вивів майже насилу заплакану тітку з трійкою інших дітей.

Незабаром завантажені сани від'їхали. Зібрані сусіди проводжали їх зі сльозами в очах. Вуйко змушений був вести вслід за ними корову пішки, до віддаленої 25 км станції Олешіці, звідки, згідно з планом, ще цього дня мав від'їхати транспорт. У подібний спосіб того дня розлучалося назавжди з рідним селом ще 29 родин з Нового М'якіша.

Можна собі лише уявити пережиті страждання виселенців під час довгого долаття відстані приблизно 1000 км у завантажених до краю худоб'ячих вагонах в умовах суворої зими. Як розповідав мені вуйко Степан, на кінцевій станції Березіно до кожного вагону входила здавчо-приймальна комісія із списками та характеристиками привезених родин. Перевіряли присутність, запитували про здоров'я та всякі інші справи. Вкінці один із чиновників вимагав від господаря

підписати згоду на вступ до колгоспу у новому місці поселення. Приголомшені тим люди не хотіли на це погодитися, тому доходило до гострих суперечок. Більшість людей, переконавшись у даремності своєї аргументації, зорієнтувалися, що кращим виходом буде вираження згоди, бо непоступливий опір може довести до чогось поганого. Хто до кінця став на своєму та не підписав, себе і свою родину наразив на негайне суворе покарання. Таким неблагодійникам радянська влада не виділила підвод для перевезення майна та дітей до визначеного місця поселення. Такі опірні родини змушені були разом з усіма привезеними мішками й клунками подолати відстань двадцяти й більше кілометрів пішки по незнаних засніжених бездоріжжях.

Як згадував вуйко, чимало з них понадривали собі від несеного тягару руки, повідморожували ноги. Цей кінцевий етап подорожі запам'ятали як сувору пересторогу на все життя.

Після поселення в Бессарабії виявилось також, що найгірші господарства, розміщені в найдалших закутках, припали тим, кому радянська влада приписувала найбільше провин. Виявилось навіть, що однією із них було скреслювання у списках кандидатів під час виборів до народних рад у березні 1940 р., бо влада закликала до вибирання без скреслень. Хто не підпорядковувався заклику, входив до кабіни й скреслював, одночасно був занотований як особа неблагодійна і надовго запам'ятовувався.

З прибуттям на визначені місця поселенці опинилися в зруйнованих домах, окрадених з необхідного майна, деколи відсутніх вікон і дверей. Найдокучливішою проблемою виявилася нестача палива, необхідного для опалення вихолоджених хат. Надворі беззастанно давався взнаки мороз. Попередні мешканці палили в печах соломкою й відповідно висушеним спресованим гноєм, який нагромаджували протягом літа. Всі запаси того роду палива забрали з собою попередні власники або було його розкрадено. Бракувало також питтєвої води. У розтягнутому великому селі Новий Париж, де поселилася родина Степанків, знаходилися лише дві криниці, тому приносити її відрами приходилося із значної віддалі.

Привезені з дому запаси муки, зерна, картоплі та інших продуктів швидко вичерпувалися і треба було споживати їх в обмеженій кількості. Запевнення, дане владою, про повернення зерна й картоплі, здані до пунктів закупівлі перед виїздом, виявилось лише ніколи не виконаною обіцянкою.

Якби на злість, врожай з озимих засівів, залишеними попередніми німецькими господарями, збрала румунська влада, яка настала після відступу радянських військ з цієї території вже в перші дні війни у червні 1941 р. Польський домініканин о. Скуджик, який в 1942 р. перебував у Бессарабії з душпастирським візитом, писав у своїх спогадах: «коли більшовики вивозили людей зі східної Малополющі до Бессарабії, у розпорядження давали один вагон на дві родини, дозволяли брати все, що мали: меблі, пшеницю, жито, соломку, сало, домашню худобу [...] Це було їх щастям, бо з того виживали цілі два роки. Вкінці запаси почали вичерпуватися і голод почав заглядати їм в очі, а з тим і хвороби»².

Важко повірити авторові цієї цитати, що переселенці ще в 1942 р. могли жити завдяки привезеним запасам харчів, яких насправді можна було зібрати в невеликій кількості. Здатність до виживання в таких екстремальних умовах треба передовсім завдячувати їхній наполегливій працьовитості, запорадливості й зарадності у здобуванні засобів, необхідних для виживання.

Румунська адміністрація не давала ніякої допомоги, а, що гірше, дозволяла повертатися колишнім мешканцям, німцям, до своїх садиб. Наших людей знову переселяли в інші місця, де приходилося жити в найбідніших хатах, обробляти найменш урожайні землі. Родині Степанків прийшлося перебраться до села Ложанка того ж самого Торутинецького району.

Поселенцям, більш-менш пристосованим до сухого клімату, докучала не тільки безустанна нестача харчів, але й відсутність власного релігійного життя. Радянська влада задалегідь продумано про це подбала, не посылаючи туди священників. У 1942 р. вуйко Степан брав участь у виїзді делегації до Чернівців, яка мала домагатися від державних і високих церковних установ організації греко-католицьких парафій у бессарабських селах. Прохання делегації залагоджено позитивно і вже літом того ж року до Ложанки прибув священник, який в одному із будинків почав відправляти богослужіння. А незабаром у селі відбулася незабутня торжественна урочистість першої сповіді для дітей, в якій чисельно взяла участь вся тамтешня українська громада.

Румунська держава на практиці не виявила ласкавого ставлення до національно невідгідних на цій території поселенців. Особливу жорстокість проявлено відносно євреїв, які прибули сюди разом із своїми українськими односельчанами та нарівні з ними зносили важкий щоденний труд. Моя тігчина сестра Міля Степанко донині згадують з жалем, як одного дня в Ложанці виведено з хат жидів, зібрано разом на площі чоловіків, жінок та дітей, а потім поведено за село, де всіх розстріляли та закопали в полі.

Іншою бідою були призови до румунської армії молодих українців. У деяких родин це доводило до крайньої біди з приводу нестачі в них чоловічих рук, необхідних для обробітку твердуватої і засушеної бессарабської землі. У 1944 р. призвано до війська найстаршого сина Степанків Василя, якому було заледве сімнадцять років. Після короткотривалого вишколу кинуто його на фронт до Югославії. І на довгі роки пропали про нього будь-які вісті. Дав про себе знати щойно на початку п'ятидесятих років з Донбасу, куди потрапив як румунський військовополонений. У жорстоких умовах був змушений виконувати там найтяжчі та найнебезпечніші роботи гірника.

Літом 1944 р., внаслідок звитязного наступу Червоної армії, в Бессарабії знов постає радянська влада. Міля (1936 р. н.) та її сестра Галина (1931 р. н.) так згадують ті перші повоєнні роки в листі до мене: *Спочатку було непогано. Засновано українські школи, в яких можна було вчитися на рідній мові. Не змушували вступати до колгоспів. Люди орали землю, чим могли: волами, кінями, а навіть коровами. Значну кількість зібраного врожаю забиравала держава, так що потім ледве вистачало на прожиття до наступних жнив. Попередні німецькі господарі, знаючи неласкавий клімат, кожного року нагромаджували в коморах подвійні запаси зерна, щоб вистачило їх не тільки на один, але й на два роки. Наші люди цього зробити не могли. Ніхто навіть не сподівався, які погані наслідки можуть бути.*

У тих роках спостерігався інтеграційний процес, характерний добрими приятними відносинами між поселенцями, які прибули з різних регіонів. Не помічалось антагонізму між вихідцями східної й західної України. Деякі представники влади, які приїхали сюди переважно зі східних регіонів, у безпосередніх контактах з населенням проявляли справжній український патріотизм. Зав'язувалися дружні особисті контакти.

Як згадує Міля, її батько Степан познайомився з високим районним посадовцем, родом із Полтави, який розмовляв гарною українською мовою. Нащодень, офіційно, вдавав комуніста, а насправді ним не був. *Коли переконався, що мій тато є високоінтелігентною людиною і володіє широкими знаннями про навколишній світ, то щиро заприятелював з ним. Як тільки приїжджав до села, обов'язково приходив до нашої хати. Сідали за стіл і вели довгі розмови про різні справи. Я, тоді 9-літня дівчинка, завжди була з татом і дуже цікавилася їхніми розмовами. Почула про історію України, про її політичну ситуацію, про можливості здобуття нею самостійного державного буття. Часто обидва співали гарні українські патріотичні пісні, серед них не забракло і «Ще не вмерла...».*

У ті важкі часи, коли запасів зерна й картоплі ледве вистачало на прожиття, дуже важко було здобути гроші на необхідні потреби, а продати не було що. І цей районний чиновник залагодив вуйкові Степанові роботу в м. Торутине.

Наступив трагічний 1946 р. Від весни настала довготривала посуха. Земля засохла так, що зеленого листочка, живого корінчика дарма було шукати. Перед тим вичерпалися запаси продуктів, а новий врожай не міг дати ні стеблини, ні колоска зерна. Для попередніх господарів така ситуація не була новою. Вони були до неї завжди заздалегідь приготувані. Над нашими людьми зависла загроза голодної смерті.

Пробували боронитися далекими мандрями для здобуття хліба, але це не приносило результатів. По селах почали вмирати запухлі від голоду діти та дорослі, нерідко цілі родини. Вуйко Степанко розповідав мені, як щоденно сільською вулицею проїжджала фіра, затримувалася перед кожною хатою, щоб забрати, вивезти на цвинтар та закопати у спільній ямі трупів. Міля й Галина згадували сусідню родину з вісьміркою дітей. Їхні батьки щоденно ранком виходили з торбами в далекі мандри в пошуках необхідних харчів. Одного дня примітили, що двері хати зачинені, ніхто з неї не виходить ані не входить. Коли заглянули, побачили всіх мертвих, лише в куточку сиділа ще жива шестилітня дівчинка. Забрали її негайно до себе, дали якусь їжу. Дитина пожадливо їла, а всі втішалися, що хоч вона одна уціліла з тієї страшної біди. Думали забрати її назавжди до себе й трактувати як рідну дитину і сестричку. Дівчинка була така мила та гарненька! Але радісне сподівання виявилось передчасним. Наївшись, дитинка заслабла й померла на очах родини, що дала їй порятунок. Кількість їжі на виголоднілий шлунок виявилася смертельно шкідливою, про що тоді ніхто не знав.

Влада не давала жодної допомоги, увесь час байдуже спостерігаючи, як кругом від страшної посухи вимирають цілі села. Є підстави вважати, що урядовці районного рівня проявляли серйозне занепокоєння катастрофічною ситуацією, інформували про неї вищі органи, домагалися допомоги, але їхні старання не приносили жодних результатів. Увесь час урядова верхівка виказувала глуху байдужність.

Одного дня, надвечір, прийшов до нас приятель батька, високий посадовець з Торутина. Сказав тоді татові: «Якщо хтось хоче зберегти життя, має ще вдосталь сил, нехай чим скоріше тікає. Іншого виходу нема».

На другий день люди, не зваживши на заборону змінювати місце проживання без дозволу, створювали декілька родинні групи та з майном, яке можна було забрати в руках, вирушали на північ шукати якогось порятунку. В кращій ситуації був той, хто мав якусь коняку, але

таких було мало, бо коні здихали з голоду. Мандрували бічними дорогами, оминаючи головні дорожні шляхи. Боялися, щоб якийсь патруль не завернув назад, так як не мали потрібного дозволу на зміну місця проживання.

Щодня затримувалися на довший постій для випасіння худоби та здобуття якоїсь поживи для себе і дітей. Декілька осіб з кожної родини вибиралися до навколишніх сіл просити милостині. Вдаючи мандрівних жебраків, ходили по хатах та допрошувалися яких-небудь харчів. Як згадував вуйко Степан, нерідко приходилося мандрувати дуже далеко, бо в найближчих місцевостях велика кількість жебраків не могла розраховувати на успіх. Господарі, хоч самі жили бідно, не відмовлялися від допомоги. В одному домі дали кусок хліба, в другому декілька варених або сирих картоплин, в інших всипали до торби крупів... Завдяки цій щирій допомозі під час мандрівки нікому не грозив голод. Спати приходилося під відкритим небом або в stodолах. Найгірше було тоді, коли падали дощі. Тоді з гілляків та простирадл робили намети, щоб хоч малі діти не мокли.

Подорож тривала дуже довго з уваги на те, що найменші учасники не могли за один день пройти багато кілометрів босими ноженятами. В родині Степанків з батьками йшли п'ятнадцятирічна Галя, дванадцятилітній Михайло та наймолодша Міля, якій недавно виповнилося десять, але в їхній групі були ще набагато молодші діти. *Увесь час ми жили надією, що повернемося до свого дому в Новому М'якіші, до родини, до знайомих, яких ми там залишили зимою 1941 р. Не мали ми жодних відомостей про зміни, які відбулися після війни в світі. Кожний лише думав про те, як прожити до наступного дня. Про політику просто боялися говорити.*

У другій половині вересня родина Степанків разом з іншими, пройшовши близько 800 км, опинилася на вулицях Львова. До вимріяного Нового М'якіша залишалося ще тільки 100 км! Незабаром, проте, довідалися, що рідна сторона, до якої так довго мандрували, є тепер на польському боці кордону, а українців з неї виселено. Тепер не було куди далі йти. Прийшлося чекати, щоб віднайти нову адресу місця проживання дідусів або когось із колишніх односельчан.

Випадково на вулиці вуйко Степан зустрів свого давнього знайомого і довідався, що всіх людей з Нового М'якіша у квітні того ж року вивезено в с. Смереків Золочівського району. *Більше тижня перебували ми з коровою на незабудованій території біля Високого Замку. Ми, діти, ходили по вулицях Львова й просили прохожих дати нам хоч декілька копійок. За зібрані гроші купували хліб і якість перебідували. Потім, коли все вияснилося, ми прибули до Смереківки, віддаленої від Львова 105 км. Незабутнім, великим щастям була наша зустріч з бабусею та дідусем у справжньому, давно не знаному домашньому затишку. Де можна було вигідно спати в теплому ліжку та досита наїстися чогось вареного на справжній кухні.*

П'ятиособова родина Степанків, яка на початку жовтня несподівано з'явилася майже без жодного майна, з осені, всю зиму й весну змушена була пережити виключно на утриманні дідуса Івана Коваля. Але всі щасливо пережили цей скрутний час, задоволені тим, що вдалося втекти живими від жахливого бессарабського голодомору.

На підставі моїх розмов з людьми, які пережили ті страшні часи, можу ствердити, що це великомасштабне нещастя доторкнуло тоді все населення цієї країни. Досі не знаємо, яка

частина «добровільно переселених» (більше 100 000) в 1941 р. померла від голодної смерті. Є підстави вважати, що їхня чисельність сягає десятки тисяч. Доля тих, яким вдалося врятуватися, є подібною до долі родини моєї тітки. Наскільки відомо, деякі пережили пам'ятний 1946 р. там, не втекли, і їхні нащадки живуть у Бессарабії до сьогодні. Живуть як корінні мешканці цієї причорноморської південної української країни.

Сьогодні, по шістдесяті роках, треба пригадати жорстоку правду про страшну трагедію, якої могло не бути. В цьому другому повоєнному році існували можливості необхідної допомоги потерпілим від посухи. Напевно не відмовилися б від неї США та інші західні держави, якщо б уряд СРСР засигналізував цю потребу, а не ізолював від зовнішнього світу населення, приреченого на голодну смерть. Треба додати, що офіційна пропаганда як на іронію, пізніше при кожній нагоді пригадувала про постачання в той час з СРСР до Польщі значної кількості зерна в рамках дружньої повоєнної допомоги.

Не без підстав можна припускати, що байдуже ставлення московських вождів до масового вимирання українських селян у Бессарабії було пов'язане з наміром очищення від неблагонадійного елемента. Опорожнені села могли зайняти прихідці з Росії. Це дозволило б створити у цій південній наддунайській країні російськомовну зону, подібну до Наддністрянської республіки, з якою є тепер великі проблеми.

Масові депортації до Бессарабії, насильно проведені посеред суворої зими 1941 р., а потім жахливий бессарабський голодомор у пам'ятному 1946 р. – очевидні свідчення антигуманної і суто антиукраїнської політики російської советської імперії. Вони повинні знайти належне місце в нашій національній історичній пам'яті.

Примітки

¹ A. Głowacki, *Przesiedlenie części ludności z obwodu lwowskiego do Mołdawii na przełomie lat 1940/41* [w:] *Europa nieprowincjonalna*, Warszawa 1999, s. 997. Тут і далі дані статистичні взяті з цієї публікації.

² S. Skudrzyk, *50 lat w zakonie*, Hamburg 1968, s. 79 [цитата з:] A. Głowacki, *Przesiedlenie części ludności...*, *op. cit.*, s. 1001.

³ Тут і далі позначені цитати є фрагментами листів до мене? писаних Мілею та Галиною Степанко в грудні 2004 і січні 2005. Обі сестри проживають в с. Перемисловичі, Сокальського р-ну.

ІВАН ІГНАТЮК

Народне прогнозування погоди

Споконвіку люди на основі явищ природи прогнозували погоду. Я, збираючи фольклор на Південному Підляшші, завдав кільком співбесідникам запитання: як давніше люди ворожили погоду? І отримав такі відповіді (запис подається розмовною мовою).

Ворожіння погоди з сонця

Як сонце заходить чисто, хорошо, то на другий день буде погода (Русили).

Як мала бути погода, то була роса на траві. Як мав падати дощ, то сонце заходило за «стину», за хмари і на другий день сподивалися, що буде дощ (Ставки).

Як сонце заходить ясно, то буде погода. Як сонце заходить і буде мла, млисто, то вже буде день хмарний. Алі як вже має бути вітьор, то сонце заходить червоно (Данці).

Як сонце заходить ясне, то буде погода, а як заходить за хмару то вже буде зміна погоди. Як сонце заходить і є понад сонцьом проміння червоний як огонь, то буде вітряна погода (Янівка).

Як сонце заходить і є червоне, но то кажуть, буде погода. А коли сонце заходить, а над горизонтом хмарочка знаходиться, і заходить воно, як то ми говоримо, за «стину», но, то ми тоди сподиваємося дощу (Заболоття).

Як сонце заходить ясно, то на другий день має бути погода, як заходить за хмару, то кажуть, що буде дощ (Бокинка Панська).

Як сонце сходило ясно, то мала бути добра погода, а як сходило і були оболки, то мала бути зміна погоди. І перед заходом сонця так само. Як хмари виходять такі драпуци, то тиж має бути зміна погоди. Як червоне сонце заходило, то казали, ворожило на погоду добру (Матяшівка).

Ворожіння погоди з місяця

Як молодий місяць буде рогами до гори, то буде цілий місяць слотяний, а як дониза, то буде погодливий. Як місяць буде в кругови, то буде хутко слота (Русили).

Дивилися люде на молодий місяць, і як він спіднім рогом був поддертий догори, то ворожило, що буде погода, а коли спідній ріг був опущений вниз – то тоди казали, що буде слотяний місяць (Ставки).

Як місяць сходить молодий і має роги догори, то буде цілий місяць погідливий, а як роги є неясні, затьмарени, то буде непогода (Янівка).

Як роги в місяця є догори, як місяць зійде, перший–другий день, і рожки догори – то кажуть – о буде погідний місяць. В тому місяці мало коли буде дощу. А як рожки будуть дониза, то кажуть, буде дощовий місяць (Заболоття).

Як зійде місяць молодий і рожки його догори, то буде погода, а як зимою, то кажуть, буде мороз цілий місяць. А як рожки є дониза, то буде слота (Бокинка Панська).

З місяця тоже так само ворожили. Як оболки йшли градуци, перебігають, то вже мала погода псуватися (Матяшівка).

Ворожіння погоди з вітру

Як вітьор віє, віє зимою з полудня, то буде одліга, а як з пуовночи або з пуовночного заходу, то буде зимно, а як зі сходу, то буде сухо і зимно. Як вітьор літом віє зі сходу, то буде сухо і тепло (Русили).

Кажуть: если вітьор такий зимуватий, но, то значить, дозу не буде, а еслі вітьор такий сухий вдень чи врано, чи ввечур – такий теплий, сухий вітьор – но то надходить ниж, но то буде дощ (Заболоття).

Но, вітьор то так казали люде: як вітьор на Покрову скуоль віє чи з полудня чи з пуовночи (то на світо такоє Покрова – то в госини вже) то цілий руок буде з теї сторони віяти вітьор. То так бувало, старії люде приказували (Бокинка Панська).

Ворожіння погоди з хмар

Як оболки йдуть низько, то шихується на дощ (Русили).

Як на неби появилися хмари подобнії до луски на рибі, то товди ворожили, що буде дощ (Ставки).

Як хмари є ясни, не понури, то буде погода, а як є темни, то буде непогода (Янівка).

Як хмари шли низько, то має погода псуватися (Матяшівка).

Ворожіння погоди з роси

Як ввечуори буде на траві роса, то ворожиться на другий день погоду, а як рано нема роси, то ворожиться вже дощ (Русили).

Як есть роса, рано встанемо, є моцна, велика роса, то сподиваємося, що буде погідний день. А коли нема роси, як пройдемо, то на босих ногах чи на чоботях нема кроплі роси, то вже сподиваймося, що вже буде дощ (Заболоття).

Як є роса, то буде погода, а як роси нема, то збирається на слоту, на дощ (Бокинка Панська).

Ворожіння погоди з дощу

Як падає дощ і буньки на воді подскакують, то буде довший дощ (Русили).

Як дощ іде і є на воді баньки, падає краплістий дощ і є баньки, то кажуть, що зараз перестане дощ падати. А як іде такий дробненький, то він буде і буде падати (Заболоття).

Ворожіння погоди з курей

Як падає дощ, а куре ходять по дощови, то буде довший дощ (Русили).

Як кури довго ходили вдень, не йшли на сідало спати, то казали, що прийде слота на другий день (Ставки).

Ворожіння погоди з худоби

Колі забирається бидло з пасовиська і хоч воно є наїджане і враз доривається до їдла, то на другий день буде дощ (Русили).

Ворожіння погоди з бджіл

Єжелі рано встанеш і зобачиш, що пшоли вчесьнє летають на роботу альбо до пуознього вечора працюють, то буде на другий день дощ. Кульо дні пшоли вилетять з улийов перед Звястуваньом (Благовіщенням), то туольо будуть дні сидіти по Звястувані – то є тульо дні буде зимно (Русили).

Старії люде казали, що як пчоли йдуть вчесьнє в клубок, то буде хуткая зима (Матяшівка).

Ворожіння погоди з райдуги

Як по дощови покажеться тенча, то люде кажуть, що потопу буальш не буде (Русили).

Як тенча покажеться, то вже перестане падати дощ. Дощ іде, а сонце перекрунулося на захуод, з полудня скрунеться на захуод і тутика йде дощ, і дощ падає, а тутика на горизонти, на всходи появляється тенча, то кажуть, вже дощ перестане падати (Заболоття).

Казали: як показалася тенча, то вже була погода (Бокинка Панська).

Як тенча покажеться, то має бути вже погода (Матяшівка).

Як є тенча, кажуть: яка хороша тенча показалася, то вже перестане падати дощ (Добринь Великий).

Ворожіння погоди з диму

Єжелі дим йде просто до гори, то буде погода, а як стелиться по землі, то буде слота (Русили).

Як просто йде дим з комина, то мороз буде, буде погода (Добринь Великий).

Як дим стелиться, котиться низько над землею з комина, то казали, що на другий день зміниться погода, буде слота чи теж дощ (Ставки).

Як дим просто йде з комина, то буде погода, а як стелиться по землі, то буде дощ (Данці).

Як дим іде з димника і качіється по землі, то буде непогода (Янівка).

Як дим крутиться по землі, то теж має бути дощ, а як дим іде високо до гори, то буде погода (Заболоття).

Як з димника йде дим до гори, то казали, що буде погода, а як дим розходиться, то напевно буде дощ (Бокинка Панська).

З хатнього диму так ворожили: Як іде дим просто, то буде погода, а як качається по землі, то не буде погода (Матяшівка).

Ворожіння погоди з жару

Як зимою в печі жіер жарить, то буде мороз (Русили).

Ворожіння погоди з грому

Як перший гроум загримить в стороні полудньовуй, то буде тепле літо. А єжелі перший гроум загримить на дерево з лістьом, то буде урожайне літо, а як загримить на голе дерево і то з пуовночної сторони, то ворожиться зимне і неврожайне літо (Русили).

Єжелі загримить перший раз з полудня, то літо буде добре, тепле, а єжелі загримить з пуовночи, то буде літо марне, холодне, а як загримить зо всходу, то буде літо сухлє, а як загримить із заходу, то літо буде мокре і гнилоє (Данці).

Як перший гром вдарить на полудньовий захуод, то вже буде літо мокре, а як на пуолноцний, то має бути літо добре (Матяшівка).

Ворожіння погоди з зозулі

Як зезуля кує по заходи сонця, то буде мокре літо (Русили).

Як зизуля перестає кувати ще перед Петром дві неділі, то вже вельмо вчесьна буде госинь, а як дві неділі по Петрі ще кує зезуля, то буде госинь довга і тепла (Заболоття).

А як зизуля перестане кувати хутко перед Петром чи зараз по Петрі пару дні, то тож кажуть, хутко буде зима. А коли зезуля кує по Петрі тиждень–два, то кажуть, госинь буде довга і тепла – так приказували наши диди і батьки (Бокинка Панська).

З зозулі то в нас так говорили, же як зозуля докує до польського Петра то буде вчесьна осинь і зимна, а як докує до руського Петра, альбо ще його перекує то довга осинь і тепла буде. В тим році то так було. Ми навіть з сусідкою пильнували (Добринь Великий).

Ворожіння погоди з чайок

Як книгавки роблять гнізда по полі, то буде мокре літо (Русили).

Ворожіння погоди з ластівок

Як ластуовки летають низько понад землею, то ворожиться, що буде дощ падати, а як високо – то ворожать на погоду (Русили).

Як ластуовки летять низенько, так обнижуються над землльою, то кажуть, буде зміна погоди, буде дощ, бо ластуовки вельмо низько летають (Заболоття).

Як ластівки збираються, кружать, то кажуть, що буде дощ (Бокинка Панська).

Ластуовка як летить високо, то має бути погода, а як летить низько, то погода буде псуватися (Матяшівка).

Як ластуовки низько летають, то кажуть, вже буде дощ, а як вгорі летають, то буде погода (Добринь Великий).

Інформатори і інформаторки:

Анна Хілімонюк, рік нар. 1900, село Русили, гм. Подедвір'я, пов. Парчів Люблінського воєвідства. Запис 12 липня 1985 р.

Антон Хілімонюк, рік нар. 1930, село Русили. Запис 12 липня 1985 р.

Степан Сидорук, рік нар. 1914, село Ставки, гм. і пов. Володава Люблінського воєвідства. Запис у серпні 1985 р.

Віктор Пачковський, рік нар. 1908, село Данці, гм. Ганна Володавського повіту Люблінського воєвідства. Запис у серпні 1985 р.

Марія Гапонюк, рік нар. 1900, село Янівка, гм. Ганна. Запис у серпні 1985 р.

Станіслав Казмирук, рік нар. 1930, село Данці. Запис у серпні 1985 р.

Дмитро Петручук, рік нар. 1918, село Заболоття, гм. Кодень, пов. Біла Підляська Люблінського воєвідства. Запис у серпні 1985 р.

Микола Семенюк, рік нар. 1911, село Бокинка Панська, гм. Тучна, пов. Біла Підляська Люблінського воєвідства.

Юстина Макаревич, рік нар. 1906, село Жещинка, гм. Соснівка, пов. Біла Підляська Люблінського воєвідства. Запис у серпні 1985 р.

Ніна Ніколаюк, рік нар. 1925, село Добринь Великий, гм. Залісся, пов. Біла Підляська Люблінського воєвідства. Запис 4 листопада 2004 р.

Європейський конгрес українців

Наприкінці 2005 р. (листопад) біля Кошиць у Словацькій Республіці відбувся XI З'їзд Європейського конгресу українців (ЄКУ). На З'їзді було представлено сімнадцять організацій-членів ЄКУ з п'ятнадцяти країн Європи – Бельгії, Великої Британії, Греції, Чехії, Естонії, Польщі, Сербії і Чорногорії, Словаччини, Угорщини, Хорватії та Швеції. У письмовій формі передали свої інформації організації українців з Боснії, Данії, Іспанії та Латвії. Присутні на XI З'їзді були запрошені представники Федерації українських асоціацій Іспанії. Співорганізаторами XI З'їзду ЄКУ були уступаючий голова ЄКУ мгр Левко Довгович та Союз русинів-українців Словацької Республіки.

З'їзд визначив напрямки майбутньої діяльності ЄКУ та його складових частин, схвалив і затвердив зміни в Статуті ЄКУ, а також прийняв у дійсні члени Федерацію українських асоціацій Іспанії, а в умовне членство (до часу полагодження ними всіх необхідних адміністративно-організаційних формальностей) – Спілку українців Португалії. XI З'їзд обрав голову і Президію ЄКУ у складі: голова – Ярослава Хортяні (Угорщина), перший заступник – Мирон Кертчак (Польща), другий заступник – Галина Маслюк-Какку (Греція), генеральний секретар д-р – Любомир Мазур (Велика Британія), члени Президії: Славко Бурда (Хорватія), Іван Лаба (Словаччина), Віктор Райчинець (Чеська Республіка), секретаря і скарбника має іменувати Союз українців Великої Британії. Контрольно-ревізійна комісія ЄКУ обрана у складі: Мирослав Гочак (Сербія і Чорногорія), Єлизавета Ладані (Угорщина) і Славко Канюка (Велика Британія). Громадський (Мировий) суд обраний у складі: Гавриіл Такач (Хорватія), Віра Коник (Естонія) і Юрій Бача (Словаччина). З'їзд прийняв резолюції. Голові ЄКУ доручено створити прес-службу ЄКУ, видання єдиного друкованого органу та актуалізувати існуючу веб-сторінку ЄКУ.

Генеральному секретаріату – вивчити можливість реєстрації ЄКУ як міжнародної організації на території Великої Британії та повідомити Уряд України про результати та постанови З'їзду ЄКУ. Заплановано проведення українського міжнародного молодіжного табору, практичного курсу для викладачів українських шкіл організацій-членів ЄКУ, продовжувати роботу щодо визнання урядами країн їх проживання Голодомору 1932–1933 рр. як акту геноциду проти українського народу. Під час зустрічей з урядовими та адміністративними структурами України доручено порушити такі важливі питання:

- придбати для потреб української діаспори сервер для об'єднання веб-сторінок;
- звернути більшу увагу організації культурних та мистецьких заходів в Україні за участю творчих колективів української діаспори;
- продовжити наполегливу роботу щодо лібералізації режиму взаємних поїздок громадян з країнами, де проживає українська діаспора;
- звернути належну увагу на важливість проведення Днів української культури в країнах проживання української діаспори;
- сприяти зближенню діаспорної молоді з молодіжними організаціями України шляхом організації таборів, зустрічей, змагань та інших спільних заходів;

- надати стипендії для навчання української молоді з європейської діаспори у вищих школах України;
- ініціювати видання спеціалізованої літератури для українських шкіл діаспори з урахуванням специфіки проблем та потреб діаспори;
- відзначити активних діячів мистецтва та промоторів української культури за кордоном;
- спростити складну процедуру отримання статусу закордонного українця і привернути увагу Міністерства транспорту України до неоднакового трактування прав водіїв поза межами України.

ВОЛОДИМИР РОМАНЧУК

Від історії до сучасності Наші в Берліні по війні

Новітня історія українців у Берліні, подібно як і у Німеччині вцілому, починалась десь на початку ХХ ст. Перші чисельніші приїзди українців на сезонні заробітки не спричинялись до творення осередків.

Іншого виміру набрала українська присутність вже на початку Першої світової війни. Тоді тисячі українців опинилися в таборах для полонених з російської армії. Серед них почав вести діяльність Союз визволення України, заснований у Львові наддніпрянцями, який від 1915 р. мав осідок у Берліні. Представником Союзу був тут Олександр Скоропис-Йолтуховський. Цей видатний діяч у 1945 р. був схоплений советами, вивезений в Сибір, де й загинув.

У міжвоєнному двадцятилітті відбувався бурхливий розвиток українського організованого життя, яке у різноманітних формах продовжувалось до кінця Другої світової війни. Активно працювали політичні й молодіжні організації, Український науковий інститут, Церква. Під кінець війни, коли наближалась Червона армія, хто міг старався виїхати з Берліна. Українські установи й організації перестали діяти.

Після капітуляції Німеччини, в зруйнованому Берліні, залишилась ще невеличка група осіб з українських середовищ, а також Апостольський візитатор о. д-р Петро Вергун, який старався продовжувати душпастирську діяльність. Однак він був заарештований літом 1945 р., засланий в Сибір, де помер у 1957 р. Українці, що залишились у Берліні, поділеному на чотири окупаційні сектори, не підіймали ніякої організованої діяльності. Ті, що зналися раніше, підтримували з собою тільки приватні контакти.

У 1948 р. почалася советська блокада Західного Берліна. Протягом року постачання всіх товарів могло відбуватися лише «повітряним мостом». Така обстановка не сприяла відродженню українського організованого життя, навпаки – активніші одиниці старалися виїхати з «фронтového міста», яким залишався Західний Берлін.

Східний Берлін стався осередком вишколу агентів НКВС (пізніше КДБ) для ведення терористичної діяльності, між іншим, проти української еміграції. Одним з таких функціонерів КДБ, був українець Богдан Сташинський (сестра була в УПА!), він робив також «знайомства» серед українців Західного Берліна. Представляючи себе «щирим українцем», він відвідав одного з активніших українців у Берліні, заангажованого у підтримку ОУН – Івана Лемішку. Цей агент, призначений до особливо важливих для КДБ терористичних завдань, починав від Західного Берліна збирати інформації про українське середовище. У 1957 р. вбив таємно в Мюнхені проф. Льва Ребета, а в 1959 – Степана Бандеру – лідера ОУН(р). За свою бандитську службу отримав державне відзначення з рук секретаря ЦК КПРС Суслова. У 1961р. відчуваючи загрозу, що сам може бути також ліквідований, признався у всьому своїй жінці – Інге Поль (женився за дозволом КДБ) з підберлінського села Дальгов. Разом втекли з-під нагляду на Захід і Сташинський здався західноберлінській поліції, де початково не могли йому повірити. На сенсаційному процесі перед Найвищим судом був засуджений до восьми років покарання.

Скільки таких фахово вишколених, може менш «заслужених», але щиро відданих радянській системі бандитів, провокаторів чи пропагандистів працювало проти української еміграції, напевно не довідаємося. Можна, однак, припускати, що було їх багато. Українську історію на еміграції творили не лише самі українці, а й советські спецслужби.

Вісті про події зі Сташинським розходилися також серед західноберлінських українців і не сприяли їхній активності. Проте українців було ще стільки, що деякі заходилися заснувати від нова греко-католицьку церкву. Відремонтували знищену каплицю та інші приміщення невеликого жіночого монастиря і в 1967 р. почала діяти церква для українців, яка стала на довгий час єдиним українським осередком.

Мої особисті зустрічі з українським Берліном почалися в 1980 р., коли за часів «Солідарності» стало легше отримати паспорт. Зі знайомостей, започаткованих в ті часи, залишається надалі активний ще проф. Богдан Осадчук з дружиною Іриною. Як публіцист, історик і політолог він тепер широковідомий у Польщі. Тоді, однак, була то зовсім несподівана нова пригода зустріти родину українців-інтелектуалів на Заході, причому, так недалеко від Польщі та ще й зустрітися з ввічливим і елегантним прийняттям. Професор був відкритий на контакти з українцями зі Сходу, яких тоді не було багато і при цьому старався довідатися про події в Польщі, про «Солідарність» і ситуацію українців. Часом питання цього досвідченого

Вересень 2001. В українському посольстві з нагоди ювілею 10-ліття Незалежності, Почесну грамоту по-німецьки «за великий вклад у зміцнення німецько-українських відносин...» отримав, м. ін., В. Романчук (впереді) та Валентина Євтушенко з Потсдаму (дещо далі в білій блюзці)

журналіста були важкі, щоб з ними справитися не дуже уважному спостерігачеві тодішніх бурхливих демократичних перемін, яких було дуже багато. Крім розмов, мені випало взятися за писання для паризької «Культури» ще й на пропозицію про життя українців з Польщі. Хоч здавалося мені малореальним, щоб у цей поважний журнал потрапили матеріали з наших «уєскатівських» проблем, проте кілька дописів таки вміщено, часом зі скороченнями і, звичайно, за видуманим псевдонімом.

Професор Осадчук мав добрий вплив на мобілізацію інтелектуальних зусиль. Його приязнь з Гедройцем і співпраця з «Культурою» не були тоді мені відомі ані не було доступу до цього журналу, за винятком, саме, виїздів на Захід. У ті часи й ще пізніше була можливість бачити в бібліотеці професора величезну кількість західних, українських і східних газет, книжок, і все це виглядало як великий науковий інститут. Завдяки тому проф. «їхав на двох конях» – крім університетського, ще й журналістський. Ще й тепер „Neue Zürcher Zeitung” (Нова цюрихська газета) підтримує з ним співробітництво і є найкращим німецькомовним часописом, у цьому і з української тематики. На жаль, особа проф. Осадчука – це була єдина установа, своєрідний інститут у Берліні. Поза ним існувало ще невеличке парафіяльне середовище.

Приблизно в ті часи я познайомився з Іваном Лемішкою і його дружиною Настею. Вони також виявилися привітними й гостинними людьми. Обидвоє були вже тоді в пенсійному віці, займали просторе трикімнатне помешкання, в якому незабаром я почувся наче «у своїх». На стінах вишивані рушники, портрети Шевченка й Бандери, Тризуб. Довідавшись, що їхню адресу маю від спільного знайомого з Мюнхена, господар став спокійнішим. Лемішко по війні був одним з найактивніших. То, між іншим, завдяки його наполегливим пошукам і праці засновано церкву. Мав у себе досить велику кількість українських книжок, виданих на Заході, які пізніше, вже за Незалежності, передав до бібліотеки у Львові. Радий був зустрічам з українцями і, бувало, проводили ми довгі бесіди за чаркою коньяку.

Серед тодішньої української еміграції в Німеччині був ще сильно відчутний психоз страху перед советськими агентами, що мене початково дивувало. Пізнавши факти, я починав розуміти більше неохоту «західняків» до ентузіастичного сприймання контактів з братами зі Сходу. Коли Лемішків відвідав згаданий Сташинський, розмовляв з ними, очевидно, приязно, як то між українцями на чужині буває, і навіть по кількох десятиліттях Лемішко якби стидався того, що цього бандитського агента потрактував як порядну людину.

Старших емігрантів у парафії було тоді вже мало і вони не проявляли практично ніякої активності на українській ниві, крім того, щоб, зійшовшись в неділю, випивали по чарці й поспівували українські народні пісні.

Десь у середині вісімдесятих років, після кількालітньої перерви, отримавши знов закордонний паспорт, я побував у Західному Берліні. Однієї неділі після літургії виникла якби серйозніша розмова – дискусія кількох чоловіків про шанс української незалежності. Я тоді був позитивно настроєний до всяких відкритих дискусій, бо таких у Польщі бувало багато. Зокрема молодші українці зі студентських середовищ без притишування голосу вживали сформулювання типу «Радянський Союз – остання колоніальна імперія» чи «Союз – це велетень колос на глиняних ногах і неодмінно раніше чи пізніше розпадеться». Розповідав

я старшим дядькам про бурхливі й відважні українські дискусії в Польщі, а вони дещо сумнівалися, чи таке можливе. Однак погоджувалися, що Союз – це «тюрма народів» і Захід не мусив би стільки зброїтися, щоб утримувати рівновагу сили. У подібному стилі відбулася тоді дещо живіша розмова, яка чомусь декого занепокоїла.

Як ми вже розходилися, то по дорозі двох поважніших добродіїв – Дмитро Галай і Мирон Сидор почали мене усвідомлювати, що такий відкритий обмін поглядами не є добрий, бо «є такі непевні, що можуть донести до советського посольства або якась шкода може виникнути». На моє здивування пояснили, що до розмов прислухався один старий дядько, що ходить у советську амбасаду і може бути «непевний». Він собі сидів побіч, не брав участі в живіших дискусіях, бо просто недочував і його звали «глухим». З цієї дискусії до нього і так нічого не дійшло. Він дійсно ходив до советської амбасади за візами на виїзди в Україну, тому для своїх ставав «підозрілий». Цей дещо гумористичний факт вказував, що занепокоювання бували навіть у спокійних пенсіонерів. Мої запевнення, що в підсоветській Польщі наші відважніше «політикують» на неофіційних зустрічах, здається, не переконували дядьків. Вони почувалися пригнобленими «під советським наглядом».

Цих двох дядьків становило провідний актив невеличкої церковної громадки. У час війни, яка тривала для Берліна шість років, вони закінчили студії – Сидор архітектуру, Галай – торговельну школу. Після війни були самостійними підприємцями. Сидор мав своє підприємство, працювало в нього у час інтенсивної відбудови міста навіть до 150 людей. Як заможний підприємець, розкидався грішми з польською передвоєнною фантазією (як галичанин розмовляв і польською). Мав широкий жест. Як згадувала Ніна Ковальчук, запросивши її та інших в ресторан «Кемпінськи» (один з найдорожчих у Берліні), підхмелений тикав співаючій артистці за декольт солідний банкнот, а на закінчення заходу позичав у своїх гостей пару сотень для заплати рахунку. Його підприємство з часом збанкрутувало, а Сидор мав багато боргів, різні процеси й на старість студіював ще право, щоб мати змогу процесуватися без адвокатів. Мимо власних матеріальних труднощів, старався, поки був при житті, хоч символічно допомагати новим прибуваючим землякам. Пригадую зворушливий момент – в часі воєнного стану в Польщі, коли з Заходу йшла акція висилки пакетів на свята до Польщі, несподівано мені до Гданська прийшла посилка з продуктами саме від Сидора, хоч ми не були в якихось особливих, поза парафіяльними розмовами, зв'язках.

Контрастним для імпульсивного Мирона Сидора був статечний Дмитро Галай, родом із Закарпаття. Мав до кінця добре функціонуючий офіс податкового дорадництва, в якому будучи вже пенсіонером далі працював і отримував пристойну пенсію. Давніше вибраний головою церковної ради, яка вже у вісімдесятих роках фактично не існувала, але титулування «голова» залишалось при ньому пожиттєво. Не мав великих фантазій, але як статечний ґазда на різні способи підтримував фінансами громадське життя. За його рахунок була в залі кава й солодке печиво. Коли в Західний Берлін почало приїжджати більше поляків, деякі знаходили цю церковну громаду і також користали з допомоги Галая. Поблизу церкви він найняв невелике помешкання, призначаючи його для потребуючих. Сподівався українців, але їх не було, а часом траплялися поляки, які говорили, що мали в родині наче українців і тому деякий час безплатно там проживали.

До гурточка старших дядьків належав ще Максим Бліщ з Пискорович і Степан Колодій з Бушкович під Перемишлем. Зустрічалися десятиліттями, сперечалися, часом сварились, любили понарікати на себе, маючи принагідного слухача, але разом солідарно підтримували ідею самостійної української парафії як громадського осередку. Зокрема, гостру критику за бездіяльність у заходах запрошення священника для послуг громади, доводилося вислуховувати Галаю як «голові» від Сидора. Однак, коли була нагода заспівати улюблену пісню Галая *У трембітоньку заграю...*, вони в дуеті, маючи міцні голоси, давали хороший приклад пісенної майстерності сеньйорів. Там відчувалася також справжня туга за рідним краєм, якого їм уже не судилося побачити...

Нагодами для імпрез були іменини, уродини когось з гурту чи якесь свято, де бувало більше людей. З перших зустрічей запам'ятались дев'яності уродини Горбаня у 1981 р. Тоді він був сеньйором у групці пенсіонерів. Будучи старшим від інших на літ двадцять і більше, він звик трактувати їх як молодиків чи хлопців на посилки (найчастіше за пляшкою оковити). При нагоді, однак, давав зразок патріотичного виховання. Після співів «многих літ», говорив приблизно так: «Хлопці! Щиро дякую вам за пошану, я тепер вже не промовець, але дякую Богу, що можу з вами посвятувати. Я у своєму житті трудився багато для України. Я бився у Січових Стрільцях за Українську державу, а пізніше привчав молодших до військового ремесла. У Другій світовій війні я зустрічав синів тих вояків, яких учив у 1918 р. Тепер на спомини вип'єм за нашу історію й надію, що наш труд може колись доцінять і згадають нас в Україні».

У Другій світовій війні вже не воював, а працював у Східній Пруссії управителем в маєтку Свента Ліпка коло Кентшина. Мав охоту відвідати знайомі терени, де провів багато літ, але не наважувався навіть питати в польському представництві (тоді Військова місія), чи дістане візу. Боявся, що навіть якби дістав, то може бути арештований і виданий советам, адже він воював проти більшовиків, а вони ворогам не прощали.

Під оглядом стилю життя і здоров'я, при дев'яностому році життя Горбань був постаттю винятковою. Він і випивав немало (переважно коньяк), і курич багато, а тримався знаменито.

У Західному Берліні під кінець вісімдесятих років оселився також журналіст з Польщі, відомий в українському середовищі Петро Лучка. За літами був у середньому віці, але стан його здоров'я ставав трагічний, тому отримав право побуту й повну медичну опіку. Мав хворі нирки, піддавався постійною участю в діалізі. Втрачав зір і мав великі проблеми з читанням і писанням, а подорожувати (переміщатись по місту) міг лише з провідником. Проте, намагався таки писати

статті до польських газет, переважно на українські теми. Мав легкість

Березень 2001, гданщани при могилі Євгена Петрушевича – Президента Західно-Української Народної Республіки. Тепер могили вже немає. Тіліні останки Президента ЗУНР ексгумовано і перевезено до Львова. Могила була визначною пам'яткою української історії в Берліні. Тут віддавали пошану пам'яті українські офіційні особи, між іншим, Віктор Ющенко, коли був прем'єр-міністром, міністр Борис Тарасюк, Богдан Ступка

писання, переконливо виходило йому формулювання поглядів, особливо при полеміках, в яких проявлялась його майстерність.

Його статті друкувалися, між іншим, у тижневику «Впрост». Писав про справу цвинтаря «Орлят» у Львові, критично оцінюючи намагання реставрації польських історичних пам'яток в Україні (військових поховань) при одночасній відмові таких самих прав українцям у Польщі, а також німців коло Ополя. У пресовій дискусії про полк. Р. Куклінського (зрадник чи герой) відважно порівнював його з відомим німецьким героєм антигітлерівської конспірації полк. Штаусфенбергом. Не всі його статті були друковані. Редакції відкидали матеріали про акцію «Вісла» чи УПА.

Познайомившись з ним, ми підтримували особистий зв'язок. Петро Лучка був людиною відкритою, розмовною. Крім німецьких друзів, що допомагали йому долати несподівані бюрократичні труднощі (хоч німецька бюрократія набагато лагідніша від польської), потрібні були й партнери до бесід, обміну поглядами на польсько-українські теми. Тут ми мали винятково широку площину для спілкування. Мені цікаво було слухати його розповіді про журналістичні успіхи й труднощі, про збирання (раніше) матеріалів на українські теми в архівах і розмовах з давнім шефом безпеки у Ряшеві – Гумером. Мріяв ще вияснити долю сина Онишкевича, якого після арешту й страти батька віддали на виховання якійсь сім'ї.

Заангажування Лучки в українську тематику було пов'язане з глибокими знаннями історії, також найновішої. Лучка перебував якби побіч громади (берлінської), але цікавився її справами, а навіть був на культурних і релігійних заходах і в церкві.

Його безперспективне положення наводило йому й депресійні думки.

Дуже хотілося йому відвідати близький Познань, але, маючи сумніви, чи це юридично не ускладнить його статусу в Німеччині, довго відкладав перший виїзд. Вперше поїхав в 1999 р., але його здоров'я погіршувалося. Помер у Познані через рік.

Зовсім недавно, бо в 2003 р. відійшла з життя найстарша жінка в парафії Ніна Ковальчук, яка походила з Підляшшя. Народилася в Дубинах коло Гайнівки ще у 1907 р. Маючи шістнадцять літ, вийшла заміж за українця з армії УНР, який після інтернування працював у Біловезькій пущі. Виїхали до Франції, де серед української еміграції пройшла солідну школу громадського діяча. Коли Гітлер зайняв Францію, Ковальчуків привезено на роботи до Берліна і тут вони залишилися. Була завжди, так би мовити, в авангарді українських активістів. Вона добре вписалася в історію греко-католицької громади, сама будучи православною. Від початку і до останніх часів була присутня в усіх культурних і громадських заходах. Особливо помітна її роль ставала у вісімдесятих і дев'яностих роках, коли була найстаршою, але надалі повна життєвої енергії. Була прикладом громадської активності і старалася своїми виступами, спертими на життєвій мудрості, сприяти будівництву української спільноти в Берліні. Належала до виняткових осіб – родом з «білоруського» села, мала високу українську національну свідомість і заангажованість, давала хороший приклад молодшим емігрантам. З характерною для Підляшшя глибокою релігійністю, як православна, більше проявляла зв'язку з Греко-Католицькою церквою в Берліні, ніж багато «найправдивіших» вірних з деякими священиками включно. Її віра проявлялася не тільки в регулярному відвідуванні богослужінь, але й в активному сприянні розвитку української спільноти. Підтримувала

культурну ініціативу і своєю присутністю та матеріально, у виступах на різноманітних зустрічах, зборах проявлялася її глибока життєва мудрість і відчувалася турбота за громаду.

У вісімдесятих роках громада, не маючи українського священика ставала щораз меншою, а українські богослужіння відбувалися раз у місяць чи навіть рідше. Зате матеріальні умови в цій малій парафії були винятково добрими, зокрема, коли порівнювати їх з нашими парафіями у Польщі. У колишньому монастирі, у кількаповерховій кам'яниці був цілий ряд приміщень: зал із кухнею, бібліотека на менші зустрічі з окремою кімнатою на парафіяльне бюро, службове двокімнатне приміщення дякона (переважно вільне, зрідка служило на нічліги для приїжджчих осіб). До цієї церкви з часом додали інші маленькі групи східного обряду (румуні, араби-християни з Лівану), які мали богослужіння своїми мовами. Церква не була вже українською парафією, хоча українці надалі становили найбільш чисельну й активну групу.

Ця станиця довго давала працю чи заняття за частковою платою більшій кількості осіб (майже самих німців). Була посада пароха і цей німецький священик старався правити літургію по-церковнослов'янському, читаючи з трудом з книги. На такі богослужіння мало хто приходив. Бюро вів секретар, розсилаючи повідомлення з планом богослужінь. Працював диригент хору, складеного з німців-любителів східного церковного співу. Хор співав у свята, а щонеділі співали за оплатою 2–3 особи з хору. Ще було оплачуваних кілька осіб, зокрема прислужників, переважно дорослих, ну і хтось до порядків. Був ще теж німецький дякон, на якого старші українці нарікали, що довів парафію до занепаду. Він брався сам правити богослужіння, хоч на них люди не йшли. Проявляв свою активність, м. ін., голосно протиставляючися на постійне працевлаштування українського священика.

У такій парафії випало нам з дружиною і малим сином починати важку еміграційну адаптацію, коли у бурхливому на події 1989 р. ми вирішили вибрати Захід. Цього ж року сталося стільки змін у світі, що у нас появилися серйозні сумніви, чи вибір був слушний. Здавалося, що далі повинно йти на ліпше, але такі надії не завжди оправдовуються. Контакти, зустрічі з місцевими старшими й новоприбулими чи вже прижилими, як родина Піхів, давали помітне полегшення у час важких початків, але це не було те, що в «своєму» Гданську.

Берлінська парафія дещо збільшилася в тому часі також за рахунок т. зв. переселенців з Польщі. З самого Гданська було разом кілька змішаних родин. З часом ми заклали початки й організаційної діяльності, сподіваючися, що з плином часу буде все кращати, але перші спроби виявилися нетривкими.

Для вихідця, закоріненого в українському середовищі, де кипіла активність, берлінські обставини сприймалися нелегко. Початкове припинення виїздів до Польщі, з якої ми були «втікачами», різко обмежило контакти зі своїми і з середовищем, викликало труднощі, яких не давалося передбачити. Виходить, що не кожному служить емігрантство, хоч тоді модне й поширене. Але сталося. «Папери» дружини надавали цілій родині статус «вигнанців», себто дещо упривілейованих т. зв. пізніших німецьких переселенців. Ця своєрідна юридична фікція у Німеччині функціонувала справно. Вийшов парадокс, що, фактично покривджений дискримінацією, вигнанець з рідних сторін за «українство батьків» у Польщі ставався в Німеччині «на папері» німецьким «вигнанцем» з німець-

ких давніх територій, хоча в дійсності не був ніяким німцем, виїхав добровільно через кон'юнктурні міркування.

Оговтавшись як «німець», я продовжував з різним успіхом діяти як українець. На початку дев'яностих, під впливом поїздок до Мюнхена, ми створили в Берліні відділення Центрального представництва українців Німеччини (ЦПУН). Воно існувало більш для статистики, ніж для реалізації якихось ініціатив. Була потреба полагодження питання священика, але в цій справі не була спроможна допомогти й Головна управа в Мюнхені. Там, зрештою, почала назрівати кризова ситуація і сварки між «досвідченими діячами». У Берліні один «активіст», прибувши зі східної частини, не оправдав себе в ролі скарбника і створив для себе паралельно «правдивішу» організацію. Виникла дивовижна ситуація в 1998 р., коли на з'їзд ЦПУН до Мюнхена від кільканадцяти членів організації з Берліна поїхало аж дві «делегації». Тут задіяв не тільки виразний дефіцит здорового глузду двох східноберлінських «діячів», але й «братня допомога» третього. В короткому часі обидві берлінські «організації» ЦПУН перестали існувати. Поза спогадами про дрібні провокації, використання для безглузлого замішання хитрими псевдодіячами, не залишилося після них нічого. Появилися нові «хатні організації» для задоволення амбіцій «лідерів», але в українському середовищі їх не чути поза принагідними деклараціями: «а я голова...».

Найважливішою для українців справи церкви з постійним священиком не вдавалося поладити до кінця дев'яностих, хоч ця маленька станиця чисельно більшала, бо прибували і переселенці, і заробітчани з України. З активніших тимчасових були брати Найдиші з Чернівців. Хороше записала себе в пам'яті громади етнічна німка Софія Месс-Куліш, яка переселилась з родиною з Львівщини, а походила з Гнезна. Мимо очікувань, не було ніякої допомоги з боку центрального українського осередка в Мюнхені, хоч були приїзди діячів. В Берліні бував і диякон з Мюнхена, науковець, але він і не заглянув до церковної громади.

До церкви на українські відправи приїжджав раз у місяць о. Йосиф Казанова з Гамбурга. Часом жартував, що випаде перенести парафіяльний осередок з Гамбурга до Берліна, якщо так більше людей. Він був іспанцем, але так добре оволодів українською мовою, що з першого контакту ніхто й не припускав, що він неукраїнець. Як вийшов на пенсію, почалися труднощі з регулярними відправами, а відсутність у Мюнхені українського єпископа не давала шансів на покращання ситуації.

Перешкоди у полагоженні приїзду українського священика могли виникати з неофіційних дій штатних працівників, що видається зрозумілим. Трудніше початково було зрозуміти дії новоприбулих до громади «активістів», а саме старшої пані з Польщі, що давніше вже проживала у Берліні. Відчувши на старість потяг до українства і приставши до громади, вона повела дії, спрямовані проти встановлення українських постійних богослужінь. Виникла жартівлива версія про одноособове «церковне політбюро». Через різні хитрощі, масковані «добром громади», витворилась у парафії ситуація справді тяжка.

Замість «добра», стало гірше, бо від 1997 р. майже два роки не було регулярних українських богослужінь. Таке виникло саме тоді, коли в Мюнхені призначено для Берліна на постійне греко-католицького священика (походив з Польщі). Однак через якісь формальні недокладності, українському священикові не дозволено правити для українців у Берліні.

Українські відправи на великі свята могли відбуватися у дальших місцевостях і два рази на Великдень люди з Берліна виїжджали до інших міст святити Паску. Велася критика таких виїздів у формі: «Романчук розбиває громаду, бо завантажив людей до авт і повіз до українського священника до Магдебурга, а нам тут можуть забрати і те, що є». Для деяких парафіян, мали нібито вистачати німецькомовні відправи, бо «для старших немає різниці, яка мова», запевняло «політбюро» для оправдання ситуації.

Створено фікційну «групу старих і тут народжених» для підписання якогось листа до німецького кардинала, причому ніхто не знав про зміст листа. Незабаром появилася ще «група параха», яка мала бути доказом, що все впорядку. Хто в цій «групі», того ніколи не сказано, певно, не розбирався в тому і старенький парох, говорячи «моя група». Як по кількох літах проголошено окрему українську парафію, то він висловився, що перемогла «контргрупа». Таке окреслення означало на практиці цілу решту громади до ста осіб, а його «конспіративна група» могла складитися з 2–3 осіб.

Сталось навіть так, що цей німецький парох, підтримуваний «українською групою», не дозволяв провести Святвечір у греко-католицькій парафії в січні 1999 р. Тоді ми з Надією Фішер (дівоче Піх, також з Гданська) пішли до польськомовного священника о. Кристіана Респондека, переселенця з Сілезії. Він, будучи референтом кардинала до справ іншомовних церковних спільнот, поставився до нас зі зрозумінням і приязно – не тільки надав нам можливість користування залом у своїй німецькій парафії, але й організував виступ української бандуристки і подбав про приїзд українського священника з Мюнхена. Святвечір стався несподівано чудовим празником. Дрібним дисонансом була лише дивна поведінка торговельного представника відділення Української амбасадки з Берліна (амбасада тоді була в Бонн). Чиновник «від імені керівника А. Новосолова» висловив якесь невдоволення, повчання і демонстративно пішов додому. Показав не лише власну неотесаність, але й некомпетентність свого керівника, дипломата наче з радянської України.

Цей пам'ятний Святвечір став початком нового етапу, бо кризи, яка тягнулася майже два роки, о. Респондек вирішив телефонічно, наче «від руки». З 6 січня 1999 р. повернулися регулярні богослужіння – початково раз у місяць, а пізніше – навіть два.

З 1 січня 2002 р. у Берліні відкрилася вже самостійна українська греко-католицька парафія з постійним священником, але без власної святині, що обмежує можливості її розвитку. Теперішнє розташування парафії (далеко від центру) не сприяє доїздам людей з інших кінців міста, які мають до сорока кілометрів, а є люди, що доїжджають і з підберлінських околиць.

Після майже чотирьох років самостійного існування, парафія ще не динамічний громадсько-культурний осередок, але є вже багато успіхів. Крім святкових і принагідних концертів, відбуваються доповіді й дискусії.

Одним з доповідачів був видатний публіцист, історик, політолог проф. Богдан Осадчук. Він, хоч зрідка, але підтримує контакт з церквою і цікавиться її долею.

Культурна й організаційна діяльність у перші роки поселення нашої родини в Берліні пов'язана зі знайомими з «польських» часів. Також пізніше контакти з Гданськом та іншими осередками відіграли чуттєву роль у реалізації багатьох ініціатив.

На початку дев'яностих, колишній диригент «Журавлів» Роман Ревакович організував виїзд на Захід великого чоловічого хору з Києва під керівництвом Б. Антківа. Потрібний був нічліг у поворотній дорозі в Берліні і він почав телефонні розмови на цю тему зі мною. Справа для мене як берлінця без досвіду не була проста. Розпитування у парафії дало несподівану допомогу парафіяльного секретаря, старшого вже берлінця Г. Кнапа. Він полагав безплатний нічліг для хору в будинку, який належав до берлінського Сенату, а хор мав дати безплатний виступ у домі для старших людей. Концерт української пісні був дуже вдалим. Присутні німці висловлювали щиро своє захоплення, а українці, які також чисельно прибули на таку подію, були повні ентузіазму. Це був, мабуть, перший український концерт у Берліні на початках Незалежності. Пізніше, один з молодих помічників Антківа – Микола Гобдич – створив камерний хор «Київ» і, завдяки налаштованим контактам з цього першого концерту, приїхав на виступи до Берліна. Перший приїзд «Києва» організувала нова емігрантка з України (Олександра Стотланд-Гільдебрандт). Виникли нові знайомства з німцями. Хор Гобдича від початку відзначався високим рівнем і це спонукало Барбару Дальгаймер з парафії zorganizувати чергові приїзди «Києва» на концерти в Берліні і по Німеччині. Між іншим, українські концерти відбувалися в Целе – малому містечку, де колись був табір для полонених українців. З хористів ніхто не знав німецької мови і часом мені доводилося бути перекладачем, а навіть посередником у перевезенні матеріалів з Києва до Берліна. При цих послугах склалися близькі контакти з М. Гобдичем, який, крім високих музичних, диригентських, організаторських здібностей, розкрився у Києві також знавцем... саморобних спиртних напоїв, виготовлених на екологічній воді з Прикарпаття.

Виступи хору, майстерне виконання української духовної музики високо оцінювали німці. Бували концерти, коли хор сприймався ентузіастично, а на закінчення німецькі шанувальники хорошого співу, стоячи нагороджували його довгими оплесками. Вони, хоч не розуміли слів, але відчували красу презентованого мистецтва. На концерти приходили знавці й цінителі музики.

Хор став популярним у Берліні і як відбувались в 2000 р. перші Дні української культури в Німеччині, то в програмі були також його концерти. На Дні було запроєктовано багато різноманітних виступів, а сама інавгурація відбулася дуже вчисті у великому театрі за участю міністрів культури обох держав. Міністр культури України Богдан Ступка поклав вінок на могилі Президента ЗУНР Євгена Петрушевича. Після вдалого початку на інші українські виступи приходило мало людей, хоча виступали такі видатні артисти, як Ніна Матвієнко.

Я був занепокоєний, чи буде достатня присутність на концерті «Києва». Коли наближався їхній концерт у найбільшій святині Берліна – Berliner Dom (Собор), мені пощастило зустрітися з послом України д-ром Анатолієм Пономаренком і при нагоді я запропонував акцію інформаційних листівок по німецьких церквах для збільшення присутності слухачів на концерті. Посол підтримав ідею, листівки надрукувало Посольство, але розвести їх по костелах випало мені. Посол, зі свого боку, виголосив готовність виступити з вітальним словом на відкриття концерту. Важко оцінити, наскільки ці листівки були допоміжними, концерт був надзвичайно вдалою подією. Собор, у якому міститься коло 2000 людей, був майже повний, хоч вступ був платний. Один зі співаків, побачивши це, вихопився: «ова... аж стільки людей

то ми ще не мали». Хор був уже з досвідом, перед кількома роками мав короткий виступ у цьому ж Соборі на т. зв. Адвентових співах. Акустика там хороша і концерт «Києва», підсиленого талановитими артистами, пройшов з великим успіхом. Кожен з виконавців міг бути окремим солістом. Було це велике торжество української культури.

При таких подіях несподіванкою була дивачна пропозиція від знайомого – зібратися й писати протест проти «невластивої програми» Днів, «бо там фільми Довженка, а він був комуніст». Настанова прийшла до Берліна хіба з Мюнхена від якогось ніби діяча ЦПУН. Справа видалася недоречною, але знайшлися наївні виконавці (виразно маніпульовані), які сплодили каламутний «відкритий лист до міністра культури України...». Писанині для поваги надано авторство «від українських організацій Берліна». Був там підпис «за управу» відділу ЦПУН в Берліні, а я, будучи секретарем управи, про висланий «лист» почув уперше... в Посольстві від Лариси Хоролець, тоді радника у справах культури. Ніяка «управа» не збиралася і справа була просто хитрим використанням наївного голови. З обставин виникало, що головною пружиною листа було знов «політбюро», якби навчене робити замішання.

Контакти на лінії Посольство – громада були в тому часі інтенсивні і переважно поправні, що не означає – ідеальні. Після перенесення столиці з Бонн до Берліна під кінець 1999 р. нам вдалося домовитися про термін зустрічі представників церковної громади з Амбасадором. До визначеної зустрічі планова «репрезентація» розсипалася і ми пішли вдвох зі Степаном Колодієм, довголітнім берлінцем. Наша двійка була якби наочним доказом, що продовження активного українства спирається на традиціях, винесених з Польщі. Імпровізована репрезентація на першій зустрічі була приязно прийнята Амбасадором д-ром Анатолієм Пономаренком і радником Ларисою Хоролець (колишній міністр культури в незалежній Україні). Ми обмінялись поглядами про можливості контактів між Посольством і громадою. Амбасадор обіцяв відвідати церкву на Різдво, а після розмови особисто показав нам частку «території України в Берліні», якою був виразно гордий. На закінчення зустрічі на вулиці, Колодій висловив велике задоволення що «міг на власні очі переконатися що представництво є реально в Берліні». «Я тепер повірив і переконаний, що теперішня Україна буде довго існувати як держава...».

Після цієї пам'ятної зустрічі мені доводилося часто зустрічатися з послом, він часто бував у церкві. Хоч він був дипломатом радянської школи, та у нього спостерігалось «українське чуття» і відкритість на діалог. Такого забракло, як прийшов наступник проф. Сергій Фареник (здається, з Донецька). Для нього якась там громада не була достойна, щоб звертати на неї увагу. Відкликано цього чиновника через його замішання у якісь колишні афери з донецьких часів. Амбасада в Німеччині протягом кількох місяців залишалася без шефа.

Незважаючи на всякі недостатки (зокрема обмаль заангажованих людей), український Берлін і українське культурне життя стає щораз більше помітним, живішим.

Істотну роль в активізації подій на культурній ниві в Берліні відіграли «старі знайомства» в Гданську чи Щеціні.

Гданські контакти були особливо інтенсивними й успішними. Починалися приватними відвідинами музичної родини Михаликів з журавлем А. Стецем у час відзначення української незалежності в 1999 р. Потім навідалася молодіжна артистична група з кількома більш

досвідченими виконавцями (Михалики, С. Волощакевич, І. Поляк) на Шевченківське свято у 2001 р., яке стало зворушливою культурною подією в парафії. На такому високому художньому рівні концерту в берлінській парафії ще не було.

Гуровська «Думка» приїхала в 2003 р. вже в рамках польсько-німецького обміну молоді з німецьким культурним осередком. Цей молодіжний ансамбль в короткому часі дав кілька захоплюючих концертів в місті і, виступаючи в церкві, зробив приємну несподіванку в парафії. Виявилося, що традиційний український фольклор, якщо на високому рівні, може бути доброю візиткою в Європі.

Час президентських виборів в Україні і для українців в Берліні був позначений великою активністю. Вже на першому турі під Амбасадю України в Берліні видно було багато виборців і студентів-спостерігачів. На вулиці стояли великі черги людей, щоб віддати свій голос. Деякі змушені були стояти по дві-три години (комісія чомусь не встигала з вишукуванням у списках), виходили розлучені, бо їх не знайдено й тому не могли проголосувати. Дехто відмовлявся від очікування на свою чергу і йшов додому. Чулися голоси, що такі організаційні недоліки були спеціально на те, щоб знеохотити виборців, з яких більшість становили прихильники Ющенка. У виборах взяло участь коло 2000 громадян України (на кільканадцять тисяч зареєстрованих у цьому окрузі), з яких близько 80% було за Ющенком. Помаранчева революція мала і тут свої відгуки. З ініціативи студентів відбулися аж три вуличні демонстрації. Одна з них – по центральній артерії Унтер ден Лінден від Університету до історичної Бранденбурзької брами, по дорозі величезний комплекс російського Посольства і вигуки кількох сотень демонстрантів «Путін – руки проч від України». Серце раділо, бо таке раніше і не снилося. Про демонстрації подавалися вісті в передачах по радіо і в телебаченні. Чомусь у російськомовних передачах берлінського радіо значно применшували кількість демонстрантів і було скупо з інформаціями. Можливо, й молоді російськомовні журналісти чомусь не раді українській демократії. Зате журналісти з польськомовних передач набагато більше приділяли уваги подіям як в Україні, так і демонстраціям у Берліні.

Невідомо, наскільки демонстрації і петиція студентів до канцлера й Бундестагу мали вплив, але під час візиту Путіна до Німеччини канцлер Г. Шредер публічно висловив своє становище: Росія не повинна втручатися у вибори в Україні. Це викликало невдоволення Путіна (що вдало схопила телевізійна камера), але для українців у Німеччині це була зрозуміла причина для радості.

І в парафії стала помітною активізація на культурній ниві, студенти продемонстрували вдалий фільм зі своєї ініціативи, проведено кілька свят, з яких найкращим був концерт, присвячений Шевченкові. Невеликий, але вдалий захід відбувся у травні, коли на церковний празник з Мюнхена приїхав владика. На свято Незалежності у серпні було так багато берлінських виконавців, що треба було скорочувати програму, тим більше, що несподівано з концертом прибув на цей день молодіжний оркестр з Криму.

А сам день Незалежності 24 серпня мені випало врочисто святкувати на власній дачі спільно з гістьми і за присутності телевізійної камери, яка мала записати матеріал на вечірню передачу для Києва. Українське телебачення починає щораз більше цікавитися українським

Берліном, бо незабаром я ділився споминами для іншої телекомпанії про дні, коли валився берлінський мур.

Є надія, що українські мас-медіа будуть надалі тягнутися до Берліна і шукати українських емігрантів. Інформації про українську частку Берліна потрібні і в Україні, і в Європі.

Наше тут середовище, хоч ще не таке помітне й не має такої бази, як у Варшаві чи Парижі, але зростаючи чисельно, має добрі перспективи й шанс відіграти більшу роль, ніж досі у популяризації української справи у просуванні України до Європи. Вихідців з України більше, є багато студентів, проте українство розпорошене по «хуторах», з яких наймогутніший – парафія, хоч їй ще далеко до функції справжнього осередка.

У 2004 р. берлінський Сенат видав по-німецьки брошуру *Ukrainer in Berlin (Українці в Берліні)* в серії публікацій про національні групи. У передмові, уповноважений Сенату до справ міграції Г. Пінінг пише:

«Згідно із статистичними даними, українці представляють собою найбільшу національну групу в нашому місті. Громадянство України мають близько 8000 чоловік, але це не остання довідка про те, скільки людей з українським минулим дійсно проживає в Берліні. Державній незалежності другої за величиною європейської держави виповнилося тринадцять років, але до цього часу в берлінській статистиці є рубрика «колишній Радянський Союз», яка нараховує декілька тисяч осіб і досить важко встановити, хто із них походить з України. Це все лише числа на папері.

На думку громадськості, українці й українки в Берліні відіграють незначну роль. Для більшості берлінців поняття „Україна” пов’язане з такими кліше, як козацькі хори чи катастрофа атомного реактора в Чорнобилі. Українців, які живуть у Берліні, часто зараховують до «російського Берліну» [виходить газета «Русский Берлин» – В. Р.], бо ж сучасна Україна є країною, яку населяють представники різних національностей, тут проживають українці, росіяни, білоруси, татари та поляки. Знайти спільний шлях після багаторічної залежності від Москви та Радянського Союзу не так просто. [...]

На фоні сказаного стає зрозумілим, чому „український Берлін” намагається поступово розставити власні нотки в мультикультурному ландшафті міста. Все це базується на довгій історії, особливо часів української самостійності після Першої світової війни. [...] для українських політиків, студентів та дисидентів Берлін став новою Батьківщиною. Також у напрямку культури організовано досить живу сцену. [...]».

Цитовані фрагменти добре віддають суттєві проблеми «українського Берліна». У брошурі

серед фотографій є кілька авторства Нелі і Володимира Романчуків, у тому дві з приїзду гданських артистів, що вказує на помітну присутність наших

Квітень 2000, на урочистостях з нагоди 50-х роковин визволення концтабору Заксенгаузен (Ораненбург) під Берліном. Справа: двох давніх малолітніх в’язнів концтабору – Богдан Сидельник і Роман Червінський зі Львова, В. Романчук, полк. С. Косенко з Військової місії при українській Амбасаді в Берліні, Н. Фішер-Піх, Б. Піх (давні гданщани)

Світлина Нелі Романчук

з Польщі у культурних заходах, у формуванні «українського Берліна». Хоч «наші» нетипові і поза статистику, проте є підтвердженням добрих традицій «української школи» на польському просторі, з якого тепер наша культурна традиція виходить і на європейські сцени.

Після Помаранчевої революції в Німеччині помічається постійне зростання зацікавлення Україною. Вже в березні 2005 р. Ющенко виступав з доповіддю в Бундестазі. У листопаді 2005 р. відбувались у Берліні перші осінні «Київські розмови» – триденні велелюдні дискусії політиків, науковців, журналістів, громадських діячів з обох держав. Головні теми – це демократія, формування громадянського суспільства в Україні, допомога неурядовим організаціям, перспективи України на вступ в ЄС тощо. Щойно на таких заходах можна переконатись, як багато людей в Німеччині є за «європеїзацією» України, скільки там німецького заангажування. Сильне проукраїнське лобі дає теж більший шанс на зростання активності українських середовищ.

Ознайомленню німців з Україною сприяє також Польський інститут у Берліні. Там лише в грудні 2005 р. пройшли дві тематично українські зустрічі – презентація книжки проф. Богдана Осадчука *Український космополіт з берлінською адресою* і німецько-польсько-українська панель на тему України з циклу *Дорога до сусідів*.

Зустрічі в Польському інституті черговий раз підтверджують постійне зростання інтересу до України в Німеччині. Відзначення перших «помаранчевих» роковин показує тут, що «європеїзація» України знаходить багато прихильників.

Справа реформування України на «європейський лад» виглядає якби ставалась проблемою не лише самої України, а набирає європейського значення.

Україна має тепер великий шанс наблизитися до Європи, формувати партнерські контакти і, використовуючи прихильність Заходу, послідовно продовжувати реформи, які відкриють перспективу на вступ до ЄС. У цьому процесі також численна українська меншість у Польщі може грати позитивну роль, бо «європейськість» і зобов'язує, і дає добрий вихідний пункт.

223, Пане Іване,

а я тут все про Вашу *там* нову збірку думаю, що її видавати маєте, хоч: книжки не бачив! Як читач: Вас знаю непогано?! Як критик, історик літератури: не вельми! Ви тримаєте рівень і це: відродно!

Завидую Вам малої батьківщини, Підляшшя: під ногами молодими ґрунту?! У Вас своя земля, все необхідне, для творчого виживання потрібне: конечно для зросту *напохваті*!?

Отож, Ви собою, своєю чуткою на слово особою всю рідну довкружність, підляшське довкілля і, звичайно, всю свою не тутешню, не тубільну, не малороську, а суто національну середину, себто себе внутрішнього дуже природно: без поетизувань, без робленостей та прикидання *хватаєте*!?

Приємно відзначити у Вашій творчій особистості злиття воедино розумового начатку з начатком чуттєвим, як на мене, з перевагою: другого над першим?! А якщо, коли вже про першість, про ці категорії заговорилося, про таке і отак, то скажу: у поета Івана Киризука домінує сучасність над минулим, а у поета Остапа Лапського навпаки?! Майбутнє у обох виходить мізерно, хоч я во ім'я його часто надуваюся, як: жаба на купині?! На Берестейщині, точніше у мене на Кобринщині казали так, коли хтось вельми: з якого-небудь приводу високо нісся?!

Пане Іване, ми рустикали, хоч обидва в силу історичних подій чи перипетій, живемо в метрополіях, Ти в меншій, я: в більшій не *нидію*, не *животію*, *бадьорію*, мов колись, давно вже у *себе там вдома* на селі, чого і Тобі тепер у твоєму Більську сердечно зичу щиро, від всього серця бажаю! Знов, бач, моє мені минуле згадалося, а у Тебе, Друже, цезури між тим що було і тим що буде: ще нема?! Ти: ввесь теперішній?!

Твій поезії з містечка у чисте поле недалеко, воно зразу за більсько-підляським перелазом: перелаз не цезура?! А чи не здається Вам, пане Йване, що ми у місті, повторю за Хвильовим, не гніваймось, мужлаї і довго ще: містянами не станемо?! І слава Богові, бо до міщан, бо до міщанства у мене, знай, *отношеніє пльовое*: цариця Катерина I його нам своїми різними привілеями попсувала всебоко?! Мову нашим городам і церквам, навіть по селах, веле покалічила, що і дотепер з настанням самостійної самосвідомости: виправити годі рідну?! Зроманізовано (*вірою в Романових*) нам її бідну?!

Пишу Тобі, Йване, про це все, бо це все якоюсь мірою, бо воно формує не конче мою поезію, а й Твою, але ж так-так, Твою, може, більш підспудно: менш примітно?! Боротьбу з малоросійщиною і імперською Росією та супердержавницькою часто ще й дотепер Польщею ми ведемо: навіть безсловесно?! Я у час безсоння діалог з цими двома тітками веду, а Ти: як?! Буває, монологом імперськість і супердержавність їхню: не свою добиваю?! Нема: дурних?! Перевелися?!

Іване, хто знає, чи не вона, чи не релігія, здебільша християнська, не спонукує Тебе, нас, поєднувати реальність з міфічністю. Тут про перевагу, одного над одним,

сам собі скажи, Йване: як воно у Тебе?! Головне, Ти залишаєшся: глибоким ліриком, чого я таким поетам заздрю щиро, але не ревную по-дурному, о!

Ви Поете, мені близькі ще й звичаєво й мовно, бо ж наші українські стародавні провінції суміжні: Підляшшя з Берестейщиною! Колись одне ціле: розірване, розчухнуте вихором придуркуватаї, дурнішої від нас, історії України! Слава Їй попри все! Щастя Тобі, Іване: собі я національного щастя *побажав 22 червня 1941 року*: ще там у себе вдома!

Чи не націоналіст: Остап Лапський?!

Варшава, 28 січня 2004

224, окупантам

*І/Кирилюкові із: суміжного
з Берестейщиною Підляшшя!*

Брехуном не був,
не буду:
страшно бути?!

Окупантам всім:
показую язик
свій лютий*?!

Сам скажу про себе
і про їх
вже все,
що знав *там*,
тут: що знаю?!

Розповім це з горя,
з туги за потоптаним
зашедлими: за Берестейським
краєм рідним?!

* *Язик лютий Сократові вгамували: цукру-тою?! 27 січня, В-ва 2004*

225, не виключно

*Заздалегідь до неподаліччя,
бо: 50-річчя творчости ОЛ*

Зо струмом скепсису
і безнадії течією
розминувсь давно:
на довге *себещастя*?!

Літ 50 вже
під острішком України:
щечечу Їй
ластівкою самовідданою?!

Незабудки-хати піснею
я власну смерть поправ,
людиною стаю: став
звісною собі – не виключно?!

*Яка: глибокодумність?! 27 січня, Варшава
2004*

185, до Європи ідучи

Ред.: Т/Карабовичу

Можливо, і прозахідний,
та Заходом цікавитись
давно: я перестав?!

Можливо, і просхідний,
Сходом не цікавлюсь
вже: давно?!

Кінцевих шкода літ,
себе шукати притьма:
у світах широких?!

Сповнивсь нами,
повний аж по вінця
рідний Україні світ:
себе у рідному визбируймо!

Тадею, всі кінця
шляхи з провулка
доведуть поволі нас
до неб: мене до Ёловна, Ёловна,
а Тебе до Голі, Голі?

*Dorthin gehen alle, auch dann, wenn sie dazu:
nicht bereit sind?! 25 XII 2003/Варшава*

1, себе питаю

Струн життя торкнись
чи смерти струн: о ні,
не мертвим словом?!

Рідним дихаю на повні груди,
через нього,
через рідне
семимильним кроком
наближаючись: до...?!

Блудний син,
іду куди: один?!

Невже туди: до...?!

10 травня 2003/Варшава

2, заходжу в голову

*Що робити з біди,
тра в голову заходити!*
Номис

Наснилася сорочка чорна,
штані чорні: снились?!

Встав, шукаю одягу,
бо в домовину як лягти:
покластись голому?!

Жорстока доле,
розтлумач це сонне *видиво*:
дедалі блуднішому синові?!

Один,
я сам
вичерпного тлумачення
не дам: безсилий, бач?!

*Перед виїздом на літо в село: до Тарнівської
Руди над Віслою, 70 км на південь від Варшави.
Будь що буде! Як би там не було, літерату-
ра моя професія: Леся Українка! 10 травня
2003/В-ва*

3, село

Спершу за: Мопасаном!

Не спиться на селі мені,
я прокидаюсь раз у раз
від шелестів села,
сови погукувань
та крику півня,
рохкання свині...

Овва, ще й
ніч яка: задушлива?!

*А Рильський на таке: село, і серце відпочине,
село у нашій Україні, неначе писанка село, о,
скільки вуст тебе кляло вустами гнівного
поета?! 17 липня 2003, Тарнівська Руда*

4, поле

Якби тебе не стало,
я б реально
та: негайно вмер?!

Обрамленням і безбережністю
було ти ранній пісні
і таким явилось: пізній?!

Одинцем,
один тепер
виходжу сумовитий,
подумки іду,
іду ще:
в радісне безмежжя?!

Онде очі Матері,
навік заплющені,

за ходом сина
стежать: безустанку?!

*Я любив бачити матір, коли вона, ображена
своїм чоловіком, а моїм батьком, уміла над
його головою згорда глянути: в далекий про-
стір?! 30 червня 2003: в годину роздуму про
своє місце у всесвітньому українстві?!*

5, Мені 7,7:77!

Ну й що?!

А перечитую ущерть
минулістю насичені рядки:
себе побачити знов багну?!

Давнини вчорашньої вони,
вже наче й не мої,
хоч: я моє з них випирає?!

Сьогодніня взявсь,
берусь писати,
та перо з рук:
вислизнуло зразу?!

Вийду і пройдуся,
а запишуся згодом:
слухної пори?!

Ще ж гомоню,
ще ж не затих,
ще ж не заснув,
не сплю: ще ж?!

Начувайтесь,
голокоств України
неумерлі: невмирущі автори?!

Вийду і пройдуся, страшна безвихідь при-
хована за такою поетикою: у такій себе,
шукаю величі?! Варшава 2003

6, волі божої

*Собі: під свій
день вродин!*

Дбайливо позбираю порухи
дедалі тіла слабшого,
дедалі: думки дужчої?!

Хоч дехто каркає,
відтак себе засмічую,
відтак: себе яложу?!

Недалекозоросте ти наша,
я свою співаю шумку,
бунтівливий виконавець:
волі божої?!

*Отож і тішуся дуже, мовляв, дотяг до пори,
коли самореклама велика, саморекламність
дика дозволяється: з нагоди й без неї, і без
потреби, але посутня?! Напередодні 7 липня
2003*

7 липня щойно

А мені
вже кілька днів:
заклало в грудях?!

Вдень виходжу,
вийду ще у двір,
а то відсиджуюсь:
сиджу совою в домі?!

Легше стелю проломити,
ніж пробитися у гурт:
без сумніву відомих?!

*Радіослухачам з України далекої, вони, мої
Варшавського ефіру авторські передачі: іме-
нують цинічними?!*

*Таке собі з боку просту-
дженого хрипотливе реагування на не появу,
на досіхпірну відсутність вдумливого погляду
на: моє місце геть поза Провулком?! Тарнів-
ська Руда над Віслою, 7 липня 2003 під день
народження: пісня після святкувань?!*

* * *

Я лібретто таке напишу
 Що скали проснутья
 І заговорять словами слів
 Народів
 Яких вийдуть мерці
 Від дня Землі творіння
 Аж по нині вчорашне
 І гробниць... океанів дна
 Із піщини що мала як горошок
 Я лібретто таке напишу
 Що галактичні зорі яблуками спадуть
 А місяці градом
 І сонця сонцезлаті
 Засвігять у хаті.
 Музи моїй
 І напишу первотвір
 Наче геній.

* * *

Колиска зелена
 Мов листок трави
 Цвіте бузками синіми
 Береги її златі
 Як сонця шати
 В середині дитя..
 – Я..
 А наді мною мати
 У сукні синій як небо
 І вишитій блузці як садолуги
 Щось промовля... а потім співа
 – Люлі... люлі... доню моя
 Прийде киця Мурмувайка
 І розкаже тобі байку
 Про дівчинку неслухняну
 Що незабудкою стала
 У лісі чорному

І про калюжницю... що ноги мочить у багні
 І чому ніхто не зна їхнього роду
 О Господи!!! Віддай час мені..
 На дворі нічнічі
 А очі душі мандрують...
 Не хочеться до труни
 Нікому...!

* * *

Вскач біжить білий кінь
 Тінь на небі і на морі
 А за ним спадають зорі
 І бліднуть щокі сонця
 Зупинися Коню!!!
 Поміняй стежки шляхи
 Годинникам голос зупини
 І так день короткий
 І так вік мина
 А жити хочеться аж до дна
 Часу

* * *

Хтось прислав мені листок
 По засохлій троянді
 І хоча листопад
 Вона пахла як травень
 Так само як слова із картки
 Мальовані поетом
 І в очах осені...
 Я побачила літо
 І черешню з якої бджоли
 Спивали вино... та мед

* * *

Годинники
 Додзвонюють час
 Рвуться дороги недоходжені
 Віки історій
 Воєн червоних

Любові що любов'ю снилась
 А обручальні помилили руки
 Годинники прострілюють час
 Наш
 Лише Бог залишається
 І Він...
 Син...
 У Вогнях
 Духа

* * *

Коли кінчається любов
 Не чекай
 Що сонце зійде опівночі
 Що ранок вдруге прийде
 Воднодень
 І райдуга обсвітить чорнохмари
 Це лише хтось клямки помилив
 Світло у вікні
 І очі
 Віддай обручальну...
 І чекай..
 На любов... єдину
 Що позачасова
 У позачасі
 Вічному

* * *

Не кажи жінці мужчино
 Що кохаєш її
 Над усі
 Сонця
 І перстені даруєш з зірок
 Наколи з серця дорогої
 Сльози одної
 Витерти не можеш
 Коромисла подати замученій
 Щоби легче було нести
 Білі вина відчаю

О! Пустослове!
 Що над усі кохання любові
 Вибрав себе
 Ти негідний щоби
 Подать тобі долонь
 Коли натрапиш на камінь згуби
 І станеш над обрієм
 Прірви

* * *

Самота
 Ріка наплакана болем
 І тугою чекань
 Крук червоний над полем
 Мертвим
 І жертви зайві
 Каяття
 Самота
 Свічка недосвічена на столі
 Мовчання стін
 Дверей
 Де ніхто не стука
 І вікно у занавісках
 Вуалі
 Як удова
 І байдужість кімнат
 Що як гроби
 Похоронні вишіптують
 І нема дня... щоби зацвіла
 Листком стебла
 Трава

* * *

Читаю час
 У якому висохли букви
 У венах кров не пливе
 І сльози засохлі не спадають росами
 Немає місяця босого
 На небі... щоміж коронами зір

Читаю час... що у гробі
Місяць тому затих
А я не записала
Його біографії
Хоча чимало було подій
Незавершених

* * *

Коли ти сонцю наказуєш
Світити вночі
А місяцю зійти в обідню пору
У мені рвуться шляхи років
Я пташиною стаю
Розірваною на куски
Запазуреним злобою орлом
З випотрощеним серцем
Що болить надболями
А не може вмерти
Краще зі стеблини зерно збери
І принеси на завтра
Епохи

* * *

Артисто! Поете! Композиторе!
Маестро співу сольного
Виспівай барви неба
Стогін пелюсток яблуневих
У садах неораних
Виспівай мову океанів
Що на їхніх днах
І райдугу у кольорах
Заспівай сонце
І вітер що на скалах спить
Заспівай мить
Часу
Голос трави
Як пісню...
Наколи ти...
Геній

* * *

В обіймах морозів пекучих
Що замінили у камені
Хід рік великих
Я бачу доспілі колоски
Яблуні у яблуках мов долоні
І коні що пасуться на травах соковитих
Бо ми разом
А хтось каже... що зима
Любові нема в таких
У крові

* * *

З посивілими квітами
Полотна кусок на столі
Із льону
Невідчитана книга
Роду
Листочки поруділи
Поникли береги
Пелюсткові
Засохли каплі крові
І піт не пахне
Праники прогнали
Віку літнього
І навали
А так хочеться
Воскресити
Родовід аж по
Першевік

* * *

Я немов у нестямі
Мов гончий пес
Перебігти хочу епохи ер
А тут мій Господи
Щойно був четвер
І знова четвер новий

Як рік
 А у мене в душі
 Вітроломи і торнада
 У кімнатах розплакані книги
 Закурені шедеври митців
 І спів невиспіваний у душі
 І ручка на білому папері
 У сльозах
 Хоча б мах один...
 А так нічого
 Вік... задубів

* * *

Людина людині
 Може дати небо
 Сонце принести у долонях
 Зорі засвітити на столі
 Як свічки у народиндень
 Учинком чесним
 І словом чесномудрим
 Але людина людину
 Може вбити
 На клапти рознести
 Байдужістю мсти
 Що без кулі і ножа
 Стріля до...
 Христа

* * *

Обабіч Європи
 На спільноствіті
 Людина вбиває людину
 У владик кроваві руки
 Брат від брата гине
 Ночви Землі
 Пияні від крові
 Грунт від тіл закам'янів

Ніде нема любові...!
 Ніде нема любові...!
 Увесь світ сказився

* * *

Анахоретів у нас чимало
 Хоча не в пустинях живуть
 А в палацах
 Де килими живошерсті
 Що ростуть бамбуки
 Й кокоси цвітуть
 І святі їхні мають златі шати
 Й брильянти на руках
 Щоби цілували грішники
 За провини вин безвинних
 А потім у небо йшли
 Анахоретів чимало
 Що як Євреї Христа
 Не визнали Бога... Живого
 Що прийде у днях кінця
 Закінченого

* * *

Коли кохаєш полум'ям вогню
 Кожною веною крові
 Словом кожним...
 Що початком і кінцем
 У книгах неписаних писанням
 Рукою митця надвеликого
 А він... що тобі основою життя
 Котрогось дня...
 Відкаже тобі... ні!
 Усі наші дні
 Брехні історія
 Театр... пародія...
 Краще у труні тобі спочити
 До початків початку
 Твого

Як зустріти його
На стежині вузькій
Життя

Випиймо за розлуку
За ери у самоті
У вині цім...
Отрута
Самотні береги ріки
Випиймо за розлуку
За прірви у біографіях білих
І за дороги по яких ходять
Самітники
І за місце окреме
У гробах
Випиймо востаннє у парі
Вино отрути
Рути червоної...
Що полином
Чорним

Нікому не вірю
З вас
Усі мене підвели
Коли над могилою
Стояла живою
Ви піски сипали
На труну незавершену
Я жити хотіла
На народини свої
На столі... жоржини ставити
Червонощокі
А ви тризну підготовили
І при бочках вин
Співали «Вічную...»
Хоча б замовкли у ці дні
Як пні

Як не хотіли «Многая...»
Відспівати
Нікому не вірю
Лише... Йому
Як прийде вдруге
І правду надсвяти
Відчитає
У Раю...
Надій
Бог мій

Відкрились книги нові
У душі
Знова серпень прийшов
Що був давно
Кладії снопи складають
І пахне Раєм
Чорношкіра земля
А далі немовля шука мами
Розгублене між волошками
І чути спів розхристаних калин
І млин грає
На сопілці чи на акордеоні
А на загоні чорноконі...
Буланоконі... білоконі...
Немов метелиці біжать кудись
О світе мій... пробудись
Зі снів
Вже піють півні молоді
А усе...
У труні землі

Сивостінна кімната
Без грудей і без ніг
Як і давенхата
І щербатий поріг
У підвікна піаніно

З клавішами сумними як осінь
 Ридає й голосить
 Панянки чека із далекої дороги
 Звідкіля не поверта
 Крім Бога...
 Ніхто...

* * *

Хтось віднайшов кіфару
 Інструмент у стародавніх греків
 Що ліру нагадав
 Хтось у давен'єрі на кіфарі грав
 Про любов і про смерть
 А може і роди та клани цілі
 Вигравали чорні та жовтозлаті пісні
 Де вони у накопиченні ер?
 Що пройшли
 Де вони... племена... роди... народи...
 Відкажи Господи
 Душі моїй
 У Музі

* * *

Кохання...
 Нацвіла троянда
 Сади розпухлі від квітів
 І вітер зелений у степах
 Що нашіптує...
 Єдина моя
 Зоре
 Сонечко золоте
 Джерельце
 Що чудодійно співа
 Кобзо... що хвилями Дніпра
 Записала світ
 І на мить...
 Позабулося горе і смутки
 Що у незабудках
 Пам'яті

* * *

Любов...
 Найвищий дар Землі
 Від Бога
 Чому не художниця я
 Я б крила дала
 Її... святі
 Вона... сила невидима
 Що приковує два серця
 В одно
 І наручників не треба
 Ні кайдан
 Вона не гине у потопах
 На днах океанів
 Ні від вітрів – торнад
 Ні у вогнях вогнів
 Бо вона...
 Вогонь... і...
 Вода
 Як учора сказав
 Ти

* * *

Помаранчеві дні
 Під небом Твоїм Україно
 І вогні... горять...
 Під жовтим сонцем і небом синім
 У спільноспільній душі
 Народу
 Односерцем Ти
 Вітчизно моя і Мамо
 Найдорожча з усіх країн Землі
 Твоя златотемна долонь чорнозему
 Найкраща... найближча мені
 З усього галактичного майна
 О Земле свята
 Що у кайданах вічних зросла
 Щойно розірвала люті пута
 У час часів наших

І ковчег свій... як Ной зберігла
Господи мій...
Духу Святий...
Молодший Боже
Помилуйте
Ковчег...
Аж до... Дня Днів...
Кінця...

* * *

Розігралася тирса голосом Дніпра
Степ Лисенка акорди виграла
Розкриваються безмогильні могили
Із дивотуманів...
Встають живими Козаки... Гетьмани
І коні... коні немов святі
Під ними копита золоті
Срібні віжки та вуздечки
І помаранчеві Прапори
Віо! Віо! Віо!
На Київ! На Київ! На Київ!!!
Брати... прапредки наші!!!
Вітати Волю!!!
Україна Вільна!!!
А над степом роззорилася Зоря...
Три Сонця поруч себе стоять
І Місяці Два засвітили день
І песень наспівують чайки
На крутих берегах ріки
А потім усе зникло
Лише залишилась
Воля.. молода
Збережи її
Матчизно
Господи!!!
Благослови!!!

МАР'ЯН ГОРБАЧЕК

* * *

Мене навчали клякати
Перед могилами
І падав я ницьма
Перед усіма
Не знав що є свої і чужі
Їхні і наші
Давні і теперішні
Дійсні і імітовані хрести
І правди
Щойно тепер старочас погас
І нові книги пишу
Помаранчевим чорнилом
Із каламаря
Двадцять першого дня

* * *

Ці хмари я колись тулив
І здавалось мені
Що це – вона
І листя засохле цілував
Думав її сліди
А вона в обіймах імлі
Поруч тіні моєї була
Чому не пізнав
Коханої тоді
Однією була б як сонце
Землі
Мені
Одному

* * *

І не один з нас
Приходить спізненим
На день позначений
Пером невідчитаним
Бо задивився на волошкові ночі
Або застоявся у мріях
Чи заблудив
Між північчю а меридіанами серця
Коли день махнув рукою
І закрав останнє сонце
Залишаючи когось непомітним
У небутті

ІВАН ЗЛАТОКУДР

із зим давноминулих

мої чобітки хлоп'ячі

*малі саночки
із догори задертими носами*

помчали вивозом срібним
в довгих зим заметілі

запам'яталися білим морозам
мої чобітки хлоп'ячі
кирпаті

колишній зимі

на лісових взгірках сніг

сосни
і
хмари

залізниці ранкової подих
на лезах трав
білих

низом –
санки несуть гостроковані коні

дим над домом
свіжим хлібом пропахший поріг

й

на вогні
малий паровозик чайника
що парюю свище
звечора

346

АЛЬМАНАХ
2006

дорозі до хати засніженій
кланяюся

поет

шапкою
овечою

ЗИМОВОЇ НОЧІ КАЗКОВІСТЬ

мороз та сніг

ліхтар
– білобровий –
в морок воріт камінних
млявим сріблом
порошить

сон
на місто
ліг

поки
квітникарка з наруччям весни
на площу прийде
тобі
білу троянду
із колючкою інею
витче місяць
поет

* * *

ніч
криком сови розбуджена
із каганцем місяцевим
в вікні
стоїть

видивляє
очі

колесо
в обручі на вогні кованому
броду шукає
в день

зоря макові стрічки влітає коневі
в гривасте срібло

хлібороб за возом сонця йде

віз котиться в ниви хлібні

МАЛЮНОК НОЧІ

місяць
квітниковий сторож
в маковій чаші довгий вус мочить
в вині червоному

цвіркун за вухом грає

пес *бровко* заснув
із головою на лапі вовчий

небо квіти горне в плахту ночі

щербатий тин воротами скрипить
імлу лякає

КУПАЛОВА НІЧ

кучерявих ватр
зелений
хміль

й

ти
п'янка
в любовному танку затрачена

пропахша медом трав зім'ятих

уся в цвіркунах

краєвид за містом

сосни на взгірках

місяцева сова присіла на хаті

з-над колиски пісня матчина
котиться за поріг яблуком червоним

на вигонах пасуться коні
із предовгими білосрібними гривами

аж по світанок
що на драбинчастому возі привезе сонце
з-за взгірка

хліб

тче нива сонцевий промінь
тче небо хлібовий колос

зернистий лан –
– мов сонце променить дозрілим золотом

*

щедрий бухон літа
– хліб на сонце схожий –
на веселці рушника весільного
поклала лада

– осінь –

гожа

небо
на вістрі тополі
метеликом б'ється

з крилець вечір сіється

орач мороку
за місяцевим плугом йдучи
відвертаю дерник
чорним рубом
до зір

троянда червона
червоно розбрунена кров
від болю щасливе
розвеснене серце

троянда червона
горяча роз'ятрена рана

любов

любов нев'януча

першу проліскову квітку
зірвав я для тебе
сосно
чорноброва

пожовкли вірші любовні
з пелюстками
неба

краєвид за львівською рогаткою

сосна

наречена в велоні зеленому

небо в зірницях
над чолом сонце розвіяне

люльку пихкає пугач
і пахне тютюном винниківським довкола

скоро вечір вдарить
у дзвони ялинового собору

вже смички весільні гострить цвіркун

затанцюють лунко лісогори
– під віщующую щастя
молодого місяця підковою

– лиш сягнути рукою

* * *

хміль
любовний
– уста – уста –

спито
до дна

листок з твоїм поцілунком
за грань літа
забрав
вітер

ще вивірку сонця
прикличмо до нашого вікна

горішком
що з дерева
впав

осенева пісня

пропах вином багровий сад

мов зорі яблука горять
мов зорі падають між трав

хтось яблуко моє зірвав
хтось позривав з дерев листки

– листки золотозолоті
– уста моєї сповіді

сади безлисті вбрались в морок
знов місяць хмурний журиться

чом яблука шукаю я
у журбні хмурості

весною знов завітне сад

зів'є гніздо в листках любов

чом зорі трусить листопад

хто яблуко моє знайшов
хто позривав з дерев листки

– листки золотозолоті
– уста моєї сповіді

* * *

самотність

зернятко гірке
в серцевині яблука
– позначеного рум'янцем
вгасаючого літа

дерево із зламаним крилом
– що рветься в вирій

та –
злетіти не дають
недужі
віти

* * *

стежками спогадів
несу тобі горстку фіялок

пучок ключів
до зеленої схованки весни
– з метеликом

у сонце злети знов
– серцем

* * *

несе сонце горішок

вітраж осіннього вікна
і клекіт лусканців
падучих в тишу

золота дозрілість лісу
– від порога

несе вивірка горішок

в дупло

сонце
заходить

* * *

ніч

на взгірках сосни
хиткі
обвітрені кличем мандрівних шляхів

земля і небо

моргають світлами
заманливих швидких поїздів

світанок розведе мости

зведені
з зір

за вікном літ

за вікном літ
ліхтар яблонебий
першоцвіту веснового зорею
ясною

за вікном літ
сад в яблуках світлих

завчасно обтрушений вітром

* * *

мов модрини галузку
зі сну буджу

вірш
напровесні
пишу

дім мій
ліс

на столі тесаному батьковим стругом
ліхтар сонцевий
над книгою розкритою
вітром

метафори
вертають із вирію
курличуть

ПЕТРО ЛЬВОВИЧ

*

Вже умирили довгі тіни
і розвертався новий екран
невський туман

Степи, могили, бунчуки
і шаблі зломані козачі,
білі хати і ворон кряче,
виходять з плеса русалки,
реве Дніпро
і у сльозах дівочі очі.
Усе змінялись образи
в ці петербурські білі ночі.

Коні білі (перша подорож на Україну)

І гонили коні білі
шиї вигнуті крутії
а з полудня вітер віє.
Вітер віє із далека
ясени гнув і тополі,
перед ним стелились трави,
розколихувалось поле,
хвилі бігли в вольній волі
і котилося маленьке перекотиполе.

Він стелився нишком тишком
підслухав чийсь слова
і ставало тепло в грудях
майська ніч
і повнолицій
чиясь теплая рука.

І гонили коні білі
повз темні ізби-хати

В казматах

Скрегіт засову
двократно обернувся ключ
як тихо стало і далеко.
Стіни близько коло мене
а загразоване вікно
насмішкувато дивиться з гори
і перестало бути ми
тепер вже тільки я і ви.

Беззвучно всі тремтіли струни
у пугах бився ураган
гонили в всесвіті далекі
чотири кроки.

Дійсність скрадалася з кутів
все зменшувалася кількість миль
приходи в штіль

*

Приходив жаль
але кому повім свою печаль,
діточою молитвою благаю:
о неспошли мені
добрі очі простору мого краю.

Степи, поля,
вечірня зіронька, калина
і три шляхи широкії
мені їх не заслонять стіни
і їх мені не відберуть
я зберігаю їх
і вас благаю збережіть.

З руками вціпленими в ґрати
кричу Україну любіть!

Два автопортрети (1847–1856)

Чи розумієте мене?
Без слів із вами говорю.
Солдатська шапка безкозирка
Прикрила молодість мою

О доле горенько мое
Я поглядом тебе питаю
За що ти скривдила мене?

Невмитее схилилось небо
Руді червонії степи
Муштра, казарми душний чад
І царская печать
Ви не змогли таки убити
в душі укриту благодать.

Дивіться знов в моє лице
пооране терпінням і тугою
та з поглядом бійця
що зі щитом вертає з бою.

Рови (Нижній Новгород)

Чужая воля відійшла.
Відкритий шлях
і керма у твоїх руках
і ясна ціль.
Та щось кричить
чекай, постій.
Роками ти ходив шляхами
під барабанний бій.
Шляхом поміж двома росами
ти не підеш відразу,
жага життя і без границь
і без дороговказу.

Міниться листя жар

та весну створим в осені
об землю лихом вдар.

І келих піднесли
За день сьогоднішній
За повню місяця життя
За здобуття

Розбитки

На барках, кригах,
приплили
сюди.

Нишком поставили
свої вігвами,
і ніби самі.

А острів небезлюдний,
нормальна густота,
а пустота.

Ступаєм обережно,
говорим покриймо,
і стіни уже є,
а все ж,
не вдома,
і згадуємо колишній час,
а тут не називаємо:
у нас.

Часом збираємось під чужим дахом,
говоримо слова крилаті,
і ніби
в хаті.

ІВАН КИРИЗЮК

Вересень

Сяйнув
Білим цвітом
Вуаль бабиного літа,
Вже перший
Жовтий листочок
Тихесенько приліг
У траві
У лузі.
Дрімає
На Підляшші
Вересень
Під крилом
Журавлиним,
Чи знайдеться
Мотив
До нашої
Нової пісні?

Крив'ятичі, 10 ІХ 2005

За Колоніцями

Лемків доля –
Спить
Камінним сном,
Дика ожина
Мов сльоза
Висить на хресті
І плачуть дощем
Дві смереки
Мов сестри
При капличці
За спаленими Колоніцями.
Загриміло –
Над Хрищатою
Сизокрилий птах

Уронив
Червону ягоду калини,
Вона мов кров
Мов пригоєна рана
По нині
У вомні.

Більськ, 06 IX 2005

Наше!...

Нас не розділити,
Нас не розп'ясти!
Нині
Дух свободи не спинити,
Ціла Україна
На його крилі.
Нас не подолати!
Нас багато!
Від Кубані аж по Сян
Україну стали будувати
Січові Стрільці
І козаки...
І наш народ тут на Підляшші
Хлиснув доли
Із вільної ріки!

Більськ, 23 I 2005, після присяги Ющенка

Пам'ять

Догоряє
Білим п'ятнечком
Пам'ять,
Ще тільки
Червоний колір
Твоїх уст
Розпалює
Гарячий спомин

Глибоко
Під серцем

Більськ, 03 II 2005

До друзів...

Друзі – мої побратими
Бережіть рідне Підляшшя!
Нашу малу Україну,
Бо то є гніздо вічно ваше!
Бережіть від лукавих сусідів
Нашої мови красу,
Навчайте нащадків в бесідах
Про історію нашу стару,
Співайте гордо
Пісні козацькі
Хай воскресне пригашена слава!
Ви не гнітесь чужому –
Неволя глотку задавить.

Більськ, 08 II 2005

Лемківська доля

На полонині,
На Ветлинській
Розкручені гриви
Срібlistого вітру
Мов веретена
Намотують спомин
Будь-то колючий дріт.
З-під купола
Зруйнованої церкви.
З потрісканих стін,
З виполосканих дощем ікон
Бубоняць завзято
Осколки
Лемківської долі.

Чорніє горе
 Розсипане навкруги
 В лісах
 За Хрищатою...
 Там над могилами
 Плаче
 Жовтим листям розставань
 Білоствола береза.

Більськ, 16 I 2005

Частував

За селом,
 На піщаному горбочку
 Обвіяний снігом,
 Дрімає старенький вітрячок
 Діда Ригора.
 Той вітряк роками
 По крутих дорогах
 З нашою долею бігав,
 Частував підляське село
 Мов рідна мати з порога
 Пахущим хлібом
 Від самого Бога

Більськ, 30 I 2005

Весна на Підляшші

Фарбує сонце
 Теплою міддю
 Вікна в хаті,
 Присіла ластівка
 Під зрубом
 В загишші,
 Розчиняється радість
 Кружляє весна
 В зеленій траві

На узвишші,
 Бренить вітру струна
 У надвечір'ї
 Теплим басом,
 Наших надій
 Пісня нова
 Гуляє
 Над рідним Підляшшям

Більськ, 07 II 2005

Дитинство

Над церквою,
 Що на зеленому
 Грудочку
 Підняли
 Ангели
 Долі нашої
 Білі крила
 І заспівав
 Для мене вітер
 Візантійський
 Псалом
 Костянтина

Більськ, 08 X 2004

Зустріч

Грає сопілка
 Солодку музику весни,
 Цвітом вибілівсь сад,
 На зустріч
 До тебе йду.
 Веселий місяць
 Вплив на човні
 Вечірнього неба,
 Стеле спокій

Теплою рукою.
Палка любов
Співом нічного звонаря
Гуляє
В кучерявих барках
Над сонною рікою

07 III 2003

Гріють

Віє надіями
Теплий вітер,
Йду
В білій сорочці
По рідному полі
А чайки
Передзвоном церковним
Гріють
Нашу долю
В домах
З окнами в сад
Поються псалми
За кріпку волю синів
В ов'яних
Ладаном стінах

15 III 2003

Везе

Везе моя доля
Колоду карт
І грає все завзято
І б'є по мні
Високим козиром
Я не даюсь
Не гну я карк

Хоча вже сил
Не так багато

Крив'ятичі, 29 X 2003

З циклу: Білим по білому

№ 1. Білий вогник

Білий ангел
Білою квіткою
Навіює
У серце мое
Білу надію,
Котра
Мов біле
Бабине літо
Білим цвітом
Вибілює
Проминаючий
Білий день,
Білим воником
Капелька
По білій капельці
На скронях –
Згоряємо.

Крив'ятичі, 16 IX 2003

№ 2. Жаль

Скалічилась душа,
Дощами
Ніє рана
І кров гаряча остига
Мов виношена
Сорочка льняна,
Хрипить у грудях
Надій

Сухий листочок
І чорно-синій жаль
Кує
В холоді осіннім
Будь-то молоточок.

Крив'ятичі, 16 IX 2003

№ 3. Пригасає

Приснилася мені
Старая сільська хата,
Пісні предків
Задзвеніли у душі
І терпкий сум
Мов дим
Махнув крилом
Над солом'яним дахом.
Вибілівсь той сон
Мов полотно у лузі
І спомин пригасає,
Меле безпощадно
Часу колесо
Життя зерно останнє.

Крив'ятичі, 16 IX 2003

№ 4. Знаю

Я знаю
Ти там де шипшина росте,
Я чую Тебе в верболозах
Там
Де ожина цвіте.
Нині вітер
Мов на ластовинних крильцях
Мете
Засохшої печалі
Почорніле листя.

Стою в церкві
За порогом
Зціляю скалічену душу
В розхристаних грудях –
По своєму молюсь
Каюсь сам перед Богом.

Крив'ятичі, 16 IX 2003

№ 5. Біле вино

Проминає
Білим вітром
Білий біль,
Білим крилом
Біліє надія
У білому небі,
Білий келих мовчання
Жде на біле вино,
Однак
Біла провина
Білим ударом
У скроні
Вибілює долоні,
В білих долонях
Біла насолода
Білим пухом
На білі груди лягла.

Крив'ятичі, 16 IX 2003

№ 6. Каюсь

Каюсь я,
Душа плаче
Роздзвоняним болем
На повні груди.
Раптом бачу
На шії моїй

Засвітив
Залізний хрестик,
В дитинстві
Дарунок від мами.

Затихла на мить
Незгоєна рана,
Стало так тепло,
Гомоном тихим
Усміхнулась з ікон
Молодість
Моїх предків.

Крив'ятичі, 16 IX 2003

№ 7. Подай

Тихесенько
Дрібний дощ моросить,
Кущ шипшини
Зрілою ягодою
Кланяється мені.
Душа моя нині
Гаряче Тебе просить –
Подай
Горсточку щастя,
Галузку білих надій.

Крив'ятичі, 16 IX 2003

МИРОСЛАВА ОЛІЙНИК

Вибране

Подяка

Моїм батькам – Бучківським

Спасибі вам за те, що ви живете,
За те, що найдорожчі ви мої.
Я вдячна вам за всі падіння-злети,
Що ви – мов українські солов'ї.

Той відчутний, як живеш далеко,
І думаєш: чи все в порядку в нас?
А прийде час, і прилетять лелеки –
То діти так збігаються до вас.

Спасибі вам за те, що ви живете,
За те, що ви чекаєте мене.
Я знаю: зло від мене відженете,
І час розлуки швидко промайне.

Навчили ви мене в житті багато,
А що не так зробила – то простить...
Я вас люблю, мої ви Мамо й Тату,
Й ви ще для нас багато літ живіть!

Біле. Червоне. Чорне.
Святість. Любов. Журба.
Переплелися взаємно.
Так. Це життя. Так, це життя єдине,
Наше – твоє й моє,
Наше – дочки і сина,
Що найдорожчим є.
Біле. То значить чисте.
Совість. Вірність. Життя.
Ці кольори для мене –

Райдуга почуттів.
Мій найдорожчий світе
Понад мільйон світів.

* * *

Самá...
Сама з тривогами і смутком,
Сама у радісні хвилини...
Минають роки-незабудки...
Життя,
Прости мої провини...

* * *

Осінь мого Буття.
Павутинки біліють в волоссі...
А як бігали ми літом босі
Після теплих дощів,
І як в травні ловили хрущів...
Пам'ятаеш про мене, моє рідне село?
Як давно це було...
Зараз Осінь.
А літо минуло.
І минули ті теплі дощі,
Відхрущіли травневі хрущі...
Я про тебе, моє рідне село,
Не забула.
Не забудь і мене.

Пам'ять...

Мій відгук на книжку Марії Паньків
Віра. Надія. Любов

В задумі низько голову схиляю –
За всі терпіння й муки цих жінок,
Сердечну їм подяку я складаю, –
Герої ці не йдуть з моїх думок.

Мовчу. В мовчанні пам'яті суттєвість...
Вони не прагли слави у житті, –
На них чекала смерті лиш миттєвість,
А були вони юні й молоді.

Хто їм поверне молодості роки,
Які минули в тюрмах, в засланні?...
Хто рани в серці загоїть глибокі?...
Вони й вмирали там, на чужині.

Вродливі, молоді, а духом сильні,
Нескорені дівчата, як бійці,
Та ворог стежив теж за ними пильно, –
З їх юних тіл не сходили синці.

Кусочком хліба щиро ви ділились,
Ділились часто і ковтком води...
Але ви – жили! Потайки молились,
Щоб лиш не впасти і до нас прийти.

Щоб розказати правду своїм дітям,
За що по тюрмах мучилися ви,
Щоб більш не повторилися на світі
Неволя, голод, розпачі війни.

Ви нас, дівчата, мужності навчили,
Терпіння, віри в краще майбуття.
Кого нема – прийдімо на могили,
Бо пам'ять повертає до життя.

* * *

Тобі, українська земле, присвячую...

Ти моя колиско незабутня,
Виколисала майбутнє,
Виколисала, і не сказала...
Але я не впала!

Можна бути в світі десь далеко,
Але повертатись, як лелека,
Не зректись, земле, не забути
Запах м'яти-рути...

Ти не винна, земле найдорожча,
Що не по твоїх стежках на прощу
Йдемо – я і ще таких багато...
Де тепер ти, хато?

Знаю, не абстрактними словами
Можна розділити тугу з вами.
Можна і мовчати, але знаю!
Я з тобою, краю!

І для тебе, хочеться сказати,
Маю я зробити ще багато.
Ти чекаєш, як батьки чекають,
І за все прощають.

Тугу неможливо передати, –
Можна тільки на коліна стати,
На колінах Богу помолитись,
І за все вклонитись.

Я не знаю, Що мене чекає,
І ніхто про це не може знати,
Можу знати, Хто мене чекає,
Ну, а долю не дано вгадати.

Є життя.
Є радість.
Є і смуток.
Є робота.
Є і відпочинок.
Тільки щоб не було нам покути
За якийсь фальшивий вчинок.

В чужому краї,
в чужому домі,
в чужому серці...
А де мое?
Де заблукало?
Де загубилось?
В якому краї?
В чийому домі? –
У серці твому.

Мої батьки.
Моя симфонія довіку.
У пам'яті лиш добрі спомини
Про все.
Роки,
забудьте стрімкість ліку, –
хай Бог продовження несе.
Бо я в боргу –
За те, що завжди є від них далеко,
І невтихаючий в моему серці клекіт
Суть існування ставить на вагу.

Євген Кузьмяк (1960–2005) – протопресвітер, канонік Перемишської капітули, парох Ілави, Оструди, Дзежгоня і Торуня.

Народився 28 грудня 1960 р. у Шпротаві (Зеленогірщина), де живуть його батьки, переселені у 1947 р. в рамках операції «Вісла» з Лемківщини. Рукоположення отримав 21 червня 1987 р. у Вроцлаві. Був зразковим опікуном молоді, неформальний капелан рейду «Карпати», будівничий церкви і «Рідної хати» в Ілаві, невтомний духівник-суспільник.

Помер 16 березня 2005 р., похований у Перемишлі.

Василь Шост (1931–2005) – видатний український громадський діяч у Польщі родом з Лемківщини, один із засновників УСКТ, активний член ОУП та Об'єднання лемків.

Народився 12 січня 1931 р. у Злоцькому коло Мушини. У 1945 р. був з батьком виселений в УРСР (Донецька обл.), звідки через Тернопільщину втік з польськими репатріантами до рідного села, де залишилася його мати. У 1947 р. депортований з батьками на Зеленогірщину (с. Леснів). З 1948 р. у Вроцлаві, де закінчив середню школу, а відтак Офіцерську школу міліції у Слупську. Працював у Воевідській комендантурі МО у Вроцлаві. У 1955 р. створив і очолив організацію «Культурно-освітня комісія українського населення у Вроцлаві», активно розбудовував її мережу. Учасник установчого з'їзду Українського суспільно-культурного товариства у Варшаві, член Президії ГП УСКТ. За вимогу повернення лемків у рідні сторони був виключений з керівного органу, а за організацію З'їзду добровольців Червоної армії у 1958 р. – виключений з Польської об'єднаної робітничої партії та звільнений з роботи. У 1991 р. створив у Вроцлаві гурток Об'єднання лемків, наприкінці 1990 р. переїхав до Криниці. Був кореспондентом «Нашого слова». У 2002 р. нагороджений Президентом Польщі Золотим хрестом заслуги.

Помер 19 березня 2005 р. в Криниці, де й 23 березня був похований.

Мар'ян Юрковський (1929–2005) – видатний польський мовознавець-україніст, співавтор *Малого українсько-польського і польсько-українського словника*, автор українських пресово-журнальних видань у Польщі, університетський викладач.

Народився 4 листопада 1929 р. у Познані. Під час війни проживав, між іншим, у Коломиї. Навчався у Познанському (полоністика) і Варшавському (україністика) університетах. Був науковим працівником Відділення української філології Варшавського університету, одним з перших працівників, а згодом співпрацівників «Нашого слова», стажувався в Україні (Київ, Львів). Автор численних наукових статей з української мови, польсько-українського і українсько-польського словника.

Помер 30 червня 2005 р. у Варшаві, похований 7 липня 2005 р.

† **Катерина Піддубчишин-Никеруй** (1916–2005) – заслужений педагог і український громадський діяч.

Народилася 24 березня 1916 р. у Мокротині. У 1947 р., в рамках операції «Вісла», опинилася у Кентшинському повіті, згодом разом з А. Гнатюк (пізніше директором української школи в Банях Мазурських на Голдапщині) працювала в Келецькому воевідстві, звідки разом з А. Гнатюк переїхала до Бань Мазурських. З 1958 р. працювала в школі з українською мовою навчання в Банях Мазурських учителем української мови. Згодом стала її директором, звертаючи особливо велику увагу на позаурочні форми роботи з дітьми – організувала і вела драматичні гуртки, читацькі конкурси. Після ліквідації української школи у 1965 р., як окремої одиниці, до виходу на пенсію працює у сусідньому селі Грижево. У сімдесятих роках з чоловіком переїхала до Перемишля, де зустріла її особиста трагедія – вбивство сусідом чоловіка Михайла.

Весь час жила Україною, часто туди їздила, де й 12 червня 2005 р. померла.

† **Петро Герент** (1974–2005) – доктор історії, дослідник історії Православної церкви, співзасновник Українського історичного товариства у Польщі.

Народився 13 серпня 1974 р. в Сяноці. Закінчив Лігницький (український) загальноосвітній ліцей, а у 1998 р. Вроцлавський університет (історичний факультет). Цікавився історією Православної церкви в Польщі, зокрема її долею у Долішній Сілезії і саме ця тема стала його магістерською, а відтак і докторською дисертаціями. Був активним у розбудові цієї Церкви у Вроцлаві, згодом у рідному Морохові на Сяніччині. Співав у відомому ансамблі пісні й танцю «Ослав'яни» в Мокрому.

Помер 26 липня 2005 р., похорон відбувся 28 липня у Морохові.

† **Тарас Міхно** (1937–2005) – заслужений громадський діяч УСКТ й ОУП у Тшебятіві, довголітній член хору «Журавлі».

Народився 14 лютого 1937 р. в Явірнику Руському, звідки з матір'ю і братом був виселений в рамках операції «Вісла» в 1947 р., опинившись у селі Гранічна Старгардського повіту. Закінчив україністику в Учительській студії в Щеціні, а згодом Вищу рільничу школу в Щеціні. З 1984 р. працював начальником, а відтак вйтом гміни Брайце у Грифіцькому повіті. Був активним членом української громади – спочатку в рядах УСКТ, згодом ОУП. Свою відданість рідній культурі продемонстрував багатолітньою участю у чоловічому хорі «Журавлі». Водночас збирав матеріали про українців-виселенців з рідних земель, обмінювався своїми роздумами про нашу долю й відроджену державність України з читачами «Нашого слова». Помер 30 серпня 2005 р. у Тшебятіві, де й спочив 2 вересня.

† **Мирослава Залітач** (1947–2005) – лікар і довголітній активіст УСКТ і ОУП в Катовицях, співзасновник Українського лікарського товариства у Польщі.

Народилася 12 жовтня 1947 р. в Грудзьондзу у Бидгозькому воєвідстві. Закінчила середню школу, а відтак Медичну академію в Гданську. Згодом стала працювати лікарем I і II рівнів спеціалізації у психіатрії у Катовицях. З юних літ зв'язана з українським культурно-освітнім рухом, була вірним другом Ярослава Залітача – відомого й заслуженого українського діяча у Польщі. Учасник лікарських конференцій (Київ, Львів, Івано-Франківськ). Її хата була українською духовною світлицею.

Померла 6 вересня 2005 р. в Катовицях, похорон відбувся 10 вересня в Лосю на Лемківщині.

† **Омелян Дмитрик** (1929–2005) – талановитий співак, довголітній член хору «Журавлі», український громадський активіст.

Народився 22 листопада 1929 р. в селі Лукове на Прикарпатті в патріотичній сім'ї. Був вигнанцем операції «Вісла» у 1947 р., яка загнала його на Кошалінщину. Закінчив Театральну школу в Кракові, працював учителем, відтак був директором театру у Щеціні. Згодом повернувся у село Кронґ коло Полянова (Кошалінщина) і безкоштовно навчав дітей музики і німецької мови. Наділений від Бога прекрасним баритоном, він понад двадцять років співав у хорі «Журавлі». На схилі життя опинився в будинку для перестарілих у Цетулі, неподалік Боболиць.

Помер 2 жовтня 2005 р., похований у Полянові.

† **Степан Білянський** (1940–2005) – довголітній член хору «Журавлі», соліст, хорист перемиського катедрального хору «Горі серця».

Народився 1 серпня 1940 р. у місті Белз. У сорокових роках був з матір'ю депортований у Сибір. До Польщі приїхав у п'ятидесятих роках і осів на Ольштинщині. Працював рільником, мельником. Любив пісню, спів і це його привело до української естрадної групи в Ольштині. Після створення хору «Журавлі», став його членом і концертував з ним упродовж майже двадцяти років. Згодом осів у Перемишлі, ведучи на приміських утіддях невеличке сільське господарство. І тут не розлучався з пісню, співаючи у церковному хорі.

Помер 9 грудня 2005 р. у Перемишлі, де й був 13 грудня похований.

Нові надходження

364

УНІВЕРСИТЕТ
ДУБНЯ

2006

Tadeusz Filar, *U stóp Królewskiego Wawelu. Społeczność ukraińska w Krakowie w latach 1918–1939*. Wydawca: Fundacja św. Włodzimierza Chrzcziciela Rusi Kijowskiej, Kraków 2004, 262 s.

Це спроба представити життя української громади Кракова протягом міжвоєнного двадцятиріччя в різних його аспектах. Воно розглядається на тлі суспільно-політичних та економічних явищ польської історії, отже, торкається найскладнішого періоду, тобто часу становлення державної незалежності Польщі, характеризує його розвиток у двадцятих роках, а також радикалізацію українського життя після поліцейсько-військових пацифікацій поляками західноукраїнських земель, які входили у склад Польщі.

Юрій Гаврилюк, *В павутині життя*. Видавець: Союз українців Підляшшя, Більськ на Підляшші 2004, 208 с.

Це четверта книга автора, який постійно живе на Підляшші, вивчаючи його як історик та зглиблюючи як поет. У збірці поетичні та прозові твори, лірика і спроба осмислити життя філософськими категоріями. Все це доповнюють авторські світліни рідної Гаврилюкові Підляської землі.

***Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–1989, t. II, Akcja „Wisła”*. Redaktor Roman Drozd. Wydawca: Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa 2005, 216 s.**

Томик складають матеріали наукової конференції, яку 2000 р. проведено у Слупську та Білому Борі. Основна тематика – акція «Вісла» та її наслідки у поданні українських і польських дослідників. Упорядник умістив у книзі добірку пісень і віршів, створених людьми про акцію «Вісла».

Іван Павлик, *Заліська Воля: люди і доля. Історичний нарис*. Львів 2003, 288 с.

Це спроба написати історію свого й сусіднього сіл на Ярославщині, шляхом біографічних ноток людей, які жили на цій землі. Автору вдалося зібрати понад тисячу імен, прослідковуючи їхню долю, інших згадуючи лише прізвищем. Уміщена карта Заліської Волі з позначенням дворів, дає можливість для кращої орієнтації розташування села. Книгу доповнюють світліни односельчан – індивідуальні й групові.

***Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989*. Wydawca: Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2004, 552 s.**

У виданні вміщено численні матеріали на тему функціонування комуністичної системи, репресії, терору, за допомогою якого діяли комуністи у Польщі. Є в ньому публікації, що стосуються й українців, між іншим, І. Галагіди про агента Лапінського, Р. Вітальця про формування фальшивої чоти УПА (т. зв. чоти «Чумака»).

Jerzy Giedroyc, *Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982*. Wydawca: Czytelnik, Warszawa 2004, 831 s.

Видання, підготовлене Б. Бердиховською, є першою фундаментальною спробою показати Є. Гедройця у контексті польсько-українських взаємин. Воно вміщує кореспонденцію редактора паризької «Культури» з українцями-емігрантами, розкриває обшир його зацікавлення українською проблематикою. Ця книга дозволяє краще зрозуміти погляди Гедройця як на польсько-українське минуле найновішої доби, так і про майбутність України.

Emilian Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Wydawca: MADO, Toruń 2004, 752 s.

Ця об'ємиста книга становить своєрідний компендіум відомостей про життя й діяльність української петлюрівської еміграції у Польщі. Автор упорядкував і систематизував величезний довідковий матеріал, який не тільки ілюструє політико-громадянський стан цієї величезної групи українців, а й у певній мірі характеризує польсько-українські відносини міжвоєнної доби.

Марія Паньків, *Віра, надія, любов*. Видавець: Український архів, Варшава 2005, 360 с.

В основу спогадів увійшло дев'ятнадцять життєвих картин українок, які пройшли нелегкий шлях жертв комуністичних репресій. Багато з них – не тільки учасниці визвольних змагань, а й живі свідки-обвинувачі польських і російських злочинців. Ця книга розповідей – своєрідний урок найближчої нам історії.

Stanisław Nater, Ryszard Nater, Zygmunt Nater, *Cerkiew i jej misterium*. Wydawca: Handel-Usługi-Wydawnictwa, Lesko 2004, 208 s.

Це – незвичайний альбом. Він живий не тільки своїм ілюстративно-пізнавальним змістом, а й живими світлинами, сьогочасними. У книзі вміщено десятки майстерно виконаних артистичних фотографій наших храмів на території від Криниці по Любачів.

Співаник. *Пісні українців Польщі*. Упорядник Івона Москалик-Тима. Видавець: Об'єднання українців у Польщі, Варшава 2005, 408 с.

У збірник увійшло 328 пісень, більшість з яких народні. Тут історичні, козацькі, одне слово – патріотичні пісні. Це пам'яткове видання побачило світ до ХХХ-річчя рейду «Карпати».

Віктор Ідзьо, Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченням німецьких та радянських архівів. Видавництво «СПОЛОМ», Львів 2005, 208 с.

Автор на основі розсекречених архівних документів Державного комітету оборони СРСР розглядає питання становлення й розвитку українського національно-визвольного руху 30–50-х років, особливо ОУН і УПА. У виданні вміщено ксерокопії деяких документів.

Блаженний Григорій Лакота. Перемиський єпископ-помічник. Зібрані послання і проповіді. Упорядник Володимир Пилипович. Видавець: Перемиська архієпархія, Перемишль 2005, 391 с.

Книга становить другий том серії Архієпархіальної бібліотеки ім. еп. К. Чеховича у Перемишлі *Богословська спадщина Перемиської єпархії*. У виданні зібрано матеріали, зокрема проповіді і послання, які розкривають велич цієї людини як учителя, виховника духовенства, знавця літургії та громадського діяча.

Jadwiga Styrna, Agata Mamóń, Zabytki ziemi lubaczowskiej. Wydawca: Fundacja św. Włodzimierza Chrzcziciela Rusi Kijowskiej, Kraków 2004, 232 s.

Це видання – результат зацікавлення реставраторками давніх ікон рукописом, який описує пам'ятки Любачівської землі авторства К. Нотца. Особлива вартість цього видання у тому, що в ньому описані дерев'яні храми, частина з яких уже не існує. Опис охоплює 43 місцевості, збагачений ілюстраціями.

Ірина Тимочко-Камінська, Моя одисея. Видавець: Український архів, Варшава 2005, 383 с.

Спогади І. Тимочко («Христі») цікаві тим, що відкривають широку панораму життя не лише авторки, а й тогочасної епохи. Вражають документальністю, наче записниковою, наводять ряд подій, дають характеристику багатьох осіб з підпілля і з-поза нього. Є у цих спогадах, попри їх драматизм, і щось із романтики, особистого, просто людського. Саме тому книга дихає своєю природністю.

Адам Барна, Федор Гоч, Лемкы в борбы за свою ы не свою свободу. Видавець: Вроцлавське освітнє видавництво „АТУТ”, Лігниця–Зиндранова 2005, 240 с.

Це книжка оповідей про лемківських добровольців, які в рядах Червоної армії воювали протягом 1944–1945 рр. проти гітлерівських військ. Автори видання поставили собі за мету не тільки подати власний штрих історії Лемківщини, а й висловити свій погляд на історичний процес, зокрема новітнього періоду, що прокочувався Лемківщиною. Зібрано в ній чимало даних, а за допомогою споминів добровольців немов відтворено воєнні події, з яких пробиваються скитальщина і проросійські симпатії, подекуди також розчарування. Ілюстративним

підтвердженням цього також галерея світлин, уміщених у книзі. Видання – це також данина пам'яті полеглим Лемківської землі.

Володимир Марчак, *Українець у Польщі*. Видавництво: «Ліга-Прес», Львів 2005, 184 с.

Це книжка спогадів одного з громадських діячів Сянока, в тому й УСКТ. В ній автор змалював свою життєву стежку, яка була встелена терням ГУЛагів, інших поневірянь і завершується його поверненням у п'ятидесятих роках до Польщі. Автор готує другу частину біографічної оповіді, в якій буде, між іншим, представлена його діяльність на Сянічині.

Iza Chruślińska, Piotr Tyma, *Wiele twarzy Ukrainy. Słowo wstępne Mirosława Czecha*. Wydawca: Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów, Lublin 2005, 356 s.

Книга 25 інтерв'ю з відомими українськими, польськими й західними інтелектуалістами, чільними людьми українського підпілля сорокових і п'ятидесятих років, з колишніми дисидентами, лідерами деяких жидівських організацій в Україні. Окреме місце займає стаття І. Хруслінської про Є. Гедройця. Книга являє собою відносно широку, хоч не повністю репрезентативну, панораму української дійсності, польсько-українських взаємин.

Zofia Szanter, *Dorzecze Górnej Ropy. Historia wsi i sztuka cerkiewna XVIII wieku*. Wydawca: Towarzystwo Karpackie PTR Kartografia, Warszawa 2005, 174 s.

Одна з найприскіпливіших дослідниць минулого Лемківщини, зокрема церковного мистецтва. Книжка появилася у серії досліджень цього мистецтва, охоплюючи пам'ятки басейну Низького Бескиду та Новосанчівського Бескиду. У виданні зібрано матеріал, який стосується церков басейну вижньої Ропи – двадцяти місцевостей, історико-аналітичний опис яких збагачений картографією цих місцевостей.

***За віру, нарід і права. Руські Ради Надсяння 1848–1850 рр.* Вступ та упорядкування Володимир Пилипович, т. VIII із серії «Перемиська бібліотека». Видавець Перемиський відділ ОУП, Перемишль 2005, 360 с.**

Це збірник документів, які стосуються зародження і діяльності Руських рад Надсяння протягом перших років їх існування. Аналіз цих документів (їх уміщено 115) дозволяє уявити основну ідеологічну та організаційну діяльність першої політичної організації галицьких українців. Праця цінна тим, що більшість опублікованих джерел зберігається у львівських архівах.

Ярослав Грицковян, *Осередки української долі. Історія сіл: Березка та Воля Матіяшова, Дрогобич–Кошалін 2005, 307 с.*

Це історія Березки, Волі Матіяшової та інших українських сіл, що упродовж віків тісно сплелися з собою. Вона збагачена працями українських та польських істориків, а також дослідженнями етнографів про землі Лиського повіту, вказує, як час від часу ця земля переходила з іншими землями з рук у руки, як різні народи топтали її красу, як вона обмивалася кров'ю своїх дочок і синів... Як вона, врешті, витоптана, упосліджена, знищена, обезлюднена була видана на поталу. Видаючи цю книжку, автор мав на думці усіх тих земляків, які, порозкидані по світу, часом у спогадах повертаються до рідного села. Це вірогідний документ, бо подібний – на рівні адекватного свідчення – ніхто вже не може створити.

Igor Hałagida, *Prowokacja „Zenon”, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2005, 344 s.*

Книга молодого дослідника розкриває куліси провокації під криптонімом „С-1”, яку вели польські й радянські спецслужби (МВР і МГВ) проти українського підпілля. Дослідник, спираючись на архівні джерела, а також розмови з колишніми діячами ОУН, які живуть у діаспорі, показує методи діяльності операційних служб, розкриває їхню діяльність, спрямовану на розбиття українського підпілля шляхом створення спеціальної структури, яка мала відіграти роль своєрідного моста між підпіллям в Україні і на Заході з метою його знищення. Показано постать зрадника Леона Лапінського «Зенона», який очолюючи цю структуру, був агентом МВР «Богуслав».

НАША КУЛЬТУРА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ТА ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ДОДАТОК „НАШОГО СЛОВА“
ВИХОДИТЬ РАЗ НА МІСЯЦЬ

ТРАВЕНЬ 1958

ВАРШАВА

№ 1

ДО ЧИТАЧІВ

Є. САМОХВАЛЕНКО

PERPETUUM MOBILE

Дорогій сестричці Олі Бабинській
— на Україну!

Видаємо перший номер літературного і популярно-наукового додатку до «Нашого слова» — «НАША КУЛЬТУРА».

Поява цього додатку, заходи і справи видання якого робилися віддалена, є дальшим проявом піклування народної влади Польщі про особливий розвиток культури української національної меншості, проживаючої на її території, та служитиме ще ширшому залученню українського населення в будівництво соціалізму в ПНР, яка стала його батьківщиною.

Метою додатку є скупчувати докоти себе всі прогресивні літературні, публіцистичні і наукові сили українського населення ПНР і давати їм можливість розвивати свої здібності і таланти в усіх ділянках літератури і публіцистики.

В додатку «Наша культура» друкуватимуться оригінальні і перекладні прози і поетичні твори українських прогресивних поетів і прозаїків та інших осіб.

Друкуватимуться статті і спогади на теми національно-визвольної боротьби українського народу та спільної революційної боротьби польських і українських народних мас з пануючим імперіалістичним панганом, які писали загальною мовою народом.

Статті і довідки на теми тісної співпраці українського і польського прогресивних і революційних діячів і письменників в боротьбі з чорними силами реакції, яка в інтересі наших класів завжди намагалася роз'єднати оба народи і панцюквати їх на себе.

Статті і спогади про антинародну діяльність українського буржуазно-націоналістичного табору, який ще не намагався одумати нових людей і затрутувати їх еміміонати ідеями національної ненависті і порожньої війни і винищення.

Статті і довідки про великі господарські, наукові і культурні здобутки і досягнення Радянської України і всього українського народу та про регіональну культуру набувши усіх частин цього народу незалежно від того, де вони проживають, а переловити тих, які знаходяться в мрежах ПНР.

Статті і твори про різні галузі польської і української культури і науки.

Видаючи перший номер «НАШОЇ КУЛЬТУРИ», в цьому друкується стаття українців не тільки з ПНР, закликаючи всіх тих, хто стоїть на терні статуту УСРР, до стійкості на терні статуту УСРР, а також і на інших територіях.

Як тільки-но, насичені теплом,
Сприсоняні, в сонці, зашебечуть трави,
І жайворонок притростасим крилом
Прокоче вись натхненно й величаво,
Як проліски у вітці метушливі,
На вітку серцю, провесні на славу,
Віночком синім виклоняться мені,
Розсипавши мерзжані щедроті,
Так важко жить тоді на чужині!...

Який-же в цьому може бути гріх,
Яка гроза для буйної уяви,
Що в роздумах закурено-гірких
Розквітне раптом в'єспі, кучерявий,
Стої, що чарівливо шелестів
В перелівах перб замислено-цікавих.

Коли в зерниці шівки дрібної
За матерію обліжками-лугами
З вокзалу пророче у село діжде?
О, земле рідна, встелена шівками
У араліях тремтливій зоринці!
Заходивши тобою до нестями
Навколишніх, я припадаю ниць,
Щілючи пренепорочно світлу
Красу твоїх весняних ташинць.
Ось спирається очам шавриновим
Калкювий вириває березник
Нераз, було, моя татуса проріку

(Ні, не забуть мені цього повік) —
Одей гайок, що в сійці сонця тоне,
Де відпочити, мріяти і зник,

Де килимо зорлі знемоги,
І я зорів, налитим шастям викрай,
Щілюючи їх шийні, білі крани.

Оподалік біжуть собі ручай,
Розепіваний такий, дзвінкоголосий,
Мов пташеня. — Куди єш'иши, стривай! —

Дивується латаття жовтовоє,
У жмурки граючись з качатами в траві,
І спить, наче селючівти, роси.

І шестить душу рішній вітропій,
І зно летить на вілти, де тополі,
Чотирі краді в слав'ї вінової.

Мов лисці, на вільному роздолі,
Безіхатієсь на щирний погляд мій,
Намилувавниєсь селечком доволі;

Що вчора пієна даль опівняла,
В сідлах купаючись у рясці спенопоян,
І все тобі цілго, і все світла

Так що, злетівши — шидий світ широкій
Обвізан шастя серця розкритим,
То ж де-б і не спинає життєві кроки

Безмежних туга забуть не зарва
Із снівмих чудових вириває,
І те, чого давно уже нема.

Справду днів світлою снівом крас,
Справду днів світлою снівом крас.

СОЛЯНИНИЙ МОТИВ

З циклу «Поліські нариси»

Котилось дзвінке сонце над землею,
Втомилось у пляхах синіх вод,
Лататтям жовто проросло — народ
У вужку вплив цю соняшну ділю.

Дуби, ще чорні, потяглись чебрами
Назустріч зливам, хмарам і грозишам.
Синілася прозелень дощем расеним
На гай, злилася обрій з лавиш.

Загомівало надцвир'я жаб
Бурхливим хором, день уперть осяд.
Надувинсь, жалали теней сій.

Я ГУДЕМЧУК

Говорять люди, що весною,
Як тільки ранок настає
З блакиті вкритий пеленго —
Зозуля шастя всім кус.

Чи ж може долю віщувати
Такої, хто сам її не ма?
Не має діток, ані хати,
Кого гнітить журба сама?

Не вірю я в її кування
Суєте, глухе від самоти.
Тому й не слухав віщування
Зозулі, птаха-сироти.

Я шастя сам знайду для себе
І без зозулиних кувань,
Як повернуєш під рідне небо,
Понад круку дніпрову грає.